T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU DOKTORA PROGRAMI

ÂKİFZÂDE ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN MECELLETÜ'L-MEHÂKİM ADLI ESERİ BAĞLAMINDA FIKIH DÜŞÜNCESİ

Doktora Tezi

MERYEM MERVE AVCI

İstanbul, 2026

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU DOKTORA PROGRAMI

ÂKİFZÂDE ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN MECELLETÜ'L-MEHÂKİM ADLI ESERİ BAĞLAMINDA FIKIH DÜŞÜNCESİ

Doktora Tezi

MERYEM MERVE AVCI

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı : Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal
2. Üye : Prof. Dr. Sami Erdem
3. Üye : Prof. Dr. Ferruh Özpilavcı
4. Üye : Prof. Dr. Hasan Hacak
5. Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk Çelik

İstanbul, 2026

ÖZET

ÂKİFZÂDE ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN MECELLETÜ'L-MEHÂKİM ADLI ESERİ BAĞLAMINDA FIKIH DÜŞÜNCESİ

Osmanlı ilmiyye teşkilatında önemli görevler üstlenen Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin (1177-1231/1763-1816) İstanbul Bâb Mahkemesi kadılığı esnasında telif ettiği *Mecelletü'l-mehâkim* adlı fıkıh eseri bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Mübtedî kadı ve müftülere rehberlik etmek amacıyla kaleme alınan çalışma; XIX. yüzyıl başlarında bir Osmanlı fakihinin mevcut fıkıh, fetva ve nakil müktesebatını nasıl işlediğini analiz etmeye imkân tanımaktadır. Bu monografik araştırmanın temel amacı, *Mecelletü'l-mehâkim*'i şekil, muhteva ve yöntem bakımından inceleyerek dönemin Osmanlı fıkıh düşüncesini ve yargı pratiğini ortaya koymaktır. Metin analizi yöntemiyle yürütülen çalışmada, eserin fürû fıkıh ve fetva kaynaklarından yapılan nakillerin yanı sıra, müellifin özgün şerh, tahrir ve tahlillerini barındırması bakımından benzer mecmualardan daha ileri ve sistematik bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. İhtilaflı meselelerde dönemin fetva ve amel sahasında esas alınan müftâ bih ve ma'mûl bih görüşleri öne çıkaran açıklayıcı bir üslubun benimsendiği görülmüştür. Bu yönüyle çalışma, cari hukuki uygulamaları ve mahkeme ortamındaki pratik ihtiyaçları görünür kılmaktadır. Ayrıca eserde şeyhülislâm fetvalarının ekseriyetle *er-Revâyihu'z-zekiyye* gibi ihtisar formundaki telhis mecmualarından aktarıldığı saptanmıştır. Bu bağlamda, fetva telhislerine ve telhis yöntemiyle oluşturulan fetâvâ fihristi mahiyetindeki kaynakların literatürdeki işlevine dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak *Mecelletü'l-mehâkim*'in, bir kadının perspektifinden dönemin Osmanlı hukuk pratiğini yansıtan, teorik birikim ile kazâ sahasındaki cari uygulamalar arasındaki ilişkiyi takibe imkân veren özgün bir kaynak olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Fetva Mecmuaları, Âkifzâde, Mecelletü'l-mehâkim, er-Revâyihu'z-zekiyye.

ABSTRACT

THE JURISTIC THOUGHT OF ÂKİFZÂDE ABDURRAHIM EFENDI IN THE CONTEXT OF HIS WORK MECELLETU'L-MEHÂKIM

This study examines *Mecelletü'l-mehâkim*, a work on Islamic law composed by Âkifzâde Abdürrahîm Efendi (1177–1231/1763–1816) during his tenure as a judge at the Istanbul Bâb Court. Written as a practical guide for novice judges and muftis, the work shows how an early nineteenth-century Ottoman jurist engaged with the accumulated corpus of substantive fiqh, fatwa literature, and transmitted legal opinions. The study aims to analyse *Mecelletü'l-mehâkim* in terms of its form, content, and methodology, and thereby to elucidate the legal thought and judicial practice of the period. Using textual analysis, the study demonstrates that the work combines extensive quotations from fiqh and fatwa sources with the author's own commentaries, annotations, and evaluations. It therefore differs from conventional fatwa compilations by integrating transmitted legal material with interpretive analysis. In disputed matters, Âkifzâde adopts an explanatory style that foregrounds the muftā bih and maʿmūl bih opinions followed in contemporary fatwa practice and judicial application. The work thus sheds light on prevailing legal practices and the practical needs of the court. The study also establishes that a substantial number of fatwas issued by Ottoman şeyhülislams were transmitted through abridged compilations, especially *Revâyihu'z-zekiyye*. It accordingly draws attention to the role of fatwa abridgements and fatwa-index compilations produced through the method of talkhīṣ. Ultimately, *Mecelletü'l-mehâkim* emerges as a distinctive source that reflects Ottoman legal practice from a judge's perspective and reveals the relationship between doctrinal scholarship and judicial practice.

Keywords: Ottoman Law, Fatwa Compilations, Âkifzâde, Mecelletü'l-Mehâkim, *Revâyihu'z-zekiyye.*

ÖNSÖZ

Fıkhın toplumsal değişimle kurduğu ilişkinin en açık biçimde izlenebildiği alanlardan biri fetvalardır. Fetvalar, gündelik hayatta karşılaşılan meselelere hukukî çözümler sunarken teorik fıkıh birikimini somut olaylar üzerinden daha anlaşılır hâle getirmektedir. Osmanlı döneminde fetvalar, kadılar ve müftüler için uygulamaya yön veren temel başvuru kaynaklarından biri olmuş; özellikle şeyhülislâm fetvaları hüküm verirken esas alınan metinler arasında önemli bir yer edinmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise kadı ve müftülerin karşısında, farklı dönemlere ait çok sayıda fetva ve nakillerden oluşan geniş bir birikim bulunmaktadır. Bu durum, kadılık görevinde bulunan bir alimin bu geniş literatür içerisinde aradığı meseleye dair fetvayı nasıl tespit ettiği, fetvaları kendi bağlamı içinde nasıl anlamlandırdığı, olay örgüsünde şekillenen fetvanın hükme etki edecek şart ve kayıtları nasıl ayırt ettiği ve daha da önemlisi kendisi için bağlayıcı olan şeyhülislam fetvaları arasındaki ihtilaf halindeki tavrı sorulması gereken mühim bir problem haline gelmiştir. Özellikle mübtedî kadı ve müftüler için bu ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Osmanlı döneminde fetvalara ve bu birikimi kullanış biçimine duyduğum merak özellikle Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınmış fetva mecmualarını incelemeye sevk etmiş ve bu çerçevede Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin *Mecelletü'l-mehâkim* adlı eseri bu araştırmanın merkezine alınarak sorulara cevaplar aranmıştır.

İlimle meşgul olmayı nasip eden, bu uzun ve meşakkatli yolculuğu hayırla tamamlamayı lütfeden ve bu çalışmayı nihayete erdirmeyi ihsan eden Cenâb-ı Allah'a sonsuz hamd ederim.

Tezin konu seçiminden tamamlanmasına kadar geçen bütün aşamalarda ilmî rehberliği, kıymetli tavsiyeleri ve yapıcı tenkitleriyle çalışmama yön veren danışman hocam Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal'a; tez jürimde yer alarak değerli katkı ve değerlendirmeleriyle çalışmama katkı sunan Prof. Dr. Sami Erdem, Prof. Dr. Hasan Hacak, Prof. Dr. Ferruh Özpilavcı ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk Çelik'e teşekkürlerimi arz ederim. Hayatım boyunca sevgisi, şefkati, merhameti ve dualarıyla daima yanımda olan; en zor zamanlarımda sabrı, anlayışı ve güveniyle bana güç veren kıymetli babam Prof. Dr. Atakan Avcı ile sevgili annem Fatma Avcı'ya; her zaman desteklerini hissettiren kardeşlerim Dr. Öğr. Üyesi Adem Avcı, Zeynep Sedanur Şaz ve Abdullah Arif Avcı'ya; ailemize sonradan katılan Seda Avcı ve Abdülvahid Şaz'a; doktora süreci boyunca manevî destekleriyle beni yalnız bırakmayan kıymetli dostum Dr. Öğr. Üyesi Elmas Ruşet Barut ve arkadaşlarım Dr. Ayşe Sezer, Bilge Kemerli, Olsen Edizsoy, ve Sibel Aydın'a gönülden teşekkür ederim. Gayret bizden, tevfîk Allah'tandır.

Meryem Merve AVCI

Bursa, 2026

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
ÖNSÖZ ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **VI**
KISALTMALAR ..... **XIV**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **XV**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **XVI**
GİRİŞ **1**
1. KONU VE AMAÇ 1
2. YÖNTEM VE KAYNAKLAR 3
3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ 6

BİRİNCİ BÖLÜM
ÂKİFZÂDE ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN HAYATI VE MECELLETÜ'L-MEHÂKİM'İN TANITIMI

1. ÂKİFZÂDE ABDÜRRAHÎM B. İSMÂİL EFENDİ'NİN HAYATI 12
1.1. Ailesi ve Yakın Çevresi 12
1.2. Hayatı ve İlmî-İdârî Görevleri 20
1.3. Hocaları 32
1.4. Öğrencileri 46
1.5. Vefatı 48
1.6. Eserleri 50
1.6.1. Fıkıh 50
1.6.2. Tasavvuf 53
1.6.3. Biyografi 56
1.6.4. Diğerleri 58
2. MECELLETÜ'L-MEHÂKİM'İN TANITIMI 61
2.1. Nüshaları 62
2.2. Mukaddimesi 68
2.3. İsmi 70
2.4. Konu Tertîbi 76
2.5. Dil ve Üslup Özellikleri 80
2.6. Kaynakları 88

2.7. Mecelletü'l-Mehâkim'e Sonraki Dönemde Yapılan Atıflar 96

İKİNCİ BÖLÜM
ÂKİFZÂDE'NİN TAHRİR VE TERCİH ANLAYIŞI

1. NAKİL VE METİN İNŞASI 101
1.1. Nakil Kullanımı ve Atıf 102
1.2. Nüsha ve Metin Kritiği 122
1.3. İbare Tahlili ve Türkçe Tahriri 126
1.4. Tahrirlerin İfade Biçimleri 138
1.4.1. Soru – Cevap Yapısındaki İfadeler 139
1.4.2. Kaide ve Zabıt Benzeri İfadeler 142
2. ESAS ALINAN GÖRÜŞÜN TESPİTİ 148
2.1. Hanefî Mezhep İmamları Arasındaki Tercihler 149
2.2. Meşâyih Tercihleri 162
2.3. Şeyhülislâm Fetvaları 169
2.3.1. er-Revâyihu'z-zekiyye ve Fetâvâ Fihristleri 181
2.4. Tercih Sebeplerini Gerekçelendirmesi 198
2.4.1. Mahkeme ve Örfî Uygulamalar 201
2.4.2. Fesâd-ı Zaman 206
2.4.3. Zaruret ve İhtiyat 208
2.4.4. Evâmir-i Sultaniyye 209
2.4.5. Kaideler ve İlkeler 211
2.4.6. Maslahat ve Teshîl 212
3. DEĞERLENDİRME 214

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÂKİFZÂDE'NİN FIKHÎ MUHAKEMESİ VE İHTİLAFLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

1. FIKHÎ MUHAKEMESİ 219
1.1. Kavramsal Açıklama ve Tasnif 219
1.1.1. Ukûd-ı Hamse ve Vekâlet 225
1.1.2. Ayıp Muhayyerliği 229
1.2. Tahkik ve İstinbatları 232
1.2.1. Nezr-i Teşdîd ile Yemin Kefareti 233
1.2.2. İnkıza-i İddet Davasında Yemin 237
1.2.3. Nafaka ve İcâre Bedelinde "Küllü Şehr" Lafzıyla Kurulan Kefâlet 240
1.2.4. Cizye Mukataasına Kefalet 244
1.2.5. Mürtehin Vekilinin Râhinden Mutalebesi 245
1.3. Meselenin Önemine Dair Vurguları 247

1.3.1. Deyn, Zimmet ve İfânın Hukukî Niteliği 251
1.3.2. Beyʿ bi'l-vefâ ve Beyʿ-istiğlâl 256
1.4. Şüphe, Tereddüt ve Tevakkufları 259
1.4.1. Annenin Sağirin Malı Üzerindeki Yetkisi 259
1.4.2. Eşler Arasında Temlik Edilen Eşyanın Hükmü 261
1.5. Tenkit, Tavsiye ve Takdirleri 263
1.5.1. Süknâ Hakkı 264
1.5.2. Altın ve Gümüşün Eşyalarda Kullanımı 264
1.5.3. Ebüssuûd Fetvası 265
1.5.4. Mevlid ve Bazı Tasavvufî Mecmualar 267
1.5.5. Dönemin Fetvahanesi 268
1.5.6. Karz Akitlerinde Riba Tevehhümü 269
2. İHTİLAFLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU 270
2.1. Tutarsızlığı Denetleme 271
2.1.1. Çocuğun Nafakası ile Hadâne ve Radâ Ücretleri 271
2.1.2. Gayri Müslim İddeti 275
2.1.3. Dava Sebebinin Beyanının Şart Kılınması 277
2.2. Tevil ve Uzlaştırma 279
2.2.1. Talakta "İradetin elinde olsun" Lafzı 280
2.2.2. Sağirin Velisiz Nikâhının Sıhhati 282
2.2.3. Nikah Akdinde Sarhoşluğun Etkisi 283
2.2.4. Maraz-ı Mevtte Mehir Ziyadesi 284
2.2.5. Babanın İnkâhında İkrah 285
2.2.6. Vasiyetin Temlik İçeren Hayrata Sarfı 286
2.3. Tahkik ve Tercih 287
2.3.1. Hıyâr-ı Buluğda İspat: Mazi, Hâl ve İhtimal Ayrımı 287
2.3.2. Talâka Bağlı Yemin 290
2.3.3. Muhâlea Bedeli 291
2.3.4. Hâdinenin İstidânesi ve Rücûʿu 293
2.3.5. Vakıfın Sıhhatinde Hakim Hükmü 295
2.3.6. Maraz-ı Mevtte Ferâğ 297
2.3.7. Ferâğda Mütevelli İzni 299
2.3.8. Kadının Kocasına "Sarf et" Lafızının Mahiyeti 301
2.4. Hata İsnadı ve İtirazları 302
2.4.1. Muhâlea Akdinin Mahiyeti 303
2.4.2. Talakta "Şart Olsun" Lafzı 306

2.4.3. Şâyiʿ Hissenin Beyʿi ve Şüfaʿ Hakkı 308
2.4.4. Mîrî Arazide Şâyiʿ Hisseli Malın Vakfı 310
2.4.5. Şânîzâde'nin Hata İsnadı ve Âkifzâde'nin İtirazı 312
2.4.6. Fihrist-i Behce'ye Yöneltilen Eleştiri 322
2.5. Zâhirü'r-Rivâye'ye Muhalif Görüşle Amel 324
2.6. Şeyhülislâm Fetvalarına Muhalif Amel 327
2.6.1. Gâib Oğlun Zevce Nafakasında Babaya Cebir 328
2.6.2. Babanın Bâliğa Kızını Yanında Bulundurması (Nefsine Zammetmesi) 329
3. DEĞERLENDİRME 331
SONUÇ 333
KAYNAKÇA 335

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen Eser
a.s.	:Aleyhisselâm
b.	: Bin (oğlu)
bkz.	: Bakınız
bt.	: Bint (kızı)
BOA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkalığı Osmanlı Arşivi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H.	: Hicrî
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
M.	: Milâdî
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallalâhu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarih yok
y.e.y.	: Yayınevi yok
y.y.	: Yayım yeri yok

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:Âkifzâde'nin Mezar Taşı 50

Şekil 2: Âkifzâde Abdürrahim Efendi'ye Ait Mühür Örneği ve Takriz kaydı 59

Şekil 3: Âkifzâde'nin Mehmed Efendi'ye Verdiği İcâzetnâmede Yer Alan İlmî İsnad Şeması 60

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin Hayatı ve İlmî-İdarî Vazifeleri..... 32

Tablo 2: Âkifzâde'nin Hocalarından Okuduğu Eserler..... 45

Tablo 3:Mecelletü'l-mehâkim'in Başlıkları, Âkifzâde'nin Tahrir Sayılar ve Toplam Atıfları 78

Tablo 4: Mecelletü'l-mehâkim'de Sıklıkla Atıf Yapılan Eserler 89

Tablo 5:Mecelletü'l-mehâkim'de En Çok Atıf Verilen On Eser 92

Tablo 6: Mecelletü'l-mehâkim'de Kitâb Başlıklara Göre Nakil ve Müellif Tahrirlerinin Oranı 137

GİRİŞ

1. KONU VE AMAÇ

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı hukuk literatürü, klasik Hanefî fürû eserleriyle zaman içerisinde genişleyen fetva külliyatını ihtiva eden kapsamlı bir birikime ulaşmıştı. Bu dönemde kadı ve müftüler, karşılaştıkları meselelerde fürû kaynaklarına, şeyhülislâmlara ait fetvalara ve özellikle fetvaların dayanaklarını gösteren nukûllü mecmualara başvurmaktaydı.[1] Bu kaynaklar arasından somut meseleye uygun hükmün belirlenmesi ile müftâ bih ve maʿmûl bih görüşlerin tespiti, fetva ve kazâ faaliyetinde önem taşımaktaydı.[2] Söz konusu fıkıh ve fetva birikiminin bir Osmanlı kadısı tarafından nasıl seçilip düzenlendiğini ve uygulama bakımından nasıl değerlendirildiğini gösteren örneklerden biri, Âkifzâde Abdürrahîm b. İsmail el-Amâsî Efendi'nin (1177-1231/1763-1816) İstanbul Bâb Mahkemesi kadılığı sırasında telif ettiği *Mecelletü'l-mehâkim*'dir. Müellif, eserin mukaddimesinde onu ihtiyaç hâlinde kendisinin başvurması ve mübtedîlere fayda sağlaması amacıyla tertip ettiğini belirtmektedir. Bu çalışmanın konusunu, *Mecelletü'l-mehâkim* çerçevesinde Âkifzâde'nin fıkhî meselelere yaklaşımı ile mevcut fıkıh ve fetva birikimini değerlendirme biçimi oluşturmaktadır.

Mecelletü'l-mehâkim, müellifin de ifade ettiği üzere, ihtiyaç hâlinde mesleğe yeni başlamış mübtedî kadı ve müftülere yardımcı olmak amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Âkifzâde, yaşadığı dönemde sıkça karşılaşılan meselelerde müftâ bih görüşün belirlenmesine önem vermekte; farklı fıkıh ve fetva kaynaklarında yer alan hükümleri uygulama bakımından elverişli bir düzen içerisinde sunmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda eserde amel edilen görüşler, kazâ uygulamaları ve tercih edilen fetvalar üzerinde sıkça durulmaktadır. Bununla birlikte *Mecelletü'l-mehâkim*, klasik fetva mecmualarında yaygın olarak görülen fetva-nakil merkezli yapıdan belirgin ölçüde ayrılmaktadır. Fetva mecmuaları ile fürû-i fıkıh eserlerinden yapılan iktibaslar, müellifin açıklama, tercih ve değerlendirmeleriyle birlikte sunulmaktadır. Eserin XIX. yüzyılın başlarında, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* ve *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* gibi Osmanlı hukuk düşüncesini yansıtan mecmuaların tedavülde bulunduğu bir dönemde telif edilmiş olması da ayrıca önem taşımaktadır. Âkifzâde'nin eseri, kendisine kadar teşekkül eden bu fıkıh ve fetva birikiminin nasıl değerlendirildiğini ve uygulama bağlamında nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir.

[1] Emine Arslan, "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetvâ Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 5 (2008), 133,137.
[2] Naci Aslan, "Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti", *Dini Araştırmalar* 1/4 (01 Haziran 1999), 87; Süleyman Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (14 Şubat 2017), 91-93.

Bu çalışmada "fıkıh düşüncesi" ifadesiyle Âkifzâde'nin mevcut fıkıh ve fetva birikimini seçme, yorumlama, karşılaştırma ve uygulama bağlamında değerlendirme biçimi kastedilmektedir. Bu çerçevede araştırmanın temel amacı, *Mecelletü'l-mehâkim*'den hareketle müellifin fıkhî muhakeme tarzını; kaynak kullanımı, Türkçe tahrirleri, tercihleri, açıklamaları ve uygulamaya ilişkin değerlendirmeleri üzerinden ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda eserde yer alan dönemin müftâ bih ve maʿmûl bih görüşleri, kazâ uygulamaları, amel-i kudâta ilişkin kayıtlar ve müellifin tahlilleri birlikte değerlendirilecektir. Çalışma ayrıca *Mecelletü'l-mehâkim*'in klasik fetva mecmualarından ayrılan yönlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun yanında, eserde aslî fetva mecmualarının yanı sıra fetva telhisi mahiyetindeki *er-Revâyihu'z-zekiyye fî fihristi'l-fetâvâ't-Türkiyye*'ye yoğun biçimde başvurulması sebebiyle, telhis edilmiş fetva malzemesinin eserin kaynak ve telif yapısındaki işlevi de incelenecektir. Böylece Âkifzâde'nin mevcut fıkhî birikim karşısındaki tutumu ile bu birikimi mübtedî kadı ve müftülerin kullanımına uygun biçimde nasıl düzenlediği ve işlevselleştirdiği açıklanmaya çalışılacaktır. Araştırma, Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'yi ve *Mecelletü'l-mehâkim* adlı eserini merkeze alarak müellifin fıkıh düşüncesini ve XIX. yüzyıl başı Osmanlı hukuk anlayışının eserdeki yansımalarını inceleyen monografik bir çalışmadır.

Bu amaçlar doğrultusunda araştırma, Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'i hangi yöntemlerle tertip ettiği, "tahrîr" kavramına nasıl bir anlam yüklediği ve fıkhî birikimi Osmanlı Türkçesiyle yeniden ifade ederken hangi yöntemlere başvurduğu soruları etrafında şekillenmektedir. Çalışmada ayrıca müellifin, yoğun biçimde kullandığı *Revâyihu'z-zekiyye* gibi fetva telhisi mahiyetindeki eserlerin *Mecelletü'l-mehâkim*'in kaynak yapısı ve telif yöntemindeki işlevi incelenecektir. Bunun yanında farklı şeyhülislâmlara ait fetvalar arasında ihtilaf bulunduğunda Âkifzâde'nin nasıl bir tutum benimsediği ve dönemin müftâ bih ve maʿmûl bih görüşleri karşısında tercih anlayışını nasıl ortaya koyduğu araştırılacaktır.

Araştırmanın kapsamı, çalışmanın amacı doğrultusunda Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin *Mecelletü'l-mehâkim* adlı eserinde yer alan ve müellifin fıkhî yaklaşımını ortaya koymaya elverişli meselelerle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede eserdeki bütün meseleler tek tek incelenmemiş; müellifin nakillere düştüğü açıklamalar, ihtilaflı meseleler karşısındaki değerlendirmeleri, görüşler arasındaki ilişkileri kurma biçimi ve hangi görüşün esas alındığını tespit etme yöntemi üzerinde yoğunlaşılmıştır. *Mecelletü'l-mehâkim*, mahkeme uygulamasına ilişkin ayrıntılı bilgiler de içermektedir. Özellikle dava ve tercihü'l-beyyinât başlıklarında yer alan kavil, yemin ve beyyine sahibine dair teknik meseleler, kazâ literatürü çerçevesinde müstakil bir inceleme alanı oluşturabilecek genişliktedir. Bu sebeple söz konusu başlıklardaki kazâ tekniğine ilişkin ayrıntılar kapsam dışında bırakılmıştır. Buna karşılık müellifin hangi görüşle amel edildiğine dair değerlendirmeleri, müftâ bih ve maʿmûl bih görüşlere yaklaşımı ve uygulamaya ilişkin yorumları araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Bu sınırlama, çalışmanın kapsamını kontrol altında tutmak ve araştırmanın temel amacından uzaklaşmasını önlemek amacıyla tercih edilmiştir. Bu çerçevede araştırma, kanunlaştırma faaliyetlerinden ve matbu eserlerin yaygınlaşmasından hemen önceki bir dönemde, fetva ve nakil birikiminin yoğunluğu karşısında şerʿî vazife icra eden bir kadının fıkhî meseleler ve fetva ihtilafları karşısında benimsediği yaklaşımı ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu sebeple mahkeme uygulamasına temas edilmekle birlikte kazâ literatürüne özgü teknik başlıklar, çalışmanın odağını aşmaması adına kapsam dışında bırakılmıştır.

2. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Araştırma, Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin fıkıh düşüncesini *Mecelletü'l-mehâkim* adlı eseri üzerinden tetkik eden nitel bir çalışmadır. İncelemenin temel malzemesini *Mecelletü'l-mehâkim* adlı eser oluşturmaktadır. Çalışmada söz konusu metin, müellifin fıkhî yaklaşımını ortaya koymak amacıyla analitik ve karşılaştırmalı bir incelemeye tâbi tutulmuş; metinde yer alan nakiller, fetvalar, telhisler ve müellifin Türkçe tahrirleri birlikte değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda ana metin, yalnızca bir nakil kaynağı olarak değil; hükümlerin hangi kaynaklardan alındığını, nasıl yeniden ifade edildiğini ve müellifin fıkhî muhakemesini yansıtan bir metin olarak ele alınmıştır. Araştırma, Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin fıkıh düşüncesini *Mecelletü'l-mehâkim* adlı eseri üzerinden tetkik eden, kişi ve metin merkezli monografik nitel bir çalışmadır.

Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Âkifzâde'nin hayatı, ilmî kişiliği ve *Mecelletü'l-mehâkim*'in genel özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde müellifin metin kurma biçimi çerçevesinde nakil ve tertip tarzı, fıkhî malzemeyi işleme yöntemi ve dönemin müftâ bih, maʿmûl bih ve uygulamada esas alınan görüşlerini tespit ederek sunma biçimi incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise müellifin fıkhî meselelere yaklaşımı, seçilen örnekler üzerinden analiz edilmiştir.

Birinci bölümde Âkifzâde'nin hayatı ve ilmî çevresi, başta müellifin kendi eseri olan *Kitâbü'l-mecmûʿ fi'l-meşhûdi ve'l-mesmûʿ fî terâcimi'l-ʿulemâ* olmak üzere biyografik kaynaklar esas alınarak incelenmiştir. Müellifin eserine eklediği otobiyografisi hem hayatı açısından hem de "ben anlatıları" bakımında literatürde özgün bir yere sahiptir. Yalnızca otobiyografisinde değil eserin bütününde diğer biyografilere düştüğü notlar; ailesi, hocaları, şeyhleri, akrabaları, arkadaşları ve dostlarıyla ilişkileri başta olmak üzere Âkifzâde'nin şahsiyetini tanımda kilit role sahiptir. Biyografisine dair ikinci temel kaynak ise Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar'ın (1869-1939) *Amasya Tarihi* adlı eserdir. Amasya tarihine dair detaylı bilgiler barındırması bakımından önemli olan eser, Âkifzâde'nin hem yakın çevresi, hem de döneminde Amasya'da yaşanan olaylarla ilişkisi hakkında kayde değer veriler sunmaktadır.

Âkifzâde'nin biyografisinin araştırılmasında diğer biyografi eserlerinden da yararlanılmıştır. Mehmed Süreyyâ Bey'in *Sicill-i Osmanî*'sinden ve Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri*'nde Âkifzâde'nin hâl tercemesini, eserlerini ve vazifelerine dair bilgi vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Osman Fevzi Olcay'ın *Amasya Şehri* ve *Amasya Meşâhiri*, Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin *Şânîzâde Tarihi*, Abdullah Lebîb'in *Târîh-i Lebîbâ*'sı Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetü'l-Ârifîn esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin* ve *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn*, Hayrettin ez-Zirikli'nin *el-A'lâm* ve Ömer Rıza Kehhâle'nin *Mûcemü'l-müellifin* gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Âkifzâde'nin dede ve dede kardeşlerinin biyografileri bazı şuâra tezkirelerinde tespit edilmiş ve ilgili kısımlarda atıflar verilmiştir. Güncel kaynaklarda Sadi Bayram'ın *Merzifon – Amasya Kültür Tarihinde ʿÎdîzâdeler-Hacıbayramoğulları*, Feridun Emecen'in *İstanbul'un Uzun Dört Yılı* ve Nuran Çetin'in *Kur'an ve Sünnet Çizgisinde Tasavvufî Yorum, Osmanlıda Fatih Bir Sufi Âkifzâde Abdürrahîm Efendi* ve diğer makaleler temel kaynaklarında yanında kullanılmıştır. Amasya şerʿiyye sicilleri üzerine yapılan tezler de yerel bağlamın kurulmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı arşiv belgeleri ile şerʿiyye sicilleri de müellifin resmî görevleri ve faaliyetleri hakkında veri sağlamak amacıyla kullanılmıştır.

Çalışmanın odağını teşkil eden *Mecelletü'l-mehâkim*'in incelenmesinde ise metin tenkidi ve mukayeseli analiz yöntemleri benimsenmiştir. Eserin farklı kütüphane kataloglarında tespit edilen on nüshası arasından Tübingen yazması esas alınmış, metnin sıhhati açısından diğer yazma nüshalarla sistematik karşılaştırmalar yapılmıştır. Metnin mukaddime ve kaynak atıfları üzerinden müellifin istifade ettiği literatürün tablosu çıkarılmıştır.

Araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümlerine karşılık gelen analiz safhasında, müellifin fıkhî meseleleri ele alış tarzı Hanefî fürû fıkıh literatürü ve dönemin yaygın fetva mecmuaları yer yer yazma nüshalarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* ve *Fetâvâ-yı İbn Nüceym* gibi döneminde muteber kabul edilen mecmualar ve sıkça kullanılan eserler zaman zaman yazma nüshalarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Müellifin açıkça atıf vermediği bazı nakillerin kaynağı veya şüpheyle yaklaştığı bazı ibareler, yazma nüshalar üzerinden yapılan metin karşılaştırmalarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde müellifin esas alınan görüşü belirlemedeki kriterlerini ve pratik kaygılarını anlamak üzere referans materyali olarak kullanılmıştır. Ayrıca müellifin yaklaşımını daha geniş bir tarihsel bağlama oturtmak amacıyla, tezin kapsamını aşmamak kaydıyla yer yer İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*'ı, Tahtâvî'nin *Hâşiye ʿale'd-Dürri'l-muhtâr*'ı ile kanunlaştırma sürecine yakınlığı sebebiyle *Mecelletü'l-Ahkâm-ı Adliyye*, Mesud Efendi'nin *Mirʾât-ı Mecelle*'si ve Ali Haydar Efendi'nin *Dürerü'l-Hükkâm*'ı gibi eserlerden istifade edilmiştir. Bu kaynaklar, kapsamlı bir mukayese yapmak amacıyla değil, müellifin yaklaşımını açıklayıcı bir bağlam sunmak üzere kullanılmıştır.

Araştırmanın metodolojik titizlik gerektiren temel süreçlerinden biri, *Mecelletü'l-mehâkim*'deki fetva telhislerinin kaynak aidiyetinin saptanması olmuştur. Müellifin yoğun bir şekilde istifade ettiği *Revâyihu'z-zekiyye* ile kurduğu metinsel ilişki, yöntemsel bir mukayeseli metin analizini zorunlu kılmıştır. Âkifzâde'nin, *Revâyih*'den fetva telhislerini aktarırken her zaman açık bir atıf tercih etmemesi ve bazen ihtisar edilmiş metinleri doğrudan aslî fetva mecmualarına nispet etmesi, ifadelerin aidiyeti hususunda metodolojik bir belirsizlik doğurmaktadır. Bu durumun önüne geçmek ve doğrudan müellife ait tahrirler ile alıntılanmış telhisleri birbirinden tefrik edebilmek amacıyla, özellikle atıfların muğlak kaldığı kısımlar ile aidiyetine dair tereddüt bulunan pasajlar, mümkün mertebe *Revâyih* metniyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalı okuma pratiğiyle; hem fetva metinlerinin nihai kaynağına dair belirsizliklerin asgariye indirilmesi hem de ihtisar işleminin müellife mi yoksa yararlandığı esere mi ait olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu süreç, nakillerin sıhhatini korumak ve müellif tasarrufunun sınırlarını daha sağlıklı değerlendirebilmek adına yöntemsel bir kontrol mekanizması olarak işletilmiştir.

Çalışmada *Mecelletü'l-mehâkim*'in literatürdeki yerini belirlemek amacıyla, Osmanlı fetva mecmuası telif geleneği içerisinde fihrist ve telhis türü ayrıca incelenmiştir. Bu çerçevede Âkifzâde'nin yoğun biçimde yararlandığı *Revâyihu'z-zekiyye*'de başta olmak üzere bu tür mecmualarda yer alan fetva ihtisarları, bunların aslî kaynakları olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ*'daki metinlerle mukayese edilmiştir. Böylece fetvaların aslî mecmualardan fetâvâ fihristlerine aktarılması sırasında geçirdiği seçme, ihtisar ve yeniden ifade aşamaları takip edilmeye çalışılmıştır. Fetva fihristleri ile telhis mahiyetindeki eserlerin mukaddimeleri de karşılaştırmalı olarak ele alınarak müelliflerin fetvaları ihtisar etme gerekçeleri ve takip ettikleri yöntemler değerlendirilmiştir. *Mecelletü'l-mehâkim*'de yer yer rastlanan ve doğrudan Âkifzâde tarafından yapılan fetva telhisleri de bu kapsamda aslî metinlerle karşılaştırılmış; müellifin fetva malzemesini ihtisar etme ve yeniden düzenleme biçimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada Âkifzâde'nin ihtilaflı fıkhî meseleler karşısındaki yaklaşımı ve görüşler arasında yaptığı değerlendirmeler incelenmiştir. Müellif, eserinde müstakil bir tercih yöntemi ortaya koymamakla birlikte, farklı görüşleri karşılaştırırken kullandığı gerekçeler ve uygulamada esas alınan kavillere ilişkin açıklamaları, onun değerlendirme biçiminin takip edilmesine imkân vermektedir. Bu doğrultuda dönemin fetva ve amelinde esas alınan görüşler somut meseleler üzerinden ele alınmış; amel-i kudât, örf, fesâd-ı zaman ve maslahat gibi unsurların hükmün taʿlîlindeki rolü incelenerek müellifin ihtilaflar karşısındaki yaklaşımı belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise Âkifzâde'nin fıkhî meseleleri ele alış tarzı, mesele merkezli bir inceleme yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda müellifin kavramsal çözümlemeleri, fıkhî istinbâtları, şüphe ve tereddütleri ile eleştirileri konusundaki yaklaşımları örnek meseleler üzerinden incelenmiştir. Özellikle aile ve vakıf hukukuna dair uygulama yoğunluklu meselelerde, müellifin

ihtilaflar karşısındaki tutumu; tutarsızlıkları denetleme, teʾvil ve cem, tahkîk ve tarcîh gibi başlıklar çerçevesinde ele alınmıştır. Böylece Âkifzâde'nin meseleleri ele alış tarzı, muhakemesi ve tercihleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi hakkında yapılan akademik çalışmalar ağırlıklı olarak biyografi, tasavvuf ve sınırlı ölçüde fıkıh alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar genel olarak müellifin ilmî şahsiyetini ortaya koymayı hedeflemekle birlikte, özellikle tasavvufî yönünü merkeze almaktadır.

Âkifzâde'nin biyografik eseri *Kitâbü'l-mecmûʿ fi'l-meşhûd ve'l-mesmûʿ*, Hikmet Özdemir tarafından 1998 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir.[3] Bu çalışmada söz konusu tercümeden yararlanılmış olup metnin anlamı veya ifade yapısı bakımından tereddüt doğuran bazı kısımlar yazma nüshayla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Eserin Recep Orhan Özel tarafından hazırlanan diğer tercümesi 2025 yılında yayımlanmış,[4] 2026 yılında ise Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından inceleme ve tercümesi neşredilmiştir.[5]

Âkifzâde'nin tasavvufî yönüne ilişkin çalışmalar, müellif hakkında oluşan literatürün önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Bu alandaki çalışmaların büyük kısmı Nuran Çetin tarafından kaleme alınmıştır. Çetin'in *Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve 'Mir'âtü'n-Nâzırîn' Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*,[6] *Amasyalı Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve 'Mir'âtü'n-Nazırîn' Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri*,[7] *Âkifzâde'nin 'Muhimmâtu's-Sufiyye' Adlı Eseri*[8] ve *Âkifzâde'nin Yeni Tespit Edilen Mecmûʿu'l-Hâl Adlı Eseri*[9] adıyla dört çalışması bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisinde Âkifzâde'nin *Mirʾâtü'n-nâzırîn* adlı eserinden hareketle tasavvufî görüşleri ele alınmış; müellifin âyet, hadis ve önde gelen mutasavvıfların görüşlerine dayanan, aşırılıktan uzak ve şerʿî ölçüleri gözeten bir tasavvuf anlayışı benimsediği belirtilmiştir.[10] Çetin'in *Mühimmâtü's-sûfiyye*'yi konu alan çalışmasında ise Âkifzâde'nin tasavvufî kavramlara getirdiği açıklamalar, zikre verdiği önem ve amel merkezli yaklaşımı

[3] Amasyalı Abdürrahim b İsmail Âkifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı, 1998).
[4] Özel Recep Orhan, *Amasyalı Akifzade Abdürrahim Efendi ve "El-Mecmû fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû"* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025).
[5] Âkifzâde Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî, *el-Mecmûʿ Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmûʿ*, çev. Ömer Aslan vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2026).
[6] Nuran Çetin, "Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve 'Mir'âtü'n-Nâzırîn'Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017), 554-555.
[7] Nuran Çetin, "Amasyalı Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve 'Mir'âtü'n-Nazırîn' Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu* I (2017), 637-646.
[8] Nuran Çetin, "Âkifzâde Abdurrahim Efendi'nin 'Muhimmâtu's-sûfiyye' Adlı Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Konulara Yaklaşımı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 417-447.
[9] Nuran Çetin, "Âkifzâde'nin Yeni Tespit Edilen Mecmû'ul-Hâl Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri", *İlahiyat Alanında Teori ve Araştırmalar II*, (2020), 267-285.
[10] Çetin, "Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve 'Mir'âtü'n-Nâzırîn'Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri", 554-555.

incelenmiştir. Müellifin tasavvufî meselelere yalnızca nazarî açıdan yaklaşmadığı, kulun Allah'a karşı edebini emirleri yerine getirme ve zikri hayatın merkezinde tutma üzerinden açıkladığı ifade edilmiştir.[11] *Mecmûʿu'l-hâl* hakkındaki makalede de daha önce kaynaklarda adına rastlanmayan bu eser tanıtılmış; telif tarihi, muhtevası, öğüt niteliği ve içerdiği evrâd ve ezkâr bakımından değerlendirilmiştir. Makalenin sonunda risalede yer alan bazı evrâd ve ezkârın Arapça metnine de yer verilmiştir. Nuran Çetin'in bu makalelerinin yanı sıra *Kur'an ve Sünnet Çizgisinde Tasavvufî Yorum: Osmanlı'da Fakih Bir Sûfî Âkifzâde Abdürrahîm Efendi* adıyla 2020 yılında yayımlanan müstakil bir çalışması bulunmaktadır. İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Âkifzâde'nin hayatı, hocaları ve şeyhleri ele alınmış; ikinci bölümünde ise sûfî terbiye, sûfî tecrübe, bilgi problemi ve tasavvuf başlıkları altında müellifin tasavvufî yaklaşımı incelenmiştir. Çalışmada Âkifzâde'nin tasavvufî kavramları iman ve amel ekseninde değerlendirdiği, açıklamalarında Kur'an, sünnet ve önde gelen mutasavvıfların görüşlerine dayanarak şerʿî sınırları gözettiği ve düşüncesinin İmâm-ı Rabbânî geleneği ile vahdet-i şühûd anlayışına yakınlık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.[12] Eser, Âkifzâde'nin ezkârına ilişkin bazı ilâvelerle 2025 yılında yeniden yayımlanmıştır.

Mehmet Saki Çakır'ın *Bir Fakihin Tasavvuf Yorumu: Âkifzâde'nin Mühimmâtü's-Sûfiyye Adlı Mahtût Eseri* başlıklı makalesinde de müellifin tasavvuf anlayışı *Mühimmâtü's-sûfiyye* çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada Âkifzâde'nin şeriat merkezli bir tasavvuf anlayışını benimsediği ve sûfîlere yöneltilen eleştirilere fıkhî temellere dayanan cevaplar verdiği belirtilmektedir. Müellifin üveysî meşrep vurgusuyla tasavvufî tecrübeyi ilâhî bir lütuf olarak değerlendirdiği, bununla birlikte irşad ve rehberliğin önemini dışlamadığı ifade edilmektedir. Ayrıca sûfîlere ait bazı hâlleri tevil ederek mükellefiyet ilkesini koruyan dengeli bir yaklaşım benimsediği sonucuna ulaşılmaktadır.[13]

Mehmed Faruk Çifçi'nin *Âkifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasya'sında Arap Diline Dair Faaliyetler* başlıklı makalesi ise Âkifzâde'nin eserinden hareketle dönemin Amasya'sındaki ilmî ve edebî faaliyetleri ele almaktadır. Çalışmada örgün eğitimin yanı sıra mescitler, evler ve ticarethaneler gibi farklı mekânlarda sürdürülen okuma ve okutma faaliyetleri; ders halkalarında mütalaa edilen Arap dili ve edebiyatı eserleri ile arûz, vazʿ ve sözlük çalışmalarına gösterilen ilgi incelenmiştir. Bu yönüyle makale, Âkifzâde'nin yetiştiği ilmî çevreyi ve entelektüel dünyayı anlamaya imkân veren önemli veriler

[11] Çetin, "Âkifzâde Abdurrahim Efendi'nin 'Muhimmâtu's-sûfiyye' Adlı Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Konulara Yaklaşımı", 444-445.
[12] Nuran Çetin, *Kur'ân ve Sünnet Çizgisinde Tasavvufî Yorum Osmanlı'da Fakih Bir Sûfî: Âkifzâde Abdurrahim Efendi* (Ankara: İlâhiyât Yayın, 2020), 307-311.
[13] Mehmet Saki Çakır, "Bir Fâkihin Tasavvuf Yorumu: Akifzâde'nin Mühimmâtu's-Sûfiyye Adlı Mahtût Eseri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/12 (2018), 323-341.

sunmaktadır. Çalışmada ayrıca müellifin vahdet-i vücûd anlayışına karşı mesafeli tutumuna da dikkat çekilmektedir.[14]

Nuran Çetin, Mehmet Saki Çakır ve Mehmed Faruk Çifçi'nin çalışmaları, Âkifzâde'nin tasavvufî eserlerini, sûfî kimliğini ve yetiştiği ilmî çevreyi görünür hâle getirmeleri bakımından literatüre önemli katkı sağlamıştır. Bununla birlikte bu araştırmaların temel odağını müellifin tasavvuf anlayışı ve ilmî çevresi oluşturduğundan, bu çalışmada incelenen *Mecelletü'l-mehâkim*'in kaynak kullanımı, fetva telhisleri, Türkçe tahrirleri ve fıkhî ihtilaflar karşısındaki muhakeme biçimi kapsamları dışında kalmıştır.

Âkifzâde'nin fıkhî yönünü doğrudan ele alan en önemli çalışmalar Süleyman Kaya tarafından kaleme alınmıştır. Kaya'nın *Âkifzâde'nin Mecelletü'l-mehâkim İsimli Fetva Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı'da Fetva-Kazâ İlişkisi* başlıklı makalesi, eseri fetva ile kazâ arasındaki ilişki bakımından incelemektedir. Çalışmada, kadılık görevinde bulunan Âkifzâde'nin mecmuasından hareketle Osmanlı hukukunda fetva ile kazâ arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığı; fetva mecmualarının kadılar için hem bilgi kaynağı hem de uygulamada dikkate alınan bir başvuru zemini oluşturduğu ortaya konulmaktadır. Ayrıca henüz müftâ bih hâle gelmemiş görüşler karşısında bazı durumlarda kadının değerlendirme ve tercihinin belirleyici olabildiği gösterilmektedir.[15] Makale, Mecelletü'l-mehâkim'in kazâ pratiğiyle irtibatını görünür hâle getirmesi bakımından önemli olmakla birlikte, eserin kaynak yapısını, nakil ve telhis yöntemini ve müellifin Türkçe tahrirlerini bütüncül biçimde incelememektedir. Kaya'nın *Âkifzâde'nin Mecelletü'l-mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim* başlıklı makalesinde ise eser, Osmanlı fetva geleneğinde değişim meselesi bakımından değerlendirilmiştir. Makalede değişen şartlar karşısında fetvanın geçirdiği dönüşüm; müftâ bih görüşün terk edilmesi, Hanefî fıkıh geleneğinde yer alan bazı hükümlerin tashih edilmesi ve yeni ortaya çıkan meseleler hakkında fetva verilmesi gibi başlıklar üzerinden incelenmektedir. Bu yönüyle çalışma, *Mecelletü'l-mehâkim*'de mevcut fetvaların yalnızca nakledilmediğini, değişen toplumsal ve hukukî şartlar karşısında yeniden değerlendirildiğini göstermektedir.[16] Bununla birlikte makalenin odağını fetvada değişim oluşturduğundan, Âkifzâde'nin fetva malzemesini seçme ve düzenleme biçimi, *Revâyihu'z-zekiyye* ile kurduğu ilişki ve farklı nakiller arasındaki ihtilafları değerlendirme yöntemi kapsam dışında kalarak bir bütün olarak incelenmemiştir. Kaya'nın *Vekâlet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvaların Müftâ Bih Hâle Geliş Süreci* başlıklı makalesi de Âkifzâde'nin fıkhî değerlendirmelerine temas eden önemli bir çalışmadır. Makalede, kabz-ı deyne vekilin beyanı ve bu

[14] Mehmet Faruk Çifci, "Âkifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasya'sında Arap Diline Dair Faaliyetler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/14 (2019), 386-409.
[15] Süleyman Kaya, "Akifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Fetva Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı'da Fetva Kazâ İlişkisi", *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk (Editörlü kitap)*, (2017), 103-112.
[16] Süleyman Kaya, "Akifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (05 Mart 2014), 93-108.

beyana mirasçılar tarafından itiraz edilmesi meselesi bağlamında Çatalcalı Ali Efendi ile Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvaları arasındaki farklılık ele alınmaktadır. Şânîzâde Mehmed Sadık ve Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin değerlendirmeleriyle birlikte incelenen bu meselede Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'deki tahrirlerine de başvurulmuştur. Makale, fetvaların müftâ bih hâle geliş sürecini göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte, Âkifzâde'nin meseleye ilişkin uzun tahririni, nakiller arasında kurduğu ilişkileri ve ulaştığı değerlendirmeyi müstakil olarak incelememektedir.[17]

Âkifzâde'nin fıkhî görüşlerine temas eden bir diğer çalışma, Muharrem Yılmaz'ın *'Bıraktım' Lafzının Talâka Etkisi Üzerine Yazılmış Üç Risâlenin Neşir, Tercüme ve Değerlendirmesi* başlıklı makalesidir. Çalışmada, talâk lafızlarından "bıraktım" sözünün hükmünü ele alan üç risale neşredilmiş, tercüme edilmiş ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu risalelerden birinin Âkifzâde'ye ait olması sebebiyle makale, müellifin belirli bir talâk meselesine yaklaşımını ve konuya ilişkin görüşünü görünür hâle getirmektedir.[18] Bununla birlikte çalışma, tek bir risale ve belirli bir meseleyle sınırlı olduğundan, Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'deki genel fıkhî muhakeme biçimini ve fetva birikimini işleme yöntemini incelememektedir.

Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, Âkifzâde'nin fıkhî yönünün özellikle fetva-kazâ ilişkisi, fetvada değişim, müftâ bih görüşün oluşum süreci ve belirli fıkhî meseleler üzerinden ele alındığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalar, *Mecelletü'l-mehâkim*'in Osmanlı hukuk pratiği bakımından taşıdığı önemi göstermiş ve müellifin fıkhî düşüncesinin incelenmesi için önemli bir zemin oluşturmuştur. Bununla birlikte bu çalışmalar, eserin tamamını müellifin kaynak kullanımı, fetva telhisleri, metin tertibi, Türkçe tahrirleri ve fıkhî meseleleri değerlendirme biçimi bakımından sistematik olarak incelememektedir. Bu araştırmada *Mecelletü'l-mehâkim* bütüncül biçimde ele alınarak Âkifzâde'nin mevcut fıkıh ve fetva birikimini seçme, düzenleme, karşılaştırma ve uygulama bakımından değerlendirme biçimi incelenmektedir. Bu doğrultuda müellifin *Revâyihu'z-zekiyye* başta olmak üzere fetva telhislerinden yararlanma yöntemi, şeyhülislâm fetvaları arasındaki ihtilaflar karşısındaki tutumu ve uygulamada esas alınacak görüşe ilişkin açıklamaları birlikte ele alınmaktadır. Böylece *Mecelletü'l-mehâkim*'in klasik fetva mecmualarından ayrılan yönleri ile Âkifzâde'nin fetva nakillerini Türkçe tahrirleri, toplumsal ihtiyaç, örf ve kazâ uygulamasına ilişkin değerlendirmeleriyle birlikte sunan telif biçimi ortaya konulmaktadır.

[17] Süleyman Kaya, "Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 71-86.
[18] Muharrem Yılmaz, "'Bıraktım' Lafzının Talâka Etkisi Üzerine Yazılmış Üç Risâlenin Neşir, Tercüme ve Değerlendirmesi", *Tokat İlmiyat Dergisi* 13/1 (30 Haziran 2025), 31-62.

BİRİNCİ BÖLÜM
ÂKİFZÂDE ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN HAYATI VE MECELLETÜ'L-MEHÂKİM'İN TANITIMI

On sekizinci yüzyıl Osmanlı ulemâsından Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin tam künyesi es-Seyyid Abdürrahîm b. İsmail b. Mustafa Âkif el-Amâsî b. Muhammed Bayram el-Merzifonî'dir. Dedesine nispetle Âkifzâde lakabıyla tanınan Abdürrahîm Efendi, müderrislik ve kadılık başta olmak üzere Osmanlı ilmiye teşkilâtının üst kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuş; fıkıh, tasavvuf ve biyografi alanlarında eserler kaleme almıştır. Osmanlı'nın geç dönem ulemâsı arasında yer alan müellif, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat etmiştir. Onun *Mecelletü'l-mehâkim* adlı mecmuası ise ihtiva ettiği fetva ve nakillerin yanı sıra, meseleleri ele alış biçimini, tercih anlayışını ve fıkhî yaklaşımını yansıtması bakımından da önem arz etmektedir. Bu sebeple Âkifzâde'nin ilmî kişiliği ile *Mecelletü'l-mehâkim*'in telif özelliklerinin birlikte değerlendirilmesi, eserin mahiyetinin daha sağlıklı biçimde ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin hayatına dair en önemli kaynaklardan biri, bizzat kaleme aldığı *Kitâbü'l-mecmûʿ fi meşhûdihi ve'l-mesmûʿ* adlı eserdir. Müellif bu eserinde karşılaştığı veya hakkında bilgi sahibi olduğu şahısların hâl tercemelerine yer vermekte; hocalarını, ailesinden ilimle meşgul olan kimseleri, intisap ettiği yahut sohbetinde bulunduğu şeyhleri, ilmî çevresini oluşturan dostlarını ve arkadaşlarını tanıtmaktadır. Ayrıca Mısır, Hicaz, Mağrib, Trakya, Balkanlar ve Kafkasya gibi Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşamış ulemâya dair aktarımlarıyla dönemin ilmî ve sosyal yapısına ışık tutmaktadır. Eser, Osmanlı ilmiye çevrelerine ilişkin zengin biyografik bilgiler sunmasının yanı sıra, Âkifzâde'nin hayatına dair pek çok ipucunu da ihtiva etmektedir. Nitekim müellif, eserin son hâl tercümesini kendisine ayırarak doğumu, nesebi, üstlendiği görevler ve telif ettiği eserleri hakkında doğrudan bilgi vermektedir. Bu yönüyle söz konusu bölüm, Osmanlı biyografi geleneği içerisinde otobiyografik anlatının dikkat çekici örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu özellikleriyle *Kitâbü'l-Mecmûʿ*, yalnızca ilmî çevreleri yansıtan bir biyografi derlemesi olmanın ötesinde, Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin ilmî serüvenini kendi kaleminden takip etmeye imkân veren birinci el kaynak niteliğindedir. Dolayısıyla müellifin hayatı, ilmî çevresi ve telif faaliyetinin ortaya konulması, *Mecelletü'l-mehâkim*'in mahiyetinin ve fıkhî değerinin doğru biçimde değerlendirilmesi açısından temel bir önem taşımaktadır.

Bu çerçevede bölüm iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısmında Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin hayatı ele alınacak; ailesi ve yakın çevresi, ilmî tahsili, hocaları, öğrencileri ve eserleri

incelenecektir. İkinci kısımda ise *Mecelletü'l-mehâkim*'in nüshaları, mukaddimesi, isimlendirilmesi, konu tertibi, dil ve üslup özellikleri ile kaynakları incelenerek eserin genel tanıtımı yapılacaktır.

1. ÂKİFZÂDE ABDÜRRAHÎM B. İSMÂİL EFENDİ'NİN HAYATI

Babası İsmâil Kâmil Efendi (ö. 1192/1778) tarafından kaydedilen doğum tarihine göre Âkifzâde, 1177/1763 yılının Rebîülevvel ayında Amasya'da dünyaya gelmiş[19] ve ilk tahsilini de burada tamamlamıştır.[20] Âkifzâde'nin kendi beyanına göre annesi, Âmine Hanım bt. Abdürrahîm b. Fâtıma'dır. Anne tarafının soyunun Şeyh es-Seyyid Ahmed el-Kebîr'e bağlı Lâdikli Nûrî Efendi'ye uzandığını; bu silsilenin ise Zeynelâbidîn vasıtasıyla Hz. Hüseyin'e ulaştığını belirtmektedir.[21] Bu seyyidlik bağı dolayısıyla müellif, kaynaklarda "es-Seyyid" unvanıyla anılmaktadır. Babası ise Amasya'da "koca müftî" lakabıyla meşhur olan Mustafa Âkif Efendi'nin (ö. 1173/1760) oğlu İsmâil Kâmil Efendi'dir.[22]

Müellifin bu aile çevresi ve nesebi, yetiştiği ilmî muhitin ve entelektüel arka planın anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, öncelikle müellifin ailesi ve yakın çevresi ele alınacak; ardından ilmî tahsili, hocaları, intisap ettiği şeyhleri, talebeleri ve üstlendiği resmî görevler incelenerek hayatı bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulacaktır.

1.1. Ailesi ve Yakın Çevresi

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin yetiştiği aile ve yakın çevre, onun ilmî ve tasavvufî kimliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Nitekim müellifin babası ve dedeleri ilmiye çevresiyle irtibatlı kişiler olup, bu durum Âkifzâde'nin küçük yaşlardan itibaren ilmî muhit içerisinde yetişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca ailesine dair bilgiler, müellifin mensup olduğu sosyal çevrenin ve ilmî ilişkiler ağının anlaşılması bakımından da önem taşımaktadır. Bu başlık altında Âkifzâde'nin babası, annesi, dedeleri ve çocuklarına dair ulaşılan bilgiler ele alınacaktır.

Babası

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin babası İsmâil Kâmil Efendi'dir. Merzifon'da doğmuş, Amasya'da yaşamış ve H. 1192 yılında otuz yedi yaşında vefat etmiştir.[23] Bu bilgiye göre İsmâil Kâmil

[19] Abdurrahîm b İsmâ'il b Mustafa el-Amâsî Âkifzâde, *el-Mecmu fi'l-meşhud ve'l-mesmu* (Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, 5597), 96a.
[20] Osman Fevzi Olcay, *Amasya Şehri Tarihi* (İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 02), 35b.
[21] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 96a.
[22] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 96a.
[23] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.

Efendi'nin H. 1154 – 1155 yıllarında doğduğu anlaşılmaktadır.[24] İsmâil Kâmil Efendi'nin babası, Amasya'da "Koca Müftî" lakabıyla tanınan Iydîzâde el-Hâc Mustafa Âkif Efendi, annesi ise Amasya'nın köklü ulemâ ailelerinden Kayyımzâde İsmail Efendi'nin kızıdır.[25] İsmâil Kâmil Efendi, Mustafa Âkif Efendi'nin tek mahdumudur.[26]

İlk tahsilini babası Mustafa Âkif Efendi başta olmak üzere Ürgüplü Ahmed Efendi gibi Amasya'nın önde gelen âlimlerinden alan İsmâil Kâmil Efendi, öğrenimini tamamladıktan sonra ders-i âm olmuştur.[27] Babasının H. 1173 yılında Sultan II. Bâyezîd Medresesi müderrisi iken vefat etmesinin bir süre sonra aynı medreseye tayin edildiği belirtilmektedir.[28]

Âkifzâde'nin babası İsmâil Kâmil Efendi, H. 1173 veya H. 1183 yılında Sultan II. Bâyezîd Han Medresesi müderrisliğine tayin edildiğinde henüz Amasya müftüsü değildi.[29] H. 1188 yılı Receb ayında kendisini himaye eden dönemin Amasya müftüsü el-Hâc Mehmed Kâşif Efendi'nin azledilerek Basra'ya sürülmesinin ardından Ali Paşa'nın talebiyle Amasya müftülüğüne tayin edildi.[30] Müftülük görevinden azledilinceye kadar bir süre medrese müderrisliği ile müftülük vazifesini birlikte yürüttü.

İsmâil Kâmil Efendi'nin Amasya müftülüğü yaklaşık bir yıl sürmüş ve H. 1189 yılında görevden alınmıştır. Âkifzâde, babasının azil sebebine dair herhangi bir bilgi vermemekle birlikte biyografisinde onun hatalarının bağışlanması için Cenâb-ı Hak'tan niyazda bulunmaktadır.[31] Bu ifade genel bir dua mahiyetinde değerlendirilebileceği gibi, Hüsâmeddîn Efendi'nin aktardığı hadiseler dikkate alındığında görevden alınmasına yol açan sürece dolaylı bir işaret olarak da yorumlanabilir.

---

[24] Hüseyin Hüsâmeddîn, İsmâil Kâmil Efendi'nin H. 1128 yılında Karatay Mahallesi'nde doğduğunu ve Amasya'da yaşadığını kaydetmektedir. Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yaşar, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Kültür Yayınları, 2022), 6-8/316.

[25] Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yaşar, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Kültür Yayınları, 2022), 9-12/481; Hüseyin Hüsâmeddîn, İsmâil Kâmil Efendi'nin Sultan II. Bâyezîd Medresesi müderrisliğine tayini hakkında iki farklı rivayet aktarmaktadır. İlk rivayete göre İsmâil Kâmil Efendi, babasının vefatının ardından aynı yıl medrese müderrisliğine tayin edilmiş ve H. 1191 yılındaki vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Bkz. Abdizâde Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (İstanbul: Necmi İsikbâl Matbaası, 1928), 1/293; İkinci rivayete göre ise babasının vefatı üzerine adem-i kifayeti gerekçesiyle bu göreve hemen getirilmemiş; müderrislik önce Müftüzâde Hâfız Abdurrahman Efendi'ye verilmiş, onun H. 1183 yılında vefatı üzerine Sekûköylüzâde el-Hâc Mehmed Kâşif Efendi'nin desteğiyle İsmâil Kâmil Efendi Sultan II. Bâyezîd Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Hüsâmeddîn Efendi, bu tayinin H. 1183 yılı Rebîülevvel ayının dokuzuncu gününde gerçekleştiğini de ayrıca kaydetmektedir. Bkz. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/317; Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar, *Amasya Tarihi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3681-002), 174-175; Abdizâde Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (İstanbul: Dersaadet Hikmet Matbaası, 1328), 1/292.

[26] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 9-12/481.

[27] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/316; Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.

[28] Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yaşar, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Kültür Yayınları, 2022), 1-4/170.

[29] Sultan II. Bâyezîd tarafından H. 891 yılında Amasya'da inşa ettirilen Sultan II. Bâyezîd Han Medresesi'nin vakfiyesinde müderrislik görevi Amasya müftülerine şart koşulmuştur. Medresenin ilk müderrisi ise Şeyhülislâm Zenbîlî Ali Efendi'dir. Bununla birlikte bu uygulamaya genel olarak riayet edilmekle beraber zaman zaman müftülük ile medrese müderrisliği birbirinden ayrılmıştır. Nitekim Hüseyin Hüsâmeddîn, H. 1033 yılından sonra bu iki görevin birkaç defa tefrik edildiğini, buna örnek olarak da H. 1084 yılında Amasya müftülüğünün Yahyâ Efendi'ye, Sultan II. Bâyezîd Han Medresesi müderrisliğinin ise Âkifzâde'nin büyük dedelerinden Iydî Bayram Efendi'ye tevdi edildiğini kaydetmektedir. Bkz. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1328, 1/292; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/170.

[30] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 4/126; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/4/665.

[31] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.

Hüsâmeddîn Efendi'ye göre dönemin Amasya mutasarrıfı Canikli Hâfız Ali Paşa'nın uygulamalarından rahatsız olan halk, Amasya müftüsü Mehmed Kâşif Efendi öncülüğünde, durumu Dîvân-ı Hümâyun'a arz etmiştir. Ancak bu girişim sonuçsuz kalmış; Mehmed Kâşif Efendi görevden alınarak Basra'ya sürülmüş ve burada idam edilmiştir.[32]

Yine aynı kaynağa göre, Kâşif Mehmed Efendi'nin idamında, onun yerine Amasya müftülüğüne getirilen İsmâil Kâmil Efendi'nin verdiği bir fetvanın etkili olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim Kâşif Mehmed Efendi'nin şehit edilmesinin bu fetvaya dayandığı yönündeki şikâyetin meşihata arz ve ihbar edilmesi sonucunda dönemin şeyhülislâmı İbrahim Efendi, H. 1189 senesinin Muharrem ayının on beşinde İsmâil Kâmil Efendi'yi fetva ve tedristen azlederek İstanbul'a celbetmiş, ardından da Eyüp kasabasında ikamete memur etmiştir.[33] Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, İsmâil Efendi'nin görevden alınmasının muhtemelen Ali Paşa'nın idam için Amasya müftülüğü görevinde bulunan İsmâil Efendi'den aldığı fetvayı meşihata göstermesinden kaynaklandığını dile getirmektedir.[34] Nitekim sonrasındaki azil ve İstanbul'a celbedilme hadisesinin de buna işaret ettiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte müellif, söz konusu fetva verilmiş olsun ya da olmasın her hâlükârda Ali Paşa'nın Kâşif Mehmed Efendi'yi idam ettirme konusunda kararlı olduğunu, idamın fetvaya dayanması hâlinde ise maddeten Kâşif Mehmed Efendi'yi, mânen de İsmâil Efendi'yi öldürdüğünü ifade etmektedir.[35] Hüsâmeddîn Efendi'nin fetva neticesinde kullandığı "mânen öldürme" ifadesi, döneminde İsmâil Kâmil Efendi'ye yönelik böyle bir ithamın bulunduğuna işaret etmekle birlikte, Ali Paşa'nın zulmü ve suçlamalarının daha sonra anlaşıldığını; bu çerçevede fetvanın varlığını, idamın asli sebebi olmaktan ziyade sürecin ağırlığını ve sorumluluğunu artıran bir unsur olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Âkifzâde'nin fetva ile idam arasındaki ilişkiye dair herhangi bir bilgi vermemesi, hadise ile babası arasında doğrudan bir irtibat bulunmadığını düşündürebileceği gibi, babasının hâl tercemesinde yer verdiği mağfiret içerikli dualar dikkate alındığında, müellifin bu meseleye dair örtük bir ithamı açıkça dile getirmemeyi tercih etmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Nitekim Âkifzâde, babasının İstanbul'da Eyüp kasabasında ikamete memur edildiğini kaydetmekle birlikte Amasya'dan İstanbul'a gönderiliş sebebine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Benzer şekilde Kâşif Mehmed Efendi'nin biyografisinde de onun Bafra'ya sürüldüğünü ve H. 1187 yılında vefat ettiğini belirtmekte; ancak ölüm sebebine ilişkin herhangi bir açıklama yapmamaktadır.[36] Müellif, idam edildiğini açıkça ifade

[32] Hüsâmeddîn Efendi, halkın şikâyeti üzerine Amasya ulemâsının toplandığını, Ali Paşa ve oğlu Battal Hüseyin Bey'in zulümlerini "mahzar-ı umûmî" ile Dîvân-ı Hümâyun'a bildirdiklerini; buna karşılık Ali Paşa'nın Bâb-ı Âlî nezdinde kendisini savunması üzerine Mehmed Kâşif Efendi'nin H. 1183 yılı Receb ayında azledilerek Basra'ya gönderildiğini ve aynı yıl Ramazan ayında Kadir Gecesi sahurunda idam edildiğini kaydetmektedir. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/317; Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 4/126.
[33] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/317; Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.
[34] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 4/128.
[35] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-002), 174, kenar notu. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/317, dipnot 126.
[36] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 39a; Eserin bir diğer nüshasında da H. 1187 tarihi geçmektedir. Abdurrahim b. İsmail Âkifzâde, *el-Mecmu Fi'l-Mashud ve'l-masmu* (Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3911), 92.

etmemekle birlikte, sürgün kaydının hemen ardından vefatından söz etmesi, ölümünün idam neticesinde gerçekleştiğine zımnen işaret etmektedir. Nitekim Bursalı da Seküköylüzâde lakabıyla tanınan Kâşif Mehmed Efendi'nin H. 1187 yılında Canikli Ali Paşa tarafından Bafra'da "ecel-i kazâya" uğratıldığını kaydetmektedir.[37]

Âkifzâde'nin aktardığına göre babası, İstanbul'un Eyüp kasabasında ikamet ettiği sırada H. 1192 yılında otuz yedi yaşında veba hastalığından vefat etmiş ve Ebû Eyyûb el-Ensârî civarına defnedilmiştir.[38] Buna karşılık Olcay, İsmâil Kâmil Efendi'nin Amasya'da vefat ederek Şamlar Kabristanı'na defnedildiğini belirtmektedir.[39] Âkifzâde, babasının garip ve mahzun bir hâlde vefat ettiğini özellikle vurgulamakta ve onu mağfiret niyazı içeren dualarla yâd etmektedir. [40]

Âkifzâde, babasını tıp ilminde emsalsiz, zeki, cesur ve cömert bir kimse olarak tavsif etmekte; fakir seyyahları ve marifet ehli kişileri sevdiğini belirtmektedir.[41] Bursalı da onu fazilet sahibi bir zat olarak nitelendirirken,[42] Hüsâmeddîn ise ilmî birikiminin az, gururunun ise fazla olduğunu; resmî ulemâdan olmakla birlikte tedris ve iftâ ehli sayılmadığını ifade etmektedir.[43]

Eseri arasında, *Mukassimü'l-fünûn* veya *Mukassemü'l-ulûm*, *Kasâid-i Mimiyye* ve *Ayniyye* [44] sayılmaktadır.[45] Olcay, *Mukassimü'l-fünûn* yerine *Mukassimü'l-ulûm*, *Kasâid-i Münciye ve Kasîde-i Ayniyye* adlı eserlerinin bulunduğunu belirtmektedir.[46] İsmâil Kâmil Efendi'nin üç oğlu olup bunlar Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, es-Seyyid Serverî Mehmed Efendi ve Ferîd İbrahim Efendi'dir.[47]

Annesi

Âkifzâde'nin annesi Âmine Hanım bt. Abdürrahîm b. Fâtıma'dır. Şerîfe olan Âmine Hanım'ın nesebi Ladikli Nûrî Efendi'ye, oradan da "sâhibü'l-hâl" olarak tanınan Şeyh es-Seyyid Ahmed el-Kebîr'e dayanmakta ve bu soy Hz. Hüseyin'in (a.s.) oğlu Zeynelâbidîn'e bağlanmaktadır.[48] Âkifzâde'nin seyyidlik nispeti anne tarafından bu kolda dayanmaktadır. Nitekim nisbesinde "es-Seyyid" ve "el-Hüseynî" ifadeleri yer almakta; Gedizli Mehmed Efendi'ye verdiği icâzetnâmede kendisini "Abdürrahîm el-Hüseynî min ciheti'l-üm ibn İsmâil b. Âkif Mustafa el-Âmasî b. Ebî Muhammed

[37] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, ed. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 1/381.
[38] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.
[39] Osman Fevzi Olcay, *Amasya Meşârihi* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 09382), 17.
[40] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.
[41] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.
[42] Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 268.
[43] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-002), 174.
[44] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 4/128.
[45] Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 268.
[46] Olcay, *Amasya Meşârihi* (Türkçe Yazma, 09382), 17.
[47] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-002), 175, hâmiş; Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar, *Amasya Tarihi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3682-001), 223.
[48] Hüsâmeddîn Efendi, Amasya'daki seyyid ve emirlerin on ayrı sülâleden geldiğini, bunlardan birinin de sâhibü'l-hâl es-Seyyid Ahmed el-Kebîr er-Rifâî'nin nesli olduğunu, bu kola ait yaklaşık on iki silsile gördüğünü ve söz konusu neslin zamanla birçok şubeye ayrıldığını kaydetmektedir. Bkz. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 4/11.

Bayram el-Merzifônî" şeklinde tanıtmaktadır.[49] Âmine Hanım'ın doğum ve vefat tarihlerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Âkifzâde'nin anne ve babası amca çocuklarıdır. Baba tarafından dedesi Mustafa Âkif Efendi ile anne tarafından dedesi Abdürrahîm Efendi (ö. 1150/1737) baba bir kardeştir. Ulemâdan olan bu iki kardeşten Abdürrahîm Efendi, anne tarafından seyyid olup yukarıda zikredilen nesep silsilesine mensuptur.

Dedeleri

Âkifzâde'nin dedeleri, baba tarafından Iydîzâde Mustafa Âkif b. Bayram Iydî b. Mustafa b. Abdî Efendi, anne tarafından ise es-Seyyid Abdürrahîm b. Bayram Iydî b. Mustafa b. Abdî Efendi'dir.

İki soyun birleştiği büyük dedesi Merzifonî Bayram Iydî Efendi, Amasya'nın önde gelen âlimlerindendir. Sivaslı Tefsîrî Efendi ve diğer âlimlerden ders almıştır. H. 1084 yılında Sultan Bâyezîd Medresesi müderrisi, H. 1085-1099 yılları arasında ise muhtelif dönemlerde Amasya müftüsü olmuştur.[50] H. 1099 veya H. 1100 yılında mevleviyet pâyesine yükselerek Trablusşam, Medîne-i Münevvere, Sofya, Konya ve Kayseri'de kadılık yapmıştır.[51] Âkifzâde ile Olcay'a göre H. 1121, Hüseyin Hüsâmeddîn'e göre ise H. 1122 yılında Konya mollası olarak görev yapmak üzere giderken Eskişehir'de vefat etmiştir.[52] Biyografi kaynaklarında Iydî Bayram Efendi'nin dört oğlundan bahsedilmektedir. Bunlar; Atıf Ahmed Efendi,[53] Âkifzâde'nin dedeleri olan es-Seyyid Abdürrahîm Efendi[54] ile Mustafa Âkif Efendi[55] ve Râʿif Mehmed Efendi'dir.[56]

Âkifzâde'nin verdiği bilgiye göre Abdürrahîm Efendi, Mustafa Âkif Efendi ve Atıf Ahmed Efendi, anneleri farklı olan baba bir kardeşlerdir. Bu kardeşler arasında seyyidlik nispetine sahip olan yalnızca es-Seyyid Abdürrahîm Efendi'dir. Dolayısıyla Âkifzâde'nin seyyidlik silsilesi bu kol vasıtasıyla gelmektedir. Mustafa Âkif Efendi ise Kayyımzâde İsmail Efendi'nin kızıyla evlenmiş, bu

[49] *Mecmûa-i Fetâvâ-yı Bâlîzâde* (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980), 445b; Çetin, Âkifzâde'nin Mecmû'u'l-Hâl adlı risalesinde ketebe kaydını "fakir İsmâil Hüseyin Abdürrahim" şeklinde okumaktadır. Ancak yazmadaki kayıt "fakîr Abdürrahim el-Hüseynî b. İsmâil el-ma'rûf bi'hafîdi el-Âkif el-Âmâsî" şeklindedir.. Çetin, "Âkifzâde'nin Yeni Tespit Edilen Mecmû'ul-Hâl Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri", 274; bkz. Abdurrahîm b İsmâʿil b Mustafa el-Amâsî Âkifzâde, *Mecmûʿu'l-Hâl* (Bursa İnabey Kütüphanesi, Genel, 4027), 35a.
[50] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 4/160-190.
[51] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19a.
[52] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19b; Olcay, *Amasya Meşârihi* (Türkçe Yazma, 09382), 20; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/629.
[53] Atıf Ahmed Efendi müderris ve şair olup Sultan III. Ahmed'e sunduğu kasidenin ardından Amasya Hızır Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, H. 1138-1139 yılında vefat etmiştir. Türkçe ve Farsça şiirler yazdığı, Taʿmiyye ilminde bilgi sahibi ve edebiyatta mahir olduğu belirtilmektedir. Bkz. Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19b; Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar, *Amasya Tarihi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3682-002), 396-397.
[54] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19a-19b; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 501-502.
[55] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b-19a; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 391-402.
[56] Râʿif Mehmed Efendi H. 1097 yılında doğmuş, tahsilini tamamladıktan sonra Sultan Bâyezîd Camii Mimar Kasım Ağa Dersliği ile Saraçhâne Medresesi müderrisliğinde bulunmuş ve H. 1145 yılında vefat etmiştir. Âkifzâde eserinde Râʿif Mehmed Efendi'ye yer vermemektedir. Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-001), 2-3.

evlilikten tek oğlu İsmâil Kâmil Efendi dünyaya gelmiştir. Böylece Âkifzâde'nin anne ve baba tarafı Amasya'nın köklü ulemâ ailelerinde birleşmiştir.

Anne tarafından dedesi olan es-Seyyid Abdürrahîm Efendi, Mustafa Âkif Efendi'nin ağabeyidir. Seyyidlik nispeti hakkında ayrıntılı bilgi veren Âkifzâde, siyâdetin dedesi Abdürrahîm Efendi'nin annesi Fâtıma vasıtasıyla geldiğini; bu kolun Amasya yakınlarındaki Ladik'te medfun bulunan, sâhibü'l-hâl olarak bilinen Ahmed el-Kebîr'e dayandığını, onun Abdülkâdir Geylânî'nin neslinden geldiğini ve Abdülkâdir Geylânî'nin de Hz. Hüseyin'in evladı Zeynelâbidîn'e ulaştığını ifade etmektedir.[57] Müderrisliğin yanı sıra Niksar, Zile, Merzifon ve Çorum'da kadılık yapmıştır.[58] Hüseyin Hüsâmeddîn'in verdiği bilgiye göre bir dönem Amasya'da nakîbü'l-eşraf kâimmakamlığı ve Amasya naipliği görevlerinde bulunmuş, vefatına yakın bir dönemde ise Erzurum mevleviyet kadılığına tayin edilmiş ve Amasya'da vefat etmiştir.[59] Ancak Âkifzâde, dedesinin biyografisinde nakîbü'l-eşraf kâimmakamlığına ve Erzurum'da kadılık yaptığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir.[60] Vefat tarihi hususunda da Olcay ile Âkifzâde, onun H. 1150 (M. 1737) yılında orta yaşlarda dârü'l-bekâya irtihal ettiğini belirtirken, Hüseyin Hüsâmeddîn biyografisini verdiği bölümde H. 1161, eserinin başka bir yerinde ise H. 1157 tarihini kaydetmektedir.[61]

Baba tarafından dedesi Mustafa Âkif Efendi, H. 1097-1098 yılında Merzifon'da doğmuş ve Amasya'da yaşamıştır. Şehrin önde gelen âlimlerinden biri olan Mustafa Âkif Efendi, "Koca Müftü" lakabıyla şöhret bulmuştur.[62] Âkifzâde, dedesini âlim, fazıl, muhakkik, müdakkik; aklî ve naklî ilimlerde emsalsiz derecede yetkin ve bu ilimlerde kendisine müracaat edilen bir kişi olarak tanıtmaktadır.[63] Abdullah Efendi, Kazâdâbî ve Kayserili Remzi Efendi gibi hocalardan ders aldığını; ilmî seyahatlerde bulunduğunu, Kahire'de tahsil gördüğünü, Ebü'l-İzz el-Acmî'den icâzet aldığını, üç defa hacca gittiğini ve ardından Amasya'ya döndüğünü kaydetmektedir.[64] Iydîzâde Mustafa Âkif Efendi, tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik imtihanını parlak bir şekilde kazanmış; H. 1122'de müderris, H. 1127'de Köprülü Dârülhadisi müderrisi, H. 1128'de Amasya'daki Küçük Ağa Medresesi müderrisi ve H. 1129'da Sultan Bâyezîd Medresesi müderrisi olmuş; birkaç ay sonra da Amasya müftülüğü görevine

[57] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19a-19b; Sâhîbü'l-hâl Ahmed el-Kebîr'in seyyidlik kolunun Hz. Hüseyin'e, Abdülkâdir Geylânî'nin ise Hz. Hasan'a bağlandığı araştırmalarda dile getirilmiştir. Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/127; Süleyman Uludağ, "Abdülkādir-i Geylânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/234; Aliye Uzunlar, "Rifâîliğin Anadolu'daki Tarihine Bir Katkı: 'Ahmed-i Kebîr er-Rifâî' 'Ahmed-i Kûçek' mi?", *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 353-373.
[58] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19b; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 501-502; Olcay, *Amasya Meşârihi* (Türkçe Yazma, 09382), 123.
[59] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 502.
[60] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19b.
[61] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19b; Olcay, *Amasya Meşârihi* (Türkçe Yazma, 09382), 123; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 501-502; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/649.
[62] Olcay, *Amasya Meşârihi* (Türkçe Yazma, 09382), 125.
[63] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.
[64] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 18a-19a.

getirilmiştir.[65] Müftülüğü sırasında yaşanan bazı olaylar sebebiyle görevden alınmış, daha sonra ikinci defa bu göreve tayin edilmişse de kısa süre sonra yeniden azledilmiştir. Hüsâmeddîn Efendi'nin ayrıntılı olarak aktardığına göre ilk müftülüğü sırasında H. 1133'te iki nüfuzlu ayânın şikâyeti üzerine fetva ve teftiş görevinden azledilmiş; yaklaşık on yıl sonra, H. 1143'te görev tekrar kendisine tevdi edilmiştir. Ancak ikinci görev süresinde, meşihatın emir ve izni olmaksızın ağabeyi Mehmed Râif Efendi'yi vekil tayin ederek Hicaz'a gittiği yönündeki şikâyet üzerine yeniden görevden alınmıştır.[66] Bu tarihten sonra müftülük görevini üstlenme konusundaki ısrarları reddeden[67] Mustafa Âkif Efendi, yaşının ilerlemesi sebebiyle fetva görevinden affını isteyerek ayrılmıştır.[68] Dönemin şeyhülislâmı Mustafa Efendi ise ona Mûsıle-i Süleymâniye itibarı vermiştir.[69]

Ömrünün sonlarında insanlardan uzaklaşarak ibadet, zikir ve ilimle meşgul olduğu; namazlardan sonra fakirlere dinar ve dirhem dağıttığı, yanında çok sayıda kitap bulunduğu ve babası Bayram Efendi'den de kendisine birçok eser kaldığı nakledilmektedir.[70] Vefatından önce dile getirdiği "Geldi yetmiş üçte emr-i irciî" dizesinin ebced hesabıyla delalet ettiği H. 1173 yılında, Receb ayının yirmi birinci günü dârü'l-bekâya irtihal etmiştir.[71] Cenazesi Sultan Bâyezîd Camii'nde mahşerî bir kalabalıkla kılınan namazın ardından Amasya surlarının yanındaki mezarlığa defnedilmiştir.[72]

Fazilet sahibi ulemâ ve ediplerden biri olan Mustafa Âkif Efendi, babası Bayram Efendi gibi hem âlim hem de şairdir. İydîzâde mahlasıyla Arapça, Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almıştır.[73] Şuara tezkirelerinde şiirleri ibare ve üslup bakımından övülmektedir.[74] Yazı kabiliyetinin fevkalade olduğu, mütalaa ettiği kitapların hâmişlerine kendi kalemiyle veciz yorumlar yazdığı ve fihristler oluşturduğu belirtilmektedir.[75] Kaynaklarda onun usul ve fürû ilimlerinde deniz gibi olduğu ve üç yüz seneden beri usul ilmiyle meşgul olanlar arasında onun gibisinin gelmediğinin rivayet edildiği kaydedilmektedir.[76]

---

[65] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 18a; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 399.
[66] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 399-400.
[67] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 400; Âkifzâde, *el-Mecmu Fi'l-Mashud ve'l-masmu* (Mikrofilm, 3911), 18a.
[68] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 18a.
[69] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 18a.
[70] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 18a-19a.
[71] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19a; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 264; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 401; Azizzâde Hüseyin Râmiz, *Râmiz Tezkiresi (Âdâb-ı Zurefâ)* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3873), 71a-71b.
[72] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19a; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 401.
[73] Öntürk ve Tunçadam, Râmiz tezkiresinde "Abdîzâde" olarak zikredildiği ifade edilmişlerdir. Râmiz tezkiresinde incelenen nüshada İydîzâde daha açık bulunmaktadır. Yazılışları itibariyle birbirine çok benzeyen "abdî" ve "ıydî" kelimelerinde sehven "ye" harf yerine "be" harfi okunmuş olma ihtimali bulunmaktadır. Tolga Öntürk - Özcan Tunçadam, "Amasyalı 'Idî-zâde Akif Mustafa ve Divanı", *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* 12 [Bahar 2020] (2020), 262; Râmiz, *Râmiz Tezkiresi (Âdâb-ı Zurefâ)* (Esad Efendi, 3873), 71a; Nitekim Hüsamedin Yaşar'ın eserinde de Mustafa Âkif Efendi, İydîzâde künyesiyle geçmektedir. Bkz. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 1/134-135, 191, 215, 260,; Mustafa Âkif Efendi'nin divanı hakkında detaylı bilgi için bkn. Funda Ocak, *Amasyalı Âkif Divanı (İnceleme - Metin - Tıpkıbasım)* (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
[74] Mehmed Sâlim Efendi Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, ed. Adnan İnce (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 312; Râmiz, *Râmiz Tezkiresi (Âdâb-ı Zurefâ)* (Esad Efendi, 3873), 72b.
[75] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19a; Olcay, *Amasya Meşârihi* (Türkçe Yazma, 09382), 126.
[76] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 19a.

Mustafa Âkif Efendi'nin tek oğlu, Âkifzâde'nin babası olan İsmâil Kâmil Efendi'dir. Âkifzâde, dedesi Mustafa Âkif'in eserlerini sıralarken *Mîmiyye* ve *Ayniyye* kasideleri ile *Mukassimü'l-fünûn* adlı telifini zikretmektedir. Ancak bu eserler diğer kaynaklarda Mustafa Âkif Efendi'ye değil, oğlu İsmâil Kâmil Efendi'ye nispet edilmektedir. Diğer kaynaklarda ise onun mürettep divanı, Makâsıd'a ta'lîkâtı ve Harîrî tarzında kaleme aldığı *Bedîa* adlı bir eseri bulunduğundan bahsedilmektedir.[77] Şiirlerini ihtiva eden eserler kütüphane kayıtlarında *Dîvân-ı Âkif* ve *el-Makâmât* adlarıyla kaydedilmiştir.[78]

Çocukları

Âkifzâde'nin çocuklarına dair mevcut bilgiler oldukça sınırlıdır. Müellif, eserinde Mehmed (Muhammed) Iydî adında bir oğlundan bahsetmekte, ancak kızlarına ilişkin herhangi bir bilgi vermemektedir.[79] es-Seyyid Mehmed Iydî Efendi'nin doğum ve vefat tarihleri bilinmemektedir. Bununla birlikte, Âkifzâde'nin hayatının büyük bir bölümünü Amasya'da geçirmiş olması sebebiyle oğlunun da Amasya'da doğduğu ve ilk tahsilini babasının yanında aldığı düşünülebilir. Nitekim Âkifzâde, H. 1223 yılında tedris ve iftâ görevlerinden ayrılarak İstanbul'a giderken Sultâniye Medresesi müderrisliğini oğlu Mehmed Iydî Efendi'ye tevcih ettirmiştir.[80] Buna dair bir şerʿiyye sicili kaydı da bulunmaktadır.[81] Hüseyin Hüsâmeddîn'in verdiği bilgiye göre Mehmed Iydî Efendi, H. 1233 yılında Sultan Bâyezîd Medresesi müderrisliğinden refʿ edilmiş ve yerine Kâtibzâde Ahmed Kâmil Efendi tayin edilmiştir.[82] Bu bilgiler, Mehmed Iydî Efendi'nin H. 1223-1233 yılları arasında yaklaşık on yıl boyunca Amasya'nın önemli medreselerinden birinde müderrislik yaptığını göstermektedir. H. 1233 yılından sonraki hayatına dair ise herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Âkifzâde eserinde kızlarına dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte farklı kaynaklarda damatları olarak Gürcüzâde Hâfız Ali Paşa ile Şirvânî el-Hâc Sirâceddin İsmail Efendi'den bahsedilmektedir. Kaynaklarda Âkifzâde'nin ilk damadı olarak Gürcüzâde Hâfız Ali Paşa zikredilmektedir.[83] Hüsâmeddîn Efendi'nin verdiği bilgiye göre Âkifzâde, H. 1224 yılı Şâban ayında

---

[77] Olcay, *Amasya Meşârihi* (Türkçe Yazma, 09382), 126; Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, 312; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 264; Sadi Bayram, *Merzifon -Amasya Kültür Tarihinde Îdî-Zâdeler-Hacıbayramoğulları* (Ankara: Önder Matbaacılık Ltd. Şti., 2018), 47.

[78] Bkz. Iydîzâde Âkif Âkif, *el-Makâmât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 421-006); Bayram Efendi İdi, *Dîvân-ı Akif* (Milli Saraylar Başkanlığı, Hazine Kitaplığı, 953).

[79] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 96b; Kaynağı gösterilen nüshada "Iydî" şeklinde geçen isim Hikmet Özdemir tarafından "Muhammed Abdî" şeklinde latinize edilmiştir. bkz. Amasyalı Abdürrahim b İsmail Âkifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı, 1998), 391.

[80] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 505.

[81] İlgili sicilin latinizesi için bkz. Bayram, *Merzifon -Amasya Kültür Tarihinde Îdî-Zâdeler-Hacıbayramoğulları*, 69-71.

[82] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 1/293.

[83] Gürcüzâde es-Seyyid Hâfız Ali Paşa b. es-Seyyid Halil Paşa b. Mustafa Paşa b. el-Hâc İbrahim Bey b. Mehmed Bey'dir. H. 1212 yılında sadrazam olan Gürcü Yusuf Ziya Paşa'ya intisabı sebebiyle İstanbul'a gelmiş; H. 1216'da maliye tezkireciliği, ardından küçük ruznâmecilik ve şehreminliği görevlerinde bulunmuştur. H. 1219 yılında Amasya'ya dönmüş, H. 1221 ve H. 1222 yıllarında Amasya mütesellimliği yapmıştır. Tayyar Mahmud Paşa'nın idamından sonra kısa süre Bursa'ya sürülmüş, ardından yeniden İstanbul'a dönerek kaptân-ı deryalığa tayin edilmiştir. Bu tayinin tarihi hakkında kaynaklar arasında ihtilaf bulunmakta olup Hüseyin Hüsâmeddîn H. 1223 Zilhicce ve H. 1224 Zilhicce olmak üzere iki farklı tarih verirken, Mehmed İzzeddin Efendi H. 1225 Zilhicce tarihini kaydetmektedir. H. 1226 yılında görevden alınan Ali Paşa daha sonra Girit, Silistre, Niş, Vidin, Şam, Halep, Sivas, Çıldır ve Erzurum valilikleri ile çeşitli sancak mutasarrıflıklarında bulunmuş, H. 1243 yılında

Yenişehir-Fenâr mollalığına, damadı Gürcüzâde Hâfız Ali Paşa'nın kaptân-ı deryalığa getirilmesinin ardından tayin edilmiştir.[84] Hüsâmeddîn Efendi'nin verilen bilgiye göre ikinci damadı Şirvânî el-Hâc Sirâceddin İsmail Efendi b. Mehmed b. Abdülhamid b. Ahmed'dir.[85] Onun Âkifzâde'in damadı olduğu bilgisi kendi biyografisinde açıkça yer almamakta; bu ilişki oğlu Şirvânîzâde es-Seyyid Ahmed Hulûsî Efendi'nin[86] biyografisinde annesinin Âkifzâde'nin kızı olarak zikredilmesinden anlaşılmaktadır.[87]

1.2. Hayatı ve İlmî-İdârî Görevleri

Âkifzâde Abdürrahîm b. İsmâil Efendi, ilk tahsilini baba ocağında almış, ardından Amasya'nın önde gelen âlimlerinden ders görmüştür. Eğitimini, Amasya'nın ilmî hayatına önemli katkılar sağlayan dedesi Mustafa Âkif Efendi'nin talebeleri yanında sürdürmüştür. Biyografik eserinde, kendisinden ders aldığı hocaları onlara duyduğu saygı ve minnetin bir nişanesi olarak ilk sırada zikredeceğini ifade eden Âkifzâde, daha sonra hocalarını tek tek tanıtmaktadır.[88]

Âkifzâde'nin ilk olarak bahsettiği hocası, kendisinden Kur'an-ı Kerîm dersleri aldığı Kavaklı Ali Efendi'dir. Onu ilk sırada anmasının sebebinin Kur'an-ı Kerîm'e duyduğu hürmet olduğunu, bunun ilk hocası olduğu anlamına gelmediğini özellikle belirtmektedir.[89] Kendi ifadelerine göre önünde ilk defa diz çökerek ders okuduğu hocası ise Gümüşhâneli Seyyid Ebûbekir Efendi'dir.[90] Âkifzâde, Arap diline dair ilimleri bu hocasından tahsil ettiğini kaydetmektedir. Üçüncü sırada ise dedesi Mustafa Âkif Efendi'nin talebelerinden Ürgüblü Ahmed Efendi'yi zikretmektedir. Tefsir ve fıkha dair ilimleri kendisinden öğrendiği Ahmed Efendi ile yakın bir ilişki kurmuş, onun oğullarıyla da dostluk ve arkadaşlık tesis etmiştir.[91]

Boğaz Seraskerliğine tayin edilmiş, ardından Gelibolu'ya sürülmüş ve H. 1244 yılında burada vefat etmiştir. Kaynaklarda çocukları arasında es-Seyyid Edhem İbrahim Bey, Mikdâd Ahmed Paşa ve Hasan Tahsin Bey zikredilmekle birlikte bunların Âkifzâde'nin torunları olduğuna dair açık bir kayıt bulunmamaktadır. Hayatı hakkında bkz. Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar, *Amasya Tarihi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3681-003), 263-267; Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ* (Edirne Selimiyye Kütüphanesi, Selimiye Basmalar, 1785), 200-201; Olcay, *Amasya Şehri Tarihi* (Nadir Eserler, 02), 41-42.

[84] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 506.

[85] Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkn. Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-002), 205-211.

[86] Âkifzâde'nin torunu Ahmed Hulûsî Efendi, H. 1249 yılında doğmuş, ilk tahsilini Amasya'da gördükten sonra İstanbul'a gitmiştir. Müderrislik, Fetvahâne müsevvidliği, Meclis-i Teftîş-i Evkâf ve Şûrâ-yı Devlet azalığı, Galata mollalığı ve İstanbul kadılığı gibi görevlerde bulunmuştur. H. 1285 yılında Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye azası olarak Mecelle Cemiyeti'ne katılmış; altıncı ve sekizinci kitaplar dışında Mecelle'nin bütün çalışmalarında yer almış, özellikle on üçüncü kitabın hazırlanmasına önemli katkı sağlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında II. Abdülhamid tarafından diplomatik bir görevle Afganistan'a gönderilmiş, daha sonra Diyarbakır nâibliği görevinde bulunmuş ve H. 1306 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/236; Ahmet Şimşirgil - Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, ed. Göker İnan (İstanbul: KTB yayınları, 2008), 53; Hulusi Yavuz, "Ahmed Hulûsi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/90; M. Cavid Baysun, "Şirvânî-zâde Ahmed Hulûsî Efendi'nin Efganistan Elçiliğine Âid Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 4/7 (1953), 147.

[87] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/236.

[88] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 1b.

[89] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2a.

[90] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2a.

[91] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 3a.

Âkifzâde'nin yukarıda zikredilen üç hocasının dışında biyografilerini verdiği diğer hocaları sırasıyla; Bolulu Mustafa b. Abdullah Efendi, Çorumlu Abdullah el-Vecîh Efendi, Debbağzâde el-Hâc Mustafa Efendi, Amasyalı el-Hâc Muhammed Efendi, Çorumlu Seyyid Ebûbekir Efendi, Amasyalı el-Hâc Melek Efendi, Amasyalı el-Hâc İbrahim Efendi, Amasyalı Uzun Süleyman Efendi, Kopuçku Abdurrahman Efendi, Mühendis Abdurrahman Efendi, Palabıyık Muhammed Efendi, Ferâizci Salih Efendi, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve Amasyalı Sadullah Efendi'dir.[92]

Amasya tarihinin müellifi Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn'e göre Âkifzâde, Hatûniye Mektebi muallimi Kavaklı İbrahim Efendi, Fenârcızâde Evliya Halil Keşfî, Ürgüblü Hacı Ahmed Efendi ve Şeyhzâde Abdullah Vecîh Efendi'den tahsil gördükten sonra İstanbul'a gitmiştir.[93] Bu bilgi doğru kabul edildiği takdirde, biyografik eserinde zikrettiği diğer hocalarının bir kısmıyla İstanbul'da veya daha sonraki yıllarda bulunduğu farklı şehirlerde görüşmüş olması muhtemeldir. Bu bilgiler, Âkifzâde'nin tahsil hayatının sonraki safhasının İstanbul'da devam ettiğini göstermektedir.

Âkifzâde'nin İstanbul'a hangi tarihte gittiği kesin olarak tespit edilememekle birlikte, dönemin Amasya müftüsü olan babası İsmâil Efendi'nin, eski müftü Kâşif Mehmed Efendi'nin idamında verdiği fetva sebebiyle görevinden azledilerek H. 1189 yılında İstanbul'a celbedildiği bilinmektedir. Bu çerçevede Âkifzâde'nin de yaklaşık on iki yaşlarında babasıyla birlikte İstanbul'a giderek tahsiline burada devam etmiş olması kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.[94]

Âkifzâde, İstanbul'da bulunduğu sırada babasının otuz yedi yaşında iken veba hastalığı sebebiyle 1192/1778 yılında vefat ettiğini ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabri civarına defnedildiğini kaydetmektedir.[95] Bununla birlikte babasının vefatından sonra İstanbul'da ne kadar süre kaldığına dair açık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Her ne kadar biyografik kaynaklarda bu hususa ilişkin bir kayıt bulunmasa da Amasya'da bir süre bulunduğu, şerʿiyye sicillerindeki bazı belgelerden anlaşılmaktadır.

Nitekim Amasya şerʿiyye sicillerinde yer alan H. 1195 tarihli bir vakfiye kaydında Âkifzâde'nin adına rastlanmaktadır. Câmi-i Enderun Mahallesi sakinlerinden Hadice bint-i Ebû Bekir tarafından düzenlenen vakfiyede, vakfın gelirinden kayd-ı hayat şartıyla öncelikle vakıf sahibinin yararlanacağı, vefatından sonra ise tevliyet görevinin es-Seyyid Abdürrahîm b. İsmâil Efendi'ye intikal edeceği, vakıf gelirinin evlâd-ı evlâda ve çeşitli hayır cihetlerine sarf olunacağı belirtilmektedir. Ayrıca Âkifzâde'nin tevliyet görevi karşılığında, vakfedilen bağın mahsulünden elde edilecek iki altın dışındaki gelirin beşte birini alması şart koşulmuştur.[96] Zürrî vakıf niteliğinde düzenlenen bu vakıf, gelirinin bir kısmının hayır

[92] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 8a-16a.
[93] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 504.
[94] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 4/127-128; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-002), 174; Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.
[95] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 17b.
[96] Büşra Kartal Özgen, *59 Numaralı Amasya Şerʿiye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1195–1196)* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 143.

cihetlerine, bir kısmının ise vakfedenin soyuna tahsis edilmesi bakımından yarı aile vakfı görünümü arz etmektedir.[97] Her ne kadar aile vakıflarında tevliyet görevi vakfedenin soyundan bir kimseye bırakılabilirse de üçüncü bir şahsın tevliyetle görevlendirilmesi de mümkündür.[98] Nitekim vakfiyenin düzenlendiği tarihte yaklaşık on sekiz yaşlarında olduğu anlaşılan Âkifzâde ile vakıf sahibi Hadice Hatun arasında herhangi bir akrabalık ilişkisi tespit edilememiştir. Bu tarihlerde Âkifzâde'nin Amasya'da bulunduğunu gösteren bir diğer belge de aynı şerʿiyye sicil defterinde yer almaktadır. H. 1196 tarihli mirasla ilgili bir davada ismi, Amasya'nın ileri gelenleriyle birlikte şuhûdü'l-hâl arasında zikredilmektedir.[99]

Abdürrahîm Efendi, H. 1200/1785 yılının Muharrem ayında, yaklaşık yirmi iki yaşındayken İstanbul'da düzenlenen ruûs imtihanına girmiştir. İmtihan heyetinde baş mümeyyiz Köprülü Halil Efendi ile mümeyyizler Hamîdîzâde Efendi, Çorumlu Bekir Efendi, Gelenbevî İsmail Efendi, Münîb Efendi, Kuyucaklı es-Seyyid Abdurrahman Efendi, Karahisârî Ömer Efendi, Abdî Efendi ve müfettiş Tarakçızâde Efendi yer almaktadır. Muharrem ayının ilk günü olan cuma günü imtihana katılacak adaylar fetva emini tarafından tahrir edilerek yüz doksan dokuz kişi olarak belirlenmiş, imtihan ise bir hafta sonra tamamlanmıştır.[100] Adaylar üç gruba ayrılarak *el-Mutavvel*'den tayin edilen dersler üzerinden değerlendirilmiş; neticede üç kişi alâ, sekiz kişi karîb-i alâ, yirmi iki kişi vasat-ı kavî ve on kişi vasat derecesi almıştır. Bunlara ilaveten yirmi iki mevâlîzâde ile birlikte toplam altmış dört kişiye Muharrem ayının on sekizinci günü görev tevcih edilmiştir.[101]

Abdürrahîm Efendi, ruûs imtihanı sırasında baş mümeyyiz olarak görev yapan Köprülü Halil Efendi'nin biyografisini kaleme alırken bu imtihana dair hatıralarını da aktarmaktadır. Şeyhülislâm Dürrizâde Arif Efendi'nin meşîhatı döneminde Köprülü Halil Efendi'nin reîsü'l-mümeyyizîn li'r-ruûs makamına yükseldiğini, imtihan sırasında sergilediği sert tavır ve kullandığı ifadeler sebebiyle talebelerin kendisinden çekindiğini belirtmektedir.[102] Kendisinin de sınav öncesinde büyük bir endişe taşıdığını, ancak bu kanaatinin doğru çıkmadığını ifade eder. Halil Efendi'nin dedesi Mustafa Âkif Efendi'yi tanıdığını, ona dair bazı hâtıralar anlattığını, bu sayede heyecanının azaldığını ve bazı soruları cevaplamasında kendisine yardımcı olduğunu kaydetmektedir.[103] Ruûs imtihanına dair bir başka hâtırasını ise Konyalı Âbid Efendi'nin biyografisinde nakletmektedir. Burada Âbid Efendi ile birlikte

[97] Münir Yaşar Kaya, "İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruiyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXV/1 (2021), 315.
[98] Kaya, "İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini", 327.
[99] Özgen, *59 Numaralı Amasya Şerʿiye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1195–1196)*, 352.
[100] Kemankeş Abdullah b. Mustafa el-İstanbulî Lebîbâ, *Târîh-i Lebîbâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2158-002), 28b; Feridun M. Emecen, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789) Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2003), 112.
[101] Lebîbâ, *Târîh-i Lebîbâ* (Esad Efendi, 2158-002), 28b; Emecen, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı*, 112.
[102] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 32b.
[103] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 32b.

aynı imtihana girdiklerini ve imtihanın en yüksek derecesini Âbid Efendi'nin aldığını ifade etmektedir.[104]

Abdürrahîm Efendi kendi imtihan derecesini açıkça belirtmemektedir. Bununla birlikte ruûs imtihanı kayıtlarından, vasat-ı kavî derecesi alan yirmi iki kişi arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Defterde "Amasyalı es-Seyyid Abdürrahîm Efendi dersiyye-i sâniyye-i el-Hâc Beşir Ağa" şeklinde kaydedilmiş olması, bu tarihte İstanbul'daki el-Hâc Beşir Ağa Medresesi'nde bulunduğunu göstermektedir. [105] İmtihanın ardından İstanbul'da müderris olarak tedrise başlamıştır.[106] Ancak mevcut belgeler, İstanbul'daki bu görevinin uzun sürmediğini; kısa bir süre sonra Amasya'ya dönerek burada müderrislik ve müftülük görevlerinde bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Hüseyin Hüsâmeddîn'in verdiği bilgiye göre, ruûs imtihanından kısa bir süre sonra Saraçhane Camii yakınındaki Mustafa Ağa Medresesi müderrisliği kendisine tevdi edilmiş ve bu görev dolayısıyla Amasya'ya dönmüştür.[107]

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, 1213/1798 yılında hacca gittiğini, ruûs imtihanına birlikte girdiği Konyalı Âbid Efendi'nin biyografisinde zikretmektedir.[108] Burada Âbid Efendi ile birlikte hac yolculuğuna çıktıklarını, dönüş yolunda ise Âbid Efendi'nin Medine'de vefat ederek Medine dışında bir yere defnedildiğini kaydetmektedir. Ayrıca Âbid Efendi'yi âbid ve âlim bir kimse olarak nitelendirmekte; onun şeyhülislâmlık fetvahanesinde fetva yazdığını, ilerlemiş yaşına rağmen Kur'an-ı Kerîm hıfzıyla meşgul olduğunu, İstanbul Haydarpaşa Mescidi'nde sabah namazlarında imamlık yaptığını ve imamlığı sırasında ağlamaklı olduğunu ifade etmektedir.[109] Buna göre Âkifzâde, ruûs imtihanından yaklaşık on üç yıl sonra, otuz altı yaşlarında hac farîzasını yerine getirmiştir. Hac dönüşünden kısa bir süre sonra Amasya müftülüğü kendisine tevdi edilmiştir. Hüseyin Hüsâmeddîn'in verdiği bilgiye göre, önceki müftü Mustafa Vâzıh Efendi'nin azledilmesinin ardından H. 1214 yılı Cemâziyelevvel ayının yirminci günü bu göreve başlamıştır.[110] Âkifzâde'nin ilk müftülüğü döneminde Amasya muhassılı Caniklizâde Tayyar Mahmud Paşa ile halk arasında, başta iltizam bedeli olmak üzere çeşitli meselelerden kaynaklanan anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı.

H. 1214/1799-1800 yılında Amasya muhassıllığı ve Canik mutasarrıflığı görevine getirilen Tayyar Mahmud Paşa, aynı yıl Rebîülâhir ayında iltizam bedelinin tahsilinde alınması gereken öşür miktarı onda bir olmasına rağmen mahsulün üçte birini talep etmiş; ayrıca kahve, ekmek ve yem bedellerini de ayrı kalemler hâlinde tahsil etmeye başlamıştır. Bu uygulamalar Amasya halkının büyük

[104] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 57b; Emecen, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı*, 113; Lebîbâ, *Târîh-i Lebîbâ* (Esad Efendi, 2158-002), 29a.
[105] Lebîbâ, *Târîh-i Lebîbâ* (Esad Efendi, 2158-002), 28b.
[106] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 504.
[107] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 504.
[108] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 57b.
[109] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 57b.
[110] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 505.

tepkisini çekmiştir. Tayyar Mahmud Paşa'nın baskısı karşısında dönemin müftüsü Vâzıh Efendi'nin emr-i veliyyü'l-emre itaat gerekçesiyle bu uygulamayı meşru gören bir fetva vermesi ise tepkileri daha da artırmıştır. Dâru'l-Hadîs müderrisi Soruklu Hacı Ali Efendi bu fetvaya karşı çıktığı için müderrislik görevinden azledilmiş; Merzifon müftüsü Nûrîzâde Hacı Ahmed, Köprü müftüsü Kıldırzâde Şeyh Hacı Mustafa, Lâdik müftüsü Hacı Abdullah ve Gümüş müftüsü Şeyh Hacı Osman Efendiler de öşür yerine sülüs alınmasına itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine Cemâziyelevvel ayının yirminci günü ulemânın ittifakıyla Vâzıh Efendi görevden alınmış, yerine Âkifzâde Abdürrahîm Efendi Amasya müftüsü olarak tayin edilmiştir.[111]

Mahsulden öşür yerine sülüs alınması üzerine bazı köylerde halk silahla karşı koymaya çalışmış, bunun üzerine Tayyar Mahmud Paşa önceki mütesellim Süleyman Bey'i görevden alarak yerine Hazînedâroğlu Abdullah Bey'i tayin etmiştir. Abdullah Bey de sülüs uygulamasına karşı çıkan dönemin müftüsü Âkifzâde'yi görevinden azletmiştir.[112] Âkifzâde'nin azil tarihi hakkında Hüseyin Hüsâmeddîn iki farklı tarih vermektedir. Bunlardan birine göre görevden alınması Şâban ayının başında, diğerine göre ise Receb ayında gerçekleşmiştir.[113] Âkifzâde'nin ilk Amasya müftülüğü yaklaşık iki buçuk ay sürmüştür. Ancak Tayyar Mahmud Paşa ile ulemâ arasındaki ihtilaflar devam etmiş, yaşanan gelişmeler kısa süre sonra sürgün hadisesine dönüşmüştür.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in verdiği bilgiye göre Şâban ayında Tayyar Mahmud Paşa'nın tahsilat emirlerine karşı çıkan ulemâdan Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, Sultan II. Bâyezîd Medresesi müderrisi Osman Efendi, Payaslı Hacı Mehmed Efendi, Soruklu Hacı Ali Ağa, şeyhu'l-kurrâ Hacı Hafız Hasan, ders-i âm Tavilli Hacı Hasan Efendi, mahkeme kâtibi Fazlıoğlu Hacı Ahmed ve Hacı Ali Efendi gece yarısı evlerinden alınarak Samsun'a gönderilmiş ve burada bir kaleye hapsedilmiştir.[114] Bu bilgiler dikkate alındığında bu hadise, Âkifzâde'nin müftülük görevinden alınmasından yaklaşık on beş gün sonra meydana gelmiştir.

Âkifzâde, bu sürgün hadisesine biyografik eseri *el-Mecmû*'un farklı yerlerinde temas etmektedir. Ürgüplü Mehmed Kâşif Efendi'nin biyografisinde, Samsun'a sürgün edilmelerini ve burada öldürülmeleri yönünde emir verildiğini, ancak Allah'ın yardımıyla bu fitneden kurtularak Amasya'ya döndüklerini anlatmaktadır. Ürgüplü Mehmed Kâşif Efendi'nin yaşadığı korku sebebiyle doğrudan Amasya'ya dönmeyip önce Çorum'a giderek Bahri Yusuf Efendi'nin meclislerine katıldığını ve daha sonra Amasya'ya geldiğini belirtmektedir. Kendisinin ise Samsun'daki bu hadiseden sonra doğrudan Amasya'ya döndüğünü, ancak benzer sıkıntılarla yeniden karşılaştığını ve nihayet tedris amacıyla İstanbul'a gitmeye karar verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca sürgünden önce fetvada görevli olması

[111] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/681.
[112] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/681.
[113] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/681; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 505.
[114] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/681.

sebebiyle Tayyar Mahmud Paşa ve çevresinin lehlerinde fetva vermesini istediklerini de kaydetmektedir.[115] *el-Mecmû*'un başka bir yerinde ise sürgüne gönderilmesinden sonra yerine iftâ görevine Ürgüplü Ali Efendi'nin getirildiğini, zalim vezirin kendisini bir kaleye hapsettirdiğini, Allah'ın yardımıyla buradan kurtularak Amasya'ya döndüğünü ve bundan sonra İstanbul'a hicret etmenin daha isabetli olacağı kanaatine vardığını anlatmaktadır.[116] Ayrıca kaleye götürülmeden önce Hasan Efendi'nin evinde misafir kaldığını, hapsedildiği sırada Hasan Efendi'nin kendisini ziyaret ederek ihtiyaçlarını karşıladığını ve teselli ettiğini de minnetle zikretmektedir.[117] Âkifzâde'nin eserinde farklı vesilelerle tekrar ettiği bu sürgün ve hapsedilme hadisesi, hayatında derin izler bırakmış; Amasya'dan ayrılarak başta İstanbul olmak üzere ilmî faaliyetlerini farklı şehirlerde sürdürmesinde belirleyici olmuştur. Nitekim eserinde Allah'ın zalimlerden intikam aldığını, kendisini bu musibetten kurtarıp yeniden memleketine kavuşturduğunu hamd ifadeleriyle dile getirmektedir.[118]

Tayyar Mahmud Paşa, öşür yerine sülüs alınmasına karşı çıkan Amasya ulemâsını sürgüne göndermekle yetinmemiş, Köprü müftüsü Hacı Mustafa Efendi hakkında da idam emri vermiştir. Bunun üzerine Köprü voyvodası Mehmed Emin Bey ile ayan Hüseyin Ağa, Şâban ayının on birinci gecesi teheccüt namazı kıldığı sırada müftüyü boğarak öldürmüşlerdir.[119] Dönemin Amasya kadısı Abdurrahman Efendi, Tayyar Mahmud Paşa'nın bu uygulamalarını ve meydana gelen hadiseleri şeyhülislâma bildirmiştir. Bunun yanında sürgüne gönderilen ulemâ da saray danışmanı Amasyalızâde Hacı İbrahim Efendi'ye mektuplar yazarak yardım talebinde bulunmuştur. Ayrıca Amasya ayanı tarafından hazırlanan bir mazhar-ı umûmî Divân-ı Hümâyun'a gönderilmiştir. Bu girişimden haberdar olan Amasya mütesellimi Abdullah Bey, tahkikat başlatarak mazharın hazırlanmasında görev alan nakîb Molla Bâlîzâde Hacı Hasan Efendi'yi de görevden uzaklaştırmıştır. Ancak İstanbul'dan Tayyar Mahmud Paşa ve çevresine yönelik sert tepkilerin gelmesi üzerine sürgüne gönderilen ulemânın derhâl Amasya'ya geri gönderilmesi emredilmiştir. [120]

Sürgünden dönen ulemânın bir kısmı eski görevlerine iade edilirken bir kısmına da yeni görevler verilmiştir. Soruklu Hacı Ali Efendi yeniden Dâru'l-Hadîs Medresesi müderrisliğine, Âkifzâde ise Amasya müftülüğüne tayin edilmiştir. Âkifzâde'nin sürgünde bulunduğu sırada müftülük görevi önce Mahmûd Efendi'ye verilmiş, ancak görevi kabul etmeyip saklandığı gerekçesiyle azledilmesinin ardından yeniden Vâzıh Mustafa Efendi görevlendirilmiştir. Âkifzâde Amasya'ya döndüğünde ise iftâ

[115] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 48a.
[116] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 66a.
[117] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 67a.
[118] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 48a, 66a.
[119] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/681.
[120] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/682.

görevini Vâzıh Efendi'den devralarak H. 1215 yılı Muharrem ayının başlarında ikinci defa Amasya müftüsü olmuştur.[121]

İkinci defa iftâ görevine getirilmesinden kısa bir süre sonra, H. 1216 yılında Tayyar Mahmud Paşa'nın bazı zalimane uygulamalarına karşı çıkması ve "müdârâyı bilmediği" gerekçesiyle görevinden yeniden alınmış, yerine Soruklu Ali Efendi tayin edilmiştir.[122] Hüsâmeddîn tarihinde Âkifzâde'nin azline ilişkin Şevval[123] ile Zilkade ayının yirmi beşi[124] olmak üzere iki farklı tarih zikredilmektedir. Âkifzâde, biyografik eserinde ikinci defa müftülük görevinden ayrıldıktan sonra İstanbul'a gittiğini ve burada yaklaşık üç yıl tedrisle meşgul olduğunu belirtmektedir.[125] Yazdığı eserlerden anlaşıldığı üzere bu dönemde Kahire ve Konya başta olmak üzere çeşitli şehirlere ilmî seyahatlerde bulunmuştur.

Biyografik eserinde kendisine dair ayrıntılı bilgiler veren Âkifzâde, kırk yaşları civarında fikrî dünyasında önemli değişimler yaşadığını ifade etmektedir. Bu döneme rastlayan arayışını özellikle Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın biyografisinde anlatmaktadır. Vahdet-i vücûd anlayışını benimseyenlere ve onların imamlarına başlangıçta hüsnü zan beslediğini, onlara muhalefet edenleri ise cehaletle itham ettiğini; ancak zamanla bu çevrelerin eserlerini bizzat inceleyince şeriata aykırı gördüğü bazı hususlarla karşılaştığını belirtmektedir. Bununla birlikte, hüsnü zan sebebiyle bir süre daha "bâtıl taklidini" sürdürdüğünü, nihayet Allah'ın kendisini hak ehli âlimlerin eserleriyle buluşturduğunu, hidayete eriştirdiğini ve hakkı bâtıldan ayırt etme basiretini ihsan ettiğini hamd ifadeleriyle dile getirmektedir.[126] Bu satırları dinî bir nasihat ve zayıf mukallitler için bir sadaka olarak kaleme aldığını belirterek, tasavvufa ilgi duyan kimselerin de bu eserleri okuyup dalâletten kurtulmaları için dua etmektedir.[127] Âkifzâde, İbn Arabî'nin görüşleriyle onu taklit edenlerin anlayışını birbirinden ayırmakta; eleştirilerini esasen taklitçilere yöneltmektedir. İbn Arabî'nin eserlerinde takipçilerinin iddia ettiği türden sapkın görüşlerin bulunmadığını ifade etmekte ve biyografik eserinde bu konuya sık sık temas ederek okuyucuyu uyarmaktadır. Bu çerçevede kimi zaman Abdülvehhâb eş-Şaʿrânî'den, başta Karamanlı el-Hâc Muhammed Efendi'nin risalesi olmak üzere çeşitli risalelerden nakiller yapmakta, kimi zaman da kendi değerlendirmelerini ayrıntılı şekilde kaleme almaktadır.[128]

---

[121] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/682; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 505.
[122] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/683; Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 66a.
[123] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 505.
[124] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/684.
[125] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 48a.
[126] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 71b-72a.
[127] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 72a.
[128] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 6b-7b, 70b-71b, 92a; Muhammed b. Ali el-Karâmânî Efendi, hocası Hâdîmî'nin er-Risâletü'n-Nakşibendiyye adlı eserine reddiye yazan Müzlif Efendi'nin risalesine cevap niteliğindeki Risâle fî'r-red 'ale'l-mu'tariz 'ale'r-Risâleti'n-Nakşibendiyye isminde bir risaledir. bkz. Mustafa Kocabey, *Ebû Saîd Muhammed-i Hâdimî'nin Nakşibendî Risâlesi ve Şerhleri: Tahkik ve Tahlil* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 53. Mustafa Yayla, "Hâdimî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/25.

H. 1222 yılı Rebîülevvel ayında Amasya müftüsü Hacı Mehmed Efendi'nin vefatı ve ulemânın talebi üzerine üçüncü defa Amasya müftülüğüne tayin edilmiştir.[129] Aynı yıl Sultan II. Bayezid Han Medresesi müderrisliği de kendisine tevcih edilmiştir.[130]

Sultan II. Bayezid Medresesi müderrisliği esas itibarıyla Amasya müftülerine şart koşulmuştur. Medresenin ilk müderrisi aynı zamanda dönemin Amasya müftüsü olan Amasyalı Cemâlizâde Zenbîlî Efendi'dir. H. 1084 yılına kadar genel olarak bu uygulama devam etmiş, Hızır Efendi'nin vefatından sonra ise müftülük Yahyâ Efendi'ye, medrese müderrisliği ise Âkifzâde'nin büyük dedesi Iydî Bayram Efendi'ye verilerek iki görev birbirinden ayrılmıştır. Nitekim Âkifzâde'nin ilk iki müftülüğü sırasında da Sultan II. Bayezid Medresesi müderrisliği kendisine tevcih edilmemiştir.[131] O sırada medresede es-Seyyid Osman Efendi müderris olarak görev yapmakta, onun H. 1221 yılında vefatından sonra ise Fazlîzâde es-Seyyid Ahmed Efendi tedrisi yürütmekteydi. Ahmed Efendi'nin vefatının ardından H. 1222 yılında medresenin tedrisi Âkifzâde'ye tevcih edilmiştir.[132] Altmışlı derecede bulunan bu medresede daha önce büyük dedesi Iydî Bayram Efendi, dedesi Mustafa Âkif Efendi ve babası İsmâil Efendi de müderrislik yapmıştı. Âkifzâde, biyografik eseri *el-Mecmûʿ*'u müftülüğü sırasında H. 1221 yılında kaleme aldığını belirtmesi,[133] eserin üçüncü defa Amasya müftülüğüne tayin edilmeden önce yazdığını göstermektedir.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in verdiği bilgiye göre Âkifzâde, H. 1223 yılı Şâban ayının başlarında iftâ ve tedris görevlerinden ayrılarak İstanbul'a gitmiştir.[134] Amasya şerʿiyye sicillerindeki kayıtlar da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Sicillerde, H. 1223 yılı Şâban ayının on beşinci günü iftâ görevinden alınarak yerine Taşköprülü Abdullah Efendi'nin tayin edildiği,[135] aynı yıl Şevval ayının yirmi beşinde ise Sultan II. Bayezid Medresesi müderrisliğinin yüz akçe ile oğlu Mehmed Îydî Efendi'ye tevcih edildiği kaydedilmektedir.[136]

Yenişehir – Fener Mollalığı

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, Amasya'daki iftâ ve tedris görevlerinin ardından H. 1224 yılında Yenişehir–Fener mollalığına getirilmiştir. Mahreç mevleviyetlerinden biri olan Yenişehir–Fener kadılığı, Osmanlı ilmiyesinde önemli görevler arasında yer almaktadır. Günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde bulunan ve Larissa olarak da bilinen bu bölge, Âkifzâde'nin yaşadığı dönemde Rumeli

[129] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 505.
[130] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 505.
[131] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 1/292-293.
[132] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 1/293.
[133] Ferâğ kaydının yanı sıra mecmuanın muhtelif yerlerinde Âkifzâde, içinde bulunduğu yılın H. 1221 senesi olduğunu ifade etmektedir. bkz. Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12a, 65a-65b, 94a, 96b.
[134] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 505.
[135] Bayram, *Merzifon -Amasya Kültür Tarihinde İdî-Zâdeler-Hacıbayramoğulları*, 69.
[136] Bayram, *Merzifon -Amasya Kültür Tarihinde İdî-Zâdeler-Hacıbayramoğulları*, 70-71.

eyaletine bağlı Tırhala sancağı içerisinde yer almaktaydı.[137] 1868'de kaza statüsünü sürdürmekle birlikte Tırhala - Yanya vilayetine bağlı olarak teşkilatlanmıştır.[138]

Âkifzâde'nin bu göreve gelişiyle ilgili olarak Hüsâmeddîn, damadı Gürcüzâde Hâfız Ali Paşa'nın kaptan-ı derya oluşuyla irtibat kurarak "Kaptan-ı derya olduğundan 1224 senesi Şâban'ında Yenişehir–Fener mollası oldu" ifadesini kullanmaktadır.[139]

Şâban ayında bu göreve getirildiğine dair doğrudan bir arşiv kaydı tespit edilememekle birlikte aynı yılın Ramazan ayında Yenişehir–Fener kadılığına dönemin Süleymaniye müderrisi Uncuzâde Nimetullah Efendi'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır.[140] Buna göre Âkifzâde'nin bu görevde bulunmuş olması hâlinde vazifesi oldukça kısa sürmüş olmalıdır.

Sicill-i Osmânî'de ise Yenişehir–Fener mollalığına tayin tarihi H. 1228 olarak verilmektedir. [141] Ancak bu tarihte Âkifzâde'nin Haremeyn müfettişi olduğunu gösteren arşiv belgeleri dikkate alındığında Mehmed Süreyya Bey'in verdiği tarihin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. [142]

Süleymaniye Müderrisliği

Osmanlı ilmiyesinde en yüksek dereceli eğitim kurumları arasında yer alan Süleymaniye medreseleri, H. 964/1557 yılında tamamlanmış[143] ve Fatih medreselerinin üzerinde konumlandırılmıştır.[144] Bu medreseler musîle-i Süleymaniye, hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve Dârü'l-hadîs kademelerinden oluşmakta; özellikle Dârü'l-hadîs müderrisliği ilmiyye teşkilatının en itibarlı görevleri arasında kabul edilmekteydi. Bu kademelerde görev yapan müderrisler daha sonra mahreç, Bilâd-ı Erbaa ve Haremeyn mevleviyetlerinde görevlendirilebilmekteydi.[145]

Âkifzâde, Süleymaniye medreselerinde önce Mûsile-i Süleymâniyye,[146] daha sonra ise Dârü'l-hadîs[147] kademesinde müderrislik yapmıştır. Bu görevleriyle Osmanlı ilmiyesinin en üst tedris kademelerinde yer almış ve ilmî kariyerinde önemli bir merhaleye ulaşmıştır.

İstanbul Bâb Mahkemesi Kadılığı

---

[137] Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd., 2017), 267, 509.
[138] Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, 267.
[139] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 506.
[140] Osmanlı Arşivi (BOA), *Hattı Hümayun*, No. 1509, Gömlek No. 28.
[141] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, ed. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1/149.
[142] Osmanlı Arşivi (BOA), *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*, No. 318.
[143] Selçuk Mülâyim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/115.
[144] Mehmet İşpirli, *Osmanlı İlmiyesi* (Kronik Kitap, 2021), 230; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 100.
[145] Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 100.
[146] es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî, *Mürettebe-ü Câmi'u'l-fusûleyn* (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 003985), 1a.
[147] Mehmed Atâullah Efendi Şânizâde, *Tarih-i Şânizâde* (İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1867), 2/2/264.

Osmanlı adlî teşkilâtında kadının yardımcısı ve vekili konumundaki nâibler, bulundukları bölgenin kadısı tarafından belirlenir ve Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından tasdik edilerek görevlendirilirdi. XVII. yüzyılda sayıları yaklaşık yirmi beş olan İstanbul nâiblerinin tayininde yetki İstanbul kadısına aitti.[148] Sayıları sonraki dönemlerde artan bu nâibler[149] arasında en önemli görev ise İstanbul kadısının başyardımcısı konumundaki İstanbul Bâb Mahkemesi nâibliğiydi.[150]

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin İstanbul Bâb Mahkemesi'ndeki görevi hakkında biyografik kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn ile Mehmed Süreyya bu görevden söz etmezken, Bursalı Mehmed Tahir, Âkifzâde'nin H. 1223 yılında İstanbul kadısı iken vefat ettiğini kaydetmektedir.[151] Ancak şerʿiyye sicilleri ve diğer arşiv belgeleri bu bilgiyi doğrulamamaktadır. Mevcut veriler, Âkifzâde'nin İstanbul kadısı değil, İstanbul kadısının nâibi sıfatıyla Bâb Mahkemesi'nde görev yaptığını; vefatı sırasında ise Haremeyn Evkâf Müfettişi olduğunu göstermektedir.

Âkifzâde'nin İstanbul Bâb Mahkemesi'ndeki görevine dair en önemli delillerden biri kendi eseridir. Müellif, *Mecelletü'l-mehâkim*'in mukaddimesinde İstanbul'da Bâb Mahkemesi'nde kadılık yaptığını, eseri de kadılara yardımcı olmak amacıyla kendisinden gelen özel bir talep üzerine kaleme aldığını belirtmektedir.[152] Şerʿiyye sicilleri de bu bilgiyi teyit etmekte olup Âkifzâde'nin H. 1225-1227 yılları arasında İstanbul Bâb Mahkemesi'nde görev yaptığını göstermektedir.[153]

Edirne Mollalığı

İstanbul Bâb Mahkemesi'ndeki görevinin ardından Âkifzâde'ye Edirne mollalığı payesi tevcih edilmiştir. Bilâd-ı Erbaa mevleviyetleri arasında yer alan Edirne kadılığı, Osmanlı ilmiyesinde Haremeyn mevleviyetinden önce gelen en önemli görevlerden biridir.

Hüseyin Hüsâmeddîn ile Mehmed Süreyya, Âkifzâde'nin H. 1228 yılında Edirne mollası olduğunu kaydetmektedir.[154] Ancak mevcut arşiv belgelerinde aynı tarihte Edirne kadısı olarak Mehmed Emin Efendi'nin görev yaptığı görülmektedir.[155] Bu durum, Âkifzâde'ye Edirne kadılığının fiilen değil, paye olarak tevcih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim vefatına yakın H. 1231 tarihli bir

[148] Mehmet İpşirli, "Nâib (Osmanlılar'da)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/312.
[149] Mehmet İpşirli, "Bab Mahkemesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/362.
[150] İpşirli, "Nâib", 32/312.
[151] Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/268.
[152] Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi, maVII20, 1a.
[153] Osmanlı Arşivi (BOA), *İstanbul Müftülüğü*, No. 339, bkz.
[154] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 9-12/512; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 135.
[155] Osmanlı Arşivi (BOA), *Hattı Hümayun*, No. 1524, Gömlek No. 17.

hatt-ı hümâyunda kendisinden "Edirne payeli olup hâlen Haremeyn müfettişi Amasyevî es-Seyyid Abdürrahîm Efendi" şeklinde bahsedilmektedir.[156]

Haremeyn Evkâf Müfettişi

Âkifzâde, hayatının son döneminde Haremeyn Evkâf Müfettişi olarak görev yapmıştır. Hüseyin Hüsâmeddîn bu göreve H. 1226 yılında getirildiğini[157] kaydetmekteyse de gerek Haremeyn Evkâf müfettişliği sicilleri gerekse İstanbul Bâb Mahkemesi şerʿiyye sicilleri, bu tarihte hâlen Bâb Mahkemesi'nde görev yaptığını göstermektedir. Buna karşılık H. 1228 tarihli müfettişlik sicillerinde isminin yer alması, göreve bu tarihte başladığını ortaya koymaktadır. Nitekim önceki Haremeyn Evkâf müfettişi Paşmakçızâde Mehmed Zeki Efendi'ye ait H. 1228 tarihli sicil defterin içerisinde, Safer ayına ait bir ilâmın Âkifzâde Abdürrahîm Efendi tarafından imzalanıp mühürlendiği görülmektedir.[158] Bu belge, Âkifzâde'nin H. 1228 yılı Safer ayında Haremeyn Evkâf Müfettişliği görevinde bulunduğunu doğrulamaktadır.

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'ye ait Haremeyn Evkâf Müfettişliği sicilleri 319, 320, 321, 323 ve 324 numaralı defterlerden oluşmaktadır. İlk defterin kapağında 8 Zilkade 1228-1229,[159] son defterin kapağında ise "10 Cemâziyelâhir 1230 ilâ gâyet-i Rebîülevvel"[160] kaydı yer almaktadır. Buna göre Âkifzâde'nin 1228 ile 1231 yılının Rebîülevvel tarihleri arasında iki yılı aşkın bir süre Haremeyn Evkâf Müfettişliği görevini yürüttüğünü göstermektedir. Bununla birlikte H. 1228 Muharrem ayında tutulmaya başlanan 322 numaralı defterde ise "Mehmed Râkım Efendi Hazretlerinin zamanlarında vâki olan hüccet-i şerʿî sicilidir" kaydı bulunmaktadır.[161] Bu durum, Âkifzâde'nin görev süreci içerisinde Mehmed Râkım Efendi'nin de kısa bir dönem Haremeyn Evkâf Müfettişliği görevini yürütmüş olabileceğini düşündürmektedir.

Son defterin Rebîülevvel ayına kadar devam etmesi, Âkifzâde'nin vefat tarihinin tespiti açısından da önem taşımaktadır. Nitekim kendisinden sonra göreve getirilen es-Seyyid İbrahim Efendi'ye ait sicil defterinin 28 Rebîülevvel 1231 tarihinde başlaması, biyografik kaynaklarda yer alan Âkifzâde'nin Rebîülevvel ayının sonlarında Haremeyn Evkâf Müfettişi iken vefat ettiği bilgisini desteklemektedir. Âkifzâde'nin Haremeyn Evkâf Müfettişliği görevini fiilen yürüttüğünü gösteren başka arşiv belgeleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında 1230 tarihli Atik Valide Sultan Vakfı'nın

[156] Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Ruus Kalemi Defterleri [A(RSK.D)]*, No. 1637.
[157] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 506.
[158] İlgili kayıt "İşbu ilâm Âkifzâde Abdürrahîm Efendi tarafından imza ve hamiyle mühür olup nüsha-i Zeki Efendi siciline kaydedilmiştir." ifadeleriyle yer almaktadır. Bkz. BOA, *[İSTM.ŞSC.04.d]*, No. 318.
[159] Osmanlı Arşivi (BOA), *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*, No. 319.
[160] Osmanlı Arşivi (BOA), *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*, No. 324.
[161] Osmanlı Arşivi (BOA), *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*, No. 322, 2.

muhasebesine ilişkin kayıtlar[162] ile Beyhân Sultan Vakfı'na ait zeyil vakfiyelerini[163] tasdik ettiğini gösteren belgeler[164] örnek verilebilir.

Mekke Pâyeliği

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, vefatından kısa bir süre önce Mekke payesi almıştır. Mekke kadılığı, Bilâd-ı Erbaa mevleviyetlerinin üzerinde yer alan Haremeyn mevleviyetlerinden biridir. Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, Mekke payesinin H. 1231 yılı Rebîülevvel ayının yirmi beşinde verildiğini ve Âkifzâde'nin aynı ayın sonlarında vefat ettiğini kaydetmekte; Mehmed Süreyya Bey ise bu tarihi H. 1232 olarak vermektedir.[165]

Arşiv belgeleri, Hüseyin Hüsâmeddîn'in verdiği H. 1231 tarihini doğrulamaktadır. Hatt-ı hümâyunda, Mekke payesinin tevcih edildiği kişiler arasında "…hâlen Haremeyn müfettişi Âkifzâde es-Seyyid Abdürrahîm Efendi'ye tertîbi üzere Mekke-i Mükerreme payesi…" ifadeleriyle Âkifzâde'nin adı da zikredilmektedir.[166] Aynı şekilde H. 1231 tarihli ruûs defterinde de "Edirne payeli olup hâlen Haremeyn müfettişi Amasyevî es-Seyyid Abdürrahîm Efendi'ye Mekke-i Mükerreme payesi verildi." kaydı yer almaktadır.[167] Şânîzâde de H. 1231 yılında verilen payeleri zikrederken Âkifzâde'nin ismine yer vermekte ve Rebîülevvel ayının yirmi beşinde bu payeye mutasarrıf olduğunu belirtmektedir.[168]

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin hayatı incelendiğinde, ilmî tahsili ile üstlendiği idarî ve ilmî vazifelerin birbirini takip eden bir gelişim seyri izlediği görülmektedir. İlk tahsilini Amasya'da tamamlayan Âkifzâde, daha sonra çeşitli kademelerinde görev almış; müderrislik, müftülük, nâiblik ve Haremeyn Evkâf Müfettişliği gibi önemli vazifelerde bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda, hayatındaki başlıca dönüm noktaları ile üstlendiği görevler kronolojik olarak özetlenmiştir.

[162] Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Mahmud II [AE.(SMHD.II.)]*, No. 115, Gömlek No. 9707.
[163] Eyüp Sabri Kala, "Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları", *Vakıf Kuran Kadınlar*, (2019), 131; Sadi Bayram, "'Îdî-zâde Abdurrahim el-Amasî Sülâlesi ve Eserleri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu* II (2017), 525.
[164] İlgili vakfiye latinize edilmiştir. Bkz. Oya Şenyurt, "II. Mahmud Döneminde İnşa Edilen Üsküdar Adliye (Şerefâbâd) Cami ve Tamirleri", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 10 (2017), 173-180.
[165] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311), 3/334; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 506.
[166] Osmanlı Arşivi (BOA), *Hattı Hümayun*, No. 1537, Gömlek No. 27.
[167] BOA, *[A.(RSK.d.)]*, No. 1637.
[168] Şânizâde tarihinde ilgili kısım "Rebîülevvelin … yirmi beşinden mutasarrıf olmak üzere Edirne payesi olup ânifen Dâr'ul-hadis Süleymaniye müderrisi ve halen Haremeyn müfettişi Âkifzâde Amasyevi es-Seyyid Abdürrahim Efendi'ye Mekke-i Mükerreme payeleri ihsan olundu" şeklinde tarih belirtilerek verilmektedir. Şânizâde, *Tarih-i Şânizâde*, 2/264.

Tablo 1:Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin Hayatı ve İlmî-İdarî Vazifeleri

Tarih (Hicrî / Milâdî)	Hayatındaki Önemli Gelişmeler	Yer
1177 Rebîülevvel / 1763	Doğumu	Amasya
1177–1195 / 1763–1781	İlk tahsil	Amasya
1200 / 1785	Ruûs imtihanı ve müderrislik	İstanbul
1200 sonrası / 1785 sonrası	Mustafa Ağa Medresesi müderrisliği	Amasya
1213 / 1798	Hac	Hicaz
1214 / 1799	Amasya müftülüğü (I)	Amasya
1214 / 1800	Sürgün ve hapsedilme	Samsun – Habsamana
1215 / 1800	Amasya müftülüğü (II)	Amasya
1216–1219 / 1801–1804	Tedris ve ilmî faaliyetler	İstanbul (ilmî seyahatler)
1221 / 1806	Amasya müftülüğü (III)	Amasya
1222 / 1807	Sultan II. Bâyezid Medresesi müderrisliği	Amasya
1223 Şâban / 1808	İstanbul'a dönüş	İstanbul
1224 / 1809	Yenişehir–Fener mollalığı	İstanbul
1225–1227 / 1810–1812	İstanbul Bâb Mahkemesi nâibliği	İstanbul
1228 / 1813	Edirne payesi	İstanbul
1228–1231 / 1813–1816	Haremeyn Evkâf Müfettişliği	İstanbul
1231 Rebîülevvel / 1816	Mekke payesi	İstanbul
1231 Rebîülevvel / 1816	Vefatı	İstanbul

Âkifzâde'nin ilmî ve idarî hayatının kronolojik seyri bu şekilde özetlenebilir. Onun ilmî birikiminin oluşumunda ise hocaları önemli bir yer tutmaktadır.

1.3. Hocaları

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, Osmanlı ilmiyesi hakkında ulemânın yetişmesi, ders kitapları, ilişkileri ve alınan görevler gibi önemli bilgiler ihtiva eden biyografik eseri *el-Mecmû*'da hayatı, eğitimi ve hocaları hakkında kayda değer bilgiler vermektedir. Eserine kendisinden ders okuduğu hocalarının tercümelerini vererek başlamakta ve on yedi ismi zikretmektedir. Hocalarını verdiği sıraya riayet ederek ilmi anlamda yetişmesine katkı sağlayan bu alimler aşağıda verilmiştir.

Ali Efendi b. İbrahim el-Kavâkî

Âkifzâde'nin eserinde ilk sırada zikrettiği hocası Kavaklı Ali b. İbrahim Efendi'dir. Câmî-i Enderun yanındaki mektepte sıbyan muallimliği yapan Ali Efendi, küçük çocukların eğitimi ve Kur'an öğretimiyle meşguldü. Âkifzâde, hocasının beş vakit namazı cemaatle kılmaya özen gösterdiğini,

fakirliğe sabrettiğini, tok gözlü ve utangaç bir kimse olduğunu, bu sebeple de ulemâ meclislerine katılmadığını belirtmektedir. Ayrıca hocasının evlerine gidip geldiğini ve üzerinde büyük emeği bulunduğunu ifade etmektedir.[169]

Âkifzâde, hocasının meşhur bir âlim olmamasına rağmen eserinde onu ilk sırada zikretmesinin sebebini Kur'an'a duyduğu hürmet ile terbiye ve eğitimindeki hakkını ödemek istemesi şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca söz konusu mektebin, Amasya mahallelerinden Câmî-i Enderun Mahallesi'nde, kendi evlerine yakın bir yerde bulunduğunu özellikle belirtmektedir. Câmî-i Enderun Mahallesi'nin yakınındaki Hâtuniye Mahallesi'nde ise Âkifzâde'nin baba tarafından dedesi Âkif Mustafa Efendi'ye ait bir çeşme bulunmaktadır.[170]

Hüseyin Hüsameddin'e göre ise Âkifzâde'nin ders aldığı kişi Kavaklı Ali b. İbrahim Efendi değil, Kavaklı İbrahim Efendi'dir.[171] Kavaklı İbrahim Efendi, H. 1210 yılına kadar Hâtûniye Camii'nin doğu tarafında bulunan Hâtuniye Mektebi'nde muallimlik görevini sürdürmüştür.[172]

es-Seyyid Ebû Bekir Efendi b. Yakub el-Ârifî el-Gümüşhanevî

Âkifzâde'nin "ilk kez önünde diz çöküp ders okuduğum hocam" diye tanıttığı Gümüşhâneli Seyyid Ebû Bekir b. Yakub Efendi, Gümüşhane doğumludur. Diyarbakır ve Adana ulemâsından ders aldıktan sonra Amasya'ya gelerek Ürgüplü el-Hâc Ahmed Efendi'den tahsilini tamamlamış, Sultan Bâyezid Camii'nde ders-i âm olmuş ve Ebû Bekir Paşa ile Yakub Paşa medreselerinde tedris faaliyetinde bulunmuştur. Hâfız Abdurrahman ve Hacı İsmâil Efendi'nin Amasya müftülükleri döneminde müsevvid ve fetva emini olarak görev yapmış, ardından H. 1192 ve 1195 yıllarında Amasya nâibliğinde bulunmuştur.[173]

Amasya Kadısı Ankaralı Mehmed Şâkir Efendi'nin kızıyla evlenerek H. 1197 yılında Ankara'ya gitmiş ve Şâkir Efendi'nin yaptırdığı medresede müderrisliğe devam etmiştir.[174] Bir süre sonra bu evliliği sona ermiş, yeniden evlenerek Amasya'ya dönmüştür.[175]

Kısa bir süre sonra Rumeli kazaskerliğinden azledilen Mustafa Âşir Efendi'nin daveti üzerine Kastamonu'ya giderek Mustafa Âşir Efendi'nin babasına ait medresede ders vermeye başlamıştır.[176]

---

[169] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2a.
[170] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 1/134-135.
[171] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 504.
[172] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 1/263.
[173] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/96.
[174] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/6/ 97; Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2a.
[175] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/6/97; Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2a-2b.
[176] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2b; Eserin tercümesinde "Valide Medresesi" şeklinde ifade edilen ibarenin aslı "مدرسة والده", babasının medresesi ve Valide Medresesi olarak okunmaya elverişli olmakla birlikte, Hüsameddin Yaşar, pederinin medresi olarak vurgulaması ve Âşir Efendi'nin babası Mustafa Efendi'nin Kastomonu'da Münîre (Bayraklı) Medresesi yaptırması dolayısıyla bu ifadenin "babasının medresesi" şeklinde okunması daha isabetli bulmaktayız. Çifçi de makalesinde bu hususa değinmiştir. bkz. Âkifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, 1998; Mehmet Faruk Çifçi, "Âkifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasya'sında Arap Diline Dair Faaliyetler", *Dergiabant* 7/14 (30 Kasım 2019), 390, 19.

Mustafa Âşir Efendi'nin İstanbul'a dönmesinin ardından Kastamonu ulemâsının dedikodularından rahatsız olan Ebû Bekir Efendi de Amasya'ya dönmüştür.[177] Âkifzâde, Kastamonu'nun havasının hocasına iyi gelmediğini, dönüş yolunda hastalandığını, Havza kaplıcalarında şifa aradığını; ancak iyileşemeyerek H. 1207 yılında vefat ettiğini ve kaplıcaların yakınına defnedildiğini kaydetmektedir.[178]

Âkifzâde, hocasından övgüyle bahsederek onu ilmiyle âmil, güzel Kur'an okuyan, kıraat vecihlerine vâkıf, Arap dili ve edebiyatında üstat, Arapça şiir söyleyen, ferâiz ve hesap ilminde mahir, alçak gönüllü, cömert ve kanaatkâr bir kimse olarak tanıtmaktadır. Ayrıca zaman zaman tezhip ve cilt sanatlarıyla meşgul olduğunu, çocuklara manzum metinler vasıtasıyla Birgivî Vasiyetnâmesi'ni ezberletmeye özen gösterdiğini belirtmektedir. Âkifzâde, hocasının zamanının Sîbeveyhî'si olarak tanındığını, Amasya'da bir süre fetvaları kaleme aldığını ve güzel hattı sayesinde istinsah yaparak geçimini sağladığını da ifade etmektedir. Bunlara ilaveten kendisini çok sevdiğini, üzerinde büyük emeği bulunduğunu, hastalığı sırasında kendisi için hayır dua ettiğini, sık sık evlerine geldiğini ve Molla Câmî'nin *Kâfiye* şerhi'ni ezberlemeye teşvik ettiğini de kaydetmektedir.[179] Âkifzâde, hocası Seyyid Ebû Bekir Efendi'den okuduğu eserleri de ayrıntılı biçimde zikretmektedir. Bunlar arasında *el-Emsiletü's-sarfiyye*'den başlayarak Mîr Ebü'l-Feth'in Hâşiyesi, Devvânî'nin *Şerhu'l-'Akâ'idü'l-'Adudiyye*'si, İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*'i, Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Muhtasar*'ının bir kısmı, Ömer en-Nesefî'nin *Manzûmetü'l-Hilâfiyye*'si, Abdullah b. Osman el-Hazrecî'ye ait *el-Hazreciyye*, Ebû Muhammed Abdullah el-Endelüsî'nin (ö. 459/1065) *er-Risâletü'l-Endelüsiyye*'si, Ebû Muhammed Kasım b. Ali el-Harîrî'nin *el-Makâmât*'ı, Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'nin *Dîvân-ı Mütenebbî*'i, hocası tarafından kaleme alınan *Risâletü's-suğrâ*, *Risâletü'l-kübrâ* ve *Zehratü'l-arûz* ile son olarak Ebû Amr Cemâlüddin Osman b. Ömer'in (ö. 646/1249) *eş-Şâfiye* adlı eserlerini mütalaa etmiştir.[180]

el-Hâc Ahmed Efendi b. Hasan el-Ürgübî

Âkifzâde'nin "hocam ve hocamın hocası" olarak nitelendirdiği Amasya'nın önde gelen âlimlerinden Ürgüplü el-Hâc Ahmed Efendi, yaklaşık H. 1133 yılında doğmuş ve Ürgüp'te yetişmiştir. Ürgüp kasabasından Kassâboğlu Hasan b. Mustafa b. Îsâ'nın oğludur.[181] Muhammed Şerîf Niğdevî[182] ve devrin önde gelen âlimlerinden Hâdım müftüsü Ebû Saîd el-Hâdimî'den ilim tahsil ettikten sonra H. 1165 yılında Amasya'ya gelmiştir.[183]

dipnot; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/97; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1311, 3/281; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311), 4/430.
[177] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/97.
[178] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2b.
[179] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2b-3a.
[180] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 3a.
[181] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216.
[182] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 3a.
[183] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216.

Âkifzâde, hocası Ürgüplü Ahmed Efendi'nin Hâdimî'den aldığı icâzetnâmenin ilmî silsilesinin Hz. Peygamber'e kadar ulaştığını, kendisine ve diğer talebelerine verilen icâzetnâmelerin de aynı usulle düzenlendiğini Allah'a hamd ederek ifade etmektedir.[184] Bu durum, müellifin ilmî silsileye verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ürgüplü Ahmed Efendi, Amasya'nın meşhur âlimlerinden ve aynı zamanda Âkifzâde'nin dedesi olan Iydîzâde el-Hâc Mustafa Âkif Efendi'nin talebesi olmuştur. Ondan *Şerhu'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye*, *et-Tavzîh*, *et-Telvîh*, *Muğni'l-lebîb* ve *Sahîh-i Buhârî* okumuştur.[185] Ayrıca Amasya'nın önde gelen âlimlerinden es-Seyyid el-Hâc Ahmed, Laz el-Hâc İbrahim Efendi ve Âmedî Mehmed Efendi'den de icâzet almıştır.[186] Âkifzâde, dedesinin vefatından sonra babası İsmail Efendi'nin Ürgüplü Ahmed Efendi'yi annesinin evine yerleştirdiğini ve kendisinin de ondan ders okuduğunu nakletmektedir.[187] Ayrıca bir süre sonra babasının bu evi uygun bir bedelle Ahmed Efendi'ye sattığını belirtmektedir.[188]

H. 1182 yılında Hızır Paşa Medresesi müderrisliği için yapılan imtihana Ahmed Efendi'nin de aralarında bulunduğu on kişi katılmış, yapılan değerlendirme sonucunda göreve uygun görülerek Hızır Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Dönemin Şeyhülislâmı Osman Efendi'nin huzurunda yapılan bu imtihanda, Sekköylüzâde el-Hâc Mehmed Kâşif Efendi'nin yönelttiği zor sorulara verdiği cevaplarla ilmî heyetin takdirini kazanmıştır.[189] Âkifzâde, Hızır Paşa Medresesi'ne tayin edilmesinden sonra hocasına dünya kapılarının açıldığını; buna rağmen onun bütün vaktini ilme hasrettiğini belirtmektedir.[190]

Çeşitli bölgelerden gelen talebelere ders veren Ürgüplü Ahmed Efendi, özellikle Mehmed Kâşif Efendi, Sekköylüzâde Muhaddis el-Hâc Osman Efendi, Çelebizâde Hüseyin Efendi, Uzun Müderris Süleyman Efendi, Tokatlı Kara İbrahim Efendi, Kayserili Hacı Ömer Efendi ve Salih Efendi gibi meşhur ulemânın vefatından sonra ilmî şöhreti daha da artmış, "üstâdü'l-küll" olarak tanınmış ve çok sayıda müderris, müftü ve kadı yetiştirmiştir.[191]

Sultan Bayezid Camii'nde her yıl Recep ve Şâban aylarında icâzet merasimleri düzenleyen Ahmed Efendi, icâzet takdimi sırasında talebelerinin faziletlerini zikrederek onları över, özellikle takvaya riayet etmelerini tavsiye ederdi. İcâzet merasimlerinde ilmî silsile de okunur; Ahmed Efendi, icâzetten maksadın dua, hüsnü'l-himmet, önceki ulemânın silsilesiyle teberrük ve teyemmün olduğunu

[184] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 3b.
[185] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 3b.
[186] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216; Hüseyin Hüsameddin, Ürgüplü Ahmed Efendi'nin H. 1207 yılında Ayıntablı Kara Osmanzâde Ahmed Efendi'ye verdiği icâzetnâmeyi gördüğünü ve bu icâzetnâmede müşârun ileyhin hocaları olarak Âkif, Ahmed, İbrahim ve Mehmed Efendilerin zikredildiğini kaydetmektedir. Ayrıca icâzetnâmenin rik'aya yakın taʿlik hattıyla yazıldığını da belirtmektedir. Bkz. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/217.
[187] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4a.
[188] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4a.
[189] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4a; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216.
[190] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4a.
[191] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216, 217.

ayrıca hocası Hâdimî'den bu şekilde öğrendiğini ifade ederdi.[192] Âkifzâde, Amasya ve çevresindeki kasabaların müftü ve müderrislerinin büyük çoğunluğunun ya kendisinden icâzet aldığını ya da bir süre ondan ders okuduğunu,[193] ilk icâzet verdiği kişinin ise el-Hâc Ebû Bekir Efendi olduğunu belirtmektedir.[194]

H. 1206 yılı Rebîülevvel ayında, önceki müftünün istifası üzerine ulemâ ve âyanın ittifakıyla Amasya müftülüğüne tayin edilmiştir.[195] Âkifzâde, hocasının bu görevi talep etmeden üstlendiğini ve bunun uzun uzadıya anlatılması gereken bir hadise neticesinde gerçekleştiğini belirtmektedir.[196] Ancak bu olayı ayrıntılı olarak nakletmemektedir. H. 1207 yılı Rebîülevvel ayında ise Amasya Kadısı Ahmed Reşid Efendi'yi fıkhî bir mesele sebebiyle darb ettirmesi üzerine görevinden azledilmiştir.[197] Aynı yıl Cemâziyelevvel ayında ulemânın talebiyle yeniden Amasya müftülüğüne getirilmiş, ancak H. 1208 yılında yeniçeri taraftarlığı gerekçesiyle tekrar görevden alınmıştır.[198] H. 1209 yılında üçüncü defa müftülüğe iade edilmişse de kısa bir süre sonra yeniden azledilmiş, H. 1210 veya H. 1211 yılında dördüncü kez Amasya müftülüğüne tayin edilmiştir.[199] Aralıklı olarak yaklaşık yedi yıl sürdürdüğü müftülüğü sırasında yaşlılığa bağlı olarak kuvvetten düşmüş, gözleri zayıflamış ve ezberden okuttuğu *Mesâbîh* dersleri dışında ders veremez hâle gelmiştir.[200] H. 1213 yılında Amasya müftüsü iken, 9 Şevval Cuma günü seksen yaşları civarında vefat etmiş[201] ve Yakup Paşa Zaviyesi yakınında, Hz. Pîr İlyas Türbesi'nin kuzeydoğusundaki kabristanda Laz İbrahim Hoca'nın yanına defnedilmiştir.[202]

Hüseyin Hüsameddin, Ürgüplü Ahmed Efendi'nin H. 1207 yılında Ayıntablı Kara Osmanzâde Ahmed Efendi'ye verdiği icâzetnâmeyi gördüğünü ve bu icâzetnâmede müşârun ileyhin hocaları olarak Âkif, Ahmed, İbrahim ve Mehmed Efendilerin zikredildiğini kaydetmektedir. Ayrıca icâzetnâmenin rik'aya yakın ta'lik hattıyla yazıldığını belirtmekte ve Ürgüplü Ahmed Efendi'nin ilmî silsilesinin dört koldan Sadrüşşerîa, Pîr İlyas Halvetî, Seyyid Şerîf Cürcânî ve Sa'deddin et-Teftâzânî'ye bağlandığını ifade etmektedir.[203] Âkifzâde, hocasından Beyzâvi'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i, Kâdî İyâz'ın *Şifâ-i Şerif*'i, *Dürr*'den bazı bölümler, *et-Tavdih*, *et-Telvîh*, *Haşiyetü İsbati vâcib*, *Hâşiyetü Muhtasari'l-Müntehâ*, *Metn-i Kâdî Mîr* ve Mîr Ebi'l-Feth ve bazı haşiyelerini ve son olarak *el-İzhâr*'ı okuduğunu belirtmektedir. Ayrıca Sultan Bayezid Camii'nde düzenlenen icâzet merasiminde birkaç

[192] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4b.
[193] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4b.
[194] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4b.
[195] Abdioğlu Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi Dördüncü Cildi Bakiyesi* (İstanbul: Aydınlık Basım Evi, 1935), 161.
[196] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4b-5a.
[197] Yaşar, *Amasya Tarihi Dördüncü Cildi Bakiyesi*, 163-164; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216.
[198] Yaşar, *Amasya Tarihi Dördüncü Cildi Bakiyesi*, 164, 168.
[199] Yaşar, *Amasya Tarihi Dördüncü Cildi Bakiyesi*, 169, 171; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216.
[200] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 5a.
[201] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 5a; Hüseyin Hüsameddin, vefat tarihini 11 Şevval olarak vermektedir. Bkz. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216 Âkifzâde hocası Ahmed Efendi'nin 9 Şevval cuma günü vefat ettiğini söylemektedir. 9 Şevval 1213 tarihi cumartesi gününe denk gelmektedir.
[202] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 5a; Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/216.
[203] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/217.

arkadaşıyla birlikte tefsir, hadis, usûl, fürû, naklî ve aklî ilimlerde ders okutmaya yetkili kılındığını; törende diğer hocası Gümüşhâneli Ebû Bekir el-Ârifî'nin de bulunduğunu ve icâzetnâmesini onun elinden aldığını dile getirmektedir.[204]

el-Hâc Mustafa Efendi b. Abdullah b. Mustafa el-Boluvî

Âkifzâde, hocası Mustafa Efendi'nin Bolu'da doğduğunu, ilim tahsili için İstanbul'a giderek Abdi Efendi olarak tanınan Abdülhalim Efendi, Kürt Mustafa Efendi ve Konyalı İsmail Efendi gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders aldığını belirtmektedir.[205] İlim tahsil ettiği hocalardan Konyalı İsmail Efendi ile birlikte hacca giden Mustafa Efendi, dönüş yolunda hocasının vefatı üzerine tekfin ve defin işleriyle bizzat ilgilenmiştir. Çok sayıda talebe yetiştirmiş, Sultan Ahmed Medresesi'nde müderrislik yapmış ve mevleviyet pâyesine ulaşmıştır. Âkifzâde, hocasının kadılık görevini istemediğini, bu vazife yerine ölmeyi tercih edeceğini söylediğini nakletmekte ve onu hayır dua ile anmaktadır. Ayrıca hocasını faziletli, âlim, giyim ve davranışlarında ilim ehlinin vakarını muhafaza eden bir kimse olarak tanıtmaktadır.[206]

Âkifzâde, hocasının ders takrir usulü hakkında da bilgi vermektedir. Derslerini akıcı ifadeler, özenli anlatımlar ve kolay anlaşılabilecek bir üslupla işlediğini; talebelerinin sorularından rahatsız olmadığını ve bunlara çoğunlukla zihnî melekesinin ve mütalaalarının ürünü olan doyurucu cevaplar verdiğini belirtmektedir. Özellikle *et-Tavzîh* derslerinde konuları *et-Telvîh*'te yer alan soru ve cevaplar üzerinden açıkladığını, talebelerden biri hâşiyelerden bir nakil aktardığında ise buna derhal tatmin edici bir cevap verdiğini ifade etmektedir.[207] Âkifzâde, hocasından hayatında önemli bir konuda yardım gördüğünü, onun sayesinde kendisini mahvına sebep olabilecek bir musibetten kurtulduğunu minnet ve dua ile anmakta; ancak bu hadisenin mahiyetine dair ayrıntı vermemektedir.[208] Âkifzâde, Bolulu Abdullah Efendi'den *Kitabu'l-Meşârık'ın* tamamını ve *et-Tavdîh*'in bir bölümünü okumuştur.[209]

Abdullah Efendi el-Vecîh b. Hasan el-Çorumî

Amasya ulemâsının önde gelen simalarından biri olan Abdullah Vecîh b. Hasan Efendi, Şeyhzâde lakabıyla tanınmaktadır. Çorum'da doğmuş, ilk tahsilini burada tamamladıktan sonra Amasya'ya gelerek Halebizâde Hüseyin Efendi, Laz İbrahim Efendi ve Mehmed Kâşif Efendi'den ilim

[204] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 7b-8a.
[205] Âkifzâde hocasının doğum tarihini yaklaşık H. 1260 olarak vermektedir. Yazma nüshalarda 1260 şeklinde yazılan tarih Âkifzâde'nin H.1232 yılında vefat ettiği göz önüne alındığında hatalı olmalıdır. Nüshalar için bkz. Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 8a; Âkifzâde, *el-Mecmu Fi'l-Mashud ve'l-masmu* (Mikrofilm, 3911), 18; Abdurrahîm b. İsmâ'il b. Mustafa el-Amâsî Âkifzâde, *el-Mecmû fi'l-meşhûd ve'l-mesmû* (Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 122425), 25.
[206] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 8a-8b.
[207] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 8b.
[208] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 9a.
[209] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 9a.

tahsil etmiş, Mehmed Kâşif Efendi'den icâzet almıştır.[210] Babası, Halvetiyye şeyhlerinden Çevikçe Tekkesi şeyhi Şeyh Hasan Sinân Efendi'dir.[211]

H. 1190 yılında eski müderrislerden es-Seyyid Ahmed Efendi'nin evini vârislerinden satın alarak tamir ettirmiş ve burada ders vermeye başlamıştır. Şeyhoğlu Tekkesi olarak da bilinen bu mekânda Nakşibendiyye usulüne göre âyinler icra edilmekteydi.[212] Aynı yıl Küçük Ağa Medresesi müderrisliği Abdullah Vecîh Efendi ile Mehmed Emin Efendi arasında taksim edilmiş, H. 1195 yılında Mehmed Emin Efendi'nin görevden ayrılması üzerine müderrisliği tek başına yürütmüştür.[213] Yine aynı yıl Büyük Ağa (Hüseyin Ağa) Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş,[214] ayrıca Fîrûz Ağa Medresesi'nde de ders okutmuştur.[215] Amasya'nın önde gelen alimlerinin müderrislik yaptığı Büyük Ağa Medresesi Osmanlı ilmiye sistemi içerisinde o dönemde altmışlık derecesindeydi.[216]

H. 1203 yılı Şevval ayında Amasya müftülüğüne tayin edilmiş; ancak kısa süre sonra görevden alınmıştır. [217] İlerleyen yıllarda Amasya müftüsü Soruklu el-Hâc Ali Efendi'in bazı fetvaları hakkında ulemâdan gelen tepkilerle istifa etmesi üzerine H. 1217 yılında ikinci defa iftâ görevine getirilmiş;[218] bir müddet sonra görevden çekilmesine rağmen üçüncü kez aynı vazifeye tekrar tayin edilmiştir. [219]

---

[210] Âkifzâde'nin verdiği bilgiye göre yetmiş yaşını geçinceye kadar tedris ile ilgilenmiş ve H. 1219 senesinde vefat etmiştir. Buna göre Abdullah Efendi H. 1149'dan önce doğmuş olmalıdır. Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 11b.

[211] Yaşar, *Amasya Tarihi Dördüncü Cildi Bakiyesi*, 169; Hasan Efendi'nin biyografisi için bkz. Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-003), 487-489.

[212] Şeyhoğlu Tekkesi, H. 1190 tarihinde Abdullah Vecîh Efendi tarafından müderris es-Seyyid Ahmed Efendi'nin veresesinden satın alınan hanenin ön kısmına inşa edilen bir tekkedir. Tekkede Nakşibendî tarikatı usulüne göre âyin icra edilmiş, Abdullah Vecîh Efendi'nin vefatından sonra oğlu eş-Şeyh Ahmed Rüşdî Efendi tekke şeyhi olmuştur. Ahmed Rüşdî Efendi'den sonra mahdumu eş-Şeyh Hâfız Ali Efendi Kâdirî olarak tekke şeyhliğini üstlenmiş, 1312'de ise onun mahdumu eş-Şeyh el-Hâc Ali Efendi tekke şeyhi olmuştur. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/151; Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 9b.

[213] Küçük Ağa Medresesi müderrisi Şerîfzâde es-Seyyid el-Hâc Mustafa Efendi'nin H. 1190 tarihinde vefat etmesi üzerine müderrislik görevi ikiye ayrılarak mahdumları Mehmed Emin Efendi ile Abdullah Vecîh Efendi'ye verilmiştir. 1195 yılında Mehmed Emin Efendi'nin görevden alınmasıyla birlikte tedris görevi müstakil olarak Abdullah Vecîh Efendi'ye geçmiş, bu görev daha sonraki dönemlerde Büyük Ağa Medresesi müderrisliğinde olduğu gibi onun evlat ve torunlarına tevdi edilmiştir. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/175.

[214] Büyük Ağa Medresesi'ndeki müderrislik görevine 1193'te başlamış ve bu görevini 1218'deki vefatına kadar sürdürmüştür. Vefatından sonra bu medresenin müderrisliği mahdumları es-Seyyid Mehmed Şerîf Efendi, Abdurrahman Efendi ve Ahmed Rüşdî Efendi arasında paylaştırılmıştır. Kısa bir süre sonra Ahmed Rüşdî Efendi müstakil olarak tedrise mutasarrıf olmuştur. Daha sonraki dönemlerde oğulları el-Hâc Ali Efendi ve İsmail Efendi, 1312'de ise torunu müderris olmuştur. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/166; Amasya'da Şamlar (Şamlılar) Mahallesi'nde Küçük Kapı Ağası Ayas Paşa ile Büyük Kapı Ağası Hüseyin Ağa birer medrese inşa ettirmiştir. Ayas Paşa'nın H. 900 senesinde cami ile birlikte yaptırdığı medrese, Medrese-i Ayâsiyye, Küçük Kapı Ağası Medresesi ve Küçük Ağa Medresesi adlarıyla anılmaktadır. Hüseyin Ağa tarafından H. 894'te inşa edilen medrese ise Medrese-i Hüseyniyye, Kapı Ağası Medresesi ve Büyük Ağa Medresesi şeklinde isimlendirilmektedir. İlk inşa edildiğinde otuzlu derecesinde olan medrese, H. 963/1556 yılında kırklılar, daha sonra ise altmışlık medreseler arasına dâhil edilmiştir. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/123,165; Gülay Burgaz, "Kapı Ağası Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/342; M. Baha Tanman, "Ayas Ağa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/201-202.

[215] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 9b; Sultan II. Bâyezıd döneminde Kızlarağası ünvanıyla meşhur olan Firûz Ağa (ö. 1512) H.900/1494 tarihinde Amasya sancağına bağlı ve günümüzde Samsun il sınırları içerisinde olan Havza'da bir cami ve büyük bir medrese inşa ettirmiştir. Âkifzâde'nin bahsettiği medrese bu olmalıdır. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/194; Yıldız Ötüken, "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri", *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi* 9 (04 Mart 2024), 357; Mehmet Aykaç, "Osmanlı'da Dinî, Kültürel ve Sosyal Hizmetlere Katkı Sağlayan Fîruz Ağa Vakfı", *Danisname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2021), 204-205.

[216] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/166.

[217] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/674.

[218] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/684.

[219] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/684-685.

Âkifzâde'nin verdiği tarihe göre H. 1219 yılı Safer ayının on altıncı günü,[220] Hüseyin Hüsameddin'e göre ise H. 1218 yılında[221] yetmiş yaşını aşkın iken vefat etmiştir. Yakup Paşa Zaviyesi civarına defnedilen Abdullah Vecîh Efendi'nin es-Seyyid Mehmed Şerîf, Abdurrahman ve Ahmed Rüşdü isimlerinde üç oğlu bulunmaktadır.[222]

Aklî ve naklî ilimlerin tedrisiyle meşgul olan Abdullah Vecîh Efendi, *Şerh-i Mevâkıf*, *el-Hidâye*, *et-Telvîh*, *et-Tavdîh*, *ed-Dürer* ve *el-Mutavvel* gibi dönemin temel medrese eserlerini okutmuştur. Ürgüplü Ahmed Efendi'den sonra ilmî riyâset kendisine geçmiş, çok sayıda talebe yetiştirmiş ve öğrencilerine yılda iki defa Recep ve Ramazan aylarında düzenlenen icâzet merasimlerinde icâzet vermiştir.[223] Âkifzâde, Ürgüplü Ahmed Efendi'nin icâzet merasimlerinin daha kalabalık olduğunu da özellikle belirtmektedir.[224]

Âkifzâde, hocasını ilmiyle âmil, fazilet ve kemâl sahibi, muhakkik bir âlim olarak tavsif etmektedir. Kuvvetli zekâsı ve süratli kavrayışı sebebiyle derslerini oldukça hızlı takrir ettiğini, bu nedenle özellikle zeki talebelerin derslerinden daha fazla istifade ettiğini ifade etmektedir. Tarih, tasavvufî münazara, coğrafya, hey'et, hendese, hesap ve tıp ilimleriyle meşgul olduğunu, Arapça ve Türkçe şiirler kaleme aldığını; önce "Şeyhî", daha sonra ise "Vecîh" mahlasını kullandığını kaydetmektedir.[225] Ayrıca babasıyla hocası arasında yakın bir dostluk bulunduğunu,[226] humma hastalığına yakalandığı bir sırada Abdullah Vecîh Efendi'nin verdiği ilaç sayesinde iyileştiğini de aktarmaktadır.[227] Âkifzâde hocasından Hayâlî'nin *Hâşiye 'ala Şerh-i 'Akâ'idi'n-Nesefiyye* adlı eserinin ilk kısımlarını okumuştur.[228]

Debbağzâde el-Hâc Mustafa Efendi

Osmanlı ilmiye teşkilâtında mevleviyet derecesine kadar yükselen Debbağzâde el-Hâc Mustafa Efendi, Rize'de doğup yetişmiş, ilim tahsili için İstanbul'a gelerek eğitimini tamamladıktan sonra Fatih Camii'nde tedris faaliyetinde bulunmuştur. Âkifzâde'nin aktardığına göre kendisine Selânik kadılığı tevcih edildiğinde bu göreve gitmeyerek yerine bir vekil göndermiştir. Daha sonraki yıllarda ilmiyye hiyerarşisinde tedricen yükselmiş; H. 1211 yılında Yenişehir-Fenâr mollalığına, H. 1214 yılında Mekke pâyesine, H. 1216 yılında Mısır kadılığına ve kısa bir süre sonra H. 1218 yılında Medine kadılığına tayin

[220] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 11b.
[221] Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/166; Hüseyin Hüsameddin, Abdullah Vecih Efendi'nin vefatı hakkında iki farklı bilgi vermektedir. Büyük Ağa Medresesi müderrislerini sayarken Abdullah Vecîh Efendi'nin 1218'de vefatı sonrasında oğullarının tedrise geçtiğini dile getirirken oğlu Ahmed Rüşdü Efendi'nin biyografisinde babası Abdullah Vecîh Efendi'nin 1219'da darü'l-bekaya göçtüğü bilgisi vermektedir. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/230.
[222] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 1/279; Ahmed Rüşdü Efendi'nin biyografisi için bkz. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/230; Şerîf Mehmed Efendi'nin biyografisi için bkz. Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 110-111.
[223] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 10a.
[224] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 10a.
[225] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 10b.
[226] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 11a.
[227] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 11a.
[228] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 10a.

edilmiştir.[229] İstanbul ve Anadolu pâyeleri de kendisine tevcih edilmiş, iki defa ordu kadılığı görevinde bulunmuş; ancak H. 1225 yılında izinsiz olarak orduyu terk etmesi sebebiyle taşraya çıkarılmış, H. 1226 yılında ise pâyesi kendisine iade edilmiştir. H. 1227 yılında vefat eden Debbağzâde Mustafa Efendi'nin Selimiye yolu üzerinde medfun olduğu ve fazilet sahibi bir âlim olduğu kaydedilmektedir.[230]

Âkifzâde, hocasını faziletli, kâmil, muhakkik, âbid ve itikadı kuvvetli bir âlim olarak tavsif etmektedir. Ayrıca vahdet-i vücûd düşüncesine karşı reddiye mahiyetinde bir risale kaleme aldığını ve bu konuda son derece sert bir tavır benimsediğini belirtmektedir.[231] Biyografisinde, H. 1220 yılında İstanbul'da kendisiyle son defa görüştüğünü ve vedalaştığını da kaydetmektedir.[232] Âkifzâde, Debbağzâde Mustafa Efendi'den *Sahih-i Buhârî* ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-fiker*'ini[233] okuduğunu, ayrıca kendisinden *Buhârî* icazetini aldığını zikretmektedir.[234]

el-Hâc Mehmed Efendi b. el-Hâc Ömer el-Amasî

Sarı Ahmedzâde lakabıyla tanınan Amasyalı el-Hâc Mehmed b. el-Hâc Ömer Efendi, İstanbul ve diğer bazı şehirlerin ulemâsından ilim tahsil ettikten sonra Kastamonu'da bir medresede müderrislik yapmıştır. Bir süre sonra bu medresedeki görevini oğluna bırakarak memleketi Amasya'ya dönmüştür. Hadis ve fıkıh başta olmak üzere şerʿî ilimlerin tedrisiyle meşgul olmuş; özellikle kıraat ve vücûh ilimlerinde temayüz etmiştir. Ayrıca bazı eserleri istinsah ettiği ve çeşitli hâşiyeler kaleme aldığı da belirtilmektedir.[235] Âkifzâde, Mehmed Efendi'yi Allah'ın velî kullarından biri olarak gördüğünü ifade etmekte ve kendisinden Kur'an-ı Kerîm okuduğunu memnuniyetle zikretmektedir.[236]

es-Seyyid Ebû Bekir Efendi el-Çorumî

Çorum'da doğup yetişen Ebû Bekir Efendi, "Dâmâdzâde" lakabıyla tanınmaktadır. Amasya'da dönemin önde gelen âlimlerinden ders aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve burada tedris faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Âkifzâde, dedesi Mustafa Âkif Efendi'nin talebesi olan Çelebizâde Hüseyin Efendi'den Arap dili ve edebiyatına dair ilimleri tahsil ettiğini özellikle zikrederek hocasıyla ailesi arasındaki ilmî irtibata dikkat çekmektedir.[237]

İstanbul'da ilmî faziletiyle temayüz eden Ebû Bekir Efendi, imtihana tâbi tutulmaksızın İstanbul müderrisliğine, daha sonra ise Sahn-ı Semân'ın üstündeki müderrislik pâyesine yükselmiştir.[238]

[229] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 11b; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1311, 4/462.
[230] Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1311, 4/462.
[231] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12a.
[232] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12a.
[233] M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/523.
[234] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12a.
[235] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12b.
[236] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12b.
[237] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12b.
[238] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12b.

Dürrîzâde Ârif Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde mümeyyizlik görevinde de bulunmuştur. Âkifzâde, hocasını ilmiyle âmil, fazilet ve kemâl sahibi, muhakkik ve müdekkik bir âlim olarak tavsif etmekte; ince mânaları ve gizli nükteleri talebelerine açık ve anlaşılır bir üslupla aktardığını, derslerini akıcı ve etkileyici bir şekilde takrir ettiğini ifade etmektedir.[239]

Âkifzâde, dedesi vasıtasıyla Ebû Bekir Efendi'nin kendisini hocasının evlatlarından biri olarak gördüğünü ve bu sebeple kendisine hususi ilgi gösterdiğini belirtmektedir. Ayrıca mülâzemet ve ruûs elde etmesinde hocasının önemli katkılarının bulunduğunu da kaydetmektedir. Hocasından Beyzâvî Tefsiri'nin bir kısmını okuyan Âkifzâde, Zemahşerî'nin *Nevâbiğu'l-kelim* adlı eserine yazdığı şerhin yanında edebiyat alanında başka telifleri bulunduğunu, sevgililerin uzuvlarına dair Arapça teşbihleri bir araya getirdiğini ve İstanbul halkını tenkit eden Arapça bir kaside kaleme aldığını da zikretmektedir. H. 1203/1788 yılında vefat eden Ebû Bekir Efendi, İstanbul'da Edirnekapı dışında defnedilmiştir.[240]

el-Hâc Melek Efendi

Babası Amasyalı olan el-Hâc Melek Efendi, İstanbul'da doğup yetişmiş, Selâtîn camilerine mensup şeyhlerden biri olarak vaaz ve tedris faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Ayrıca mekteplerde çocuklara ders vermiş, kıraat ve vücûh ilimlerinde temayüz etmiştir. Âkifzâde, hocasını zikir ve teheccüd ehli, mütevazi ve güler yüzlü bir kimse olarak tavsif etmekte; kendisinden Kur'an-ı Kerîm'in bir bölümünü ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) tecvit ilmine dair *er-Risâletü'l-Cezeriyye* adlı eserini okuduğunu belirtmektedir.[241]

Halîl Efendi bin el-Hâc İbrahim Ağa b. el-Hâc Hafız Osman Efendi el-Amasî[242]

Amasya ulemâsının önde gelen isimlerinden olan Halîl Keşfî Efendi, Fenercizâde ve Evliyâ lakaplarıyla tanınmaktadır. Mustafa Âkif Efendi ve Laz İbrahim Efendi'den ilim tahsil ettikten sonra ders-i âm unvanını almış, ardından Amasya Dârü'l-hadîs Osman Çelebi Medresesi'nde müderris olarak tedris faaliyetlerine başlamıştır. H. 1198 yılında Amasya müftülüğüne tayin edilmiş ve bu görevde dört yılı aşkın süre iftâ faaliyetinde bulunmuştur. H. 1201 yılında Dârü'l-hadîs Osman Çelebi Medresesi'ndeki müderrislik görevini damadı Soruklu Hâfız Ali Efendi'ye bırakmış, hastalığı sebebiyle müftülük görevinden de ayrılmak zorunda kalmıştır.[243] Yaklaşık iki buçuk yıl sonra, H. 1205 yılında yetmiş iki yaşlarında vefat etmiştir.[244] Âkifzâde, hocasının tarih ilmine vâkıf, tasavvufa meyilli ve Farsça tedrisiyle meşgul bir âlim olduğunu belirtmektedir. Arapça ve Farsça şiirler kaleme alan Halîl Efendi'nin

[239] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12b-13a.
[240] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13a.
[241] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13a.
[242] Tam künyesi, Evliyâ Halîl Keşfî Efendi bin Dânişzâde Fenerci el-Hâc İbrâhim Ağa bin el-Hâc Osmân Efendi bin Dâniş Mehmed Efendi'dir. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6-8/106.
[243] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-002), 359; Yaşar, *Amasya Tarihi Dördüncü Cildi Bakiyesi*, 146.
[244] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13a; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-002), 360.

şiirlerinde "Visâlî" ve "Keşfî" mahlaslarını kullandığını da kaydetmektedir. Âkifzâde, Evliyâ Halîl Efendi'den *Manzûmetü'ş-Şâhidî*, *Manzûmetü'd-Dürriyye*, İbn Kemal'in arûza dair risalesi, Vâhid Tebrîzî'nin risalesi, *Gülistân*, *Bostân*, *Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*, *Pend-i Attâr*, *Lâmiyyetü'l-Arab*[245], *Lâmiyyetü'l-Acem* ve *Kasîde-i Bânet Suâd*[246] adlı eserleri okumuştur.[247]

Uzun Süleyman Efendi el-Amasî

Âkifzâde'nin dedesi Mustafa Âkif Efendi'nin önde gelen talebelerinden olan Amasyalı Uzun Süleyman b. Mustafa b. Halîl Efendi, H. 1161 yılında Yakup Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş ve H. 1193 yılında seksen yaşlarında vefat edinceye kadar tedris faaliyetini aralıksız sürdürmüştür.[248] Âkifzâde, hocasını âlim, fazıl, âbid, müfessir, muhaddis, muhakkik, usûl ve fürû ilimlerinde yetkin bir kimse olarak tavsif etmekte; "Uzun Müderris" lakabıyla tanındığını belirtmektedir. Kendisinden *er-Risâletü'l-Endelüsiyy*'yi okuduğunu da kaydetmektedir.[249]

Abdurrahman Efendi el-Kopukçu

Âkifzâde'nin âlim, âbid, fazıl, zamanın üstadı ve döneminde kendisine başvurulan bir kimse olarak tavsif ettiği Kopukçu Abdurrahman Efendi, İstanbul müderrislerindendir. Dârü's-Sultâniyye'de tedris faaliyetlerinde bulunmuş; bunun yanında mümeyyizlik, müfettişlik ve kadılık gibi görevler üstlenmiştir. Derslerinde şerh ve hâşiyelerde yer alan görüşleri tahkik ederek aktardığı, kendi değerlendirmelerini de ortaya koyduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte sert mizacı sebebiyle talebelerin kendisine soru sormaya çekindikleri de nakledilmektedir. Âkifzâde, hocasının âlim ve meâlî soyuna mensup olması sebebiyle kendisine diğer talebelerden farklı muamele ettiğini, iltifat ve ikramda bulunduğunu aktarmaktadır.[250] İzmir kadılığı sırasında H. 1200/1785 yılında vefat eden Abdurrahman Efendi'nin, vefatından önce kadılık görevini kabul etmiş olmaktan dolayı pişmanlık duyduğunu da nakletmektedir. Âkifzâde, hocasının *et-Tavzîh* ile *Hâşiyetü'l-Hayâlî alâ Şerhi'l-Akâid* derslerine katılmıştır.[251]

Abdurrahman Efendi el-Mühendis

Astronomi ve hendese ilimlerinde ihtisas sahibi olan Abdurrahman Efendi, Sultan Mehmed Han'ın mutfağında kâtip olarak görev yaparken padişahın dikkatini çekmiş ve Dârü'l-İslâm ile Dârü'l-

[245] Kaside, Cahiliyye şairi Şenferâ'ya nispet edilir. Tam künyesi Sâbit b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî'dir (ö. 525-550 arası). Süleyman Tülücü, "Şenferâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/536.
[246] Kâb b. Züheyr'in (ö. 24/645[?]) Hz. Peygamber'e (sav) sunduğu Kasîdetü'l-Bürde'ye başlangıç ifadesine göre "Bânet Sü'âd" adı da verilmiştir. Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/567.
[247] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13a-13b.
[248] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13b; Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1928, 311; Hüseyin Hüsameddin başka bir yerde Yakub Paşa Medresesi müderrisliğine H.1183'de başladığını yazmaktadır. Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-001), 385.
[249] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13b; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-001), 385-386.
[250] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13b.
[251] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13b.

harb arasındaki sınırların tespitiyle görevlendirilmiştir. Âkifzâde, bu vazifedeki başarısı sebebiyle müderrisliğe tayin edildiğini, ardından ilmiyye hiyerarşisinde yükselerek Sahn-ı Semân'ın üstündeki mertebelere ulaştığını ve mevleviyet pâyesine yaklaştığını belirtmektedir. Kendisinden *Eşkâlü't-Te'sîs* ile hesap ilmine dair muhtasar bir eser okumuştur.[252]

Palabıyık Mehmed Efendi

İstanbul müderrislerinden olan Palabıyık Mehmed Efendi, aklî ilimlerle meşgul olmuş ve bu sahada temayüz etmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi vermeyen Âkifzâde, hocasının *el-İşârât*, *Şerhu'l-Mevâkıf*, *et-Telvîh* ve *el-Mutavvel* gibi eserleri okuttuğunu; fürû fıkha fazla ilgi göstermediğini, derslerini kitaba müracaat etmeksizin takrir ettiğini ve yüksek zekâsı sayesinde ibareleri ezberden açıklayarak ders sırasında tahkik ve mütalaalarda bulunduğunu belirtmektedir. Felsefeyle meşgul olması sebebiyle bazı kimselerin onun hakkında sû-i zan beslediğini ifade eden Âkifzâde, derslerden önce ve sonra hocasıyla yaptığı sohbetler neticesinde onun sahih itikada sahip ve şeriatı yücelten bir kimse olduğuna bizzat şahit olduğunu kaydetmektedir.[253] Kendisinden Ali Kuşçu'nun *Risâle fi'l-Hey'e* adlı eserini okumuştur. Mehmed Efendi, müderris iken H. 1219/1804 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[254]

Salih Efendi el-Ferâizî

Aslen Ahıskalı olan Salih Efendi, İstanbul'a gelerek Münib Efendi ve diğer ulemâdan ilim tahsil etmiş, ardından tedris faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Ferâiz ilminde temayüz eden Salih Efendi, bu sahadaki birikimini Ferâizî Hüseyin Efendi'den tahsil etmiştir. Âkifzâde, hocasını mütevazi, iffet ve kanaat sahibi bir âlim olarak tavsif etmekte; fıkıh ve özellikle ferâiz ilminin tedrisiyle meşgul olduğunu, bu sahada çok sayıda talebe yetiştirdiğini belirtmektedir. Kendisini de "benim ferâiz hocam ve bana bu güzel ilmi öğreten zât" sözleriyle anmakta, ayrıca ferâiz ilmindeki isnad silsilesini de ihtiva eden bir icâzetnâme verdiğini kaydetmektedir.[255]

Şeyhülislâm Yahyâ Tevfik Efendi

Âkifzâde'nin hocaları arasında zikrettiği isimlerden biri de Şeyhülislâm Yahyâ Tevfik Efendi'dir. H. 1128 yılında İstanbul'da doğan Yahyâ Efendi, ilk tahsilini burada tamamladıktan sonra ruûs imtihanını kazanarak müderris olmuş, ardından çeşitli kadılık görevlerinde bulunmuştur.[256] Selânik, Şam ve Mekke mevleviyetlerinin ardından İstanbul ve Anadolu pâyeleriyle taltif edilmiş; müteakiben Rumeli kazaskerliği ve nakîbüleşraflık görevlerine tayin edilmiştir.[257] H. 1205 yılında III. Selim

[252] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 14a.
[253] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 14b.
[254] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 14b; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1311, 4/273.
[255] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 14b.
[256] Mehmet İpşirli, "Yahyâ Tevfik Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/266.
[257] İpşirli, "Yahyâ Tevfik Efendi", 43/266.

tarafından şeyhülislâmlığa getirilen Yahyâ Tevfik Efendi, bu göreve tayininden yaklaşık on gün sonra vefat etmiştir. [258]

Âkifzâde, Yahyâ Tevfik Efendi'nin şeyhülislâm olmadan önce Beyzâvî tefsirini okuttuğunu, kendisinin de bu derslere birkaç gün devam ettiğini belirtmektedir. Hocasının derslerini yumuşak ve açık bir üslupla takrir ettiğini, ayrıca ders verdiği günlerde talebelerine yemek ikram etmeyi âdet edindiğini de kaydetmektedir.[259]

Sadullah Efendi b. Halil b. Abdüllatif Efendi

Amasya'da H. 1153 yılında doğan Sadullah Efendi, Sultan Bâyezid Camii imamı olan Halil b. Abdüllatif Efendi'nin oğludur. Seküköylüzâde Kâşif Mehmed Efendi, Ürgüplü Ahmed Efendi ve Şeyhzâde Abdullah Vecîh Efendi'den ilim tahsil ederek kendilerinden icâzet almış, ders-i âm unvanını kazandıktan sonra H. 1196 yılında Ebû Bekir Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Sonraki yıllarda Sultan Bâyezid Camii imamlığı ile dedesi tarafından yaptırılan kütüphanede hâfız-ı kütüblük görevini yürütmüş; ömrünü tedris ve mütalaaya vakfetmiştir. Özellikle *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Tefsîrü'l-Celâleyn* gibi eserleri okutmuş; sarf, nahiv, mantık, meânî ve fıkıh alanlarında ders vermiştir.[260]

Âkifzâde, Sadullah Efendi hakkında onun kadar vaktini ilim öğrenmeye ve ders vermeye ayıran başka bir kimse görmediğini ifade etmekte; kendisini daima Sultan Bâyezid Camii'nde veya cami bitişiğindeki dedesinin yaptırdığı kütüphanede mütalaa ve tedrisle meşgul olarak gördüğünü belirtmektedir.[261] Son derece mütevazı ve dünyaya karşı müstağni bir hayat sürdüğünü, bu sebeple müftülük, nâiblik ve kadılık gibi resmî görevleri kabul etmediğini de kaydetmektedir.[262] Âkifzâde, biyografisinde Sadullah Efendi'den "Allah için sevdiğim kardeşim" diye bahsetmekte; kendisinden herhangi bir eser okumamış olmasına rağmen fıkhın müşkil meselelerinde sürekli ona müracaat ettiğini, birlikte yaptıkları müzakereler sayesinde fıkhın ince sırlarını kavradığını ve bu sebeple onu hocaları arasında zikrettiğini ifade etmektedir.[263]

Âkifzâde'nin ilmî şahsiyetinin teşekkülünde etkili olan isimler yalnızca ders aldığı hocalarla sınırlı değildir. Müellif, biyografi eserinde tasavvufî yönünün şekillenmesinde etkili olan, sohbetinde bulunduğu veya intisap ederek telkin aldığı bazı şeyhlere de yer vermektedir. Bununla birlikte

[258] İpşirli, "Yahyâ Tevfik Efendi", 43/266; Âkifzâde, Yahya Tevfik Efendi'nin H. 1210 civarında vefat ettiğini dile getirmektedir. Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 14b-15a.
[259] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 14b.
[260] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 15a; Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-001), 243.
[261] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 15b; Dedesi Abdüllatif Efendi, Sultan Beyazid Cami yanında bir kütüphane yaptırmış ve vakfetmiş irtihalinden sonra vakfın tevliyeti babası Halil Efendi'ye onun da vefatından sonra Sadullah Efendi'ye geçmiştir. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 9-12/138; Sadullah Efendi'nin vefatından sonra vakfın tevliyeti, oğlu Mustafa Efendi'ye, ardından diğer oğlu Abdullah Efendi'nin feragat etmesiyle torunu Sarim Mehmed Efendi'ye geçmiştir. Sarim Mehmed Efendi'nin bila veled vefatından sonra hâfız-ı kütüplük hissesi Câniklizâde Mehmed Hilmi Efendi'ye tevliyet yönü ise ulemadan Mehmed Sünbül Efendi'ye tevcih edilmiştir. Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 9-12/430.
[262] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 15a-16a.
[263] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 15a-16a.

çalışmanın kapsamı Âkifzâde'nin fıkhî düşüncesiyle sınırlandırıldığından, bu şahsiyetlerin biyografileri ve tasavvufî yönleri üzerinde ayrıca durulmamıştır.

Âkifzâde'nin eserinde zikrettiği şeyhler arasında Şeyh Mustafa Efendi el-Çerkeşî, İbrâhim Efendi b. Mahmûd el-Boluvî, Beyzâde Şeyh Mustafa Efendi, Şeyh Abdülhalim Efendi, Turhal Şeyhi Mustafa Efendi, Şeyh Seyyid Muhammed Şihâbüddin Efendi, Şeyh Muhammed Sâdık Erzincânî, Şeyh Ahmed Efendi ve Kayyımzâde Abdullah Efendi bulunmaktadır. Müellif, bu isimlerden bir kısmıyla sohbet ettiğini, bir kısmına ise intisap ederek tasavvufî terbiyesinden istifade ettiğini ifade etmektedir.[264]

Âkifzâde'nin *el-Mecmûʿ* adlı biyografik eserinde zikrettiği hocaları ve kendilerinden tahsil ettiği eserler birlikte değerlendirildiğinde, müellifin fıkıh, tefsir, hadis, usûl-i fıkıh, kelâm, kıraat, dil ve edebiyat gibi farklı ilim dallarını kapsayan sistemli bir eğitim sürecinden geçtiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablo, müellifin fıkıh merkezli ilmî formasyonunun hangi eserler ve otoriteler üzerinden şekillendiğini bütüncül bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Âkifzâde'nin Hocalarından Okuduğu Eserler

İlmî Disiplin	Okunan Temel Eserler	Hocası
Kur'ân ve Tecvid	Kur'ân-ı Kerîm	Ali b. İbrahim el-Kavâkî, Sarı Ahmedzâde Mehmed Efendi
	el-Cezeriyye	Melek Efendi
Tefsir	Envârü't-Tenzîl (Beyzâvî)	Ürgüplü Ahmed Efendi, Ebû Bekir el-Çorumî, Yahyâ Tevfik Efendi
Hadis	Sahîh-i Buhârî	Debbağzâde Mustafa Efendi
	eş-Şifâ	Ürgüplü Ahmed Efendi
	el-Meşârık	Bolulu Mustafa Efendi
	Nuhbetü'l-Fiker	Debbağzâde Mustafa Efendi
Fıkıh	ed-Dürer ve'l-Gurer	Ürgüplü Ahmed Efendi
	Manzûmetü'l-Hilâfiyye	Gümüşhâneli Seyyid Ebû Bekir Efendi
	Ferâiz ilmi	Ferâizî Salih Efendi
	Fıkhî müzakereler	Emir İmamzâde Sadullah Efendi
Usûl-i Fıkıh	et-Tavdîh	Ürgüplü Ahmed Efendi, Bolulu Mustafa Efendi
	et-Telvîh	Ürgüplü Ahmed Efendi
Kelâm	Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye	Gümüşhâneli Seyyid Ebû Bekir Efendi
	Şerhu'l-Akâid, Hâşiyetü'l-Hayâlî	Şeyhzâde Abdullah Vecîh Efendi

[264] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 16a-17a.

Arap Dili ve Belâgat	el-Emsiletü's-sarfiyye, Muğni'l-Lebîb, Telhîsü'l-Miftâh, Şerhu'l-Muhtasar, eş-Şâfiye	Gümüşhâneli Seyyid Ebû Bekir Efendi
Fars Dili ve Edebiyatı	Şâhidî, Dürriyye, Gülistân, Bostân, Dîvân-ı Hâfız, Pend-i Attâr	Evliyâ Halil Efendi
Hendese ve Hey'et	Eşkâlü't-Te'sîs, Hesap risalesi	Mühendis Abdurrahman Efendi
	Risâle fi'l-Hey'e	Palabıyık Mehmed Efendi

1.4. Öğrencileri

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, başta Amasya'da altmışlı derecede bulunan Sultan II. Bâyezid Han Medresesi olmak üzere çeşitli medreselerde tedris faaliyetlerinde bulunmuş, ilmiyye teşkilâtının en yüksek medreselerinden biri olan Dârü'l-hadîs Süleymaniye Medresesi'nde de müderrislik yapmıştır.

Osmanlı ilmiyye teşkilatında önemli bir mevkiye ulaşan Âkifzâde'nin ilmî tesiri yalnız telif ettiği eserlerle sınırlı kalmamış, görev yaptığı medreselerde yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla da devam etmiştir. Biyografik kaynaklarda tespit edilebilen bazı öğrencilerine ve okuttuğu derslere dair bilgiler aşağıda kısaca tanıtılacaktır.

Merzifonlu Kâdızâde Sâbit Mehmed Efendi, Anadolu kadılarından Hâşim Mustafa Efendi'nin oğludur. Amasya'da Âkifzâde'den ders okuduktan sonra Merzifon'da ders-i âm olmuş, hocasının İstanbul'a gitmesinin ardından kendisi de İstanbul'a gelerek girdiği imtihanı kazanmış ve hocasının himmetiyle livâ kadılıklarına tayin edilmiştir. H. 1238 yılında vefat etmiştir.[265]

Nevşehirlizâde Reşîd Ahmed Efendi, Amasya'da başladığı tahsilini Âkifzâde'nin yanında İstanbul'da tamamlamış ve H. 1232 yılında ruûs imtihanını kazanmıştır. Yirmi dört yıl Davud Paşa Mahkemesi'nde nâiblik yaptıktan sonra Dârü'l-hadîs Süleymaniye müderrisliği, Kudüs mollalığı ve Evkâf-ı Hümâyûn müfettişliği görevlerinde bulunmuş, H. 1282 yılında vefat ederek hocası Âkifzâde'nin yanına, Şehzâde Camii hazîresine defnedilmiştir. [266]

Boyâbâdî lakabıyla tanınan Süleyman b. Hasan Efendi, Amasya'da Payaslı Mehmed Efendi, Şeyhzâde Abdullah Vecîh Efendi, Soruklu Hâfız Ali Efendi ve Âkifzâde'den ilim tahsil etmiş; H. 1229 yılında müsevvid-i fetvâ emîni olmuş ve yaklaşık yirmi yıl bu görevini sürdürmüştür. Mesâil-i fıkhiyyedeki vukufuyla temayüz etmiştir.[267]

[265] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3681-003), 68-69.
[266] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-001), 85.
[267] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-001), 406-407.

Amasyalı Şâkir Abdullah b. Ömer b. Ahmed Efendi, Sarı Ahmedzâde Mehmed Efendi ile Âkifzâde'den tahsil görerek ders-i âm olmuş; uzun yıllar tedris faaliyetinde bulunduktan sonra H. 1237 yılında Totumtay Medresesi müderrisliğine, ardından çeşitli kazalara kadı olarak tayin edilmiştir. İnepazarlızâde lakabıyla da tanınan Şâkir Efendi, H. 1248 yılında vefat etmiştir.[268]

Bunlar dışında biyografik kaynaklarda Âkifzâde'den ders aldığı belirtilen başka isimler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Kırımlı Mehmed Efendi,[269] İzzet Efendizâde Mehmed Emin Efendi,[270] Ekinli Hacı Osman Efendi[271] ve Karamanlı Hacı Mehmed Efendi[272] sayılabilir. Âkifzâde, Kırımlı Mehmed Efendi'yi zeki talebeleri arasında zikretmekte ve kendisine *Dürer*'in bazı bölümleri ile *Risâletü'l-vadʿiyye*'yi okuttuğunu belirtmektedir.[273] İzzet Efendizâde Mehmed Emin Efendi'ye ise *eş-Şifâ*, *Bânet Suâd*, *Şerh-i Mültekâ* ve *Şerh-i Dürer* derslerini okutmuştur.[274] Ekinli Hacı Osman Efendi ile Karamanlı Hacı Mehmed Efendi de Âkifzâde'nin ders halkasında yetişmiş, daha sonraki yıllarda bulundukları bölgelerde tedris ve iftâ faaliyetleriyle temayüz etmişlerdir.

Biyografik kaynaklarda öğrencisi olduğu açıkça belirtilmemekle birlikte, Âkifzâde ile arasındaki ilmî irtibat bir icâzetnâme vasıtasıyla takip edilebilen isimlerden biri de Gedizli Mehmed Efendi (1752-1837) olarak tanınan es-Seyyid Hâfız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî'dir. Gedûsî'nin tertip ettiği *Mecmûat-ı Bâlizâde*'nin bir nüshasında yer alan ve Âkifzâde tarafından kendisine verilen icâzetnâme, onun Âkifzâde'nin ilmî silsilesine intisap ettiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.[275] Bununla birlikte, Gedizli Mehmed Efendi'nin aynı nüshada yer alan terceme-i hâlinde Âkifzâde'den ders aldığına dair açık bir ifadeye rastlanmamaktadır.[276] Bu sebeple mevcut veriler, iki âlim arasındaki ilişkinin mahiyetini uzun süreli bir hoca-talebe ilişkisinden ziyade icâzet ve ilmî münasebet çerçevesinde değerlendirmeye imkân vermektedir.

Biyografik kaynaklarda tespit edilebilen bu öğrenciler, Âkifzâde'nin yalnız telif ettiği eserlerle değil, yetiştirdiği müderris, müftü, kadı ve fetvâ eminleri vasıtasıyla da Osmanlı ilmiyye teşkilatı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

[268] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 32-33.
[269] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 42a.
[270] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 60b.
[271] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 78b.
[272] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 92a.
[273] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 42a.
[274] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 60b.
[275] *Mecmûa-i Fetâvâ-yı Bâlîzâde* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980), 444a-448b.
[276] *Mecmûa-i Fetâvâ-yı Bâlîzâde* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980), 472a-472b.

1.5. Vefatı

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda 1223 (1808), 1231 (1816) ve 1232 (1817) ve olmak üzere farklı tarihler zikredilmektedir. Bu tarihler arasında özellikle H. 1231 ve 1232 öne çıkmakta, diğer tarihler ise çeşitli sebeplerle problemli görünmektedir.

H. 1223 tarihini verenler arasında Bursalı Mehmed Tahir[277] ve Osman Fevzi Olcay bulunmaktadır. Her iki müellif de Âkifzâde'nin bu tarihte vefat ederek Şehzâde Camii haziresine defnedildiğini belirtmektedir.[278] Ancak Âkifzâde'nin H. 1223 tarihinden sonra Haremeyn müfettişliği gibi görevlerde bulunduğu ve bu döneme ait arşiv kayıtlarında yer aldığı dikkate alındığında bu tarihin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Osman Fevzi Olcay'ın eserinde yer verdiği mezar taşı kopyasındaki H. 1223 tarihinin[279] sehven yazıldığı ve aslında H. 1232 olması gerektiği yönünde bazı araştırmacılar tarafından değerlendirmeler yapılmıştır.[280]

Kaynaklarda zikredilen bir diğer tarih H. 1232'dir. Bağdatlı İsmail Paşa, Hayreddin Zirikli ve onları takip eden Ömer Rıza[281] ve Muhammed Hıfzurrahman[282] gibi bazı isimler bu tarihi vermektedir. Bununla birlikte İsmail Paşa'nın H. 1223[283] ve H. 1232[284] şeklinde farklı tarihlere yer vermesi[285] H. 1232 tarihine ihtiyatla yaklaşılmasını gerektirmektedir. Mehmed Süreyya Bey ise H. 1232[286] ve H. 1231[287] olmak üzere iki farklı tarih vermektedir. *Sicill-i Osmânî*'de Âkifzâde Abdürrahîm Efendi ile ilgili olabilecek iki ayrı biyografi yer almaktadır. Bunlardan ilkinde "Abdürrahîm Efendi" adıyla zikredilen şahsın Âkif Efendi'nin oğlu olduğu, müderrislik yaptığı, Yenişehir ve 1228 yılında Edirne mollalığında bulunduğu, 25 Rebîülevvel 1232 tarihinde Mekke payesi aldıktan birkaç gün sonra vefat ettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte bu biyografide Âkifzâde'nin baba adının yanlış kaydedildiği, Amasya müftülüğü, Bâb Mahkemesi kadılığı ve Haremeyn müfettişliği gibi görevlerine ise yer verilmediği görülmektedir. Muhtemelen "Âkifzâde" nisbesi dedesine değil doğrudan babasına nispet edilerek değerlendirilmiştir. Buna rağmen Mekke payesi aldıktan kısa süre sonra vefat ettiği yönündeki kayıt, diğer kaynaklarla paralellik göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Diğer biyografide ise "Abdürrahim Efendi (Hacı)" başlığı altında Haremeyn müfettişi olduğu, H. 1231 (1816) yılında vefat

[277] Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/452.
[278] Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/268; Olcay, *Amasya Şehri Tarihi* (Nadir Eserler, 02), 70.
[279] Olcay, *Amasya Şehri Tarihi* (Nadir Eserler, 02), 70.
[280] Bayram, *Merzifon -Amasya Kültür Tarihinde İdî-Zâdeler-Hacıbayramoğulları*, 79.
[281] Ömer Rıza Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsnâ ve Dâr İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1960), 5/202.
[282] Muhammed Hıfzurrahman el-Kümillâî, *el-Budûru'l-Muḍiyye fî Terâcimi'l-Ḥanafiyye: Hanefî Mezhebine Mensup Alimlerin Biyografileri* (Kahire ve Dakka: Dârü's-Sâlih, Mısır; Mektebetü Şeyhi'l-İslâm, Dakka, 2018), 10/383.
[283] İsmail Paşa el-Bâbânî el-Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn fî Zeyli Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, ed. Muhammed Şerefeddin Yaltıkaya - Rif'at Bilge (İstanbul: Matbaa-i Âmire (Maarif Vekâleti), 1945), 1/313.
[284] el-Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn fî Zeyli Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/5.
[285] İsmail Paşa el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn fî Esmâʾi'l-Müʾellifîn ve Âsâri'l-Muṣannifîn: Müelliflerin Adları ve Eserleri Üzerine Biyografik-Bibliyografik Bir Kaynak* (İstanbul: Vekâlet-i Ma'ârif Matbaası, 1951), 1/565.
[286] Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1311, 3/333-334.
[287] Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1311, 3/333.

ettiği ve Şehzâdebaşı'nda metfun bulunduğu kaydedilmektedir. Böylece Mehmed Süreyya Bey'in aynı eserinde H. 1231 ve H. 1232 tarihlerine işaret eden iki farklı kayıt yer almakta; buna karşılık her iki biyografide de Âkifzâde'nin Mekke/Haremeyn payesi ve vefatına ilişkin bilgilerin bulunması dikkat çekmektedir.

H. 1231 tarihini destekleyen en önemli kaynaklardan biri Hüseyin Hüsameddin Yaşar'dır. Yaşar, Âkifzâde'nin Rebîülevvel ayının yirmi beşinde Haremeyn payesiyle taltif edildiğini, aynı ayın sonlarında vefat ederek Şehzâde Camii haziresine defnedildiğini kaydetmektedir.[288] Benzer şekilde Mehmed Süreyya da *Sicill-i Osmânî*'de yer alan biyografilerinden birinde, Âkifzâde'nin Mekke payesi aldıktan birkaç gün sonra vefat ettiğini belirtmektedir.

Biyografik kaynakların yanı sıra arşiv belgeleri de H. 1231 tarihini desteklemektedir. H. 1231 tarihli bir Hatt-ı Hümâyun'da Âkifzâde'nin Haremeyn müfettişi olarak Mekke payesi alan kişiler arasında bulunduğu görülmektedir.[289] Benzer şekilde Ruûs Kalemi defterlerinde de kendisinin H. 1231 yılı içerisinde Mekke payesi aldığı kayıtlıdır.[290] Şânîzâde Tarihi'nde ise H. 1231 olaylarının anlatıldığı bölümde Âkifzâde'ye Rebîülevvel ayının yirmi beşinden itibaren geçerli olmak üzere Mekke payesi verildiği belirtilmektedir.[291]

Vefat tarihinin tespitinde dikkate alınması gereken bir diğer veri Haremeyn müfettişliği sicilleridir. Nitekim 323[292] ve 324[293] numaralı siciller doğrudan Âkifzâde adına düzenlenmişken, 325 numaralı sicilin 28 Rebîülevvel 1231 tarihinde yeni müfettiş Seyyid İbrahim Efendi adına tutulmaya başlandığı görülmektedir.[294] Bu durum, biyografik kaynaklarda yer alan Rebîülevvel ayının sonlarında vefat ettiği yönündeki kayıtlarla birlikte değerlendirildiğinde anlamlı görünmektedir.

Bütün bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, Âkifzâde'nin Mekke payesi aldıktan kısa süre sonra Rebîülevvel ayının sonlarında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Vefat tarihi hususunda Hüseyin Hüsameddin Yaşar'ın verdiği bilgiler, *Şânîzâde Tarihi*'ndeki kayıtlar, H. 1231 tarihli arşiv belgeleri ve özellikle Haremeyn müfettişliği sicillerindeki değişim birlikte değerlendirildiğinde H. 1231 tarihi diğer ihtimallere göre daha kuvvetli görünmektedir. Her ne kadar bazı biyografik ve bibliyografik kaynaklarda H. 1232 tarihi de zikredilmişse de, bu tarihi veren bazı müelliflerin eserlerinde farklı tarihlere de yer vermeleri söz konusu kayda ihtiyatla yaklaşılmasını gerektirmektedir. Nitekim yakın zamanda Şehzâde

[288] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 506.
[289] BOA, *[HAT]*, No. 1537, Gömlek No. 27.
[290] BOA, *[A.(RSK.d.)]*, No. 1637.
[291] Şânizâde, *Tarih-i Şânizâde*, 2/2/264.
[292] Osmanlı Arşivi (BOA), *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*, No. 323.
[293] BOA, *[İSTM.ŞSC.04.d]*, No. 324.
[294] Osmanlı Arşivi (BOA), *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*, No. 325.

Camii haziresinde Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'ye ait mezar taşı yeniden tespit edilmiştir.[295] Mezar taşında vefat tarihinin H. 1231 olarak kaydedildiği görülmektedir.



Şekil 1:Âkifzâde'nin Mezar Taşı[296]

1.6. Eserleri

Yaşadığı dönemde Amasya'nın önemli alimlerinden biri olan Âkifzâde, tasavvuf ve fıkıh başta olmak üzere çeşitli alanlarda eserler telif etmiştir. Nüshası bulunmayanlar birlikte kaynaklarda on dört farklı eser veya risalenin Âkifzâde'ye nispet edildiği tespit edilmiştir. Bu eserlerin dışında Âkifzâde'nin Gedizli Mehmed Efendi'ye yazdığı icazet ve takrizleri de eklendiğinde bu sayı artmaktadır. Eserin konu itibariyle genel tasnif yapılacak olursa fıkha ve tasavvufa dair eserleriyle diğer eserleri şeklide başlıklara ayrılabilir.

1.6.1. Fıkıh

Âkifzâde'nin günümüze ulaşan fıkhî eserleri mahiyet itibarıyla iki grupta değerlendirilebilir. Bunların ilki, çeşitli fıkıh konularını ihtiva eden kapsamlı eserler; ikincisi ise belirli bir meseleye tahsis edilmiş risalelerdir. Bu eserler, müellifin fıkhî birikimini ve hukuk anlayışını yansıtması bakımından önem taşımaktadır.

Mecelletü'l-mehâkim

[295] Mahmud Karadağ, "Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim Efendi (v. 1231/1816)", *İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi* (blog), 08 Ocak 2026.
[296] Karadağ, "Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim Efendi (v. 1231/1816)".

Âkifzâde'nin İstanbul Bâb Mahkemesi kadılığı sırasında kaleme aldığı *Mecelletü'l-mehâkim*, müellifin fıkha dair en kapsamlı eseridir. Mukaddimesinde eseri mübtedîlere (göreve yeni başlayanlara) faydalı olmak amacıyla telif ettiğini ifade eden Âkifzâde, mecmuada kendi döneminde müftâ bih ve maʿmûl bih olan hükümleri bir araya getirmiştir. Eserin dikkat çeken yönlerinden biri, nakillerin yalnızca derlenmesiyle yetinilmeyip müellif tarafından çeşitli değerlendirme ve açıklamalarla yeniden tertip edilmiş olmasıdır. Kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunan eser, aşağıda müstakil olarak incelenecektir.

Mevâhibü'l-Mevlâ li'l-Abdi'l-Ednâ fi Şerhi'l-Mültekâ

Âkifzâde Abdürrahim Efendi'nin fıkha dair eserlerinden biri de İbrahim el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'l-Ebhur* adlı eserine yazdığı şerhtir. Biyografi kaynaklarında zikredilmeyen bu eser, tespit edilen nüshanın mukaddimesine, müellif kendisini "Hafid-i Âkif el-Amasî" adıyla şöhret bulmuş "Abdürrahîm b. İsmâil b. Mustafa" şeklinde açıkça tanıtmaktadır. Katalog kayıtlarında ise "Şerhu Mülteka'l-Ebhur" adıyla yer almaktadır.

Mukaddimede eserin telif sebebine de değinen Âkifzâde, ilim ve irfanın zayıflamasıyla birlikte bazı muteber eserlerin ihmal edildiğini ve bu eserlerin "güzel kokularını yeniden yaymak" ve "kıymetli anlamlarını açığa çıkarmak" amacıyla *Mülteka* metnini şerh etmek istediğini belirtmektedir. Müellife göre *Mülteka*, ilim talebeleri arasında yaygın şekilde okutulan önemli bir eser olmakla birlikte, bazı yönlerden açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır. Hazırladığı şerhin ise muharrer taʿliller, muteber takyitler ve meşhur eserlerden derlenen faydaları ihtiva eden; ilim talebeleri için bir kaynak, müderrisler için ise umde bir eser olmasını hedeflediğini ifade etmektedir.[297]

Müellif, şerhine *Mülteka'l-ebhur*'un mukaddimesini açıklayarak başlamakta, ardından *Kitâbü't-tâhare* kısmıyla devam etmektedir.[298] Eser, *Bâbü't-Teyemmüm* kısmına ulaşmadan dua ile sona ermektedir.[299] Yaklaşık iki yüz otuz varak hacmindeki bu çalışma, *Mülteka*'nın bütün bölümlerini ihtiva etmediğinden tamamlanmış bir şerh görünümünde değildir.

Risâle fi Beyâni Enne't-Talâk bi Lafzati "Bıraktım" Teka'u Ric'iyyen

Âkifzâde'nin talak lafızlarına dair kaleme aldığı bu kısa risale, bir mecmua içerisinde yer almaktadır.[300] Risalede "bıraktım" lafzının talak bakımından hükmü ele alınmakta, müellif bu konuda

[297] Abdurrahîm b. İsmâ'il b. Mustafa el-Amâsî Âkifzâde, *Şerhu Mülteka'l-Ebhur* (Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 1081), 2a-2b.
[298] Âkifzâde, *Şerhu Mülteka'l-Ebhur* (Samsun İl Halk Kütüphanesi, 1081), 2b-40a.
[299] Âkifzâde, *Şerhu Mülteka'l-Ebhur* (Samsun İl Halk Kütüphanesi, 1081), 230b.
[300] Abdurrahîm b İsmâʿil b Mustafa el-Amâsî Âkifzâde, *Risâle fi Beyâni Enne't-Talâk bi Lafzati: "Bıraktım" Teka'u Ric'iyyen"* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 916-007), 48a-48b.

daha önce ileri sürülen görüşleri değerlendirerek kendi kanaatini ortaya koymaktadır.[301] Özellikle örfün talak hükümlerinin belirlenmesindeki rolüne yaptığı vurgu dikkat çekmektedir. Risale üzerine daha sonra tercüme ve değerlendirme çalışmaları da yapılmıştır.[302] Âkifzâde'nin bu risalede bahsettiği mesele *Mecelletü'l-mehâkim* adlı eserde incelenmemektedir.

Takrîbü'l-Mübtedî ilâ Metâlibi'l-Müntehî

Âkifzâde Abdürrahim Efendi'nin fıkha dair diğer bir eseri ise *Takrîbü'l-Mübtedî il'a Metâlibi'l-Müntehî* adlı eserdir. Müellif hattı olduğu anlaşılan nüshanın ferâğ kaydına göre eser 1219 (1805) yılında tamamlanmıştır. Mübtedîlere rehberlik etmek amacıyla kaleme alınan bu risalede, fıkıh kitaplarında yer alan bazı temel kavramlar incelenmektedir. Risale, tahâret kitabından başlayıp vasiyet kitabına kadar klasik fürû-i fıkıh tertibini takip etmektedir.[303] Âkifzâde, ilgili başlıklarda bu kavramların lugavî ve şerʿî anlamlarını açıklamakta; ayrıca bunlarla ilişkili rükün, şart, sebep ve hüküm gibi hususları ele almaktadır. Müellif, bu risaleyle fıkha yeni başlayan talebenin şerʿî meseleler hakkında daha sağlam bir kavrayış kazanmasını hedeflediğini açıklamaktadır.[304]

Kitâbü'l-Hac

Kitâbü'l-Hac adıyla kayıtlı olan eser hac ibadetine dair kısa bir risaledir. [305] Katalog kayıtlarında müellifi Âkifzâde Abdürrahim b. İsmâil b. Mustafa el-Amâsî olarak gösterilmekle birlikte, nüshada eserin Âkifzâde'ye aidiyetini açıkça ortaya koyan bir kayıt tespit edilememiştir. Bu sebeple eserin müellife nispeti ihtiyatla karşılanmalıdır.[306]

Âkifzâde'nin fıkha dair eserleri birlikte değerlendirildiğinde, bunların önemli bir kısmının ilim talebelerine rehberlik etme amacı taşıdığı görülmektedir. Nitekim gerek *Takrîbü'l-Mübtedî*'de gerekse

---

[301] Risalenin yer aldığı mecmuada aynı meseleye dair beş ayrı risale bulunmaktadır. Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi, "bıraktım" lafzının kinaye olduğunu, örf bulunmadığı takdirde niyet veya hâl karinesiyle ihtiyaten bâin talaka hükmedileceğini, örf bulunduğunda ise lafzın niyetsiz olarak bâin sonuç doğuracağını belirtmektedir. Kâdızâde Mehmed Tâhir Efendi ise söz konusu lafzın talak kinayelerinden olduğunu, örfün tek başına belirleyici sayılamayacağını, bâin talak için niyet veya karinenin gerekli olduğunu savunmaktadır. Âkifzâde ise örfün bulunduğu yerlerde örfün belirleyici olduğunu, örfün yönüne göre niyet aranmaksızın bâin veya ricʿî talakın gerçekleşeceğini; örfün bulunmadığı yerlerde ise lafzın kinaye kabul edilerek niyet veya karine aranacağını ifade etmektedir. Mecmuada yer alan ve görece daha kısa olan diğer iki risalede de bu mesele ele alınmış; Müftü Halil Efendi, Sıdkîzâde'nin görüşünü desteklemiş, Musa el-Kudsî Efendi ise bu lafızla bâin talakın gerçekleşeceğini belirtmiştir. bkz. Ahmed Reşid Efendi Sıdkizâde, *Risâle fî Tahkîk Lafzi't-Türkî Bıraktım Hel Yeka'u bihi't-Talâk* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 916-005), 46b; Mehmed Tâhir Kadızâde, *Risâle fî Tahkîki Lafzi't-Türkî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 916-006), 47a-47b; Âkifzâde, *Risâle fî Beyâni Enne't-Talâk bi Lafzati: "Bıraktım" Teka'u Ric'iyyen"* (Esad Efendi, 916-007), 48a-48b; Mûsa el-Kudsî, *Risâle fî Beyâni't-Talâki'l-Vâkı' bi-Lafzi Bıraktım* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 916-008), 49a-49b.

[302] Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi, Kâdızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Âkifzâde'ye ait risaleler daha sonra tercüme edilerek değerlendirilmiştir. bkz. Yılmaz, "'Bıraktım' Lafzının Talâka Etkisi Üzerine Yazılmış Üç Risâlenin Neşir, Tercüme ve Değerlendirmesi", 31-62.

[303] Âkifzâde Abdürrahîm b. İsmâil el-Amâsî, *Takrîbü'l-Mübtedî* (Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Koleksiyonu), 1a-102b.

[304] Abdürrahîm b. İsmâil el-Amâsî, *Takrîbü'l-Mübtedî* (Fuat Bayramoğlu Koleksiyonu), 1a.

[305] Abdürrahîm b. İsmâ'il b. Mustafa el-Amâsî Âkifzâde, *Kitabü'l-Hacc* (Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 337), 1a-1b.

[306] Âkifzâde, *Kitabü'l-Hacc* (Bölge Yazma Eserler, 337), 1a-10b; Ömer Aslan, Muhammed Aslan ve Mehmet Fatih Soysal, "İnceleme", Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî, *el-Mecmû' Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmû'*, 47.

Mecelletü'l-mehâkim'in mukaddimesinde mübtedîlere yönelik fayda sağlama amacı açıkça ifade edilmektedir. Müellifin eserlerinde muteber görüşleri bir araya getirme, dağınık bilgileri derleme ve bunları istifadeye elverişli bir şekilde sunma gayreti dikkat çekmektedir. Benzer şekilde *Şerhu Mülteka'l-Ebhur*'un mukaddimesinde de müellif, ilim talebeleri arasında yaygın olarak okutulan bir metni açıklama ve eseri talebe ile müderrislerin istifadelerine sunma amacını vurgulamaktadır. Ayrıca araştırmamızın konusu olan *Mecelletü'l-mehâkim*'de *Takrîbü'l-Mübtedî*'ye karz bahsinde bir atıf tespit edilmiştir.

1.6.2. Tasavvuf

Âkifzâde, fıkıh alanındaki teliflerinin yanı sıra tasavvuf sahasında da eserler kaleme almış mutasavvıf bir âlimdir. Nitekim gerek biyografi kaynaklarında yer alan gerekse müellifin günümüze ulaşan eserleri arasında tasavvufa dair çeşitli risaleler bulunmaktadır.

Mühimmâtü's-Sûfiyye

Tasavvuf konularını ihtiva eden eser,[307] Âkifzâde'nin bu alanda kaleme aldığı ilk teliflerinden biridir. Nitekim müellifin daha sonraki eserleri olan *el-Mecmûʿ*, *Mirʾâtü'n-nâzırîn* ve *Mecmûʿu'l-hâl*'de yer alan atıflar, *Mühimmâtü's-sûfiyye*'nin bu eserlerden önce telif edildiğini göstermektedir.[308] Âkifzâde eserde tasavvufî meseleleri muteber kaynaklardan nakillerle ele almakta; sûfîlerin sözlerini ve çeşitli görüşleri aktarmakta, bazı kısımlarda ise Kur'an ve sünnet çerçevesinde kendi değerlendirmelerine de yer vermektedir.[309] Eserin başlıca kaynakları arasında *İhyâʾü ʿulûmi'd-dîn*, *Fevâʾihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl*, *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk*, *Menâzilü's-sâʾirîn*, *Hikem-i Atâiyye*, *Şekaʾiku'n-nuʿmâniyye*, *Şerhu Menâzili's-sâʾirîn*, *Delâʾilü'l-hayrât* ve *Hüsnü't-tasarruf fî şerhi't-Taʿarruf* gibi eserler bulunmaktadır.[310] Tespit edilebilen tek nüsha, müellif hattından Ali Haydar b. Şeyh Mehmed Hulûsî en-Nakşibendî tarafından H. 1300 tarihinde istinsah edilmiş olup 78 varaktan müteşekkildir.[311] Müstensih, müellife "üstâdü'l-küll Abdürrahîm" ifadesini kullanmakta ve Âkifzâde'nin eseri H. 1219 senesinin Şevval ayında yazdığını belirtmektedir.[312]

Mir'atü'n-Nâzirîn

Âkifzâde'nin tasavvufa dair görüşlerini ihtiva eden *Mirʾâtü'n-nâzırîn*, müellifin bu alandaki önemli eserlerinden biridir. Eserin tam adı *Mir'âtü'n-Nâzirîn fî Münebbiheti'l-Mutasavvifeti't-Tâhirîn*

[307] Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mühimmâtü's-Sûfiyye* (İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Engin Yazmaları, 356), 1.
[308] Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-mutasavvife* (Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55Hk396), 1.
[309] Çetin, "Âkifzâde Abdurrahim Efendi'nin 'Muhimmâtu's-sûfiyye' Adlı Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Konulara Yaklaşımı".
[310] Çetin, *Kur'ân ve Sünnet Çizgisinde Tasavvufî Yorum Osmanlı'da Fakih Bir Sûfî: Âkifzâde Abdurrahim Efendi*, 85.
[311] Âkifzâde, *Mühimmâtü's-Sûfiyye* (Osman Engin Yazmaları, 356), 154.
[312] Âkifzâde, *Mühimmâtü's-Sûfiyye* (Osman Engin Yazmaları, 356), 154.

şeklinde geçmektedir.[313] Mukaddimede eserin kalp tasfiyesi ve ahlâkî kusurların giderilmesine dair bazı faydaları ihtiva ettiğini belirten Âkifzâde, bu çalışmayı öncelikle kendisine ve yakınlarına nasihat olmak üzere kaleme aldığını ifade etmektedir. Ayrıca eser vasıtasıyla nefsânî sıfatların, şeytanın aldatmalarının, bâtıl iddiaların, fâsid niyetlerin ve yanlış yönelişlerin ortadan kaldırılmasını ümit ettiğini dile getirmektedir.[314] Müellif, daha önce *Mühimmâtü's-sûfiyye* adlı bir eser telif ettiğini zikretmekte ve bu eserini de *Mirʾâtü'n-nâzırîn* adıyla isimlendirdiğini belirtmektedir.[315]

Eserde ayet ve hadislerin yanı sıra Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Sühreverdî'nin *ʿAvârifü'l-meʿârif*'i ve İmam Gazzâlî'nin eserleri başta olmak üzere tasavvuf literatürünün temel kaynaklarından yararlanılmıştır. İlim, edep, nefis, muhabbet, kerâmet, sûfîlerin makamları, nefsle mücadele, kalbin tezkiyesi, ilham, keşf, dua ve istiğfarın önemi gibi tasavvufî konular eserin başlıca muhtevasını oluşturmaktadır.[316] Türkiye kütüphanelerinde iki nüsha tespit edilmiş olup bunlardan Samsun İl Halk Kütüphanesi'ndeki nüshanın müellif nüshasından 3 Zilkade 1220 tarihinde istinsah edilmiştir.[317] Eser, adını belirtmeyen bir mütercim tarafından 1813 (1228) yılında Türkçeye çevrilmiştir.[318]

Müşʿiletü'l-yakîn (Şuʿletü'l-yakîn)

Âkifzâde otobiyografisinde yazdığı eserler arasında zikrettiği *Müşʿiletü'l-yakîn* hakkında detaylı bir bilgi vermemektedir.[319] Eserin adı *el-Mecmû*'nun diğer nüshalarda da bu şekilde kaydedilmekle birlikte[320] diğer biyografi kaynaklarında *Şuʿletü'l-yakîn*[321] şeklinde geçmektedir. Tasavvufî konularını ihtiva ettiği belirtilen esere dair herhangi bir nüsha tespit edilememiştir. Eserin, Âkifzâde'nin 1221'de kaleme aldığı *el-Mecmû*'da yer almasından dolayı bu tarihten önce yazıldığı anlaşılmaktadır.

---

[313] Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-mutasavvife* (Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55Hk396), 1.
[314] Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-mutasavvife* (Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55Hk396), 1.
[315] Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-mutasavvife* (Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55Hk396), 1.
[316] Çetin, "Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve 'Mir'âtü'n-Nâzırîn'Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri".
[317] Nüshaları için bkz. Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-mutasavvife* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1706); Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-mutasavvife* (Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55Hk396).
[318] Nüshaları için bkz. Abdurrahîm b İsmâ'il b Mustafa el-Amâsî Âkifzâde, *Terceme-i Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-Mutasavvife.* (9 Safer 1228.: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Engin Yazmaları, 802); Abdurrahîm b İsmâ'il b Mustafa el-Amâsî Âkifzâde, *Terceme-i Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-Mutasavvife.* (9 Safer 1228.: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hayri-Abdullah Efendi, 30).
[319] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 96b.
[320] Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'* (Hasan Paşa Yazma, 27011), 367; Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'* (Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Amasya Beyazıt, 1676), 368; Âkifzâde, *el-Mecmu Fi'l-Mashud ve'l-masmu* (Mikrofilm, 3911), 226; Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'* (Milli Kütüphane, Ali Emiri Arab, 2527), 226.
[321] el-Kümillâî, *el-Budûru'l-Muḍiyye fî Terâcimi'l-Ḥanafiyye: Hanefî Mezhebine Mensup Alimlerin Biyografileri*, 10/384; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, 5/202; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-Aʿlâm: Arap-İslam Biyografi Ansiklopedisi* (Beyrut: Dârü'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 2002), 3/343; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn fî Esmâʾi'l-Müʾellifîn ve Âsâri'l-Muşannifîn: Müelliflerin Adları ve Eserleri Üzerine Biyografik-Bibliyografik Bir Kaynak*, 1/565; el-Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn fî Zeyli Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 2/49; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/268.

Sebîlü's-sâlîkîn

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin *el-Mecmû'*'da bizzat zikrettiği ve tasavvufa ait olduğu anlaşılan bu eserin nüshası tespit edilememiştir.[322] Eserin H. 1221'de telif edilen *el-Mecmû*'da yer almasından dolayı bu tarihten önce yazıldığı anlaşılmaktadır.

Unvânü'l-Meşâyih

Eserin tam adı *Unvânü'l-Meşâyihi't-Tayyibîn ve Şe'nü'l-evliyâi'l-Mühezzebîn*'dir. Mukaddimede belirtildiğine göre eser, şeyhlerin ahlâkı, tasavvufî yaşayışları ve insanlarla olan muamelelerine dair bilgileri ihtiva etmektedir. Âkifzâde, bu eserle öncelikle kendi nefsinin, ardından da okuyucuların Allah'ın rızasına ermiş kullarının yolunu örnek almalarını hedeflediğini ifade etmektedir.[323] Nitekim Âkifzâde *el-Mecmû'* adlı eserinde çeşitli sebeplerle *Unvânü'l-Meşâyih*'e atıfta bulunmakta ve bazı meseleler için okuyucuyu yönlendirmektedir. Bu ifadelerine göre eser aynı zamanda, vahdet-i vücûd anlayışına yönelik eleştirileri, bu görüşle ilişkilendirilen zümreler, ve onlara karşı çıkan bazı âlimlerin görüşlerini de içermektedir.[324] Eser, biyografik kaynaklarda "Unvânü'l-meşâyihi's-sufiyye"[325] adıyla da kaydedildiği görülmektedir.

Mecmûʿ'l-Hâl

Âkifzâde'nin tasavvuf konularına dair kaleme aldığı eserlerinden bir diğeri *Mecmûʿu'l-Hâl*'dir. Müellif, eseri takvayı tavsiye etmek amacıyla kaleme aldığını[326] ve bu sebeple *Mecmûʿu'l-Hâl* şeklinde isimlendirdiğini[327] belirtmektedir. Eserde zikir, ilham, keşf, tevhid, müşahede, velâyet ve Kur'an ile sünnete ittibâ gibi tasavvufî konular ele alınmakta, son kısımlarda ise çeşitli dua ve zikir metinlerine yer verilmektedir. Ayrıca Âkifzâde, eserin sonunda bazı duaları okuması için Ebû Bekir Rûmî Efendi'nin oğlu el-Hâc İsmail Efendi'ye icazet verdiğini kaydetmekte ve kendi hocasının Ahmed Ürgübî olduğunu belirtmektedir. [328]

Tespit edilebilen nüsha Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde kayıtlı olup 1220 yılının Muharrem ayında istinsah edilmiştir.[329] Eser hakkında araştırma yapan Nuran Çetin, müellifin

---

[322] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 96b; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, 5/202; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn fî Esmâʾi'l-Müʾellifîn ve Âsâri'l-Muṣannifîn: Müelliflerin Adları ve Eserleri Üzerine Biyografik-Bibliyografik Bir Kaynak*, 1/565; el-Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn fî Zeyli Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/5.

[323] Âkifzâde Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî, *Unvânü'l-Meşâyih*, Ezher Kütüphanesi, 33519, 1b.

[324] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 58b, 72b, 95b.

[325] Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, 5/202; ez-Ziriklî, *el-Aʿlâm: Arap-İslam Biyografi Ansiklopedisi*, 3/343; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn fî Esmâʾi'l-Müʾellifîn ve Âsâri'l-Muṣannifîn: Müelliflerin Adları ve Eserleri Üzerine Biyografik-Bibliyografik Bir Kaynak*, 1/565; el-Kümillâî, *el-Budûru'l-Muḍiyye fî Terâcimi'l-Ḥanafiyye: Hanefî Mezhebine Mensup Alimlerin Biyografileri*, 10/384.

[326] Âkifzâde, *Mecmûʿu'l-Hâl* (Genel, 4027), 45a.

[327] Âkifzâde, *Mecmûʿu'l-Hâl* (Genel, 4027), 34b.

[328] Âkifzâde, *Mecmûʿu'l-Hâl* (Genel, 4027), 35a.

[329] Âkifzâde, *Mecmûʿu'l-Hâl* (Genel, 4027), 35a.

ifadelerinden hareketle *Mecmûʿu'l-hâl* ile *Mecmûʿu'l-ahvâl* adlı iki ayrı eserinin bulunduğunu, ancak ikinci eserin nüshasını tespit edemediğini belirtmektedir.[330]

1.6.3. Biyografi

Âkifzâde'nin telif ettiği eserleri arasında biyografik mahiyette kaleme aldığı *el-Mecmûʿ* önemli bir yer tutmaktadır. Eserin tam ismi olan *Kitâbü'l-mecmûʿ fi'l-meşhûd ve'l-mesmûʿ*, Hikmet Özdemir[331] ve Recep Orhan Özel[332] tercümesi yapılmış en son olarak Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından başka bir neşir inceleme ve tercüme şeklinde yayınlanmıştır.[333]

Kitabü'l-mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû fî terâcimi'l-ulemâ

Âkifzâde'nin biyografik türde kaleme aldığı bu eserinde genel olarak XVIII. yüzyılda yaşamış âlim, ârif, müderris ve tasavvuf şeyhlerinin hayatları ele alınmaktadır.[334] Arapça olarak telif edilen eserde tekrarlarla birlikte 1113 kişinin hal tercümesi yer almakta, eser müellifin kendi otobiyografisiyle sona ermektedir. Klasik anlamda bir *Şekâik* zeyli olarak kaleme alınmamış olmakla birlikte muhtevası, tertibi ve kapsadığı şahıslar bakımından *Şekâik* geleneği içerisinde değerlendirilmekte; özellikle zeyillerde yer almayan birçok âlim ve şeyhin biyografisini ihtiva etmesi sebebiyle bu literatürdeki bazı boşlukları doldurduğu ifade edilmektedir.[335]

Eserin mukaddimesinde müellif telif amacını ve takip ettiği yöntemi açıklamaktadır. Âkifzâde öncelikle ders aldığı hocalarının ve sohbetlerinde bulunduğu şeyhlerin biyografilerine yer vereceğini, bunu da kendilerine duyduğu vefâ, minnet ve hürmet borcunun bir gereği olarak yaptığını belirtmektedir. Ardından baba ve dedelerinin, daha sonra ise çeşitli vesilelerle tanıştığı veya derslerini dinlediği şahısların biyografilerini zikrettiğini ifade etmektedir. Bu sebeple eseri bölüm ve bâblara ayırmadığını, biyografileri kronolojik bir sıraya göre düzenlemediğini ve çoğu zaman şahısların yaklaşık vefat tarihlerini vermekle yetindiğini söylemektedir. Müellif ayrıca bütün âlimleri kuşatmayı

---

[330] Çetin, eserde geçen "[trc.] Allah başka bir tertibi nasip etti ve ismini Mecmûʿu'l-hâl koydum; daha sonra haftalara taksim edilmiş başka bir tertip nasip etti ve onu da Mecmûʿu'l-ahvâl olarak isimlendirdim" şeklindeki ifadelerden hareketle Âkifzâde'nin Mecmûʿu'l-hâl ve Mecmûʿu'l-ahvâl adlı iki ayrı eserinin bulunduğunu, ancak ikinci eserin nüshasını tespit edemediğini belirtmektedir. Çetin, *Kur'ân ve Sünnet Çizgisinde Tasavvufî Yorum Osmanlı'da Fakih Bir Sûfî: Âkifzâde Abdurrahim Efendi*, 89; Âkifzâde, *Mecmûʿu'l-Hâl* (Genel, 4027), 34b.

[331] Âkifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, 1998.

[332] Recep Orhan, *Amasyalı Akifzade Abdürrahim Efendi ve "El-Mecmû fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû"*.

[333] Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî, *el-Mecmûʿ Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmûʿ*.

[334] Türkiye kütüphanelerinde eserin altı yazma nüshası tespit edilmiştir. bkz. Âkifzâde, *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'* (Ali Emiri Arab, 2527); Âkifzâde, *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'* (Amasya Beyazıt, 1676); Âkifzâde, *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'* (Hasan Paşa Yazma, 27011); Âkifzâde, *el-Mecmû fi'l-meşhûd ve'l-mesmû* (Hasan Paşa Yazma, 122425); Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597); Âkifzâde, *el-Mecmu Fi'l-Mashud ve'l-masmu* (Mikrofilm, 3911); Eser, Hikmet Özdemir tarafından 1998 yılında, Recep Orhan Özel tarafından ise 2025 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca 2026 yılında Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından tercüme ve inceleme yapılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur Âkifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, 1998; Recep Orhan, *Amasyalı Akifzade Abdürrahim Efendi ve "El-Mecmû fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû"*; Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî, *el-Mecmûʿ Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmûʿ*.

[335] Abdülkadir Özcan, "eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/486.

hedeflemediğini, böyle bir teşebbüsün eksiklik ve eleştiriye açık olacağını belirterek eserini "Kitâbü'l-Mecmûʿ fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmûʿ" şeklinde isimlendirdiğini kaydetmektedir.[336]

Eser, mukaddimede belirtilen bu esaslara uygun şekilde tertip edilmiştir. Önce müellifin eğitim aldığı âlimler, ardından sohbetlerinde bulunduğu şeyhler ve aile büyükleri tanıtılmakta; daha sonra şeyhülislâmlar, kadılar, müderrisler, fakihler, şairler ve dönemin önde gelen dinî şahsiyetlerinin biyografilerine yer verilmektedir. Son bölümde ise Âkifzâde kendi hal tercümesini kaleme almaktadır. Bu yönüyle eser yalnızca biyografik bilgiler sunan bir tabakât çalışması olmayıp aynı zamanda müellifin hayatına dair birinci elden malumat ihtiva eden önemli bir kaynak niteliğindedir.

Biyografiler hacim bakımından farklılık göstermektedir. Bazı şahısların hayatları ve eserleri ayrıntılı biçimde ele alınırken bazıları hakkında yalnızca kısa bilgiler verilmektedir. Bununla birlikte eser, biyografik verilerin ötesinde XVIII. yüzyıl Osmanlı ilim ve tasavvuf hayatına dair önemli bilgiler de sunmaktadır. Medreselerde okutulan eserler, ders ve mütalaa usulleri,[337] ruûs imtihanları,[338] icâzet merasimleri,[339] kütüphaneler, ilmî ve tasavvufî ilişkiler, dönemin sosyal çevreleri ve çeşitli idarî görevler hakkında verilen bilgiler eseri dönemin ilmî ve kültürel hayatını yansıtan önemli kaynaklardan biri hâline getirmektedir. Ayrıca Âkifzâde birçok biyografide kendi hatıralarına yer vererek eğitim hayatı, hocaları, dostları, tasavvufî intisapları, müftülük görevi, sürgün yılları ve ilmî faaliyetleri hakkında başka kaynaklarda bulunmayan ayrıntılar aktarmaktadır.[340]

Eserin dikkat çekici yönlerinden biri de biyografilerin yanında tasavvufî meselelerin geniş şekilde ele alınmasıdır. Özellikle vahdet-i vücûd düşüncesi etrafındaki tartışmalar birçok biyografide önemli bir yer tutmaktadır. Âkifzâde yer yer bu konudaki kendi görüşlerini ortaya koymakta, biyografisini verdiği şahısları bu çerçevede değerlendirmekte ve bazı risale veya mektuplardan uzun nakiller yapmaktadır.[341] Bu sebeple eser yalnızca biyografik bir çalışma olarak değil, aynı zamanda tasavvufî muhtevaya sahip biyografik bir eser olarak da değerlendirilebilir.

Eser 1221 yılında kaleme alınmıştır.[342] Hüseyin Hüsâmeddin, bu eseri uzun süre aradığını ve 1323 yılında Bağdatlı İsmail Paşa'nın kütüphanesinde müellif nüshasıyla aynı özellikleri taşıyan bir nüshaya ulaştığını belirtmektedir.[343]

---

[336] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 1b.
[337] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 4b, 5a, 14b, 15a.
[338] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 13a, 57b, 62a,.
[339] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2b, 3a, 4b.
[340] Eser hakkında ayrıntılı inceleme için bkz. Ömer Aslan, Muhammed Aslan, Mehmet Fatih Soysal, "İnceleme", Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî, *el-Mecmûʿ Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmûʿ*, 15-154.
[341] Bazı örnekler için bkz. Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 6b-7b, 20a-20b, 31a-31b, 36b, 37a, 60a-61a, 72a, 74b-75a, 76a-76b, 94b-95a, 69b-72a, 92a.
[342] Ferağ kaydının yanı sıra mecmuanın muhtelif yerlerinde Âkifzâde, içinde bulunduğu yılın 1221 senesi olduğunu ifade etmektedir. bkz. Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 12a, 65a-65b, 94a, 96b.
[343] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-002), 506.

1.6.4. Diğerleri

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'ye ait müstakil eserlerin yanı sıra, literatürde müellife nispet edilen veya onun ilmî faaliyetini ve fıkhî görüşlerini yansıtması bakımından önem taşıyan bazı metinler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Gedizli Mehmed Efendi'nin bazı eserlerine yazdığı takrizler, Gedizli Mehmed Efendi'ye verdiği icâzetnâme ile ferâğ meselesine dair görüşlerinin nakledildiği risale dikkat çekmektedir.

Gedizli Mehmed Efendi'ye Yazdığı Takrizler

Âkifzâde, kendi döneminde yaşamış, Mûsıle-i Süleymâniye müderrisliği, fetva eminliği ve mevleviyet kadılığı gibi önemli görevlerde bulunmuş âlimlerden Gedizli Mehmed Efendi'nin (1752-1837)[344] bazı eserlerine takrizler yazarak onun ilmî faaliyetlerine destek vermiştir. Gedizli Mehmed Efendi'nin eserleri üzerine yazılan bir çok takriz tahkik edilerek neşretmiştir.[345] Takrizlerden anlaşıldığı üzere Âkifzâde, Gedizli'nin özellikle eserleri tertip ve tasnif etme konusundaki başarısını takdir etmektedir. Nitekim *Mürettebü Câmiʿu'l-füsûleyn*, *Mürettebü Fevâidi'z-Zeyniyye* ve *Semhatü'l-ebrâr* adlı eserlerine yazdığı takrizlerde bu husus öne çıkmaktadır. Hatta *Semhatü'l-ebrâr* için kaleme alınan takrizler arasında Âkifzâde'nin metni en hacimli olanlardan biridir.[346]

Âkifzâde'nin, Gedizli'nin *Mürettebü Câmiʿu'l-füsûleyn* adlı eserine yazdığı takrizin ketebe kaydında kendisini yalnızca "müderris" olarak tanıtması, bu takrizin hayatının daha erken bir döneminde kaleme alınmış olabileceğini düşündürmektedir. Buna karşılık *Mürettebü Fevâidi'z-Zeyniyye* için yazdığı takrizde "Haremeyn müfettişi" unvanını kullanması, söz konusu metnin daha geç bir tarihte yazıldığına işaret etmektedir.[347] Ayrıca bazı nüshalarda Âkifzâde'ye ait mühür örnekleri de yer almaktadır.

Takrizlerin ketebe kayıtları, bunların Âkifzâde'nin hayatının farklı dönemlerinde yazıldığını göstermektedir. Nitekim *Mürettebü Câmiʿu'l-füsûleyn* takrizinde kendisini yalnızca "müderris" olarak

---

[344] Abdullah Ceyhan, "Gedizli Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/550-551.

[345] bkz. Yasin Erden, *Fetva Emini Gedizli Mehmed Efendi'nin (1752-1837) Eserleri Üzerine Yazılan Takrizler* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2024).

[346] *Mecmûa-i Fetâvâ-yı Bâlîzâde* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980), 476b-477a.

[347] es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî, *Mürettebe-ü Câmi'u'l-fusûleyn* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003985), 1a; es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî, *Müretteb-ü fevâ'idi'z-Zeyniyye* (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 003825), X; Takrizleri tahkik eden Erden, Âkifzâde'nin ketebe kaydında bulunan "Haremeyn müfettişi" kelimelerini "Haremeyn müftüsü" şeklinde okuması, nüshalar mukayese edildiğinde sehven yapılan bir okuma hatası olduğu görülmektedir. bkz. Erden, *Fetva Emini Gedizli Mehmed Efendi'nin (1752-1837) Eserleri Üzerine Yazılan Takrizler*, 38, 72.

tanıtırken, *Mürettebü Fevâidi'z-Zeyniyye* takrizinde "Haremeyn müfettişi" unvanını kullanmaktadır. [348] Ayrıca bazı nüshalarda Âkifzâde'ye ait mühür örnekleri de yer almaktadır.[349]

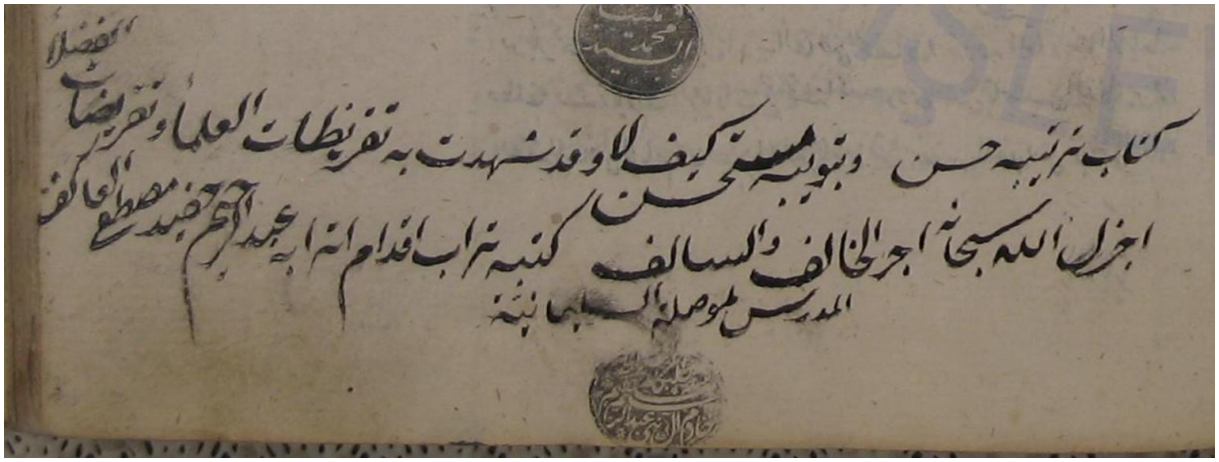

Şekil 2: Âkifzâde Abdürrahim Efendi'ye Ait Mühür Örneği ve Takriz kaydı

Gedizli Mehmed Efendi'ye Verdiği İcâzetnâme

Âkifzâde'nin ilmî faaliyetlerine ışık tutan belgelerden biri de Gedizli Mehmed Efendi'ye verdiği icâzetnâmedir.[350] İcazetnamenin bulunduğu eser Gedizli Mehmed Efendi'nin Şeyhülislâm Bâlizâde Mustafa Efendi'nin fetvalarını tertîb ederek oluşturduğu *Mecmûa-i Fetâvâ-yı Bâlizâde*'nin içerisinde yer almaktadır.[351] Bu belge, müellifin ilmî silsilesini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. İcâzetnâmede Âkifzâde'nin nesebi ayrıntılı biçimde zikredilmiş, fıkıh ve hadis alanlarına dair isnad zincirlerine yer verilmiştir. Söz konusu silsilede Ürgüplü Ahmed Efendi, Laz İbrahim Efendi ve Ebû Bekir el-Ârifî gibi müellifin doğrudan istifade ettiği isimlerin yanı sıra Mustafa Hâdimî, Ebû Saîd el-Hâdimî ve dedesi Mustafa Âkif el-Amâsî gibi şahsiyetler de yer almaktadır.[352] Bu yönüyle icâzetnâme, Âkifzâde'nin ilmî çevresini ve hocalarıyla olan bağlantılarını göstermesi bakımından önemli bir belge niteliğindedir. Ketebe kaydında müellif kendisini "Abdürrahîm el-Hüseynî min ciheti'l-üm b. İsmail b.

[348] es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî, *Mürettebe-ü Câmi'u'l-fusûleyn* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003985), 1a; es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî, *Müretteb-ü fevâ'idi'z-Zeyniyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003825), X; Takrizleri tahkik eden Erden, Âkifzâde'nin ketebe kaydında bulunan "Haremeyn müfettişi" kelimelerini "Haremeyn müftüsü" şeklinde okuması, nüshalar mukayese edildiğinde sehven yapılan bir okuma hatası olduğu görülmektedir. bkz. Erden, *Fetva Emini Gedizli Mehmed Efendi'nin (1752-1837) Eserleri Üzerine Yazılan Takrizler*, 38, 72.

[349] es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî, *Mürettebe-ü Câmi'u'l-fusûleyn* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003985), 1a.

[350] Abdürrahîm b. İsmail b. Akif el-Amâsî, *el-İcâze li's-seyyid Hâfız Muhammed el-Gedusî* (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980-XIII), 304a-305b.

[351] Abdürrahîm b. İsmail b. Akif el-Amâsî, *el-İcâze li's-seyyid Hâfız Muhammed el-Gedusî* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980-XIII), 304a-305b.

[352] Abdürrahîm b. İsmail b. Akif el-Amâsî, *el-İcâze li's-seyyid Hâfız Muhammed el-Gedusî* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980-XIII), 306a.

Âkif Mustafa el-Amâsî...” şeklinde tanıtarak hem ailesine hem de seyyidlik nisbetine işaret etmektedir. Aşağıda icâzetnâmenin silsilesini gösteren sayfa görseli verilmiştir.

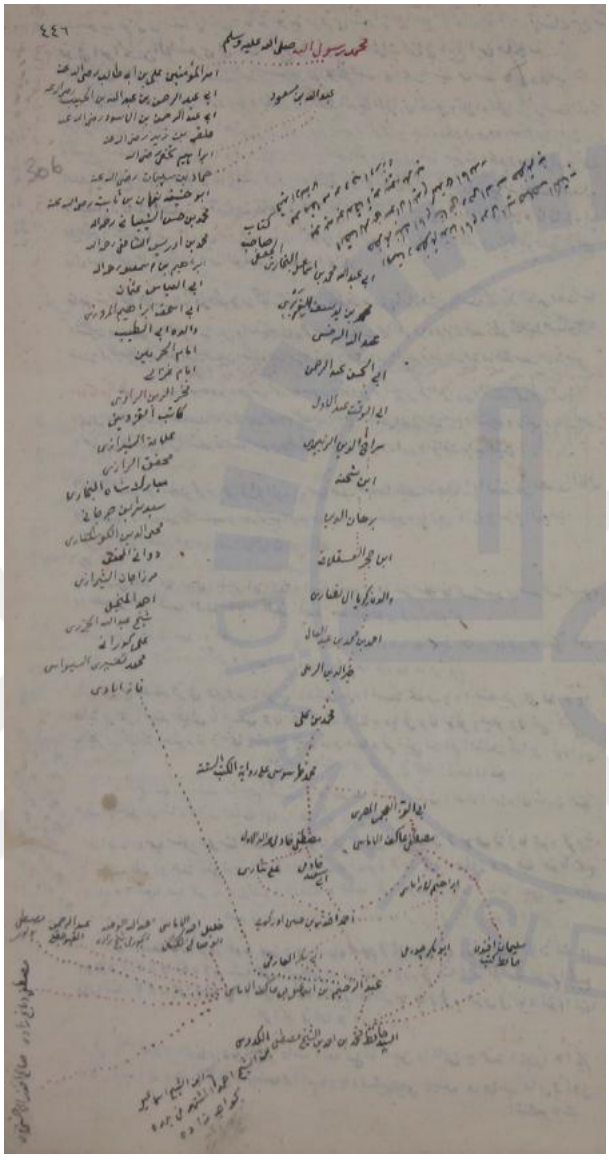

Şekil 3: Âkifzâde'nin Mehmed Efendi'ye Verdiği İcâzetnâmede Yer Alan İlmî İsnad Şeması[353]

Ferâğ Hakkındaki Görüşleri

Müstakil bir risale tespit edilememekle birlikte, Tokatlı Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'ye ait bir risalede Âkifzâde'nin ferâğ hakkındaki görüşlerinin ele alındığı Yasin Erden tarafından tespit edilmiştir.[354] Risale, Âkifzâde ile aynı dönemde yaşayan Mehmed Tâhir Efendi'nin *Mecmûʿatü'l-*

[353] Abdürrahîm b. İsmail b. Akif el-Amâsî, *el-İcâze li's-seyyid Hâfız Muhammed el-Gedusî* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980-XIII), 306a.

[354] Yasin Erden, “Tokatlı Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir'in Hayatı, Eserleri ve İstibdâl Risâlesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 671.

Fetâvâ adlı eserinin 201b-204a varakları arasında yer almaktadır. Mehmed Tâhir Efendi'nin altı sayfalık bu risalesi besmele, hamdele ve salveleden sonra "Efdalü'l-muhakkikîn ve zübdetü'l-fuzalâi'l-müdakkikîn Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin ferâğ hakkında taʿlik buyurdukları sutûrun ibârât-ı gumûzunu tavzih ve ferâğ icâre midir ve izn-i mütevelli lazım olması niçindir..."[355] ifadeleriyle başlamaktadır. Mehmed Tâhir Efendi'nin Âkifzâde'den övgüyle bahsetmesi ve risalede görüşlerini açıklaması, Âkifzâde'nin dönemindeki ulemâ içerisindeki yerini anlamak bakımından önemli bir veri sunmaktadır.

2. MECELLETÜ'L-MEHÂKİM'İN TANITIMI

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin Osmanlı coğrafyasında ilmî ve idarî bakımdan öne çıkan merkezlerde müderrislik, müftülük, kadılık ve Haremeyn Evkafı müfettişliği görevlerinde bulunmuş olması, dönemin ilmiye sınıfının fıkıh anlayışını ve meselelere yaklaşımını yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Zira bu durum, Osmanlı ilmiyesi içerisinde yetişerek iftâ ve kaza alanlarında önemli görevler üstlenmiş bir âlimin fıkıh literatürünü yorumlayış biçimini, ilmî birikimini ve klasik metinlerle uygulamadaki ihtiyaçlar arasında kurduğu dengeyi yalnızca tedris faaliyetleri üzerinden değil, aynı zamanda uygulama tecrübesi çerçevesinde değerlendirmeye imkân sağlamaktadır.

Araştırmamıza konu olan *Mecelletü'l-mehâkim*, uygulayıcı bir âlim tarafından kaleme alınmış olması bakımından, müellifin ilmî birikimi ile uygulama tecrübesinin esere nasıl yansıdığını göstermesi açısından dikkate değer bir metindir. Eser, Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin payitahtın önemli yargı mercilerinden biri olan İstanbul Bâb Mahkemesi'nde kadılık görevini yürüttüğü sırada kaleme aldığı bir mecmuadır. Esere ait on yazma nüsha tespit edilmiştir. Bu nüshalar arasında metnin muhtevasını etkilemeyen, ağırlıklı olarak cümlelerin takdim-tehir ve hamiş ilavelerine ilişkin küçük farklılıklar bulunmakta olup, bunlar eserin muhtevasını etkileyecek nitelikte değildir. Âkifzâde, mukaddimede eserin adını, telif amacını, takip ettiği yöntemi ve hangi görev sırasında kaleme aldığını açıklamakta; ayrıca metinde hata veya eksiklik görülmesi hâlinde bunların düzeltilmesi hususunda okuyucuyu uyarmaktadır. Bu başlık altında eserin nüshaları, müellifin mukaddimede ortaya koyduğu telif amacı ve takip ettiği yöntem ile eserin kaynakları incelenerek *Mecelletü'l-mehâkim*'in genel özellikleri ortaya konulacaktır.

[355] Mehmed Tâhir b. Ömer et-Tokâdî er-Rumî Kadızâde, *Mecmû'atü'l-Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 00921), 201b.

2.1. Nüshaları

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'ye ait *Mecelletü'l-mehâkim*'in günümüze ulaşan on yazma nüshası tespit edilebilmiştir. Bunlardan yedisi Türkiye'de, ikisi Almanya'da ve biri Mısır'da bulunmaktadır. Günümüze ulaşan nüsha sayısı, eserin Osmanlı ilmiye çevrelerinde belirli ölçüde tedavülde olduğuna işaret etmektedir.

Nüshaların ferâğ kayıtları, Âkifzâde'nin eser üzerinde çalışmaya devam ederek ikinci ve üçüncü nüshaları hazırladığını göstermektedir. Nitekim İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan 1509 numaralı nüshanın müstensihi ve aynı zamanda Âkifzâde'nin talebesi olan Ahmed Reşîd Efendi, bu nüshayı müellife ait ikinci nüshadan istinsah ettiğini kaydetmektedir. Almanya Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Ma VII 20 numaralı nüshanın ferâğ kaydında ise müstensih, nüshanın müellife ait üçüncü nüshadan istinsah edildiğini belirtmektedir.

İncelenen nüshalar arasında eserin muhtevasını etkileyecek mahiyette ciddi farklılıklar tespit edilmemiştir. Farklılıklar daha çok bazı ibarelerin takdim ve tehiri ile birkaç başlığın sıralanışına ilişkindir. Bu çalışmada esas nüsha olarak, ferâğ kaydında müellife ait en son -üçüncü- düzenlenmiş olan nüshadan istinsah edildiği belirtilen Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi Ma VII 20 numaralı nüsha esas alınmış; bununla birlikte çalışmada ele alınan meseleler imkân ölçüsünde diğer nüshalarla da karşılaştırılarak tespit edilen farklılıklar ilgili yerlerde gösterilmiştir.

1) Süleymaniye Ktp., Kasidecizade Koleksiyonu, 297.5

Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Koleksiyonu'nda 297.5 numarada kayıtlı bulunan nüsha, 238 × 165 (179 × 88) mm ölçülerinde olup 378 varak, 21 satır ve taʿlik hatla istinsah edilmiştir.

Metin öncesindeki sayfalarda bazı ilave kayıtlar bulunmaktadır. *Terceme-i Kâmûs*'tan alınmış kısa bir not,[356] murâbaha ve devr-i şerʿîye ilişkin açıklamalar[357], salavat duası ve üç sayfalık fihrsit bulunmaktadır. Eser ise 1b varağında besmele ile başlamaktadır. Mukaddimede Âkifzâde'nin adı açıkça zikredilmiş, eserin adı ise kenar notu bulunmaksızın harekesiz olarak *Mecelletü'l-mehâkim* şeklinde kaydedilmiştir. Diğer bazı nüshalarda görülen "mecelle" kelimesine ilişkin hâmiş açıklaması bu nüshada bulunmamaktadır. Metinde "Kitâb" başlıkları, fetva kaynakları ve "süʾile–ecâbe", "el-cevâb" ibareleri

[356] İlgili kısım "er-Râid, tor taylara baş öğretici cündîye denir. Cem'i râdatün gelir." ifadesi yer almaktadır. Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, 274), Ia; İfadenin geçtiği asıl mecmuadaki yeri için bkz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (ed.), *Mütercim Âsım Efendi* (Türk Dil Kurumu, 2013), 3/3012.

[357] Açıklamalar "el-ân mehâkimde cari olandır, şerʿî beyan olunur" başlığı altında murâbaha ve devr-i şerʿîye ilişkin lugavî ve fıkhî açıklamalara yer verilmiştir. Murâbaha, sermaye üzerine kâr ilavesiyle yapılan satış olarak tanımlanmış; ardından devr-i şerʿînin uygulanış biçimi açıklanarak bu uygulamanın ribadan kaçınma amacıyla fukaha tarafından benimsendiği ifade edilmiştir. Kaydın sonunda metnin Okyanus Tercümetü'l-Kâmûs'un birinci cildinden nakledildiği belirtilmektedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), IIa.

kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha, dua cümlesinin ardından "Merhûm ve mağfûr Âkifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim adındaki fetvası tamamlandı." ibaresiyle sona ermektedir.

2) İstanbul Millet Ktp., Ali Emîrî Şerʿiyye Koleksiyonu, 89.

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Şerʿiyye Koleksiyonu'nda bulunan nüsha, 230 × 162 (161 × 75) mm ölçülerinde olup 525 varak, 19 satır ve taʿlik hatla istinsah edilmiştir.

Nüshanın ketebe kaydında "el-Abdü'l-fakir İzzet Efendizâde es-Seyyid Ömer Fahreddin el-Mekkî" yazılmıştır. Nüshanın ilk beş sayfasında içindekiler tablosu mevcut olup tablonun kenarlarına sayfa numaraları işaret edilerek bazı notlar alınmış ve eklemeler yapılmıştır. Bu notlar "Beyânü'l-velî", "Talak-ı ricʿî ile tatlik edip baʿdehu kable inkızâi'l-ʿiddet ev baʿdehu tesmiye-i mehir ile tezevvüç eylese tesmiye olunan mehir lazım olup olmadığı hakkında" ve "Eb üzerine ibn gâibin zevcesi için nafaka takdiri kezalik sığar için" gibi okuyucunun meseleyi bulmasına yardımcı mahiyettedir. Tablodan sonra iki sayfa süren ve içindekiler bölümünün bir benzeri "Fihrüsü'l-metâlib" başlığı ile bir bölüm açılmıştır. Bu bölümde bazı meseleler, yer aldıkları başlıklar altında bazen sayfa numarası verilerek, bazen de sayfa numarası belirtilmeksizin ayrıntılı şekilde gösterilmiştir. Örneğin Hâtîme başlığında "hukuk-u akid vekile râciʿ olan ʿukûd-ı hamse vükela niyabetine dair tafsilat", Kitâbü'l-ikrâr'ın ahirinde "[trc.] ikrar ettikten sonra ikrarında kâzib olduğunu iddia ettiğine dair tafsilat", Kitâbü'd-dava başlığında "sübutu deyn ʿale'l-meyyit hakkında eminü'l-beyti'l-mâl husumet reʾyiyle isbat-ı deyn mümkün olup olmamak hakkında tafsilat" ve Kitâbü'l-kaza'da "şehadetten rücûʿa müteallik mesail vardır" gibi kayıtlar yer almaktadır. Bu yönüyle nüsha, diğer nüshalara göre daha ayrıntılı bir fihrist düzenine sahiptir.

Metin diğer nüshalarda olduğu gibi besmeleden sonra "maşallah lâ kuvvete illâ billah bî nihâye hamd ve şükür ve sipâs ve bî gayetî" cümlesi ile giriş yapılmaktadır. Birkaç satır sonrası müellif Âkifzâde'nin ismi kırmızı ile işaretlenerek gösterilmiştir. Eserin adının geçtiği satırın hâmişine herhangi bir not düşülmemiştir. Metin içerisinde kitâb başlıkları satır ortalanmaksızın cümlenin kaldığı yerden doğrudan başlanarak kırmızı renk ile yazılmıştır. Fetvalarda geçen "el-cevab" kelimesi kırmızı yazılırken nakillerin kaynakları, cümle başlangıçları ve dikkat çekilmesi istenen kelimeler kırmızı renk ile üstleri çizilmiş ancak bu usul eserin tamamında uygulanmamıştır. Nüsha 525b. sayfasında, Kasidecizâde nüshasında olduğu gibi aynı dua cümlesiyle sona ermektedir.

3) Manisa Ktp., İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 7485

Nüsha, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 7485 numarada kayıtlı olup VII+269 yaprak, 33 satır ve 300 × 170 (200 × 80) mm ölçülerindedir. Söz başları kırmızı mürekkeple gösterilmiştir. Eserin ön kenarında "Mecmûatü'l-Mevlâ Âkifzâde Abdürrahîm" ibaresi yer almaktadır.

Nüshanın Ib varağında içindekiler kısmı, çizelge hâlinde değil, başlıkların alt alta sıralanması suretiyle düzenlenmiştir. İlk yedi kitâb başlığı ile son kitâb başlığı kırmızı, diğer başlıklar ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Metin öncesindeki fevâid kaydında müeccel olan deynin eda vakti hakkında bazı açıklamalara yer verilmiştir. Metin ise diğer nüshalarda olduğu gibi "Mâşâallah lâ kuvvete illâ billâh bî nihâye hamd ve şükür ve sipâs ve bî gâyeti..." ibaresiyle başlamaktadır. Eserin adına ilişkin hâmiş kaydı bu nüshada bulunmamaktadır. Kitâbü'l-Ferâiz'den sonra gelen başlıklar sırasıyla *Hâtimetü'l-Fevâidi'l-Külliyye* ve *Temmetü fî Hisâbi'l-Ferâiz* şeklindedir. Bu sıralama, tüm nüshalarda aynı olmayıp; İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Şerʿiyye Koleksiyonu ile Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Koleksiyonu nüshalarıyla benzerdir.

4) İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler, Türkçe Yazma, 01509

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan dört nüshadan biri 01509 numarada kayıtlı olup 300 × 185 mm ölçülerinde, 293 varak ve 33 satırdır.

Serlevhada eserin adı "Mecmûa-i Fetâvâ-i Âkifzâde" olarak kaydedilmiştir. Metin, diğer nüshalarda olduğu gibi besmelenin ardından "Mâşâallah lâ kuvvete illâ billâh bî nihâye hamd ve şükür ve sipâs ve bî gâyeti..." ibaresiyle başlamaktadır. Mukaddimede eserin adının geçtiği satırda *Mecelletü'l-mehâkim* lafzına, hâmişte "el-Mecelletü hiye's-sahîfetü'lletî yekûnü fîhâ'l-hükm, Debbâğzâde" şeklinde bir açıklama eklenmiştir.

Metinde "Kitâb" başlıkları satır ortalanarak kırmızı mürekkeple yazılmış ve çizgilerle belirgin hâle getirilmiştir. Fetvalarda geçen "süʾile", "ecâbe" ve "el-cevâb" ibareleri kırmızı mürekkeple yazılmış; nakil kaynakları ile önemli görülen bazı kelimelerin üzeri de kırmızı çizgiyle işaretlenmiştir.

Nüsha, diğerlerinden farklı olarak uzun bir dua cümlesiyle sona ermekte ve ardından ayrıntılı bir ferâğ kaydı yer almaktadır. Bu kayda göre müstensih Ahmed Reşîd Efendi, nüshayı 1238 yılı Cemâziyelevvel ayının Perşembe günü müellife ait ikinci nüshadan istinsah etmiştir. Ahmed Reşîd Efendi, kaynaklarda Nevşehirli Süleyman Efendizâde olarak tanınmakta olup Âkifzâde'nin İstanbul'daki talebelerindendir. İstinsah sırasında müderris ve Davut Paşa Mahkemesi nâibi olarak görev yapmakta, 1282 yılında ise vefat ederek hocası Âkifzâde'nin yanına defnedilmektedir.[358]

Nüshanın sonunda bazı eklemeler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Şeyhîzâde Abdurrahman Efendi'ye ait *Mecma'u'l-enhur fî şerhî Mülteka'l-ebhur* adlı eserden yapılan nakillerdir. Şeyhîzâde'den nakledilen kısımlarda akdin rükünlerinden icap ve kabul, vekilin veya velinin iki tarafı temsil etmesi,[359] icap ve kabule delalet eden diğer söz ve teâtî,[360] muhayyerlikler, akdin tamamlanışı ve hıyarın bâtıl

[358] Yaşar, *Amasya Tarihi* (Mikrofilm, 3682-001), 85.
[359] Abdurrahman b. Mehmed Şeyhizâde, *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur* (İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Mat., 1314), 2/4.
[360] Şeyhizâde, *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, 2/5.

olduğu haller ve şarta taʿlik gibi konular ele alınmış; bu metinler kenar notu olarak nüshaya eklenmiştir.[361] Nüshaya eklenen ikinci metin, "Bin on sekiz tarihinde arz olunup ferman olunan araziye müteallik kanundur" başlığını taşımakta olup arazi kanunu, bazı cümleler çıkarılarak özet halinde kaydedilmiştir.[362] Nüshaya yapılan üçüncü ekleme ise "Diyarbakır ulemâsının beyyinde tarikat-ı Nakşibendiyye hakkında ihtilaf vaki oldukda li'ecli'l-istikşâf fetva-yı şerife talep eylediklerinde Hâdim müftüsü Muhammed [Mehmed] Efendi hazretlerinin verdikleri fetva-yı şerifedir" başlığıyla verilen Türkçe fetva metnidir. Fetvaya Ali el-Kâri'nin *Şerhu'l-hısnü'l-hasîn (el-Hırzü's-semîn)* adlı eserinden nakil yazılmıştır.[363] Yazma nüshaya yapılan son ekleme ise müstensih Ahmed Reşid Efendi'nin, Şeyhülislâm Mehmed Tahir Efendi'nin esbâbü'l-kazâʾnın mahiyeti ve adedi hakkında sorduğu soruya verdiği cevaptır. Ahmet Reşîd Efendi, bu meseleyi *Dürer-i Muhtâr*'da bulduğu belirtir; ayrıca İbn Nüceym'den nakillerle meseleyi detaylandırır. Metnin sonuna ise 28 Cemâziyelahir 1242 Cuma gününü tarih olarak düşmektedir.[364]

5) İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler, Türkçe Yazma, 02159

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshalardan biri Nekty02159 numarada kayıtlı olup 225 × 140 mm ölçülerinde, 117 varak, 27 satır ve taʿlik yazısıyla istinsah edilmiştir. Nüshanın bazı bölümleri eksiktir.

Nüshanın kitâb başlıklarını içeren fihristi son sayfalarında yer almakta ve "Fihrist-i Mecmûat-i Âkifzâde" başlığını taşımaktadır. Bazı başlıkların bulunmaması sebebiyle eksik olduğu anlaşılan nüsha, *Kitâbü'l-Havâle* bahsiyle sona ermektedir. Metin, besmelenin ardından "Mâşâallah lâ kuvvete illâ billâh bî nihâye hamd ve şükür ve sipâs ve bî gâyeti..." ibaresiyle başlamaktadır. Eserin adının geçtiği satırda, önceki bazı nüshalarda da görülen "el-Mecelletü hiye's-sahîfetü'lletî yekûnü fîhâ'l-hükm, Debbâğzâde" şeklindeki hâmiş kaydı yer almaktadır. Metinde "Kitâb" başlıkları satır ortalanarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca nakillerin alındığı kaynaklar ile fetvalarda geçen "süʾile", "ecâbe" ve "el-cevâb" ibareleri kırmızı mürekkeple belirtilmiş veya üzerleri çizilerek dikkat çekici hâle getirilmiştir.

6) İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler, Türkçe Yazma, 01314

[361] Şeyhizâde, *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, 2/2, 4, 5-6, 21, 23; Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 287a-290b.
[362] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 291a; Esere alınan kanun metni, Milli Tetebbular Mecmuasında Osmanlı Kanunnâmeleri bölümünde "Şeyhülislâm merhum Yahya Efendi'nin talebiyle Divânü Hümâyun'dan Okçuzâde Efendi'nin ihrâc eylediği kanundur ki hâlâ muteberdir" ile "Kanun cediddir, beyan-ı ahvâl-i arazî bin on sekiz tarihinde ferman olmuştur" başlıklarında mevcuttur. bkz. *Millî Tetebbular Mecmuası* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331), 1/59, 60.
[363] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 291b.
[364] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 292b-293a.

Mecelletü'l-mehâkim'in bir diğer nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 1314 numarada kayıtlı olup 131 × 214 mm ölçülerinde, 280 varak, taʿlik yazısı ve düzensiz satır sayısıyla kaydedilmiştir.

Nüshanın zahriyesinde "Mecmûat-i Âkifzâde" ibaresi ile çeşitli notlar bulunmaktadır. Bunlardan birinde "ʿİnde'l-fukahâ şehadet [...] hâsım ve kâtıʿ olan habere derler", diğerinde ise "Âmirin üç manası vardır. Biri şân, vasıf ve hâl manasına, biri nehyin mukabili olan emr kavline, diğeri ise..." ifadeleri yer almaktadır. Metin, besmelenin ardından diğer nüshalarda olduğu gibi "Mâşâallah lâ kuvvete illâ billâh bî nihâye hamd ve şükür ve sipâs ve bî gâyeti..." ibaresiyle başlamaktadır. "Kitâb" başlıkları satır ortalanarak kırmızı mürekkeple yazılmış, nakillerin alındığı kaynakların üzeri ise kırmızı çizgiyle belirtilmiştir.

Bu nüsha, hâmişlerinde yer alan ve metnin muhtevasını özetleyen telhis mahiyetindeki kayıtlar bakımından diğer nüshalardan ayrılmaktadır. Özellikle ilk sayfalardaki ibadet bahislerinde metinde yer alan fetvalar kısa telhis cümleleri hâlinde kenarlara kaydedilmiştir. Nitekim metinde Abdürrahîm Efendi'den "Zeyd Amr-ı fakire malımın zekâtıdır deyu bir miktar akçe verip Amr dahi kabz eylese Zeyd Amr'a incinmekle rücûʿa kadir olur mu? el-Cevap: Olmaz. Abdürrahîm" şeklinde verilen fetvanın kenar notu "İtâ-yı zekattan rücûʿ sahih olmaz"[365] ibaresiyle kısaltılarak verilmiştir. Kenar notlarında fetva telhisi şeklinde bulunan diğer cümlelere "Kızına ile aldım verdim lafzı nikaha delalet eder",[366] "cumada ekal cemaat üçtür."[367] ve "cehren bir Ramazanda iftar eden katl olunur"[368] örnek verilebilir.

Fetva telhislerinin yanı sıra metnin muhtevasını özetleyici bazı ibareler de bulunmaktadır. Örnek olarak beyʿ tabiri ile nikah olduğu,[369] maraz-ı mevtte akd-i nikahın sıhhati,[370] cünûn-ı mutbıkın akdi nikaha mâniʿ olması,[371] bilâ izn-i veli sağire-i mümeyyizenin nefsini tezvicin sahih olmadığı[372], vasinin sağiri tezviç edip edemeyeceği[373], zevc gaib olduğu surette baʿde'l-bulûğ nefsini ihtiyarı,[374] sabi ve sabiyenin kable'l-bulûğ ihtiyar firkati,[375] ve kabz-ı deyne vekilin husumete vekaleti[376] gibi hususlar örnek verilebilir.

Nüshanın son sayfasında müstensihin adı Mehmed Emin b. Muhammed olarak kaydedilmiş, nüshanın 1280 yılı 29 Cemâziyelâhir tarihinde yolculuk sırasında Üsküdar'da kısa bir sürede

[365] Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 2b.
[366] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 3a.
[367] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 2a.
[368] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 2b.
[369] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 3a.
[370] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 3b.
[371] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 3b.
[372] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 3b.
[373] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 4a.
[374] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 4a.
[375] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 4b.
[376] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 149b.

tamamlandığı belirtilmiştir. Ferâğ kaydında nüshanın müellife ait nüshadan istinsah edildiği ifade edilmekle birlikte, hangi nüshadan istinsah edildiğine ilişkin bırakılan boşluğun doldurulmadığı görülmektedir.

7) İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler, Türkçe Yazma, 06244

Nüsha, katalogda *Mecelletü'l-mehâkim* adıyla, fiziksel özellikleri 230 × 135 mm ölçülerinde, 450 varak, 27 satır, taʿlik yazısı ve vişne rengi meşin şemse cilt olarak kaydedilmiş; konu başlığı ise "hadis" şeklinde gösterilmiştir. Nüsha, günümüzde Yıldız Sarayı Sultan II. Abdülhamid Han Kütüphanesi Koleksiyonu'nda muhafaza edilmektedir.

8) Almanya Milli Ktp. Türkçe Yazmalar, Ms. or. fol. 3395 Staatsbibliothek

Kitap, katalogda *Mecelletü'l-mehâkim* adıyla kayıtlıdır. Fiziksel özellikleri 250 × 180 (190 × 100) mm ölçülerinde, 572 + 499 yaprak, 13 satır ve nesih yazısı olarak kaydedilmiştir. Katalog kaydında nüshanın sarı lekeli, su yolu filigranlı kâğıda yazıldığı belirtilmektedir. Ayrıca nüshanın iki ciltten oluştuğu; birinci cildinin yıpranmış, ikinci cildinin ise onarım görmüş olduğu, miklepli bulunduğu, serlevhasının müzehhep olduğu ve söz başları, isimler ile keşidelerin kırmızı mürekkeple yazıldığı ifade edilmektedir.

9) Kahire, Mısır Milli Ktp. Türkçe Yazmalar, Fıkhı Hanefi Türki Talat 114

Kitap, katalogda *Mecelletü'l-Muhâkeme* adıyla kayıtlıdır. Fiziksel özellikleri 180 × 120 mm ölçülerinde, 276 varak ve 25 satır olarak kaydedilmiştir. Katalog kaydı dışında nüshaya ilişkin başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

10) Eberhard Karls Tübingen Üniversitesi, Üniversite Ktp., MaVII20

Nüsha, *Mecelletü'l-mehâkim* adıyla kayıtlı olup III+302 varak ve 29 satırdan oluşmaktadır. Zahriyesinde kısa bir kayıt bulunmakta, ardından gelen ilk sayfalarda ise "Fihrist-i Mecmûa-i Fetâvâ-yı Âkifzâde Abdürrahîm Efendi" başlığı altında tablo hâlinde hazırlanmış içindekiler kısmı yer almaktadır.

Metin, besmelenin ardından diğer nüshalarda olduğu gibi "Mâşâallah lâ kuvvete illâ billâh bî nihâye hamd ve şükür ve sipâs ve bî gâyeti..." ibaresiyle başlamaktadır. Eserin adının geçtiği satırda, bazı nüshalarda da görülen "el-Mecelletü hiye's-sahîfetü'lletî yekûnü fîhâ'l-hükm, Debbâğzâde" şeklindeki hâmiş kaydı bu nüshada da bulunmaktadır. "Kitâb" başlıkları satır ortalanarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fetvalarda yer alan "süʾile", "ecâbe" ve "el-cevâb" ibareleri ile nakillerin kaynakları, ayrıca bazı yerlerde "olur" ve "olmaz" gibi dikkat çekilmek istenen ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmış ve üzerleri işaretlenmiştir.

Ferâğ kaydına göre nüshanın müstensihi, Kırımî lakabıyla tanınan Hasan b. Abdülcemîl'dir. Ferâğ kaydında ayrıca bu nüshanın müellife ait üçüncü nüshadan 2 Muharrem 1248 tarihinde istinsah edildiği belirtilmektedir.[377]

2.2. Mukaddimesi

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, İstanbul Bâb Mahkemesi'nde kadılık görevinde bulunduğu sırada kaleme aldığı *Mecelletü'l-mehâkim*'e besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Mukaddimede yer alan açıklamalar, müellifin eseri hangi amaçla kaleme aldığını, nasıl bir yöntem benimsediğini ve hangi okuyucu kitlesini hedeflediğini doğrudan ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu sebeple mukaddimede öne çıkan hususlar aşağıda değerlendirilmiştir. Müellif, mukaddimede önce kendisini tanıtmakta; ardından eserin adını, telif sebebini, takip ettiği yöntemi ve okuyucularına yönelik tavsiyelerini açıklamaktadır.

Müellif, çevresinde Âkifzâde olarak tanındığını ve künyesinin Abdürrahîm b. İsmâil b. Mustafa el-Âkif el-Âmasî olduğunu belirttikten sonra eserini *Mecelletü'l-mehâkim* adıyla isimlendirdiğini ifade etmektedir. Eserin bu şekilde adlandırılmasının sebebine dair açık bir bilgi vermemekle birlikte, bazı nüshalarda "mecelle" kelimesine ilişkin olarak Debbağzâde'nin *Tuhfetü's-sukûk* adlı eserinde geçen "المجلة هي الصحيفة التي يكون فيها الحكم"[378] tanımının hâmişe kaydedildiği görülmektedir.

Âkifzâde, telif sebebini açıklamadan önce klasik fıkıh metinlerini tahkik etme hususunda kendisini yeterli görmediğini mütevazı bir üslupla ifade etmektedir. "Yesâr ve yemîni tefrik" ile "gass ve semîni tahkik" edemeyen kimselerden olduğunu söylemesi, bir taraftan tevazuunu yansıtırken diğer taraftan eserin hedef kitlesine de işaret etmektedir. Nitekim müellif, geniş fıkıh ve fetva literatürü içerisinde ihtiyaç duyulan meselelere ulaşmakta güçlük çeken kimseleri dikkate aldığını belirtmektedir. Bu bağlamda, yaşadığı dönemde tedavülde bulunan mecmualarda birçok mesele yer almakla birlikte, ihtiyaç anında kendisinin ve benzeri mübtedî bazı ihvanın bu meselelere müracaatta güçlük çekebileceğini ifade etmektedir. Her ne kadar fazilet ve ihtisas sahibi kimselerin böyle bir esere ihtiyaç duymayacağını belirtse de göreve yeni başlayanlar veya kaynaklardan hükme ulaşmakta zorlananlar için böyle bir çalışmanın faydalı olacağını düşünmektedir. Nitekim kendisinden bu konuda eser telif etmesi talep edildiğini, bu talep üzerine hem kendisi hem de ihvanı için "amel-i âhiret" ümidiyle bu mecmuayı kaleme aldığını ifade etmektedir. Mukaddimede yer alan açıklamalar, *Mecelletü'l-mehâkim*'in müellifin şahsî istifadesi için tutulmuş bir not mecmuası olmanın ötesinde, mesleğe yeni başlayan veya fıkhî

[377] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 298a.
[378] Numan Efendi Debbâğzâde, *Tuhfetü's-Sukûk* (Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B9052), 148a, hamiş; Numan Efendi Debbağzâde, *Tuhfetu's-Sukûk* (Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 06MilYzA2706), 488, hamiş.

meseleleri uygulama sırasında kaynaklara müracaat etmekte zorlanan kimselerin istifadesi için hazırlanmış bir eser olduğunu göstermektedir.

Âkifzâde, eserini hem kendisi hem de diğer ulemâ için faydalı olacak bir müracaat kaynağı olarak kaleme aldığını ve bu yolla ilmî bir hizmette bulunmayı amaçladığını ifade etmektedir. Bu açıklamalar, özellikle mübtedîlerin klasik mezhep kitapları ve fetva mecmuaları içerisinden ihtiyaç duyulan meselelere ulaşmakta zaman zaman güçlük yaşadıklarına işaret etmektedir. Özellikle uygulamada karşılaşılan meselelerde müftâ bih görüşün tespiti, bu tür müracaat eserlerine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Ayrıca Âkifzâde'den böyle bir eser telif etmesinin talep edilmesi, müellifin ilmî yeterliliğinin çevresi tarafından da kabul gördüğünü göstermektedir.

Âkifzâde'nin telif amacında vurguladığı kolay ulaşılabilir ve uygulanabilir bir fıkıh birikimi oluşturma düşüncesi, eserin yöntemine de yansımıştır. Nitekim mukaddimede teorik tartışmalardan ziyade uygulamaya yönelik bir tertibin benimseneceği, meselelerin sade, anlaşılır ve doğrudan hüküm şeklinde sunulacağı örtük biçimde ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, eserin sistematiği ve metin kurgusunda da açık biçimde görülmektedir.

Müellif, takip ettiği yöntemi "kâh ayn-ı fetvâ, kâh nakl-i sarîh, kâh mefâhîm-i fetâvâdan hülâsa, Türkî tahrîr takdîr ederek" sözleriyle açıklamaktadır. Buna göre başvurduğu kaynaklardan bazen fetva metnini aynen aktarmış (ayn-ı fetvâ), bazen açık nakiller yapmış (nakl-i sarîh), bazen de fetvaların mefhumunu özetleyerek (mefâhîm-i fetâvâdan hülâsa) metne dâhil etmiştir. Bu yöntem, müellifin nakilleri sadece bir araya getirmediğini; onları seçerek, özetleyerek ve yer yer açıklayarak yeniden düzenlediğini göstermektedir.

Mukaddimede dikkat çeken bir diğer husus, Âkifzâde'nin yararlandığı kaynak türlerine yaptığı göndermedir. Müellif, "mütûn-i metîne", "şurûh-i semîne", "kütüb-i fetâvâ-i şerîfe" ve "mecmûʿa-i nefîse" gibi ifadelerle klasik fıkıh metinleri, şerhler, fetva kitapları ve çeşitli mecmualardan istifade ettiğini belirtmektedir. Bu ifadeler, eserin kaynak zeminini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim metin boyunca yer verilen nakiller de *Mecelletü'l-mehâkim*'in fıkıh, fetva ve mecmua literatürünü birlikte kullanan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Mukaddimenin sonunda Âkifzâde, okuyucularından eserde hata gördükleri takdirde bunları hâmişte belirtmelerini, hata ve sehivleri ise müsamaha ile karşılamamalarını rica etmektedir. "Ahkâm-ı şerʿiyyede sükût câiz değildir; baʿde'l-ittilâʿ hakkı ayân lâzımdır." şeklindeki ifadesi, müellifin şerʿî hükümlere ilişkin metinlerde tashih ve tenkide verdiği önemi göstermektedir. Bu yönüyle mukaddime, yalnızca eserin telif sürecine dair bilgiler vermekle kalmayıp, Âkifzâde'nin ilmî sorumluluk anlayışını ve fıkhî malzemeye yaklaşımındaki tashih hassasiyetini de yansıtmaktadır.

Bütün bu açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde mukaddime, *Mecelletü'l-mehâkim*'in hedef kitlesini, telif yöntemini, kaynak anlayışını ve müellifin ilmî yaklaşımını ortaya koyan temel metin niteliğindedir. Nitekim eserin ilerleyen bölümlerinde görülen meselelerin tertibi, nakillerin sunuluş biçimi ve tahrîr anlayışı da mukaddimede ortaya konulan bu esaslarla büyük ölçüde uyumludur. Bu çerçevede, yukarıda değerlendirilen hususların daha iyi takip edilebilmesi amacıyla mukaddimenin tam metni aşağıda aynen verilmiştir.

> Mecelletü'l-mehâkim'in mukaddimesi Bismillâhirrahmânirrahîm. Mâşâallâh lâ kuvvete illâ billâh, bî-nihâye hamd u şükür u sipâs ve bî-gâye esniyye-i ʿazîme-i bî-kıyas, ber-dâşte-i hazret merâhim ʿaleyh-i Perverdigâr, ve durûd-ı nâ-mahdûd ve selâm-ı ʿanber-âlûd nâ-maʿdûd, mücmî taʿzîm ve tekrîm ileyhi nihâde-i ravza-i seniyye-i Nebî muhtâr, kılındıktan sonra ʿuyûb ve zünûb ile mevsûf, beyne'l-etrâb ve'l-ahbâb ʿÂkifzâde demekle maʿrûf ʿAbdurrahîm bin İsmâʻil bin Mustafa el-ʿÂkif el-Amâsî nâcizin, bu Mecelletü'l-Mehâkim nâmıyla tesmiye eylediği mecmûʻ-ı vecîzin, tahrîrine ictisâr eylediğine şu gûne bast aʿzâr ve teşebbüs dâmen-i iʿtizâr eder ki ʿulemâ-i ʿizâm aleyhim rahmetü'r-rabbi'l-ʿAllâm ve meddallahü zilâle berekâtihim ʿale'l-enâm ilâ yevmi'l-kıyâm hazerâtının mütûn-u metîne, ve şurûh-i pür futûh semîne ve kütüb-i fetâvâ-yı şerîfe ve mecmûʿahâ-yı nefîse-i latîfeleri bizim gibi yesâr ve yemîni tefrik ve gass ve semîni tahkik eylemez hâtibü'l-leyl misline mazhar hakîr bî mikdar kemterin eser-i kelek bî silkinden iğnâ aylediği aşikâr, ve cümle nezdinde hüveydâ ve bedîdârdır lâkin pek tedavülü ve kesret tedavülü olan bazı mesâil derc olmağla hîne iktizâda kendü nefs nâsiyesi müracaʿat ve emsâli mübtedî bazı ihvânı şayet hasbe'r-rücûʿ cüz-i menfaat eylemek mülâhazasıyla Mahkeme-i Bâb-ı İslambol ve mahfel-i şerʿiyyat mesned-i fehûlde [?] âhiru'z-zamân ahvâlinden ʿasrın inkırâz ricâlden bir hâdise olarak hizmet niyabetiyle mübtela bulunmak hasebiyle hasbe'l-iktiza kâh ayn-ı fetvâ kâh nakl-i sarîh tahrîr kâh mefâhim-i fetâvâ nükûlden hülâsa Türkî tahrîr takrîr ederek bu mecmaʿ-ı vecîze cemʿ ve teʾlif olmuş bulunup her ne kadar ashâb-ı fezâil ve kibâr-ı emâsil müstağniler ise dahi zuʿafâ ihvanımıza iʿâneden halî olmaz ricasıyla bir amel-i âhiret olmak ümid olmuştur. Zira Kerîm ve Rahîm ve Zü'l-fazli'l-ʿazîm ve'l-lütfi'l-ʿamîm olan Rabbimiz amel-i kalîl üzere ecr-i cezîl ihsân buyurduğu ve bir cüzî şeyʾî vesile-i afv ve gufrân eylediği ehl-i imân ihvânımız beyninde umûr-ı muʿtekade-i diniyyemizdendir. Ümidimiz budur ki bizim dahi ricamızı hâib eylemez hemân Hak Teâlâ cümlemizi mahrum eylemeye, âmin. Nazar endaz olan ehibbâdan mercûvdur ki sehv hataya muttaliʿ olurlar ise hâmişine beyan buyuralar müsamaha ve ihmâl eylemeyeler. Zira ahkâm-ı şerʿiyyede sükût câiz değildir baʿde'l-ittilâʿ hakkı ʿayân lazımdır. ʿAfallâhü ʿannâ ve ʿan eslâfinâ ve ahlâfinâ bi fazli ve rahmeti ve vüsʿati mağfireti âmin.[379]

2.3. İsmi

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, mukaddimede mecmuasını *Mecelletü'l-mehâkim* adıyla isimlendirdiğini belirtmektedir. Eserin adlandırılması bakımından dikkat çeken husus, Osmanlı fetva literatüründe yaygın olarak tercih edilen fetâvâ veya fetva kelimeleri yerine mecelle lafzını kullanmış olmasıdır. Nitekim Osmanlı fetva mecmualarının büyük kısmı *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-Fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ* gibi doğrudan fetva kavramını merkeze alan başlıklarla anılmaktadır.[380]

[379] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb-1a.
[380] bkz. Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (01 Mayıs 2005), 254-375.

Âkifzâde'nin,dönemin eser adlandırma geleneğinden farklı olarak fetva yerine mecelle adını vermesi dikkati çekmektedir. Nitekim eser nüshalarının hâmişinde, Debbağzâde Nuʿmân Efendi'den (ö. 1224/1809) naklen "المجلة هي الصحيفة التي يكون فيها الحكم"[381] ifadesiyle mecelle kelimesi açıklanmış ve mecellenin hüküm veya hikmetleri ihtiva eden bir sahife olduğu belirtilmiştir.[382] Aynı tanım, Debbağzâde'nin *Tuhfetü's-sukûk* adlı eserinde, Seyyid Şerîf Cürcânî'nin *Taʿrîfât*'ından naklen yer almaktadır.[383] Müelliflerin mecelle kelimesini ayrıca tanımlama ihtiyacı hissetmeleri, bu terimin açıklanmaya ihtiyaç duyulan bir kavram olarak görüldüğünü göstermektedir. Dikkat çekici olan diğer husus ise Âkifzâde'nin, Debbağzâde'nin ve Cürcânî'nin mecelleyi hüküm veya hikmet kavramlarıyla ilişkilendiren aynı tanımı benimsemiş olmalarıdır. Âkifzâde'nin Debbağzâde'den naklettiği bu tanım, sözlüklerde ve garîbü'l-hadîs eserlerinde de benzer şekilde yer almaktadır. Garîbü'l-hadîs kaynaklarında kelime, en çok Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Süveyd b. Sâmit arasında geçen rivayet üzerinden açıklanmaktadır. Rivayete göre kavmi arasında "el-Kâmil" olarak anılan Süveyd b. Sâmit, Hz. Peygamber'e yanında "Mecelletü Lokmân" bulunduğunu söylemiş; bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) metni dinledikten sonra güzel olduğunu ancak Kur'an'ın ondan daha üstün olduğunu ifade ederek bazı ayetler okumuş ve onu İslâm'a davet etmiştir.[384] Bu rivayet, mecelle kelimesinin erken dönemden itibaren hikmetli sözleri veya öğütleri ihtiva eden yazılı bir metin anlamında kullanıldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Garîbü'l-hadîs literatüründe ve sözlüklerde çoğunlukla bu rivayet bağlamında ele alınan mecelle kelimesi, geniş anlamda sahife olarak tanımlanmıştır.[385] İbrahim el-Harbî (ö. 285/898), İbn Fâris (ö. 395/1004), el-Kefevî (ö. 1095/1684) tanımda "المَجَلَّة صحيفة يُكتب فيها" şeklinde hikmet kelimesini kullanmazken[386] mecellenin hikmet ile doğrudan veya dolayı bir bağlantısı belirtilerek de tanımlar yapılmıştır. Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) doğrudan hikmeti tanıma ekleyerek " المَجَلّة الصحيفة فيها

[381] Debbâğzâde, *Tuhfetü's-Sukûk* (Beyazıt, B9052), 148a, hamiş; Debbağzâde, *Tuhfetu's-Sukûk* (Milli Kütüphane Yazmalar, 06MilYzA2706), 488, hamiş.
[382] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.
[383] Ebu'l-Hasen Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Târîfât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 920), 124a; Risale kelimesinin anlamı açıklanırken de benzer bir tanıma yer verilmiştir: " الرسالة هي المجله المشتمله على قليل من المسائل التى يكون من نوع واحد والمجله المشتمله هي الصحيفه التي يكون فيها الحكم". Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Târîfât* (Süleymaniye, 920), 59a.
[384] Abdülmelik b. Hişâm el-Ḥimyerî el-Maʿâfirî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, ed. Mustafa es-Sakkâ vd. (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Ḥalebî ve Evlâduhu, 1955), 1/425-427.
[385] Ebû Saîd Neşvân b. Saîd el-Himyerî, *Şemsü'l-ʿUlûm ve Devâu Kelâmil-ʿArab minel-külûm*, ed. Yusuf Muhammed Abdullah Hüseyin b. Abdullah el-ʿUmrî Mutahhar b. Ali el-İryânî (Beyrut / Şam: Dârü'l-Fikr, 1999), 2/937; Ebü'l-Hüseyin Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, ed. Abdüsselâm Muhammed Hârun (Kahire: Şirket-i Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî, 1969), 1/419.
[386] Ebû İshâk İbrâhîm b. İshak el-Harbî, *Garîbü'l-hadis*, ed. Süleyman b. İbrâhim el-ʿÂyid (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1985), 1/126; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, ed. Muhammed İbrâhîm Selîm (Kahire: Dârü'l-ʿİlm ve's-Sekâfe, ts.), 292; Ebû'l-Kāsım Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîs*, ed. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Maʿrifet, ts.), 1/225; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadîs*, ed. Abdülmuʿtî Emîn el-Kalʿacî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1985).

الحكمة"[387], "أَن الْمجلة كتاب يحتوي على أَشْيَاء جليلة من الحكم وَغَيرهَا"[388] veya "كل كتاب حِكْمَة عِنْد الْعَرَب مجلَّة"[389] şeklinde mecellenin hikmet içeren sahife veya kitap olduğunu vurgulamışlardır. Esasında Ebû Hilâl el-Askerî'nin tanımında geçen "حكم" kelimesi hüküm olarak okunmaya da elverişlidir. İbn Manzûr, (711/1311) "المَجَلّة الصحيفة فيها الحكمة" tanımını İbn Sîde'den naklen vermektedir. Mecellenin "جَلّ" kelimesinden türediği ve bu açıdan manasında azamet ve büyüklük anlamını taşıdığı, hikmetin yüceliği sebebiyle mecellenin bu kökten geldiği ifade edilerek dolaylı olarak mecelle ile hikmet ve celâl arasında bir bağlantı da kurulmuştur.[390] Yukarıdaki rivayette Süveyd b. Sâmit'in sözünde geçen Lokman'ın mecellesi ile Hz. Lokman'ın hikmetleri kast edildiği de belirtilmiştir.[391] Meşhur Cahiliye dönemi şairlerinden Nâbiga ez-Zübyânî'den (ö. 604 [?]) "مَجَلَّتُهُمْ ذاتُ الإلَهِ ودينُهُمْ ... قَويمٌ فما يَرْجونَ غَيْر العَواقِبِ" verilen beyit nakledilerek kutsal kitap atfı da tanımlarda yer bulmaktadır. Neşvân el-Himyerî, Ebû Musa el-Medînî, İbn Manzûr ve Zemahşerî beyitte geçen mecelle ile onların yanında olan kitaplarının Allah'a ait vahiyler olduğunu, Hristiyan olmalarından dolayı burada İncil'in kast edildiğini ifade etmişlerdir.[392] Tanımlarda yer bulan diğer bir ifade ise Ebû Ubeyde'den "كُلُّ كِتَابٍ عِنْدَ الْعَرَبِ مَجَلَّة" nakledilen Araplar nezdinde her kitabın mecelle olduğu ibaresidir.[393] Esasen bu tanımı, Zemahşerî hikmet formu ile ifade etmektedir.[394] Ebû Hilâl el-Askerî hikmet/hüküm ile mecelle kelimesinin tanımını verdikten sonra hikmetsiz şeylere de mecelle denildiğini eklemektedir.[395] Bu tanımlar genel olarak değerlendirildiğinde mecelleyi hikmetten bağımsız açıklayanlar olduğu gibi hikmet ile ilişkisini vurgulayarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Hikmet kelimesini genelde tekil bir şekilde tanımlarda kullanılmışken sadece el-Askerî çoğulu olan "حكم" sözcüğünü tercih etmiştir. Hüküm olarak da okunabilen kelime Seyyid Şerif Cürcânî'de geçen tanımı ile benzer paralelliktedir. Cürcânî tanımlarda tekil bir şekilde tekrar eden kelimeyi "المجلة هي الصحيفه التي يكون فيها الحكم" ifadesiyle çoğul olarak vermektedir.[396]

---

[387] Ebû Nasr İsmâʿîl b Ḥammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh - Tâcu'l-luga ve Sıhâhu'l-ʿArabiyye*, ed. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1987), 4/1658.

[388] Zemahşerî, *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîs*, 1/225.

[389] el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 292.

[390] Zemahşerî, *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîs*, 1/226; Ebû Mûsâ Muhammed el-Medînî, *el-Mecmûʿu'l-mugîs fî garîbeyi'l-Kurʾân ve'l-hadîs*, ed. Abdülkerîm el-Azbâvî (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi / Dârü'l-Medenî, 1986), 1/341.

[391] el-Medînî, *el-Mecmûʿu'l-mugîs fî garîbeyi'l-Kurʾân ve'l-hadîs*, 1/341; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut: Dâr Ṣâdır, 1994), 11/120; Cemâlüddîn Muhammed Tâhir el-Fettenî, *Mecmaʿu Bihâri'l-envâr fî Garâʾibi't-tenzîl ve Letâʾifi'l-ahbâr* (Haydarâbâd: Matbaat Meclis Dâʾirat al-Maʿârif al-ʿUthmâniyya, 1967), 1/377; Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîs ve'l-eser*, ed. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Beyrut: el-Mektebe el-ʿİlmiyye, 1979), 1/289.

[392] el-Himyerî, *Şemsü'l-ʿUlûm ve Devâu Kelâmil-ʿArab minel-külûm*, 2/937; el-Medînî, *el-Mecmûʿu'l-mugîs fî garîbeyi'l-Kurʾân ve'l-hadîs*, 1/341; İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 11/120; Zemahşerî, *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîs*, 1/226.

[393] el-Cevherî, *es-Sıhâh - Tâcu'l-luga ve Sıhâhu'l-ʿArabiyye*, 3/1658; el-Fettenî, *Mecmaʿu Bihâri'l-envâr fî Garâʾibi't-tenzîl ve Letâʾifi'l-ahbâr*, 1/377; Ebü'l- Bekâ Kefevî, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ* (Beyrut: Müessetü'r-risale, 1998), 803; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, 1/419.

[394] Zemahşerî, *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîs*, 1/225.

[395] el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 292.

[396] Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Târîfât* (Süleymaniye, 920), 124a; Risale kelimesinin anlamı açıklanırken de benzer bir tanıma yer verilmiştir: "الرسالة هي المجله المشتمله على قليل من المسائل التى يكون من نوع واحد والمجله المشتمله هي الصحيفه التي يكون فيها الحكم". Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Târîfât* (Süleymaniye, 920), 59a.

Mecellenin kökeni hakkında iki rivayete yer verilmiştir. Bunlardan birinde, Cebbân'dan nakledilerek kelimenin İbraniceden Arapçaya geçmiş muarreb bir sözcük olduğu; diğerinde ise "جَلّ" kökünden türeyen ve "مَفْعَلَة" kalıbında bir Arapça kelime olduğu aktarılmıştır. Arapça kökenli olma ihtimalinde kelimenin mastar-isim mi yoksa ism-i mekan mı kabul edileceği ayrıca değerlendirilmiştir. Mastar ihtimalinde mecelle sözcüğü "ذَلَّ" kelimesinin "مَذَلَّة" şeklindeki mastarı gibi aynı vezinde gelen ve yazmak fiilinin mastarı kitâb gibi mastardan ayrı isme dönüşen bir kelimedir. Diğer ihtimalde ise mecelle celâlin ve yüceliğin yeri olan ism-i mekandır.[397] Mecelle kelimesinin çoğulu hakkında ise Hz. Enes rivayetinde geçen "أُلقي إلينا مَجالُ" ifadesindeki mecâl sözcüğü üzerinden açıklama yapılmış ve bunun, "suhuf" anlamına gelen mecellenin çoğulu olduğu ifade edilmiştir.[398]

Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*'ında "mecelle" kelimesini büyük ve değerli bir şeyi örtmek için kullanılan örtü anlamındaki "cull" kelimesinden türemiş olup başlangıçta Mushaf'ı örten şey anlamında kullanılmış, daha sonra ise Mushaf'a isim olarak verilmiştir.[399] Mecellenin Mushaf'a isim olarak verildiği bilgisi, Râgıb el-İsfehânî'den naklen Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622) ve Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1792) tarafından da eserlerinde zikredilmektedir.[400] Ayrıca Münâvî, risalenin aslının mecelle gibi, yani belirli bir türe ait birkaç meseleyi ihtiva eden sayfalardan oluştuğunu ifade etmektedir.[401] Verilen bu tanımda hikmet anlamının yanı sıra "örtmek" manasının da bulunması ve Mushaf'ın mecelle olarak adlandırılması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, mecelle ile Mushaf arasındaki bu ilişki diğer sözlüklerde genellikle zikredilmemiştir.

Lokman'ın mecellesine sahip Süveyd b. Sâmit'in[402] Mekke'de Hz. Peygamber'e gösterdiği mecellenin hikmet içerdiğine dair rivayet esas alındığında, bu eserin Cahiliye döneminde adı günümüze ulaşan en eski eserlerden biri olduğu belirtilmektedir.[403] Kaynaklarda Cahiliye Arapları arasında Hanîfler'in Zebûr ve Lokman'ın mecellesini okudukları nakledilmekle birlikte, eserin muhtevasına dair ayrıntılı bilgi verilmemektedir.[404] Bununla birlikte Lokman'ın Arap edebiyatında hikmetiyle tanınan bir şahsiyet olması sebebiyle mecellenin hikmet ve atasözlerini ihtiva eden bir eser olduğu genel kabul görmektedir.[405]

---

[397] Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*, 1/225-226.
[398] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 11/120; el-Fettenî, *Mecmaʿu Bihâri'l-envâr fî Garâ'ibi't-tenzîl ve Letâ'ifi'l-ahbâr*, 1/377.
[399] Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 1448), 39b.
[400] Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *et-Tevkîf ala mihimmâti't-te'arif*, ed. Abdulhamid Salih Hamdan (Mısır: Alemu'l-Kutûb, 1990), 129; Muhammed Murtaza el-Huseyni ez-Zebidi, *Tacü'l-arus min cevahir el-kamus* (Kuveyt: Kuveyt Irshad ve Enba Bakanligi, Milli Kultur, Sanat ve Edebiyat Konseyi, 1965), 28/225.
[401] el-Münâvî, *et-Tevkîf ala mihimmâti't-te'arif*, 177.
[402] Cevâd Ali, *al-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dârü's-sâkî, 2001), 15/111.
[403] Ali, *al-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab kable'l-İslâm*, 15/341.
[404] Ali, *al-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab kable'l-İslâm*, 83-84.
[405] Ali, *al-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab kable'l-İslâm*, 15/342.

Mecelle ile Cahiliye Arapları arasında Lokman'ın mecellesi, İbranîler arasında ise kutsal kitap bölümleri veya kutsal kitabın tamamı kastedilmiştir.[406] Cevâd Ali, mecellenin ehl-i kitap arasında rulo hâlindeki kitap veya sahife anlamına geldiğini, din adamlarının hikmet ihtiva eden bu rulolardan vaaz vermeleri sebebiyle bu adın kullanıldığını; ayrıca mecellenin İbrânice ve Süryânice karşılığı olarak gösterilen "megillot" ve "megilta/megillto" kelimelerinin de rulo hâlindeki yazma veya defter anlamına geldiğini ifade etmektedir.[407] Nitekim İbranicede megillah, rulo veya tomar anlamının yanı sıra Yahudi geleneğinde kutsal kitabın belirli bölümleri için de kullanılmaktadır.[408] Bununla birlikte mecellenin İbraniceden Arapçaya geçmiş muarreb bir kelime olduğu görüşü sözlüklerde sınırlı biçimde yer almasına karşın lugat müelliflerinin büyük çoğunluğu kelimenin "جلّ" kökünden türeyen Arapça asıllı olduğunu kabul etmektedir. Bu sebeple mecelle ile İbranicedeki megillah kelimesi arasında dikkat çekici bir benzerlik bulunmakla birlikte, bu ilişkinin mahiyeti dilbilimsel açıdan ayrıca incelenmeyi gerektirmektedir. Bu çalışmada ise söz konusu benzerlik, kelimenin tarihî anlam alanını karşılaştırmalı olarak göstermesi bakımından zikredilmiştir.

Fîrûzâbâdî[409] ile Mütercim Âsım, önceki lugat müelliflerine benzer şekilde mecelleyi hikmet ihtiva eden sahife veya kitap olarak tanımlamaktadır. Mütercim Âsım ayrıca mecellenin "جلّ" kökünden türediğini[410] benimseyerek kelimenin İbraniceden Arapçaya geçmiş muarreb bir lafız olduğu görüşünü tercih etmemekte; başlangıçta hikmet kitapları için kullanılan bu adın zamanla bütün kitaplara teşmil edildiğini ifade etmektedir.[411] Sonraki dönem sözlüklerde de bu anlam çizgisi korunmuş, ancak özellikle *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin etkisiyle kelimeye fıkıh, ahkâm ve kanun mecmuası anlamı da yüklenmiştir.[412]

Seyyid Mursî de mecelle kelimesinin tarihsel gelişimini ele alarak, mecellenin ilk zamanlar kitap ve defter anlamında kullanıldığını, Orta Çağ'da ise özellikle hikmet barındıran yazılar için kullanılageldiğini dile getirmektedir. Lokman'ın Mecellesi, hikmet barındıran şiirlere, İncil'e ve Ragıb el-İsfehânî'dan nakille Mushaf'a da mecelle denildiğini aktarmaktadır. 19. Yüzyıla gelindiğinde ise günlük haber odaklı yapılan neşirlere sahife (gazete) ve fikir ve inceleme yazısı içeren periyodik yayınlara mecelle (dergi) anlamı verilmiştir. Mursî, daha önce cerîde ile mecelle arasında ayrım

[406] Ali, *al-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab kable'l-İslâm*, 12/254.
[407] Ali, *al-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab kable'l-İslâm*, 15/288.
[408] Arnost Zvi Ehrman, "Megillah", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum - Fred Skolnik (Detroit: Macmillan Reference USA, 2007), 13/768; Craig A. Stern, "Megillath Esther and the Rule of Law: Disobedience and Obligation", *Rutgers Journal of Law and Religion* 17 (2016), 245; Detaylı bilgi için bkz. Jonathan Homrighausen, *Writing Esther, Then and Now: The Materiality of the Megillah in Ritual, Memory, and Biblical Interpretation* (Duke University, Ph.D. Dissertation, 2024).
[409] Mecdüddîn Ebû Tâhir Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, ed. Muhammed Na'îm el-Arkasûsî (Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Matbaa, Neşriyat ve Dağıtım, 2005), 979.
[410] Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemet'i'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 5/4398.
[411] Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemet'i'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 5/4401.
[412] Ömer Hulûsi Muallim Nâci, *Lügat-ı Nâci* (İstanbul: Asır Matbaası ve Kütüphane Sahibi Kirkor, 1308), 719; Mehmed Salâhi, *Kâmûs-u Osmanî* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1322), 4/841; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-u Türki* (İstanbul: İkdâm Matbaası, ts.), 1293; Hüseyin Remzî, *Lügat-ı Remzî* (İstanbul: Hüseyin Remzî Matbaası, 1305), 2/408.

yapılmazken XIX. yüzyılın sonlarında mecelle ile cerîde arasında bir ayrımın belirginleştiğini ve İbrahim el-Yâzicî'nin (1847-1906)[413] mecelleyi belirli aralıklarla yayımlanan ilmî, dinî ve fikrî süreli yayın olarak tanımladığını belirtmektedir. [414]

Âkifzâde'nin mukaddimede eserini *Mecelletü'l-mehâkim* olarak isimlendirmesi ve nüshada mecellenin "hikmetler/hükümler ihtiva eden sahife" şeklinde açıklanmasına yer vermesi, müellifin bu anlamı özellikle benimsediğini göstermektedir. Nitekim Debbağzâde Nuʿmân Efendi ile Seyyid Şerîf Cürcânî de diğer lugat müelliflerinden farklı olarak mecelleyi "حكم" lafzıyla tanımlamışlardır. Bu tercih, mecelle kelimesini yalnızca hikmet değil, aynı zamanda hüküm kavramıyla da ilişkilendirmeye imkân vermektedir.

Nüsha hâmişlerinde "mecelle" kelimesine ilişkin açıklama düşülürken başlığın ikinci unsuru olan "mehâkim" kelimesine tanım verilmemiştir. Arapça'da hükm (حكم) kökünden türeyen ve ism-i mekân olan mahkeme (محكمة) kelimesinin çoğuludur.[415] Mahkeme; hüküm verilen, davaların görülüp hükme ve karar bağlandığı yargılama yeri veyahut adaletin icrası için çalışan resmî daire olarak tanımlanmaktadır.[416] Buna göre *Mecelletü'l-mehâkim* terkibi lafzî olarak "mahkemelerin mecellesi" anlamına gelmektedir. Mecelle kelimesine nüsha hâmişlerinde verilen anlam ve müellifin telif amacı dikkate alındığında "mahkemelere ait hüküm/hikmetleri ihtiva eden mecmua", "mahkemeler için hazırlanmış, hüküm/hikmet mecmuası" veya "mahkemelerde başvurulacak hüküm/hikmetleri ihtiva eden mecmua" şeklinde anlaşılabilir. *Mecelletü'l-mehâkim*'in bazı kataloglar kayıtlarında "muhâkeme" şeklinde kaydedildiği de görülmektedir. Muhâkeme ise, dava için iki tarafın mahkemeye başvurması, iki tarafı dinleyip hüküm verme, hüküm çıkartmak için zihinsel inceleme akıl yürütme, yargılama anlamlarına gelmektedir.[417] *Mecelletü'l-muhâkeme* terkibi ise bu durumda "yargılamaya dair mecmua" veya "muhakeme usulüne dair mecmua" anlamı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte tespit edilebilen nüsha ve katalog kayıtlarının büyük çoğunluğunda eserin adı *Mecelletü'l-mehâkim* şeklinde geçmekte, yalnızca Mısır nüshasının bilgilerinde "Mecelletü'l-muhâkeme" adıyla kaydedildiği görülmektedir. Bu kayıt esas alınarak farklı bir okuyuş ihtimali bulunmakla birlikte, mevcut veriler eser adının Mecelletü'l-mehâkim olduğunu göstermektedir. Müellifin mukaddimede eserini kadılar ve mübtedîler için mahkeme uygulamalarında başvurulacak bir eser olarak tanıtması da bu adlandırmayı desteklemektedir. Bu bakımdan Mecelletü'l-mehâkim, mahkemelerde ihtiyaç duyulan hükümleri bir araya getiren ve uygulayıcıya kolaylık sağlamayı amaçlayan bir mecmuaya işaret etmektedir.

[413] Lübnânlı dil bilimci, gazeteci ve şair İbrâhim b. Nâsîf el-Yâzicî hakkında detaylı bilgi için bkz. Şükran Fazlıoğlu, "Yâzicî, İbrâhim b. Nâsîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).
[414] Es-Seyyid Mursî Ebû'l-zikrî, *el-Makâl ve Tevevrrühuhu fî'l-edeb el-muʿâser* (Kahire, Mısır: Dârü'l-Maʿârif, 1981), 63.
[415] Fahrettin Atar, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/338.
[416] Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-u Türki*, 1303; Atar, "Mahkeme", 27/338.
[417] Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-u Türki*, 1296.

Eserin adı müellif tarafından Mecelletü'l-mehâkim olarak belirtilmekle birlikte, literatürde doğrudan müellife izafetle mecmua ismiyle de anıldığı görülmektedir. Nitekim Yusuf Ziyâüddîn Efendi ve Ali Haydar Efendi, eserlerinde yaptıkları nakilleri "Mecmûa-i Âkifzâde" atfıyla vermektedir.[418] Bunun yanında eser, bazı kaynaklarda Mecmûa-i Vecîze adıyla da zikredilmiştir. Behcetü'l-Fetâvâ'nın H. 1289 tarihli baskısında Âkifzâde'den yapılan nakiller[419] ile aynı bölümü aktaran Osman b. Mehmed Tosyevî Efendi'nin Fevâidü'l-fetâvâ'l-Osmâniyye adlı eserinde bu adlandırma tercih edilmiştir. Her iki eserde de nakledilen bölüm, Âkifzâde'nin Kitâbü'r-radâʿ bahsinde yer alan risaledir. İlk bakışta Mecmûa-i Vecîze ifadesinin yalnızca bu risaleye işaret ettiği düşünülebilirse de, Âkifzâde'nin mukaddimede eserini "Mecelletü'l-mehâkim nâmıyla tesmiye eylediği mecmûʿ-ı vecîz"[420] ve "mecmaʿ-ı vecîze[421] cemʿ ve teʾlîf olmuş bulunup"[422] sözleriyle nitelemesi, bu adlandırmanın eserin tamamı için kullanılmış olma ihtimalini de barındırmaktadır. Bu itibarla mecelle kelimesinin sözlüklerde kazandığı anlamlar, mehâkim lafzının ifade ettiği mahkemeler kavramı ve müellifin mukaddimede dile getirdiği telif amacı birlikte değerlendirildiğinde, *Mecelletü'l-mehâkim* adının mahkemelerde ihtiyaç duyulan hükümleri bir araya getiren ve özellikle mübtedîlere kolaylık sağlamayı amaçlayan eserin mahiyetini yansıttığı anlaşılmaktadır.

2.4. Konu Tertîbi

Mecelletü'l-mehâkim'in konu tertibi, Osmanlı fetva mecmualarında yaygın olarak görülen tasnifle büyük ölçüde örtüşmektedir. Eserde konular ibâdât, münâkâhat, ukûbât ve muâmelât başlıkları altında ele alınmıştır.

Eserde ibâdât konularıyla ilgili tahâret, salât, zekât, savm ve hac kitâb başlıkları; ayrıca gusül, cenâiz ve öşür hakkında da bâb başlıkları açılmıştır. Metin hacmi bakımından oldukça sınırlı yer tutan ibadet bahisleri, incelenen nüshada yaklaşık iki sayfa sürmekte; tahâret bahsinde iki, salât bahsinde üç, zekât bahsinde dört, savmda beş ve hac bahsinde dört fetva nakledilmektedir. Kenar notlarına iliştirilen nakillerle hacim kısmen artsa da eserin tamamı göz önüne alındığında, bu kısmın oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Buna karşılık muâmelât ve ukubât bahislerinin eserde daha geniş yer tutması, eserin

---

[418] Yûsuf Ziyaüddîn b Hacı Ya'kûb b Ali İstanbulî, *Sakk-i Cedîd*, 1284, s.64.; Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1321), 37.
[419] Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* (İstanbul: Darüttıbâati'l-âmire, 1289), 643.
[420] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIv.
[421] Nüshaların bazıların ifade "مجمعة" şeklinde bazılarında ise "مجموعة" şeklinde yazılmıştır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 1b; Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 2159), 1b; Abdürrahim b. İsmail Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 7485), 1b; Müstensihin, müellife ait ikinci nüshadan istinsah ettiğini ifade ettiği nüshada مجموعة kelimesinin üzeri çizilerek مجمعة sözcüğü eklenmiştir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 1b; Behcetü'l-fetâvâ'nın bahsi geçen baskısında ise مجموعة şeklinde alınmıştır. Bkz. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 643.
[422] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIv.

uygulamaya yönelik karakteriyle uyumludur. Nitekim hacim bakımından en geniş iki bölüm, yaklaşık otuz dört varak süren Kitâbü tercîhi'l-beyyinât ile otuz üç varak süren Kitâbü't-talâk'tır.

İbâdet konularından sonra nikah, radâʿ ve talak bahisleri gelmekte olup bu bölümler eserin beşte birinden fazlasına tekabül ederek yaklaşık altmış iki varak sürmektedir. Radaʿ başlığında iki risaleyi eserine alan müellif, bunlardan birini aynen, diğerini ise muhtasar olarak metnine dahil etmektedir. Nikâh ve talâk başlıklarında nakillerin yanı sıra müellifin tahrirleri, açıklamaları da yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Örneğin Kitâbü'n-nikâh'ta kısa nakiller istisna edildiğinde beş varak,[423] Kitâbü't-talâk'ta ise iki varak[424] süren uzun açıklamaları mevcuttur.

Münâkâhat ve müfârakât bahislerini ukûbât, ardından da muâmelât konuları takip etmektedir. Kitâb başlıkları çoğunlukla alt başlıklara ayrılmaksızın bütüncül şekilde ele alınmış; yalnızca nikâh, talâk, kazâ ve beyʿ bahislerinde fasıl veya mebhas başlığı altında sınırlı sayıda bazı alt tasniflere yer verilmiştir. Ferâiz bölümünün ardından ise "Kavâid fi'l-mürekkebât" ve "Hâtime fi'l-fevâidi'l-külliyye" başlıklı iki ek bölüm bulunmaktadır. Ancak bu iki bölüm bazı nüshalarda takdim-tehir ile yazılmıştır.

Eserde ibâdâttan sonra münâkâhat bahislerine yer verilmesi ve konu tertibinin genel yapısı, klasik fürû eserlerinden ziyade Osmanlı fetva mecmualarında yaygın olarak görülen tasnifle uyumludur. Nitekim *Netîcetü'l-Fetâvâ*, *Behcetü'l-Fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Feyziyye* ve *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de de benzer bir tertip takip edilmiştir. Buna karşılık *Fetâvâ-yı Abdürrahîm Efendi*'de ibâdet bahislerinden sonra ukûbât, müzâraa ve müsâkât, ikrâh, münâkâhat, müfârakât ve ardından büyûʿ bahisleri yer almaktadır.[425]

Mecelletü'l-mehâkim'de diğer muteber fetva mecmualarında müstakil kitâb başlığı altında yer alan bazı konular tek başlık altında birleştirilmiş; buna karşılık bazı eserlerde bâb veya fasıl olarak düzenlenen bazı meseleler de kitâb başlıkları içerisinde ele alınmıştır. Bu kapsamda Kitâbü'l-lakît ve'l-lukâta ve'l-mefkûd ve'l-ibk, Kitâbü'l-ʿıtk ve't-tedbîr ve'l-kitâbe ve'l-istîlâd ve'l-velâ, Kitâbü's-sarf ve'l-müdâyenât ve'l-habs, Kitâbü'l-mudârebe ve'l-bidâʿa, Kitâbü'l-gasb ve'd-damân ile Kitâbü'l-cinâyât ve'd-diyât ve'l-kısâs başlıkları bu tasnifin örnekleri arasında yer almaktadır. Nitekim diğer fetva mecmualarında çoğunlukla kitâb başlığı altında yer almayan musâhere, hulʿ, îlâ, ʿinne, iddet, nafaka, tedbîr, istîlâd, taʿzîr, katʿi't-tarîk, zimmî, beytü'l-mâl, iltizâmât, icâreteyn, hıyârât, istihkâk, müdâyenât, habs, meʾmûr, defʿ, tenâkuz, tahlîf, ibrâ, bidâʿa, damân, diyât ve kısâs gibi ifadeler de *Mecelletü'l-mehâkim*'de kitâb başlıklarına dahil edilmiştir. Bu durum, müellifin konu başlıklarını benzer meseleleri aynı üst başlık altında toplamaya yönelik bir tasnif tercihinde bulunduğunu göstermektedir.

[423] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3a-8a.
[424] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 36a-38a.
[425] Ravza Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvaları ışığında: XVIII. yüzyılda Osmanlı'da hukuki hayat* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 109.

Mecelletü'l-mehâkim'de yer alan kitâb başlıkları, bunların tertibi ile her bir başlık altında yer alan nakiller ve müellif değerlendirmelerinin (tahrirlerinin) dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3:Mecelletü'l-mehâkim'in Başlıkları, Âkifzâde'nin Tahrir Sayılar ve Toplam Atıfları

	Kitâb başlıkları	Âkifzâde Tahrir Sayısı	Toplam Nakil Sayısı
1	Kitâbü't-tahâret	-	3
2	Kitâbü's-salât	1	3
3	Kitâbü'z-zekât	1	3
4	Kitâbü's-savm	-	1
5	Kitâbü'l-hac	-	2
6	Kitâbü'n-nikâh	50	193
7	Kitâbü'-radâʿ	2	75
8	Kitâbü't-talâk ve'l-musâhera ve'l-hulʿ ve'l-ilâʾ ve ʿinne ve'l-ʿiddet ve'n-nafaka	82	412
9	Kitâbü'l-ʿitk ve't-tedbîr ve'l-kitâbe ve'l-istîlâd ve'l-velâʾ	18	63
10	Kitâbü'l-eymân	5	34
11	Kitâbü'l-hudûd ve's-sirkat ve't-taʿzîr ve katʿi't-tarîk	6	66
12	Kitâbü's-siyer ve'z-zimmî ve't-timâr ve beyti'l-mâl ve'l-iltizâmât	10	57
13	Kitâbü'l-lakît ve'l-lukata ve'l-mefkûd ve'l-âbik	2	26
14	Kitâbü'ş-şirket	12	61
15	Kitâbü'l-vakf ve'l-icâreteyn	23	117
16	Kitâbü'l-beyʿ ve'l-hıyârât ve'l-istihkâk	76	117
17	Kitâbü's-sarf ve'l-müdâniyât ve'l-habs	22	62
18	Kitâbü'l-kefâlet	36	86
19	Kitâbü'l-havâle	32	84
20	Kitâbü'l-kazâʾ	12	47
21	Kitâbü'ş-şehâdet	57	169
22	Kitâbü'l-vekâle ve'l-meʾmûr	44	119
23	Kitâbü'd-daʿvâ ve'd-defʿ ve't-tenâkuz ve't-tahlîf	136	303

24	Kitâbü tercîhi'l-beyyinât ve'l-kavli li'men ve daʿva'r-racüleyn	110	298
25	Kitâbü'l-ikrâr	25	72
26	Kitâbü's-sulh ve'l-ibrâʾ	28	90
27	Kitâbü'l-mudârabe ve'l-bidâʿa	18	55
28	Kitâbü'l-vedîʿa	16	64
29	Kitâbü'l-ʿâriyet	14	30
30	Kitâbü'l-hibe	23	65
31	Kitâbü'l-icâre	49	143
32	Kitâbü'l-ikrâh	14	40
33	Kitâbü'l-hacr ve'l-meʾzûn	7	29
34	Kitâbü'l-gasb ve'd-damân	17	99
35	Kitâbü'ş-şufʿa	2	15
36	Kitâbü'l-kısmet	10	40
37	Kitâbü'l-müzâraʿa ve'l-müsâkât	5	21
38	Kitâbü's-sayd ve'z-zebâyih ve'l-udhiye	2	11
39	Kitâbü'l-kerâhe ve'l-istihsân	12	46
40	Kitâbü'l-hîtân	4	51
41	Kitâbü'r-rehin	30	81
42	Kitâbü'l-cinâyât ve'd-diyât ve'l-kısâs	16	192
43	Kitâbü'l-vesâyâ	29	61
44	Kitâbü'l-ferâiz	7	29
45	Hâtime fi'l-fevâidi'l-külliyye	8	28
	Toplam	**1064**	**3663**

Tabloda yer alan sayısal veriler, araştırmada esas alınan nüsha üzerindeki sayımlara dayanmakla birlikte, hâmiş notları ve müellifin tahrirlerinin başladığı ve bittiği noktaların bazı meselelerde iç içe geçmesi sebebiyle bu sayılar temsilî ve yaklaşık bir değer ifade etmektedir. Metnin dağılımını, fıkıh eserlerinden yapılan iktibaslar ile müellifin yorumlarının kitâb başlıklarına dağılımını ve hangi alanlarda Âkifzâde'nin daha yoğun değerlendirmelerde bulunduğunu göstermesi bakımında veriler önem taşımaktadır.

Tablodaki veriler, eserde konu yoğunluğu ile müellif tahrirlerinin kitâb başlıklarına göre dağılımını göstermektedir. Buna göre ibâdât bahisleri hacim bakımından oldukça sınırlı kalırken, aile

hukuku ve muâmelâta ilişkin başlıklar eserin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Nikâh, radâʿ ve talâk bahisleri yaklaşık otuz varak sürmekte; büyûʿ, şirket, vakıf, vekâlet, kefâlet, havâle ve icâre gibi muâmelâta ilişkin başlıklar da hacimli bölümler arasında yer almaktadır. Muhakeme hukukuna ilişkin kazâ, şehâdet, vekâlet, daʿvâ, tercîhu'l-beyyinât ve ikrâr başlıkları ise hem hacim hem de müellif tahrirlerinin yoğunluğu bakımından eserde ayrı bir yer tutmaktadır. Özellikle Kitâbü'd-daʿvâ ile Kitâbü Tercîhi'l-beyyinât yaklaşık kırk beş varak sürmekte olup eserin en hacimli bölümlerini oluşturmaktadır. Buna paralel olarak müellif tahrirlerinin de bu başlıklarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dağılım, *Mecelletü'l-mehâkim*'de konu başlıklarının aynı yoğunlukta ele alınmadığını; özellikle aile hukuku, muâmelât ve muhakeme hukukuna ilişkin bahislerin eserin ağırlık merkezini oluşturduğunu göstermektedir. Müellif tahrirlerinin bu başlıklardaki işlevi ve niteliği ise ikinci bölümde ayrıca değerlendirilecektir.

2.5. Dil ve Üslup Özellikleri

Âkifzâde, mukaddime kısmında eseri, mübtedî kadı ve müftülere yardımcı olması amacıyla telif ettiğini belirtmektedir. Bu amaca uygun olarak eserde sade bir dil kullanılması, meselelerin ayırt edici özelliklerinin öne çıkarılması ve bunların Türkçe olarak izah edilmesi özellikle dikkati çekmektedir.

Eser, çoğunlukla Türkçe kaleme alınmış, nakiller ise kaynağa bağlı olarak Arapça ve Farsça olarak aktarılmıştır. Farsça'dan nakil yalnızca *Kaʿʿidiyye* metninden yapılmış olup eserdetek bir yerde geçmektedir.[426] Başka bir yerde ise "zemin tenhâ amel tenhâ zemin bâ tohum (زمین تنها عمل تنها زمین با تخم)" ifadesiyle müzâriʿa akitlerinde sahih olan şekillerin bu Farsî sözde toparlanacağını dile getirir. Âkifzâde eserin giriş bölümünde Türkçe açıklamalar yapacağını özellikle belirtmektedir. Eserde açıklamaların büyük çoğunluğu Türkçe olmasına karşın, Arapça nakillerin yer aldığı bazı meselelerde tahrirlerini naklin diliyle uyumlu biçimde Arapça sürdürdüğü de görülmektedir. Kitabın Türkçesi ağdalı olmayıp sade ve yalındır. Eserde Âkifzâde'nin Arapçadan Türkçeye tercüme yaptığı kısımlar da bulunmaktadır. Ancak bu tercümeler, genellikle birebir çeviri niteliğinde olmayıp ihtisar veya açıklama amacı taşımaktadır. Türkçe açıklamalara önem vermenin yanı sıra Âkifzâde bazı tahrirlerini Arapça yapmayı tercih etmektedir. Özellikle Şânîzâde Efendi'nin *Behce* fetvasına yönelttiği hata isnadını ele aldığı tahririnde, *Behce* fetvasını isabetli, Şânîzâde Efendi'yi ise hatalı bulduğunu ve bunun gerekçelerini ayrıntılı biçimde Arapça kaleme almakta; bu değerlendirmeleri ise risale olarak adlandırmaktadır. Dolayısıyla müellifin Arapçayı tercih ettiği kısımların, ya Arapça naklin devamlılığını

[426] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b; Muhammed b. Ali el-Hucendî el-Kâ'idî'ye ait Farsça kaleme alınan el-Fetâva'l-Kâ'idiyye, Şeyhülislam Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi tarafında Arapça'ya tercümeye başlanmış ancak vefatı sebebiyle yarıda kalan eser sonraları fetva eminliği ve Mısır kadılığı görevinde bulunan Mehmed Kâmî b. İbrahim el-Edirnevî (ö. 1136/1723) tarafından "Tercüme-i Fetâvâ-yı Ka'idiyye (el-Müterâcimü'l-Feyziyye li'l-Fetâva'l-Kâidiyye" ismiyle tamamlanmıştır. Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 375.

koruma ya da konunun ilmî önemini yansıtma amacı taşıdığı söylenebilir. Ancak bunun müellif tarafından sistemli biçimde takip edilen bir üslup olduğunu söylemek güçtür. Zira Arapça nakillerin ardından kimi zaman Türkçe açıklamalara yer vermekte, kimi zaman ise önemli gördüğü meseleleri baştan itibaren Türkçe olarak ele almaktadır.

Eserde hâkim dil Türkçedir. Nitekim Âkifzâde, mukaddimede değerlendirmelerini "Türkî tahrir" ile kaleme alacağını açıkça ifade etmektedir. Osmanlı fetva mecmualarında yaygın olan Türkçe telif geleneğini sürdüren müellif, genellikle klasik fetvalardaki soru-cevap kalıbı yerine meseleleri sade ve yalın bir anlatımla sunmayı tercih etmiştir.

Âkifzâde, eserde bulanan açıklamalarına genellikle fetva ve nakiller zikredildikten sonra, "nakillerden müsteban olur ki"[427], "nakillerden malumdur"[428], "fehm olan"[429], "nükulden müstefad olan"[430], "müstenbat"[431], "mefhum olan"[432], "münfehim"[433] ve "nükulden malum olur ki"[434] gibi ibarelerle konuya girmektedir. Böylece nakilden çıkarılması gereken anlamı kendi yorumu ile okuyucuya sunmaktadır.

Değerlendirmelerinde, kendi görüşünü yansıtan ilmî bir üslup kullanmaktadır. Mesele ile ilgili kanaatini açıklarken "fakir der ki"[435] ve "fehm-i kasırânemiz şudur"[436], "fehm-i acîzânem"[437] , "fehm-i zayıfânem budur ki"[438], "fakire zâhir olan şudur ki"[439], "zannım bu ki"[440], "reʾyim şuna vasıl olmuştur ki"[441], "fakire sunûh eden budur"[442], "fakire itmiʾnân derecesinde zan-ı muteber hasıl oldu"[443], "zihn-fakirânemin vasıl olduğu"[444], "nukûl-i fukahâdan zihn-i aciznemin vasıl olduğu budur"[445], "kavâid-i fıkhıyye muktezasınca istinbâten reʾyim şuna vasıl olmuşdur ki"[446], "istinbât-ı zayîfânem"[447], "zann-ı galibimdir"[448] ve "zann-ı fakirânem budur ki"[449] gibi ibarelerle tahririn kendisine ait olduğunu belirtmekte; bu ifadeleri, bağlamına göre ihtiyat ve tereddüt anlamı da içerecek şekilde kullanmaktadır.

[427] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 177a, 194b, 206a, 213b.
[428] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 147a, 217a, 218a.
[429] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 132b, 87a.
[430] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b, 263a, 271b, 284a.
[431] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 160b, 228b, 253a.
[432] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 50a, 90a, 192b, 288a.
[433] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3a, 51a, 78b, 120a, 128a.
[434] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a.
[435] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a, 112b, 267a.
[436] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105a.
[437] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 158b.
[438] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13b, 61a, 68b, 230b.
[439] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 201a.
[440] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 61b, 161a, 271a.
[441] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[442] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 238b.
[443] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 161a.
[444] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 177b.
[445] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 218b.
[446] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[447] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[448] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[449] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 131a.

Tahrirlerde görülen önemli unsurlardan biri, yönlendirici ve uyarıcı nitelikteki ifadelerdir. Âkifzâde, meselenin mahiyeti, yapılan ayrımlar, kayıtlar, ihtilaflar veya uygulama bakımından önem taşıyan hususlara dikkat çekmektedir.

Âkifzâde'nin sıkça kullandığı ifadelerden ikisi "fefhem" ve "gafil olma" ibareleridir. Meselenin önemine dikkat çeken ve daha iyi anlaşılması gerektiğini vurgulayan bu ifadeler, tahrirlerinin pek çoğunda yer almaktadır. Bunun yanında, meselelerin ince ve dikkat gerektiren yönlerine işaret etmek amacıyla "makam-ı dakîk"[450], "feinnehu dakîkun"[451], "bu dakiktir"[452], "bu mecmuanın havaslarındandır"[453], "tetübbuʿ", "hafi olmaya ki"[454], "[trc.] istinbât melekesinden en az nasibi bulunan kimseye dahi bu husus gizli değildir.",[455] "ehline hafi değildir"[456] gibi ifadelerle bu meselelerin dikkat gerektiren yönlerini öne çıkartmaktadır.

Meselelerde ihtilaf bulunduğu durumlarda farklı görüşlere yer vererek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerinde bazen müftâ bih ve maʿmûl bihi vurgulayarak tercih edilen görüşü belirtir; bazen görüşler arasında mutabakat bulunduğunu açıklamaya çalışır; bazen de bir sonuca varmaksızın meselenin şüphe mahalli olduğunu ifade eder. Kimi zaman ise yalnızca farklı görüşlerin varlığına işaret ederek herhangi bir değerlendirmede bulunmadan devam eder. Buna dair "*Kayd-ı Cedîd*'de hilafına fetva vardır"[457], "İbn Nüceym fetvası hilafını iştʿâr eder"[458], "münâfât yoktur"[459], "Ali Efendi fetvaları olup onların hilafına"[460], "hilafına fetvalar vardır"[461], "hilaf-ı Zahiru'r-rivaye"[462], "mesele-i hilafiyyedir, esah müftâ bih olan"[463], "müftâ bihin hilafıdır"[464], "Ebusuûd Efendi merhûmun hilafına cereyan olmuş"[465] ve "fetva-yı meşâyih *Câmiʿu's-sağîr* kavlinedir, Kudûrî'ye değildir"[466] şeklindeki ifadeler örnek olarak gösterilebilir.

[450] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 195a.
[451] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 138a.
[452] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.
[453] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.
[454] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 92b, 109b, 123b, 209b.
[455] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 125b.
[456] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 7a, 36b, 111b.
[457] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 72b.
[458] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 73b.
[459] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 41a.
[460] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 89a.
[461] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 92b.
[462] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 125a.
[463] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120b.
[464] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176b, 216b.
[465] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233b.
[466] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 187b-188a.

Açıklamalarında "müftâ bih İmam kavlidir"[467], "Ebu Yusuf üzere müftâ bihtir"[468], "İmam Muhammed kavli müftâ bihtir"[469], "mana müftâ bih"[470], "musarrahtır"[471], "maʿmul bih"[472], "müftâ bih"[473], "aleyhi'l-fetva"[474], "diyarımızda Behce fetvasıyla amel olur"[475], "amel-i kaza"[476], "amel-i hükkâm"[477], "cevazına amel caridir, beʾis yoktur"[478], "mehâkimde amel caridir"[479], "amel-i kaza böyle caridir"[480], "amel-i kuzzat"[481], "amel-i kuzzâhi'l-yevm"[482], "amel-i ekser kuzzat"[483], "fi diyarına"[484], "fi zamanına"[485], "fesad-ı zamana binaen"[486], "bizim diyarımızda"[487], "li-zaruretin"[488], "li-ecli'z-zaruret"[489], "nazarü'l-hâccâti'n-nâs"[490], "nâsa erfak"[491], "fetvaya evfak"[492] ve "erfâkü'l-akvâl"[493] gibi iftâ alametlerine ve tercih sebeplerine yer vererek amel ve fetvayı öne çıkartmaktadır. Bunların dışında ulu'l-emre işaret eden "emr-i sultanî"[494], "emr-i sultaniyye"[495], "evâmir-i sultâniyye" [496] ve "ulu'l-emr"[497] gibi ifadeler de bulunmaktadır. Bu durum, eserin telif amacına uygun olarak kadı ve müftülerin dönemin uygulamalarını dikkate almasına katkı sağlamakta ve uygulamaya yönelik pratik bir rehberlik sunmaktadır.

Eserde Âkifzâde, bazı meselelerde özellikle hangi görüşle amel ettiğini açıkça belirtmektedir. Bunlara dair örnek olarak "istinbât-ı zaʿîfânım buna vasıl olup bununla amel eyledim"[498], "fehm edip onunla amel eyledim"[499], "fakir Amasya'da vakt-i iftâmızda"[500] ve "fakire refʿolan deʿâvîden bir

[467] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32b.
[468] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51a.
[469] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60b.
[470] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120a.
[471] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 134a.
[472] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 163b.
[473] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173b, 174b, 206b.
[474] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b, 60a.
[475] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[476] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 33a.
[477] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 50b.
[478] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a.
[479] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120a.
[480] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 33a.
[481] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 225b.
[482] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 128b.
[483] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 159a.
[484] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b.
[485] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 155a.
[486] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 254a.
[487] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 16b.
[488] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94a.
[489] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 134a.
[490] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b.
[491] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 286a.
[492] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 216b.
[493] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.
[494] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 251b.
[495] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 248b.
[496] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 254a.
[497] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259a.
[498] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[499] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 201a.
[500] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259b.

dava"[501] ifadeleri zikredilebilir. Bu ibarelerle müellif, bizzat hangi görüşü uyguladığını ortya koymakt ve kendi uygulamalarına ilişkin bilgi vermektedir.

Âkifzâde, eserde nüsha zayıflığı, fetvaların hükmüne ilişkin değerlendirmeler veya dönem şartlarından kaynaklanan sebeplerle çeşitli eleştirilerde de bulunmaktadır. Kitâbü'l-beyʿ başlığında şayiʿ malın satışında şerikin izninin lüzumu konusunda yaptığı tahrir sonunda "Mehâkimde bulunan ketebe biraderlerimizin ve bizim gibi kalîlü'l-ʿilm ve'l-hıfz hükkâm karındaşlarımızın killeti bidâʿamızdandır"[502] ifadelerini kullanmaktadır. Yine aynı konunun devamında "Kaldı ki sefîne üşterek min külli'l-vechi menkûlattan iken abd ve sevb ve dâbbe gibi menkûlattan hisse-i şâyiʿ beyʿi bilâ izni'ş-şerîk caiz olduğu musarrah iken hilafına fetva veren neye bina etti bilmem. Hele Yahyâ Efendi cevaza fetvası pek zahirdir"[503] diyerek adem-i cevaza hüküm verenleri, isim vermeden eleştirmektedir. Başka bir yerde Ali Efendi fetvasının ardından "Kefaret-i yemin kifayet eder dense evla idi"[504] sözleriyle fetvayı isabetli bulmadığını dile getirmektedir. Kitâbü't-tercîhât bölümde ise Âhizâde'nin risalesinden nakil aldıktan sonra "Malum ola ki ma sebakda Hayriyye'den hilafına fetva tahrir olundu. Ahizâde bilmem ki kendi istinbâten mi söyler yoksa bazı muʿteberâttan nakl-i sarih muktezasınca mı söyler. Zira azv ve tasrih-i nakil etmeyip hemen bast-ı kelam eylemiş"[505] diyerek hem Âhizâde'nin görüşünü hem de görüşünü açık bir nakle dayandırmadan ifade etmesini, bir başka deyişle takip ettiği yöntemi eleştirmektedir. Âkifzâde'nin eserde yer alan bir diğer eleştirisi dönemin fetvahâne kurumuna yöneliktir. Zina meselesi ile ilgili olarak "amma fetvahaneden fi zamanına istiftâ olunsa zinada yemin verilmez deyu alelamyâ ıtlâk üzere def'-i müsteftî ederler ve ilallahi'l-müşteki"[506] sözleriyle ciddi bir serzenişte bulunmaktadır. Bu ifadeler, Âkifzâde'nin dönemin fetvahanesinde verilen bazı fetvaları eleştirel bir gözle değerlendirdiğini ve müftülerin kimi meselelerde yeterli tahkik yapmadan "alelamya" fetva verdikleri kanaatini taşıdığını göstermektedir. Bu durumu Allah'a şikayet eden ifadesi, konuya verdiği önemi ve eleştirisinin sertliğini göstermektedir. Başka bir eleştirisi ise, gayr-ı medhûl bihâ olan kadının üç talakla tatlikinin gerçekleşmediğine dair bazı kitaplarda yer alan nakillere yöneliktir. Buna dair "lâkin hata-i mahaz ve zelle-i azîme olduğunu ve nakli müslime haram, batıl-ı kelam olduğu"[507] ifadeleriyle kitaplarda yer alan bu görüşleri eleştirmektedir. Bir diğer meselede ise "bu farktan galiben gaflet olunmuş olup milk-i mutlak davasında ikrar isbatı caiz olmayıp elbette cihet-i beyanı lazımdır tevehhüm olunur"[508] sözleriyle kitplarda yer alan görüşlere itiraz etmektedir. Kitâbü't-talâk başlığında da "bazı kütübde mürâhikin vukû-u talakı vardır, itimad olunmaya" diyerek bazı görüşlere karşı uyarmaktadır.[509]

[501] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 147a.
[502] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 104a.
[503] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 104a.
[504] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 70a.
[505] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 189b-190a.
[506] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 161a.
[507] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[508] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 195a.
[509] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.

Ayrıca bazı nüshaların zayıflığına dikkat çekerek okuyucuyu, "[trc.]çünkü nüshanın zayıflığı ve kâtibin tahrifindeki ihtimal tahmin edilebilir bir durumdur. Bu zamanda cehalet galip olduğu için çoğu kitabın hali budur"[510] sözleriyle uyarmaktadır. Kefâlet konusunda geçen bir mesele hakkında ise *Zahîre*'den nakil vermekte ve bu naklin ardından "bu nakil malumun oldu ise Ebüssuûd merhûmun 'kefil bir miktar şey ile müracaat eder' deyu fetvasından bir mana-yı muʿtedd bih mefhum değildir ızdırâb olunmaya"[511] denilerek Ebüssuûd Efendi'nin fetvasını destekleyen muteber bir anlam bulunmadığını belirtmekte ve bu fetvaya aykırı hüküm verilmesi hâlinde ise tereddüde düşülmemesini tavsiye etmektedir.

Kitâbü'l-kerâhe başlığında, hayvan ödünden yapılan kâğıdın kitap ve kitap cildinde kullanılmasının câiz olmadığını, musallada kullanılması hâlinde ise namaza engel teşkil edeceğini belirttikten sonra, "ekser nas bundan gafillerdir. Bilmeyenleri ikaz eylemek belki bu ilimden ashabını men' eylemek dahi ulu'l-emrin üzerine lazımdır. Teala hazretleri cümlemize teyakkuz-ı müyesser eyleye"[512] sözleriyle halkın uyarılması hususunda ulu'l-emre sorumluluk yüklemektedir.

Eserde dikkat çeken eleştirilerden biri de bazı tasavvuf risalelerine yöneliktir. "Bunun gibi Türkî tasavvuf risâlelerinde ve eşʿârlarında dahi çok mahzûr ve vücûdiyye meslekine mebnî kelimât-ı şâyiʿa vardır; hazr ve inkâr vâciptir... Tasavvuf demek şimdi vücûdiyye demek olmuştur. Bu zikrolunan kitâbların tetebbuʿ ve iştiğâlinden begâyet hazr vâciptir "[513] sözleriyle, isimlerini verdiği bazı risale ve şiirlerin yasaklanmasını gerektiğini, dile getirmektedir.

Karz konusuna ilişkin bir meselede, bazı Osmanlı ulemâsının ribâ bulunduğu yönündeki kanaatini "Hülâsa-i kelam karz dedikleri istihlâk-ı ayn ile intifâʿ olunup baʿdehu ayn makamında olan mislini reddin izin ve cevazını hâvi bir nevʿ-i âriyet akdîdir, ʿukud-u beyâʿâtten değildir ki ahadü'l-ʿilleteyn nesʾenin hürmetinde kâfi olmağla karz ukudlarında ribâ mutasavvur ola, racül-i devlet-i Osmaniyye ʿulemâsından bazı kimesne bu ribâ tevehhümüne zâhib olup tehâşî eder imiş menşeʾ-i tevehhüm hakikat-i akidden gaflettir ve fakir Takrîbü'l-mübtedi nam risalede akd-i mezburu mufassılen tahkik eylemiştir"[514] ifadelerle eleştirmektedir. Bu ifadelerde, söz konusu kanaatin akdin mahiyetinin doğru kavranmamasından kaynaklandığını savunmakta ve bu konuda daha önce kaleme aldığı *Takrîbü'l-Mübtedî* adlı risalesine atıfta bulunmaktadır.

Âkifzâde, eserinde bazen zayıf gördüğü görüşleri, henüz ulaşamadığı nakilleri veya uzun araştırmalar sonucunda ulaştığı bilgileri de okuyucuyla paylaşmaktadır. Bu yönü, eserin dikkat çeken üslup özelliklerinden biridir. Kimi zaman bu tür meseleleri başka mercilere havale etmekte, kimi zaman da tereddütlerini veya ulaştığı sonucun kesin olmadığını açıkça ifade etmektedir. Buna dair ifadeler

[510] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.
[511] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[512] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259a.
[513] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 260a-260b.
[514] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b-115a.

genellikle "makam-ı müşkillidir"[515], "fehm-i zayîfânem bu gûne, sehiv ve hataya zafer bulunursa ıslahı ve beyanı mercudur"[516], "bu mesele afallahu anna fakirin kendi vakâyiʿmden olup çok tetebbuʿ eyledim ve sinîn kesîre şüphem oldu, ayn-ı meseleye sarâhaten zaferyâb olmadım lâkin"[517], "zaferyâb olmadık … cümle-i müşkilattan olmuştur, zaferyâb olunursa işaret olur"[518], "hata olduğunda şüphe yoktur menşe-i hata"[519], "zaferyâb olmadım zannım bu ki"[520], "Şürünbülâlî merhûm bir risalesinde tasrih eylediğine baʿde teftişin kesirin bazı ihvan vesâtasıyla zaferyâb oldum, şükrülullahi Teala saʿyehu"[521], "bir eyyam, meselede iştibahımızdan sonra ayn-ı meseleye Abdürrahîm'in Kitâbü'r-rehininde zaferyâb olup bu mahalle suret-i fetvası kayıt olundu"[522], "nakl-i sarîh tetebbuʿ oluna"[523], "hele tetebbuʿ lazımdır"[524], "bu gûne midir mahal-i tetebbuʿdur"[525], "eder mi etmez mi hala görmedim, inşallah-u Teala ba'de'l- ıttıla' tahrir olunur"[526], "Meşâyih-i Osmaniyye fetvalarında bir tarafa fetvaya zafer bulunursa beyan olur"[527] ve "mahal-i nazardır"[528] şeklindeki sözlerle dile getirmektedir. Bu ifadelerle kimi zaman tereddütlerini açıkça ortaya koymakta, kimi zaman ise uzun araştırmalar sonunda ulaştığı sonuçları okuyucuyla paylaşmaktadır. Bazı meselelerde başlangıçta tereddüdünü dile getirmekte, daha sonra ise ulaştığı sonucu açıklamaktadır. Örneğin Kitâbü'n-nikah'ta "halen şüphemdir, inşâllâhü'l-ʿalîmü'l-ʿallâm baʿde'l-ittilâʿ hâmişe işaret olur"[529] dediği meseleyi, Kitâbü'l-hacr'da "fehm-i âcizânem buna vasıl olmuştur"[530] ifadeleriyle açıklamaktadır.

Âkifzâde, nakilde bulunduğu bazı ulemânın ardından veya önem verdiği bir meseleyi açıkladıktan sonra dua ifadelerine yer vermektedir. İmam Ebû Hanîfe hakkında "ʿAzam Hazretleri'nin mezhebidir ve müftâ bihdir. Rahmetullâhi aleyh ve nefeʿanallahü Teala biʿilmihi ve berekâtihi ve haşerenâ mea zümratihi"[531] sözleriyle rahmet dileğinde bulunmakta; hocası Ebû Bekir Çorumî hakkında ise "[trc] Zamanının edibi ve çağların lebîbi üstat es-Seyyid Ebû Bekir el-Çorumî, Allah bizi onun bereketiyle ve ilmiyle faydalandırsın … Allah kabrini nur eylesin ve yerini cennet kılsın"[532] ifadeleriyle

[515] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 131a.
[516] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13b.
[517] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[518] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a.
[519] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38a.
[520] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173b.
[521] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 266b.
[522] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 153b.
[523] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 253b.
[524] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 144a.
[525] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 64b.
[526] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3a.
[527] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 5b.
[528] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 244b.
[529] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 8a.
[530] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 238a.
[531] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 77a.
[532] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10b.

dua etmektedir. Şeyhülislâm Atâullah Efendi'nin *Revâyih* isimli eserinden bahsettikten sonra onun saʿyini takdir etmektedir.[533]

Yemin meselesiyle ilgili bir konuda kendi istinbâtıyla ulaştığı hükmü açıkladıktan sonra Allah'tan bağışlanma dileyerek bunu belirtmektedir: "İstibât-ı zayîfânem buna vasıl olup bununla amel eyledim. Nesʾullahe'l-afve ve'l-afiyet"[534]. Kitâbü'l-ʿâriyet'te yer alan bir takririn sonunda ise "fe'neselühu Sübhânehu tevfîkahu li'tahkîki'l-makâm fî külli mebhas ve merâm"[535] sözleriyle başlayan uzun bir dua ile Allah'tan tevfîk dilemektedir. Bir başka meselede şüphenin ve işkâlin ortadan kalması üzere Allah'a hamd etmektedir.[536] Başka bir meselede ise "[trc.] Şayet isabet etmişsem, Allah kimi tevfîk eylemiş ise elhamdülillâh, hata etmiş isem estağfirullâh ve etûbu ileyh"[537] ve benzer ifadelerle "[trc.] Şayet makul bir istinbâtsa Allah'a hamdolsun hata ise Allah'tan bağışlanma dilerim"[538] sözlerini sarf etmektedir. Ulaştığı sonuçlar için Allah'a hamd ettiği kısımlar da mevcuttur.[539]

İcâreteyn meselelerine dair verilen hükümlerin çoğunun kavâid-i şerʿiyyeye aykırı olduğunu dile getirdikten sonra bir dua cümlesi ile pasajı bitirmektedir: "Malum ola ki icâreteyn meseletelerinde memâlike ferâğ gibi ve sair hilaf-i kavâid-i şerʿiyye görünen fetvalar kavânîne mebni ve teʾsîs-i kavânîn-i mezbûra dahi li-zaruretin dâʿiyeten ve ʿumûm-i belvâ velev zayıf olsun bir kavle bina olup maʿmûl bih tutmuşlardır. Afallahu annâ ve an ihvâninâ'l-müslimîn ve tecâvüzi an tefrîtina fî emri'd-din bi-rahmeti'l-vâsıa'ti ennehu erhâme'r-rahimîn".[540] Bu örnek gibi, Âkifzâde tahrirlerinin olduğu bazı yerlerde Allah'tan bağışlanma dileyerek konuyu sonlandırmaktadır. Buna dair "ʿafallahu annâ",[541] "ʿafallahu an taksiratinâ",[542] "ʿafallah el-Halîm es-Settâr el-ʿAzîz el-Gaffâr ʿannâ ve ʿanhüm ve ʿan emsâlinâ ve ihvânine'l-muhattiʾîn bi-lütfihi'l-ʿumûm ve fazlihi'l-ʿazîm. Nesʾelü zâlike bi'vechi'l-kerîm, amîn"[543] ve "Hazreti Allah sebkat rahmetuhu ʿalâ gadabihi Halîm ism-i şerîfi hürmetine hilmiyle ve afvıyla muamele buyurup layık olduğumuz ile mücâzât buyurmaya. Amin hasbünallah ve niʿme'l-vekil ennehû ʿafüvvün halîmun"[544] ifadeleri örnek verilebilir. *Behce*'den aldığı bir nakil sonrasında fetvanın hatalı olduğunu dile getirerek "[trc.] Allah bizleri ve onu affetsin"[545] sözleriyle bağışlanma dilediği örnekler de bulunmaktadır.

[533] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 49a.
[534] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[535] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 219a-219b.
[536] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38b.
[537] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 52a.
[538] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 147a.
[539] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88a, 168a.
[540] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94a.
[541] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[542] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51b.
[543] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 197b-198a.
[544] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259b.
[545] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.

Kullandığı bazı kaynak eserler hakkında bilgi vermekte, yer yer bunları övmektedir. *Revâyih*, *Netîce* ve istifade ettiği bazı risaleler hakkında açıklamalarda bulunmakta; ayrıca nüshalara dair değerlendirmeler de yapmaktadır. Nitekim hocası Ebû Bekir Çorumî'nin risalesi için "nitekim hattıyla buldum, amel edileceği zaman nakle müracaat edin"[546], Şürünbülâlî'nin risalesi için "baʿde teftiş-i kesîr bazı ihvan vesâtasıyla zaferyâb oldum"[547] ve İbn Nüceym'in fetvası hakkında "[trc.] Bizdeki bir nüshada böyle bulduk. Ancak hak olan ilkinden değil ikincisinden beri olmaktır."[548] ifadeleriyle eser ve nüshalara ilişkin değerlendirmelerini paylaşmaktadır.

Sonuç olarak Âkifzâde, eserini büyük ölçüde Türkçe kaleme almış; yalın, sade ve anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Üslubu ise meseleleri açıklayıcı biçimde ele alan; ihtilaf ve çelişkileri ortaya koyan, kayıt ve istisnaları vurgulayan, uyarıcı, öğretici, tasnif edici ve detaylandırıcı bir karakter taşımaktadır. Yer yer sert ve eleştirel, yer yer ise mütevazı bir anlatım benimseyen bu üslup, müellifin mukaddimede ifade ettiği mübtedî kadı ve müftülere rehberlik etme amacını da desteklemektedir.

2.6. Kaynakları

Mecelletü'l-mehâkim, müellifin mukaddimede de belirttiği üzere râcih ve maʿmûl bih görüşleri bir araya getirerek mübtedî kadı ve müftülere muhakeme sırasında yardımcı olmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu doğrultuda eserde temel Hanefî fıkıh eserleri başta olmak üzere fetva mecmuaları, şeyhülislâm fetvaları, şerhler, hâşiyeler ve risalelerden geniş ölçüde istifade edilmiştir. Mecmuanın tamamı incelendiğinde yaklaşık yüz yetmiş farklı kaynağa atıf yapıldığı görülmektedir.

Nakillerin ardından çoğunlukla kaynağın adı zikredilmiş, bazı yerlerde ise ilgili kitâb, bâb veya naklin bulunduğu konuma ilişkin ayrıntılı bilgiler de verilmiştir. Aynı müellifin birden fazla eserine atıf yapıldığı durumlarda ise eser adı yerine yalnızca müellif ismiyle yetinildiği örnekler de bulunmaktadır. Nitekim İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râik*, *el-Eşbâh ve'n-Nezâʾir*, *el-Fetâvâ'z-Zeynîyye* ve risalesi ayrı ayrı zikredildiği gibi bazı yerlerde yalnızca "İbn Nüceym" ismiyle de kaynak gösterilmiştir. Benzer kullanım şeyhülislâm fetvalarında da görülmekte; Çivizâde, Ebüssuûd, Ali Efendi, Abdürrahîm Efendi, Ankaravî, Esadzâde, Feyzullah Efendi, Kemalpaşazâde, Minkârîzâde ve Müeyyedzâde Yahyâ Efendi gibi isimler eser adı belirtilmeksizin doğrudan kaynak olarak zikredilmektedir.

Müellif, şeyhülislâm fetvalarının yanı sıra yakın dönem ulemâsının fetvalarından da yararlanmıştır. Nitekim Kayseri Müftüsü Mustafa Efendi'nin "Taʿzîr ve gabn davası mevrûs olur mu? el-Cevâb: Olmaz."[549] şeklindeki fetvasına yer vermesi, yalnızca merkezdeki fetva literatürüyle

[546] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 190b.
[547] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 266b.
[548] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 33a.
[549] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 156a.

yetinmeyip taşra müftülerinin fetvalarına da müracaat ettiğini göstermektedir. Ayrıca fetâvâ mecmuaların hamişlerinden de çok sayıda nakilde bulunmuştur. *Hâmiş-i Abdürrahîm*, *Hamiş-i Ankaravî*, *Hâmiş-i Behce*, *Hâmiş-i Kayd-ı cedîd*, *Hâmiş Mecmuat-i Şeyhülislâm Mehmed Efendi*, *Hâmiş-i Netîce*, *Hâmiş-i Revâyih* ve *Hâmiş-i Teshili'l-ferâiz* atıfları bunlara örnek verilebilir. Bir mesele hakkında *Behcetü'l-fetâvâ*'da bir fetvaya ilişkin açıklamaları olan Osman Efendi'ye de atıf yapmış ve bu zâtı, "Osman Efendi dediği fetva emini olmuş fuzelâdan bir zâttır."[550] sözleriyle tanıtmıştır.

Mecmuada isimleri birbirine benzeyen bazı kaynaklar yer almakta olup, bunların bazı nakillerde kısaltılarak yalnızca ilk kelimeleriyle zikredilmesi hangi eserin kastedildiği konusunda tereddüt doğurmaktadır. Örneğin *Hizânetü'l-ekmel*, *Hizânetü'l-fetâvâ*, *Hizânetü'l-fıkh* ve *Hizânetü'l-müftî* gibi aynı kelimeyle başlayan eserler bazı yerlerde yalnızca "Hizâne" şeklinde kaydedilmiştir. Eserde bazı bölümlerde açıkça belirtilmeyen alıntılar da mevcuttur. Örneğin Kitâbü't-tercîh başlığında "kavli li-men baʿzı fuzalâ" şeklinde yedi yerde atıf bulunmaktadır.

Mecmuada risaleler de önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Bazı risalelerden belirli bölümler nakledilmiş, bazıları özetlenmiş, bazıları ise bütünüyle metne alınmıştır. Örneğin Radâʿ başlığında iki risaleden biri tamamen, diğeri de muhtasar biçimde kullanılmıştır. Ganim el-Bağdâdi, Esîrîzâde, ve Hisâlî'nin risaleleri ismi zikredilen risaleler arasındadır.

Müellif, mecmuanın bazı başlıklarında belirli kaynaklara yoğun biçimde başvurmuştur. Örneğin Kitâbü'l-cinâyât bölümünde toplam yüz doksan iki naklin yüz kırk dördü Şeyhülislâm Ali Efendi'ye ait fetvalardır. Bu sayı ilgili kitâb başlığında bulunan nakillerin %75'ine denk gelmektedir.

Mecelletü'l-mehâkim'de müellif tarafından beş ve daha fazla atıf yapılarak nakil alınan eserler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloyu sadeleştirmek amacıyla aynı eserin metnine ve hâmişine yapılan atıflar birlikte değerlendirilmiş; yalnızca şahıs adı zikredilen ve herhangi bir eser adı belirtilmeyen atıflara yer verilmemiştir. Beşten az atıf yapılan kaynak eserlerin tam listesi ise Ek 1'de sunulmuştur.

Tablo 4: Mecelletü'l-mehâkim'de Sıklıkla Atıf Yapılan Eserler

No	Eserin Adı	Müellifin Adı / Kimliği
1	*Ahkâmü's-sıgâr*	Ebü'l-Feth Mecdüddîn Muhammed el-Üsrûşenî (ö. 637/1240'dan sonra)
2		Âkifzâde
3	*el-Asl*	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)

[550] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 81a.

4	*el-Bahrü'r-râ'ik*	Zeynüddin İbn Nüceym (ö. 970/1563)
5	*Behcetü'l-fetâvâ* (ve *Hâmiş-i Behce*)	Şeyhülislâm Yenişehirli Ebü'l-Fazl Abdullah Efendi (ö. 1156/1743)
6	*Câmi'u'l-fusûleyn*	Şeyh Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420)
7	*ed-Dürrü'l-muhtâr*	Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haskefî (ö. 1088/1677)
8	*ed-Dürrü'l-Müntekâ*	Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haskefî (ö. 1088/1677)
9	*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*	Zeynüddin İbn Nüceym (ö. 970/1563)
10	*el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*	Bezzâzî (ö. 827/1424)
11	*el-Fetâvâ'l-Hâniyye*	Kâdîhan (ö. 592/1196)
12	*el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*	Ferîdüddin Âlim b. Alâ (ö. 768/1384)
13	*el-Fetâva'l-Hayriyye*	Hayreddin b. Ahmed er-Remlî (ö. 1081/1671)
14	*el-Fetâva'z-Zeyniyye* (Fetâvâ İbn Nüceym)	Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563)
15	*Fetâvâ-yı Abdürrahîm* (ve *Hâmiş-i Abdürrahim*)	Şeyhülislâm Menteşezâde Abdürrahîm Efendi[551] (ö. 1128/1716) [Minkârîzâde Yahya Efendi (ö. 1088/1678)]
16	*Fetâvâ-yı Ali Efendi*	Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692)
17	*Fetâvâ-yı Ankaravî* (ve *Hâmiş-i Ankaravî*)	Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi (ö. 1098/1687)
18	*Fetâvâ-yı Atâullah*	Minkârîzâde Yahyâ Efendi (ö. 1088/1678); Atâullah Mehmed Efendi derlemesi (ö. 1127/1715)
19	*[Fetâvâ-yı Feyziyye]*	Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703)

[551] Eserin aidiyet problemini inceleyen Çelik, Minkârîzâde Yahya Efendi ile onun öğrencisi ve eserin ismiyle anıldığı Menteşezâde Abdürrahim Efendi arasında bir değerlendirme yapmaktadır. Çelik, eserin Abdürrahim Efendi'nin hocası Yahya Efendi'nin fetvalarını tasnif ve derleme suretiyle oluşturduğunu; ancak zamanla fetvaların Yahyâ Efendi'ye ait olduğu unutularak Abdürrahîm Efendi'ye nispet edildiğini çeşitli nüsha incelemeleriyle ortaya koymaktadır. Karşılaştırdığı kaynaklardan biri, Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını derleyen diğer öğrencisi Atâullah Mehmed Efendi'nin (ö. 1127/1715) Fetâvâ-yı Minkârîzâde ve Fetâvâ-yı Atâullah Efendi adlı mecmualarıdır. Atâullah Efendi'nin derlediği bu mecmualardan ilkinin hocasına nispet edilmesi, ikincisinin ise edilmemesi; Atâullah Efendi'nin mukaddimede müstensihin hata yapma ihtimaline işaret ederek ayrı bir mecmua oluşturmak istemesi ve bu mecmuada Minkârîzâde'nin fetvalarını nakillerle desteklemesiyle açıklanmaktadır. Bu sebeple nakilsiz fetva mecmuası Fetâvâ-yı Minkârîzâde, nakilli mecmua ise Atâullah Efendi'ye nispetle Fetâvâ-yı Atâullah adıyla tanınmıştır. Çelik, Fetâvâ-yı Abdürrahîm ile Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah) mecmualarını mukayese ederek metinlerin aynı olduğunu, aralarında yalnızca çok nadir görülen küçük lafız farklılıklarının bulunduğunu belirtmektedir. Devamında, Fetâvâ-yı Abdürrahîm metninin Menteşezâde Abdürrahîm Efendi'ye ait olamayacağını; müstensih kayıtlarını, fetvaların Fetâvâ-yı Atâullah Efendi'de de bulunmasını ve tarihî bağlamdaki uyuşmazlığı delil göstererek açıklamaktadır. Ahmet Faruk Çelik, "Minkârizâde Yahya Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60 (2021), 63-72; Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 297-298; Âkifzâde ise Atâullah Efendi'ye atıf yaparak naklettiği fetvanın Minkârîzâde Yahya Efendi'ye ait olduğunu ayrıca belirtmektedir. Buna karşılık "Abdürrahîm" atfıyla naklettiği fetvaların Menteşezâde Abdürrahim Efendi'ye değil, Minkârîzâde Yahya Efendi'ye ait olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 208a-208b.

20	*Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*	Şeyhülislâm Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi (ö. 1053/1644)
21	*Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye*	Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Mısrî (ö. 829/1426)
22	*Fihrist-i Behce li'Fındıklı*	Fındıklı Süleyman Efendi (ö. 1193/1779)
23	*Fusûlü'l-İmâdî*	Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî (ö. 670/1271)
24	*el-Hidâye*	Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Mergînânî (ö. 593/1197)
25	*Hizânetü'l-müftîn*	Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin es-Semnekânî (ö. 746/1345)
26	*Hulâsatü'l-Fetâvâ*	İftihâruddîn Tâhir b. Ahmed el-Buhârî (ö. 542/1147)
27	*el-Kâfî*	Ebü'l-Fazl Muhammed el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945)
28	*Kayd-ı Cedîd* (ve *Hâmiş-i Kayd-ı Cedîd*)	Şeyhülislâm Dürrîzâde Mehmed Ârif b. Mustafa (ö. 1215/1800)
29	*Kunye*	Ebü'r-Recâ Necmüddîn ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260)
30	*Lisânü'l-hükkâm*	Ebü'l-Velîd İbnü'ş-Şıhne (ö. 882/1477)
31	*El-Mecmûatü'l-Aliyye fi'l-fıkhi'l-Hanefiyye*	Şeyhülislâm Seyyid Mehmed Şerif Efendi (ö. 1193/1779) (Çatalcalı Ali Efendi fetvalarının derleyicisi)
31	*Mecmua-i Şeyhülislâm Mehmed Efendi* (ve *Hâmiş*)	Şeyhülislâm Mehmed Efendi
32	*Mecmuat-i Ebi Bekir Çorumî*	es-Seyyid Ebûbekir el-Çorumî[552] (ö. 1203/1788)
33	*Minehü'l-gaffâr* (*Şerhu Tenvîri'l-ebsâr*)	Şihâbüddin Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşî (ö. 1006/1598)
34	*el-Muhît*	Ebû Abdullah Burhânü'l-İslâm es-Serahsî (ö. 571/1176)
35	*el-Muhtasar*	Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudûrî (ö. 428/1037)
36	*el-Mülteka'l-Ebhur*	Burhânuddin İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö. 956/1549)
37	*Muteberât*	[Müellif Belirtilmemiş]
38	*Nûru'l-ayn* (ve *Hâmiş*)	Nişancızâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 1031/1621)
39	*er-Revâyihu'z-zekiyye fî fihrisi'l-fetâvâ*	Atâullah Mehmed Efendi (Topal) (ö. 1226/1811)
40	*Teshîlü'l-Ferâiz li-Saçaklızâde* (ve *Hâmiş-i Teshîl*)	Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732)

[552] Âkifzâde, *el-Mecmu* (Arapça Yazma Eserler, 5597), 2a-2b.

41	*Tenvîru'l-ebsâr*	Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Timurtâşî (ö. 1006/1598)
42	*Tercîhu'l-beyyinât*	Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Gânim el-Bağdâdî (ö. 1032/1623)
43	*ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*	Burhânuddin Mahmud b. Mâze el-Buhârî (ö. 616/1219)
44	*Şerh-i Eşbâh* Pîrîzâde	Burhânedüddin İbrahim b. Hüseyin, Pîrîzâde (ö. 1099/1687)
45	*[Eser Belirtilmemiş]*	Zeynüddin İbn Nüceym [Yalnızca İsim Atfı]
46	*[Eser Belirtilmemiş]*	Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer el-Kinânî [Yalnızca İsim Atfı]
47	*[Eser Belirtilmemiş]*	Kavli li men baʿzi'l-fuzalâ [Yalnızca Atıf İbaresi]

Tabloda görüldüğü üzere Âkifzâde, Mecelletü'l-mehâkim'de başta Hanefî fürû literatürünün temel eserleri ile Osmanlı şeyhülislâmlarına ait fetva mecmuaları olmak üzere geniş bir literatürden yararlanmıştır. Bunun yanında daha az sayıda atıf yapılan birçok eser de bulunmakta olup eserde atıf yapılan eserlerin toplam sayısı yüz elliyi aşmaktadır. Müellifin en yoğun biçimde başvurduğu eserler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5:Mecelletü'l-mehâkim'de En Çok Atıf Verilen On Eser

Sıra No	Eserin adı ve müellifi	Yapılan Atıflar
1	Âkifzâde	1052
2	Şeyhülislâm Ankaravî – *Fetâvâ Ankaravî*	388 (hamiş +34)
3	Zeynüddîn İbn Nüceym – *Fetâvâ İbn Nüceym*	294
4	Atâullah Efendi – *er-Revâyih*	248
5	Zeynüddîn İbn Nüceym – *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*	219
6	Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi – *Fetâvâ-yı Ali Efendi*	203
7	*Mecmûat-i Şeyhülislâm Mehmed Efendi*	133
8	İbn Nüceym	83
9	Şeyhülislâm Menteşezâde Abdürrahîm / Şeyhülsilâm Minkârizâde Efendi – *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*	67
10	Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi – *Behcetü'l-fetâvâ*	61
11	Alâüddîn el-Haskefî – *ed-Dürrü'l-müntekâ*	55

Tablodaki yer alan sayısal veriler, yazma nüshalardaki hamişlerin sayımı, müellifin bazı uzun tahrirlerinin bütün olarak değerlendirilmesi ve tahririnin başladığı ile bittiği yerlerin bazı meselelerle iç içe girmesi sebebiyle yaklaşık değerleri ifade etmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere Âkifzâde'nin kaynak tercihinde Hanefî fürû literatürü ile Osmanlı şeyhülislâm fetvaları belirleyici bir yer tutmaktadır. Sayısal olarak İbn Nüceym'in eserleri ve *Fetâvâ-yı Ankaravî* öne çıkmakla birlikte, hacim bakımından eserde en geniş yeri *Revâyihu'z-zekiyye* işgal

etmektedir. Nitekim Âkifzâde, bu eserden yalnızca kısa nakiller yapmakla yetinmemiş; çok sayıda fetvayı özetleyerek mecmuasına aktarmış, müellifinden övgüyle bahsetmiş ve telhis üslubundan da etkilenmiştir. Bu yönüyle *Revâyihu'z-zekiyye*, yalnızca kaynak olarak başvurulan bir eser olmanın ötesinde, *Mecelletü'l-mehâkim*'in telif tarzını etkileyen başlıca eserlerden biri görünümündedir. Ancak *Revâyih*'in eserdeki kullanımı ve müellif üzerindeki etkisi ilerleyen başlıklarda ayrıca ele alınacaktır.

Sayısal bakımdan ise İbn Nüceym'in eserleri ilk sırada yer almaktadır. Müellif, İbn Nüceym'e bazen yalnızca ismiyle, bazen de *el-Bahrü'r-râʾik*, *el-Eşbâh ve'n-nezâʾir*, *Fetâvâ İbn Nüceym* ve *Risâletü İbn Nüceym* gibi eserlerini açıkça zikrederek atıfta bulunmuştur. Bu eserler birlikte değerlendirildiğinde, *Mecelletü'l-mehâkim*'de sayıca en fazla müracaat edilen müellifin İbn Nüceym olduğu görülmektedir. Her ne kadar müstakil olarak dikkate alındığında İbn Nüceym en fazla müracaat edilen isim olarak öne çıksa da, eserin genelinde şeyhülislâm fetvaları hem sayı hem de hacim bakımından belirgin bir ağırlığa sahiptir. Nitekim şeyhülislâm fetvaları arasında en fazla *Fetâvâ-yı Ankaravî*'ye başvurulmuş; bunu sırasıyla Şeyhülislâm Ali Efendi, Şeyhülislâm Abdürrahîm Efendi ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvaları takip etmiştir. Bunun yanında şeyhülislâm fetvaları yalnızca aslî fetva mecmuaları üzerinden değil, *Revâyih* ve *Fihrist-i Behce* gibi bu fetvaları telhis ve tasnif eden eserler aracılığıyla da yoğun biçimde kullanılmıştır. Bu yönüyle *Mecelletü'l-mehâkim*'in temel başvuru literatürünü şeyhülislâm fetvaları oluşturduğu görülmektedir.

Şeyhülislâm fetvalarının ardından en fazla başvurulan kaynaklar sırasıyla *ed-Dürrü'l-müntekâ*, *Fetâvâ-yı Kâdîhan*, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, *Lisânü'l-hükkâm*, *Kunye*, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*, *el-Muhît* ve *Hulâsa*'dır. Bu eserler, Osmanlı fetva geleneğinde nakillerin temelini oluşturan ve yaygın biçimde müracaat edilen Hanefî fürû literatürünün başlıca kaynakları arasında yer almaktadır. Bunun yanında Âkifzâde, hocası es-Seyyid Ebû Bekir Çorumî'nin mecmuasından da dikkate değer ölçüde istifade etmiştir. Yukarıda verilen tablo, Âkifzâde'nin nakillerin sonunda açıkça atıf yaptığı eserler esas alınarak hazırlanmış olup müellif, kendi tahrir ve değerlendirmeleri sırasında da *Tuhfe*, *Enfaʿu'l-vesâʾil* ve *Muzmerât* gibi birçok esere atıfta bulunarak başvurduğu literatürü daha da genişletmektedir.

Âkifzâde, temel fıkıh ve fetva mecmualarından yaptığı nakillerin yanı sıra bazı risalelerin bir kısmını aynen, bir kısmını ise ihtisar ederek mecmuasına derç etmiştir. Nitekim Kitâbü'r-radâʿ başlığında iki risaleden birini tam, diğerini ise muhtasar olarak nakletmiştir.[553] Kitâbü't-tercîhât'ta Hisâlî'nin ve Gânim el-Bağdâdî'nin risalelerini ihtisar ederek aktarmaktadır.[554] Sevm-i şirâ meselesinde ise Ebû Bekir Çorumî ile Torunzâde Mehmed Saîd Efendi'nin risalelerini detaylıca vererek birlikte değerlendirmiştir. Bazı meselelerde farklılık bulunduğunu belirttikten sonra itimadının, şerʿiyyat

[553] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.
[554] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 185b.

hizmetinde selefi Torunzâde Mehmed Said Efendi'nin risalesine olduğunu; zira risaledeki cevapların sabit nakillere dayandığını dile getirerek kullandığı kaynaklar arasında bir mukayese yapmaktadır.[555]

Âkifzâde, kullandığı kaynaklardan yalnızca nakilde bulunmakla yetinmemiş; bazı eserlerin muhtevası, telif mahiyeti, müellifi ve kullanımı hakkında da açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar, hem müellifin kaynaklara olan vukufunu göstermesi hem de dönemin eser adları ve kaynak aidiyetlerine dair önemli bilgiler ihtiva etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Âkifzâde'nin eserinde sıkça kullandığı kaynakların başında gelen *Revâyih* hakkında da bilgi vermektedir. Merhûm Şeyhülislâm Esadzâde Efendizâdesi Şeyhülislâm Atâullah Efendi'ye ait olan *Revâyihu'z-zekiyye fi'l- fihristi'l-fetâvâyi't-Türkiyye* adlı eserin Ali Efendi, *Behce*, Feyzullah ve *Kayd-ı Cedîd* fetvalarından ahz edildiğini, "mülahhâsat-ı nefîse" olduğunu, tamamlanmadığını, icâreye kadar yazıldığını ve "mine'r-*Revâyih*" şeklindeki atıfların bu esere ait olduğunu dile getirir. Âkifzâde mecmuayı nefise şeklinde belirtmesi, sıkça atıf yapması ve Atâullah Efendi'ye dua etmesiyle eserden övgüyle bahseder.[556] Bahsi geçen eser, Atâullah Mehmed Efendi'ye (ö. 1811) aittir. Babası ve dedesi de kendisi gibi şeyhülislâm olup babasına nispetle Şerîfzâde, dedesine nispetle Ebûishakzâde şeklinde anıldığını kaynaklarda belirtilmektedir.[557] Bununla birlikte Âkifzâde, dedesi Esad Efendi'ye nispetle Atâullah Efendi'yi "Şeyhülislâm Esadzâde Efendizâdesi Şeyhülislâm Atâullah Efendi" olarak tanıtmaktadır.[558] Vefat tarihi, eseri yarıda bırakması ve araştırmamıza konu olan *Mecelletü'l-mehâkim*'in yazılış tarihi dikkate alındığında Âkifzâde'nin kendi döneminde bulunan kaynakları kullandığı açıkça görülmektedir.[559]

Âkifzâde'nin mecmualar hakkında verdiği diğer bilgi *Fetâvâ-yı Atâullah* hakkınddır. Fetâvâ mecmuasından aldığı bir nakil sonrasında Âkifzâde, Atâullah Efendi şeklinde zikrettiği ilk fetvanın Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye ait olduğunu ayrıca vurgulamaktadır. Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi'nin (ö. 1715) *Fetâvâ-yı Atâullah* diye bilinen eserin aslında Şeyhülislâm Minkarizâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarının nükûlü bir derlemesi olduğunu göz önüne alarak fetvanın Minkarizâde Yahyâ Efendi'ye nispet edilerek belirtmesi kaynak ve fetva aidiyeti açısından önemlidir.[560]

---

[555] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 245a.
[556] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 49a.
[557] Mehmet İpşirli, "Atâullah Mehmed Efendi, Topal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/47.
[558] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 49a.
[559] Âkifzâde'nin Şeyhülislâm Atâullah Efendi'nin Revâyıh adlı eserinin tamamlanmadığını dile getirmesi Mecelletü'l-mehâkim'in yazılış tarihi tespit edebilme açısından önemlidir. Âkifzâde'nin 1225-1227 tarihleri arasında İstanbul Bâb Mahkemesinde kadılık yaptığı ve kadılık esnasında bu eseri yazdığı bilinmektedir. Şeyhülislâm Atâullah Efendi ise 11 Ekim 1811'de (26 Ramazan 1226) vefat ettiği göz önüne alındığında Mecelletü'l-mehâkim'in 1226 yılından sonra kısa bir süre içerisinde telif edildiği anlaşılmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 1a, 49a; İpşirli, "Atâullah Mehmed Efendi, Topal", 4/47.
[560] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 209r-209v; Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 297-298.

Âkifzâde, Şeyhülislâm fetvalarının derlendiği *Netîcetü'l-fetâvâ* için "Kayd-ı Cedîd tabir olunan Netîcetü'l-fetâvâ" ifadesini kullanmaktadır. *Revâyih*'i tanıtırken de Ali Efendi, *Behce* ve Feyzullah Efendi fetvalarının yanı sıra "Kayd-ı Cedîd" fetvalarından derlendiğini belirtmektedir. Buna karşılık Revâyih'in mukaddimesinde *Netîcetü'l-fetâvâ* için "nûn" rumuzu kullanılmakta, "Kayd-ı Cedîd" adına ise yer verilmemektedir. Buna rağmen Âkifzâde, gerek *Revâyih*'ten gerekse *Netîcetü'l-fetâvâ*'dan yaptığı nakillerde aynı eseri kimi yerde "Netîce", kimi yerde ise "Kayd-ı Cedîd" adıyla zikretmektedir.[561] Bu durum, müellifin *Netîcetü'l-fetâvâ* için "Kayd-ı Cedîd" adını kullanmasının mahiyetine dair bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Netîcetü'l-fetâvâ'nın nüshaları incelendiğinde eserin, Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi (ö. 1215/1800), es-Seyyid Ahmed Efendi ve Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî Efendi ile ilişkilendirildiği ve kitabın hazırlanmasında üç ismin payı olduğu görülmektedir. Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi, şeyhülislâmlık zamanında fetva emini olarak görev yapan es-Seyyid Ahmed Efendi'ye önceki şeyhülislâm fetvalarını nakilleri ile birlikte derleme görevini vermiş, Ahmed Efendi ise bu eseri tedvin ederek *Netîcetü'l-fetâvâ* ismiyle telif etmiştir. Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî ise nüshada yer alan bazı nakillerin ilgili fetva ile aynı hizada yazılmamış olmasını sebep göstererek yeni bir derleme oluşturarak aynı isimle yazıp 1226/1811'de tamamlamıştır.[562] Gedusî'nin bu derlemesi ise 1237/1822 tarihinde matbaada basılarak matbu ilk fıkıh kitabı olmaktadır.

Bu çerçevede Özen, kütüphane kayıtlarında Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'ye nispet edilen *Kayd-ı Cedîd Yahut Mecmuatü'l-fetâvâ* adlı nüshanın *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın ilk müsveddesi olabileceğini belirtmektedir.[563] Katalog *kayıtlarında Kayd-ı Cedîd Yahut Mecmuatü'l-fetâvâ* adıyla yer alan nüshada *Netîcetü'l-fetâvâ*'daki bütün fetvalar bulunmamaktadır. Bu durum, söz konusu mecmuanın *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın muhtasar mahiyetteki ilk müsveddesi olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Âkifzâde'nin "Kayd-ı Cedîd" atfıyla naklettiği fetvalar incelendiğinde, müellifin kastettiği eserin katalog kayıtlarında *Kayd-ı Cedîd Yahut Mecmuatü'l-fetâvâ* adıyla kayıtlı nüsha olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kitâbü'l-hıtân'da "Kayd-ı Cedîd" atfıyla nakledilen on üç fetvanın tamamı *Netîcetü'l-fetâvâ*'da yer almakta, bunlardan yalnızca beşi söz konusu *Kayd-ı Cedîd* nüshasında bulunmaktadır.[564] Ayrıca Âkifzâde, *Revâyih*'te "Netîce" rumuzuyla gösterilen fetvaları da "Kayd-ı Cedîd" olarak nitelendirmektedir. Bunun yanı sıra fetva emini es-Seyyid Ahmed Efendi'nin tertip ettiği *Netîcetü'l-fetâvâ* nüshalarından birinin katalog kaydında, nüshanın dış kapağında "Fetâvâ Kayd-ı

[561] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 264b.
[562] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 268-270.
[563] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 270.
[564] Hâfız Mehmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâvâ* (İstanbul: Amire Matbaası, 1265), 545-550; Muhammed Arif b. Mustafa Dürrîzâde, *Kayd-ı Cedîd Yahud Mecmuatü'l-Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 280), 120a-120b; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 264b-265b.

Cedîd", zahriyesinde ise "Netîcetü'l-fetâvâ" ibaresinin yer aldığı belirtilmektedir.[565] Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, Âkifzâde'nin "Kayd-ı Cedîd" ifadesiyle katalog kayıtlarında bu adla yer alan muhtasar nüshayı değil, doğrudan *Netîcetü'l-fetâvâ*'yı kastettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın dönemin ulemâsı arasında "Kayd-ı Cedîd" adıyla da maruf olduğu söylenebilir.

2.7. Mecelletü'l-Mehâkim'e Sonraki Dönemde Yapılan Atıflar

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, Osmanlı ilmiyesinde İstanbul Bâb Mahkemesi kadılığı ve Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişliği gibi önemli görevlerde bulunmuş bir âlimdir. Mecelletü'l-mehâkim'in günümüze ulaşan yazma nüshalarının fazlalığı, eserin müellifin yaşadığı dönemde ve vefatından sonraki süreçte ulemâ arasında belirli bir dolaşıma sahip olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, yazma eser literatürünün tamamını taramak güç olduğundan, bu çalışmada özellikle matbu fıkıh literatürü esas alınarak esere yapılan atıflar araştırılmaya çalışılmıştır. Yapılan tarama neticesinde *Mecelletü'l-mehâkim*'e doğrudan yapılan atıfların sınırlı olduğu; tespit edilebilen bu atıfların ise başlıca üç eser etrafında toplandığı görülmüştür. Tespit edilebilen bu atıfların ilki, *Behcetü'l-fetâvâ*'nın H. 1289 tarihli matbu baskısında yer alan ilavedir. İkinci olarak uygulamaya yönelik belge ve örnekleri ihtiva eden *Sakk-ı Cedîd*'de *Mecelletü'l-mehâkim*'e birden fazla atıf yapılmıştır. Üçüncü olarak ise Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*'da bir meselelerde *Mecelletü'l-mehâkim*'e müracaat etmektedir.

Behcetü'l-fetâvâ'da Yapılan Atıf

Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvalarını ihtiva eden *Behcetü'l-fetâvâ*, Osmanlı kadı ve müftülerinin en çok müracaat ettiği fetva mecmualarından biridir. Âkifzâde de eserinde bu mecmuadan nakiller yapmakta ve birçok meselede "diyarımızda *Behce* fetvasıyla amel olur"[566] sözüyle uygulamadaki belirleyici konumuna işaret etmektedir. *Behcetü'l-fetâvâ*'nın H. 1289 tarihli baskısında, eserin sonuna Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'de yer alan radâʿ bahsine dair bir risalesi ilave edilmiştir. Bu risale, İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râʾik*'te naklettiği İbn Vehbân'a ait vecih esas alınarak Âkifzâde tarafından detaylandırılarak tertip edilmiştir. "Merhûm Âkifzâde Efendi'nin *Mecmûa-i Vecîze* adlı tercümesinde alâ sebîli't-tafsîl zikrolunan mesâildir." ifadesiyle başlayan risalede, radâʿ sebebiyle haram ve helâl olan hükümler madde madde sıralanmış olup söz konusu risale baskının 643-652. sayfaları arasında yer almaktadır.[567]

Sakk-ı Cedîd'de Yapılan Atıf

Yusuf Ziyâüddîn Efendi tarafından kaleme alınan *Sakk-ı Cedîd*'de Âkifzâde'nin mecmuasına birden fazla defa "Mecmûat-i Âkifzâde" adıyla atıf yapılmaktadır. Bu atıflar ricʿat, sağîrin nafakası,

[565] bkz. Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1079).
[566] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[567] Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 643-652.

kasten öldürme, ferâğ ve müdâniyât bahislerinde yer almakta; ilgili dava örnekleri açıklanırken diğer muteber fetva mecmualarıyla birlikte Âkifzâde'nin görüşlerine de başvurulmaktadır.

İlk atıf Bâbü'r-ric'at kısmında *Meclis-i şerʿîde zevcesine müracaat ilamı suretidir* başlığında verilmiştir. Yusuf Ziyâüddîn Efendi Müeyyedzâde'nin mecmuasından, Kudûrî'den ve Ahi Çelebi'den nakiller verdikten sonra Âkifzâde'den de nakil vermektedir.[568] İkinci atıf ise "sağirin nafakası üzerine muhâlea olup zevce fakire olmağla baʿdehu takdir-i nafaka suretidir" başlığındadır. İlgili dava için Abdürrahîm Efendi, Âkifzâde ve *Fetâvâ-yı Feyziyye*'den nakiller verilmektedir.[569] Üçüncü atıf, "verese ʿamden katlini dava ve katil zevceme zina eder iken görüp katl eyledim deyu yeminiyle tasdik olunduğu" başlığında bulunmaktadır. Müellif, *Câmiʿatü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-Fetâvâ* ve Âkifzâde'den nakil vermektedir.[570] Diğer nakil ise "suret-i değirmen maraz-ı mevtinde ferâğın adem-i sıhhati davasına evlad ferâğ kadir olduğu" başlığındadır. Bu meseleyi izah ettikten sonra Yusuf Ziyâüddîn Efendi, muteber kitapta yer alan Abdürrahîm Efendi fetvasının "mesmûʿ olmaz" ifadesine, maʿmûl bih görüşe aykırı olduğu gerekçesiyle iltifat edilmediğini ve ilgili davada ferâğın sahih olmayıp davanın dinleneceği yönünde hüküm verildiğini belirtmektedir.[571] Bunu fetva emini Süleyman Efendi'ye sorduğunu da belirterek Âkifzâde'den nakil alır.[572] Âkifzâde ise konuyla ilgili ferâğın sahih olmadığı üzerine *Behce* fetvası ve Ali Efendi fetvalarının ıtlâkınca amel edildiği ve bunun maʿmûl bih olduğunu ifade etmektedir.[573] Bir başka atıf ise Müdâniyât bölümde "semen-i mebî'de müeccele olan deynin kable tamami'l-müddet mütâlebesi meşru olmadığı müddeiye tefhim" başlığında bulunmaktadır.[574]

---

[568] İstanbulî, *Sakk-i Cedîd*, s.64.; Âkifzâde'nin mecmuasında "Malûm ola ki taʿlîklerin bâin olduğu, mâl olan şarta taʿlîk olursadır. Yoksa duhûl dâr gibi mâl olmayan şarta, talâk-ı sarîh yahut örfen sarîh hükmünde olan lafzın taʿlîki ricʿîyi îcâb eder. Gaflet olunmaya" ifadeleriyle yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.

[569] İstanbulî, *Sakk-i Cedîd*, 117; Atıf verilen kısım Âkifzâde'nin mecmuasında "Nafaka-i sağîr üzerine muhâlea olan zevce ʿisâr davasına binâen zevç muhâleadan sağîri infak mütâlebe edip, zevç dahi yesârını dava eylese yesâr beyyinesine itibar olur. İkāme-i beyyine edemez ise yesârı olmadığına zevceye yemin verilir. Zira bedelün mâ leyse bi'l-mâlin ile medyûn ʿisâr kavlinde yemini ile musaddaktır. Meselemiz bu kabildendir. Zira nafaka-i sağîri bedel-i hulʿ kılmıştır. Hulʿ mal değildir. Pes ʿisârına mebnî sağîri zevç muhâlea infak ettirince zevç dahi kıymet-i nafakayı zevceye müracaat eder. Zira bedel-i hulʿ olmuştur. Zevce üzerinde kalıp sağîre infak olacak idi olmayınca bedel-i hulʿ olan kıymet-i nafakaya zevç mütâlebe eder. Kezâlik bu gûne muhâlea olan zevce-i ecnebiyye nefsini tezvîcle hadânesi sâkıt olup hadâne-i uhrâ nafaka-i sağîri zevçten alsa zevç yine kıymetini zevceye müracaat eder. Hatta bu sûrete Yahyâ Efendi fetvâsı vardır. Gaflet olunmaya." ifadeleriyle yer bulmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 171b.

[570] İstanbulî, *Sakk-i Cedîd*, 174-175; Nakil alınan kısım "Amma katl kastıyla şehr-i seyf edip leylen ya nehâran üzerine hücûm eyleyeni katl edip veresesi dava ettikte üzerine âlet-i harble hücûm eylediğine beyyine ile isbât ederse kısastan halâs olur. Netîce'de bunun dahi fetvâsı olup hâmişinde Kuhistânî'den naklen '… kûd kazâen dir ve diyâneten üzerine bir şey gerekmez' deyü yazar. Malûm oldu ki zina meselesi gibi değildir. Üzerine âlet-i harble hücûmunu isbât lâzımdır ki kısastan kurtula; yemini ile tasdîk olmuyor ve katlden gayri tarîkle nefsini tahlîs mümkün olmamak şarttır ve illâ yine kısas olur. Eğer nefsini katlden gayri tarîkle tahlîs mümkün değil iken katl etmeyip nefsini katle teslim eylese âsim olur. Yine Kuhistânî'den nakl-i mezbûrda musarrahdır." şeklinde geçmektedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 278b.

[571] Nakil alınan Abdürrahim Efendi fetvâsı "Ferâğü'l-marîzde icâre-i muaccele ve müeccele ile bir vakıf dükkâna mutasarrıf olan Zeyd maraz-ı mevtinde ol dükkânı izn-i mütevelli ile zevcesi Hind'e ferâğ edip birkaç gün mürurunda Zeyd fevt olsa hâlen Zeyd'in oğulları Amr ve Bekir ferâğ-ı mezbûr maraz-ı mevtinde olmağla tutmayız deyip ol dükkânı Hind'den alıp tasarrufa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmazlar." İstanbulî, *Sakk-i Cedîd*, 242.

[572] İstanbulî, *Sakk-i Cedîd*, 243; Nakil alından kısım "Maraz-ı mevtinde zevcenin gayrına ferâğ edip bilâ veled fevt olsa mütevelli vakıf için zabt eder deyu Abdürrahîm fetvası vardır, zevcede edemez deyu Yahyâ Efendi fetvası vardır" şeklindedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 93b.

[573] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95a.

[574] İstanbulî, *Sakk-i Cedîd*, 375; Âkifzâde'nin ifadeleri "Zimmet dediğimiz min haysü'l-lügati zemmden müştak olup ʿuhde-i nefs-i insâniyyeden ibarettir. Nefs taalluk-ı mütâlebeden halâs-ı ʿuhdesinden hurûc edemez ise mazhar-ı zemm-i şerʿî olduğu

Dürerü'l-Hükkam'da Yapılan Atıf

Ali Haydar Efendi, Mecelle şerhi olan *Dürerü'l-hükkâm*'da Kitâbü'l-kefâle başlığı altında kefalet lafızlarına dair bir meselede Âkifzâde'ye atıf yapmaktadır. Mecelle'nin 622. maddesinin şerhinde, "borcum" ve "deynim" gibi ifadelerin kefalet lafızları kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine dair meselenin muteber fıkıh kitaplarında sarâhaten yer almadığını, bu hususu yalnızca Âkifzâde'nin mecmuasında tespit ettiğini belirtir.

Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*'da Mecelle'nin 622. maddesini şerhederken kefalet lafızlarına dair bir meselede Âkifzâde'ye atıf yapmaktadır. "Borcum" ve "deynim" gibi ifadelerin kefalet lafızları kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine ilişkin meselenin muteber Hanefî kaynaklarında açık biçimde yer almadığını, bu konuda yalnızca Âkifzâde'nin mecmuasında bir açıklama tespit ettiğini belirtmektedir.[575] Daha sonra aynı meseleye dair Fetvâhâne-i Âliyye'de verilen kefâlet lafızlarında sayılacağına yönelik şifahî cevabı vermekle birlikte bu görüşün teyidi için sarih bir nakle ihtyaç bulunduğunu da özellikle vurgulamakta ve *Reddü'l-muhtâr*'daki genel ilkeleri zikrederek değerlendirmesini tamamlamaktadır.[576] Meseleyi temellendirirken kaynaklardan birinin Âkifzâde mecmuası olması, *Mecelletü'l-mehâkim*'in sonraki *Mecelle* literatüründe de başvurulan kaynaklar arasında yer aldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

için ʿuhde-i şerʿiyye-i nefs-i mükellefe zimmet tabir olmuştur. Fe'fhem." şeklindedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111b-112a.

[575] Nakil alınan kısım asıl mecmuada "Kezâlik borcum deynim tabiri makâm-ı kefâlette edât-ı iltizâmın pek akvâsı olduğu diyârımızda örf olmağla makām-ı kefâlette 'borcum, deynim, benden al, ben veririm' tabirleri kefâlet olmak zâhirdir. Amma mukaddem kefâlet tabirimizden gaflet olunmaya ki makām-ı kefâlet 'kefilimsin' deyü meselen suâl olunmak gibi ya 'kefil ol' deyü emr olunmak gibi yahut 'bu benim kefilimdir' demek gibi; hulâsa bunun gibi makāmda 'borcum' demek belâ 'kefilim, kefâlet hasebiyle borç edindim' demektir. İltizâmda sarîh ve örf cârîdir. Lâkin bu makāmda mücerred 'borcum' demek kefâlet olmadığına mehâkimde amel cârîdir." şeklinde geçmektedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120a.

[576] Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 2/925.

İKİNCİ BÖLÜM
ÂKİFZÂDE'NİN TAHRİR VE TERCİH ANLAYIŞI

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'de ortaya koyduğu fıkhî mesai, nakil faaliyetinin yanı sıra mevcut fıkhî birikimi uygulama açısından açıklayan, değerlendiren ve hangi görüşlerin esas alındığını ortaya koyan bir ilmî faaliyeti yansıtmaktadır. Bu sürecin anlaşılabilmesi için öncelikle müellifin metni oluşturma ve nakilleri ele alış biçiminin incelenmesi gerekmektedir. Nitekim Âkifzâde, farklı kaynaklardan aktardığı fetva ve fıkıh malzemesini bir araya getirmiş, meseleleri ilgili nakiller arasında irtibat kurarak ele almış ve gerekli gördüğü yerlerde açıklama ve değerlendirmelerle metne müdahil olmuştur. Müellif, eserin mukaddimesinde takip ettiği yöntemi "hasbe'l-iktizâ kâh aynı fetvâ, kâh nakl-i sarîh tahrîr, kâh mefâhim-i fetâvâ ve nukûlden hulâsa Türkî tahrîr" şeklinde ifade ederek, metin inşasında takip ettiği çok katmanlı yazım ve telif tarzına işaret etmektedir. Bu ifade, onun mecmuayı kaleme alırken nakilleri aynen aktarmanın yanı sıra ihtisar ederek Türkçeleştirdiğini ve açıklayıcı takrirlere yer verdiğini göstermektedir.

Âkifzâde'nin metindeki tasarruflarını ifade ederken kullandığı temel kavramlardan biri "tahrîr"dir. Tahrir, sözlükte yazıya geçirme ve kayıt altına alma anlamına gelmektedir.[577] Âkifzâde ise bu kavramı hem nakil ve fetvaların esere yazılması hem de kendi açıklama ve değerlendirmeleri için kullanmaktadır. Nitekim "tahrîrimiz"[578] ve "bizden Türkî tahrîr daha önce geçmişti"[579] gibi ifadelerle kendi değerlendirmelerini de bu kavramla nitelendirmektedir. Bu sebeple çalışmada, müellifin metni oluşturma süreci genel olarak nakil ve metin inşası çerçevesinde ele alınacak; "müellifin tahrîrleri" ifadesi ise yalnızca Âkifzâde'ye ait açıklama ve değerlendirmeleri ifade etmek üzere kullanılacaktır.

Bu çerçevede bölümün ilk kısmında, Âkifzâde'nin fetva ve fıkıh malzemesini hangi yöntemle nakledip düzenlediği incelenecektir. Bu kapsamda müellifin nakil kullanımı, atıf biçimi, nüsha ve metin kritiğine yaklaşımı ile ibare tahlilleri ele alınacaktır. Ardından müellifin tahrirlerinin yapısal özellikleri üzerinde durularak mecmuada sınırlı sayıda yer alan soru-cevap formundaki fetvalar ile kaide ve zabıt türündeki ifadeleri ele alınacaktır. Böylece Âkifzâde'nin mevcut fetva ve fıkıh malzemesini mecmuaya aktarırken ve kendi açıklamalarını metne dâhil ederken benimsediği tahrir anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bölümün ikinci kısmında ise Âkifzâde'nin döneminde fetva ve amelde tercih edilen görüşleri eserine yansıtma biçimi incelenecek; meşâyihin görüşleri, şeyhülislâm fetvaları ve fetva

[577] Hüseyin Remzî, *Lügat-ı Remzî*, 1/241; Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâcî* (İstanbul: Asır Matbaası, 1318), 216.
[578] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 48a, 148b, 195a, 196a, 218b, 289b.
[579] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59b.

fihristlerinin bu süreçteki yeri çerçevesinde müellifin bu tercihlere yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. NAKİL VE METİN İNŞASI

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, *Mecelletü'l-mehâkim*'i başta Şeyhülislâm fetvaları olmak üzere fürû fıkıh eserleri, fetva mecmuaları ve çeşitli risalelerden yaptığı iktibaslar üzerine inşa etmiştir. Müellif, mukaddimesinde bazı fetvaları "ayn-ı fetva" olarak asıl şekliyle ve bazılarını ise yalnızca fürû fıkıh metinlerinden nakledeceğini; bazılarını ise mefhumunu açıklayarak aktaracağını belirtmektedir. Bu doğrultuda eserinde hem fetvalara hem de fürû fıkıh literatürüne ait metinlere yer vermiş; bunları kimi zaman aslî diliyle, kimi zaman ise Türkçeye tercüme ederek veya mefhumunu özetleyip açıklayarak aktarmıştır. Müellifin telif amacının mübtedîlere yardımcı olmak olması, nakledilen metinlerin anlaşılmasını kolaylaştıran, açıklayıcı ve öğretici bir üslubun benimsenmesine de zemin hazırlamıştır.

Osmanlı fetva mecmualarında yer alan nakiller sadece fetvaların aktarımını sağlamakla kalmamakta aynı zamanda muteberliğini ve ilmî meşruiyetini temin eden metodolojik bir unsur olarak karşımız çıkmaktadır. Fetvalara nakil yazma geleneğinin ne zaman başlandığı tam olarak bilinmemekle birlikte fetvaların ne derece muteber olduğunun anlaşılması için taşra müftüleri için nakil yazma gerekli görülmekteydi.[580] Nitekim 1594 tarihli bir fermana ve Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1006/1598) iki fetvasına bakıldığında taşra kadı ve müftüler için fetvalara muteber kaynaklardan nakil yazarak delillerini zikretme zorunluluğu getirildiği anlaşılmaktadır.[581] Osmanlı alimleri, temel fıkıh metinleri başta olmak üzere muteber eserlerden nakiller aktarmak suretiyle hem fetvanın dayanağını göstermekte hem de usulî anlamda meşruiyet zincirini koruyarak fetvaya itimadı güçlendirmektedir. Takip edilen bu yöntemi Âkifzâde de eserinde uygulamaktadır.

Âkifzâde'nin eserini klasik fetva mecmuası veya nukûllü fetva mecmuası olarak tanımlamak, eserin metodolojik karakterini yansıtmada yetersiz kalmaktadır. Müellif, eserinde yalnızca fetvalara yer vermediği gibi fetvalarda da nakil yazmak amacı da bulunmamaktadır. Eserde Âkifzâde fetva veya diğer fıkıh eserlerinden iktibasların yanı sıra bunları tashih etmekte; tenkit, tercih ve tembih mahiyetindeki tahrirlerini ekleyerek yeniden düzenlemektedir. Nakillerden çıkan manayı veya ibareleri açıklamakta, ihtilaflı meselelerde kendi istinbâtını yahut müftâ bih, maʿmûl bih, örf ve zaruret gibi gerekçelere

[580] Arslan, "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetvâ Mecmuaları", 133.
[581] Arslan, "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetvâ Mecmuaları", 133.

dayanarak uygulanagelen hükmü belirtmekte; böylece nakli aktarmanın ötesine geçerek, onu hukukî bağlamı içerisinde açıklayan ve değerlendiren bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

1.1. Nakil Kullanımı ve Atıf

Âkifzâde'nin metin aktarımlarında takip ettiği kaynak kullanımı ve atıf düzeni, eserin telif tarzını anlamaya imkân veren temel unsurlardan biridir. Bu başlıkta "nakil" kavramı, ağırlıklı olarak fürû fıkıh eserleri, fetva mecmuaları ve diğer kaynaklardan yapılan metin aktarımlarını ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte, fetvanın dayandığı nükûlün de birlikte aktarıldığı örnekler ayrıca belirtilmiştir. Zira bu örneklerde yer alan nükûl, müellif tarafından doğrudan aslî kaynaklardan değil, nukûllü fetva mecmuaları aracılığıyla aktarılmıştır. *Mecelletü'l-mehâkim*'in genelinde ise fetvalardan bağımsız olarak fürû fıkıh eserlerinden yapılan metin iktibasları önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple, "nakil" kavramıyla fetva-nakil ikilisi değil, metin aktarımı anlamındaki genel kullanım kastedilmektedir. Eser, nakil ve müellif tahrirlerinin birlikte kurulduğu bir yapı arz etmektedir.

Mecmuada aktarılan metinlerin kaynağı çoğunlukla eser veya müellif adı zikredilerek gösterilmiştir. Ancak nakillerin tahrirlerle iç içe verildiği ve fetvaların ihtisar formlarının yer aldığı bazı bölümlerde nakledilen metin ile müellif tahririnin sınırları açık biçimde takip edilememektedir. Benzer şekilde, fetvanın ihtisar edildiği bazı örneklerde atıf gösteriminin fetva sahibi ile ihtisarı gerçekleştiren kişi arasında tereddüde yol açabilecek bir görünüm arz ettiği görülmektedir. Bu çerçevede, öncelikle Âkifzâde'nin metin aktarımlarında takip ettiği atıf düzeni incelenecek, ardından metin aidiyetini etkileyen söz konusu hususlar değerlendirilecektir.

Âkifzâde, İstanbul Bâb Mahkemesi kadılık görevini yürüttüğü sırada kaleme aldığını ifade ettiği eserin mukaddimesinde, takip edeceği usule dair açıklamalarda bulunmaktadır. Buna göre müellif, "mütûn-i metîne", "şurûh-u pür-fütûh-u semîne" ve "kütüb-i fetâvâ-yı şerîfe"yi esas alarak eserini oluşturacağını belirtir.[582] Bu sıralama, Hanefî mezhebi içerisinde otoriteyi muhafaza etmeye yönelik teorik bir çerçeve sunmaktadır. Mezhebin temel görüşlerini ortaya koyan temel metinler, bu metinlerin şerhleri ve dönem uygulamasını yansıtan fetvalar; bir diğer ifadeyle Zâhirü'r-rivâye, Nâdirür'r-rivâye Vâkıât/Nevâzil literatürü kaynak olarak zikredilmektedir. Eserin bütünü incelendiğinde, müellifin Osmanlı uygulamasında belirleyici role sahip olan şeyhülislâm fetvalarını ve dönemin uygulamalarını öne çıkardığı görülmektedir. Muteber kaynaklardan yapılan iktibasların yanı sıra müellifin tahrirleriyle derlenen *Mecelletü'l-mehâkim*'de nakillerin birden fazla işleve sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda nakiller; çoğu zaman meseleye dair hükmün ortaya konulması amacıyla verilmişken, bazen ihtilafın bir göstergesi, bazen de müellifin tahririlerini destekleyici bir unsur olarak kullanılmıştır.

[582] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.

Mecmuanın genelinde fetva veya müstakil nakillerin çoğu, meseleye ilişkin hükmü açıkça ortaya koymak üzere verilmektedir. Müellifin fetvalara ayrıca nakil yazma gibi sistematik bir amacı bulunmadığından, fetvalar çoğunlukla bağımsız verilmiş; dayandığı nakiller fetva-nakil ikilisi şeklinde düzenli biçimde esere alınmamıştır. Örneğin Kitabü'l-cinâyât bölümünde geniş yer bulan Ali Efendi'nin fetvaları doğrudan veya ihtisar formuyla verilmiş, ancak fetvalara ayrıca nakil yazılmamıştır.[583] Benzer şekilde Kitâbü'ş-şirket başlığının neredeyse tamamı *Revâyih* vasıtasıyla, şeyhülislâmlara ait fetva mecmualarından derlenmiş olup nakillerine yer verilmemiştir.[584] Kitâbü'r-radâʿ bölümü de Âkifzâde'nin naklettiği risalelerden müteşekkildir.[585] Buna karşın ihtilaflı veya ayrıntılı tahrirlerin yapıldığı bazı meselelerde fetvanın nakliyle birlikte alındığı da görülmektedir. Nitekim Kitâbü'l-ıtk'da kölenin azadı ile ilgili köle, sahibi ve zilyed arasında görülen davada hangi beyyinenin evla olduğuna dair *Behcetü'l-fetâvâ*'dan iki fetva verildikten sonra, bu fetvalara *Hizânetü'l-müftîn*'den nakil yazıldığı vurgulanarak ilgili nakil doğrudan aktarılmaktadır.[586] Müellifin tahriri incelendiğinde, fetva ve naklin kendi değerlendirmesini destekleyici mahiyette kullanıldığı görülmektedir. Benzer bir durum, Kitâbü's-sarf başlığında zevcenin kocasına "sarf et" tabirinin hükmü konusunda mevcuttur. Meselede hibe mi yoksa karz mı olduğuna dair bir ihtilafın bulunduğunu bahseden Âkifzâde, kendi tahririne destekleyici olarak Atâullah Efendi'nin fetvasını, nakilleriyle birlikte almaktadır.[587] Kitâbü'l-cinâyât'ta geçen başka bir mesele, bu bağlamda örnek olarak verilebilir. Âkifzâde, *Netîcetü'l-fetâvâ*'da, annesiyle zina eden zâniyi öldüren kişinin yemini ile kısastan kurtulacağına dair fetvayı aktardıktan sonra, aynı eserde buna benzer başka bir meselenin bulunduğunu ve alet-i cerîha ile kendisine hücûm edeni öldüren kimsenin ise yemini ile değil, ancak beyyine ile kısastan kurtulabileceğini ifade etmektedir. Müellif, bu ikinci durumun zina ile aynı mahiyette olmadığını vurgulayarak, kısastan kurtulabilmek için alet-i harp ile gerçekleştiğinin ve kendisini öldürme dışında bir yolla koruma imkanının bulunmadığının beyyine ile ispat edilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Bu tahririni desteklemek üzere, ikinci meseleye dair, Kuhistânî'den nakil yazıldığını belirterek ilgili nakli aynı ibarelerle eserine dahil etmektedir.[588] İhtilaflı meselelerde fetva ve nakil ikilisine dair bir diğer örnek ise Kitâbü'l-hudûd'da görülmektedir. İbn Nüceym'den aldığı nakilden sonra, hilafına *Kayd-ı Cedîd*'de *(Netîcetü'l-Fetâvâ)* fetva bulunduğunu ve bu fetvaya *Tenvir*'den nakil yazıldığını belirterek nakli doğrudan almaktadır.[589]

Eserdeki bazı fetvaların veya bağımsız nakillerin; birbirini destekleyici, teyit edici ve kuvvetlendirici olarak alındığı da görülmektedir. Kitâbü'd-dâva başlığında mahkemede meçhulün hakkı konusunda yemin istenmesi meselesinde İbn Nüceym fetvası, *Eşbah* nakli ve bunu teyit eden Ali

[583] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 271b-283a.
[584] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 82a-88a.
[585] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 19b-31b.
[586] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 68a-68b.
[587] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114a-114b.
[588] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 278b.
[589] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 72b.

Efendi'nin fetvasını "Ali Efendi'nin tereke maddesinde fetvâ-yı İbn Nüceym'i teyid eder ki fetvâ budur" şeklinde belirterek hükmü destekleyen nakillerle birlikte vermektedir.[590] Başka bir örnek Kitâbü'l-cinâyât'ta yer almaktadır. Dede Efendi'nin risalesinden yapılan nakilde yer alan zina davası hakkında "beyyineye gerek olmayacağına" dair ibareyi şüpheyle karşılayan Âkifzâde, müeyyed nakillere müracaat edilmesini istemekte ve sonrasında *Netîcetü'l-fetâvâ*'dan "Netîce'de ayn-ı fetva bulunup bu mahalle kayd olundu ki budur" diyerek fetvayı, teyit eden bir unsur olarak aktarmaktadır.[591]

Nakilleri yalnızca birbirini destekleyici olarak değil, kendi tahririni kuvvetlendirmek için verdiğini de belirtir. Hacr bahsinde yaptığı tahririn "fakîre bu gûne makam sunûh eylemiştir, yine mülâhaza ve tetebbuʿ buyrula. Takdirimizi müeyyed nakillerdir" dedikten sonra *Dürer*'den nakil vermesi bu duruma örnektir.[592] Bir diğer örnek Kitâbü'n-nikâh'ta, Abdürrahim Efendi ve Ali Efendi fetvaları arasındaki ihtilafı gidermeye yönelik yaptığı tahririnden sonra gelmektedir. Tahririn ardından "takdirimizi müeyyed nakillerdir ki zikr olunur" ifadesiyle, Ankaravî üzerinden *Ahkâmi's-sibyân* ve *Hâniyye*'den; ayrıca "*Dürrü'l-müntekâ*'da dahi takdirimizi müeyyed tasrih vardır ki budur" diyerek *Dürrü'l-müntekâ*'dan başka bir nakil vermektedir.[593] Benzer şekilde hadâne ve nafaka ücretleri arasındaki farka dikkat çektikten sonra Abdürrahîm Efendi'nin fetvasınca amel ettiğini belirterek hem Abdürrahîm Efendi'nin fetvasını hem de hilafına verilen Ali Efendi'nin fetvasını zikreder.[594] Âkifzâde şüphe içerisinde olduğunu belirttiği tahrirlerinde de nakli doğrudan alarak ifadelerini güçlendirmektedir. Kitâbü'd-davâ'da yer alan bir meselede zannını açıkladıktan sonra "nukûlden fehm-i acizânem bu gûnedir. Fefhem. Nakil zafer bulunmuşdur ki budur" diyerek *Semti'l-ahmûl*'den nakil almaktadır.[595] Bir diğer örnek Kitabü'l-ikrâh'dan verilebilir. Âkifzâde *Behcetü'l-fetâva* naklinden sonra yaptığı kısa tahririnde yine *Behcetü'l-fetâvâ*'dan destekleyici başka bir fetva olduğu ve ikisine *Mebsut*'tan nakil yazıldığını dile getirerek bu fetvayı da nakletmektedir. Ancak bu ikinci fetvaya dair şüphesini kaydederek, *Mebsut*'ta ikrâh ile taʿlil edildiğini ve "adem-i ikrâh suretinde kavli tasdik olduğu nakl-i ahara muhtaçtır" şeklindeki kanaatini paylaşır.[596] Müellifin, tahririni destekleyen *Behcetü'l-fetâvâ* fetvasını nakletmesine rağmen hâlâ şüphesinin bulunduğunu ifade etmesi kayda değerdir.

Âkifzâde bazı fetva ve nakilleri ise ihtilafı belirginleştirmek ve esere müracaat eden kişilere konuyla ilgili tartışmaları ve ihtilafı aktarmak için kullanmaktadır. Kitâbü'l-vakf bölümünde borçlunun

[590] Âkifzâde'nin verdiği fetvâ "Zeyd-i müteveffânın bazı veresesi Zeyd'in zevcesi Hind'e taʿyîn-i madde etmedin terekeden nesne ahz ve ihfâ etmediğine yemin verdirmeye kâdir olur mu? el-Cevâb: Allâhü aʿlem olmazlar. Ali Efendi." şeklindedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 165a.
[591] Âkifzâde'nin bu meselede verdiği fetvâ "Zeyd Amr'ı anası Hind zina ederken gördükde Amr'ı katl eylese Zeyd'e nesne lâzım olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Bu sûrette Amr'ın veresesi vech-i muharrer üzere zinayı inkâr eyleseler Zeyd ancak yeminiyle tasdîk olunur mu? el-Cevâb: Olunur. Min Netîce." şeklindedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 278b.
[592] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 239a.
[593] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3b.
[594] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51a-51b.
[595] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 158b.
[596] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 235b.

vakfı meselesine dair İbn Nüceym'den nakil aldıktan sonra, "bu fetvanın ıtlâkı mâ-sebakta İbn Hümâm'dan naklen lüzûm-ı vakıf nakline münâfîdir" diyerek daha önce verdiği İbn Hümâm nakliyle ihtilaf hâlinde bulunduğunu belirtir.[597] Kitâbü'l-mudârebe bölümünde ise mudârebe akdinde rabbü'l-mâlin seferden men'i ile ilgili meselede Atâullah Efendi ve *Behcetü'l-fetâvâ* fetvasını doğrudan zikrettikten sonra tahririnde bu ikisinin birbirine muhalif olduğunu ifade eder.[598] Devamında Ali Efendi ve Minkârîzâde Yahya Efendi fetvalarını doğrudan nakil vermeden dolaylı bir şekilde Atâullah Efendi fetvasını desteklediklerini dile getirir.[599] Kitâbü'n-nikâh'ta vâsinin inkâha kadir olup olmadığı meselesi de bu bağlamda örnek verilebilir. Âkifzâde, şeyhülislâm fetvalarında, vâsinin inkâha kadir olmadığına yönelik hükümlerin bulunduğunu ifade ettikten sonra hilafına yönelik İbn Nüceym'in fetvası mevcut olduğunu belirterek doğrudan nakli aktarır.[600] Sonunda ise meşâyihin adem-i cevâza itimat ettiklerine dair *Kâdîhan*'da nakil bulunduğunu ayrıca vurgular. Böylece nakilleri hem ihtilafı ortaya koymak ve açıklamak hem de fetvada ve amelde tercih edilen görüşü temellendirmek amacıyla birlikte kullanır. Başka bir örnek ise Kitâbü'l-icâre'de yer alan ferâğ meselesinde görülmektedir. Âkifzâde tahririnin ortasında, bu değerlendirmesini sıhhat görüşü üzerine bina ettiğini ancak hilafına Ebüssuûd Efendi'nin fetvası bulunduğunu belirterek nakli doğrudan alır.[601] Ardından Abdürrahîm Efendi'nin fetvasının kendi tahririni destekleyici yönde bulunduğunu, mahkemede bu şekilde amel edildiğini ve bunun Ebüssuûd Efendi'nin fetvasının hilafına cereyan ettiğini dile getirir.[602] Âkifzâde'nin muhtelif fetvaları bir arada vererek hangi yönde tercihin bulunduğuna dair örnekler eserde sıkça bulunmaktadır.

Âkifzâde'nin nakiller arasındaki uyum veya uyumsuzluğu yaptığı vurgular, mecmuayı fetva türü eserlerden ayıran başlıca özelliklerden biridir. Müellif, nakilleri hükmü ortaya koymak veya muteber kaynaklara dayanarak sıhhatini göstermek amacıyla almakla birlikte nakiller arasındaki bağlantıyı, teyidi ve ihtilafı da görünür kılar. Bu bağlamda, aynı yönde verilen nakillerin destekleyici mahiyetini ifade ederek hükmü tahkim ederken; farklı yöndeki görüşlerde ihtilafı belirginleştirir; kimi zaman amel edilen görüşü, kimi zaman şüphesini kimi zaman da nihai kanaatini vermektedir. Eserde şeyhülislâm fetvalarının yoğunluğu göz önüne alındığında, eserdeki bu yöntem, özellikle mübtedî kadıların karşılaşabileceği problemlerden biri olan muhtelif fetvalar karşısında hangisiyle amel edileceği meselesine de rehberlik etmektedir. Zira Âkifzâde, ihtilafı ortaya koyduktan sonra esas alınan görüşü "müftâ bih" ve "maʿmûl bih" başta olmak üzere muhtelif iftâ alametleriyle nitelendirerek açıklığa kavuşturmaktadır.

[597] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94a.
[598] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 208a-208b.
[599] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 208b.
[600] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 9b.
[601] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233a-233b.
[602] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233a-233b.

Eserde yer alan nakillerin atıflarının doğrudan, dolaylı ve örtük bir biçimde yapıldığı görülmektedir. Doğrudan alınan nakillerde, ilmî usule uygun olarak genellikle alıntılanan cümlenin sonunda kaynak belirtilmiştir. Bazı kısımlarda yalnızca kaynak değil o kaynağın dayandığı eser de gösterilerek muteber eserlerle bağlantı kurulmuştur. Özellikle müellifin tartıştığı veya şüphe beyan ettiği yahut ihtilaflı meselelerde açıkça "*Ankaravî* ani'l-*Bezzâziyye*" şeklinde hem aldığı kaynak hem de onun dayandığı eser verilerek hükmün kuvvetlendirildiği görülmektedir.[603] Örneğin Kitabü'n-nikâh'ta bulûğ muhayyerliğini ifade etmek üzere kurulan cümlelerde, yemin ve beyyinenin hangisinde gerekeceği hususunda hocası Ebû Bekir Çorumî'nin eseri üzerinden İbn Nüceym, Kâdîhan, *Hayriyye*, *Şerh-u Mülteka li'l-Bâkânî*, *Minehu'l-gaffâr*'dan nakiller ve değerlendirmelere yer vererek *Câmiu'l-fusûleyn*'de farklı yönde verilen hükme dair tahrirde bulunur. Bu alıntıları *Mecmûat-i Üstâd-i Edîb min Kâdîhan* veya *min Şerhi'l-Mültekâ li'l-Bâkânî* veya *min Minehu'l-Gaffâr* şeklinde verir.[604] Yine, bulûğ muhayyerliğine dair meselede tahririni takiben, Ankaravî mecmuası vasıtasıyla "*Ankaravî* min *Ahkâmü's-sibyân*" ve "*Ankaravî* mine'l- *Hâniyye*" şeklinde alıntılamakta ve tahririni, muteber eserlerden teyit ettiğini ortaya koymaktadır.[605] Başka bir örnek ise İbn Nüceym, Kâriü'l-Hidâye ve Ankaravî nakillerinde arasındaki ihtilafı ele aldığı uzun tahririnde, Ankaravî naklini "*Ankaravî* naklen an *Tatarhâniyye*" şeklinde hem ara kaynağı hem de ana kaynağı birlikte zikreder. Bu meseledeki tahriri esnasında ayrıca Kâriülhidâye fetvasının Ankaravî'nin Tatarhâniyye nakline mutabık olduğunu vurguladıktan sonra destekleyici olarak Ankaravî vasıtasıyla *İmadiye*, *Muhît* ve *Münye* nakillerini de doğrudan nakil olarak alır.[606] Tahrirlerinde şüphe içerisinde olduğunu veya kendi ulaştığı kanaatini belirttiği bazı meselelerde de nakli kaynağı ile birlikte atıf yaparak almaktadır. Kitâbü'ş-şehâdet'te şahitlerin mekan ve zaman ihtilafı meselesinde "*Ankaravî* an *Fusuleyn*" atıfıyla vererek tahririni yapar.[607] Kitâbü't-tercîhât'ta "*Ankaravî* an *Kunye*" atfıyla nakli aldıktan sonra kendi zannını açıklar ve *Kunye* fetvasıyla amel olunmadığını belirtir.[608]

Âkifzâde'nin eserde yoğun olarak kullandığı kaynaklardan biri *Fetâvâ-yı Ankaravî*'dir. Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Ankaravî* mecmuasından çok sayıda iktibas yapılması iki açıdan dikkat çekicidir. İlk olarak Ankaravî mecmuasının diğer fetva mecmualarından farklı olarak soru-cevap formatı yerine fıkhî mesele şeklinde cevapları yazılarak her meselenin hükmü için muteber eserlerden yapılan nakillerle temellendirilmiş olması, Âkifzâde'nin bu nakiller aracılığı ile klasik literatürü dolaylı biçimde kullanmasına imkân sağlamaktadır. Böylece Âkifzâde yalnızca fetvayı değil, fetvanın dayandığı muteber kaynağı göstermek

[603] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a mükerrer.
[604] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10b.
[605] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3b.
[606] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123a-123b.
[607] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b-131a.
[608] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176b.

suretiyle ilmî zemini de görünür kılmaktadır. Özellikle ihtilaflı meselelerde, Ankaravî'nin *Kâʿidiyye*, *Hâniyye (Kâdîhan)*, *Tatarhâniyye*, *Bezzâziyye*, *Hülâsa*, *Kunye* ve *Muhît*'den aldığı nakilleri meşruiyet zemini oluşturarak vermekte ve diğer görüşlere nazaran tercih kıstaslarında daha kuvvetli olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu durum, müellifin fetvaların dayandığı ilmî silsileyi belirterek mezhebin kuvvetli ve muteber (sahih) görüşünü yansıtma gayretiyle hareket ettiğini ortaya koymaktadır. İkinci olarak Âkifzâde, hükümleri *Fetâvâ-yı Ankaravî*'den naklederken, Ankaravî'nin dayandığı klasik kaynağı da atıfta muhafaza etmektedir. Nitekim "*Ankaravî* an *Kunye*"[609] örneğinde olduğu gibi, yalnızca *Fetâvâ-yı Ankaravî*'ye değil, onun hükmü dayandırdığı kaynağa da birlikte atıf yapılmaktadır. Bu yöntem, hükmün kaynak silsilesini katmanlı ve izlenebilir bir yapı içerisinde yansıtmasına imkân vermektedir.

Mecmuada yer alan nakiller doğrudan verildiği gibi bir kısmı da bu çalışmada analitik bir tasnif amacıyla "dolaylı" ve "örtük" olarak adlandırılabilecek atıf biçimleriyle de verilmektedir. Dolaylı atıf ile bu çalışmada kast edilen, müellifin tahrirlerinde bir görüşün veya hükmün dayandırdığı kaynağın ibaresini aynen nakletmeksizin, yalnızca ilgili eserde bu yönde fetva bulunduğunu belirtilmekle yetinilmesini ifade etmektedir. Örtük atıflar ise Âkifzâde'nin muğlak ifadeyle bazı kitaplarda buna dair kavil/fetvalar olduğunu ifade ederek, eserin kendisine veya müellifine doğrudan veya dolaylı atıf vermeden genel bir şekilde bahsetmesi anlamında kullanılmaktadır.

Dolaylı nakil aktarımı eserde dikkate değer ölçüde yer almaktadır. Âkifzâde bazı tahrirlerinde doğrudan nakli almak yerine, ilgili eserde ne yönde fetva verildiğini açıklamakla yetinmektedir. Bu durumda müellifin hangi fetvayı kastettiğinin araştırılması gerekmektedir. Âkifzâde'nin dolaylı atıfları hangi durumlarda tercih ettiğine dair kesin ve her meseleye uygulanabilir bir ilke tespit etmek güç görünmektedir. Buna karşın nakil ve tahrirlerin bütünü dikkate alındığında, belli bağlamlarda yoğunlaştığı görülmekte ve bunların tasnif edilmesi mümkün olmaktadır.

Âkifzâde'nin ihtilafı tartıştığı ve değerlendirdiği tahrirlerinde çoğunlukla doğrudan nakli almasına karşın dolaylı atfı tercih ettiği de anlaşılmaktadır. Örneğin kabz-ı deyne vekil ile müvekkilin veresesi ile ilgili davada Ali Efendi ve Hayrettin er-Remli'nin fetvaları karşısında *Behcetü'l-fetâvâ*'daki bir fetvayı konumlandırarak cereyan eden bir ihtilaftan bahsetmektedir. Ayrıca Şânîzâde'nin buna dair kaleme aldığı risalesinde Ali Efendi'nin fetvasını tercih ettiğini belirtmektedir. Ne var ki Âkifzâde'nin uzunca süren değerlendirmesinde hangi fetvaların kast edildiği açık bir şekilde ortaya konmamış ve söz konusu fetvalar doğrudan alınmamıştır.[610] Bu durumda ikincil bir araştırma zorunlu olup mesele ile ilgili fetvalar Şânîzâde'nin risalesinde ve ilgili fetva mecmualarında tespit edilmesi gerekir. Başka bir örnek ise vakıf konusunda zevc ve zevcenin birbirlerine ferâğları meselesinde görülmektedir. Âkifzâde, Ali

[609] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176b.
[610] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140b.

Efendi'nin bu meseleye ilişkin özgü bir fetvasının bulunmadığını, buna karşılık mutlak (ıtlâk) üzere bir fetvasının bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bu ifadeyle hangi fetvanın kastedildiğini ayrıca göstermemekte ve ilgili fetvayı doğrudan aktarmamaktadır. Halbuki bu meselede şeyhülislâm fetvaları arasında bir ihtilaftan söz edilmekte ve mesele uzun bir tahrirle açıklanmaktadır.[611] Bir diğer örnek ise cizye mukataasına kefaletin sıhhati hakkındadır. Âkifzâde, sıhhate yönelik Minkârîzâde'nin fetvasının bulunduğunu, Yahya Efendi'nin fetvasından ise gayr-i sahih anlamının anlaşıldığını belirtmesine rağmen fetvalara doğrudan yer vermemektedir.[612] Konuya dair tahririnde Yahya Efendi fetvası yönünde görüş beyan eder. Burada da şeyhülislâm fetvaları arasındaki ihtilaf merkeze alınmıştır. Başka bir örnek borçlunun, borçlu olmadığına talak ile yemin etmesi meselesindedir. Yeminin bozulup talakın vaki olacağına dair görüşünün İmam Muhammed mezhebi olduğunu, Nâtıfî'nin tansis ettiğini, *Bezzâziyye*'nin "aleyhi'l-fetvâ" şeklinde tasrîhin bulunduğunu ve Ebüssuûd Efendi'nin bununla fetva verdiğini belirtir. Buna karşılık adem-i hıns görüşünün Ebû Yusuf mezhebi olup *Kâdîhan* naklinin buna mebni olarak verildiğini ifade eder. Âkifzâde bu tahririnde bahsi geçen ihtilafa dair *Kâdîhan* kavli dışındaki zikredilen görüşlere dair nakilleri doğrudan vermemektedir.[613] Eserin pek çok kısmında bu üslup dikkati çekmektedir.

Eserde kimi dolaylı atıflar, hâkim veya tasrih edilen görüşü belirtmek için kullanılmıştır. Bir görüşün tasrîh edildiği doğrudan nakli alınmadan ifade edilmesi bu duruma örnek verilebilir. Nafaka borcuna kefalet ile ilgili bir meselede "*Hayriyye*'de ve gayrılarında musarrahtır" denilmek suretiyle dolaylı atıf yapılır ve doğrudan nakil alınmaz.[614] Yine eserde nakil alınmadan "Bezzâziyye'de kerahetini tasrih eder" ifadeleriyle musarrah görüş vurgulanır.[615] Başka bir örnek fasit beyʿ akdinde şüfʿanın mevcudiyeti meselesinde "Amma meselen müşteri bina ihdâs etmekle fesh sâkıt oldukda şüfʿa sabite olur. *Tenvir* ve *Mineh*'de mesturdur" şeklindeki sözü olup nakil almaksızın dolaylı atıf vermektedir.[616] Kefâlet akdinde gayr-i mülayim şartın akde etkisi hususunda ise furû fıkıh eserlerinde yer alan görüşü nakil almadan belirtmektedir "*Hidâye* ve *Kâfî* ve *Mültekâ* ve *Enfeʿu'l-vesâil* ve gayriha mutezası şart batıl kefalet sahihadır. Amma *Tenvîru'l-ebsâr* ve *Tuhfe* ve *Muzmirât* ve gayriha müfâdî şart batıl olduğu gibi kefalet dahi mubtaldir" ifadelerini kullanmaktadır.[617] Bu misaller, eserin tamamında takip edilen genel bir yaklaşımı yansıtmamaktadır. Müellifin nakli aldıktan sonra musarrah görüşü vurguladığı örnekler bulunmaktadır.[618]

[611] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94a-94b.
[612] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[613] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.
[614] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b.
[615] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 258a.
[616] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 249a.
[617] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 118a.
[618] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130a, 139a.

Âkifzâde kimi yerde fetvaları aynı ibareyle almaksızın Osmanlı uygulamasına veya fetvalarına işaret etmekle yetinmektedir. Örneğin bey‘ bi’l-vefâ akdini açıklarken “Meşâyih-i devlet-i Aliyye’den dahi İbn Kemal ve Ebüssuûd ve Zekeriyyâzâde buna zahib oldukları” ifadesiyle rehin görüşünde olduklarını nakil almadan dile getirir.[619] Kitâbü’t-talâk’ta “iraden elinde olsun” tabiri konusundaki ihtilafı içeren tahririnde Ali Efendi ve *Behce* fetvasını doğrudan nakil almaksızın mana olarak değerlendirdikten sonra “örf cereyanı muktezasınca diyârımızda *Behce* fetvasıyla amel olur” demekle yetinmektedir.[620] Başka bir örnek ise yukarıda verilen zevc ve zevcenin birbirlerine ferâğları meselesindedir. Bu meselede Ali Efendi fetvasının ıtlâkınca amel edildiğinin belirtilmesine karşın fetva doğrudan verilmemektedir.[621] Buna ilave olarak “Mevlid-i nebi kıratinin faziletine *Behce* fetvası vardır”[622], “*Behce* sahibi hilline fetva vermiş”[623] ve “onun Türkî fetvası *Netîce*’nin davasındadır”[624] gibi atıflar da örnek teşkil etmektedir. Müellifin özellikle Osmanlı şeyhülislâmlarına ait fetvalara yönelik bu atıfların ibarelerinin nakledilmeksizin yalnızca işaretle yetinilmesi, bazı fetvaların dönemin uygulamasında bilinir ve yerleşik kabul edildiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, mecmuanın diğer bölümlerinde aynı meselenin ele alınması sebebiyle tekrarın önlenmesi amacına matuf olması da söz konusudur.[625] Benzer şekilde, bazı meselelerin muhtasar biçimde ele alınmasının uygun görülmemesi yahut tafsilat için atfedilen kısma işaret edildiği örnekler sıkça bulunmaktadır.[626] Bu tür kullanımlar, müelliflerin nakilleri her durumda aynı ifadeleriyle aktarmayı hedeflemediğini, metnin bütünlüğü, hacmi ve tekrarın önlenmesi gibi hususları gözeterek esnek bir usul benimsediğini göstermektedir.

Âkifzâde mecmuasında doğrudan veya dolaylı atıflarla fetva sahibine işaret etmekle birlikte, eser veya müellif zikretmeksizin genel ifadelerle de atıf yapmaktadır. Mecmuada “kütüb-i mu‘tebere”[627], “ekser kütüb”[628], “kütüb-i Arabiyye”[629], “emsâli kütüb-i fetâvâ”[630], “Türkî fetvalar” ve “kütüb-i fıkhıyye”[631] gibi eser temelli atıfların yanı sıra “meşâyihimiz”, “Osmanlı meşâyihi” ve “devlet-i Osmaniyye ulemâsı” şeklinde şahıs ve zümre temelli atıflar da yer almaktadır. Bu tür genel atıflar kimi zaman mezhep içindeki hâkim veya yaygın kabul edilen görüşü belirtmek amacıyla kullanılmakta[632], kimi zaman da belirli ibarelere karşı ihtiyatlı olunması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin Kitâbü’t-

[619] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 229a mükerrer.
[620] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[621] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 95a.
[622] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 260a.
[623] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 259a.
[624] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 281a.
[625] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 121a, 125b, 140a, 145a, 153a, 164b, 166a, 174a, 191a, 198a.
[626] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 53a, 185b, 210a, 292a.
[627] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 32a, 171a.
[628] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 4a, 62a.
[629] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 109b.
[630] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 68b,194b.
[631] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 159a.
[632] Âkifzâde, *Mecelletü’l-mehâkim*, maVII20, 4a, 106b, 109a-109b.

talak bölümünde "bazı kütübde mürâhikin vukûʿ-u talâkı vardır. İtimâd olunmaya"[633] sözleriyle kaynak atfı vermeden okuyucuları uyarmaktadır. Yine aynı bölümde "bazı kütübde müşkilâttan naklen gayr-ı medhûl bihâ olan merreʾyi selâle tatlik vakiʿ olmadığı ve tahlîle muhtaç olmadığı mezkurdur. Lâkin hata-i mahz ve zelle-i azîme olduğuna ve nakli müslime haram batıl-ı kelam olduğu"[634] şeklinde ikaz etmektedir. Bu tür kullanımların görüş aktarma amacı taşımanın yanı sıra mezhep içi güvenilirlik ölçüsünü tayin etme amacını da barındırdığı görülmektedir.

Eserde Türkçe verilen fetvalar ile Osmanlı meşâyihine yapılan vurgular, meselelerin uygulamaya yönelik katmanını belirginleştirmektedir. Nitekim Âkifzâde'nin yer yer Arapça nakillerden sonra "Türkî fetvâsı gelir", "kavl-i mezbur üzere şeyhülislâm fetvâsı vardır", "Osmanlı meşâyihinin fetvâlarından imâ edildiği budur",[635] "meşâyih-i Osmaniyye fetvâlarında bir tarafa fetvâya zafer bulunursa beyân olur"[636] ve "hilafına bir muʿtemed şeyhülislâm fetvâsı bulunmadıkça mezburlara taklit kifayet eder" şeklindeki ifadeler, müellifin Osmanlı fetva ve yargı uygulamasında tercih edilen mezhep görüşlerini öne çıkaran yaklaşımını yansıtmaktadır.

Âkifzâde'nin nakil kullanımı ile ilgili temas edilmesi gereken diğer bir husus ise mukaddimede "hasbe'l-iktiza kâh ayn-ı fetva kâh nakl-i sarîh tahrir kâh mefâhim-i fetâvâ nükûlden hülâsa türkî tahrir takrir ederek" şeklinde belirtiği tahrir anlayışıdır. Bu bağlamda eser; kimi zaman doğrudan fetvanın aynen aktarılması, kimi zaman sarih naklin aktarılması, kimi zaman da fetvalardan çıkan mananın özetlenmesi suretiyle oluşturulmuştur. Âkifzâde, tahrirleri arasında bu usule dair bazı ilkelere de açıkça değinmektedir.

Müellif birçok yerde, meselenin sıhhatinin muteber eserlere dayanan sarih nakille ortaya konulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımın en belirgin örneği, Ahîzâde Hüseyin Efendi'yi (ö. 1043/1634) eleştirdiği kısımda bulunmaktadır. Âkifzâde, Ahîzâde'den aldığı naklin sonunda, bu naklin *Hayriyye* fetvasına muhalif olduğunu, Ahîzâde'nin niçin bu yönde hüküm verdiğinin anlaşılmadığını ve sarih nakil vermediğini belirterek eleştirmektedir: "Ahizâde bilmem ki kendi istinbâten mi söyler yoksa bazı mu'teberâttan nakl-i sarîh muktezâsınca mı söyler, zira azv ve tasrîh-i nakil etmeyip hemen bast-ı kelâm eylemiş".[637] Burada eleştirilen temel husus, muteber kaynağa açıkça atıf yapılmaksızın hükmün ilmî usule uygun biçimde gerekçelendirilmemesi ve okuyucuyu bu hükmün kaynağı hakkında belirsiz bırakmasıdır. Eserin farklı yerlerinde "kütüb-i muʿtebereye müracaat edeler"[638] ve "katî kelama müracaat edin"[639] şeklinde uyarılarda da bu yaklaşımı desteklemektedir. Buna

[633] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[634] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[635] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a.
[636] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 5b.
[637] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 189b-190a.
[638] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 177b.
[639] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 164b.

ek olarak; bazı nakillerde ise şüphe beyan ederek "nakl-i ahar"ın gerekli olduğunu vurgulamaktadır.[640] Böylece ulaşılan hükmün, önceki nakillerin manasından tam anlamıyla istinbât edilmediğine ve daha açık bir dayanağa ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir. Nitekim tazmin hakkında mûdîʿnin yalnız başına hasım olabileceği meselesinde; nakillerin ardından, "istifâde-i mezbûranın sıhhatinde teemmül-i sâdık ve tasrih-i matlûb için tetebbuʿ nakl-i muvafık oluna" diyerek uygun başka bir naklin bulunması gerektiğini, bu tahririn yeterli olmadığını ve mesele ile ilgili tasrihin istendiğini belirtmektedir.[641] Başka bir kısımda *İmâdiyye*'den nakil aldıktan sonra "هل يكون تصريحا آكد من ذلك ايها العاقل" sözleriyle bu nakilden daha kuvvetli bir tasrih olmayacağını belirtmektedir.[642] Eserde sıkça kullanılan "musarrah" kavil veya "tasrih edilen görüş" ifadeleri, muteber kaynaklarda açıkça ifade edilmiş görüşlere işaret etmektedir. Bu vurgu, Âkifzâde'nin ihtilaflı meseleleri değerlendirmede ve açıklamada dikkate aldığı ölçütlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Âkifzâde'nin, bir hükmün musarrah oluşunu hükmün muteberliğini tahkim eden belirleyici bir unsur olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Âkifzâde sarih nakli öncelemekle birlikte, bazı nakilleri ibare olarak değil, mana itibariyle aktarmaktadır. Özellikle fetva metinlerindeki ibareleri özetleyerek; başka bir ifadeyle telhis ve tecrid ederek, fetâvâ fihrislerinde görülen kısa ve hüküm merkezli cümle formatına getirmektedir. Bu yöntem, Osmanlı âlimleri arasında yaygın olan nakli ibaresiyle doğrudan aktarma eğiliminden ayrışmaktadır. Naklin lafzının aynen verilmesi yerine, mananın müellifin ilmî melekesine dayanarak kısaltılması, bilhassa fetâvâ fihristleri türünde telif edilen bazı mecmualarda belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Âkifzâde'nin kendi tahrirlerinde doğrudan atıf vererek yaptığı fetva telhisleri sayıca az olmakla birlikte, telhis esasına dayalı olarak kaleme alınan *Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetâvâ't-Türkiyye* adlı eseri sıkça kullanması mecmuada dikkat çekmektedir. Atıf sayısı bakımından üçüncü sırada, metnin hacmi göz önüne alındığında ise ilk sıraya yerleşebilecek olan bu eser, şeyhülislâm fetvalarını soru-cevap formatından çıkararak hükmü ortaya koyan ve özetleyen tek cümlelik mesele haline getirmektedir. Telhis işlemine dair ayrıntılı değerlendirmeler ilerleyen başlıklarda ele alınacaktır. Bu bölümde ise *Mecelletü'l-mehâkim*'de yer alan bazı *Revâyih* nakillerine düşülen atıfların metnin aidiyetini ve naklin kaynağını etkileyen hususlar üzerinde durulacaktır.

Osmanlı şeyhülislâmı Atâullah Mehmed Efendi'nin (1760 – 1811) *Fetâvâ-yı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Feyziyye, Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ*'da yer alan fetvaları ihtisar ederek telif ettiği *Revâyihu'z-zekiyye fi'l fihristi'l-fetâvâyi't-Türkiyye* adlı eser, fetvaların soru-cevap formundan çıkarılarak özetler halinde sunulması ve tedavülde yaygın olan fetva mecmuaların seçilmesi bakımından önemlidir. Âkifzâde bu eseri *mülahhasât-ı nefîse* şeklinde nitelendirerek takdirini ortaya koymakta ve

[640] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 235a.
[641] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119a.
[642] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38b.

müellifi Atâullah Efendi'ye dua etmektedir. Mecmuasında da zaman zaman uzun iktibaslarla *Revâyih*'den nakillere yer vermektedir. Ancak bu nakillerin atıflarında bazı problemler tespit edilmiştir.

Bunlardan ilki, Âkifzâde'nin mücerred şekilde eserinde "Hâmiş" atfıyla verdiği nakillerin hangi esere ait olduğunun her zaman açık olmamasıdır. Müellifin eserde bazen tek kelimeyle "Hamiş", bazen de *an* harf-i ceriyle "Hamiş an *Ali Efendi*" şeklinde özellikle dört fetva mecmuasından birini zikretmek suretiyle yer verdiği bu atıflarla; büyük ölçüde *Revâyih* adlı eserin kast edildiği anlaşılmaktadır. Metnin bütünlüğü içerisinde veya daha önceki sayfalarda yapılan atıflarla açıkça anlaşılabilecek bu durum, yalnızca o cümleyi iktibas etmek isteyen kişi için bir problem teşkil etmektedir.[643] Bu şekildeki atıflar, eserin farklı bölümlerinden seçilen örneklerle *Revâyih*'e ait iki nüsha üzerinden mukayese edilerek tespit edilmiş ancak aynı ibarelerin *Revâyih*'de kimi zaman mecmuanın hamişinde kimi zaman metin kısmında yer aldığı görülmüştür.[644]

İkincisi ise eserde yer alan *Revâyih* nakillerinin çoğunlukla eser adı zikredilerek verilmesine rağmen, bazı durumlarda mecmuaya değil doğrudan fetvanın sahibine nispet edilmesi, metnin aidiyetini etkilemektedir. *Revâyih*'de rumuzlarla dört fetva mecmuasından hangisine ait olduğu belirtilen bu cümleler, *Mecelletü'l-mehâkim*'de kimi zaman aynı rumuzlu haliyle esere yazılmıştır. Örneğin *Revayih*'da "fe" rumuzuyla yer alan "Kötürümün mûsir olan li-ebeveyn er karındaşından gayri kimsesi olmasa nafakası onun üzerine lâzıme olur" cümlesini, Âkifzâde "Feyzullah Efendi" atfıyla eserine almaktadır.[645] Söz konusu cümle her ne kadar Feyzullah Efendi'nin fetvası olsa da aynı ibare *Fetâvâ-yı Feyzullah Efendi*'de değil *Revâyih*'de bulunmaktadır.[646] Bu durum, ibarenin ya Feyzullah Efendi'ye ait olduğu ya da Feyzullah Efendi'nin fetvasının Âkifzâde tarafından soru-cevap formatından çıkarılarak özetlendiği izlenimi vermektedir. Ne var ki bu iki yorum da, hatalı bir yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır. Fetva, Feyzullah Efendi'nin fetvası olsa da metin *Revâyih* metni olup, yapılan telhis Atâullah Mehmed Efendi'ye aittir. Dolayısıyla burada hem hükmün asıl sahibinin hem de telhis sürecindeki ilmî çabanın

---

643 Buna dair bir örnek verilebilir. Kitâbü't-talak'ta "Hâmiş an Kayd-i Cedîd" atfı veya "Hâmiş" atfı, Revâyih'in hâmiş kısmına aittir. Muhammed Efendi Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 24a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 42v; ine bu bölümde "Hâmiş an Kâdîhân" şeklinde, dört fetva mecmuası dışındaki bir esere nispet edilerek verilen naklin, Revâyıh'ın hâmiş kısmında Ali Efendi fetvasına Kâdîhân'dan yapılan bir iktibas olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hangi eserin hâmişi olduğunun belirtilmemesi ve bu atıfların hemen öncesi ve sonrasında Revâyıh ile irtibatın kurulmaması, bu cümleyi nakletmek isteyenler için bir belirsizlik oluşturmaktadır. Buna karşın metnin bütünlüğü dikkate alındığında, Âkifzâde'nin yaklaşık altı varak önce Revâyıh'tan bu meseleleri nakledeceğini açıkça ifade ettiği görülmektedir. Özellikle Kitâbü't-talak bölümünde 39r–49r sayfaları arasında yer alan cümlelerde Revâyıh atfı bulunmamasına rağmen müellif, 39r ve 49r sayfalarında bu kısımların Revâyıh'a ait olduğunu açıkça dile getirmektedir. Metnin aidiyetini tespit etme açısından önem taşıyan bu durum, eserde geçen muğlak atıfların hangi esere ait olduğunun belirlenebilmesi için metnin kimi zaman geriye dönük olarak kontrol edilmesini gerektirdiğini göstermektedir. Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 27b; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 45r.

644 Âkifzâde'nin "Hâmiş an Behce" şeklindeki atfı incelediğimiz nüshada metnin içerisinde yer almaktadır. bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88v; Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 63a; Aynı sayfada "Hâmiş an Feyzullah" atfı da incelediğimiz nüshada metnin içerisinde bulunmaktadır. bkz Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88v; Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 63a.

645 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 47b.

646 Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 32b.

sahibinin doğru biçimde ayırt edilmesi gerekmektedir. Bu ayrım, metnin aidiyeti ve ilmî emeğin isnadı bakımından önemlidir. Buna dair örnekler özellikle Kitâbü't-talâk kısmında 39r-49r sayfaları arasında yoğunlaşmakla birlikte, eserin diğer kısımlarında da görülmektedir. Kitâbü'l-bey' kısmında müellif, tahririnden sonra "Ali Efendi" atfıyla bir cümleye yer verir ve ardından tahririne devam eder. Tahriri arasında bulunan bu atıf, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'ye ait olmadığı gibi Âkifzâde tarafından fetvanın ihtisar edilmiş formu de değildir.[647] Dolayısıyla eserde dört fetva mecmuasından birine nispet edilerek ihtisar formu taşıyan cümlelerin *Revâyih*'e ait olabileceği unutulmamalıdır. Bu durum iktibas edilen cümlenin hem kaynağın hem de telhis sürecindeki ilmî çabanın sahibine aidiyet isnadı açısından önem arz etmektedir.

Revâyih kaynaklı nakillerle ilgili üçüncü husus ise bu mecmuadan yapılan bazı iktibaslara atıf verilmemesi, bu cümlelerin Âkifzâde'ye nispet edilmesine sebep olmaktadır. Ancak bu tür ifadelerin kaynağı, çoğu zaman *Revâyih* metnidir. Nitekim bir makalede, *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer alan fetvanın; atıf verilmeksizin Âkifzâde'nin mecmuasında bulunduğu ifade edilmektedir.[648] Her ne kadar makalede fetvanın dayandığı asıl kaynağa isabetle işaret edilmiş olsa da, Âkifzâde'nin mecmuasındaki ifadeler doğrudan *Behcetü'l-fetâvâ*'dan değil, fetvanın *Revâyih*'te yer alan muhtasar formundan alınmıştır. Dolayısıyla Âkifzâde'nin, fetvanın asıl kaynağına veya *Revâyih*'e atıf vermeksizin aldığını bu pasajlar, metnin aidiyetine gölge düşürmektedir.

Âkifzâde'nin atıf vermediği bu kısımlar kimi zaman metnin bütünü kimi zaman da üslup farklılıkları üzerinden tespit edilebilmektedir. Örneğin mezkur makaledeki meselede; yaklaşık yirmi altı satırlık bir pasajın sonunda "mine'l-hâmiş an *Netîce*" atfı yapılmıştır. Bu durum, müellifin her cümle için her ne kadar atıf vermese de bu uzun kısmın kendisine ait olmadığına işaret etmektedir. Metnin bütünlüğüne bakıldığında ise, siyâk ve sibâkta yalnızca *Revâyih* ve onun hamişine atıf verilmesi Âkifzâde'nin bu kaynaktan yararlandığını düşündürmektedir. Nitekim fetvanın telhis formu *Revâyih*'de aynı cümlelerle tespit edilmiştir.[649] Diğer bir örnek Kitâbü'l-eymân bölümünden verilebilir. *Revâyih*'den

[647] Mecelletü'l-mehâkim'de "Menzilini bi-tarîki'l-istiğlâl beyʿ edip teslim etmeden âhara bâten beyʿ ve teslim eylese istiğlâlen müşteri müdâheleye kâdir olmaz. Ali Efendi." şeklinde verilen bu cümle Revâyih'de aynı ibarelerle bulunmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 102b; Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 103a; Diğer nüshada ilgili cümlede yer alan "istiğlâl" kelimesi "istiklâl" olarak yazılmıştır. Muhammed Efendi Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 03244), 211.

[648] Behcetü'l-fetâvâ'dan alındığı ve Âkifzâde'nin atıf vermediği ortaya konan fetva "Hind icâreteyn ile mutasarrıfe olduğu vakıf dükkânı şu kadar akçe bedel mukabelesinde Zeyd'e ferâğ ve mütevellisi dahi Hind'e ol kadar akçe bedel vermek üzere izin ve temessük verip, lâkin Zeyd Hind'e bedel-i merkûmu vermese Hind ol dükkânı reʾy-i mütevelliyle ke'l-evvel zabta kâdire olur mu? el-Cevâb: Olur. Bu sûrette Zeyd ol dükkânı Amr'a ferâğ eylese ferâğ-i mezbûr muteber olur mu? el-Cevâb: Olmaz." ifadeleriyle yer almaktadır. Süleyman Kaya, "17. Yüzyılın Büyük Şeyhülislâmı Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin İlmî Kişiliği ve Osmanlı Hukukuna Bazı Katkıları", *Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)*, (2017), 407, 48. dipnot; Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 261-262; kifzâde'nin mecmuasında ise ilgili fetva "Hind dükkânını şu kadara Zeyd'e ferâğ ve Hind'e ol kadar akçe vermek üzere mütevelli izin ve temessük verip, lâkin Zeyd bedel-i merkûmu vermese Hind dükkânı reʾy-i mütevelli ile ke'l-evvel zabta kâdir olur. Bu sûrette Zeyd dahi Amr'a ferâğ eylese, muteber olmaz." ifadesiyle telhis şeklinde yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 98b.

[649] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 187-188.

yapılan uzun iktibasın ardından müellif, kendi tahririni vermekte; daha sonra iki cümlelik pasaja "Âkifzâde" atfı vermektedir. İlk bakışta müellifin tahririne devam ettiği ve iki cümlenin ona ait olduğu izlenimi doğmasına karşın, metin içi üslup değişimi dikkati çekmektedir. İlgili kısım, "...takdir-i sâbıkamızda dahi sebkat eyledi. Âkifzâde. Bir fiil-i haram için işlersem altmış bir gün mütetâbian sâim olmak üzerime nezir olsun deyip işlerse keffâret-i yemin lâzım olur. Keffâret-i yemin kifayet eder dense evlâ idi. Zira keffâret ile îfâ-ı menzûr beyninde muhayyerdir. Biraz önce zikrettiğimiz gibi. Âkifzâde" şeklinde bulunan metinde "bir fiil-i haram" kelimesiyle başlayan cümle Ali Efendi rumuzuyla *Revâyih*'e ve "keffâret-i yemin" ibaresiyle başlayan cümle ise Âkifzâde'ye aittir.[650] Benzer bir durum, Kitâbü'ş-şirket başlığında bulunmaktadır. *Revâyih* eserinden iktibaslara "Hâmiş an *Kaydi'l-cedîd*" atfı verildikten sonra gelen altı cümlelik pasaj, "Âkifzâde" kaydıyla sonlandırılmıştır. Atıf gösterimi sebebiyle bu altı cümlenin Âkifzâde'ye nispet edilmesi gerekmekteyken, yapılan inceleme sonucunda son cümle dışındaki metnin *Revâyih*'e ait olduğu anlaşılmıştır.[651] Hem üslup yönünden görülen bu farklılık hem de müellifin o bölümdeki iktibaslarda en çok kullandığı kaynağın özellikleri dikkate alındığında hangi cümlenin müellife ait olduğu genellikle açıkça ortaya çıkmaktadır.[652]

Dördüncü husus ise Âkifzâde'nin *Revâyih*'den yaptığı uzun iktibaslarda sadece son cümlenin hangi fetva mecmuasına ait olduğuna dair atıf yapılmasıdır. Bu durum, diğer cümlelerin de bu kaynağa ait olduğunu düşündürmektedir. *Revâyih*'de her cümle hangi fetva mecmuasından ihtisar yapıldıysa o mecmuanın rumuzuyla gösterilmektedir. Âkifzâde bu eserden yaptığı uzun nakillerde ise her cümlenin rumuzunu paylaşmayıp sadece son cümleye "*Revâyih* an *Ali Efendi*" gibi kayıtlarla o fetvanın *Revâyih* vasıtasıyla Ali Efendi'ye ait olduğunu yazmaktadır. Bu durum diğer fetva ihtisarlarının da son cümlede nispet edilen mecmuaya ait olduğunu izlenimi vermektedir. Örneğin Kitâbü'ş-şirket başlığında "Hamiş" atfından sonra yazılan altı cümlelik iktibasta "Hamiş an *Kayd-ı Cedîd*", daha sonraki cümleye "*Revayıh* an *Ali Efendi*" ve sonraki üç cümlenin tamamına ise "Hamiş an *Kayd-ı Cedid*" şeklinde atıf yapılmıştır.[653] Dolayısıyla *Kayd-ı Cedid* atfı aidiyet hususunda hatalı görünmektedir. Yine "Hamiş an

---

[650] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 70a; Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 38b.

[651] Mecelletü'l-mehâkim'de geçen kısım "Zeyd'in müfâvadaten şerîki Amr, Bekir'den eşya iştirâ eylese Bekir semeni Zeyd ve Amr'dan hangisinden dilerse almağa kâdir olur. Zeyd Amr ile akd-i şirket-i inân ettiklerinde cümle zararı Amr çekmek üzere şart eyleseler şirket fâside olmaz. Bu sûrette zararı reʾs-i mâllarına göre çekmeyip cümle Amr'a çektirmek olmaz. Mâl-i şirket imâl olunmadan ehadü'ş-şerîkeyn fevt olup baʿdehû âhar mâl-i şirketi imâl ile fâide etse verese fâideden hisse alamazlar. Lâkin âmile dahi tîb olmaz. Bu sûrette zarar etse vereseye müteveffânın mâl-i şirketten hissesini noksan veririm demeye kâdir olmaz deyü Hâmiş'te Kayd-ı Cedîd'den fetvâ vâhid şerîkin cünûn-ı mutbık ile mecnûn olması fevt gibi olduğuna yine Kayd-ı Cedîd'den vaʿd-i mecî eylemiş. Âkifzâde" şeklindedir. Bu pasajda "Bu sûrette" ibaresiyle başlayan cümleden sonraki kısım Âkifzâde'nin tahriri olup önceki kısım Revâyıhu'z-zekiyye'ye aittir. Asıl mecmuadan bu ihtisar ifadeleri Behcetü'l-fetâvâ'daki fetvaların ihtisarı olarak kaydedilmiştir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 82b; Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 58b-59a; Diğer nüshada "müfâvadaten" kelimesindeki vav harfi, ra ile "müfâradaten" şeklinde yazılmıştır. Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 125-126.

[652] Diğer örnek için bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 89b; Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 138.

[653] "Bu sûrette Amr'ın taksîrinsiz kısrağı kurt paralasa damân lâzım olmaz. Min Hâmiş. Zeyd fevt olup veresesi kısrağı ve cümle fürûʿunu alsalar Amr alefini ve amelinin ecr-i mislini terekeden tazmine kâdir olur. Koyunlarını merada otlat ve gözet

Kayd-ı Cedîd" şeklindeki sondaki üç cümlenin ilk ikisi de *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer alan fetvaların ihtisarı olup yalnızca üçüncü cümle *Kayd-ı Cedîd*'e (*Netîcetü'l-fetâvâ*) aittir.[654] Eserde *Revâyıhu'z-zekiyye*'den yapılan nakillerde dört fetva mecmuasına nispet edilerek verilen atıfların, yalnızca son cümlelerinin ilgili fetva mecmuasına ait olduğu ve diğer cümlelerin diğer fetva mecmuasına ait olabileceği göz önüne alınarak kontrol edilmesi gerektiği görülmektedir.

Âkifzâde'nin fetva telhislerini içeren ve Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi tarafından yazılan *Revâyih* adlı eseri asıl kaynak gibi kullanması kayda değerdir. Âkifzâde'nin fetvaları kendi mecmuaları yerine telhisleri aktarması, fetva-nakil geleneği açısından farklılık arz eden bir durumdur. Zira telhislerde bazen fetvalarda bulunan kaydı, iptal edici şekilde ihtisarın yapılma ihtimali söz konusu olabilmektedir. Bu durumu Âkifzâde, *Revâyih* metni için iddia etmese de bir diğer fetva ihtisarı mecmuası olan *Fihrist-i Behce*'deki iki telhise itirazı bulunmaktadır.[655] *Revâyih* nakillerinde ise itiraz bulunmayıp yalnızca biri hakkında tereddüdünü ortaya koyarak asıl mecmuaya bakılmasını tavsiye etmektedir. Kitâbü'l-vakf'ta geçen bu örnekte Âkifzâde, asıl fetvada "hükm-i hâkim" kaydının olup olmadığına bakılmasını istemektedir.[656] *Revâyih*'den aldığı nakilde bu kaydın yer almaması karşısında bu kaydın lüzûmuna dikkat çekerek tahririni yapmaktadır.[657] Fetvaların asıl mecmualarında yer alan soru-cevap formları yerine ihtisarların kullanılması, her ne kadar bu tür hata veya tereddütlere yol açsa da, Âkifzâde'nin *Revâyih*'i esas alması, hükmün hızlı tespit edilmesi ve uygulamada pratik kolaylık sağlama amacının ön planda tutulduğunu düşündürmektedir.

Fetvaların asıl mecmualarında yer alan soru-cevap formları yerine ihtisarların kullanılması, her ne kadar bu tür hata veya şüphelere yol açsa da, ilgili meseledeki hükmün hızlıca tespit edilmesi ve uygulamada pratik kolaylık sağlaması bakımından eserin mübtedîler için rehberlik amacını önemli ölçüde gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Mecelletü'l-mehâkim'de, *Revâyih*'den yapılan iktibaslarda her cümleye müstakil atıf verilmemesi nicel bir değerlendirmeye tabi tutulmasını güçleştirmektedir. Buna rağmen metnin

---

deyü verip Amr dahi merada otlatıp fürûʿu hâsıl olsa Zeyd Amr'a ancak amelinin ecr-i mislini verip koyunları ve cümle fürûʿunu almağa kâdir olur. Zeyd Amr'a koyunlarını verdikte gör gözet, bana senede şu kadar mahsul ver; mahsulün mâadası ve cümle fürûʿu senin olsun, koyunlardan helâk olanı tekmil eyle deyip baʿdehû koyunların birkaçı olsa Amr'a damân lâzım olmaz. Zeyd devesini Amr'a verip îcâr ile ücret beynimizde beraber olsun dese hâsıl olan ücretten Amr'ın amelinin ecr-i mislinden mâadasını almağa kâdir olur. Zeyd Amr'a eşya verip şu kadara beyʿ ile ziyâdeye edersen ziyâde beynimizde müşterek olsun deyip Amr dahi ancak o kadara beyʿ ettikte ziyâdeye olsa nısfı benim olurdu, öyle olacak malından bana şu kadar ücret ver deyü Amr Zeyd'e cebre kâdir olmaz. Ziyâdeye beyʿ eylese Amr'ın amelinin ecr-i misli ziyâdenin nısfından ekal olmağa Zeyd ecr-i mislinden mâadasını almağa kâdir olur. Mine'l-Hâmiş an Kayd-ı Cedîd. İnânen şürekâ bir reʾs-i mâl-i şirketi sefine göle götürüp fâidesini şerik edelim deyip baʿdehû fâidede teşrîk etmeseler ecr-i mislini alır. Mine'r-Revâyıh an Ali Efendi. Dağdan odun kesmek üzere akd-i şirket etseler münferiden katʿ ve cemʿ ettiğinde âhar müdâhaleye kâdir olmaz. Sualde akd-i şirket kezâlik. Denizden balık sayd etmek üzere akd-i şirket kezâlik. Mine'l-Hâmiş Kayd-ı Cedîd." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 83a.

[654] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 127.

[655] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 251a.

[656] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88b.

[657] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88b.

bütünlüğü dikkate alındığında, *Revâyih*'de bulunan fetva ihtisarlarının en çok kullandığı bölümlerin; talâk, şirket, vakıf ve bey‘ başlıkları olduğu; bunları eymân, ıtk, siyer ve lakît bölümlerinin takip ettiği görülmektedir. *Revâyıhu'z-zekiyye*'nin icâre bahsine kadar kaleme alındığından, icâre sonrası başlıklarda, diğer konularla ilgili meseleler dışında[658] Âkifzâde'nin *Revâyih* merkezli atıflara rastlanmamaktadır.

Bu durum, Âkifzâde'nin *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâva* ve *Netîcetü'l-fetâvâ* mecmualarındaki fetvaların *Revâyih* vasıtasıyla, çoğu zaman ihtisar edilmiş bir formda eserine dahil ettiğini göstermektedir. Âkifzâde'nin fetva ihtisarını özellikle kaynak kullanımında eserde yaygın bir yöntem olarak benimsediğini açıkça görülmektedir. Mecmuada doğrudan atıf vererek bizzat kendisi tarafından yapılan fetva telhisleri ise sınırlı sayıda mevcut olup bir sonraki başlıkda bazı örnekler verilecektir. Öte yandan müellifin fetva ihtisarından vazgeçerek fetvayı asıl soru-cevap formuyla verdiği örnekler de bulunmaktadır.

Dört fetva mecmuası ve kitâb başlıkları özelinde değerlendirilmesi gerekmekle birlikte Âkifzâde'nin genellikle ihtilafı ortaya koyan tahrirlerinde fetvayı soru-cevap şeklindeki asıl formuyla vermeyi tercih ettiği görülmektedir. Örneğin Kitâbü't-talâk'da yalnızca beş fetvayı açık formda almaktadır. Bunlardan ikisi *Behcetü'l-fetâva*'ya, ikisi *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'ye ve biri de *Fetâvâ-yı Feyziyye*'ye aittir.[659] Kitâbü'l-vakf'da ise bu dört mecmuadan yalnızca *Behcetü'l-fetâvâ*'da geçen bir fetvayı açıkça vermektedir.[660] Kitâbü'l-bey‘ ve şirket başlıklarında ise bu dört mecmuaya dair herhangi bir fetva açıkça yazılmamış, tümü ihtisar formlarıyla alınmıştır.[661]

Âkifzâde'nin en çok müracaat ettiği kaynaklar arasında *Fetâvâ-yı Ankaravî* ve *Revâyih* ile birlikte İbn Nüceym'e ait eserler de yer almaktadır. Nitekim İbn Nüceym, Osmanlı döneminde fetâvâ

---

[658] Örneğin Kitâbü'l-icâre'den sonraki başlıklardan biri olan Kitâbü'l-gasb ve'd-damân'da, Âkifzâde'nin "Mütevellî nukûd-ı mevkûfada asl-ı mâlı kabz edip mücehhelen fevt olsa, terekeden damân lâzım olur" şeklinde eserine aldığı cümle, Revâyih'de Kitâbü'l-vakf bölümünde bulunmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 246a; Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fî fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 171.

[659] Kitâbü't-talâk'ta asıl formuyla nakledilen fetvaların büyük kısmı, hürmet-i müsâhere, nafaka ile hidâne hakkı ve iddet ile ilgilidir. Behcetü'l-fetâvâ'dan aktarılan iki fetva "Zeyd zevcesi Hind'in kız karındaşı Zeyneb'i şehvet ile mess eylese Hind Zeyd'e haram olur mu? el-Cevap: Olmaz" ve "Zeyd zevcesi Hind'in anası Zeyneb ile çekişirken 'filanımı alırsan' deyu zekerini çıkarsa min gayri kasdin ve şehvetin Zeyneb Zeyd'in zekerini görse Hind Zeyd'e haram olur mu? el-Cevap: Olmaz" şeklindedir. Fetâvâ-yı Ali Efendi'den nakledilenler "Zeyd zevcesi Hind'den olup sekiz yaşında olan sağire kızı Zeyneb'i gece ile Hind zan edip şehvet ile mes ve takbil eylese Hind Zeyd'e haram olur mu? el-Cevap: Olmaz" ve "Zeyd sağîrin anası ve hâdinesi Hind sağîrin malı olmamağla sağîrin babası Amr-ı mu'sır üzerine nafaka takdir ettirip beslemek istedikde sağîrin babasının anası Zeyneb-i mûsire 'ben sağîri meccânen besleyip Hind'den men‘ etmem' dese hâkim Hind'e sağîreyi meccânen imsâk eyle yahut Zeyneb'e ver demeye kadir olur mu? el-Cevap: Olur" fetvalarıdır. Fetâvâ-yı Feyziyye'den ise "Zeyd Hind'i tezevvüç ettikten sonra kable'd-duhûl ve'l-halvet Zeyd fevt oldukta Hind'e iddet lazıma olur mu? el-Cevap: Olur ve tamam-ı mehir lazım gelir ve mirasın alır. Amma kable'd-duhûl talâk verilen Hind ârî [irî?] olmuş gibi değildir, iddet çekmez." fetvası verilmektedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 33b, 34a, 34b, 51a, 56b.

[660] Vakıf bölümünde yer alan Behcetü'l-fetâvâ fetvası "Hind-i hâmilin vaz‘-ı hamli karîb oldukta, Hind'e kâh vec‘-i ârız, kâh sâkin olup, infisâl-i velede muttasıl olan vec‘-i ârız olmadan, icâreteyn ile tasarrufta olan vakf-ı menzili, izn-i mütevellî ile zevci Zeyd'e ferağ edip, ba‘dehu bir gün mürûrunda Hind'i infisâl-i velede muttasıl olan vec‘ ahz edip, vaz‘-ı haml esnâsında bilâ veled fevt olsa, Hind'in ol hâlde olan ferağı maraz-ı mevtinde olmuş olur mu? el-Cevap: Olmaz" şeklinde yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94b-95a.

[661] bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 82a-88a, 100b-111a.

mecmualarında, özellikle nakil hususunda kendisine sıklıkla atıf yapılan isimlerden biridir.[662] Âkifzâde, İbn Nüceym'i mecmuanın pek çok bölümünde; meselelere kaynak teşkil etmesi, ibareleri açıklayıcı veya kayıt koyucu bir işlev görmesi yahut ihtilaflı konularda bir kavlin dayanağını oluşturması amacıyla zikretmektedir.

Âkifzâde'nin İbn Nüceym'in eserlerine sıkça atıf vermesi, her durumda hükmün tercihinin o yönde olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, ihtilaflı meselelerin çoğunda müellifin, mutemet bir kavil tespit etmeye çalıştığı ve özellikle mevcutsa bir şeyhülislâm fetvasını ortaya koymaya yönelik bir usul benimsediği görülmektedir. Buna dair bir örnek, vasînîn küçüğü evlendirmeye yetkili olup olmadığı meselesi verilebilir. Âkifzâde, İbn Nüceym'in kâdir olacağına dair fetvasını verdikten sonra bu meselede vasînin kadir olmadığına dair şeyhülislâm fetvaları olduğunu, *Behce*'de dahi yazıldığını ve "meşâyihimizin" adem-i cevaza itimat edip nakli *Kâdîhan*'da verdiklerini ifade etmektedir. Bu mesele müellif, İbn Nüceym'in fetvası karşısında daha mutemet gördüğü şeyhülislâm fetvası ve *Kâdîhan* naklini esas aldığını göstermektedir.[663] Benzer bir örnek ise râhinin mürtehini başkasına havâle etmesi meselesi ile mürtehinin râhini alacaklısına havâle etmesi meselelerinde yer almaktadır. Âkifzâde, bu konuda mevcut ihtilafları ayrıntılı biçimde aktardıktan sonra İbn Nüceym hakkında "İbn Nüceym merhûm farka itibar etmeyip iki surette dahi rehnin bekâsına zâhib olmuştur" ve devamında "İbn Nüceym merhûmun itimâdı bu ıtlâk üzere olan kavillerden kavl-i âhardır. Amma zâhir olan tafsîl üzere amel etmektir" demek suretiyle eleştirmektedir. Ardından uzun tahrir yaparak diğer görüş sahiplerinin *Kâriülhidaye* ve *Tatarhâniyye*'den nakiller verdiğini dile getirmektedir.[664] Bilhassa Ankaravî'nin *Tatarhâniyye*, *İmâdiyye* ve *Münye*'den nakil aldığını vurgulayarak mutemet görüşe işaret etmektedir.

Öte yandan, Âkifzâde'nin İbn Nüceym fetvasının tercih edildiğini vurguladığı dair örnekler de mevcuttur. Kitâbü'n-nikâh'ta kadının bulûğ muhayyerliği hakkını kullanırken; beyyine ile, yemin ve yeminsiz kabul edilme şartlarında *Câmiu'l-Fusûleyn* ile İbn Nüceym arasındaki ihtilafta "[trc.]bu fakîre göre, el-hak İbn Nüceym'in tafsîl üzere olan kavlidir" sözleriyle Âkifzâde, İbn Nüceym kavlini tercih eder. Bu bahiste hocası Ebûbekir Çorumî'nin mecmuasında bulunan bir tahrire yer vermekte ve bu mecmua vasıtasıyla *Kâdîhan* ve *Hayriyye* nakillerle İbn Nüceym kavlini, muteber kaynaklardan desteklemektedir.[665] Başka bir örnek ise dava bölümünde bilinen (maʿlûm) ile bilinmeyen (meçhûl) bir hıyânet iddiasında kâdının yemin verdirme meselesine dair Kâriülhidâye ile İbn Nüceym arasında cereyan eden bir ihtilaftır. Âkifzâde Kâriülhidâye naklinden sonra İbn Nüceym fetvasının bunun hilafına olduğunu, Ali Efendi fetvasının ise İbn Nüceym kavlini teyit ettiğini belirtmekte; ardından Ali Efendi

[662] Emine Arslan, *Nukûllü fetvâ mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâniʿa adlı eserinin bunlar arasındaki yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 257-283.
[663] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 2b, 9b.
[664] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123a.
[665] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10r-10v.

fetvasını soru-cevap formuyla aktarmaktadır.[666] Bu yaklaşım, Âkifzâde'nin ihtilaflı hususlarda mutemet bir kavil tespit etmeye çalıştığını ve özellikle bir şeyhülislâm fetvasını sunmayı amaçladığını göstermektedir. Şeyhülislâm fetvalarına yapılan bu vurgu, aynı zaman eserin Osmanlı uygulamasını yansıtma yönünü güçlendirmektedir.

Âkifzâde'nin mukaddimede "Türkî tahrîr takrîr ederek" şeklinde ortaya koyduğu usulde dikkati çeken hususlardan biri, meseleleri Türkçe ifade etmeye özel önem vermesidir. Bu çerçevede müellif, kimi zaman Arapça nakillerde yer alan hükmü veya bunlardan çıkan sonucu Türkçe olarak ifade etmekte, kimi zaman da nakillerden hareketle ulaştığı manayı kendi Türkçe tahrirleriyle sunmaktadır. Nitekim Âkifzâde tahrirlerinin çoğunu Türkçe yaptığını bizzat vurgulayarak "Türkî tahrir gelir"[667], "lisan-ı Türkî üzere"[668], "ibare-i Türkiyye ile tahrir olundu"[669], "Türkî takrîr ile daha önce geçti"[670], "Türkî tahrir ile tafsilatlandırdık"[671] ve "takrîrimiz Türkî ibareyle gelir"[672] gibi ifadeler kullanmaktadır. Mecmuada Arapça nakillerden sonra Türkçe ifadeyle açıkladığı tahrirleinir ise genellikle "nakillerden müsteban olur ki"[673], "nakillerden malumdur"[674], "fehm olan"[675], "nükulden müstefad olan"[676], "mefhum olan"[677], "münfehim"[678] ve "nukûlden malum olur ki"[679] gibi ibarelerle takdim edilmekte; böylece nakillerden çıkan manayı açık bir biçimde tespit edilerek sunulmaktadır.

Eserde yer alan atıf usulüne dair söz konusu olan diğer bir husus ise müellifin tahriri esnasında mesele ile ilgili bir kaynağa, bir fetvaya veya bu mecmuadaki başka bir bölüme "müracaat oluna" denilerek yaptığı yönlendirmelerdir. Bu yönlendirmeler kimi zaman tafsil için orijinal kaynağa kimi zaman eserin başka bir bölümüne yapılırken, kimi zaman da ihtilaf ve şüphe halinde tahkik çağrısı sadedinde gerçekleşmektedir.

Âkifzâde kimi zaman meselelerin tafsili için orijinal kaynağa yönlendirmek amacıyla "müracaat oluna" ifadesini kullanmaktadır. Bunu yalnızca ayrıntılı bilgi edinmek için değil, aynı zamanda tekrardan kaçınma, asıl ibareye teşvik ve nüsha şüphesi gibi sebeplerle de yaptığı görülmektedir. Nitekim "nukûlünü murâd edenler asıl risaleye ve kütüb-i muʿtebereye müracaat edeler"[680] , "azv

[666] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 165a.
[667] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 202b.
[668] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 20a.
[669] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 125b.
[670] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 191a.
[671] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 203a.
[672] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 205a.
[673] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 177a, 194b, 206a, 213b.
[674] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 147a, 217a, 218a.
[675] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 132b, 87a.
[676] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b, 263a, 271b, 284a.
[677] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 50a, 90a, 192b, 288a.
[678] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3a, 51a, 78b, 120a, 128a.
[679] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a.
[680] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 177b.

eylediği kitaba vukûf kast eyleyen risale-i mezbûraya müracaat eylesin"[681] ve "Gânim Bağdâdî'ye müracaattan gaflet olunmaya ki tafsil fâidesine zaferyâb olunur"[682] gibi ifadeler bu yönlendirmenin faydalarına işaret etmektedir. Detaylı bilgi olarak kaynağa yönlendirdiği durumlara ise "müracaat oluna, bu muhtasar mahalli değildir heman bu kadar kâidesi zikri kifâyet eder"[683] ve "vasiyet kitâblarına müracaat edin, söylediğimizin naklini görürsün"[684] şeklinde yer alan ifadeleri örnek verilebilir. Kimi zaman ise "*Behce*'de fetvalar vardır müracaat oluna[685], "*Dürrü'l-muhtâr*'a müracaat oluna"[686] "*Dürrü'l-muhtâr*'ın kerâhet ve istihsânında dahi beyânı hatıra gelir, müracaat oluna"[687] gibi bizzat esere vurgu yaparak hem kaynak hem de tafsile işaret ettiği örnekler de mevcuttur.

Âkifzâde kimi zaman kendi mecmuasının farklı bölümlerine atıf yapmaktadır. Eser içi göndermelerde eserin hacmi, konu bütünlüğü ve tekrardan kaçınma gibi sebepler gözetilerek müellifin diğer bölüme okuyucuyu yönlendirdiği görülmektedir. Mesele ile ilgili nakil veya detaylı tahrir yalnızca bir bölümde yazılmış, diğer bölümlerde ise o başlığa müracaat edilmesi istenmiştir. Örneğin Kitâbü'n-nikâh bölümünde ikrah altında sağire kızın küfüvü olmayan biriyle evlendirilmesi meselesinde, nikahın sıhhati konusunda; adem-i sıhhatine dair Abdürrahîm Efendi fetvasını verdikten sonra "Kitâbü'l-ikrâh'da fetvaları vardır ve Ali Efendi'nin fetvâ-yı mutallakası vardır müracaat oluna"[688] diyerek ilgili başlığa havâle eder. Kitâbü'l-ikrâh'da ilgili kısıma bakıldığında ise Ali Efendi'nin fetvasını verdiğini ve şeyhülislâmlar arasında ihtilafı ele alarak amelin hangi görüş üzerine cereyan ettiğine dair tahlili görülmektedir.[689] Benzer bir diğer örnek ise Kitabü't-talâk başlığında ileride doğacak nafaka borcuna aded-i şuhûr beyan edilmeden kefil olmanın geçerliliği meselesi verilebilir. İmam Ebû Yûsuf'un kavlinin müftâ bih olduğu zikredilmekte[690] ve herhangi bir değerlendirme yapılmadan "Kitâbü'l-kefâlet'de bast oldu, müracaat oluna"[691] denilerek Kitâbü'l-kefâlet'ye bakılması istenilmektedir. Kitâbü'l-kefâle'de ise müellif meseleyi detaylıca açıklamakta ve değerlendirmektedir.[692]

İster başka esere isterse kendi mecmuasının bölümlerine olsun Âkifzâde'nin müracaat edilmesini istediği kısımlar sadece kaynak atfı için olmayıp şüphe durumunda tahkikini istediği meselelere ait de olmaktadır. Şüphe ve tereddütün varlığını ortaya koyduğu ibarelere örnek olarak "tasrihine müracaat oluna"[693], "ʿinde'l-amel tahkik makama müracaat oluna"[694], "amel edileceği zaman

[681] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 181a.
[682] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 185b.
[683] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 292a.
[684] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15a.
[685] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 64b.
[686] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 118b.
[687] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259b.
[688] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 2a.
[689] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 236a.
[690] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51a.
[691] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51a.
[692] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b.
[693] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 223a.
[694] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 163a.

nakle müracaat edin"[695], "tercîhe müracaat oluna"[696], "teʾyîd ve teʾkîd için muteberât-ı mufassaleye müracaat ve tetebbuʿ oluna"[697], "tasrîh-i tahkîke müracaat olunsa"[698], "nakl-i sarîhe müracaat oluna"[699], "iştibâhın izalesi için *Şerhu'l-Eşbâh*'a müracaat edin"[700], "Allah'ın tevfîkiyle şüphenin giderilmesi için katî kelama müracaat edin"[701], "tahkîki için şerhine müracaat edin"[702], "yine her bir meselede tasrihe müracaat ve tahririmizde hata var ise beyana inâyet oluna"[703], "hîn-i amelde mahall-i mezbûra dahi müracaatla beynlerini güzelce mülâhâza mahallidir, fefhem"[704], "o gariptir [tektir], fetvadan müeyyed nakillere müracaat et"[705], "mülâhâza ve mahalline müracaat oluna[706], "müvekkile izafet şart-ı sıhhat midir müracaat oluna"[707], "menzil meselesinde Feyzullah Efendi fetvasına müracaat oluna, hükm-i hakimle kaydı var mı yok mu"[708] gibi ifadeleri verilebilir. Mecmuada "müracaat edin" yönlendirmelerinin bazıları dönemin amel ve fetvalarına olmaktadır. "Amel sırasında nakle müracaat edin"[709] ve "amel esnasında tedavüldeki fetvalara müracaat edin"[710] gibi yönlendirmeleri de bulunmaktadır.

Âkifzâde müracaat manasına gelebilecek ancak daha güçlü olan farklı bir ibare olarak "talep et" kelimesini de kullanmaktadır. Buna dair "ibrâ ve hibe arasında fark vardır, gafil olma ve bu farkın veçhini talep et"[711], "ifadeleri uzlaştırmayı talep edin. Çünkü birbirine tedâfuʿ görünüyor"[712], "[trc.]bu hükümde iʿtâk ve tedbîr arasını iftiraktan gafil olmayın ve farkın cihetini talep edin"[713] ve "velhasıl rehin ihtilafîdir, fetva talep edin"[714] gibi örnekler verilebilir. Âkifzâde'nin bu yaklaşımı, tahkik ve dikkat gerektiren meselelerde çeşitli tembihlerle okuyucuyu yönlendirmeyi amaçladığını göstermektedir. Nitekim bu tembihler, ayrıntılı bilgiye ulaşma, güçlü kaynaklara müracaat etme, şüpheli hususları açıklığa kavuşturma, ihtilafları belirleme, nüsha farklılıklarına dikkat çekme ve uygulamada hatayı önleme gibi işlevler üstlenmektedir. Bu yönüyle müellif, nakillerden hükme ulaşırken ibare ve mefhumu birlikte değerlendiren ihtiyatlı bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

---

695 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 190b.
696 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 139b.
697 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 190a.
698 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 2a.
699 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 77a.
700 Müellif bşak bir yerde de "Makam-ı mahal iştibah olduğuçün tafsil olundu, mazur buyrula." ifadesini kullanmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112b, 37b.
701 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 164b.
702 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 201a.
703 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 218b.
704 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 269a.
705 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 278b.
706 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 281b.
707 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 295b.
708 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88b.
709 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 242a.
710 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10a.
711 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 126a.
712 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 210b.
713 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 162b.
714 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 227a.

Eserdeki "müracaat edin" şeklindeki yönlendirmeler arasında bazı meselelerde "müracaat olundu" ibaresiyle sonradan açıklama yapıldığı veya müellifin meseleye dair tereddüdün başka bir bölümde giderildiğine işaret eden notlar düşüldüğü görülmektedir. Bu tür kullanımlar, müellifin gerekli gördüğü durumda meseleye tekrar dönerek açıklama yapma ihtiyacı hissettiğini göstermektedir.[715]

Bu duruma örnek olarak Kitâbü'd-da'vâ bölümünde nesep davasına delillerin çatışmasına dair verdiği mesele zikredilebilir. Âkifzâde bu meselede Gânim Bağdâdî'den bir nakil aktarmaktadır. Nakilde, davacının baba ve anne üzerinden nesep iddiasına karşılık; davalının, davacının daha önce annesinin ismini farklı şekilde söylediğini ileri sürerek savunmaya çalışmasını konu edinir. Bu def'in kabul edilip edilmeyeceği hususunda; Suğdî'nin kabul edileceği yönündeki görüşü muhtâr olarak aktarırken, Özdencî ve Mergînânî'nin kabul edilmeyeceği yönünde fetva verdiklerini; *Zehîre* sahibinin "bize göre savâb olan budur" dediğini belirtirdir. Ardından müellif, Molla Hüsrev'in bu konuda *Câmi'u'l-fetâvâ*'ya uygun davrandığını ancak bunu ihtilafı bilerek mi yoksa farkında olmadan mı yaptığını bilmediği yazılmaktadır. Âkifzâde önce muhtâr görüşü verdikten sonra Gânim'deki ifadelerden veya kendisinin de içinde olduğu bir şüpheden dolayı müracaat edilmesini istemektedir: "Bu mebhasde Ganim Bağdâdi'de dahi ihtilâfı müeyyed nakiller vardır. Hülâsa-i muhtârı müdde'î tarafından neseb-i mahsûsa beyyine kâime iken müdde'a aleyh tarafından hilâfına ya müdde'înin hilâfı ikrârına ya meyyit hilâfına ikrârına ikâme-i beyyine def' muteber olmadığıdır. Müracaat oluna". Sonraki pasajda ise "müracaat olundu. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi fetvası Molla Hüsrev revişine mutabık *Bezzâziyye*'den nakle ibtinâen def'in sıhhatine fetva verilmiş ve hâlen verirler ve amel olunur" sözleriyle ihtilafı, Feyzullah Efendi'nin *Bezzâziyye* nakline istinâden def'in sıhhatine fetva verdiğini, bu yönde hâlen amel edildiğini belirtir. Böylece Molla Hüsrev'in Suğdî'nin sıhhatine dair görüşünü tercih etmesinin, Feyzullah Efendi'nin fetvasıyla mutabık olduğunu, Osmanlı uygulamasının da bu yönde teşekkül ettiğini ve cari amel halini aldığını açıkça vurgulamaktadır.[716]

Benzer bir kullanım, Kitâbü'n-nikâh bölümünde görülmektedir. Âkifzâde, asabesi bulunduğu hâlde zevi'l-erhâmdan bir yakını tarafından yapılan nikâhın, veliyy-i akrebin icâzesine mevkuf olduğunu ve icâze öncesinde bulûğa eren sağirenin hıyar-ı bulûğ hakkının bulunduğunu belirttikten sonra, bu nikâh-ı mevkûfta hıyarın meclisle takyit edilip edilmediği hususunda tereddüdünü dile getirir. Bu metnin hâmişinde Kitâbü'l-hacr'a müracaat edilmesini istenmesi, müellifin daha sonra meseleyi ilgili bölümde netleştirdiğini göstermektedir.[717]

Sonuç olarak; eserin bütünü dikkate alındığında, mecmuada baştan sona aynı yoğunluk ve tertipte sürdürülen yeknesak bir düzenin takip edildiğini söylemek güçtür. Nakil-tahrir ilişkisi ve telhis

[715] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 162a.
[716] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 162a.
[717] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 7b-8a, 238a-238b.

kullanımında belirli bir sistematik çerçeve mevcut olmasına karşın, bu çerçevenin eserin tüm bölümlerinde aynı istikrarla korunmadığı görülmektedir. Bu farklılık, müellifin de belirttiği üzere eserin bir ihtiyaç üzerine telif edilmesi ve "vakit darlığı"na yaptığı vurgu gibi sebeplerle irtibatlı olduğu düşünülebilir.

Mecelletü'l-mehâkim'de yer alan nakil ve atıflar tahrirlerle birlikte değerlendirildiğinde; mecmua yalnızca teknik bir derleme niteliği ile sınırlı kalmamaktadır. Aksine nakiller; müellifin hükmü tahkîm etme, ihtilafı görünür kılma, telhîs şeklindeki fetvaları alma ve amelî tercihe işaret etme yönündeki çabalarıyla birlikte metodolojik bir zemin teşkil etmektedir. Âkifzâde, bir taraftan açık ve dolaylı nakillerle ilmî silsileyi ortaya koyarken diğer taraftan "müracaat" ve "talep edin" gibi yönlendirmeleriyle okuyucuyu ilgili bölüme veya esere sevk etmektedir. Bu yönlendirmeler; okuyucuyu yalnızca ayrıntılara bakmaya davet etmenin yanı sıra şüpheyi gidermeyi, ihtilafın mahiyetini ortaya koymayı, metin ve nüsha farklılıklarını kontrol etmeyi ve özellikle amel esnasında hatayı önlemeyi amaçlayan bir çağrı işlevini görmektedir. Bu açıdan mecmua tahkîk ve muhakemeye açık dinamik bir yapı arz etmektedir. Şeyhülislâm fetvalarının ve müftâ bih-maʿmûl bih vurgusunun öne çıkarılması, mezhep içi tercihin otoritesini korurken uygulamada cari olan tercihin belirginleştirilmesinin hedeflendiğini göstermektedir. Bununla birlikte doğrudan fetva mecmuaları yerine ihtisâr formlarını ihtiva eden mecmuaların sıkça kullanılması, müellifin hem metnin hacmini kontrol altında tutmayı hem de hükme hızlı ve pratik bir biçimde ulaşmayı önceleyen bir tutum benimsediğini göstermektedir. Bu yönüyle *Mecelletü'l-mehâkim*'de nakil ve atıflar, yalnızca kaynak gösterme işlevi gören teknik unsurlar olmayıp, müellifin tahrîr anlayışını şekillendiren temel araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Nüsha ve Metin Kritiği

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, eserine aktardığı metinleri hakkında kimi zaman bunların dayandığı nüshaların güvenilirliği ve metinlerin sıhhati hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Nüsha zayıflığı ve kâtibin tahrif ihtimaline dair yaptığı açık uyarılar, onun bu konuda ihtiyat prensibini benimsediğini göstermektedir. Bu ihtiyatî tavır, kimi zaman naklin bütünü hakkında tereddüt beyan edilmesi, kimi zaman da ibarelerin anlamı üzerinde durularak metnin lafzının değerlendirilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Nüsha ve metne yönelik bu yaklaşımın mecmuada sınırlı sayıda da olsa yer alması, müellifin nakilleri metin ve nüsha tahkikini gözeterek aktardığını göstermektedir.

Nüsha zayıflığına dair en açık ifadeler Kitâbü'r-radâʿ başlığında nakledilen iki risalede görülmektedir. Âkifzâde, ilk risalenin ardından aynı müellife ait bir başka radâʿ risalesinin daha bulunduğunu ve onu da özetleyerek mecmuaya aldığını belirtmektedir.[718] Ardından bu nakilleri elindeki

[718] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 24b.

nüshadan aldığını, vakit darlığı sebebiyle şüpheli yerlere müracaat edemediğini, nüshanın zayıf olabileceğini ve kâtip hatası ihtimalinin bulunduğunu ifade etmektedir.[719] Müellif, bu değerlendirmenin yalnızca söz konusu risalelere mahsus olmadığını, kendi dönemindeki birçok kitabın da benzer problemler taşıdığını vurgulamaktadır.[720] Bu sebeple fetva ve kazada hataya düşmemek için muteber kaynaklara müracaat edilmesini gerekli görmekte ve bu konuda gaflet gösterilmemesi gerektiğini özellikle belirtmektedir.

Müellif, bunun yanında bazı meselelerde ayrıntılı tahkik yapamadığını ve tereddüt ettiği hususları gereği gibi araştırma imkânı bulamadığını da açıkça ifade etmektedir. Nitekim bir meselede, "Bu meselenin sarâhatini gerçi gördüm... ıztırâb-ı hâl-i zamân hasebiyle... mezannihî kemâ yenbeğî mürâcaat olunmadı..." ifadeleriyle, meselenin farkında olmakla birlikte dönemin şartları sebebiyle ilgili kaynaklara gerektiği gibi müracaat edemediğini belirtmektedir.[721]

Mehir bahsinde İbn Nüceym'in *Fetâvâ*'sından aktarılan fetva, Âkifzâde'nin nüsha tenkidini nasıl uyguladığına dair dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Elindeki nüshada yer alan hükmü aktarmakla birlikte bunun doğru olmadığını, sahih hükmün *Mültekâ* ve şerhinde geçtiği şekliyle olduğunu belirtmektedir. Kitâbü't-talâk'ta yer alan bu nakil, mehir meselesiyle ilgilidir. Mesele, bâin talâkla boşadığı ve mehirini vermediği eşiyle yeni bir mehir karşılığında yeniden evlenen kişinin, bu mehir üzerine hulʿ akdi yapılması hâlinde hangi mehirin düşeceği hakkındadır. Âkifzâde'nin İbn Nüceym'in fetvası olarak naklettiği metinde, ilk mehirin düşeceği, ikinci mehirin ise zimmette kalmaya devam edeceği zikredilmektedir.[722] Ancak Âkifzâde, bu hükmün doğru olmadığını, elindeki nüshada bu şekilde yer aldığını; doğru olanın ise Mültekâ ve şerhinde belirtildiği üzere ikinci mehirden beraat edilip ilk mehirin zimmette kalması olduğunu ifade etmektedir.[723] Âkifzâde'nin nüshaya yönelik bu eleştirisinin isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Nüceym'in eserine ait bazı yazma ve matbu nüshalar incelendiğinde, fetvanın cevabının Âkifzâde'nin belirttiği şekilde ilk mehirin zimmette kalıp ikinci mehirden beraat edileceği yönünde olduğu tespit edilmiştir.[724] Müellifin, nüsha şüphesini önceleyerek fetva sahibine hata isnadında bulunmaktan kaçındığı görülmektedir. Buna karşılık, elindeki nüshayı diğer nüshalarla karşılaştırmamış olması, yukarıda temas edilen açıklamalarıyla birlikte

[719] Âkifzâde, "[trc.] Bil ki ben bu mecmuayı, bu risalenin ve önceki risalenin nüshalarında bulduğum şekliyle, vakit darlığı sebebiyle meselelerin tafsilatının bulunduğu yerlere müracaat etmeksizin yazdım. Bu sebeple amel sırasında ihtiyaç duyulduğunda tafsilatın bulunduğu yerlere, hatta doğrudan fetva metinlerine müracaat edilmelidir. Zira nüshadaki bozukluklar ve kâtibin tahrifte bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bu, cehaletin yaygınlaşması sebebiyle zamanımızdaki kitapların çoğunda görülen bir durumdur. Bu sebeple ihtiyaç duyan kimse, fetva ve kazada ihtiyaç duyduğu bir meselede hataya düşmemek için muteber kitapların ilgili yerlerine müracaat etmelidir. Bu, ihmal edilmesi câiz olmayan bir nasihattir." sözleriyle bu durumu ifade etmektedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31a-31b.
[720] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.
[721] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 192b.
[722] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 33a.
[723] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 33a.
[724] Seyyid Hasan Rafet, *Hulâsa-i İbn Nüceym* (Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 313718), 75; Zeynüddin İbn Nüceym, *Fetâvâ İbn Nüceym* (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1277), 27a.

değerlendirildiğinde dönemin şartları ve ayrıntılı tahkik yapma imkânı bulamamasıyla ilişkilendirilebilir.

Mecmuada Âkifzâde'nin nüsha hatalarına dair değerlendirmelerinin yanı sıra, bazı meselelerde nüsha farklılıklarını dikkate alarak karşılaştırmalı tahkik yaptığı da görülmektedir. Kitâbü'l-icâreteyn başlığında, Behcetü'l-fetâvâ, Yahya Efendi ve Abdürrahîm Efendi fetvaları arasında cereyan eden bir ihtilafta, Abdürrahîm Efendi'nin fetva mecmuasının farklı nüshalarında yer alan ibareleri karşılaştırarak değerlendirme yapması buna örnek gösterilebilir. Maraz-ı mevtte icâreteynli vakıfların ferâğı meselesinde, Abdürrahîm Efendi'nin ilgili fetvasının bir nüshasında "valide", diğer nüshasında ise "zevce" kelimesinin yer aldığını belirtmektedir.[725] Fetvanın "zevce" ibaresiyle okunması hâlinde *Behcetü'l-fetâvâ* ile Abdürrahîm Efendi'nin fetvasının mutabık olduğunu, "valide" şeklinde okunması hâlinde ise ecânîb hükmü gereğince zevce meselesine örnek teşkil etmeyeceğini ifade etmektedir.[726] Bununla birlikte nüshalar arasında açık bir tercihte bulunmamaktadır. Âkifzâde'nin dikkat çektiği bu fetvanın, H. 1243 tarihli matbu *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* nüshasında da "valide" kaydıyla yer aldığı görülmektedir.[727] Bu örnek, Âkifzâde'nin farklı nüshalardaki lafız varyantlarını dikkate aldığını ve hükmün dayandığı ibarenin değişmesiyle ortaya çıkan anlam farklılığını görünür kıldığını göstermektedir.

Metin tenkîdine dair dikkat çekici örneklerden biri, vakıf görevlilerinden câbînin emin mi yoksa ecîr hükmünde mi kabul edileceğine ilişkin tartışmada görülmektedir. Âkifzâde, isim vermeksizin bazı mecmualarda câbînin ecîr gibi kabul edilerek edâ-yı hizmet iddiasında yeminiyle tasdik olunmayacağı, mutlaka beyyineye muhtaç olduğu yönünde görüşler bulunduğunu; ancak bu görüşlerin "baz-ı ekâbirden menkuldür" şeklinde nakl-i sarih olmaksızın ve mücerred bir takdir olarak aktarıldığını belirterek bu tür nakillerin ilmî açıdan güvenilir olmadığını ifade etmektedir. Devamında, söz konusu görüşlerin câbînin topladığı aʿşârı mütevelliye teslim ettiğine dair beyanının ispata muhtaç olduğu yönündeki ve Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen bir fetvaya dayandırıldığını, böylece câbînin emin değil ecîr hükmünde sayılmasının temellendirilmeye çalışıldığını dile getirmektedir. Ancak Âkifzâde, bu çıkarımı açıkça reddederek "iltifata şayân kelâm değildir. Zira câbî, yedinde olan mal-ı vakıf hakkında mütevelli gibi emindir" ifadeleriyle bu gerekçelendirmeyi kabul etmemektedir.[728] Bu bağlamda Âkifzâde, Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen fetvanın ya nispetinde hatalı olunduğunu ya da fetvanın sahih olmadığını belirterek, bu fetva üzerinden câbînin ecîr kabul edilmesinin temellendirmesini uygun görmeyerek

[725] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95a.
[726] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94b-95a.
[727] "Zeyd ücret- muaccele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf dükkanı maraz-ı mevtinde validesi Hind'e izn-i mütevelli ile ferâğ edip baʿdehu bir iki gün murûrunda Zeyd bilâ veled fevt olsa halen mütevelli vakıf dükkanı Hind'den alıp Zeyd'in mahlûlünden ahara îcâra kadir olur mu? el-Cevap: Olur." Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* (İstanbul: Dâr't-tıbâ'ati'l-ma'mûreti's-Sultaniyye, 1243), 1/539.
[728] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 172a.

eleştirir.[729] Buna karşılık *Hayriyye* ve Şihâbüddîn el-Halebî'de câbînin ecîr sayılmayacağı yönünde görüş bulunduğunu, hilafına muteber bir şeyhülislâm fetvası bulunmadıkça bu görüşlerin taklit edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.[730] Bu değerlendirmelerden, Âkifzâde'nin söz konusu fetvanın Ebüssuûd Efendi'ye nispetini isabetli bulmadığı anlaşılmaktadır. Mecmuada yer alan bu tahrir, Âkifzâde'nin isnat, metin ve hüküm ilişkisini birlikte ele alan eleştirel bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Müellifin diğer eserlerden yaptığı bütün nakillerin sistematik biçimde karşılaştırılması bu araştırmanın kapsamını aşmaktadır. Buna karşılık *Kayd-ı Cedîd* atfıyla aktarılan fetvalar, söz konusu eserin *Netîcetü'l-fetâvâ* ile aynı eser olup olmadığı ve ilk müsveddesini teşkil edip etmediği iddiasını değerlendirmek amacıyla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, *Kayd-ı Cedîd* atfıyla aktarılan fetvaların bir örnek dışında *Netîcetü'l-fetâvâ* nüshalarıyla lafzen örtüştüğü tespit edilmiştir. İstisna teşkil eden örnek ise Kitâbü'l-hîtân başlığında yer alan bir fetvadır. Âkifzâde fetvayı "Zeyd Amr'ın tarlası kurbunda olup kadîmden cereyan eden nehrin harkını seddetmekle su taşıp Amr'ın tarlasına zarar-ı beyyini olsa Amr zararını def' ettirmeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz" şeklinde nakletmektedir.[731] *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın seçilen yazma ve matbu nüshalarında ise soru metni aynı olmakla birlikte cevap kısmı "olur" şeklinde yer almaktadır.[732] Söz konusu fetva *Kayd-ı Cedîd Yahud Mecmûatü'l-fetâvâ* mecmuasında bulunmadığından karşılaştırmada *Netîcetü'l-fetâvâ* nüshaları esas alınmıştır.[733] Bu farklılığın kaynağına dair ileri sürülebilecek ilk ihtimal, Âkifzâde'nin istifade ettiği *Kayd-ı Cedîd (Netîcetü'l-fetâvâ)* nüshasında müstensih tasarrufu gibi istinsah kaynaklı bir farklılığın bulunmasıdır. İkinci ihtimal ise *Kayd-ı Cedîd*'in *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın erken bir versiyonu olduğu kabul edildiği takdirde, ilgili fetvanın sonraki istinsah veya tedvin sürecinde farklılaşmış olmasıdır. Ancak *Kayd-ı Cedîd Yahud Mecmûatü'l-fetâvâ* mecmuasında söz konusu fetvanın yer almaması ve bu adla kayıtlı başka bir nüshaya ulaşılamamış olması, ikinci ihtimali değerlendirmeye imkân verecek yeterli verinin bulunmadığını göstermektedir. Bu durumda, Âkifzâde'nin *Kayd-ı Cedîd* atfıyla aktardığı diğer fetvaların *Netîcetü'l-fetâvâ* nüshalarıyla uyum göstermesi dikkate alındığında, bu farklılığın istifade edilen nüshadan kaynaklanmış olması daha kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir. Bununla birlikte, farklılığın fetvanın doğrudan hükmü belirleyen cevap kısmında meydana gelmesi, meselenin yalnızca istinsah hatasıyla açıklanamayabileceğini de düşündürmektedir.

---

[729] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 172a.
[730] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 172a.
[731] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 265a; Diğer nüshalar için bkz. Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şeriyye, 89), 474b; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 336b.
[732] Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2487), 183a; Muhammed Ârif b. Mustafa Dürrîzâde, *Netîcetü'l-Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Serez), 158a; Seyyid Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar), 183a; Hâfız Mehmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 547.
[733] Dürrîzâde, *Kayd-ı Cedîd Yahud Mecmuatü'l-Fetâvâ* (Reşid Efendi, 280), 120a-120b.

Sonuç olarak bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, Âkifzâde'nin mecmuanın tedvininde nüsha güvenilirliği ve metin sıhhatini gözettiği, aktardığı metinleri yer yer tenkit ve değerlendirmeye tâbi tuttuğu anlaşılmaktadır. Müellifin bazı meselelerde dönemin şartları sebebiyle diğer nüshalarla karşılaştırma yapamadığını açıkça belirtmesi ve şüpheli gördüğü hususlarda okuyucuyu ilgili kaynaklara müracaata yönlendirmesi, metni tahkike açık bıraktığını göstermektedir. Nitekim mecmuayı İstanbul Bâb Mahkemesi kadılığı sırasında tertip ettiğini belirtmesi, metin ve fetvalara ilişkin değerlendirmelerinin dönemin hukukî uygulamasıyla irtibatını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yönüyle Âkifzâde, yalnızca metinleri derleyen bir müellif değil; hangi görüşün müftâ bih olduğu, hangi ibarenin esas alınması gerektiği ve metnin hangi şeklinin daha güvenilir kabul edileceği hususunda değerlendirmelerde bulunan bir hukukçu kimliğiyle öne çıkmaktadır. Ayrıca bazı nüshalar ve fetva isnatları hakkında tereddütlerini açıkça dile getirmesi, dönemin ilmî çevrelerinde dolaşımda bulunan nüshaların her zaman güvenilir kabul edilmediğini ve nüsha farklılıklarının uygulamada da karşılaşılan bir mesele olduğunu göstermektedir.

1.3. İbare Tahlili ve Türkçe Tahriri

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, mukaddimede belirttiği üzere, nakilleri aynı ibareyle aktarmanın yanı sıra onların mefhumlarından çıkan manayı, özetini ve değerlendirmesini sunmayı da hedeflemektedir. Bu yaklaşım, müellifin metni yorumlamak suretiyle yeniden inşa ettiğini göstermektedir. Nitekim mukaddimede takip edeceği yöntemi daha önce geçtiği üzere "hasbe'l-iktizâ kâh ayn-ı fetvâ, kâh nakl-i sarîh tahrîr, kâh mefâhim-i fetâvâ ve nukûlden hulâsa Türkî tahrîr"[734] etmek suretiyle açıklamaktadır. Bu ifade, müellifin gerektiğinde yalnızca fetva veya sarîh nakli aktaracağını, kimi zaman ise fetva ve nakillerden süzülen manayı özetleyerek Türkçe bir ifade kalıbı içerisinde yeniden kuracağını göstermektedir. Böylece eser, salt nukûllü bir mecmua olmanın ötesinde şerh, tahkîk, tahlîl ve istinbâtın iç içe geçtiği bir üslup kazanmaktadır.

Tahrîr kelimesi sözlükte "yazmak, kaydetmek, deftere geçirmek, telif ve tertîb etmek, sözü yerli yerinde söylemek"[735] gibi anlamlara gelmektedir. Bazı sözlüklerde; harfleri düzgün yerleştirmek suretiyle eksiklikleri gidermek, düzeltmek ve daha iyi hâle getirmek şeklinde açıklanmaktadır.[736] Nitekim *Kamûs-u Muhît Tercümesi*'nde de kelime, "kitap ve sair nesneyi doğru ve yerli yerinde dürüst ve pakize yapmak" ve "yazıyı güzel ve doğru yazmak" manalarıyla ele alınmıştır.[737] Bu tanımlar, tahrîr kelimesinin metni düzenleme, doğru bir biçimde ifade etme ve yazıya geçirme ile ilişkili bir anlam alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

[734] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.
[735] Hüseyin Remzî, *Lügat-ı Remzî*, 1/241; Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâcî*, 216.
[736] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 4/184; ez-Zebidi, *Tacü'l-arus min cevahir el-kamus*, 10/588.
[737] Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemet'i'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 2/1862.

Âkifzâde, eserinde sıkça kullandığı "tahrîr" kelimesini esas itibarıyla yazıya geçirme ve kaleme alma anlamında kullanmış; bu kullanım mecmuada naklin doğrudan aktarımı, özetlenerek yazılması ve müellifin kendi açıklamalarını kaleme alması şeklinde farklı görünümlerle yer almıştır. Nitekim bazı yerlerde başka eserlerden yaptığı alıntıları "Risâle-i Türkiyye-i nefîse tahrîr eylemiş"[738] veya "tahrîr olundu"[739] ifadeleriyle aktararak naklin metne geçirildiğini belirtmektedir. Benzer şekilde "mülahhasen tahrîr münâsib görüldü"[740] ifadesi, alınan metnin özetlenerek yazıya geçirildiğini göstermektedir. Yine *Revâyih*'den yaptığı uzun nakillerde kullandığı "tahrîr olur ki bunlardır"[741] ifadesi de naklin yazıya geçirilmesi anlamını açıkça ortaya koymaktadır. Hadâne bahsinde geçen "dokuz yaş tahrîr olmuş"[742] ifadesi de bir görüşün metinde bu şekilde kaydedilmiş olduğunu ifade etmektedir.

Bunun yanında "tahrîr" kelimesi, müellifin kendi açıklama ve değerlendirmelerini kaleme aldığı metinler için de kullanılmaktadır. Nitekim bazı yerlerde daha önce yazdığı açıklamalara atıfla "bizden Türkî tahrîr daha önce geçmişti"[743] veya "tahrîr-i sâbık kâbil-i kısmet olanda olmuştur"[744] şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Bazı yerlerde ise "şu cihetle tahrîr-i makam olur ki"[745] diyerek meseleye dair ayrıntılı açıklamalar kaleme almaktadır. Benzer şekilde "tahrîrimizde hata var ise beyâna inâyet oluna"[746] ifadesiyle kendi değerlendirmelerine işaret etmektedir. Yine mecmuada uzunca ele aldığı bir meselede "müdâniyâtta nevʿan tafsîl eyledik ve bu makam için birer risâle tahrîr eyledik"[747] ifadesiyle konuyu geniş biçimde ele alıp risale tarzında kaleme aldığını belirtmektedir. Değerlendirmelerinin yer aldığı bazı uzun pasajların sonunda "حرره عاكف زاده" kaydını düşerek meseleye dair tahlilini tamamlamaktadır. Bu örnekler, tahrîrin yalnızca naklin yazıya geçirilmesini değil, müellifin açıklayıcı ve düzenleyici mahiyetteki değerlendirmelerinin de kaleme alınmasını kapsadığını göstermektedir. Nitekim Âkifzâde, bu tür yerlerde çoğunlukla "tahrîrimiz"[748] ifadesiyle kendi yazılarına atıfta bulunmaktadır. Ayrıca sınırlı sayıda örnekte "temessük tahrîri"[749] ve "tahrîr ve taksim"[750] gibi kullanımlarla kelimenin resmî ve teknik yazım ve kayıt işlemlerini ifade ettiği de görülmektedir.[751] Bu örnekler, mecmuada "tahrîr" kelimesinin farklı anlam katmanlarında kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte bu çalışmada "müellifin tahrîri" veya "nakil ve tahrîr" tabirleri, esas itibarıyla

[738] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 19b.
[739] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 97a, 173a, 177b, 189b.
[740] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 24b.
[741] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 39a.
[742] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 47b-48a.
[743] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59b.
[744] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 92b.
[745] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 167b.
[746] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 218b.
[747] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.
[748] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 48a, 148b, 195a, 196a, 218b, 289b.
[749] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 100b.
[750] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 254a.
[751] Mehmet Öz, "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/425-426.

Âkifzâde'nin nakil dışındaki açıklayıcı ve düzenleyici mahiyetteki değerlendirmelerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Âkifzâde, nakillere doğrudan bağlı tahrirlerinde, bu bağlantıyı açıkça gösteren belirgin bazı kalıplar kullanır. Bunlar "nükûlden müstefâd olur ki"[752], "nükûlden malûm olur ki"[753], "nakillerden müstebân oldu ki"[754], "nakl-i mezburdan münfehim olur ki"[755], "risâlesinin hülâsası"[756], "muktezâ-yı fetvâ"[757], "takdirimizi müeyyed nakilledir"[758], "takdirimizi müeyyed tasrih vardır ki budur"[759], "müeyyed nakillerdir"[760], "sutûrda olan kelamımızı teyid eder"[761] gibi ifadelerle tahrir ve takdirlerini nakillerle desteklemektedir. Uzun değerlendirmelerin sonunda müellif, "hülâsa-ı kelâm"[762] tabiriyle tahriri içinde de özetleyici cümleler kurmaktadır. Nakle doğrudan bağlantılı pasajların yanı sıra dolaylı bağlantı kurularak meselelerin işlendiği veya müstakîl bir biçimde ele alındığı da görülmektedir. Bu bölümlerde tahrir, nakli açıklama mahiyetini aşarak; fürû fıkıh metinlerinde rastlanan tarzda konunun çerçevesini, delâletini ve hükmî sonuçlarını sunan bir nitelik taşımaktadır. Mecmuada metin kompozisyonu incelendiğinde kullanılan bu üslup, nakil ve tahririn her zaman sistematik biçimde art arda sıralanmadığını; bilâkis tahrirlerin bazen bir naklin ardından, bazen uzun nakiller sonunda toparlayıcı mahiyette, bazen de öncesinde gelerek metin içerisinde dağınık biçimde yer aldığını ortaya koymaktadır.

Mecmuada dikkati çeken diğer bir husus, müellifin Türkçe'ye verdiği önemlidir. Mukaddimede "mefâhim-i fetâvâ nükûlden hülâsa Türkî tahrir takdir ederek"[763] mecmuayı cemʿ edeceğini dile getiren Âkifzâde, tahrirlerini Türkçe kaleme aldığını özellikle vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra metin içerisinde zaman zaman "takrîrimiz Türkî ibâreyle gelecek",[764] "Türkî tahrir gelir"[765], "lisan-ı Türkî üzere"[766], "tafsîli mahal-i mezbûrada ibâre-i Türkiyye ile tahrir olundu"[767], "Türkî takrîrimiz daha önce geçti"[768] ve "Türkî tahrir ile tafsîlen açıklandı"[769] gibi kullandığı ifadeler Türkçe'yi benimsediğini göstermektedir. Ayrıca Arapça verilen nakilleri kimi zaman Türkçe anlamlarının dolaylı bir şekilde

[752] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b, 263a, 271b, 284a.
[753] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a.
[754] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 177a, 194b, 206a, 213b.
[755] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120a; Benzer örnekler için bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3a, 51a, 78b, 128a, 167b.
[756] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 222a.
[757] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233b.
[758] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a.
[759] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3b.
[760] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a, 162a.
[761] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95b hamiş.
[762] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a, 13a, 87b, 104a, 114b, 117b, 121a, 125a, 132b, 136b, 143b.
[763] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.
[764] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 205a.
[765] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 205b, 18b.
[766] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 20a.
[767] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 125b.
[768] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59b, 191a.
[769] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 203a.

özetlemekte veya aktarmaktadır. Nakiller arasında "Türkî fetvâ"[770], "fetâvâ-yı Türkiyyeleri"[771] ve "kuyûd-u Türkiyye"[772] gibi ibarelerle Türkçe'yi bilhassa vurgulamaktadır. Âkifzâde'nin tahrirlerini Türkçe kaleme alması, meseleleri mübtedîler için daha açık ve anlaşılır hâle getirme gayesiyle de uyumludur.

Mecmuada yer alan tahrirlerin büyük kısmı ise nakillerle irtibatlı olarak kaleme alınmıştır. Ancak bu ilişki her zaman sabit bir nakil-tahrir ikilisini ortaya koyan bir düzende ilerlemez. Müellif kimi zaman nakilden hemen sonra şerh düşmekte, kimi zaman uzun nakillerin ardından toplu değerlendirme yapmakta ve kimi zaman da nakil gelmeden önce uzun bir tahrirle konuya giriş yapmaktadır. Nitekim kefâlet, havâle, vekâlet, tercîhu'l-beyyinât, ikrâr, hibe, şüf'a, hîtân, cinâyât ve ferâiz gibi başlıklarında, bölümlere nakil verilmeden önce uzun bir tahrir ile başlandığı; vekâlet, tercîhu'l-beyyinât, mudârebe, âriyet, icâre ve kısmet gibi başlıkları da toparlayıcı ve özetleyici mahiyetindeki uzun tahrirlerle sona erdiği görülmektedir.

Mecmuada tahrirler dağınık bir görünüm arz etmekle birlikte işlev bakımından belirli kategoriler altında toplanabilmektedir. Bunlar; naklin lafzını ve muradını açıklama, ıtlâk halindeki hükümleri kayıt altına alma, hükmün tatbikî sonuçlarını ortaya koyma, ihtilafı belirginleştirme, müellifin takdirini müeyyed nakillerle temellendirme ve kimi başlıklarda fıkhî kavramlar etrafında fürû fıkıh metinlerini andıran uzun muhakemeler yürütme şeklinde özetlenebilir. Bazı uzun tahrirlerinde ise bu işlevlerin bir arada bulunduğu da görülmektedir.

Eserde en sık görülen tahrir türlerinden biri, naklin lafzını ve muradını açıklamaya yöneliktir. Bu tür tahrirlerde müellif, nakilde kullanılan tabirlerin hangi anlamları taşıdığını belirginleştirmekte; benzer görünen ifadeler arasındaki farkı ortaya koyarak ibarenin doğru anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Kitâbü't-talâk bölümünde *Fusuleyn*'den aldığı nakil sonrası yapılan tahrir, temsilî olarak verilebilir. Nakilde, mal söz konusu olmaksızın bir şarta ta'lîk edilerek yapılan talakın ricʿî sayılacağı belirtilmektedir. Âkifzâde bu ibareye "malum olur ki; ta'lîklerin bâin olduğu mal olan şarta ta'lîk olursadır. Yoksa duhûl-u dâr gibi mal olmayan şarta talak sarîh yahût örfen sarîh hükmünde olan lafzı ta'lîk-i ricʿî îcâb eder. Gaflet olunmaya"[773] ifadeleriyle ibareyi açıklamaktadır. Benzer şekilde Kitâbü'r-rehin'de "Karz mukabelesinde vefâen beyʿ ve teslimden sonra fevt olsa sair dâyinler karzı istifâya razı olmayıp kısmete idhâle kâdir olmazlar" şeklinde verilen *Revâyih* nakline "beyʿ tabiri milkde, ferâğ tabiri vakıfdadır" açıklamasını ekleyerek nakilde geçen tabirlerin hangi hukukî bağlamda anlaşılması

[770] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 281a.
[771] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a mükerrer.
[772] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3b.
[773] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.

gerektiğini göstermektedir.[774] Böylece müellif, lafzın işaret ettiği hüküm alanını ortaya koyarak ibarenin yanlış anlaşılmasının önüne geçmektedir.

Kitâbü'l-dâva başlığında Ankaravî'nin mecmuasından aldığı iki nakilde geçen lafızlar arasındaki ayrıma dikkati çeken tahriri de bu türe dair örnek teşkil etmektedir. Nakilde "başka birinin eliyle vasıl oldu benimdi" şeklindeki dava ile "ben gönderdim benimdir" davası arasında hüküm bakımında fark bulunduğu ortaya konulmaktadır. Âkifzâde, "Nükûlden müstefâd olan deynde ve aynda 'filan yediyle vasıl oldu benim idi' deyu dava mesmûʿa olmaz. Yed-i gayrihi nisbetle husûmet zâile olur. Amma 'ben gönderdim benimdir' davası mesmûʿa olur. Hülâsa-i kelam 'filan yediyle vasıl oldu' tabiri ile 'filan ile ben gönderdim' tabiri beyninde fark vardır"[775] ifadeleriyle nakli açıklamaktadır. Buna göre davanın dinlenebilir olması için lafızlara ve husûmet sıfatının korunmasına dikkati çekerek husûmetin doğru biçimde kurulması gerektiğini belirtir. İlk durumda malın doğrudan davalıya değil üçüncü kişiye nispet edilmesi söz konusu olduğundan husûmetin düşeceği ve davanın dinlenmeyeceği; ikinci cümlede ise mülkiyet iddiasını içerdiği ve davanın doğrudan muhatabına yönelmesi sebebiyle davanın dinleneceğini açıklamaktadır. Böylece Âkifzâde, davada sarf edilen ibarenin anlamını ve hükme tesirini husûmet sıfatının korunması bakımından açıklığa kavuşturmaktadır.

Kitâbü's-sulh başlığında *Eşbâh*'tan yapılan naklin ardından yer alan bir tahrir, nakilde doğrudan geçen genel bir fıkhî kaideyi açıklaması bakımından dikkat çekicidir. Âkifzâde, aynlarda ibrânın sahih olmayacağı yönündeki kaideyi "aʿyândan ibrâ sahih değildir dediklerinin manası aʿyân-ı kâimeden ibrâ hasebiyle zü'l-yed aʿyâna malik olmak olmaz demektir. Amma ıskât-ı damân hakkında müfîd olup zü'l-yedin yedinde hükm-i emânet kesb etmekle bilâ teaddî helakle damân lazım olmaz. Hâlike olmadı ise yine dava edip ahz etmeye kadirdir. Lâkin aʿyân davasında yahut aʿyân-ı hâlik ve müstehlik deʿâvisinden ibrâ sahih olup badehu dava mesmuʿa olmaz." sözleriyle başlayarak uzun bir tahrirle sunmaktadır.[776] Buna göre kaidenin mutlak bir geçersizlik yerine kâim aynlarda, ıskât-ı damân ifade edip yed-i emanete dönüşerek sonuç doğuracağını, helak olmuş veya tüketilmiş aynlarda ise deyne dönüşmesi sebebiyle ibrânın geçerli olduğunu açıklamaktadır. Benzer şekilde, ribâdan ibrânın olmayacağına dair ifadenin ayn-ı kaimlere ve henüz tahakkuk etmemiş müstakbel ribâlara hamledileceğini ancak müstehleke ve geçmiş ribâlardan ibrânın sahih olduğunu nitekim bunun *Eşbah* ve *Hayriyye*'de musarrah geçtiğini ifade etmektedir.[777] Âkifzâde'nin bu tahriri, naklin doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla ibareyi açıklamakla yetinmeyip, hükmün uygulama alanını da belirginleştirdiğini göstermektedir. Böylece müellif, fıkhî kaidenin kapsamını ve sınırlarını açıklayarak meseleyi daha sistematik bir çerçevede ele almaktadır.

[774] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 271b.
[775] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 158a-158b.
[776] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 203b.
[777] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 203b.

Dâva bölümünde Ankaravî'nin *Kunye*'den aldığı nakle düştüğü açıklama, doğrudan ibareyi ele alan tahririne bir diğer örnektir. Buna göre "Malum ola ki ان الدعوى الاقرار انما لا يسمع لاثبات الحق بالاقرار kelamının manası ikrarı ancak sebeb-i milk tutarak dava ederse demektir. Bu takdirce mesmûʿa olmaz. Zira ikrar sebeb-i milk değildir. Belki milk-i sabiti muzhirdir ... meselen bir kimesne 'filan şey benim milkimdir ve ikrar dahi eyledin' yahut 'hatta ikrar dahi etmiş idin' tabiri ile eylediği dava milk-i mutlaka ikrarını davadır, mesmûʿadır. İkrarı sebep tutma yoktur. Amma 'filan şey benim milkimdir, zira ikrar eyledin' yahut 'ikrar eylediğin için milktir' bu tabir gayri mesmuʿa suretleridir. Fark zahirdir"[778] ifadeleriyle nakli açıklamaktadır. Ona göre nakilde geçen ibareyle, ikrârın sebeb-i milk kabul edilmesi haline davanın dinlenmeyeceği işaret edilmektedir. Zira ikrâr, burada yeni bir mülkiyeti ortaya koymak yerine önceden sabit olan bir mülkiyeti izhar eden bir işlev görmektedir. Bu noktada davanın, dinlenebilmesi için ikrârın milk sebebi kılınmaksızın ileri sürülmesi gerektiğini belirtir ve bu ayrımı davada sarf edilebilecek Türkçe ifadeler üzerinde açıklar. Âkifzâde, bu tahririnde ikrârın milk sebebi ile izhar edici yönü arasındaki farkı lafzî incelikleriyle birlikte açıklayarak, naklin hükme nasıl uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır

Âkifzâde'nin nakle eklediği tahrirlerin bir diğer işlevi, ıtlâk hâlinde verilen ibareleri kayıt altına alarak hükmün kapsamını tayin etmektir. Bu tür değerlendirmelerde müellif, hükmün hangi şart ve bağlamda geçerli olduğunu belirginleştirmektedir. Nitekim Âkifzâde, Kitâbü'l-nikâh başlığında *Kâdîhan*'dan alınan nakle kayıt düşerek açıklamaktadır. Nakilde sefer müddetinin altındaki bir uzaklık, gurbet sayılmayacağından dolayı; kocanın karısını, büyük yerleşim yerinden köye, köyden şehre veya köyden köye götürme hakkı bulunduğu belirtilmektedir. Âkifzâde bu nakle "lakîn mehr-i muaccelin ifâsından sonra kâdire olur" kaydıyla hükmü kayıt altına almaktadır.[779]

Bir başka örnek Kitâbü'l-vedîʿa'da *Lisânü'l-Hükkam*'dan alınan "Vedîa; vedîa, icâre, iare ve rehin olarak verilmez. Bunlardan biri yapılırsa tazmin edilir" nakline düşülen "Nakl-i mezbur ıtlâkınca gidilmez"[780] kaydı bu duruma açık bir örnektir. Âkifzâde, bu ifadenin mutlak bir şekilde anlaşılmasının doğru olmayacağını belirterek mûdîʿnin vedîayı ailesinden emîn olan birine koruması için teslimin ittifakla câiz olduğunu, aile dışındaki bir emin hakkında ise İmam Muhammed'den bir rivayet bulunduğunu ve Ali Efendi'nin fetvasının da bu yönde olduğunu dile getirir. Böylece naklin zâhirinden çıkabilecek mutlak anlamı kayıt altına alarak hükmün kapsamını sınırlandırmaktadır. Ardından müellif, kendi değerlendirmesini teyit eden Ali Efendi fetvasına da atıfta bulunmaktadır.

Kitabü't-talak'da Atâullah Efendi'nin fetvasına yapılan kayıt da örnekler arasında yer alabilir. Atâullah Efendi'den nakledilen mehr-i müsemmâ üzerine yapılan ziyadenin vasiyet sayılması sebebiyle

[778] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 155a.
[779] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12b.
[780] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 210a.

sahih olmayacağı yönündeki fetvayı[781] aktardıktan sonra, bu hükmün varislerin bulunması hâline mebni olduğunu açıklar. Varis bulunmadığı takdirde zevceye yapılan vasiyetin beytülmalden önce gelerek geçerli olacağını ifade etmektedir.[782] Böylece Âkifzâde, hükmün uygulanacağı şartları açıklayarak fetvanın kapsamını belirli bir bağlamla sınırlandırmaktadır

Âkifzâde'nin tahrirlerinin diğer bir yönü, nakilde ortaya konan hükmü uygulama alanına taşımasıdır. Bu tür tahrirlerde müellif, kimi zaman tercih edilen veya mahkemelerde amel edilen görüşü belirtmekte, kimi zaman da hükmün pratikte yahut mahkemede nasıl uygulanacağını ve farklı ihtimallerde ne tür sonuçlar doğuracağını ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. Böylece nakil, soyut bir metin olmaktan çıkarak kadı ve müftünün muhakeme sürecine rehberlik eden tatbikî bir mahiyet kazanmaktadır.

Buna dair örnekler, müellifin ihtilaflı meseleleri ele aldığı tahrirlerinde de sıkça görülmektedir. Âkifzâde kimi zaman ihtilafı ayrıntılı biçimde incelemeksizin yalnızca müftâ bih, maʿmûl bih veya amel-i kazânın hangi görüş doğrultusunda cârî olduğunu belirtmektedir. Örneğin İmam Ebû Hanîfe ve ashabı arasındaki ihtilafın bulunduğu meselelerin çoğunda görüş ayrılıklarını zikrederek tercih edilen kavli göstermektedir. Hâdâne bahsinde kızın anne ve ninenin yanında ne zamana kadar kalacağına dair verdiği nakillerden sonra "mâlum ola ki bu nakil Zâhirü'r-Rivâye'ye mebnîdir. Cariye hayz görünce[ye] kadar ümmün ve ceddenin 'indinde durur. Lâkin İmam Muhammed kavli müştehât olunca[ya] kadardır ve fesâd-ı zaman olmağla İmam Muhammed kavli müftâ bihtir ve hadd-i şehvet cariyede dokuz yaşında olmaktır ve fetva bunadır" demek suretiyle fetvada tercih edilen görüşü vurgulamaktadır.[783] Benzer şekilde kadının gâib kocası üzerinde nafaka için borç istemesi meselesinde "zevce için gâib üzerine farz-ı nafaka edip istidâne için her ne kadar nikâhla hüküm olmazsa dahi beyyine istimâʿ edip kefil ahz ederek takdir-i nafaka ve emr-i bi'l-istidâne İmam Züfer kavli ve maʿmûl bih olduğu" ifadeleriyle mahkemelerde cârî uygulamaya işaret etmektedir.[784]

Kitâbü'l-icâre başlığında Ali Efendi fetvasına düşülen şerh de bu tür tahrirlere örnek teşkil etmektedir. Nakilde, değirmenin tamire muhtaç kısımlarını kiracının kendi malından tamir etmesi şartıyla yapılan icârenin sahih olmayacağı belirtilmektedir. Âkifzâde, "muktezâ-yı fetvâ" sözleriyle başladığı tahririnde "sahih olmaz" ifadesinin icârenin fesadına delalet ettiğini belirterek ecr-i misil gerektiğini ortaya koymakta; masraf ile ecr-i misil arasındaki ilişkiyi farklı ihtimaller üzerinden açıklamaktadır. Müsâvî, nâkıs ve ziyade durumlarını ayrıntılandırmakta, ecr-i mislin müsemmâyı

[781] Âkifzâde'nin mecmuasında aktardığı bu fetva "Zeyd, maraz-ı mevtinde zevcesi Hind'in mehr-i müsemmâsı üzerine iki yüz kuruş ziyâde eyleyip baʿdehu Zeyd fevt olsa, sâir verese ziyâdeyi tutmayız demeye kadir olurlar mı? el-Cevap: Olurlar. Min Fetâvâ Atâullah." şeklinde yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 14b.
[782] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15a.
[783] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60b.
[784] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a-b.

geçemeyeceğini de özellikle vurgulamaktadır.[785] Böylece fetvayı aktarmakla yetinmeyip hükmün uygulamadaki sonuçlarını somut ihtimaller üzerinden açıklayarak uygulamanın nasıl cereyan edeceğini göstermektedir.

Diğer bir örnek, *Fetâvâ-yı Hayreddin el-Gazzî*'den ücret zikredilmeksizin iş yaptırılması hâline dair nakil üzerine düşülen kısa tahrirdir.[786] Nakilde, işçinin ücretle iş yapan kimse olup olmadığına göre iki ihtimal zikredilmekte; ücretle iş yapmayan kimse bakımından bunun teberru sayılacağı, ücretle iş yapan kimse hakkında ise fâsid icâre hükümleri gereğince ecr-i misil gerekeceği belirtilmektedir. Âkifzâde bu ayrımı uygulamaya taşıyarak "ücretle iş gören" kimse olmanın şerʿî yollarla ispat edilmesi gerektiğini vurgular. Ona göre müddeʿînin beyyinesi, müddeʿâ aleyhin ikrârı veya yeminden nükûlü ile bu husus ispat edilmedikçe ecr-i misle hükmedilemez. Aynı şekilde müddeʿâ aleyhin iş verme talebinin de şerʿan ispat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Sonunda ise "fehm-i zayîfânem" sözüyle başlayarak fetvalarda geçen "ücretle hizmet eder" kaydının fiilen bu işi meslek edinen kimseye delalet ettiğini ve hükmün bu kayıt üzerine bina edildiği kanaatini dile getirmektedir. Buna göre hem işçinin ücretle çalışan kimse olduğunun hem de iş verenin talebinin sabit olması gerekmektedir. Bu tahrir, naklin uygulamada nasıl cereyan edeceğini açıklamasının yanı sıra, fetvalarda yer alan kayıtların hükmü doğrudan etkileyen unsurlar olduğunu da göstermektedir.

Mahkeme uygulamalarına dair en açık tahrirler ise bu konuyla ilgili kitâb başlıklarında yer almaktadır. Kitâbü tercîhi'l-beyyinât bölümünde şirâʾ, beyʿ ve rehin iddialarına ilişkin beyyinelerin tercihine dair uygulamayı ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Tahririnde "şirâʾ ve beyʿ, rehinden evlâdır. Lâkin beyʿ bi'l-vefâya rehin ahkâmı icrâ olurken vefâ beyyinesi evlâ olduğuna fi zamânına fetva verirler. Vefâ dava eden bâyiʿ olsun müşteri olsun rehin, hibe bi-gayri ıvâzdan ve sadakadan evlâdır. Amma hibe bi-ıvâz intihâen beyʿ olduğu için rehinden akvâdır" ifadeleriyle vefâ beyyinesinin tercihine dair mahkeme uygulamasına işaret etmektedir. Başka bir örnek Kitâbü'd-daʿvâ bölümünde yer almaktadır. Müellif, davanın defʿi meselesini ele aldıktan sonra defʿ kavramını açıklayarak "bi'hükmi'l-havâle ahzı isbât ile gasb davasını defʿ eder..." ifadeleriyle müddeʿâ aleyhin ileri sürdüğü defʿ iddiasının yeni bir dava niteliği taşıdığını ve bunun ispatıyla tarafların usulî konumlarının nasıl değiştiğini

[785] Fetvaya dair tahriri "Muktezâ-yı fetvâ Zeyd'in değirmeninin ecr-i misli lâzım olur ve Amr'ın tamire masrufu var ise ecr-i misline hesap olur. Masruf ecr-i misle müsâvî ise tesâkūt ve takās olur. Nâkıs ise tekmil eder; ziyâde ise istirdâd eder. Lâkin ecr-i misilden murâd müsemmâyı mütecâviz olmayandır." ifadeleriyle yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 232b.

[786] Mecelletü'l-mehâkim'de buna dair nakil " امر رجلا بان يعمل له عملا كذا ولم ينطق شيئا من الاجر وعدمه ان كان العامل من قبل ممن لا يعمل له وللناس مثل هذا العمل باجر كان متبرعا وان كان يعمل باجر فهو اجارة فاسدة فله اجر مثله" şeklinde yer almaktadır. Âkifzâde bu nakle "Muktezâ-yı nakil bu sûrette bu makûle ameli ücretle görür kimesne olduğu; ya müddeʿâ aleyhin ikrârı ile ya müddeʿî ecrin isbâtı ile, beyyinesi yok ise müddeʿâ aleyhin yeminden nükûlüyle zâhir olmak lâzımdır. Zira şart-ı vücûb ecirdir; ol, onun tarîk-i şerʿîyle sübûtu lâzımdır. Baʿdehû müddeʿâ aleyhin talebi dahi tarîk-i şerʿî ile sâbit olmalı ki ecr-i misil lâzım ola. Fehm-i zaʿîfânem budur ki, binâen alâ zâlik fetvâlarda 'ücretle hizmet eder' makûlesinden olan kimesneyi talebiyle istihdâm etse, yani 'şu hizmeti gör' deyü taleb etse, deyü kayıt ederler. Fe'fhem." ifadeleriyle değerlendirme yapmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 230b.

açıklamaktadır.[787] Kitâbü't-talâk bölümünde de muhâlea akdinin mahkemelerdeki uygulamasına dair ayrıntılı açıklamalara yer vermektedir.

Âkifzâde'nin nakle eklediği tahrirlerin diğer bir işlevi, nakiller ve görüşler arasındaki ihtilafı görünür kılmaktır. Müellif, aktardığı nakli tek başına ve bağlamından kopuk biçimde sunmak yerine, önceki veya sonraki nakillerle ilişki kurarak çelişkili görünebilecek hususlara dikkat çekmekte ve okuyucuyu ihtiyatlı olmaya davet etmektedir. Bu tür tahrirlerde kimi zaman yalnızca ihtilaf ortaya konulmakta, kimi zaman ise tercih edilen görüş açıkça belirtilmektedir. Mecmuada sıkça rastlanan bu üslubun çeşitli örnekleri üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenmiş olduğundan, burada temsil mahiyetinde birkaç örnekle yetinilecektir.

Hâdâne bahsinde Ali Efendi fetvasını verdikten sonra Abdürrahîm Efendi ile Yahya Efendi'nin buna aykırı fetvaları olduğunu kaydeder. Müellifin Ali Efendi'den naklettiği fetvada, sağirenin hâdinesi vefat edip babası başka bir diyarda bulunduğunda; hâkimin çocuğu amcasına teslim etmesi, nafaka takdiriyle istidâneye izin vermesi halinde ise babaya rücûa kadir olacağı belirtilmektedir. Âkifzâde tahririnde annenin nafaka takdiri ve istidâneye izin verilmesi sonrasında istidâne etmeyip çocuğu infak etmesi durumunda babaya rücû edemeyeceğine dair Ali Efendi fetvalarının bulunduğunu ve buna karşılık Abdürrahim Efendi ile Yahya Efendi'nin aksi yönde fetvaların bulunduğunu "fasl-i âtide mezkûrdur, müracaat oluna" diyerek ilgili bahse havale etmektedir.[788]

Diğer bir örnek müellifin, Ebû Bekir Çorumî'nin mecmuası üzerinden *Bezzâziyye*'den aldığı nakilden sonra bunun hilafına *Hayriyye* fetvası olduğunu zikretmekte ve amelin nasıl geldiği hakkında bilgi vermektedir: "Bint-i kâmileyi bâhusus dûrra mazarratı olunca eb nefsine zamma cebre kâdir olmaz deyu *Hayriyye* fetvası sebkat eyledi. Lâkin bu nakille şeyhülislâmlar amel edip bâkireyi nefsine zamma cebriyle fetvaları vardır. Fakîr *Hayriyye* fetvasıyla amel eyledim" ifadeleriyle şeyhülislâmların *Bezzâziyye* nakliyle amel ettiğini belirtir.[789] Ancak Âkifzâde'nin, kendi davalarında şeyhülislâmların fetvaları yerine *Hayriyye* fetvası doğrultusunda amel ettiğini ortaya koyması kayda değerdir.

Vâkıf bahsinde Ali Efendi ile *Behcetü'l-fetâvâ* fetvaları arasındaki ihtilaf da tahrirde not edilmiş ve "gaflet olunmaya" denilerek önemine dikkat çekilmiştir. Âkifzâde mevkûfun satılarak, semenin işletilmesi ve rıbhın hayır cihetlerine sarf edilmesi şartının Ali Efendi fetvalarında şartın fesadı esasına dayandığını, buna karşılık *Behce* fetvalarında ise aynı şartın sahih kabul edildiğini ifade etmektedir.[790]

Âkifzâde'nin tahrirlerinin diğer bir işlevi, kendi takdirini muteber nakillerle desteklemek ve teyit etmektir. Müellif bu tür pasajlarda, ulaştığı sonucun yalnızca şahsî bir değerlendirmeye

[787] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 148a.
[788] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 47a.
[789] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 58a-58b.
[790] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 89a.

dayanmadığını göstermek amacıyla görüşünü başka nakiller ve fetvalarla desteklemektedir. Nitekim "takdirimizi müeyyed nakillerdir", "takdirimizi müeyyed tasrih vardır ki budur" ve "sutûrda olan kelâmımızı teyid eder" gibi ifadelerle, yaptığı tahrirlerin muteber nakillerle teyit edildiğini açıkça belirtmektedir.

Kitâbü'n-nikâh bölümünde mümeyyiz sağir ve sağirenin veli izni olmaksızın akdettiği nikahın hükmü konusunda Ali Efendi'nin adem-i sıhhate yönelik fetvasına dair uzunca bir tahrir yapar. Âkifzâde, bu meselede butlanla değil mevkûfiyetle değerlendirilmesi gerektiğini ve Abdürrahim Efendi ile diğer fetvaların muktezasının da akdin sahih, münʿakid ancak gayr-i nâfiz şeklinde icâzeye mevkuf olduğunu belirtmektedir. Ali Efendi fetvası hakkında, "hak-ı cevâb bu takdirce nâfiz olmak gerektir, meğer bir kavl-i âhara mebni ola. Takdirimizi müeyyed nakillerdir ki zikr olunur" sözleriyle hem fetvanın cevâbını vermekte hem de tahririni destekleyen nakilleri *Ankaravî* vasıtasıyla *Ahkâmü's-sıbyân* ve *Haniyye*'den ayrıca *Dürrü'l-müntekâ*'dan vermektedir.[791]

Kitâbü'l-kefâle'de cizye mukataasına kefaletin hükmü meselesinde ise Minkârizâde Efendi'nin sıhhate yönelik fetvasını tenkit ederek bir tahrir yazar. Kısa tahririnde "kefâlet sahîha olmamak zann-ı galibimdir" diyerek görüşünü bildirdikten sonra Yahya Efendi'nin fetvasının da sahih olmama yönünde bulunduğunu[792] ve *Fetâvâ-yı Üskübî*'de buna dair sarih nakil yazıldığını vurgulayarak tahririni desteklemeye çalışır.[793]

Kitâbü's-sarf ve'l-müdâniyât başlığında, kadının kocasına "sarf et" şeklinde verdiği malın hibe mi karz mı sayılacağı meselesinde, *Fetâvâ-yı Ankaravî* naklini verdikten sonra kısa bir tahrir düşer. Buna göre hibe hükmünün iktiza edeceğini ve nakillerin *Kunye*'den verildiğini; ancak *Kâʿidiyye*'de bu mesele üzerinde hâs bir nakil bulunduğunu ve burada malın karz sayıldığını ifade etmektedir. Âkifzâde, ibarelerin ıtlâkıyla amel etmediğini ifade ederek *Kâʿidiyye* naklini aldıktan sonra Atâullah Efendi'nin de karza dair fetvasını mevcut olduğunu ortaya koyar ve fetva-nakil ikilisiyle birlikte fetvayı mecmuasına alır.[794] Böylece tahririni nakil ve fetvalarla destekler.

Mecmuada Âkifzâde'nin tahrirlerinde dikkati çeken diğer bir husus ise, bazı nakiller üzerine düşülen uzun açıklamaların meseleyi farklı yönleriyle ele alarak fıkhî muhakemeyi içeren bir mahiyet arz etmesidir. Bu tür tahrirlerde Âkifzâde bazen nakillerle doğrudan, bazen de dolaylı bir irtibat kurarak konuya giriş yapmakta; naklin delaletini açıklamakta, ihtimalleri değerlendirmekte, görüş farklılıklarını ortaya koymakta ve teyit edici nakilleri birlikte zikrederek meseleyi sistematik bir bütünlük içinde ele almaktadır. Böylece bu uzun tahrirler, naklin şerhini aşarak kavramlar ve hükümler arasındaki ilişkiyi

[791] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a-4b.
[792] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[793] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119a.
[794] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114a-114b.

temellendiren fıkhî muhakemelere dönüşmektedir. Bu tür tahrirlerinin en belirgin örnekleri arasında Kitâbü's-sarf'ta deyn, zimmet ve borcun ifasına dair kavramsal açıklamaları;[795] Kitâbü't-talâk'ta muhâleanın mahiyetine ilişkin değerlendirmeleri[796] ile Kitâbü'l-eymân'da nezir konusunda yürüttüğü istinbât[797] yer almaktadır. Söz konusu tahrirler, Âkifzâde'nin ibare tahlili ve fıkhî muhakeme yöntemini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak bu meseleler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde müellifin fıkhî yaklaşımı çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınacağından burada yalnızca tahrir anlayışını göstermesi bakımından zikredilmekle yetinilmiştir.

Âkifzâde'nin mecmuada yer alan kısa tahrirlerinin bir kısmı, meseleyi bulunduğu yerde açıklamak yerine başka bir bölüme havale eden veya ihtilafa işaret etmekle yetinen ircâ mahiyetindeki açıklamalardır. Bu tür tahrirlerde "fasl-i âtide mezkûrdur" ve "müracaat oluna" gibi ifadelerle okuyucu eserin başka bir bölümüne yönlendirilmektedir. Bu yönüyle söz konusu tahrirler, ayrıntılı açıklama yapan tahrirlerden ayrılarak meseleye dair tafsilâtı sonraki bölümlere bırakmakta veya yalnızca ilgili ihtilafa işaret etmekle yetinmektedir. Böylece mecmua içerisinde bir iç atıf ağı kurulmakta, aynı meselelerin farklı yerlerde tekrar edilmesinin de önüne geçilmektedir. Bununla birlikte bu yöntemin tekdüze bir şekilde uygulanmadığı görülmektedir. Bazı konular ayrıntılı tahrirlerle ele alınırken, bazı yerlerde yalnızca ircâ mahiyetindeki kısa açıklamalarla yetinilmiştir. Özellikle bu tür başlıklarda okuyucunun hükme veya meselenin ayrıntılarına ulaşabilmek için mecmuanın farklı bölümlerine sürekli müracaat etmek zorunda kalması, metnin takibini güçleştirmektedir. Bu durum, mecmuanın tertibinde yer yer dağınık bir görünüm bulunduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Âkifzâde'nin bazı kısa tahrirlerinde, okuyucuyu kendi mecmuasının yanı sıra başka eserlere müracaata da yönlendirdiği görülmektedir.

Mecmuadaki atıf sayıları dikkate alındığında, Âkifzâde'nin tahrirlerinin eserin önemli bir bölümünü teşkil ettiği görülmektedir. Aşağıda, her kitâb başlığında yer alan müellif tahrirleri ile nakillerin dağılımını gösteren grafik yer almaktadır.

[795] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111b-112a.
[796] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37a-38b.
[797] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a-69b.

Tablo 6: Mecelletü'l-mehâkim'de Kitâb Başlıklara Göre Nakil ve Müellif Tahrirlerinin Oranı

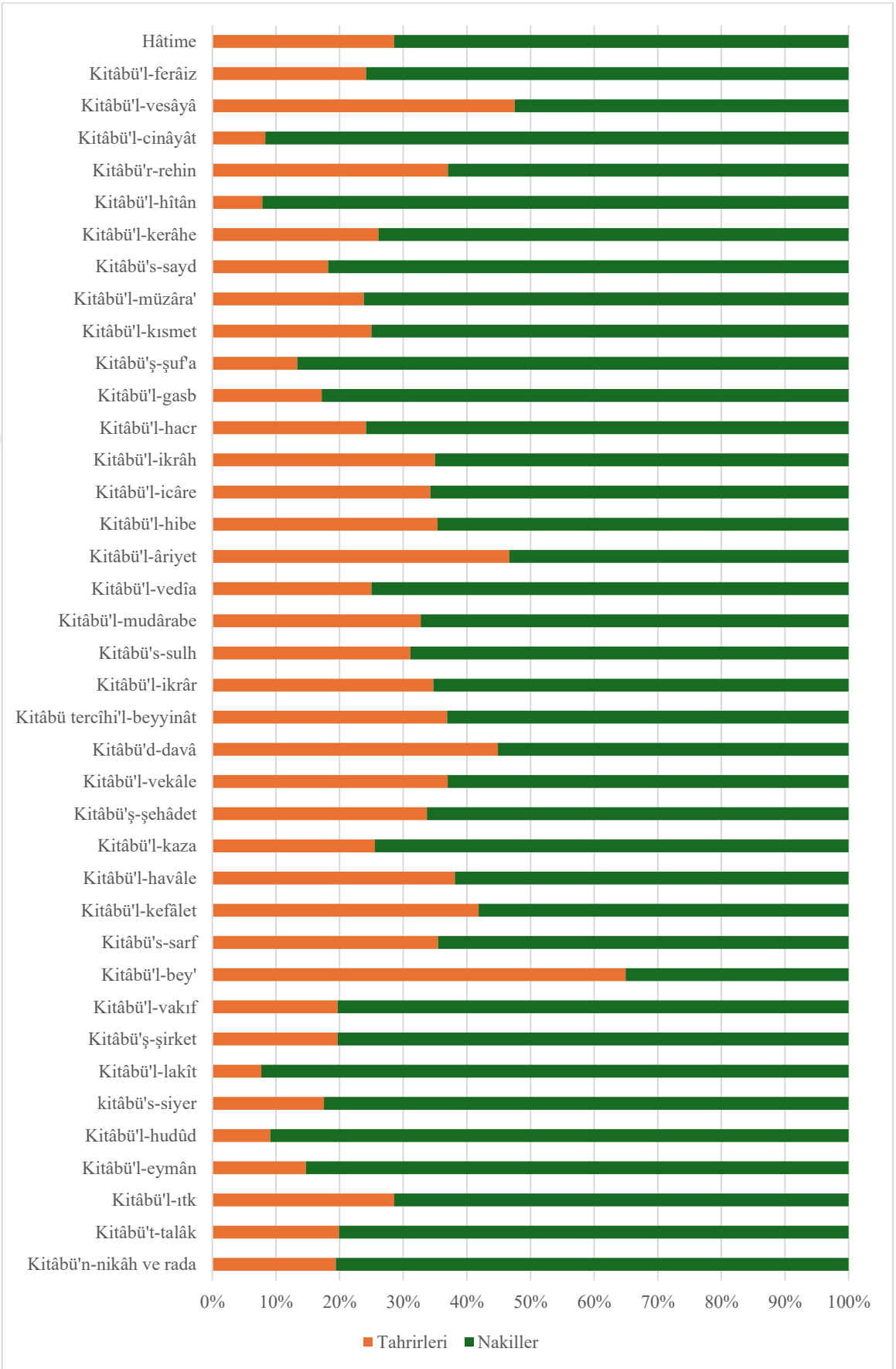

Tabloda görüldüğü gibi Âkifzâde eserini yalnızca nakilleri derleyerek tedvin etmemiş, çeşitli yönlerden yaptığı tahrirlerle metne müdahalede bulunmuştur. Mecmuanın bütününde tahrirlerin dağılımı incelendiğinde, bazı kitâb başlıklarında nakillere sınırlı açıklamalar düşüldüğü, bazı bölümlerde ise nakiller etrafında katmanlı değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bu dağılım, eserin konu yoğunluğuyla da yakından ilişkilidir. Nitekim müellifin tahrirlerine en sınırlı yer verdiği alan, tahâret, salât, zekât, savm ve hac başlıklarından oluşan ibâdât bölümüdür. İncelenen nüshada bu başlıklar yaklaşık bir varak hacminde olup yalnızca iki tahrir ihtiva etmektedir. Bunlardan biri cenâiz bahsinde, veresenin tekfin masraflarını kendi mallarından yahut tereke üzerinden karşılamalarının teberru sayılıp sayılmayacağı ile zevcenin durumuna; diğeri ise öşür bahsinde, "öşür mukataa-ı arz-ı tarla ve bostanlarda cümle arza mutasarrıf olan üzerinedir, müsteʾcire ve müzâriʿaya değildir" ifadeleriyle öşrün muâmelâtla ilişkisine dair değerlendirmeye ilişkindir. Buna karşılık tahrirlerin en yoğun olduğu bölüm Kitâbü'l-beyʿ başlığıdır. Bunu Kitâbü'd-daʿvâ, Kitâbü'l-vesâyâ ve Kitâbü'l-kefâle takip etmektedir. En sınırlı tahrirler ise Kitâbü'l-cinâyât, Kitâbü'l-hîtân ve Kitâbü'l-hudûd başlıklarında görülmektedir. Ancak bu tablonun yalnızca tahrir ve nakil sayıları esas alınarak hazırlandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Kitâbü't-talâk gibi bazı başlıklarda tahrir sayısı az olmakla birlikte, hacim bakımından oldukça uzun ve ayrıntılı değerlendirmeler bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Âkifzâde'nin Türkçe yaptığı tahrir faaliyeti, aktarılan metinlerindeki muhtemel yanlış anlamları gidermekte, ibarelerinin sınırlarını belirtmekte, dönemindeki mahkeme uygulamalarını ve tercih edilen görüşü ortaya koymakta ve hükmün dayandığı illet ve şartları görünür kılmaktadır. Bu yönüyle tahrirler, naklin lafzî ifadesi ile uygulamadaki somut karşılığı arasında irtibat kuran işlevsel bir köprü vazifesi görmektedir. Özellikle ihtilaflı meselelerde yalnızca görüşlere yer verilmeyip; ibarelerin hangi kayda bağlı anlaşılması gerektiğine ve tercihin ne yönde olduğuna dair gerekçeli açıklamaların bulunması, tahrirlerin kazâî pratiğe rehberlik eden yönünü belirginleştirmektedir. Bununla birlikte kimi tahrirlerin kavramsal tanımlar ve analizlerle birlikte sunulması, Âkifzâde'nin yalnızca nakletmediğini; şerh ve tahkîkiyle meseleyi muhakeme ettiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle tahrirler, uygulamaya yönelik açıklayıcı ve yönlendirici bir yorum ve muhakeme faaliyeti niteliği taşımaktadır. Ayrıca tahrirlerin büyük ölçüde Türkçe kaleme alınmış olması, fıkhî meselelerin daha açık ve sistematik bir üslupla sunulmasına, fıkhî kavramların Türkçe ifade imkânlarının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

1.4. Tahrirlerin İfade Biçimleri

Âkifzâde'nin mecmuasında, nakillerin yanı sıra müellifin kendi değerlendirmelerini ortaya koyarken başvurduğu ifade biçimleri de çeşitlilik göstermektedir. Bunlar; soru-cevap tarzındaki fetvalar, veciz ve hüküm bildiren kısa ifadeler ile ayrıntılı tahlillerden oluşmaktadır. Nitekim müellif, mukaddimede "kâh ayn-ı fetvâ, kâh nakl-i sarîh, kâh mefâhîm-i fetâvâdan hulâsa Türkî tahrîr takdîr

ederek"[798] ifadeleriyle mecmuasını yalnızca fetva veya nakillerden meydana gelen bir derleme olarak tasarlamadığını, gerektiğinde fetvaların mefhumundan hareketle muhtasar şekilde Türkçe tahrirler de kaleme alacağını açıkça belirtmektedir. Bu yönüyle müellifin, sıkça başvurduğu *Revâyih*'te görülen Türkçe fetva telhislerinden yöntem bakımından etkilendiği söylenebilir.

Mecmuada Âkifzâde'ye ait soru-cevap formundaki fetvalar oldukça sınırlı sayıdadır. Buna karşılık müellif, görüşlerini çoğunlukla tahrirler aracılığıyla ortaya koymaktadır. Bu tahrirlerin dikkat çekici bir kısmı, kısa ve veciz ifadeler hâlinde kaleme alınmış olup üslup bakımından fıkıh literatüründeki kaide ve zabıtları andırmaktadır. Bu başlıkta, müellifin kullandığı ifade biçimleri çerçevesinde öncelikle soru-cevap tarzındaki fetvaları, ardından kaide benzeri hüküm cümleleri incelenecektir. Ayrıntılı tahlil niteliğindeki tahrirler ise önceki başlıklarda işlevleri bakımından ele alındığından burada yeniden değerlendirilmeyecektir.

1.4.1. Soru – Cevap Yapısındaki İfadeler

Âkifzâde'nin mecmuasında, klasik fetva literatüründe yaygın olan soru-cevap formuna oldukça sınırlı yer verildiği görülmektedir. Müellifin genel üslubu, nakilleri tahrir ederek açıklamak veya kısa hüküm cümleleri hâlinde ifade etmek şeklinde tezahür ettiğinden, soru-cevap formatındaki fetvalar mecmuada istisnaî bir nitelik arz etmektedir. Nitekim eserde bu formda kaleme alınmış yalnızca bir örneğe rastlanmaktadır. Bu durum, Âkifzâde'nin fetva geleneğini aynen sürdürmekten ziyade, onu yeniden işleyerek kendine özgü bir tahrir üslubu geliştirdiğine işaret etmektedir.

Mecmuada müellifin soru-cevap formundaki bir fetvası mehir bahside yer almaktadır: "Zevce-i medhûlün bihâsını bâinen tatlîk edip iddet içinde tezavvüç eylese, ba'dehu kable'd-duhûl tekrar tatlîk eylese, akd-i evvelde ve akd-i sânîde tesmiye olunan mehirleri tamamen zevce ahza kâdire olur mu? el-Cevap: Olur. Amma ba'de'l-iddet tezevvüç ve kable'l-halveti's-sahîha tatlîk olunsa, akd-i sânîde olan mehr-i müsemmânın tamamı lâzım gelmez; nısfını alır. Âkifzâde."[799]

Fetvada, bir kadının bâin talak sonrasında kocasıyla yeniden evlenme sürecindeki mehir durumu ele alınmaktadır. Buna göre kadın, bâin talak ile boşandıktan sonra iddet sürecinde kocasıya yeniden evlenir ve duhûlden önce tatlîk olursa hem ilk hem de ikinci nikahta zikredilen mehirlerin tamamını alma hakkına sahiptir. Ancak iddet bittikten sonra evlenir ve halvet-i sahîhadan önce tatlîk meydana gelirse; o zaman ikinci akitteki mehirin tamamı değil, yalnızca yarısını alması gerekir.

Soru-cevap formunda olan yukarıdaki fetva, *Mecelletü'l-mehâkim*'in tüm nüshalarında bu şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Kasidecizâde nüshasında soru-cevap formudan çıkarılarak

[798] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.
[799] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a.

"...kâdire olur. Amma ..." ifadesiyle cümle şeklinde ele alınmıştır.[800] Ali Emiri nüshasında ise "...kâdire olur mu, amma..." ifadesiyle ne tam cümle ne de tam soru-cevap formunda yazılmıştır.[801] Zira "el-cevâb" ibaresi eklenmediği gibi "kâdire olur mu" sorusu da cevapsız bırakılarak "amma" ile kalan kısım devam ettirilmiştir. Bunun dışında diğer beş nüshada ise soru-cevap formunda yer bulmaktadır.[802] Yine bu fetvaya bazı mecmualarda hamiş kısmına *Hidâye*'den nakil yazıldığı da görülmektedir.[803] Âkifzâde'nin soru-cevap formuyla sunduğu fetvasında öne çıkan hususlardan biri, klasik fetva metinlerinde yer alan Zeyd ve Hind gibi temsili isimlere başvurmaksızın meseleyi doğrudan formüle etmesidir. Bu durum, hükmün somut vakıa anlatımından ziyade soyut ve genel bir hüküm şeklinde ifade etmeye yöneldiğini göstermektedir.

Âkifzâde, soru-cevap formunda verdiği fetvada ele aldığı meseleyi, birkaç varak sonra yeniden değerlendirmekte ve bu kez ayrıntılı bir tahrir ile genişletmektedir. Nitekim mehirle ilgili çeşitli nakil ve fetvalara yer verdikten sonra, "nukûl-i muharrire ve sâir kelimât-ı fukâhadan müstebân olmuştur ki"[804] ifadesiyle konuya tekrar dönmekte ve meselenin dört kısımda tafsil edilebileceğini belirterek uzun bir tahrir kaleme almaktadır. Müellif, talâkın ricʿî veya bâin olması ile iddetin devam edip etmemesi gibi değişkenlere bağlı olarak meseleyi dört ihtimal çerçevesinde sistematik biçimde açıklamaktadır

İlk ihtimalde, bâin talaktan sonra iddet süresi içerisinde gerçekleşen ikinci nikâh ele alınmaktadır. Bu durumda, yeni akdin ardından duhûl veya halvet-i sahîha bulunsun veya bulunmasın kadın müsemmâ mehire hak kazanır. Âkifzâde, bunun gerekçesini, ikinci nikâhın ilk nikâhtaki duhûlün eseri olan iddet içerisinde gerçekleşmesi sebebiyle, hükmen duhûlün yeni akit için de geçerli kabul edilmesine dayandırmaktadır.[805] İkinci ihtimalde ise, bâin talak ve iddetin bitiminden sonra yeni bir mehir ile yapılan evlilik söz konusudur. Bu durumda kadın, ikinci mehirin tamamına ancak duhûl, halvet-i sahîha veya taraflardan birinin vefatı ile hak kazanır. Duhûl veya halvet gerçekleşmeden tatlik vuku bulursa müsemmânın yarısı gerekir. Müellif, bu tür bir nikâhın yabancı bir kadınla yapılan nikâh gibi değerlendirilmesi gerektiğini belirtmekte; ayrıca halvetin duhûl hükmünde sayılmasının yalnızca sahih nikâh için geçerli olduğunu, fasit nikâhta bu hükmün uygulanmayacağını vurgulamaktadır.[806] Üçüncü ihtimalde, ricʿî talaktan sonra iddet süresi içerisinde yeni bir mehirle yapılan akit ele alınmaktadır. Âkifzâde, bu durumda kadının hâlen nikâh altında bulunduğunu, dolayısıyla yeniden

[800] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 12a.
[801] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Ali Emiri Şeriyye, 89), 21b.
[802] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 2159), 12a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 7485), 12a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 12a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 18a.
[803] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a hamiş.; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 7485), 12a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 12a; Bir diğer nüshada, fetva soru-cevap formuyla yazılmasa da fetva-nakil ikilisi şekilde hâmişe nakli yazılmıştır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 12a hâmiş.
[804] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15b.
[805] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15b.
[806] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15b.

nikâhlanmanın tasavvur edilemeyeceğini ifade ederek ikinci akdi, kocanın eşine rücû etmesi şeklinde yorumlamaktadır. Bu yaklaşımın Kâdîhan'ın görüşüyle uyumlu olduğunu belirten müellif, ihtiyaten nikâhın yenilenmesi halinde de hükmün değişmeyeceğini ifade eder. Bu bağlamda ikinci mehirin lüzûmuna dair İmam Ebû Hanîfe'den bir rivayet bulunduğunu ve Halvânî'nin de bu görüşe meylettiğini ancak adem-i lüzûm hükmünün hem Kâdîhan'ın muhtarı hem de çoğunlun görüşü olduğunu ve bunun fetvaya evla bulunduğunu vurgulamaktadır.[807] Dördüncü ihtimalde ise ricʿî talaktan sonra iddetin bitimini müteakip yeni bir mehirle yapılan nikâh söz konusudur. Bu durumda, beynûnet gerçekleşmiş olduğundan ikinci nikâh yabancı ile yapılan evlilik gibi değerlendirilir. Buna göre kadın, duhûl, halvet-i sahîha veya taraflardan birinin vefatı ile mehirin tamamına hak kazanır; duhûlden önce tatlik gerçekleşirse mehirin yarısı gerekir.[808] Âkifzâde, bu dört ihtimali zikrettikten sonra halvetin duhûl hükmünde sayılmasının sahih nikahla kayıtlandırıldığını dikkat çekerek "gafil olma" uyarısında bulunmakta ve bu hususta ortaya çıkabilecek yanlış anlamları gidermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, birinci nikâhın sahih veya fasit olmasının değil, ikinci nikâhın sıhhatinin belirleyici olduğunu; ikinci mehirin lüzûmu için sahih nikâhın ardından duhûl veya halvet-i sahîhanın gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmektedir.[809]

Âkifzâde "yoksa nikâh-ı evvel sahih olmak şart tevehhüm olunup da onun halveti duhûl hükmünde olmağla baʿde'l-halvet tatlik baʿdehû iddet içerisinde nikâh-ı fasit ile nikah olunsa evvelin duhûl hükmü sânîde dahi duhûl itibar olunup da nikâh-ı fasit-i sânînin dahi tamam-ı mehiri lazım gelir demek değildir" sözleriyle birinci nikahta sıhhat şartı aramanın tevehhüm edilmemesini vurgular. Zira bu durumda ortaya sahih nikahta duhûl hükmünde olan halvetten sonra tatlik ve iddet içerisinde yeniden nikah-ı fasit ile nikah akdi yapılsa ilkinin duhûl hükmü ikincisinde de duhûl anlamına gelmez; dolayısıyla kadın ikincisinde duhûl olmadıkça mehirini alamaz. Çünkü fasit nikahta mehirin lüzûmu için duhûl gerekir. Müellif, *Bezzâziyye* ve *İmâdiyye*'de bu konunun tasrîh olunduğunu, birinci nikahın sahih veya fasit olması ayrımı gözetilmeden ikinci nikahın sıhhati, ikinci mehiri almada şart kılındığını ifade etmektedir. İster sahih ister fasit nikahla olsun medhûl bihâ iddet içerisindeyken sahih nikah akdedilse önceki duhûl ikincisine sirâyet ederek yeni akitten sonra duhûl bulunmasa da mehirin tamamına hak kazanır. Burada ikinci nikahın sahih olması şart olmaktadır. Fasit olduğu takdirde, duhûl bulunmadıkça ikinci mehirini kadın alamaz ve duhûlden önce tefrik olunursa mehirin vacip olmadığında icmâ edildiği nitekim nakillerde zikredilir.[810] Müellif, tahririn devamında mehirin sahih ve fasit nikâhlardaki hükümlerine, mehr-i misil, mütʿa ve taʿaccül gibi konulara da temas ederek meseleyi genel fıkhî kaideler çerçevesinde genişletmektedir.

[807] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15b.
[808] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15b.
[809] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 16a.
[810] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 16a.

Bu araştırmada esas alınan nüshada, soru-cevap formunda yer alıp sonunda "Âkifzâde" nispeti bulunan başka bir fetva daha tespit edilmiştir. Kitâbü'l-vekâle bahsinde yer alan bu fetvanın,[811] diğer bazı nüshalarda Abdürrahîm Efendi'ye nispet edildiği görülmektedir.[812] Nitekim fetvanın aslının *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*'de aynı ibarelerle yer aldığı anlaşılmaktadır.[813] Bu sebeple söz konusu fetvanın Âkifzâde'ye ait bir fetva olarak değerlendirilmesi isabetli görünmemektedir.

Neticede mecmuada müellife ait klasik soru-cevap formundaki fetva sayısı tespitlerimize göre bir tanedir. Bu durum, müellifin kendi fıkhî görüşlerini klasik fetva formu olan soru-cevap şeklinde ifade etmeyi tercih etmediğini göstermektedir. Buna karşılık müellif, çoğunlukla kısa ve doğrudan hüküm cümleleri yahut ayrıntılı tahrirler şeklinde görüşlerini mecmuada sunmaktadır. Bu veciz ifadeler, bir yandan fıkhî mesele veya kaide formunda genelleştirilebilir bir yapı arz etmekte iken diğer yandan kaide ve zabıtları andıran yoğun ve özlü bir anlatım sergilemektedir. Bu üslup, müellifin eserinde sıkça kullandığı fetva telhislerinde görülen ifade tarzına benzerlik göstermektedir. Bu durum, Âkifzâde'nin klasik soru-cevap fetva geleneğinden ziyade telhis geleneğinden etkilendiğini düşündürmektedir. Öte yandan müellifin uzun tahrirleri, meseleleri yalnızca hüküm düzeyinde bırakmayıp kavramsal ayrımlar ve ihtimaller üzerinden açıklaması özellikle mübtedîler rehberlik amacına hizmet etmektedir. Bu yönüyle Âkifzâde'nin eseri, dönemin fetva mecmualarındaki gelenekten ayrışarak, fetva naklinin yanı sıra fıkhî bilginin kısa veya uzun anlatımlarla yeniden düzenlenip farklı ifade biçimleriyle sunulduğu bir tahrir faaliyeti olarak değerlendirmeye elverişlidir.

1.4.2. Kaide ve Zabıt Benzeri İfadeler

Âkifzâde'nin mecmuasında dikkat çeken hususlardan biri, fıkhî hükümlerin çoğu zaman kısa, doğrudan hükmü ortaya koyan ve kaideyi andıran cümleler hâlinde ifade edilmesidir. Müellif, klasik fetva literatüründe yaygın olan soru-cevap formundan büyük ölçüde ayrılarak meseleleri çoğunlukla tartışma unsurlarından arındırılmış, doğrudan hükmü bildiren ifadelerle sunmaktadır. Bu tür cümlelerde hüküm, "olur", "olmaz", "lâzım gelir" gibi kesinlik bildiren kalıplarla ortaya konulmakta; çoğu zaman gerekçeye veya ihtilaflara yer verilmemektedir. İlk bakışta kaide veya zâbıtları andıran bu ifadeler, mecmuada farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

---

[811] İlgili fetva "Birkaç kimesneler Zeyd'den, 'Sen bizden bi-gayri hakkın şu kadar akçe aldın.' deyu dava eylediklerinde Zeyd, mezbûrlara, 'Meblağ-ı mezbûru "Bak, götür Bekir'e ver." deyu vermiştiniz. Ben dahi emriniz üzere Bekir'e verdim.' deyip mezburların emr-i mezbûrlarına ikāmet-i beyyine ettikten sonra Bekir'e def' ve teslime yemin edecek mütâlabelerinden halâs olur mu? el-Cevâb: Olur. Kazâ-yı deynle âmir ve memûr ve memûr leh ile ihtilâfları Tercîhü'l-beyyinât evâhirinde mezkûrdur ve medyûn deynin ya vedîanın ve vekâletin ikrâr ve inkârına müteallik ve o sûretlerde beyyine ve tahlîfe müteallik kelâm Kitâbü'l-ikrâr'da mezkûrdur" şeklinde bulunmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 143b; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 132a.

[812] Fetva sorusu ve "olur" şeklindeki cevap kısmına "Abdürrahim" atfı, cümlenin kalan kısmına "Âkifzâde" atfı düşülmüştür. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 7485), 134b; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Ali Emiri Şeriyye, 89), 268b; Diğer nüshada ise fetvanın soru kısmına "Âkifzâde", kısa cevap kısmında "Abdürrahim" ve "kaza-i deyn" ibaresiyle başlayan cümleye "Âkifzâde" atfı verilmiştir Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 187b.

[813] Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 2/358.

Nitekim müellif, mukaddimede "mefâhim-i fetâvâ nukûlden hulâsa Türkî tahrîr"[814] ifadesiyle mecmuasını yalnızca fetvaların nakline dayandırmadığını, gerektiğinde fetvaların mefhumundan hareketle Türkçe tahrirler kaleme alacağını açıkça belirtmektedir. Bu bakımdan mecmuada yer alan kısa hüküm cümlelerinin bir kısmının, fetva ve nakillerden süzülen hükümleri yeniden ifade eden tahrirler olduğu anlaşılmaktadır.

Mecmuada yer alan kaide benzeri hüküm cümleleri tek tip bir yapı arz etmemektedir. Bunların bir kısmı aktarılan nakillerin ardından yer almakta ve nakilden çıkarılan hükmü kısa bir cümle hâlinde ifade etmektedir. Bir kısmı ise herhangi bir nakle açıkça bağlanmaksızın doğrudan hüküm cümlesi olarak kurulmuştur. Bu farklı görünümlerine rağmen söz konusu ifadelerin ortak yönü, fıkhî mesele şeklinde hükmü kısa, soyut ve doğrudan uygulanabilir bir biçimde ortaya koymalarıdır. Üslup bakımından kaide, zâbıt ve özellikle fetva telhislerini andıran bu cümlelerin belirli bir fetvanın doğrudan telhisi olduğu ise çoğu zaman açık değildir. Bu sebeple bunlar, fetva ve nakillerin mefhumundan hareketle oluşturulan kaide benzeri tahrirler olarak değerlendirilebilir.

Kaide benzeri hüküm cümlelerinin önemli bir kısmı, nakillerin hemen ardından yer almakta ve müellifin bu nakillerden çıkardığı sonucu kısa bir hüküm halinde ifade etmektedir. Müellif bazı yerlerde "nakilden müstefâd olur ki", "nakilden münfehim olur ki" gibi ifadelerle bu irtibatı açıkça kurarken, bazı yerlerde ise böyle bir açıklama yapmaksızın hükmü doğrudan formüle etmektedir. Nitekim Ankaravî'den yaptığı bir naklin ardından "nakilden müstefâd oldu ki, şâhitlerin ikrârını isbât makbûl değil, lâkin müddeînin şâhitleri hakkında ikrârını isbât makbûldur"[815] diyerek ulaştığı sonucu açıkça kaydetmektedir. Benzer şekilde *İmâdiyye*'den yaptığı nakilden sonra "müstefâd oldu ki, müddetin ibtidâsı ve intihâsı zikrolunursa bi'l-ittifâk kefâlet muvakkatadır; müddetin inkızâsıyla kefâletten halâs olur"[816] ifadesini kullanmaktadır. Yine *Ankaravî* ve *Câmiu'l-Fusûleyn*'den yaptığı nakillerin ardından "ayn fiille mülhaktır; deyn ve karz kavle mülhaktır. Fiilde ve aynda inşâ ve ikrâr ile şâhitlerin ihtilâfı mâniʿ-i kabûl olur"[817] diyerek nakillerden ulaştığı hükmü kısa bir cümle hâlinde ortaya koymaktadır. Aynı üslup diğer başlıklarda da görülmektedir. Vedîa bahsinde yaptığı naklin ardından "mûdîʿ men fi'l-ʿiyâline ve men fi'l-ʿiyâlinin gayri emin olan kimesneye îdâʿı câizdir, taaddî olmaz",[818] Kitâbü'l-kazâ başlığında *Bezzâziyye* naklinden sonra "meşhûdun aleyh müslim olmazsa müzekkînin İslâm'ı şart değildir"[819] ve İbn Nüceym'den yaptığı naklin ardından ise "merhûnu râhinin beyʿi ve icâzesi, mürtehinin iznine mevkûf olup mürtehin izin verince hem beyʿ ve icâzesi her hangisi ise nüfûz kesb

[814] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.
[815] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 139b.
[816] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120b.
[817] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 131b.
[818] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 213a.
[819] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 128a-128b.

eder ve hem akd-i rehin bâtıl olur"[820] ifadeleriyle nakillerden çıkardığı hükümleri kısa ve genel cümleler hâlinde kaydetmektedir. Bazı yerlerde ise Yahya Efendi fetvasına dayanarak "cizye mukataasına kefâlet sahiha olmaz",[821] *Behce* fetvalarının ardından ise "fetvalardan müstebân oldu ki; vakd-i ihdâsda mânî-i şerʿî olmayınca ihdâs bihakkın olur; sonra hâsıl olan şey mânî-i şerʿî olmaz"[822] veya "deyn dava olunup müddeʿâ aleyh dahi filân gâib üzerine havâle-i sahîha ettin idi deyu defʿe ikâme-i beyyinesi huzûr-ı gâibe tevkîf hakkında mesmûʿa olduğuna *Netîce*'de fetva vardır"[823] şeklinde ulaştığı hükmü mevcut fetvalarla teyit etmektedir. Benzer şekilde "*Behce* fetvalarından müstefâd olur ki, medyûnum üzerine tarafımdan vekâleti isbât edip alacağımı kabz eylemişsin ver deyu müvekkilin davası sahiha olur"[824] ve "bu nakiller, umûm-i vekâlet hasebiyle alacak hakkında hasm-ı şerʿî olduğunu mübeyyindir"[825] ifadeleriyle fetvaların mefhumlarından hareketle ulaştığı sonucu hüküm cümlesi halinde ortaya koymaktadır.

Müellifin açıkça atıf yapmadığı ancak hemen önce zikrettiği nakil veya fetva ile irtibat kurarak oluşturduğu anlaşılan kaide benzeri hüküm cümleleri de bulunmaktadır. Bu irtibat kimi zaman doğrudan naklin mahiyeti ile ilgili iken, kimi zaman çevrelediği benzer konu ile ilgilidir. Örneğin Ankaravî'den Arapça yapılan nakilde, vekilin tevkil sırasında hazır bulunması yahut sonradan vekâleti öğrenip reddetmemesi hâlinde, gıyabında azledilemeyeceği, ancak huzurunda azlin mümkün olduğu ifade edilmektedir. Âkifzâde bu naklin hemen ardından "kaza-i deyne bir kimesneyi tevkil ettikde vekîl-i mezbûr hazır olup ya tevkîl malûmu olunca red etmesi dâyinin gaybetinde vekîl-i mezbûru azle kâdir olmaz, huzûrunda kâdirdir" cümlesiyle, bu hükmün temel sonucunu kısa ve veciz bir biçimde yeniden formüle etmektedir.[826] Buna karşılık Kitâbü'ş-Şehâdât'ta yer alan *Kâʿidiyye* ve *Nisâhü'l-fukâha*'dan yapılan bazı rivayetlerin ardından zikredilen "edâ-i deyn davası olup şehâdet ibraya olsa makbûle olur" ifadesi, nakille aynı mesele çevresinde kurulmakla birlikte, onunla birebir aynı mahiyeti taşımayan bir tahrir örneği sunar.[827] Zira nakillerde mukayyed iddia karşısında mutlak şehâdetin kabul edileceği söz konusu iken Âkifzâde mukayyed iddia ile yine mukayyed şehâdet arasında uyumsuzluğa işaret etmektedir. Nitekim cenâiz başlığında alan diğer bir örnekte ise Kâdîhan'dan naklen, mal bırakmadan vefat eden kişinin tekfîn masrafının, hayatta iken vacip nafakasını karşılayana ait olduğu ifadesine, nakilde yer verilmeyen manayı "ehadü verese kendi malından yahut terekeden tekfîne sarfı teberru değildir, terekeye müracaat eder"[828] ifadesiyle sunmaktadır. Bu yönüyle bu tür ifadeler, naklin doğrudan

[820] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 268b.
[821] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[822] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 263b.
[823] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 148a.
[824] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 141b.
[825] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88a.
[826] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.
[827] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b.
[828] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 1a.

özeti olmaktan ziyade, nakilden hareketle kurulan bağımsız kaide benzeri hüküm cümleleri niteliği taşımaktadır.

Bunun yanında mecmuada, herhangi bir nakil veya fetvaya açıkça bağlanmaksızın doğrudan hüküm cümlesi şeklinde kurulan kaide benzeri ifadeler de bulunmaktadır. Bu tür cümleler kimi zaman kitâb başlıklarının girişinde yer almakta ve konuya genel bir hükümle başlamaktadır. Nitekim Kitâbü'l-havâle bahsinin hemen başında "Gayr-i medyûn muhtâl aleyh olur"[829] ve "Deyn-i gayr-i sahîh ile medyûn muhtâl aleyh olmaz"[830] şeklindeki ifadelerle konuya başlanması, bu tür cümlelerin belirli bir fetvanın telhisi olmaktan ziyade genel hükmün doğrudan kaide formunda ifade edildiğini göstermektedir. Benzer bir üslup mecmuanın diğer bölümlerinde de görülmektedir. Kitâbü't-talâk, müellifin kendi ifadesiyle kurduğu "cehâlet sıhhat-i talâkı menʿ eylemez, beyâna cebr olur"[831] cümlesiyle başlamaktadır. Kitâbü's-siyer'de "refʿde iʿtibâr târîh-i tescîl iledir; fevtte târîh-i tevcihedir"[832] ifadesiyle, iki farklı durum için esas alınacak ölçütler veciz biçimde ortaya konulmaktadır. Kitâbü'l-vakf'ta "mütevellînin ikrârı kendi hakkında nâfiz, vakfın aleyhinde değildir"[833] cümlesiyle yine doğrudan hüküm bildirilmektedir. Benzer şekilde gasb bahsinde "baba kendi zevcesine veled-i sağîrinin eşyasını mehir olarak verse babadan tazmin olur, zevceden istirdâd olmaz"[834] denilmekte; şüfʿa bahsinde ise "arz-ı mîrî ve arz-ı vakıf üzerine olan değirmenler gibi binalar menkûlât hükmünde olmağla onlarda şüfʿa cârî olmaz; lâkin binalar milk olup ve arz mukataalı arz-ı muhtekere olunca binadan ve şecereden hisse-i şâyiʿa şerikin izinsiz beyʿ câiz olmaz"[835] şeklinde hüküm doğrudan vazedilerek giriş yapılmaktadır. Vesâyâ bahsinin "birini vasî edip onu azl ettim demeyip birini dahi vasî kılsa ikisi maʿan vasî olurlar"[836] ve ferâize "vâris-i âhar olmayıp mukırr leh olan vâris beytü'l-mâle takdîm olunur"[837] cümleleriyle başlaması da aynı üslubun devam ettiğini göstermektedir.

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, Âkifzâde'nin birçok başlıkta meseleye doğrudan hüküm cümlesiyle başlamayı tercih ettiği görülmektedir. Bu durum, müellifin hükmü somut olay bağlamından ayırarak genelleştirilebilir bir kaide halinde yeniden ifade eden bir tahrir anlayışına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle söz konusu ifadeler, soru-cevap şeklindeki klasik fetva üslubundan ayrılarak, kısa ve veciz yapılarıyla kaideleri andıran bir karakter arz etmektedir. Ayrıca söz konusu cümlelerin herhangi bir fetva veya nakil zikredilmeksizin bölümün başında verilmesi, bunların belirli bir metnin hülâsası olmaktan ziyade, çeşitli fetva ve fıkhî nakillerden süzülen genel hükümler

[829] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 122a.
[830] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 122a.
[831] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.
[832] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 75a.
[833] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88a.
[834] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 240b.
[835] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 248b.
[836] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 283a.
[837] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 286b.

olarak, kaynağı açıkça zikredilmeksizin yeniden formüle edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan, belirli fetvaların telhisi değil; fetvaların mefhumundan hareketle kurulmuş kısa ve soyut hüküm ifadeleridir.

Müellifin kaide benzeri hüküm cümleleri yalnızca kitâb başlarında değil, bölüm içerisindeki çeşitli meselelerde de dağınık biçimde yer almaktadır. Bu yönüyle söz konusu ifadeler, mecmuanın üslubunu belirleyen temel unsurlardan birini oluşturmaktadır. Nitekim vekâlet bahsinde "Kabz-ı deyne vekil kefîl ahzına kadirdir ve her birinden mütâlebe eder"[838], "Vekîl bi'ş-şirâ muhalefet edip ziyade semenle alırsa milk kendine vâki olur"[839] ve "Kabz-ı deyne vekil husumete dahi vekildir"[840] gibi ifadeler, kaide benzeri hüküm cümlelerine örnek teşkil etmektedir. Yine kefâlet bahsinde "kefalet davasında mekful lehin mecliste kabulünü zikr lazımdır"[841] veya mudârabede "mal henüz emtina iken fesh-i mudarabe caiz değildir, şirketin hilafınadır onda caizdir"[842] şeklindeki cümleler de aynı üslubun bir uzantısıdır. Dava bahsinde ise bu üslubun daha yoğun biçimde kullanıldığı görülmektedir. "Emriyle filana teslimi isbat ile gasb davasını defʿ eder"[843], "Hibeyi isbât ile rüşvet davasını defʿ eder"[844], "Yeminden nükûl sebebiyle hüküm olunduktan sonra yemin ederim demesine iltifat olmaz"[845], "Üç kere yemin arz olundukda nükûl edip kable'l-hüküm yemin ederim derse tahlif olur, baʿde'l-hüküm iltifat olmaz"[846] ve "derâhim ve denânir gasbı davasında mekan-ı gasbı zikr lazım değildir"[847] gibi cümleler, hükmün doğrudan sonuç hükmü şeklinde ifade edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Yine tercihü'l-beyyinât bağlamında "Karz beyyinesi mudârebe beyyinesinden evlâdır"[848], "Hibe beyyinesi karz beyyinesinden ve âriyet beyyinesinden ve vedîa beyyinesinden evlâdır"[849], "Sıhhatinde hibe eyledi yahut beyʿ eyledi beyyinesi evlâdır, kavil marazında idi diyenindir"[850] ve "Beyʿde ikrah beyyinesi ve fesad beyyinesi evlâdır, lakin ibrâ-i âmden sonra dava mesmûa olmaz"[851] gibi ifadeler de hükmün karşılaştırmalı şekilde kısa ve soyut cümlelerle formüle edildiğini göstermektedir. Beyʿ akdine dair örneklerde de aynı üslup devam etmektedir. "Mebiʿ-i fâsid helak ya istihlâk olunsa yevm-i kabzda olan kıymeti iktiza eder, semen kabz olundu ise kıymetten ziyadeyi red eder"[852], "Fuzûlî beyʿ edip mâlik icâze eylese yine kabz-ı semen fuzûlînindir, meğer mâliki kabz-ı semene tevkîl eylese"[853], "Hıyâr-ı şart

[838] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120b.
[839] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 144b.
[840] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 141a.
[841] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 149b.
[842] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 205a.
[843] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 148a.
[844] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 148a.
[845] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 149a.
[846] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 149a.
[847] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 152a.
[848] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 165b.
[849] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 165b.
[850] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 165b.
[851] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 165b.
[852] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 103b.
[853] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 103b.

baʿde'l-beyʿ dahi câizdir", "Maraz-ı mevtinde vârise beyʿ semen-i misline dahi olsa sair veresenin icâzetlerine mevkûftur"[854] ve "Mebî-i fâsid îdâʿ tarikiyle dahi bâyiʿe vâsıl olsa damân sakıt olur"[855] gibi ifadelerle, hükmün kısa, soyut ve genelleştirilebilir bir ifade biçimiyle kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bu tür ifadeler, hükmün kısa, soyut ve doğrudan uygulanabilir bir cümle hâlinde formüle edilmesi bakımından kaide ve zâbıt türü metinlerde görülen veciz anlatım tarzını hatırlatmaktadır. Söz konusu ifadeler, ferʿî hükmün hülasa edilerek normatif bir cümleye dönüştürülmesi bakımından bu literatürle üslup düzeyinde benzerlik taşımaktadır. Benzer bir paralellik *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'de yer alan "Beyʿ-i fâsid ile iştira olunan mebî müşteri indinde telef olsa zaman lâzım gelir"[856] ve "kabz için vekâlet, husumet için vekâleti müstelzim olmaz"[857] gibi maddeler bakımından da kurulabilir. Zira bu maddelerde de hüküm, kısa, soyut ve doğrudan uygulanabilir bir cümle halinde formüle edilmiştir. Ancak hem kaide/zâbıt literatürüyle hem de Mecelle maddeleriyle kurulabilecek bu benzerliğin ayrıntılı bir mukayeseye konu edilmesi bu çalışmanın kapsamını aşmakta olup, burada yalnızca üslup düzeyindeki paralelliğe işaret etmekle yetinilmiştir.

Âkifzâde'nin bu ifade tarzı, mecmuanın pratik kullanımına da hizmet etmektedir. Nitekim müellif, mukaddimede tedavülde olan mesaili ihtiyaç anında kolaylık sağlamak amacıyla derlediğini ve ayn-ı fetva, nakl-i sarih veya manaların özetini vererek "mecmua-i vecîze cemʿ ve telif"[858] ettiği açıkça belirtmektedir. Bu çerçevede kısa ve kaide benzeri hüküm cümleleri, metinden istifade edilmesini kolaylaştıran bir işlev üstlenmektedir. Müellifin fetva ve nakillerden hareketle hülâsa yoluyla bir tedvin gerçekleştireceğini açıkça ifade etmesi dikkate alındığında, bu cümlelerin çoğu zaman açık bir atıf içermese dahi fetva ve nakillerin mefhumundan süzülen hükümlerin yeniden formüle edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan fetva telhislerini sistematik bir biçimde sunan *Revâyıhu'z-zekiyye*'yi sıkça kullanması ve övgüyle anması bu telhis temelli üsluptan etkilendiğini düşündürmektedir. Fetva telhisleri ile ilgili mevcut çalışmalar geç dönem Osmanlı fetva kültüründe şeyhülislâm fetvalarının yalnızca nakledilmediğini; kısaltma, ayıklama, yeniden tertip ve tahrir yoluyla daha kolay başvurulabilir hüküm ifadelerine dönüştürüldüğünü göstermektedir.[859] Bu nedenle Âkifzâde'nin kısa tahrirlerinde görülen bu anlatım, Osmanlı fetva malzemesinin telhis edilerek daha derli toplu ve sonuç odaklı biçimde yeniden formüle edilmesine bir örnek teşkil etmektedir.

[854] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111a.
[855] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 110b.
[856] Mecelle, md. 371. Mes'ûd Efendi, *Mirât-ı Mecelle* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1299), 117.
[857] Mecelle, md. 1520. Mes'ûd Efendi, *Mirât-ı Mecelle*, 566.
[858] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.
[859] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 271; Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", 109; Wael B. Hallaq - Muharrem Midilli, "Fetvalardan Fürûa: İslâm Fürû-i Fıkhında Gelişim ve Değişme", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 41 (2023), 243-280; Muharrem Midilli, "Eimme-i Hanefiyye'den Cevab Ne Vechiledir?: Şeyhülislâm Fetvalarında Tecrit ve Telhis", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/67 (30 Aralık 2024), 374-389; Ömer Menekşe, "Bir Fetva Emini: Çeşmîzâde Mehmed Hâlis Efendi (ö.1297/1879) ve Hulâsatü'l-Ecvibe Adlı Eseri", *Din ve İnsan Dergisi* 4/7 (28 Haziran 2024), 14-24.

Sonuç olarak Âkifzâde'nin mecmuası, şeyhülislâm fetvalarını merkeze alması, dönemin uygulamasına ve örfî unsurlara temas etmesi bakımından fetva literatürüyle irtibatını korumakla birlikte, ifade tarzı bakımından klasik fetva mecmualarından ayrılmaktadır. Müellif kendi kanaatini çoğu zaman soru-cevap formuyla değil, kaide benzeri kısa hüküm cümleleri veya ayrıntılı tahrirler aracılığıyla ortaya koymaktadır. Eser, fetva naklinin yanında hükmün yeniden ifade edildiği ve fıkhî muhakemenin farklı anlatım biçimleriyle sunulduğu bir tahrir faaliyeti niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle eser, telhis ile tahlil arasında kurulan bir dengeyi yansıtmakta; ayrıntılı tahrirleriyle fürû literatüründeki tahlil tarzıyla irtibat kurarken, kaide benzeri hüküm cümleleriyle de hem kavâid ve zevâbıt literatürü hem de fetva telhisleriyle üslup bakımından benzerlik göstermektedir.

2. ESAS ALINAN GÖRÜŞÜN TESPİTİ

Âkifzâde Abdürrahim Efendi, *Mecelletü'l-mehâkim*'i döneminde fetva ve kazada esas alınan görüşleri bir araya getirerek uygulamada başvurulabilecek bir müracaat eseri meydana getirmek amacıyla telif etmiştir. Bu doğrultuda müellif, fürû ve fetva literatüründen yaptığı nakiller aracılığıyla Hanefî mezhebinde ve özellikle Osmanlı uygulamasında müftâ bih ve ma'mûl bih olarak kabul edilen görüşleri bir araya getirmekte; böylece kendi döneminin fetva ve yargı uygulamalarında esas alınan fıkhî birikimi yansıtmaktadır. Bununla birlikte eser, tercih edilen görüşlerin nakletmenin yanı sıra müellif tahrirleriyle çoğu zaman meseleyi ve ihtilafı açıklanmaktadır. Ayrıca müellif, özellikle fetva ve kazada esas alınacak görüşün açık biçimde ortaya konmadı meselelerde kaleme aldığı tahrirleriyle benimsediği görüşü çeşitli gerekçelerle temellendirerek okuyucuya sunmaktadır. Bu yönüyle tahrirler, nakledilen görüşleri açıklayan notlar olmanın ötesinde, kimi zaman müellifin fetva ve uygulamaya ilişkin yaklaşımını ortaya koyan tamamlayıcı bir işlev üstlenmektedir.

Bu başlıkta, Âkifzâde'nin fetva ve kazada esas alınan görüşleri hangi ilmî otoriteler üzerinden ortaya koyduğu incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle Hanefî mezhep imamları arasında fetva ve kazada esas alınan görüşler ele alınacak; ardından mezhep içerisindeki uygulamanın şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan meşâyıh tercihleri incelenecektir. Son olarak ise mecmuada hem kaynak olarak yoğun biçimde yer tutması hem de müellifin Osmanlı fetva ve kaza uygulamasını yansıtma amacının başlıca vasıtalarından birini teşkil etmesi sebebiyle şeyhülislâm fetvaları müstakil olarak değerlendirilecektir. Bu çerçevede Âkifzâde'nin söz konusu otoritelere nasıl başvurduğu, bunları hangi bağlamlarda kullandığı ve gerekli gördüğü durumlarda tahrirleriyle uygulamada esas alınan görüşü nasıl açıkladığı ortaya konulacaktır.

2.1. Hanefî Mezhep İmamları Arasındaki Tercihler

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, mecmuasında ihtilaflı meselelerde hangi görüşün esas alınarak amel edildiğini ortaya koymaya yönelik bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu doğrultuda müellif, çoğunlukla şeyhülislâm arasındaki ihtilafları merkeze almakla birlikte, kimi meselelerde Hanefi mezhep imamlarının görüş farklılıklarına da yer vermiş ve amel edinilen görüşü vurgulamıştır. Mecmuada Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyâd'ın isimlerini açıkça zikrettiği gibi; "imâmeyn", "şeyhân" ve "tarafeyn" kavramlarıyla da imamlara nispet ederek görüşleri aktarmaktadır.

Âkifzâde, fürû fıkıh eserlerinden veya fetva mecmualarından yaptığı nakillerde, Hanefî mezhebi içerisinde İmam Ebû Hanîfe ve ashabı arasında mevcut olan ihtilafı aktarmakla birlikte; kimi zaman tahrirleriyle ihtilafı açıklamaya çalışmaktdır. Ancak müellifin bu çerçevede izlediği yöntem mecmuanın bütününde yeknesak değildir. Nitekim bazı meselelerdeki ihtilafı yalnızca tercih edilen görüşe "müftâ bih" gibi iftâ alametleriyle ifade ederken, kimi zaman görüşleri tek tek sıralamakta ve sarih bir tercih sunmaksızın belli görüşü öne çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra, kimi meselelerde uzun tahrirlerle ihtilafı veya meseleyi değerlendirmekte; kimi zaman da kısa not düşmektedir. Bazı meselelerde ise, başta şeyhülislâm fetvaları olmak üzere cereyan eden ihtilafta, hangi görüşün hangi imamın kavline müstenit olarak verildiğini açıklayarak katmanlı bir tahrir zinciri sunmaktadır. Bu durum, Âkifzâde'nin mezhep içi ihtilafları ele alırken sabit bir formdan ziyade meselenin mahiyetine ve ihtiyaç duyulan açıklama düzeyine göre değişen esnek bir anlatımı benimsediğini göstermektedir.

Âkifzâde'nin mezhep içi ihtilafları ele alışından dikkati çeken hususlardan biri, nakilde tercih yönü belirtilmeyen meselelerde fetvanın hangi görüşe göre verileceğine dair not düşmesidir. Müellif, kimi zaman İmam Ebû Hanîfe ve ashabı arasındaki ihtilafı içeren ancak tercih yönü belirtilmeyen nakli verdikten sonra detaylı açıklama yapmaksızın tercihi not düşmektedir. Bu meselelerden; talâk ve iddet bahislerinde geçen kadının iddet bittiğine dair sözünün kaç gün sürede tasdik edileceğine ilişkin mesele örnek verilebilir. *Mecmûat-i Şeyhülislam Mehmed Efendi*'nin eserinden verdiği nakilde, İmam Ebû Hanîfe'ye göre altmış günden daha az bir sürede tasdik edilmezken, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre otuz dokuz gün sekiz saat sonrasında kabul edilir. Cariyede İmâmeyn'e göre yirmi bir gün, İmam Ebû Hanîfe'ye göre bir rivayette kırk gün, diğer rivayette otuz beş günde kabul edileceği belirtilmektedir. Âkifzâde, hangi görüşün fetvada tercih edileceğine dair bir bilgi olmayan nakle not düşerek "müftâ bih İmam kavlidir, mea'l-yemîn merʾe tasdik olur" ifadesiyle müftâ bih olan görüşü vurgulamaktadır.[860] Aynı görüşü Kitâbü't-tercîhi'l-beyyinât başlığında da nakil almaksızın tahririnde zikretmektedir.[861]

[860] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32b.
[861] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173b.

Bu duruma diğer bir örnek, borçlu ölen kişiye kefil olma meselesinde dair olup Âkifzâde *Lisânü'l-hükkâm*'dan nakil almaktadır. Nakilde mezhep imamları arasındaki görüş farklılıkları değinilmekle birlikte, herhangi bir iftâ alameti bulunmamaktadır. Buna göre, borçlu kişi vefat edip terekesinde bir şey bulunmadığında, ister oğlu isterse yabancı biri onun borçlarını tekeffül ederse, İmam Ebû Hanîfe'ye göre bu kefalet gayr-i sahih, İmâmeyn'e ise sahih olup tekeffül ettiği borcun tamamı üzerine lazım olur. Âkifzâde bu nakilden sonra fetvanın İmâm Ebû Hanîfe kavline göre verildiğini ifade ederek, mekfûl bih olan deynin terekeden fazla olma durumunda, tereke miktarınca sahih olup fazlasının sahih olmayacağını ifade etmektedir.[862] Bu kısa açıklamanın ardından bir tahrir yazmakta, ancak ihtilafı değil meselenin kendisini konu edinmektedir. Söz konusu nakilden hareketle, sözün maraz-ı mevtinde müflis ölen kimsenin kefaletiyle ilgili olduğu belirtmekte; sağlıklı olan müflis veya maraz-ı mevt dışında başka bir hastalıkta vefat eden müflise kefaletin ise sahih olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde, kefaletten sonra borçlunun müflis hale gelmesi durumunda da kefalet geçerli olup, alacak kefilinden istenir. Borçlunun müflis olarak vefatında, alacaklı kısmet-ı guremâ üzere hissesini alır, kalan kısmı ise kefilinden tahsil eder. Diğer alacaklılar, alacağın tamamının kefilinden talep etmesi hususunda onu terekeden pay almaktan men edemezler.[863] Âkifzâde bu meselede İmam Ebû Hanîfe'nin sahih olmayacağına dair görüşünü "maraz-ı mevtinde müflis olan kişi" ile sınırlandırarak vermesi buna karşın "müflis-i sahîhada" veya "maraz-ı mevtin gayri marazında müflise" sahih olacağını söyleyerek İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşünü alması zımnen uzlaştırmayı çağrıştırmaktadır.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de müflisen öldükten sonra kefalete dair bir bilgi açık bir bulunmazken, müflise kefaletin ıtlâk üzere zikredildiği "mekfulün anhın yesârı şart olmayıp müflise dahi kefâlet sahih olur" maddesi yer almaktadır.[864] Şerhinde Ali Haydar Efendi konuya değinerek ber-hayat ve vefat etmiş iki tür müflis olduğunu, hayatta olan müflisin borcuna kefalet bi'l-ittifak sahih iken vefat etmiş medyûnun deyni için ihtilaf olduğunu belirtir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre malı, rehini veya kefili bulunmaksızın müflisen ölen kimsenin borcu, vefatıyla birlikte ahkâm-ı dünya bakımından zarûreten sâkıt olur ve sâkıt olan deyne kefalet caiz değildir. Ali Haydar Efendi, meşâyihin bu kavil üzere fetva verdiğini ifade ederek, Ali Efendi fetvasını işaret eder. Devamında ise, *Mecelle* neşrine kadar İmâm Aʿzam kavlinin müftâ bih olduğunu ancak bu maddede hayy veya meyyit için herhangi bir sınırlandırma yapılmaksızın ale'l-ıtlâk müflise kefâletin sahih olduğunun beyan edilmesinin, artık İmâmeyn kavlinin ihtiyar edildiğine delalet ettiğini vurgular.[865]

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de mutlak geçen ibare dolayısıyla İmam Ebû Hanîfe kavline göre iftâ verile gelmiş meselenin İmâmeyn kavlini tercih ettiği dile getirilmesine karşın, Âkifzâde'nin

[862] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119a-119b.
[863] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119a-119b.
[864] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2/950.
[865] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2/950-951.

"maraz-ı mevt" sınırlandırması hakkında herhangi bir atıf verilmez. Âkifzâde'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere o, "fetva İmam-ı Aʿzâm kavlinedir" diyerek esas almakla birlikte bunu ameli kayıtla "deyn terekeyi aşıyorsa sadece tereke miktarınca sahih" ve "maraz-ı mevt" şeklindeki sınırlandırmasıyla daraltır ve maraz-ı mevt dışındaki ihtimallerde, sıhhati kabul eden İmâmeyn çizgisine yaklaştığı görülmektedir.

Âkifzâde kimi zaman, müftâ bih görüşü sarih ifadelerle belirtmeksizin belli bir görüşü öne çıkarmakla yetinmektedir. Buna dair örneklerden biri müslemün fîhe ilişkindir. Selem akdi hakkında, müslemün fîhin tayin kabul etmeyeceği, bu sebeple dirhem ve dinar olmasının caiz olmadığını belirtmekte ve fulûs konusunda ise "Şeyhayn ʿindinde müslemün fîh olur" diyerek Şeyhayn'ın görüşünü öne çıkartmaktadır.[866]

Bu çerçevede Âkifzâde, "müftâ bih" veya "amel olunur" gibi açık ifadelerle belirtmese de mezhepteki hâkim görüş olan Şeyhayn'a nispet eden görüşü vermesi, zımnen onun tercih edildiğini göstermektedir. Meseleye ilişkin ihtilafın arka planında mezhep imamlarının felsi değerlendirme biçimleri yer almaktadır. Şeyhayn'a göre fulûsdeki semenlik vasfı lazım olmayıp tedavülden kaldırılmasıyla bu vasıf kalkmakta; ayrıca felsin madenlerden ele edilmiş adedî bir eşya olduğu gerçeğiyle semene konu olması halinde geçici semenlik sıfatından çıkarılarak ticari eşya gibi kabul ederek meşru kabul etmişlerdir. Buna karşılık İmam Muhammed, fulûstaki semeniyyet vasfını dirhem ve dinar ile benzer görerek selemdeki müslemün fihin dinar ve dirhem olamayacağı ilkesini, felsler için de kabul etmektedir.[867] Hanefi literatüründe ise genel olarak Şeyhayn'ın görüşü tercih edilerek felslerin selem akdinde para olarak değerlendirmedikleri görülmektedir.[868]

Âkifzâde'nin ilerleyen varaklarda "kavâid-i mukarreredendir ki" diyerek yaptığı açıklamalarda her ne kadar bu ihtilafa değinmemekle birlikte; tayin ile müteayyin olma ve selem akdindeki misliyâtı kavramsal bir çerçeve içerisinden yeniden sunması bakımından dikkat çekmektedir. Buna göre; misliyâttan mekîlât, mevzûnât ve aded-i mütekâribe karz akdine mahsus olup, selemde bunlara mezrûʿât da dahil edilmiştir. Dirhem ve dinar dışındaki mislî mallar, tayin ve işaretle belirlenmeleri halinde mebîʿ ve ayn olabilirler; ancak tayin yerine yalnızca vasıf ve miktarlarının zikredilmesiyle akde konu edildiklerinde zimmette deyn olarak yer alırlar. Bu durumda söz konusu mallar, selem akdinde mebîʿ

[866] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 104a.
[867] Hatice Kübra Kahya, *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 88; Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Alâuddîn es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414), 2/11; Alâuddîn Ebûbekir b. Mesûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi'ş-şerâi* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/208; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1409), 12/136-137.
[868] Alâuddîn es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, 2/11; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi'ş-şerâi*, 5/208; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/136-137; Ebu'l-Fadl Abdullâh b. Mahmûd el-Hanefî el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li talîli'l-Muhtâr* (Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1356), 2/37; Muhammed Emîn b. Omer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dımeşkî İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 5/210.

olarak değerlendirilirken, selem dışındaki akitlerde semen hükmü kazanır. Âkifzâde, selem dışındaki akitlerde mebîʿ olmayacağına dair ifadenin, ancak istîcâb tarikiyle olması halinde cereyan ettiği; zira bu durumda akdin "beyʿu'l-kâlî bi'l-kâlî" veya "iftirâkun ʿan deynin bi-deynin" kapsamına girerek batıl olacağını ifade etmektedir. Buna karşılık istifâ tarikiyle yapılan işlemlerde, mebîʿ olabileceğini ve nesîe unsuru bulunmadığından akdin caiz sayıldığını dile getirmektedir. Müellif bu ayrımı iki örnek üzerinden somutlaştırmaktadır. Reâya zimmetindeki sipahinin buğday borcunu, sipahiye şu kadar dirhem karşılığında "nesîe" üzere satması veya benzer şekilde dâyinin medyun zimmetindeki buğday borcunun şu kadar dirheme "nesîe" üzere şirâsı, caiz değildir. Çünkü bu durumlarda akit "beyʿu'l-kâlî bi'l-kâlî" ve "iftirâkun ʿan deynin bi-deynin" olup sahih değildir. Ancak vadeyi kaldırıp aynı anda fiilen karşılıklı ödenirse bu "istifâʿu'd-deyn bi'd-deyn" sayılarak caiz olur. Âkifzâde ayrıca altın ve gümüş gibi yaratılış itibarıyla semeniyyet vasfına sahip malların diğer mislî mallara kıyaslanamayacağını vurgulamakta; "selemin gayrında mebîʿ olur" denemeyeceği, zira bu mallarda sarf hükümlerinin geçerli olduğunu ve hem semeniyyet hem de mebîʿiyyet vasfını birlikte taşıdıklarını ifade etmektedir.[869]

Bu örnekte, Âkifzâde, ihtilafı tartışmaksızın meseleyi doğrudan kavramsal düzlemde ele alarak açıklamaktadır. Fulûsa dair tahririnde açıkça belirtmeden dirhem ile dinarın yaratılış itibarıyla sahip olduğu semeniyyet vasfıyla diğerlerinden ayrıldığını ifade etmiş ve tayin-müteayyin, ayn-deyn ve semen-mebîʿ ayrımları üzerinden meseleyi genel fıkhî kaideler çerçevesinde dile getirmiştir. Bu yaklaşım Âkifzâde'nin fıkhî meseleleri yalnızca nakletmediğini kavramsal açıdan da ele alan tahrir anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Kendi döneminde Tahtâvî, *Dürrü'l-muhtâr* haşiyesinde, felslerde caiz olacağına dair ibareye, Nuh Efendi'den nakil yazarak kişinin dinar ile yüz fels üzere selem akdi yapması durumunda, selemin sahih olacağı, çünkü zabtı mümkün adedî olduğunu belirtir.[870] Sonraki dönemde *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'de felslerin müslemün fihe konu olup olmayacağına dair açık bir madde bulunmazken *Mirât-ı Mecelle*'de 383. Madde açıklanan aded-i mütekâribeyne *Mültekâ*'dan nakil yazılarak felsde İmam Muhammed'e hilafla caiz olacağı eklenmiştir.[871]

Âkifzâde'nin belli bir görüş sahibini öne çıkardığı ancak sarih tercih ifadeleri kullanmadığı meselelerden bir diğeri havâle bahsinde tevâya ilişkin meseledir. Havâle edilenden hakkını alamayarak havâlenin sona ermesi anlamına gelen tevâ[872], müellifin tahririne göre üç şekilde olur: İlki, muhtal aleyhin havâleyi inkar etmesi ve yemin etmesi karşısında muhtâlin havâleye beyyine getirememesidir. İkincisi, muhtal aleyhin müflis olarak vefat etmesi ve üçüncüsü hakimin hayatta bulunan muhâlün aleyhin iflasına hükmetmesi şeklinde meydana gelir. Son olarak tahririne, diyârı ahara gitmenin tevâ

[869] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 106a-106b.
[870] Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il el-Mısrî el-Hanefî Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Mısır: Daru't-Tıbâ'ati'l-Âmire, 1268), 125.
[871] Mes'ûd Efendi, *Mirât-ı Mecelle*, 120.
[872] Ali Bardakoğlu, "Havâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/511.

sayılmayacağını eklemektedir.[873] Âkifzâde hakimin iflasa hükmetmesi şeklinde ifade ettiği üçüncü durumun, İmâmeyn mezhebine göre tevâ olduğu belirtmekte ve detaylı bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Tercihi sarih bir şekilde anlaşılmamakla birlikte, cümle başında tevânın üç şekilde olacağına dair ifade sebebiyle İmâmeyn görüşünü de tevâya dahil ettiği anlaşılmaktadır.[874]

Mecelletü'l-Ahkâm-ı Adliyye şerhinde Ali Haydar Efendi ise, kütüb-i fıkhıyyenin metin ve şerhlerinde tevâ konusunda İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünün tercih edildiğini, hatta İbn Âbidîn'in "İmâmeynin kavlini tercih edeni görmedim" sözünü naklederek bu tercihin kuvvetini vurgulamaktadır. Bu bilgiyi verdikten sonra Çatalçalı Ali Efendi'nin, İmâmeynin görüşü doğrultusunda tevânın üçüncü sebeple de tahakkuk edeceğine dair fetva verdiğini eklemektedir.[875] Bu çerçevede, Âkifzâde'nin "tevâ üç şeyin biri ile olur" ve "sâlis İmâmeyn mezhebidir" şeklindeki ifadeleri, onun İmâmeyn görüşünü de dikkate aldığını göstermektedir. Ancak müellifin bu tercihi, sarih alâmetlerle dile getirmediği gibi, Ali Efendi'nin fetvasına atıf yapmadığı ve dönemin uygulamalarına dair bir açıklamada bulunmadığı görülmektedir. Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiği üzere, tevânın üçüncü şekline dair fetva, Ali Efendi fetvasıyla kabul görmesi durumunda; Âkifzâde'nin bu ifadelerinde Ali Efendi fetvasını temel aldığı çıkarımı yapılabilir. Nitekim tahririnde "diyâr-ı âhara gitmek tevâ değildir" meselesini eklemesi dikkat çekmektedir. Zira Ali Efendi'nin İmâmeyn görüşü esas alarak verdiği fetva[876] ile ahar diyara gitmenin tevâ sayılmayacağına ilişkin fetvasının[877] mevcudiyeti ve mecmuasında fetvaların birbirine yakın bir şekilde yer alması; Âkifzâde'nin, bu fetvaları dikkate alarak tahririni şekillendirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, müellifin her ne kadar açık atıf yapmasa da dönem fetva pratiği ortaya koyduğunu göstermektedir.

Mezhep içi imamların ihtilaflarına ele aldığı meselelerden biri ise mislî malların itlafı halinde nasıl tazmin edileceği meselesidir. Âkifzâde bu meselede, misli mallar itlaf olursa kural olarak misli ile tazmin edilmekle beraber misl-i münkatı' ise İmam Ebû Hanîfe'ye göre yevm-i husumetteki, İmam Ebû Yûsuf'a göre yevm-i gasbdaki ve İmam Muhammed'e göre yevm-i inkıtâ'daki kıymeti ile tazmin edilmesi gerektiği ancak fetvanın ise İmam Muhammed görüşü üzere verildiğini ifade etmektedir.[878]

---

[873] "Tevâ üç şeyin biri ile olur. Ya muhtâl aleyh havâleyi inkâr eder ve yemin eder ve muhtâlin havâleye beyyinesi olmaz. Ya muhtâl aleyh müflisen fevt olur. Ya kâdı iflâsına hükmeder. Sâlis, İmâmeyn mezhebidir. Diyâr-ı âhara gitmek tevâ değildir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 126a.

[874] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 126a.

[875] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2/171.

[876] "Zeyd dâyini Amr'ın şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle edip Amr ve Bekir havâleyi kabul ettiklerinden sonra Bekir'e iflâs târî olup kadı iflâsına hükmetmekle Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den alamasa, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur" şeklindedir. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Muharrem Efendi Matbaası, 1289), 1/270.

[877] "Zeyd dâyini Amr'ın şu kadar akçe deyni ile medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve her biri havâleyi kabul ettiten sonra Bekir âhar diyara gidip bir müdet meks eylese, tevâ mütehakkık değil iken Amr mücerred 'Bekir âhar diyarda meks eylesi' deyu meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kadir olur mu? el-Cevab: Olmaz." Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1289, 1/270.

[878] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 241a.

Âkifzâde mislî malların inkıtâʿsına dair detaylı bir tahrir sunmadığı gibi felslerin kesâdı meselesine de tahririnde değinmemektedir. Yalnızca, mehir konusunda *Bahru'r-râik*'den aldığı nakilde, bin dirhem mehirle nikah akdi yapıldıktan sonra dirhemin kâsid olması halinde, kesâd günkü kıymetleri ile ödenmesi gerekeceğini ve bu görüşün "hüve'l-muhtâr" olduğu aktarılır.[879] Âkifzâde bu nakilden sonra, kesad yönünün ele alınmasının Kâdîhan nakline de muvafık olduğunu dile getirdikten sonra Ebû Cafer'in kesâddan hemen önceki kıymetini vermesi gerektiğini ve bunun "hüve's-sahih" olduğunu söylediğini kaydeder.[880] Her iki meseleden anlaşıldığı üzere mislî malların gasbtaki tazmininde inkıta ve mehir hakkında paranın kesâdı durumunda İmam Muhammed'in görüşü ile fetva verilerek, yevm-i inkıta veya yevm-i kesâd tercih edilmiştir.

Âkifzâde'nin detaylı tahrir sunmadığı bu meseleyi yakın çağdaşı İbn Âbidîn, Kuhistânî'den aldığı nakil hakkında, mislî malların tazmininde imamların görüşlerini verdikten sonra mutûnlardaki ibareler gereği zımnen ve sarih olarak İmam kavlinin tercihinin evlâ olduğunu söylemekle birlikte; İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed kavli üzere tercihin yapıldığını belirtmektedir. Kuhistânî'den aldığı nakle göre, İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü *Hizâne*'ye göre esah ve *Tuhfe*'de göre sahih olarak verilmekte; buna karşılık görüşler arasında "adl" olanın İmam Ebû Yûsuf'un kavli olduğu, nitekim *Nihâye*'de Sığnâkî'nin bu kavli "muhtâr" kabul edildiğini vurgulamakta; tüm bunlara rağmen fetvanın *Zahiretü'l-fetâvâ*'da yer aldığı üzere İmam Muhammed kavli üzerine "aleyhi'l-fetva" denilerek fetva verildiği ve ekser meşâyihin de bu kaville fetva verdiği ifade edilmektedir.[881] Haskefî, Kuhistânî'nin İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini tercih ettiğini dile getirmektedir.[882] İbn Âbidîn'in nakil ve değerlendirmelerinden, İmam Ebû Hanîfe'nin kavlinin temel eserlerde öne çıkarıldığı anlaşılmakla birlikte, şârihlerin farklı görüşler ileri sürdüğü ve fetvanın İmam Muhammed'in kavli üzerine verildiği görülmektedir. İbn Âbidin'in aldığı nakilde "en adl kavil" nitelemesi Kuhistânî'nin *Vikâye* muhtasarı *en-Nukâye*'nin şerhi *Câmiʿu'r-rumûz*'unda "musannifin dediği gibi en adl olan kavil"[883] şeklinde geçmektedir. Nitekim Sadrüşşerîa *Şerhu'l-Vikâye*'de, *Vikâye* metninde sadece İmam Ebû Hanîfe'nin kavli öne çıkarılmakla birlikte, diğer görüşleri gerekçeleriyle açıklar ve "اقول" ifadesiyle İmam Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih ettiğini belirtir. Ona göre en adl olan İmam Ebû Yûsuf'un görüşüdür. İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü esas alındığında yevm-i husumette o malın misli piyasada bulunmaması kıymetin tespitini güçleştirmektedir. Zira bir malın kıymeti, arz ve talebe belirlenmekte olup piyasada mevcut olmayan malın değerinin tayini edilmesi güçtür. Yevm-i inkıta görüşünde ise o gün mislî malın kıymeti kayda geçirilmemiştir, ayrıca malikten gelen bir talep gelmedikçe o günde mislî mal kıymete intikal etmez. Bu durumda piyasada mislî bulunan mal kıymete dönüşmemekte,

[879] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 18a.
[880] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 18a.
[881] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/183.
[882] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/183.
[883] Kuhistânî, *Câmiu'r-Rumûz: Şerhü Muḫtasari'l-Vikâye el-Müsemmâ bi'n-Nikâye* (Kalküta: Matbaatü'l-Maârif, 1858), 457.

bulunmadığı durumda da kıymeti belirlenememektedir. Bu gerekçelerle Sadüşşerîa, en adl olan kavil İmam Ebû Yûsuf'un görüşü olduğunu ifade etmektedir.[884] Böylece *Vikâye* metninde yalnızca İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü yer almakla birlikte, Sadruşşerîa'nın İmam Ebû Yûsuf'un kavlini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu ifadelerden ve atıflardan, İmam Ebû Yûsuf'un kavlini "en adl kavil" olarak nitelemesinin de Sadruşşerîa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Âbidîn'in Kuhistânî'den aldığı nakle göre, İmam Ebû Yûsuf kavlini "muhtâr" olarak belirten isim ise Sığnâkî'dir. *Şerhu'l-Hidâye*'sinde, Mergînânî'nin kavilleri temellendirirken ilk sırada İmam Ebû Yûsuf'u tercih etmesini baz alarak şerh eder. Mergînânî'nin sırasıyla İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed kavlini verdikten sonra gerekçelerini açıklarken, İmam Ebû Yûsuf kavlini önceledeğini belirten Sığnâkî, Mergînânî'nin bu tavrının iki sebebe dayanabileceğini ortaya koyar. Bunlardan ilki Mergînânî'nin İmam Ebû Yûsuf'un kavlini kuvvetli delil nedeniyle tercih etmesi, diğeri ise yevm-i gasb, yevm-i inkıtaʿ ve yevm-i husumet arasında zamansal sıralamada öncelikli olanın yevm-i gasbın yani İmam Ebû Yûsuf kavlinin gelmesidir. Kuvvetli delil açıklamasında Sığnâkî, hükmün ortaya çıkmasında mûcibin subûtu gerekeceğini, burada mağsubun gâsıbın sorumluluğuna gasb vaktinde gireceği için kıymetin gasb vaktine itibarla belirlenmesi gerektiğini söylemektedir.[885] Diğer görüşlerin gerekçelerini ise belirtmemektedir.

İmam Muhammed'in görüşünün "aleyhi'l-fetva" olarak nitelendiren Kuhistânî ise bunu *Zahiretü'l-fetâvâ*'ya dayandırır. *Zahiretü'l-fetâvâ*'nın Kitâbü'l-gasb başlığında; Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine sırasıyla yer verilmekle birlikte detaylı açıklama Kitâbü'l-müdâniyât bölümünde fülûslerin kesâdı bağlamında mesele ele alınarak yapılmaktadır. Ona göre yevm-i husumet günündeki kıymetini şart koşmak herhangi bir anlam ifade etmez. Çünkü kıymeti kâsiddir ve aynʿı ile bir fark yoktur. Ancak yevm-i inkıta veya yevm-i gasbta kıymetin rayiç üzerinden itibar edilmesi mümkündür, bu ya istikrâz zamanı ya da rayiçte bulunduğu son gün baz alınarak yapılır. Burhâneddin el-Buhârî, *Zahîre*'de Ebu Hanife'nin görüşünü zayıf bulmakla birlikte diğer iki kavil arasında sarih lafızlarla bir tercih belirtmemektedir. Son olarak ise insanların yararı gözetilerek, pek çok kişinin İmam Muhammed'in kavliyle fetva verdiklerini ayrıca Sadrüşşehîd Burhânüleimme'nin bu yönde fetva verdiğini vurgulamaktadır.[886]

Sonuç olarak, temel metinlerde İbn Âbidîn'in vurguladığı gibi İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü genellikle tek görüş olarak bazen kuvvetli gerekçelerle bazen de sarih tercih ifadeleriyle yer bulmaktadır.

---

[884] Ubeydullah b. Mesud Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Satın Alınan Yazma Eserler, 534), 245b.
[885] Hüseyin b. Ali es-Sığnâkî, *en-Nihâye fî Şerhi'l-Hidâye (Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî)* (Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 2017), 21/107-108.
[886] Burhâneddîn Mahmûd b Ahmed b Mâze el-Buhârî el-Merğinânî, *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*, ed. Ebû Ahmed el-Adlî vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019), 11/111.

Tuhfetü'l-fukâha'da "sahih"[887] ve *Hizânetü'l-ekmel*'de "zahir"[888] olarak sarih tercih lafızlarıyla belirtilmektedir. İmam Ebû Yûsuf'un kavlini ise Sadrüşşerîa ve Sığnâkî tercih ettiği; bunu Sadrüşşerîa "en adl" kavil ve Sığnâkî *Hidâye*'nin "muhtâr" görüşü olarak ifade ettiği görülmektedir. İmam Muhammed'in görüşü ise *Zahiretü'l-fetâvâ*'ya, Sadrüşşehîd Burhânuleimme'ye ve ismi verilmeyen bazı alimlerin fetvalarına dayandırılmaktadır. Âkifzâde'nin ve İbn Âbidîn'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere o dönemde de bu görüş üzere fetva verile gelmiştir.

Öte yandan, dönemin muteber fetva mecmualarında *Behcetü'l-fetâvâ*'da ise İmam Ebû Hanîfe kavli üzerine fetva verildiği görülmektedir.[889] Bu fetvaya rağmen Âkifzâde'nin mecmuasındaki vurgunun İmam Muhammed kavli üzere olması, *Behce* fetvasının yaygınlık kazanmadığını veya uygulamaya alınmadığını düşündürmektedir. Nitekim Âkifzâde ve İbn Âbidîn'in yanı sıra çağdaş fakihlerden Tâhtâvî (ö. 1231) de, *Şerhu Dürri'l-muhtâr*'da ekser meşâyihin İmam Muhammed kavliyle fetva verdiğini yazdıktan sonra bazı meşâyihin İmam Ebû Yûsuf kavliyle fetva verdiğini eklemektedir.[890]

Mecelletü'l-Ahkâm-ı Adliyye şerhinde Ali Haydar Efendi Ali Haydar Efendi, Kitâbü'l-gasb ve'l-itlâf başlığında gasb ve istihlâk sonrası misl-i munkatıʿ olduğunda kıymetin neye göre verileceğine dair üç imamın farklı görüşlerde olduğunu belirtir. İmam Ebû Hanîfe'in yevm-i husumette göre verileceğine dair görüşünü ve fıkıh eserlerinde verile gelen gerekçelerle temellendirmesi yapar. Buna göre mislî gasb olunduğunda gasıbın zimmetinde mislinin ödemesi lazım gelmekte olup kadı kıymet ile hükmetmedikçe, zimmetinde mislî bakî kalır. Hatta kadı hükmetmedikçe malik, inkıtaʿnın bitiş zamanına kadar bekleyip mislini alma hakkı mahfuzdur. Bu durumda zimmetteki mislinin kıymete dönüşmesi kadı hükmüyle olmasından dolayı İmam Ebû Hanîfe, yevm-i husumetteki kıymeti ile ödenmesi gerektiği görüşündedir. İmam Ebû Yûsuf'a göre yevm-i gasbtaki kıymeti lazım gelir. Çünkü misli münkatı olduğunda mislî olmayan meselelere ilhak olunur ki burada kıymete dönüşür. İmam Muhammed'e göre yevm-i inkıtaʿdaki kıymeti lazım gelir. Zira zimmette vacip olan mislî inkıtaʿ ile kıymete dönüşmüş olur. Ali Haydar Efendi, *Behce* fetvasının İmam Ebû Hanîfe kavlini tercih edilerek fetva verdiği özellikle belirtir ve devamında aldığı Abdülhalim fetvasında da kadı hükmüyle kıyemiye döndüğü, kadı hükmü yoksa misli olarak piyasada mevcut olmasının bekleyeceğine dair yaptığı atıfta onun da Ebu Hanîfe görüşünde olduğunu vermektedir. Bu ifadelerde Abdülhalim fetvasının da İmam Ebû Hanîfe görüşü üzerine olduğunu ve Ali Haydar Efendi'nin bilhassa *Behce* ve *Fetâvâ-yı*

[887] Alâuddîn es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, 3/96-97.
[888] Yûsuf b Alî el-Cürcânî, *Hizânetü'l-Ekmal fî Furûi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, ed. Ahmed Halîl İbrâhîm (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 3/552.
[889] "Zeyd Amr'ın şu kadar kantar üzümünü gasben ahz ve istihlak ettikden sonra üzüm eydi-i nâsdan munkatıʿ olup asla bulunmaz iken Amr ol üzümü Zeyd'den dava eylese Zeyd'e ol üzümün yevm-i husumette olan kıymetini damân lazım olur mu? el-Cevab : Olur" Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 516.
[890] Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 4/101.

Abdülhalim'e dayanarak Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih ettiği zımnen görülmektedir.[891] Aynı maddeye *Mirât-ı Mecelle*'de Mesud Efendi ise *Mültekâ*'dan İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünün öncelendiği nakli aktarmaktadır.[892] Ancak Ali Haydar Efendi, İmam Muhammed görüşü için "Kavâim-i nakdiyenin tedavülden menʿ olunduğu sırada kararnamenin üçüncü maddesinde hükümet bu meseleyi ihtiyar eylemiş" notunu düşülerek, döneminde tedavülde kaldırılan kaimeler için bu kavlin tercih edildiği belirtilmektedir.[893] Bu durum, fetva ve amelin hâlâ İmam Muhammed kavli üzerine devam ettiğini göstermektedir.

Âkifzâde, mecmuada kimi zaman imamlar arasındaki ihtilaftaki tercih yönünü açıkladıktan sonra, meseleyi yalnızca bu çerçevede bırakmayarak uzun tahrirlerle geliştirmektedir. Bu duruma örnek olarak, nafaka bedelinde "küllü şehr" lafzıyla kurulan kefalet akdi gösterilebilir. Müellif, bu meselede imamların görüşlerini aktardıktan sonra İmam Ebû Yûsuf'un kavlinin müftâ bih olduğunu belirtmektedir. Buna göre "her ay" tabiriyle kurulan nafaka borcuna kefaletin ebed üzere istihsânen caizdir. Âkifzâde bu bilgiden sonra İmam Ebû Yûsuf'un müftâ bih kavli üzerine nafaka borcuna kefalet meselesini, icâre akdindeki ücrete kefalete kıyas ederek birlikte değerlendirir. Nafakanın sukûtu muhtemel bir borç olmasına rağmen kefaletin sahih kabul edilmesini esas alarak, sukûtu söz konusu olmayan icâre ücretinde kefaletin evleviyetle sahih olması gerektiğini ileri sürmektedir.[894] Âkifzâde'nin müftâ bih kavili tahrirlerinde genişleterek açıkladığı ve başka bir meseleye kıyas yaparak istinbât ettiğini göstermektedir. Mesele ile ilgili müellifin yaklaşımı bu çalışmanın diğer başlığında işlenmektedir.

Âkifzâde, mecmuasında imamların görüşlerini kimi zaman, şeyhülislâm fetvaları ile birlikte alarak değerlendirmektedir. Buna dair örneklerden biri mûdaʿın vedîayı ıyâlinden veya emîni olan bir başkasına vedîa olarak vermesi meselesinde görülmektedir.

Âkifzâde, vedîa olarak verilen mûdâ'ın vedîa, icâre, iâre ve rehin olarak verilmeyeceğini, verilirse tazmin edileceğine dair *Lisânü'l-Hükkâm*'dan nakil aldıktan sonra tahrir yazar. Buna göre, naklin ıtlâk üzere amel edilmeyeceği, zira mûdî'nin vedîayı ailesinden emîn olan birine îdâ ve teslim etmesinin ittifakla caiz olduğunu, ailesinden olmayan eminde ise İmam Muhammed kavli ile mervî olup Ali Efendi fetvasının bulunduğunu belirttir.[895] Bu hükme göre, ailesinden biri veya emini eliyle sahibine teslim ettiğine dair sözü, yemini ile tasdik edileceği; ancak yed-i ecnebî ile red ettiğine dair sözünde tazmin sebebini ikrar etmiş sayılacağı belirttir.[896] Başka bir kısımda bu bilgiyi tekrar ederek Muhammed kavlinin müftâ bih olduğunu ve Ali Efendi'nin buna mebni olarak fetva verdiğini ifade eder. Vedîanın

[891] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2/1605.
[892] Mes'ûd Efendi, *Mirât-ı Mecelle*, 312-313.
[893] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2/1605.
[894] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b-120a.
[895] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 210a.
[896] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 211a, 176a.

îdâya verilmeyeceğine dair görüşün ise İmâmeyn kavli olduğunu ve bu kavle mebni olarak da fetvalar verildiğini söylemekle beraber îdâ cevazına Ali Efendi fetvası öne çıkarak yinelemektedir.[897]

Mecmuanın farklı başlıklarında bu konuyu tekrarlayan Âkifzâde; *Behce*'den, mûdâʿnın zevcesine verdiği vedîanın helak olması durumunda hakimin daman ile hükmedeceği ve ardından *Münyetü'l-müfti*'den de benzer şekilde mûdâʿın iyâline vermesi halinde tazmin gerekeceği üzerine fetva verildiği nakillerini almaktadır.[898] Âkifzâde "malum oldu ki" diye başlayan tahririnde mûdaʿın iyâlinden birine vedîayı teslim etmesinde tazminin cereyanı hakkında fetvaların muhtelif olduğunu; İbn Nüceym fetvasının adem-i damâna, *Behce* fetvası ise "hakim hükmü" şartıyla damâna mebni olarak verildiğini belirtmektedir. Devamında "iyâlinden olana vermekte damân olmadığı malum" sözleriyle ihtilafın detayına girmeden neticelendirmekte; ayrıca mûdaʿın şerîki, abd-i mezunu gibi iyâlinde olmasa da emin bir kişiye vermesi halinde damân olmadığına fetva verildiğini özellikle eklemektedir.[899]

Konuyla ilgili başka bir kısımda ise *Revâyih* vasıtasıyla Feyzullah Efendi'nin ait fetvanın telhisini "mûdâʿın mûdâʿı defʿ edemese, ona da daman lazım olmaz"[900] şeklinde alan Âkifzâde, bu fetvanın ıtlâkı üzere amel olunmamasına dikkati çekmektedir. Tahririnde; ikinci mûdâʿ vedîayı geri veremediği takdirde, ilk mûdâʿ üzerinde tazminin olmayacağı; ancak emanet verilen ikinci mûdâʿın, ilkinin ailesinden veya güvendiği kimse olmaması durumunda, ilk mûdâʿın taʿaddîde bulunmuş sayılacağı ve bu sebeple vedîa sahibine tazmin etmesi gerektiğini ifade etmektedir.[901] Bu bağlamda, fetvayı yukarıda zikredilen ihtilaf neticesinde yorumladığı görülmektedir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye şerhinde Ali Haydar Efendi, *Mecelle* maddesinde ailesinin yanında, "emîn" lafzının ale'l-ıtlâk yazılması sebebiyle Ali Efendi fetvası üzerine bu görüşün tercih edildiğinin anlaşıldığını belirtmektedir. [902]

Örnek verilebilecek diğer mesele ise yemin ile talak arasındaki ilişkiye dairdir. Meselede davada bir adamın borçlu olmadığına, talakla yemin etmesinin ardından davanın borçlu olduğu şekilde sonuçlanması halinde, talak hükmünün cereyan edip etmeyeceği ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin mecmuasından aldığı Kâdîhan naklinde talakın geçersiz olacağını ifade edilmektir. Mecmuanın hamiş kısmından alınan nakilde ise Ebüssuûd'un bu görüşe hilafla fetva verdiğini bilgisi eklenmiştir. Bu ihtilafa dair kısa açıklama yapan Âkifzâde, sözün yemin sayılarak

[897] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 213a.
[898] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 243b.
[899] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 243b.
[900] Eserde "nun" rumuzu ile yazılarak Netîcetü'l-Fetâvâ'da bulunduğu belirtilmişse de hâmiş kısmında "fe" rumuzu eklenmiştir. Buna ek olarak Âkifzâde'nin de bu fetvayı Feyzullah Efendi'ye ait olduğuna işaret etmesi, fetvanın asıl kaynağının Fetâvâ-yı Feyziyye olduğunu kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte fetvanın tam metni verilmediğinden, hangi fetva olduğu kesin biçimde tespit edilememiştir. Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 385; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 212b.
[901] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 212b.
[902] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2/1318.

meselede yemini bozulduğu için talakın geçerli olacağı görüşünün İmam Muhammed'in görüşü olduğunu, bu görüşü Nâtıfî'nin tansîs ettiği, *Bezzâziyye*'de ise "aleyhi'l-fetva "diye tasrih olunduğu ve Ebüssuûd'un buna binânen fetva verdiğini dile getirir. Kâdîhan'ın fetvasının ise, "adem-i hıns" görüşünde olan İmam Ebû Yûsuf'a dayandığını belirtir. Bu durumda yemin bozulmuş sayılmayacağı için talak vaki olmamaktadır.[903] Sonuç olarak Âkifzâde, meseleyi mezhep imamlarının görüşleri ve meşâyihin tercihlerine dayalı olarak açıklamakta ve fetvanın dayandığı görüş sahiplerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, amelin hangi yönde uygulandığına dair sarih bir ifade beyan etmemektedir.

Âkifzâde, mezhep imamları arasındaki ihtilafları zikrederek meseleyi açıklığa kavuşturduğu örneklerden birini, ecîr-i müşterekin onun fiili olmaksızın malın helaki meselesinde ele almaktadır.

Buna göre ecr-i müşterek, mal kendi fiili olmaksızın ve ihtirazı mümkün olmayan "gârat-ı galibe" sayılan yanma ve kurt sürüsünün koyunları telefi gibi bir durumda bi'l-icmâ damân yoktur. Ancak ihtirazı mümkün olan hırsızlık ve gasp gibi durumlarda ihtilaf bulunmaktadır. İmâmeyn'e göre tazmin gerekirken, İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise tazmin söz konusu değildir. Âkifzâde, bu ihtilaf karşısında mahkemelerde yarı kıymet üzerinden sulh ile tazmin yoluna gidildiğini belirtmekte ve bu hususu "gafil olma" uyarısı ile vurgulamaktadır.[904] Buna karşın mecmuanın hamiş kısmında yer alan değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere bu uygulamaya yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Bu nakilden anlaşıldığı üzere, Atâullah Efendi, tazmin olunmayacağına dair fetvası ve *Zehiretü'l-Burhâniyye*'den alınan nakil sonrasında kısa bir açıklama yapmaktadır. Atâullah Efendi'ye göre bu mesele, çoğu kimsenin gaflet ettiği husustur. Hakimlerin çoğu, meseledeki ihtilaf sebebiyle bi'n-nısf damân ile hükmetmişlerse de bu isabetli değildir. Zira bıçak ve Mushaf ecîr-i müşterek nezdinden emanet olup, işçilik bu eşyaların zatına değil, üzerlerinde yapılan amele tahakkuk etmektedir. Böylece Atâullah Efendi uygulamada yaygınlaşan "ihtilaf dolayısıyla bi'n-nısf" şeklindeki çözümün eleştirerek, ecîr-i müştereğin elinde malın emanet olduğunu vurgusu yapar.[905]

Mecelletü'l-Ahkâm-ı Adliyye'de ise mesele ile ilgili 611. maddede "ecîr-i müşterekin gerek teʿaddîsi veya taksîri olsun ve gerek olmasın kendisinin fiʿil ve sunʿundan tevellüd eden hasârı zâmin olur" denilerek fiili olmaksızın helak olma hali alınmamıştır.[906] Ali Haydar Efendi, maddede yalnızca ecîr-i müştereğin fiiline tahsis olunmasından *Mecelle*'de tazminin gerekmeyeceğine dair İmam Ebû Hanîfe'nin kavlinin ihtiyar olduğunun anlaşılabileceğini belirtir.[907] 607. Maddenin şerhinde de mütûn-i fıkhiyye ve *Hâniyye*'de İmam Ebû Hanîfe'nin kavli tercih olunduğu gibi *Mecelle*'de de tercih

[903] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.
[904] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 117r, 226a, 228b.
[905] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 225b; Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah)* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 427), 236a.
[906] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/866.
[907] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/868.

olunduğunu açıkça ifade etmektedir.[908] İmam görüşüne göre ecîrin kendi fiil dışında ihrazı mümkün veya mümkün olmayan hallerde helak olduğunda ecîr tazmin etmez, elinde emanettir. İmâmeyne göre ise ihrazı mümkün olan sebepten telef olduysa tazmin edilir.

Ali Haydar Efendi, ecîr-i müşterek ile ilgili dört kavil bulduğu belirtmektedir. Buna göre ilk görüşte, ecîrin elindeki mal emanet kabul edilmekte ve tazmin sorumluluğu doğmamaktadır. İmam Ebû Hanîfe, Züfer, Hasan b. Ziyâd ve Hammâd'ın benimsediği bu görüş, mutûn ve *Hâniyye*'de de tercih edilmiştir. İkincisi; İmâmeyn, Malik, Şafi'ye göre gasb ve hırsızlık gibi ihrazı mümkün olan durumlarda ecîr tazminle sorumlu tutulmakta, ihtirazı mümkün değil ise üzerinde tazmin gerekmemektedir.[909] Üçüncüsü ise müteahhirûn ulemâya ait olup, ihtilaf sebebiyle mahkemelerde uygulanan bu görüşe göre, ihtirazı mümkün olanlarda nısf-ı kıymet üzerinden cebren sulh yoluyla tazmin edilmesidir. Dördüncüsü ise ecîrin hâline göre bir ayrım yapılarak, muslîh ise tam tazmin, mestûrü'l-hâl ise yarı kıymet üzere sulh kabul edilmektedir. Nitekim bu görüş *Fetâvâ-yı Hayriyye* pek güzel olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.[910] Ali Haydar Efendi, meşâyih-i İslamiyye'nin üçüncü görüş üzere nısf-ı kıymetle fetva verdikleri ancak *Mecelle*'nin neşrinden sonra İmam Ebû Hanîfe'nin kavli üzere fetva verilmesinin gerektiğini ifade etmektedir.[911]

Âkifzâde'nin bu değerlendirmesi, kendi döneminde yarı kıymet üzerinden sulh uygulamasının mahkemelerde cari olduğunu göstermektedir. Buna karşılık Ali Haydar Efendi'nin ifadelerinden ya geçen bu sürede uygulamanın değiştiği ya da *Mecelle* ile birlikte mezhep içi tercihin yeniden İmam Ebû Hanîfe'nin kavli doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır.

Âkifzâde'nin mecmuası, doğrudan fetva usulünü vazetmeyi amaçlayan bir eser olmaması sebebiyle Hanefi mezhep imamları arasında belirli bir hiyerarşinin takip edileceğine dair sarih tahrirlere yer verilmemektedir. Müellif, genel bir ilke yerine meselelerin kendi bağlamında değerlendirerek tercihleri belirtmektedir. Bu çerçevede, ihtilaflar karşısında, sınırlı sayıda kavlinin tercih edildiği İmam Züfer'in görüşlerinden iki mesele mecmuada bulunmaktadır.

Bu örneklerden ilki Kitâbü't-talâk'da yer almaktadır. Gaib kocası adına zevceye, nafaka takdir edilip istidâneye izin verilmesi meselesinde; nikâha hüküm olunmasa da beyyine ve kefil ile takdir-i nafaka ve emr-i istidâne ile hükmedilmesinin Züfer kavli üzere maʿmûl bih olduğu ifade edilmiştir.[912]

Bu bağlamda, gâib hakkında şâhit ile hüküm verilmesi caiz olmadığı için, kadının nikahlı olduğuna dair gösterdiği beyyine üç imama göre kabul edilmez. İmam Züfer'e göre ise kadının bu

[908] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/858.
[909] Mes'ûd Efendi, *Mirât-ı Mecelle*, 200.
[910] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 857-859.
[911] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 858.
[912] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a.

beyyinesi kabul edilerek, hakim nafaka takdiri ve istidâneye yoluyla nafakasının karşılanmasına hükmeder. *Şerhu'l-Manzûme*'den alınan nakilde, hakimlerin "el-yevm" nikaha dair beyyineyi, nafaka takdiri için kabul ettiklerini ve bu meselenin müçtehedün fih olup hükmün erfâkü'n-nâs olduğu belirtilir. Bu nakle *Zehîre*'den başka bir nakil alınarak; gaibe nazar edilmesi gerektiğini ve duruma göre "kocasının nafaka vermediğine" dair kadına yemin verdirileceğini mecmuada yazılmaktadır. Âkifzâde birkaç varak sonra, İmam Züfer kavlinin "maʿmûl bih" olduğunu vurgulamakta ancak yemin meselesine dair tahrir düşmemektedir.[913] *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi*'nde İmam Züfer kavli üzerine kadının beyyinesinin kabul edileceği belirtilmekle birlikte "kocanın nafaka bırakmadığına" ve "nâşize ve iddeti geçmiş mutallaka" olmadığına kadını tahlif ettirildikten sonra istidâneye izin verileceği ifade edilmiştir.[914]

İmam Züfer kavlinin tercih edildiği diğer mesele ise Kitâbü'l-vekâle'de geçmektedir. Husûmete vekil olanın kabz-ı deynde vekil olamayacağı ve bunun Züfer mezhebi üzere müftâ bih olduğu belirtmiştir.[915] Buna karşılık Âkifzâde, kabz-ı deyne vekil olan kişinin aynı zamanda husumete vekil de olabileceği hususunda İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünün tercih edilerek müftâ bih olduğunu dile getirmektedir.

Âkifzâde'nin İmam Ebû Hanîfe kavlinin tercihine dair ifadelerine karşın sonraki dönemde *Mecelletü'l-Ahkâm-ı Adliyye* şerhinde ise kabz-ı ayna vekâlette bi'l-ittifâk, kabz-ı deyne vekâlette ise İmâmeyn mezhebi üzerine husumete vekil olamayacağı ifade edilmiştir. "Kabza vekâlet, husûmete vekâleti müstelzim olmaz" şeklindeki *Mecelle* maddesinde Ali Haydar Efendi, zâhir olanın madde ıtlâkı üzere İmâmeyn görüşünün tercih edildiği ve *Reddü'l-muhtâr* tekmilesinde "ve'l-hakku enne kavlehümâ akvâ ve hüve rivâyetin anhü" sözüyle tercihin bu yönde olduğunun açıklandığını belirtir.[916] *Mirât-ı Mecelle*'de ise bu madde için *Mecmaʿu'l-enhur*'dan nakil yazmaktadır. Buna göre *Mültekâ*'da "kabz-ı deyne vekilin kabzdan önce husumet hakkı bulunduğu ve İmâmeyn'in görüşünün bunun hilafına olduğu" ibaresine Şeyhîzâde, eimmenin görüşünün bu yönde olduğunu dile getirir. Önce İmâmeynin görüşünü değerlendirerek, kabza ehil olan herkesin husumeti bilemeyeceği, mahkemede husumeti yürütemeyeceği için müvekkilin rızası olmuş sayılmayacağını böylece husumete vekil kabul edilmeyeceğini açıklar. İmam kavline göre ise deyn-i ahz etmeye vekil tayin edildiğinde bu ancak husumet ile mümkündür. Zira müvekkil borcunu malından alması için vekil tayin ettiğinde, bizzat borcun kendisinin tahsil edilmesi düşülmez, çünkü "duyûn emsâliyle ödenir" kaidesi gereği, kabzedilen

[913] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a-54b.
[914] Madde 97'de ilgili mesele "Zevc zevcesini bilâ nafaka terk ile ihtifâ, yahut müddet-i sefer baîd veya karîb bir mahalle giderek tağayyüb eder veya mefkûd olursa, hâkim zevcenin zevciyyet hakkında ikâme edeceği beyyine üzerine zevcin nafaka terk etmediğine ve el'ân nâşize ve iddeti geçmiş mutallaka olmadığına zevceyi tahlif ettikten sonra yevm-i talepten itibaren nafaka takdir eder. Ve lede'l-hâce zecv namına istidâne etmesi için zevceye izin verir" şeklinde yer almaktadır. *Hukûk-ı Aile Kararnâmesi* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1336), 20-21.
[915] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a.
[916] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3/2586-2587.

hakikatte borçlunun mülküdür ve vekil, kabzla borca bedel olarak temellük eder. Dolayısıyla vekil, temellük hakkı konusunda vekil olur ve bu da ancak husumete vekil ile mümkündür.[917] Âkifzâde'nin bu meselede İmam Ebû Hanîfe kavlini esas aldığı görülmesine karşın *Mecelle*'de bu görüşün İmâmeyn görüşü lehine farklılaştığı anlaşılmaktadır.

Âkifzâde'nin Züfer kavli üzere amel edinildiğini ifade ettiği mesele ise husumete vekilin kabz-ı deyne vekil olamayacağı görüşüdür. Döneminde müftâ bih olarak ifade edilen bu kavle dair detaylı bir tahrir sunmamaktadır. Sonraki dönemde *Mecelletü'l-ahkamı Adliyye*'de 1519. maddesinde "husûmete vekâlet kabza vekâleti müstelzim olmaz" ifadeleriyle İmam Züfer'in kavlinin tercih edildiği belirtilmiştir. [918]

Sonuç olarak, Âkifzâde'nin İmam Ebû Hanîfe ve ashabı arasındaki ihtilafları tahrirlerinde ele alışında tek tip bir yöntemi takip etmediği anlaşılmaktadır. Müellif, bağlamına göre değişmekle birlikte, çoğu meselede sarih tercih lafızlarıyla esas alınan görüşü öne çıkartmaktadır. Bununla birlikte, uzun tahrirlerle meseleleri kavramsal çerçevede ele aldığı, şeyhülislâm fetvalarıyla birlikte değerlendirdiği ve uygulamaya işaret ettiği de görülmektedir. Bu yönüyle Âkifzâde, ihtilafları yalnızca nakletmeyip uygulama boyutlarıyla onları değerlendiren bir yaklaşım sergilemektedir.

2.2. Meşâyih Tercihleri

Âkifzâde eserinde ihtilaflı meseleleri ele alırken Hanefî literatürde önemli bir yere sahip olan meşâyih görüşlerine özel bir yer ayırmakta ve bu görüşleri tercih sürecinde belirleyici bir unsur olarak vurgulamaktadır. Yaşadığı dönemde müftâ bih ve maʿmûl bih kavilleri tespit ederken, tahrirlerinde meşâyih tercihlerini de ayrıca zikretmektedir.

Âkifzâde tahrirlerinde ise kimi zaman "meşâyih" atfıyla kimi zaman bölgesel nispetlerine kimi zaman da belirli fakihleri açıkça işaret etmek suretiyle belirtmektedir. Müellifin nakilden sonra tahririyle yaptığı vurgular, meşâyihin tercih ettiği görüşü belirginleştirmesi ve meselede hangi görüşün esas alınacağının ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır. Bu çerçevede mecmuada; Buhâra, Semerkand, Harizim ve Fergana meşâyihinin; ayrıca Ebû Leys, Hindûvânî[919], Hâherzâde,[920] Fahru'l-

[917] Mes'ûd Efendi, *Mirât-ı Mecelle*, 567-568.
[918] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3/2585.
[919] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59a.
[920] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59a.

İslâm el-Pezdevî,[921] Serahsî,[922] Zâhiruddin,[923] Ebû Bekir,[924] Halvânî[925] ve Zâhîdi[926] gibi fakihlerin tercih ve tasrihlerini ismen nispet ederek kaydetmektedir.

Hanefi fıkhında tercih edilen görüşü belirleyen otorite sahiplerine anlamında kullanılan meşâyih kelimesinin farklı tanımları bulunmaktadır. Genel olarak, İmam Ebû Hanîfe'ye yetişemeyen fakihler olarak tarif edilirken[927]; Kâtip Çelebi ise Hanefî litertürde kudemâ ve müteahhirûn ayrımı yaparak, kudemânın içtihad ve tercih ehli olduklarını, müteahhirûnun ise esas itibariyle tercih faaliyetlerinde bulunduklarını belirtmektedir.[928]

Âkifzâde'nin mecmuasında "meşâyih" kelimesi yalnızca, genel bir kullanımla yer almaz. Aynı zamanda "meşâyih-i devlet-i Alîyye", "meşâyih-i devlet-i Osmaniyye", "meşâyih-i kirâm", "meşâyih-i fukahâ", "meşâyih-i İslamiyye" gibi farklı nitelemelerle de bulunmaktadır. Bu kullanım biçimi, müellifin meşâyih atıflarını genel olarak vurgulamakla birlikte, Osmanlı şeyhülislâm ve ulemâsını da ayrıca öne çıkardığını; böylece onları mezhep içerisinde diğer otoritelerden kısmen ayırarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra tahrirlerinde iki yerde "meşâyihimiz" atfı yer almaktadır. Bunlardan ilki, vasinin küçüğü evlendirmeye kadir olmadığına şeyhülislâm fetvaları bulunduğu ve *Behce*'de de yazıldığını verdikten sonra "meşâyihimizin adem-i cevaza itimat ettikleri, nakli, evvel kitâbda Kâdîhan'dan menkûldur" diyerek yine Osmanlı meşâyihine işaret etmesidir.[929] İkincisi ise beyʿ bi'l-vefâ ve istiğlâl meselelerinde "meşâyihimizin mezheb-i câmîʿ ile amel" ettiğini dile getirdiği tahririnde; bu görüşte olanların, "zann-ı fakîrânem budur ki meşâyih-i devlet-i Osmâniyye fetâvâ-yı Türkiyyeleri galiben bu mezheb-i câmiʿle amele mebnidir" ifadesiyle Osmanlı meşâyihi olduğunu söylemektedir.[930] Bu bağlamdan anlaşıldığı üzere Âkifzâde'nin "meşâyihimiz" şeklinde iki yerde bulunan atıflarıyla Osmanlı meşâyihi kast edilmektedir.

Âkifzâde tahrirlerinde; bazı meselelerde mezhep içerisindeki farklı yaklaşımları belirli meşâyih çevrelerine nispetle özellikle belirterek tercihleri kaydetmektedir. Bunun görüldüğü örneklerden biri; deyn ve ayn davalarında, dava ile şehâdet arasındaki uygunluk (muvafakat) meselesidir. Farklı açılardan uzun tahrirleri bulunan bu bölümde, Buhâra meşâyihinin görüşüne özellikle vurgu yapmaktadır. Müellif, bu bölgesel tercihi sadece görüşü nakletmek için değil, aynı zamanda sarih metin bulunmayan meselede

[921] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 230a.
[922] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 209a, 230a-b.
[923] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 230a.
[924] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 230a.
[925] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15a.
[926] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 56b.
[927] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 4/495.
[928] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu - Beşşâr Avvâd Maruf (Londra: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2021), 5/269.
[929] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 9b.
[930] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b mükerrer.

kendi istinbâtını temellendirme ve nakiller arasındaki çelişki gibi görünen durumlarını çözme amacıyla da kullanmaktadır.

Müellif, Kitâbü'ş-şehâdet bölümünün başlarında bu meseleye dair çeşitli nakillere yer verir. *Kâʿidiyye*'dan yaptığı nakilde, bir kimsenin belirli bir sebebe binaen deyn dava talebi bulunması halinde şahitlerin mutlak deyne şehadet etmelerini hususunda; Buhâra meşâyihin tamamı tarafından kabul edileceği yönünde görüşe sahip oldukları verilmektedir. Aynı kaynaktan alınan diğer bir nakilde ise deyn davasında dinleneceği, ayn davasında fark olup mukayyet-mutlak ayrımı dolasıyla kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.[931] *Nasbü'r-râye*'den aldığı nakilde benzer şekilde belirli bir sebeple deyn iddiasına karşılık şahitlerin mutlak anlamda deyne yaptıkları şehadetlerinin kabul edileceği yer almaktadır.[932] *Ankaravî*'den alınan nakillerde de deyn ve ayn farkı gözetilerek deyn için cevaza, ayn için adem-i cevaza hüküm verilmiştir.[933] Âkifzâde kavle ve fiile mülhak olma açısından bazı akitleri hem dava ve şahitler hem de şahitlerinin birbirleri arasındaki muvafakati açısından inceleyerek değerlendirmelerde bulunur.[934]

Konu ile ilgili tahririnde ise ayn davasında mukayyet yapılan iddia karşısında şahitlerin milk-i mutlak üzerine şehâdetlerinin kabul olmayacağı ancak deyn davasında kabul olacağını tekrar vurgular.[935] Buhârâ meşâyihinin cevaz görüşünde olduğunu belirttikten sonra isim vermeden bazı meşâyihin hilafına fetvası olduğunu yazar. Bu vurgudan sonra Âkifzâde, semen-i mebî sebebiyle görülen deyn davasında şahitlerden birinin mukayyed diğerinin mutlak deyne şehadet etmeleri konusunda "gerçi ayn-ı meseleyi görmedim, lâkin istinbâta binaen makbuliyyetle amel eyledim" diyerek cevaz görüşü temel alarak makbul olacağına dair kanaatine ulaşır.[936] Daha önce nakil aldığı meselelerde müddea ile meşhûdun bih arasında bir uyumsuzluk bulunurken bahsettiği meselede, şahitlerinin birbiri arasında mutlak-mukayyed olma açısında farklılık mevcuttur.

Ona göre deyn davasında mukayyed müddeʿaya karşılık mutlak üzere şehâdet caiz olduğu takdirde ıtlâk ve takyit birbirine denktir ve takyidi lazım olmayanlarda şahitlerin ihtilafı da zarar vermez. Ayrıca deynin kavle mülhak olduğunu, kavle mülhak olanlarda ise şahitlerin zaman-mekan ihtilafı ve inşâ-ikrâr ihtilafı zarar vermeyeceğini ifade eder. Şahitlerin, bahsi geçen ihtilafları fiil ve fiile mülhak olanlarda zarar verip bu davalarda şahitlerin biri inşaya diğeri ikrâra veya zaman-mekanda ihtilaf etmeleri şehadetin kabulüne mani olur. Özetle kavle mülhak olan deynde ıtlâk ve takyidin, inşa ve ikrarın ihtilafı kabule mani değil iken fiil veya fiile mülhak olanlarda manidir. Âkifzâde, fıkıh metinlerinde

[931] Hamiş kısmında, Özdencî'nin deyn de olduğu gibi ayn davasında da kabul edileceğini ve aralarında fark bulunmadığı görüşünde olduğu kaydedilmiştir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b.
[932] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b.
[933] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b.
[934] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b-132a.
[935] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 133a.
[936] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 133a.

görmediğini meseleye dair hükmü, hem deyn davalarında mutlak müddeʿa karşısında mukayyed meşhûdun bih hakkında Buhâra meşâyihinin cevaz görüşü hem de kavle mülhak olanlarda ihtilafın zarar vermeyeceği nakillerinden istinbât ederek ulaştığını ifade eder.[937]

Devamında konuyu özetleyerek dava ve şehadet arasında "muvâfâkât-ı mâneviyye"nin yeterli olacağını ifade eder. Öte yandan, lâzimü'z-zikr olan davalarda şehâdetin mutabakatının istendiği ve bu şekildeki bir davanın başka bir davaya makîs olmadığını ele alarak örnek verir. Nitekim selem akdinde ifa zamanını ve mekanını zikretmek gerekli iken beyʿ veya karz akitlerinde bu zorunluluk bulunmamaktadır. Bu sebeple, zikri gerekli olmayan hususlarda dava ve şehâdet arasında veya şahitlerin birbiri arasında tam muvafakat aranmaz ve bu yönde soru yöneltilmez. Âkifzâde, buna rağmen hükkâmın soru sorarak araştırmasını eleştirmekte; bu tutumun aslında gerekli olmadığını ve hukukî gereklilikten ziyade hile veya sahtecilik şüphesinin bulunduğu durumlarda başvurulabilecek bir baskı ve tazyik yöntemi olarak değerlendirilebileceğini dile getirir.[938] Nakillerdeki atıflar hariç Âkifzâde'nin tahrirlerinde Buhârâ meşâyihine özel vurgu başka bir meselede bulunmamaktadır.

Eserde bölgesel atıfla meşâyih görüşlerinin belirtildiği bir diğer mesele, satış sırasında hazır bulunan kimselerin sükûtunun daha sonra açılacak mülkiyet davasına etkisine dairdir. Buna göre, bir kimse beyʿ akdi esnasında hazır bulunup sükût etmişse, sonrada "mal benimdi" şeklinde bir dava açmasının mümkün olup olmadığı tartışmalıdır. Âkifzâde'nin "sükûtu'z-zevce ʿinde'l-beyʿ" konusunda ele aldığı bu tahririnde; beyʿ akdi yapılırken zevce, çocuk veya bir diğer yakın akrabalarından birinin hazır bulunup sükût etmesi halinde, bu kimsenin sonrada açacağı mülkiyet davası dinlenmez. Buna karşılık; satış meclisinde bulunan kişi ecnebî ise, onun sükûtu davaya engel teşkil etmez ve açtığı dava dinlenir. Âkifzâde, bu görüşün Harizm ve Semerkand meşâyihinin tercihi olduğunu belirtmektedir. Ancak devamında "fî zamânînâ fetvâ adem-i semâʿadır" ifadesiyle, yaşadığı dönemde ecnebî ile karîb arasında ayrımın ortadan kalkarak ikisinde de davanın dinlenmeyeceği kaydetmektedir. Buna karşılık tahririn geri kalanı ecnebî ile karîb arasında hâlâ ayrım bulunduğunu göstermektedir. Âkifzâde, câr-ı mülâsık ayrı değerlendirerek hem satış hem teslim esnasında hem de müşterinin tasarrufu esnasında sükût etmişse karîb gibi davaya kadir olmayacağı; müşterinin tasarrufu sırasında itiraz ettiğinde ise davaya kadir olacağına dair görüşün bulunduğu belirttir. Buna göre, câr-ı mülâsık bir açıdan karîbe, bir açıdan ecnebîye benzetilerek ecnebî ile karîb arasındaki ayrım olduğu zımnen vurgulanır.[939] Nitekim, bir sonraki tahririnde yer alan "abd" örneğinde kölenin beyʿ akdinde mevlânın sükût edip daha sonra "mal benimdi" davası açabileceğini, onun "zevce ve karîb gibi değildir" sözleriyle ecnebî ile karîb arasındaki ayrımın tamamen ortadan kaldırılmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede

[937] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 133a.
[938] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 133a.
[939] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 201a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 155a-155b.

Âkifzâde; kendi zamanlarında ecnebî için verilen adem-i semâʿ fetvası yerine Harizm ve Semerkand meşâyihinin ihtiyarı neticesinde ecnebî ile karîb arasında ayrımın yapıldığı görüşü esas aldığı anlaşılmakla birlikte açık bir itiraz sunmadığı görülmektedir.

Bu bağlamda Âkifzâde'nin Harizm ve Semerkand meşâyihine yaptığı atıf işlevsel bir anlam taşımaktadır. Kendi zamanlarında, adem-i mesmûa yönelik fetva karşısında meşâyih tercihini konumlandırmaktadır. Ancak müellifin fetvanın doğrudan veya dolaylı herhangi bir naklini eserinde yer vermemesi sebebiyle kaynağı tam anlaşılmayan bu fetvaya karşın; o dönemde yazılan fetva mecmualarında ecnebînin sükût etmesi durumunda davanın dinleneceğine dair kayıtlar mevcuttur. Nitekim şeyhülislâm fetvalarını içermesinden dolayı otoriter mahiyeti taşıyan *Netîcetü'l-fetâvâ*'da, ecnebînin beyʿ akdi sırasında sükût ettikten sonra "mal benimdi" davasının dinleneceği yönünde fetva bulunmaktadır.[940] İbn Âbidin, benzer şekilde aktardıktan sonra ecnebînin karîbden farklı olduğunu şerh ederken, Remlî'nin akraba arasında fark bulunduğunu, câr hakkında ise burada zikredilmesinden onun tahsis edilerek karîb ve zevce hükmüne katıldığının anlaşıldığını nakleder.[941] *Mecelletü'l-Ahkâm-ı Adliyye*'de 1659. maddede ilgili ayrım geçmektedir.[942] Bu çerçevede Âkifzâde, nakil vermeksizin "fi zamânînâ" şeklinde verdiği fetva yerine meşâyih tercihini esas aldığı anlaşılmaktadır.

Eserde geçen diğer bölge meşâyihi ise yalnızca bir meselede yer verilen Fergana meşâyihidir. Âkifzâde deyn ve ayn davalarında sebebin söylenmesinin gerekli olup olmayacağına dair ele aldığı tahririnde; deyn davalarından, duyûn ahkamı farklılaştığı ve her bir sebebin kendine özgü hükümleri bulunması nedeniyle sebebin ihtiyâten zikredilmesini gerekli görmektedir. Buna karşılık ayn davalarında ise "lüzûmu zahir değildir" ifadesiyle, bunun açık bir şart olarak düzenlenmediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, Fergana meşâyihinin akar davalarında zikr-i sebebi şart koştuklarını kaydeder. Buna göre şehir, karye ve hudûdun söylenmesi gerektiğini; mahalle ve sokağın ihtilafı olduğunu; tûl ve arzın belirtilmesinin ise gerekli olmadığını eklemektedir. [943] Âkifzâde'nin Fergâna meşâyihine yaptığı atıf, ayn davalarında sebebin zikredilmesine dair genel belirsizliği korumakla birlikte, bu meselenin mezhep içerisinde ihtilaflı olduğunu göstermekte ve Fergâna meşâyihine nispet edilen görüş üzerinden meselenin belirli dava türleri bakımından nasıl uygulandığını somutlaştırmaktadır.

[940] Hâfız Mehmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 395.
[941] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/743.
[942] Mecelle'nin 1659. maddesi "Bir kimse bir malı mülkümdür diye diğer kimesne huzurunda âhara beyʿ ve teslim ettikte ol kimesne görüp de bilâ-özür sükût etmiş iken sonradan ol mal müstakillen benimdir yahut onda hissem vardır diye daʿvâ etse nazar olunur. Eğer ol kimesne bâyiʿin akâribinden yahut zevc ve zevceden biri ise işbu daʿvâsı mutlaka istimâʿ olunmaz. Ve eğer ecânibden ise ol vechile yalnız meclis-i beyʿde bulunması daʿvâsının istimâʿına mâniʿ olmayıp ancak meclis-i beyʿde hâzır olduktan sonra başka müşterinin bir müddet ol mülke ebniye yapmak yahut yıkmak veyahut ağaç dikmek gibi tasarruf-u emlâk ile tasarrfunu görüp de özürsüz sükût ettikten sonra ber-vech-i bâlâ o mal benim mülkümdür yahut onda hissem vadır idye daʿvâ etse kesalik istimâ olunmaz" şeklindedir. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 4/2930-2931.
[943] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 155b.

Âkifzâde kimi zaman yalnızca ihtilafın varlığına işaret etmekte kimi zaman ise ihtilaflar arasında "müftâ bih" olan kavli ortaya koymayı amaçlamaktadır. Örneğin vasinin küçüğü evlendirme yetkisine dair şeyhülislâm fetvalarının kadir olmadığına yönelik fetvaları karşısında İbn Nüceym'in olumlu yönde fetva verdiğini ifade eden Âkifzâde, meşâyihin adem-i cevâza itimat ettiklerini ve Kâdîhan'da nakledildiğini kaydeder.[944] Başka bir örnek ayıplı malın tüketilmesinden sonra semenden rücu edilip edilmeyeceğine dair meselede farklı ihtimalleri zikrettikten sonra İmam Muhammed'in görüşünü belirttir. Buna göre mislî mallarda, müşterinin beyʿ ile kısmî istihlâkı halinde ayıp sebebiyle kalan kısmı iade edeceği, tüketilen kısım için indirim talep edemeyeceğine İmam Muhammed'in görüşü olup, Âkifzâde "ekser meşâyih-i fukâhâ-i ʿizâm kavli mezbûr üzere fetva vermişlerdir" diyerek tercihin yönünü açıkça vurgular.[945] Bazı meselelerde ise meşâyihin ihtilafına temas etmekle birlikte tercihe dair bir bilgi vermez. Nitekim, satım akitte ileri sürülen şartların geçerliliği ve akde etkisini ele aldığı tahririnde; şartın akit anında bilinebilir olup olmaması, garar içerip içermemesi ve akdi bozucu nitelik taşıyıp taşımaması hususunda meşâyihin ihtilaf içerisinde olduğunu ve her biri için araştırılma yapılması gerektiğini belirttir.[946]

Eserde, isim zikredilerek yapılan meşâyih tercihleri bulunmaktadır. Bunlar arasında müellifin, Zâhirü'r-rivâye'ye hilafla mahkemelerde hakimlerin Ebu Leys muhtarı üzere amel ettiğini dile getirdiği mesele bu başlıkta örnek verilebilir. Âkifzâde, veresenin deyn ikrarının hukukî sonuçlarını ele aldığı tahririni; davada hasımlığın tayini, veresenin ikrarı ve borcun ispatı kapsamı çerçevesinde uzunca ele almaktadır.

Buna göre, varislerden biri davada hasım olarak bulunur ve borç beyyine ile ispat edildiğinde hüküm, tüm verese üzerinde nafiz olur. Tereke ellerine ulaşmışsa borç buradan ödenir ve diğer vereseye hisseleri oranında müracaat edilir; tereke ulaşmamışsa herhangi bir sorumluluk doğmaz.[947] Âkifzâde, terekenin adem-i vusûlünün müddeʿînin ikrarı veya tarafın yemini ile sabit olacağını ifade eder. Borç beyyine ile ispat edilmeyip varislerden biri tarafından ikrar edilirse, zâhirü'r-rivâyeye göre, borcun tamamı ikrar eden varisin hissesinden ödenir. Âkifzâde, Ebüssuûd Efendi'nin fetvasının buna mebni olduğunu, Zekeriyyâzâde Efendi'nin ise "hüküm" şartıyla lazım geleceğine dair fetvası bulunduğunu ifade eder. Müellif, mücerred ikrarıyla yeterli olmadığını, hüküm şartı bulunduğunu ifade ederek *Dürer*'de de bu yönde tahkik olduğunu vurgular. Devamında, zâhirü'r-rivâye görüşünden farklı olarak Ebû Leys'in muhtârını aktarır.[948] Buna göre varislerden biri, borcu ikrar ettiğinde, borcun tamamı değil

[944] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 9b.
[945] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 102a; Diğer örnekler için bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a, 271a.
[946] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 103a.
[947] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 157b.
[948] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 157b.

yalnızca kendi hissesine isabet eden miktarı hissesinden ödenir.[949] Âkifzâde hizmet-i şerʿiyye ile meşgul olan bazı kimselerden mahkemelerde Ebû Leys kavliyle hükmedildiğini duyduğunu, ancak buna dair açık bir tembihe rastlamadığını da kaydeder.[950]

Âkifzâde mesele ile ilgili son olarak "nükûl dahi ikrâr gibidir, evlâ olan hissesi hakkında adem-i ilme yemin verip nükûl ederse ancak hissesini hüküm etmektedir" ifadelerini kullanarak, varise önce adem-i ilme yemin teklif edilmesini, nükûl etmesi halinde ise yalnızca hissesi hakkında hüküm verilmesini uygun görmektedir.[951] Müellif bu değerlendirmesini, nükûlün ikrar gibi sayıldığına dair *Ankaravî*'nin hamişine yaptığı atıfla temellendirmektedir.[952]

Bu meselede Âkifzâde, zâhirü'r-rivâyeye göre borcun tamamının ikrar eden varisin hissesinden ödeneceğini belirtmekle birlikte, mahkeme uygulamasında Ebû Leys muhtârının esas alındığını duyduğunu özellikle vurgulamaktadır. Zâhirü'r-rivâye ve iki şeyhülislâm fetvasına rağmen Ebû Leys muhtarıyla amel edilmesi, meşâyih tercihinin belirleyiciliğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, Âkifzâde'nin mahkemedeki bu uygulamayı bazı ihvandan duyduğunu dile getirmesi, söz konusu amelin henüz yaygınlaşmadığını ve İstanbul Bâb Mahkemesi'nde kadılık görevinde bulunan müellifin bu yönde tereddüt içerisinde olduğunu göstermektedir.

Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'nin 1642. maddesinde "...bir vâris huzûrunda daʿvâ-yı deyn edip de ol vâris dahi deyni ikrâr ettiği takdirde deynden onun hissesine ne kadar isbâte ederse yalnız o miktârı vermek üzere emr olunur. Ve onun ikrârı sâir vereseye sirâyet etmez..." denilerek Ebû Leys muhtarı üzerine deynin tamamı değil, ikrar edenin hissesine isabet eden miktarla onun sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir.[953] Şerhte Ali Haydar Efendi, Ali Efendi fetvasında musarrah olduğu üzere *Mecelle*'nin neşrine kadar deynin tamamı mukırrın hissesinden alınmak üzere iftâ olunduğunu, ancak *Mecelle*'den sonra bu şekilde fetva ve hüküm verilmemesi gerektiğini kaydetmektedir.[954] Bu ifadelerden, Âkifzâde'nin eseri kaleme aldığı dönemde Ebû Leys muhtarı doğrultusunda mahkeme uygulamasının bulunduğunu ancak henüz yaygınlaşmadığını ve *Mecelle*'de de bu görüş esas alındığını göstermektedir.

Bu çerçevede Âkifzâde'nin ister genel "meşâyih" kullanımları, ister isim zikrederek isterse de bölgesel nispetle yapılan atıflar; yalnızca mezhepteki görüşü nakletmekle sınırlı olmayıp, meselenin nasıl anlaşıldığını ve uygulamada nasıl karşılık bulduğunu göstermek amacıyla, tahrirlerinde öne

[949] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 157b.
[950] "Hizmet-i şerʿiyye ile mümâresesi ve sebk-i zamânı olan bazı ihvândan mesmûʿumuzdur ki hükkâm dahi Ebû Leys kavliyle hüküm ve amel ederler, deyû fe'l-ʿuhdetü aleyh. Hâlen bu tembîhe zaferyâb olmadım." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 157b.
[951] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 157b.
[952] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 157b.
[953] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 4/2896.
[954] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 4/2896.

çıkarılmaktadır. Bu durum, Âkifzâde'nin mezhep içi birikimi açıklayan ve uygulama zemininde görünür kılmaya çalışan bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

2.3. Şeyhülislâm Fetvaları

Fıkıh literatüründe fetva, müsteftinin sorduğu vâkıaya veya farazî meseleye dair şerʿî hükmü beyan eden cevap olmakla birlikte, Osmanlı döneminde şeyhülislâm fetvası bu genel çerçevesin ötesinde kurumsal bir otorite kazandığı görülmektedir. Bu fetvalar, yalnızca belli meseleye verilen ilmî cevaplar olarak kalmamış; yargı ve fetva pratiğinde dikkate alınan ve bazı durumlarda normatif sonuç doğuran metinler haline gelmiştir. Özellikle şeyhülislâmlar tarafından padişah onayına sunulan fetvaların, mahkemelerde aykırı görüşlerle amel edilmesi engelleyecek derecede bağlayıcılık kazandığı anlaşılmaktadır. Nitekim, aykırı görüşlerin mahkemelerde uygulanması durumda nâfiz olmayacağına dair muhtelif mecmualarda bulunan fetvalar, padişah onayına sunulan şeyhülislâm fetvalarının kanun mahiyetine yaklaştığını göstermektedir.[955] Buna karşılık padişah onayına sunulmayan şeyhülislâm fetvalarının diğerleri kadar kuvvetli olmamakla birlikte, Osmanlı hukukunda önemli bir belirleyiciliğe sahiptir. Bu durum, şeyhülislâm fetvalarını hafife almanın dünyevi ve uhrevi cezalarına dair fetvalardan ve şerʿiyye sicillerindeki hükümlerin fetvalara uygunluğunun gözetilmesinden anlaşılmaktadır.[956]

Bu bağlamda, şeyhülislâm fetvalarının Osmanlı hukuk uygulamasındaki yerine dair bazı hususlar, mecmuadaki mevcut örnekler üzerinden değerlendirilmesi mümkün görülmektedir. Özellikle padişah onayına sunulmayan fetvaların kadı ve müftüler nezdindeki bağlayıcılık derecesi, aynı meseleye dair farklı şeyhülislâm fetvaları bulunduğunda bunlar arasında nasıl bir tercih yapıldığı ve görevde bulunan şeyhülislâm fetvalarının seleflerine nispetle bir öncelik taşıyıp taşımadığı gibi meseleler Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'de takip ettiği usul çerçevesinde izlenebilmektedir. Bununla birlikte, müellifin bu hususlara dair açık ve sistematik bir usul ortaya koymadığı dikkate alındığında söz konusu meseleler daha çok nakil ve tahrirleri üzerinden ele alınmaktadır.

Osmanlı döneminde şeyhülislâm fetvalarının otoriter konumu, devlet başkanıyla ilişkisinin yanı sıra fetvanın muteber kaynaklara dayanması, müftâ bih görüşleri yansıtması ve muteber şahsiyet ile yakından ilgilidir. Fetvanın kabul edilebilirliği için belirli bir kaynak hiyerarşisi ve "fukahâ tabakası" ile tercihin arandığı belli eser ve müelliflerin diğerlerine göre üstün tutulduğu fetva usulüne dair yazılan risalelerden anlaşılmaktadır.[957]

---

[955] M. Macit Kenanoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Kanun-Fetva İlişkisi ve Örfî Fetva Kavramı", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, (2018), 115; Seyit Mehmet Uğur, *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 116-118.

[956] Uğur, *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 117-118.

[957] Pehlul Düzenli, "Osmanlı Fetvasında 'Muteber Kaynak' ve 'Müfta Bih Mesele' Problemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (14 Şubat 2017), 12-22.

Âkifzâde'nin İstanbul Bâb Mahkemesi kadılık görevinde iken yazdığını dile getirdiği eserde en çok kullandığı kaynaklar muhtelif şeyhülislâm fetvalarıdır. *Fetâvâ-yı Ankaravî*, *Revâyih*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Mehmed Efendi, Fetâvâ-yı Abdürrahîm Efendi*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ (Kayd-ı Cedîd)Mecmuat-i Çivizâde* gibi mecmuaların yanı sıra; Atâullah Efendi, Çatalcalı Ali Efendi, Feyzullah Efendi, Zekeriyyazâde Yahyâ Efendi, Atâullah Efendi, Menteşezâde Abdürrahîm Efendi, Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Ebussuûd Efendi, Müeyyedzâde, Kemalpaşazâde, Âhizâde Abdülhalim Efendi, Minkârizâde Yahyâ Efendi, Bahaî Mehmed Efendi, Ömer Hulûsî Efendi, Mirzazâde Said Efendi ve Dürrizâde Mehmed Arif gibi isimler mecmuada atıf yapılan şeyhülislâmlardır.

Âkifzâde'nin *Mecelltü'l-mehâkim*'inde şeyhülislâm fetvalarına geniş yer vermekle birlikte klasik anlamda nukûllü fetva mecmuası olmadığı dikkate alınmalıdır. Nukûllü mecmualarda temel amaç, fetvaların hemen ardına veya hamiş kısmına muteber kaynaklardan delil yazarak muteberlik yönünü göstermek ve ilmî meşruiyetini güçlendirmektedir.[958] *Mecelletü'l-mehâkim* ise fetvalara nakil yazılmaktan daha ziyade kadı ve müftülerin karşılaştığı meselelere kısa, açık, tercih edilen ve amel edilen hükümler sunulmakta ve mefhumların daha iyi anlaşılması için özellikle Türkçe dilinde tahrirlere yer verilerek mübtedîler için rehberlik niteliğinde kurgulanmaktadır.[959] Bu doğrultuda mecmuada, fetva-nakil tertîbi düzenli bir biçimde takip edilmemekte; kimi zaman yalnızca fetva veya nakil verilmekte, kimi zaman belirli bir sıra gözetilmeksizin birlikte zikredilmektedir. Hatta bazı yerlerde fetva doğrudan aktarılmaksızın, "*Behce* fetvası bunun üzerinedir"[960] gibi genel bir tarzda yalnızca ilgili fetva mecmuasına veya şeyhülislâma işaret edilmekle yetinilmektedir. Yine birbirini destekleyici olan fetvalar da sık sık bir arada nakledilmektedir. Bu kullanım biçimi, müellifin şeyhülislam fetvalarını amel edilen ve tercih edilen görüşü gösteren normatif referanslar olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Mecmuada Âkifzâde'nin şeyhülislâm fetvalarını, bazı istisnalar bulunmakla birlikte, tercih ve tahrirlerinde öncelikli ve belirleyici olarak kabul ettiği, kullandığı kaynakların yanı sıra kendi ifadelerinden de açıkça anlaşılmaktadır.

Âkifzâde vakıf görevlilerinden câbînin emin gibi kabul edilerek, eda-i hizmet kavlinin beyyine ile değil yemin ile kabul edildiğine dair Hayriyye ve Şihâbüddin el-Halebî'nin görüşünü aktardıktan sonra "hilâfına bir muʿtemed şeyhülislâm fetvası bulunmadıkça mezbûrlara taklit kifayet eder. Kim bir alimin kuyruğuna yapışırsa kapısının önündeki aşırılıktan kurtulmuş olur"[961] ifadesiyle usulünü ortaya koyar. Bu ifade, şeyhülislâm fetvası bulunmadığı sürece klasik kaynaklardaki görüşlerle amel edileceğini, buna karşılık böyle bir fetva mevcut olduğunda ise tercihin o yönde şekilleneceğine işaret etmektedir. Şeyhülislâm fetvasının karar mercii olduğuna dair bezer bir yaklaşım, bulûğ muhayyerliği

[958] Arslan, "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetvâ Mecmuaları", 133.
[959] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.
[960] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a, 247a, 256b, 160a, 295a.
[961] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 172a.

ile ilgili bir meselede görülmektedir. Âkifzâde "Meşâyih-i Osmaniyye fetvalarında bir tarafa fetvaya zafer bulunursa beyan olur"[962] ifadesiyle, farklı görüşler arasında şeyhülislâm fetvalarının belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

Benzer nitelikte ifadeler eserde sıkça tekrarlanmaktadır. Âkifzâde farklı meselelerde "ulemânın nakillerinden işʿar ve Osmanlı meşâyihinin fetvalarından imâ edildiği budur, *Câmiʿu'l-Fusûleyn*'de muhalifi geçse bile bunu al"[963], "meşâyih-i Osmaniyye fetvası karz olmak üzeredir"[964] ve "tecvize şeyhülislâm fetvaları vardır"[965] gibi sözlerle, şeyhülislam fetvalarını tercih sürecinde yönlendirici bir unsur olarak tahrirlerinde özellikle zikretmektedir.

Âkifzâde'nin, nakilleri aktarmakla yetinmeyip bunları şeyhülislâm fetvalarıyla destekleme eğilimde olduğu da görülmektedir. Nitekim tahrirlerinden sonra *Kâʿidiyye*'den yaptığı nakli "fetvâ-yı şerifeler bunlardır" diyerek Atâullah Efendi'nin fetvalarıyla teyit etmektedir.[966] Başka bir meselede Dede Efendi'nin risalesinden aldığı nakilden sonra bunun "garip" ve tek olduğunu "fetvadan müeyyed nakillere" müracaat edilmesi istedikten sonra "*Netîce*'de ayn-ı fetva bulunup bu mahalle kayıt olundu ki budur" diyerek şeyhülislâm fetvası ile hükmü desteklemektedir.[967] Başka bir örnek de İbn Nüceym'in naklinden sonra "Malum ola ki vasî inkâha kadir olmadığına şeyhülislâm fetvaları vardır ve *Behce*'de dahi mezkurdur"[968] sözleriyle şeyhülislâm fetvalarına ve özellikle *Behce* fetvasına dikkati çeker. Bunun yanı sıra "Zira Ali Efendi ve Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi fetvası, fetvâ-yı ûlâya ki Minkârizâde Yahyâ Efendi fetvasıdır, onu müeyyededirler"[969] ve "onu müeyyede Ali Efendi fetvası"[970] gibi ifadelerle birbirlerini destekleyen fetvaları da zaman zaman tahrirlerinde belirtmektedir. Bu örnekler Âkifzâde'nin nakil-fetva-tahrir üçlüsü içerisinde şeyhülislam fetvalarını tercih yönünü belirleyici ve kimi zaman teyit edici bir unsur olarak kullandığını göstermektedir.

Şeyhülislâmlar fetvalarına yapılan vurgu eserde "Türkî fetvâ" ifadesi üzerinden de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Âkifzâde, özellikle Osmanlı ulemâsının Türkçe olarak verdiği fetvaları vurgulayarak bunların uygulamadaki ağırlığına dikkati çekmektedir. Nitekim beyʿ bi'l-vefâyı tahrir ettiği esnada "meşâyih-i devlet-i Osmaniyye fetâvâ-yı Türkiyyeleri galiben bu mezheb-i câmiʿde amele mebnidir"[971] diyerek Osmanlı meşayıhının fetvalarını belirttir. Benzer şekilde, "zâhirü'l-mezheb ve kuyûd-u Türkiyye'nin mebni aleyhidir"[972] sözleriyle Türkçe verilen fetva kayıtlarının da bu görüş üzere

[962] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 5b.
[963] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a.
[964] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[965] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 130b.
[966] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[967] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 178b.
[968] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 9b.
[969] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 109b.
[970] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173a.
[971] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a mükerrer.
[972] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3b.

verildiğini ifade eder. Diğer bir örnekte ise, mehirde ziyadenin cevazına dair *Bahr* naklini verdikten sonra bu mesele şerh düşer ve "maraz-ı mevtte olmama"[973] takyidinin Türkçe fetva ile verildiğini söyleyerek Atâullah Efendi'nin fetvasını yazar. Eserin tamamında "Türk-i fetvalar gelir"[974], "Türkî fetvalar dahi buna verilmiştir"[975], "ibare-i Türkiyye"[976], "fetva-yı Türkiyye malum"[977], "onun Türkî fetvası *Netîce*'nin davasındadır"[978], "Türkî fetvalar iş'âr eder"[979], "Türkî fetva"[980] ve "Fetâvâ-yı Türkiyye"[981] gibi çeşitli ibarelerle Osmanlı ulemâsının ve bunlar arasında özellikle şeyhülislâm fetvalarını öne çıkartmaktadır. Türkî fetva vurgusu, yalnızca dilsel bir tercih olarak değil, müellifin Osmanlı ulemâsı ve özellikle şeyhülislam fetvalarına yapılan atfı güçlendiren, uygulamada esas alınan görüşe işaret eden ve Osmanlı hukuk pratiğini yerel bağlamını yansıtan bir mahiyet taşıdığına işaret etmektedir.

Kitâbü tercîhi'l-beyyinât bölümünde Âkifzâde, şeyhülislâm fetvalarının önceledğini açıkça yazmaktadır. Hul' konusunda, ikrah beyyinesi ile amel olunduğuna dair Abdürrahîm Efendi'nin ve onu müeyyed Ali Efendi fetvalarının bulunduğunu zikrettikten sonra, bunun hilafına *Bahru'r-raik* ve *Kunye*'den naklen tû'iyye beyyinesinin tercih olduğuna dair nakil yazıldığını belirttir. Bu ihtilafı aktardıktan sonra "Amma elbette şeyhülislâm fetvaları kavl-i racîhe mebniyye olmak gerek" ifadesiyle tercih ölçütünü açıkça ortaya koymaktadır.[982] Bu yaklaşım, Âkifzâde'nin ihtilaflarda şeyhülislâm fetvalarını yalnızca bir nakil olarak değil, râcih görüşü tespit etmeye yarayan belirleyici bir kriter olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Mecmuanın mübtedî kadı ve müftülere rehberlik amacıyla kaleme alındığı dikkate alındığında, söz konusu tercihin hukukî uygulamalarda birliği temin etmeye yönelik bir işlev taşıdığı da düşünülebilir. Bu tutum aynı zamanda, Âkifzâde'nin farklı rivayetler arasındaki ihtilafı tespit etmekle yetinmeyip, bu görüşleri mukayeseli biçimde değerlendirerek nihai tercihte şeyhülislâm fetvalarını önceledğini ortaya koymaktadır.

Başka bir örnek kefalet başlığında yer almaktadır. Mekfûl anhın gâib olması durumunda nesebinin beyan edilmesi gerektiğini ancak şahitlerin mekfûl anhın babası ve dedesinin ismini bilmesinin şart olmadığına dair *Hindiyye*'den ve *Muhît*'ten Şânîzâde'nin mecmuasına nakil yazıldığını belirttikten sonra, Âkifzâde "şeyhülislâm fetvası dahi vardır" ifadesiyle hükmü ayrıca şeyhülislâm fetvasına dayandırmaktadır.[983] Müellif, her ne kadar hangi şeyhülislâm fetvası olduğunu belirtmese de,

[973] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 14b.
[974] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 14b.
[975] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a.
[976] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 125b.
[977] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 160b.
[978] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 281a.
[979] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 286b.
[980] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a, 281a, 286b.
[981] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 160b, 235a, 281a.
[982] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173a.
[983] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120b.

ilgili meselede hükmü bir şeyhülislâm fetvasıyla teyit etme yönünde bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır.

Zâhirü'r-rivâye hilafına meşâyih tercihi dikkate alındığı bazı örneklerde olduğu gibi, Âkifzâde'nin şeyhülislâm fetvaları karşısında da benzer bir yönelime işaret eden ifadeleri bulunmaktadır. Nitekim "Her ne kadar zâhirü'r-rivâyenin hilâfına ise dahi kavl-i mezbûr üzere şeyhülislâm fetvası vardır, maʿmûl bihtir"[984] sözleriyle zâhirü'r-rivâyeye aykırı bulunan bir kavil üzerine şeyhülislâm fetvası bulunduğunu ve onunla amel edinmesi gerektiğini belirttir. Âkifzâde, borçlunun başka bir diyara gitmek istemesi halinde, alacaklının, müeccel alacağı için hakim kararıyla kefil talep edebileceğine dair hükmün zâhirü'r-rivâyeye hilafla müftâ bih kabul edildiğini ve şeyhülislâm fetvasına dayanarak bu görüşle amel edinildiğini ifade etmektedir. Ancak müellif, bu tercihi belirleyen fetvanın hangi şeyhülislâma ait olduğuna dair bir bilgi vermemektedir.[985] Bu örnek, şeyhülislâm fetvası tercih sürecinde yönlendirici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, eserde zâhirü'r-rivâyeyeye hilâf olarak verilen örnekler sayıca sınırlı olduğu ve bir kısmının meşâyih tercihi çerçevesinde şekillendiği söylenebilir.

Fetvalar arasında tedavülde bulunan fetvaların esas alınması gerektiğine yaptığı vurgu da yine Osmanlı uygulamasını merkeze alan yaklaşımını yansıtmaktadır. Nitekim "amel esnasında tedavüldeki fetvalara müracaat edin"[986] ve "amel edilmede ihtiyat olan ayrıntıların mahalline mamafih fetvaya müracaat edilmesidir"[987] şeklindeki ifadeleriyle, uygulamada geçerli olan fetvalara yönelmeyi tavsiye etmektedir. uyarısında bulunmaktadır. Âkifzâde'nin yalnızca nakil ve rivayetlerle yetinmeyip hem Osmanlı meşâyihinin fetvalarını hem de tedavülde bulunan fetvaları öne çıkarması, hükmü uygulamaya daha yakın bir zemin üzerinde temellendirme eğilimde olduğunu göstermektedir. Mecmuada şeyhülislâm fetvaları, fıkıh metinlerinde yer alan ifadelerin tercihi ve takyidinde önemli bir başvuru noktası olarak işlev görmektedir. Öte yandan, müellifin yer yer eleştiri ve tercihleriyle metni tahkik ettiği de görülmektedir.

Şeyhülislâm fetvalarını öncelemekle birlikte, Âkifzâde'nin iki meselede şeyhülislâm fetvalarına rağmen *Hayriyye* fetvası doğrultusunda amel etmesi kayda değerdir. Nitekim ilgili yerlerde, şeyhülislâm fetvalarının mevcut ve malum olduğunu belirtmesine karşın *Hayriyye* ve bazı ulemâ fetvası ile amel ettiğini açıkça ifade etmektedir.[988] Âkifzâde, *Hayriyye* fetvasıyla amel eden herhangi bir şeyhülislâma işaret etmemekle; aksine "ekser şeyhülislâm fetvaları" şeklinde çoğunluğun hilafına fetva verdiğini özellikle vurgulamaktadır. Bu bağlamda müellifin "amel eyledim" beyanı, eserin kaleme alındığı

[984] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 118b.
[985] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 118b.
[986] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10a.
[987] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.
[988] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 52a, 58b.

dönemde İstanbul Bâb Mahkemesi kadısı olması dikkate alındığında, söz konusu tercihin doğrudan yargı pratiğine yansıdığını düşündürmektedir. Bu durum, şeyhülislâm fetvalarının kadı açısından her durumda bağlayıcı bir zorunluluk teşkil etmediğine işaret etmekle birlikte, mecmuanın bütünü dikkate alındığında münferit birkaç örnekten biri olarak değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. Zira metnin bütünü göz önüne alındığında, Âkifzâde'nin genel olarak fetvalara bağlı kaldığı ve fetvaları kimi zaman nakillerle güçlendirme yönünde bir eğilim sergilediği görülmektedir. Diğer bir açıdan, söz konusu meselenin sonunda yer alan mağfiret içeren dua cümleleri, müellifin şeyhülislâm fetvalarına aykırı bir tercihte bulunmanın doğurduğu ilmî ve manevî sorumluluğun farkında olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak şeyhülislam fetvalarının mutlak surette bağlayıcı olmadığı anlaşılmakla birlikte; Âkifzâde'nin diğer meselelerde bu fetvaları büyük ölçüde takip etmesi, kaynak kullanımında onlara geniş yer vermesi, kadı ve müftülere yönelik olarak sıkça "amel esnasında tedavüldeki fetvalara müracaat" edilmesini ve fetva talep edilmesini tavsiye etmesi ve amel edilen görüşü vurgulaması özellikle şeyhülislâm fetvalarını tercih sürecinde belirleyici bir ağırlığa sahip bir başvuru kaynağı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Şeyhülislâm fetvalarının büyük ölçüde bağlayıcı olduğu dikkate alındığında, sorulması gereken diğer soru, ihtilaf durumunda hangi şeyhülislâm fetvasının tercih edileceğidir. Bu hususa dair *Mecelletü'-mehâkim*'de açık ve sistematik bir çerçeve ortaya konulmamasına karşın, Âkifzâde'nin bazı tahrirlerinde hareketle tercih gerekçelerine dair birtakım ipuçları elde edilebilmektedir. Nitekim diğer başlıkta inceleneceği üzere; mahkeme ameli, örf, fesâd-ı zaman, zaruret, maslahat, ihtiyat, fıkha uygunluk, kaidelerin muktezası ve ayn-ı meselenin musarrah olarak yer alması gibi sebepler bu tercih sürecinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Âkifzâde'nin ihtilafları her mesele özelinde ayrı değerlendirdiği ve herhangi bir şeyhülislâm fetvasını diğerlerine sürekli olarak önceleyen sabit bir tercihte bulunmadığı görülmektedir. Bu sebeple genel geçer bir tercih usulü tespit etmek güç olmasına rağmen müellifin yaklaşımına dair bazı eğilimlerden söz edilebilir.

Şeyhülislâm fetvaları arasında ortaya çıkan ihtilafları, tev'il ve uzlaştırma imkânı bulduğu durumlarda Âkifzâde bu fetvaların gerçekte birbiriyle mutabık olduğunu, zahirde görülen muhalefetin ise giderilebileceğini belirtmektedir. Bu durumda her iki fetva ile birlikte amel etmenin mümkün olduğunu kabul etmektedir. Nitekim eserde, hem fetva hem nakiller için "tevfîk oluna"[989], "tevfîk mümkündür"[990], "teʾvili kabildir"[991], "tevfîki mütezammindir"[992] ve "bu ve öncekiler için tevfîk talep edin, zira tedâfuʿ görünüyor"[993] gibi ifadelerle bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır. Âkifzâde, söz

[989] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 97a.
[990] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 156b.
[991] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 2a.
[992] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 227a.
[993] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 210b.

konusu uzlaştırmayı kimi zaman kayıt koymak, kimi zaman da farklı bir manaya hamletmek suretiyle gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda "ya istisnaya haml ile nakiller tevfîk olur ya iki kavil var denir"[994], "reʾy-i hâkim kaydı fetvalar beyninde ihtilafı refʿ eder"[995], "takyîd eylemek nakiller beynlerinde ihtilafı refʿ eder ve hem nâsa erfak ve fetvaya evfak zan ederim"[996] ve "lâkin anifen Kâdîhan'dan menkul ile beynlerini cemʿ için ... hamli baʿîd değildir"[997] gibi ifadeler, müellifin ihtilafları uzlaştırma yönündeki yaklaşımını yansıtmaktadır.

İhtilafın aynı kaynağa ait fetvalar arasında ihtilaf bulunduğu durumunda ise Âkifzâde bunu bir tutarsızlık olarak tespit ederek ortaya koymaktadır. Nitekim Zekeriyyazâde'ye nispet edilen iki fetva arasında, ayrıca İbn Nüceym *Eşbah* ve *Fetâvâ*'da yer alan görüşleri[998] ile Ankaravî'den naklettiği iki farklı görüş bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu tür durumlarda, doğrudan bir uzlaştırma yoluna gitmek yerine, tercihe yönelmektedir. Ankaravî'deki tedâfuʿ hakkında "tercihe müracaat oluna"[999] diyerek meselenin tercih yoluyla çözümlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Âkifzâde ihtilaf cereyan eden fetva veya nakilleri genellikle tahrir ederek bunlardan birinin tercihini kaydetmektedir. Her mesele özelinde ayrı değerlendirme yapmakla birlikte eserin bütünü dikkate alındığında, bazı şeyhülislâm fetvalarının diğerlerine nispetle daha sık tercih edildiği dikkat görülmektedir.

Mecmuada özellikle örf ve amel bağlamında en çok tercih edilen fetva Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behce*'de bulunan fetvalarıdır. Ali Efendi ile *Behce* arasındaki ihtilafta "örf cereyanı mutezasınca diyarımızda *Behce* fetvasıyla amel olur"[1000] denilerek örf vurgusu yapılmaktadır. Benzer şekilde "*Behce*'de dahi mezkurdur"[1001], "*Behce* fetvası vardır"[1002], "*Behce*'de fetvalar vardır müracaat oluna"[1003], "*Behce* sahibinden fetvaları vardır"[1004], "kezalik *Behce*'nin ... meselesinden dahi zikr olunan münfehim olur"[1005], "hükm-i hakim kaydı var mı yok mu, zira nitekim *Behce* fetvasında nitekim gelir vardır"[1006], "fesâdına mebnî Ali Efendi fetvaları olup onların hilafına şart-ı mezbûrun sıhhatini musarraha *Behce* fetvaları vardır gaflet olunmaya"[1007], "lâkin el-yevm mehâkimde amel Ali Efendi fetvasının ıtlâkı ve *Behce* mefhumu üzere caridir"[1008], "*Behce*'de mufassalen bir fetva vardır müracaat

994 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 227b.
995 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 164a.
996 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 216b.
997 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 227b.
998 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 163a.
999 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 139b.
1000 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
1001 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 9b.
1002 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119a, 124b, 127b, 247a, 256b, 260a, 283a.
1003 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 64b.
1004 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 78b.
1005 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 87a.
1006 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88b.
1007 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 89a.
1008 Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95a.

olun"[1009], "*Behce* ve Abdürrahîm ve kütüb-i Arabiyye'den nümayan olur"[1010], "Abdürrahîm Efendi ced iştiradına fetva vermiş, lâkin adem-i iştirad tarafı râcihtir, kemâ fi'l-*Behce*"[1011] gibi ifadeler *Behce* fetvasını tercih edildiğini göstermektedir. Bu tercih kimi zaman açıkça örf, amel ve mevcut uygulamayı öne çıkartmak suretiyle kimi zaman da fetvanın muteber kaynaklarla irtibatı ve nâsa erfak olmak vasfı gibi farklı ölçütlere dayanmaktadır. Nitekim Âkifzâde, Şânizâde'nin *Behce* fetvasına dair yaptığı hata isnadı karşısında *Behce* fetvasını haklı bularak uzun bir tahrir yazmakta ve sonunda "[trc.]bu taʿlîka *Behce* sahibinin görüşünü güçlendirmekte onu zayıflatmamaktadır. Allah bizi ve onları doğrulukta birleştirsin"[1012] sözleriyle *Behce* fetvasını isabetli bulduğu çeşitli yönlerden temellendirmektedir. Âkifzâde'nin *Behce* fetvalarına önem vermesi her zaman onu tercih ettiği anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte, tercih etmediğinde veya herhangi bir hata gördüğünde, Allah'tan mağfiret dilemesi hem ilmî tavrın hem de onun fetvasına verdiği önemin bir göstergesidir.[1013]

Behce fetvasından sonra Ali Efendi, Abdürrahîm Efendi, Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi *Netîce* fetvası ve Feyzullah Efendi fetvaları tahrirlerinde en çok kullandığı ve diğerlerine göre kısmen öncelediği fetvalardır. Bu çıkarımla birlikte, Âkifzâde'nin hangi şeyhülislâm fetvalarına daha fazla yer verdiğini tespit etmek, kullandığı kaynakların sebebiyle detaylı inceleme gerekmektedir.

Müellifin en sık müracaat ettiği kaynaklardan biri olan *Fetâvâ-yı Ankaravî*, ilk bakışta müellifin Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1098/1687) fetvalarını önceleldiği izlenimi verebilir. Ancak bu yoğun kullanım yalnızca tercih ile açıklanamayacağı, mecmuanın yapısı ile de yakından ilişkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ankaravî'nin mecmuası, muteber eserlerden yapılan nakillerle birlikte tertip edildiği için ayrı bir nakil yazılmasına çoğu zaman ihtiyaç bırakmamaktadır. Ayrıca meselelerin soru-cevap formatından ziyade doğrudan fıkhî meseleler şeklinde derlenmesi ve klasik eserlere yapılan atıflarla birlikte hükmün açıkça verilmesi, bu mecmuanın fetva literatürü içinde yaygın biçimde tercih edilmesi sağlamıştır. Bu çerçevede, Âkifzâde de çoğu yerde muteber eserlerdeki nakilleri asıllarından almak yerine *Fetâvâ-yı Ankaravî* aracılığı ile eserinde yer vermektedir. Bu durum ihtilafî meselelerde de kendini göstermektedir. Âkifzâde, Kârîü'l-Hidâye fetvası ile İbn Nüceym fetvası arasında yaşayan ihtilafta; Kârîü'l-Hidâye fetvasının Ankaravî'nin *Tatarhâniyye* nakline mutabık olduğu belirttikten sonra, bu kaynak üzerinden *İmâdiyye*, *Tatarhâniyye* ve *Münye'den* nakillerini aktarmaktadır.[1014] Benzer şekilde, İbn Nüceym fetvası sonrası yaptığı tahririnde, bu fetvanın Ankaravî'nin Tatarhâniyye nakline muhalif bulunduğunu kaydeder.[1015] Bu tür örnekler eserde sıkça yer

[1009] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 99b.
[1010] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 109b.
[1011] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 132b.
[1012] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113b.
[1013] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[1014] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123a.
[1015] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 269a.

almaktadır. Âkifzâde zaman zaman *Fetâvâ-yı Ankaravî*'de yer alan görüşlere yönelik değerlendirme veya itirazlarda da bulunmaktadır. Nitekim, "belâ Ankaravî'de *Kâʿidiyye*'den naklen kasr-ı yedi fâidesi olduğu için vasiye tahlif yazar. Amma adem-i tahlif tarafı kuvvetlidir. Meğer vasi varis ola"[1016] ve "hülâsa-i kelâm bu mahalde Ankaravî'den *Kunye*'den naklen olan bu nakil müftâ bihin hilafıdır zan ederim"[1017] gibi ifadeleri buna örnek olarak verilebilir. Bu bağlamda, Âkifzâde'nin, *Fetâvâ-yı Ankaravî*'yi yoğun olarak kullanması, fetvaları özellikle tercih ettiğini kesin olarak göstermemekte; söz konusu durum müellifin klasik kaynaklardaki görüşleri Ankaravî aracı ile aktarmasıyla birlikte mecmuanın yapısıyla da ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Âkifzâde; Ali Efendi, Feyzullah Efendi, *Netîce* ve *Behce* fetvalarını genellikle doğrudan almak yerine *Revâyih* aracılığı ile alması hangi fetva mecmuasını daha çok kullandığını tespit etmeyi güçleştirmektedir. Zira *Revâyih*'den yapılan nakillerin çoğunda; asıl mecmuada bulunmasına rağmen *Mecelletü'l-mehâkim*'e hangi mecmuadan alındığına dair rumuzların yer verilmemekte ve her cümle yerine uzun pasajların sonunda atıf gösterilmektedir. Bu durumda Âkifzâde'nin en çok hangi fetva mecmuasındaki fetvaları kullandığı *Revâyih* metni ile karşılaştırmalı bir çalışma, sonucunda ancak netlik kazanabilir. Bu çalışma ise yapılan mevcut araştırmanın konusu aşmaktadır.

Âkifzâde, ihtilafi meseleleri incelerken yer yer sert bir üslup kullanmasıyla dikkati çekmektedir. Osmanlı döneminin önemli şeyhülislâmlarından olan Ebüssuûd Efendi hakkında kullandığı bazı ifadeler bu durumu yansıtmaktadır. Bazı fetvalarına dair "bu nakil malumun oldu ise Ebüssuûd merhûmun kefil bir miktar şey ile müracaat eder deyu fetvasından bir mana-yı muʿtedd bih mefhum değildir ızdırâb olunmaya"[1018], "lâkin iltifata şayân kelam değildir" [1019] ve "Ebüssuûd merhûma ya azv-i sahih değildir ya fetva sahiha değildir"[1020] şeklindeki sözleriyle fetvanın anam bakımından zayıf olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Atâullah Efendi hakkında bir meselede "merhûm *Behce* ve Ali Efendi fetvaları beyninde nevʿan muhâlefet ve muğâyeret mülâhaza edib hamişlerine işaret eylemiş. Güya Ali Efendi fetvalarında ... zannedip *Behce*'nin ... tasrîhine münâfi gibi görmüş. Malûm ola ki münâfaat yoktur[1021] şeklinde eleştirerek, bu tespitin isabetli olmadığını dile getirmektedir. Âhîzâde hakkında ise bir meselede "Âhizâde bilmem ki kendi istinbâten mi söyler yoksa bazı muteberattan nakl-i sarih muktezasınca mı söyler? Zira azv ve tasrih nakil etmeyip hemen bast-ı kelam eylemiş"[1022] sözleriyle açık bir nakil ve isnat bulunmaksızın yapılan açıklamayı yetersiz görmektedir. Bu örnekler,

[1016] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 154b.
[1017] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176b.
[1018] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[1019] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 172a.
[1020] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 172a.
[1021] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 41a.
[1022] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 189b-190a.

Âkifzâde'nin mecmuasında yalnızca aktarım yapmadığını hata isnadı ve eleştiri yönünü de açıkça ortaya koyduğu göstermektedir.

Mecmuada, şeyhülislâmlar fetvalarına yönelik eleştiriler yer aldığı gibi bazı takdir ifadeleri de bulunmaktadır. Nitekim Çivizâde görüşü için "bercâdır"[1023], Abdürrahîm Efendi fetvası için "gayet güzel eylemiş"[1024], başka bir yerde ise "fıkha mülayemeti aşikardır"[1025], "fıkha eşbehtir"[1026] ve "fetva-yı *Behce* isabettir"[1027] gibi ifadeler kullanmaktadır. Bu ifadeler, Âkifzâde'nin eleştiri ve takdir yönünü açıkça ortaya koyduğunu, meseleleri değerlendirirken yalnızca tenkit etmeyip isabetli bulduğu görüşleri de takdir eden ilmî yaklaşım benimsediğin göstermektedir.

Eserde yer alan ihtilaflar her zaman nihai sonuçla neticelendirilmemektedir. "müracaat edin"[1028], "teemmül edin"[1029], "fetva talep edin"[1030] ve "mahallerine müracaat edin"[1031] gibi ifadeler Âkifzâde'nin bazı meselelerde kesin bir tercih ortaya koymak yerine ihtiyatlı olarak hükmü irca ettiğini göstermektedir.

Şeyhülislâm fetvalarının büyük ölçüde bağlayıcılığı ve ihtilaf halinde tercih problemi göz önüne alındığında, Âkifzâde'nin kendi döneminde görevde bulunan şeyhülislâmların fetvalarına ne ölçüde müracaat ettiği sorusu akıllara gelebilir. Bu hususta mecmuada açık bir tutum görülmemesine rağmen eserin telif edildiği takribi döneme (H. 1226 -1228) tekabül eden Sâmânîzâde Ömer Hulusî Efendi'nin (ö. 1812) meşîyahatlık görevinde ona ait yalnızca bir fetvaya atıf bulunmaktadır.[1032] Sâmânîzâde Ömer Hulûsî Efendi (ö. 1812) II. Mahmud'un cülûsundan sonra 22 Eylül 1810 (H. 1225) Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin yerine üçüncü defa şeyhülislâmlığa getirilmiş ve yaklaşık bir yıl dokuz ay kadar görevde bulunmuştur.[1033] Ömer Hulusî Efendi'den sonra 12 Haziran 1812'de (H. 1227) Dürrîzâde Abdullah Efendi (ö. 1828) ikinci kez şeyhülislâmlık görevine getirilmiş ve üç yıla yakın bir süre görevde kalmıştır.[1034] Âkifzâde'nin mecmuasında ise Abdullah Efendi'ye herhangi bir atıf bulunmamaktadır. *Fetâvâ-yı Abdullah* şeklinde geçen iki atıf ise aslında *Behce* fetvası olup Yenişehirli Abdullah Efendi

[1023] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 62a.
[1024] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51a.
[1025] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51b.
[1026] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 16b.
[1027] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.
[1028] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 164b, 190b, 193a.
[1029] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 139a, 154b, 216a.
[1030] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 228a.
[1031] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b mükerrer.
[1032] İlgili fetva mecmuada "Asîlin edâsını asîlin gıyabında kefil isbât etmekle dâyini defʿ eder. Kezâlik kefilin bi-hükmi'l-kefâlet edâsını kefilin gıyabında asîl isbât etmekle yine dâyini defʿ eder. Sûret-i sâniyeye Ömer Hulûsî Efendi'nin fetvâ-yı şerîfesi vardır." şeklinde yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 148a.
[1033] Tahsin Özcan, "Ömer Hulûsi Efendi, Sâmânîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/73.
[1034] Mehmet İpşirli, "Dürrîzâde Abdullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/36.

kast edilmiştir.[1035] Bu durumda, Âkifzâde'nin görevdeki şeyhülislâmın fetvasına sınırlı sayıda yer verdiği görülmektedir.

Âkifzâde'nin eserinde başvurduğu şeyhülislâm fetvaları ve fetva mecmuaları, onun tercih ve kaynak kullanımı yansıtması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, müellifin *Revâyih* aracılığıyla en sık müracaat ettiği dört fetva mecmuası, daha sonraki literatürde "fetâvâ-yı mutebere" olarak anılan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ*-yı *Feyzullah Efendi*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ* olduğu görülmektedir. Bu mecmualarının "fetâvâ-yı mu'tebere" olarak ne zaman ve hangi süreçte bu şekilde adlandırıldığı ise literatürde kesinlik kazanmamıştır. Nitekim Arslan, bazı şeyhülislâm fetva mecmualarının Fetvâhânede muteber sayıldığına dair bir kabul bulunduğunu ancak bu bilginin ilk olarak nerede geçtiğinin tespit edilemediğini belirtmektedir.[1036] Çeşmîzâde Mehmed Hâlis Efendi'nin (ö. 1297/1871) *Hülâsatü'l-ecvibe*'sinde mukaddime kısmında "kütüb-i sitte-i muʿtebere-i mütedâvile" olarak ifade ettiği *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyzullah Efendi*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* ve *Fetâvâ-yı İbn Nüceym* fetvalarını telhis ve cem' ederek telif eder.[1037] Bu ifadeden hareketle alt muteber fetva mecmuası saydığı anlaşılmakta olup, söz konusu dört mecmua da bu grup içerisinde yer almaktadır. Fetvâhânede görev yapmış olan Ali Himmet Berki de "mevcut fetva mecmualarından mülgâ Fetvâhâne ve İslam hukuk alimlerince en muteber olan fetâvâ-yı erbaʿa mecmualarıdır ki şunlardır: *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ*" olarak ifade etmektedir.[1038] Buna ilaveten Arslan, dört mecmuanın önemli bir kısmının fetvahane görevlilerince istinsah edilmiş olması, fetvahane dışına çıkarılmaması şartının bulunması, bu mecmualar hakkında birçok çalışmanın varlığı ve basımı yapılan altı şeyhülislâm fetva mecmualarının dördünün mezkur eserler olması, dört mecmuanın "fetâvâ-yı muteber" sayılmasını desteklediğini dile getirir.[1039] Muteber sayılan diğer ikisi ise *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* ve *Fetâvâ-yı Ankaravî* olarak zikredilmektedir. Özen, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ* hakkında, fetvahanenin en muteber kabul ettiği fetva mecmuaları olduğunu kaydeder.[1040]

Mecelletü'l-mehâkim'de sayılan bu dört fetva mecmuasının "fetâvâ-yı muʿtebere" olarak açık bir biçimde nitelendirildiğine dair bir ifade bulunmamasına rağmen, bunların birlikte ele alındığına işaret eden erken örnekler dikkati çekmektedir. Özellikle *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın kaleme alınmasından kısa

[1035] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 64a-64b, 129a-129b; Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 129, 431.
[1036] Arslan, *Nukûllü fetvâ mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâniʿa adlı eserinin bunlar arasındaki yeri*, 60.
[1037] Arslan, *Nukûllü fetvâ mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâniʿa adlı eserinin bunlar arasındaki yeri*, 60; Çeşmizâde Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe* (İstanbul: Ruşen Matbaası, 1325), 3.
[1038] Arslan, *Nukûllü fetvâ mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâniʿa adlı eserinin bunlar arasındaki yeri*, 60; Ali Himmet Berki, "Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 9/102-103 (Kasım 1970), 427.
[1039] Arslan, *Nukûllü fetvâ mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâniʿa adlı eserinin bunlar arasındaki yeri*, 60.
[1040] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 298, 300, 376.

bir sonra yazılan *Revâyihu'z-zekiyye fi fihristi'l-fetâva't-Türkiyye* adlı eserin, dört mecmuanın birlikte muteber kabul edilmesinde önemli payı olduğunu düşündürmektedir.

Özen'in verdiği bilgiye göre *Netîcetü'l-fetâvâ* Şeyhülislâm Dürrîzâde Muhammed/Mehmed Ârif b. Mustafa Efendi (ö. 1215/1800) tarafından ilk müsveddesi yazılan eser, fetva eminliği görevinde bulunan es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi (ö. 1215/1800) tarafından bazı değişikliklerle telif edilmiş ve bu nüshaya nakiller eklenerek bazı değişikliklerle birlikte Gedizli Mehmed Efendi (ö. 1253/ 1837) eliyle H. 1226'da tertîb edilmiştir.[1041] *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın yazılmasından kısa süre sonra Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi (1760-1811) tarafından *Revâyıhu'z-zekiyye fi fihristi'l-fetâva't-Türkiyye* telif edilmiş ve müellifin vefatı sebebiyle eser, Kitâbü'l-icâre'ye kadar getirilerek tamamlanamamıştır. Bu eserin *Netîcetü'l-fetâvâ*'dan çok kısa süre sonra kaleme alınmış olması, zikredilen dört fetva mecmuasının sistemli biçimde bir araya getirildiği ilk örneklerden birisidir. Bu dört mecmuanın bir eserde toplanması, birlikte özetlenmesi ve değerlendirilmesi, "fetâvâ-yı erbaa'" diye adlandırılan gruplandırmanın tarihsel arka planını oluşturan en erken işaretlerden biri olarak görülebilir. Nitekim Âkifzâde bu eser hakkında övgü dolu ibarelerinin yanı sıra "hülâsa-i Türkiyye ki Ali Efendi ve *Behce* ve Feyzullah Efendi ve *Kayd-ı Cedîd* fetvalarından ahz olunmuştur"[1042] şeklinde tanımlaması bu dört mecmuanın daha erken bir tarihte dahi birlikte değerlendirilmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum her ne kadar söz konusu mecmuaların henüz kavramsal olarak "fetâvâ-yı mu'teber" şeklinde adlandırılmamış olsa da uygulamada başvurulan temel fetva kaynakları arasında görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Şeyhülislâm fetvalarının *Mecelletü'l-mehâkim*'deki kullanım biçimi, bu fetvaların esere hangi yöntemle dahil edildiği üzerinde daha açık anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Âkifzâde'nin fetvaları iki temel yöntemle metne aldığı görülmektedir. İlk olarak, ilmî usulün gereği olarak, fetvalar lafzen korunarak doğrudan metne aktarılmakta ve aynen muhafaza edilmektedir. İkincisi ise fetvalar telhis edilmekte; bir başka ifadeyle aslî lafızları kısaltılarak özlü şekilde yeniden düzenlenmekte ve hüküm öne çıkarılmaktadır.

Telhis edilen fetvalar, soru-cevap formundan arındırılarak anlamı korumak suretiyle tek cümlede özetlenmekte; gereksiz ayrıntıların ayıklanmasıyla birlikte doğrudan hüküm ifade eden veciz bir anlatıma yaklaşmaktadır. Bu yönüyle telhis, metni daha sistematik ve anlaşılır hale getirdiği gibi, kısa ve doğrudan hükmü ifade edilmesi sayesinde uygulamadaki kullanım kolaylığını da belirginleştirmektedir.

[1041] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 269.
[1042] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 49a.

Mecelletü'l-mehâkim'de Âkifzâde'nin, bu tür telhisleri sınırlı ölçüde bizzat yaptığı; buna karşılık çoğu zaman fetva telhislerinin yer aldığı fetâvâ fihristleri aracılığı ile hazır olarak metne dahil ettiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, eserde en çok kullanılan kaynaklardan biri olan *Revâyihu'z-zekiyye fi'fihrisi fetâvâ't-Türkiyye* ile az sayıda atıf yapılan *Fihrist-i Behce*'ye müracaat edilmektedir. Âkifzâde'nin bu yaklaşımını incelemek, eserin iç yapısını anlamada önemli imkân sunmaktadır. Aynı zamanda şeyhülislam fetvalarının geçirdiği dönüşümü gözlemlemeyi sağladığı gibi bu dönüşümün XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan bir kadının mecmuasına nasıl yansıdığını ve uygulayıcı düzeyde nasıl işlevselleştirildiğini de göstermektedir. Diğer yandan müellifin bu telhislerden bağımsız olarak tahrirlerinde kısa, yoğun ve doğrudan hüküm bildiren ifadeler kullanması bu özetleme üslubunun bir tezahürü olabileceğini düşündürmektedir. Bu çerçevede fetva telhisleri eserin iç yapısının anlaşılması, şeyhülislâm fetvalarının geçirdiği dönüşümün kavranması ve Âkifzâde'nin mecmuada hüküm bildiren kaide benzeri ifade tarzının açıklanması bakımından önem taşımaktadır.

2.3.1. er-Revâyihu'z-zekiyye ve Fetâvâ Fihristleri

Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'de en çok kullandığı kaynaklardan biri *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetâva't-Türkiyye*'dir. Şeyhülislâm Şerifzâde Atâullah Mehmed Efendi (ö. 1226/1811) tarafından *Fetâvâ-yı Ali Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Feyziyye* ve *Netîcetü'l-fetâvâ*'daki fetvaların telhis edilmesi suretiyle derlenen eser, hem fetva ihtisarı hem de muhtelif fetvaların bir cümlede ifade edilmesini sağlaması açısından dikkate değerdir. Bu durum, Osmanlı ulemâsının bir dönem fetvaları fihrist formunda mecmualar içerisinde fetvaları sadeleştirme faaliyetiyle ilgilendikleri göstermektedir.

Osmanlı fetva literatüründe müftü ve kadıların başvuru kaynakları arasında önemli bir yer tutan şeyhülislâm fetvaları, mecmualarda farklı biçimlerde derlendiği görülmektedir. Yapıştırma türü mecmualarda müsteftiye verilen orijinal fetva kağıtlarının bir suretleri alınarak yapıştırma yoluyla bir araya getirilirken, bazı mecmualarda fıkıh bâblarında uygun şekilde tertîb edilmiş, bazılarına ise nakiller yazılmış yahut ihtisar edilerek fihrist formatına dönüştürülmüştür.[1043] Müelliflerin yazma amacıyla yakından ilişkili olan tedvin yöntemleri, Osmanlı ilmiyye çevresinde uzun süre devam eden ilmî mesâinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı uygulaması özelinde fetvanın orijinal kağıt formundan fihrist mecmualarına uzanan süreç dikkate alındığında, telhis faaliyetlerinin fetvayı işlevsel hale getirmesindeki rolü daha iyi anlaşılmaktadır.

Şeyhülislâmlar, şifâhî olarak fetva vermelerinin yanı sıra fetvahânede, memurlar tarafından metinleri önceden hazırlanıp kendilerine sunulan kağıtlara kısa cevaplar yazarak yazılı olarak da fetva

[1043] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 252-376.

vermişlerdir.[1044] Fetvâhâne-i Âli'nin işleyişinde, fetva talep eden müstefti önce pusula odasında talebini ifade eder ve sorusu açık ve anlaşılır bir şekilde yazıya geçirilir. Bu talep fetva odasına aktarılarak, müsevvidler tarafından bu soru standartlaşan fetva formuna getirilerek taslak hazırlanır. Taslağı temize çeken mübeyyiz, metni şeyhülislâma iletir; gerekli görülmesi takdirde fetva tashih için fetva eminine gönderilir ve nihai aşamada yanıtlanan fetva kağıdı müvezzi adındaki memur tarafından müsteftiye geri verilerek fetva tamamlanırdı.[1045] Fetvâhânede bulunan pusula ve fetva odasına Tanzimat'tan sonra ilâmat odası eklenerek mahkemelerden gelen ilâm ve hüccetleri inceleme ve temyiz görevi de verilmiştir.[1046] Fetvahane görevlileri arasında yer alan fetva emininin fetvayı hazırlama ve hazırlatma görevinin yanı sıra temyiz, fetvahanenin idaresi, meclis ve komisyon üyelikleri, memurların atanması ve görev sürelerinin uzatılması, memurları yemin ettirme, dini gün ve gecelerin tespiti ve tahkikât gibi ilave görevleri de bulunmaktaydı.[1047]

Orijinal fetva kağıtlarının bir örnekleri fetva emini, kâtipler veya üçüncü kişilerle alınarak mecmualara yapıştırıldığı hatta tamamen bu kağıtlardan oluşturulan mecmualar derlendiği görülmektedir.[1048] Orijinal fetva vesikalarını içeren bu tür mecmualar "fetâvâ-yı yapışdırma" olarak adlandırılmıştır.[1049] Sayıca diğerlerine göre daha az olan bu mecmualara Saʿdî Çelebî'ye ait *Mecmûatü'l-fetâvâ*'sı örnek olarak verilebilir.[1050] H. 1334 tarihli baskıda İlmiyye Sâlnâmesi'nde ise yüz yirmi dört şeyhülislâma ait çeşitli fetvalar asıllarıyla basılmıştır.[1051]

Şeyhülislâm fetvaları hakkında diğer önemli ilmi faaliyetlerden biri de nakil yazma geleneğidir. Nakil yazma geleneğinin ne zaman başladığı tespit edilemese de fetvaların muteberlik vasfının ortaya konulması amacıyla taşra müftüleri için belli bir tarihten sonra zorunlu bir uygulama haline geldiği anlaşılmaktadır.[1052] Nitekim 1594 tarihli bir ferman ve Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1006/1598) iki fetvası, bu dönemde taşrada görev yapan kadı ve müftüler için fetvalara muteber kaynaklardan nakiller yazarak delillerini zikretme yükümlülüğün bulunduğunu anlaşılmaktadır.[1053] Zamanla şeyhülislâm fetvalarına nakil yazma geleneği yaygınlaşmaya başlamış ve bu şekilde tertip

[1044] Ferhat Koca, "Fetvahâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/498; İlhami Yurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Şer'i temyiz kurumları : Fetvâhâne-i Ali, Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye ve Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dairesi* 1996, 34-36.
[1045] Koca, "Fetvahâne", 12/498; Berki, "Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı", 424; Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/494; Yurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Şer'i temyiz kurumları : Fetvâhâne-i Ali, Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye ve Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dairesi*, 34-40; Midilli, "Eimme-i Hanefiyye'den Cevab Ne Vechiledir?", 379.
[1046] Talip Ayar, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetvâ Eminlerinin Görevleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (30 Aralık 2012), 408.
[1047] Ayar, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetvâ Eminlerinin Görevleri", 407-416.
[1048] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 258; Yurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Şer'i temyiz kurumları : Fetvâhâne-i Ali, Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye ve Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dairesi*, 40.
[1049] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 258.
[1050] Sa'dullah b. îsâ Şeyhülislam Sa'dî Çelebi, *Fetâvâ-yı Sa'dî Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1073), 1a-223a.
[1051] *İlmiyye Salnâmesi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334), 322-642.
[1052] Arslan, "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetvâ Mecmuaları", 133.
[1053] Arslan, "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetvâ Mecmuaları", 133.

edilen mecmualar, güncel literatürde "menkûl fetâvâ mecmuası"[1054] veya "nukûllü fetva mecmuaları" olarak isimlendirilmiştir.[1055] Bu tür mecmualar genellikle tedavülde bulunan fetvaların alt kısmına veya sayfa kenarına nakiller yazılmak suretiyle oluşturulmuştur.

Fetvalara yönelik diğer ilmî faaliyet ise mecmuaların yeniden tedvîn edilerek tertîp edilmesidir. Âkifzâde'nin çağdaşı olan Mehmed Gedûsî Efendi'nin bu alandaki çalışmaları, dönem ulemâsının dikkatini çekmiş ve eserlerine pek çok takrizler yazılmıştır.[1056] Âkifzâde de Gedizlî'nin *Mürettebü Câmi'u'l-füsûleyn*, *Mürettebü Fevâidi'z-Zeyniyye* ve *Semhatü'l-ebrâr*[1057] üzerine takrizler yazmış ve eserlerin tertibini takdir eden ifadeler kullanmıştır. Şeyhülislâm fetvaları bağlamında, *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın es-Seyyid Ahmed Efendi tarafından yazılan nüshasına bazı eklemelerle yeniden tertîb etmiştir.[1058] Ayrıca Şâm müftüğü görevinde bulunan Hâmid b. Ali el-İmâdî'ye (ö. 1171/1758) ait olan *Fetâvâ*'nın, İbn Âbidin (ö. 1252/1836) tarafından tekrarların bulunması sebebiyle yeniden tertip edildiği de görülmektedir.[1059] Verilen bu örnekler Âkifzâde'nin yaşadığı dönemde fetva mecmuaları üzerinde yürütülen yeniden düzenleme faaliyetlerini göstermektedir.

Dönemin fetva mecmualarının daha iyi anlaşılması için üzerinde durulması gereken bir diğer faaliyet ise tercümelerdir. Araştırmacılar tarafından ortaya konulan tespite göre 13. yy ile 19. yy arasında usûl-i fıkh, fürû-ı fıkıh, ilmihal, ferâiz, fetva ve muhtelif konulara ait elli dört fıkıh kaynağına ait iki yüz bir tercüme yapılmıştır. Sıralanan bu eserlerin arasında *ed-Dürrü'l-Mültekat*, *Melcetü'l-kuzât*, *Bezzâziyye*, *Fetâvâ-yı Kâ'idiyye*, *Fetâvâ-yı Rızâ*, *Semhâtü'l-ebrâr*, *Ferâiz-i Secâvendi*, *Kitâbü'l-Harâc*, *Muhtasaru'l-Kudurî*, *Vikâyetü'r-rivâye*, *Bidâyetü'l-mübtedî*, *Kenzü'd-dekâ'ik*, *Mültekâl-ebhur* ve *Umdetü'n-nisâ* gibi fetva ve nakillerinde sıkça kullanılan eserler yer almaktadır.[1060] Dönemsel kapsam sebebiyle ilgili çalışmada yer verilmeyen *Fetâvâ-yı İbn Nüceym*[1061], *Tercümetü't-Tahtâvî alâ Dürri'l-Muhtâr*[1062] ve *Gunyetü't-Mütemelli*[1063] gibi diğer eserler de katalog kayıtları üzerinden tercüme faaliyetlerine örnek olarak zikredilebilir. Bu eserlerin önemli bir kısmı fetva mecmuasında ya fetva kısmında ya da nakil kısmında yer alan eserlerdendir. Bazı mecmualarda ise kısmî tercümeler yapılmış veya Türkçe ibare üslubuyla yeniden ifade edilmiştir. Örneğin Âkifzâde *Mecelletü'l-mehâkim*'de İbn

[1054] Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi", *Osmanlı Hukukunda Fetva* (Klasik Yayınları, 2018), 350.
[1055] Arslan, *Nukûllü fetvâ mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a adlı eserinin bunlar arasındaki yeri*, 46-47.
[1056] Detaylı bilgi için bkz. Erden, *Fetva Emini Gedizli Mehmed Efendi'nin (1752-1837) Eserleri Üzerine Yazılan Takrizler*, 43-89.
[1057] *Mecmûa-i Fetâvâ-yı Bâlîzâde* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980), 476b-477a.
[1058] Hâfız Mehmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 2.
[1059] Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-Dürriyye fî Tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidiyye* (Mısır, 1278), 1/2.
[1060] Sadık Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (23 Mayıs 2017), 158.
[1061] Hasan Rafet, *Hulâsa-i İbn Nüceym* (Nafiz Paşa, 313718).
[1062] Kara Mollazâde Abdulhamîd en-Nakşibendî el-Hâlidî el-Ayntâbî, *Tercüme-i Tahtavî alâ Dürri'l-Muhtâr* (İstanbul: y.e.y., 1285).
[1063] İbrahim b Muhammed b İbrahim El-Hanefi El-Halebi, *Ğunyetü'l-Mütemelli Tercümesi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 176).

Nüceym'e ait bazı fetvalarını tercüme ederek vermiş; bunun yanı sıra *Bahru'r-raik*'de İbn Vehban'dan nakledilen ifadelerin Türkçe bir üslupla tasnif ederek risale olarak kaleme almıştır.[1064] Türkçeye yapılan tercümelerin dışında Arapça'ya çeviri faaliyeti de görülmektedir. Farsça olan *Fetâvâ-yı Kâʿidiyye*, Arapça'ya Şeyhülislâm Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi tarafından çevrilmeye başlanmış ancak Mehmed Kâmî b. İbrahim el-Edirnevî (ö. 1136/1723) eliyle tamamlanmıştır.[1065] Ali Efendi fetvaları ise Şam müftüsü Hâmid b. Ali el-İmâdî (ö. 1171/1758) tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir.[1066]

Âkifzâde'nin Türkçe fetvalara ve Türkçe tahrirlere yaptığı vurgu, Osmanlı fetvalarının örf ve amel boyutunu yansıtması ve şeyhülislâm fetvalarının kurumsal niteliğiyle ilişkili olması bakımından önem arz etmektedir. Bu durum aynı zamanda, mecmuada yer alan tahrirleriyle birlikte düşünüldüğünde, fıkhın Türkçe ifade edilerek anlaşılır kılınması da imkan sağladığı görülmektedir. Yukarıda, müellifin yakın dönemine dair verilen örneklerin yanı sıra vefatından sonraki dönemde de Türkçe tercümeye yönelik bir talep bulunduğu, bazı mecmuaların mukaddimelerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Yakovalı Hacı Ali el-Murtaza'nın *Mecmûa-i Cedîde*'ye bazı ilaveler yapılarak 1326-1329 tarihinde basılan *İlaveli Mecmûa-i Cedîde* adlı eserin önsözünde müsteftinin sorulan hadise ile ilgili Türkçe muteber fetvalardan fetva bulunmayıp Arapça nakillerden aynısına rast gelindiği takdirde, Türkçe'ye tercüme edilerek bir fetva sureti hazırlandığı, bunun şeyhülislâmlığa takdim edilerek imzalandığı, sonrasında evrakın fetvahanede geri verilip müsevvidler tarafından mukabe olunduktan sonra mahfuz edilerek yeniden tertib edildiği ve nihayetinde *Mecmâ-i Cedîde* adlı mecmuaya kaydolduğu üstelik bu uygulamanın eskiden beri takip edilen bir usul olduğunu vurgulanarak söylemektedir.[1067] Dikkat çeken diğer bir örnek ise Hasan Raʾfet b. İbrahim el-İstanbûlî'nin İbn Nüceym'in fetvalarını Türkçe ifade ettiği mecmuadadır. Eserde İbn Nüceym'e ait fetvalar, Zeyd-Amr-Hind-Zeynep gibi şahıs isimleri ve bazı yardımcı sözcükler eklenerek Türkçe fetva formuna uygun biçimde yeniden kurgulanmıştır.[1068]

Osmanlı alimlerinin yürüttüğü ilmî çalışmalardan bir diğeri ise fetva telhisleri ve bu telhisler neticesinde oluşturulan fetva fihristleridir. Fetvayı özetlemek, sadeleştirmek ve kısaltmak suretiyle yeniden ifade etmek anlamına gelen fetva telhislerinde, fetva soru cevap formundan çıkararak fıkhî mesele şeklinde sunulmaktadır. Bu tür çalışmalara Şeyhülislâm Şerifzâde Atâullah Efendi'nin *er-*

[1064] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 19b-24b.

[1065] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 375; Bkz. Ebû Abdullah Şemseddin el-Hucendî Kâ'idî, *el-Müterâcimü'l-Feyzıyye li'l-Fetâve'l-Kâ'idiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 00916).

[1066] Ali b. İbrahim b. Abdurrahman Hamîdî el-İmâdî, *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâyi'l-Aliyye* (Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, 393/24), 183b-244b.

[1067] Ali el-Murtaza Yakovalı, *İlaveli Mecmua-i Cedide* (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, ts.), 1/2.

[1068] Hasan Rafet, *Hulâsa-i İbn Nüceym* (Nafiz Paşa, 313718), 2-3; Hasan Ra'fet Efendi'nin Arapça verilen fetvayı Türkçe fetva kalıbına dönüştürme biçimine dair bir örnek verilebilir. İbn Nüceym'de " سئل عن الشاهد اذا شهد عند الحاكم على خصمه وقبله الحاكم فمات بعد الاداء قبل الحكم هل للحاكم ان يحكم على الخصم بشهادته ام لا اجاب نعم للحاكم ان يحكم على الخصم بشهادته حيث ثبت المحكوم به عند الحاكم على الخصم ولا يمنع ذلك موت الشاهد قبل الحكم" şekilde geçen fetva "Zeyd bir hususu Amr'dan dava ve Amr inkar edip Zeyd'in müddeasına Bekir ve Beşir şehadet ettiklerinde kadı şehadetlerini kabul ettikten sonra hükmetmeden Bekr fevt olsa hakim için husus-u mezkurda hüküm etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur" olarak ifade edilmiştir. Bkz. Zeynüddin İbn Nüceym, *Fetâvâ İbn Nüceym* (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 01201-001), 39b; Hasan Rafet, *Hulâsa-i İbn Nüceym* (Nafiz Paşa, 313718), 218.

Revâyihu'z-zekiyye fî fihrisi'l-fetâvâ't-Türkiyye, Fındıklı Süleyman Efendi'nin *Fihrist-i Behce*, müellifi bilinmeyen on dokuzuncu yüzyıl eserlerinde *Fihrisü Fetâva*[1069], Çeşmîzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1297/1879) *Hülâsatü'l-ecvibe*, ve Hâmid b. Ali el-Dımeşkî el-İmâdî'nin (ö. 1171/1758) *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâ'l-Aliyye* örnek olarak verilebilir.

Müsteftînin sorusundan fetâvâ fihristlere uzanan süreç dikkate alındığında, fetvanın belirli aşamalardan geçerek şekillendiği görülmektedir. Müsteftînin anlatısından kağıda dökülen bu ilk aşamada, fetva bazı tecrit ve telhis işlemlerine tabi tutulur. Gerçek olay örgüsündeki isimler yerine Zeyd, Amr ve Hind gibi temsili isimler verilir; mekan, zaman veya olaya dair gerekli görülmeyen ayrıntılardan fetva arındırılır ve fetva kağıdına aktarılır. Fetvâhâneden çıkan bu fetva kağıtları belirli bir forma sahiptir. Baş kısımda yer alan dua, "..eimme-i Hanefiyye'den cevab..", "Allâhu aʿlem" gibi kelime grupları, fetva metni, "olur-olmaz" gibi şekillerde verilen kısa cevab, şeyhülislâm imzası ve arka kısmına müsteftiye ait bilgiler genellikle fetva kağıdının temel unsurlarını oluşturmaktadır.[1070] Midilli'nin, müsteftinin anlatısından orijinal fetva kağıda şeklinde tanımladığı bu aşamada fetva gerçek hayat örgüsünden bir ölçüde tecrîd ve telhis edilmek suretiyle kağıda aktarılmış olur.[1071]

İkinci aşamada, orijinal fetva kağıdından mecmualara derlenirken, fetva yeniden bir tecrîd ve telhis işlemine tâbi tutulur. Bu süreçte fetva, yalnızca soru-cevap kısmını içerecek şekilde yeniden düzenlenir; kalıplaşmış ifadeler, dua cümleleri ve imza bölümü metinden çıkarılır. Bu aşamayı Midilli, "orijinal fetva kağıdından salt mesele-cevaplı fetvaya" olarak tanımlamaktadır.[1072] Bu iki aşamada fetvanın şekilsel bir değişime uğradığı görülmektedir. Üçüncü aşamada ise fetva, mahiyeti itibarıyla tecrîd ve telhise uğrayarak özetlenmek suretiyle[1073] yeni bir forma dönüşür. Fetvanın aslında bulunan Zeyd, Amr ve Hind gibi temsili isimler mümkün oldukça metinden çıkarılır, tekrarlayan ifadeler ve gereksiz ayrıntılar da metne alınmadan fetva, kısa ve hüküm bildiren tek cümlelik yapıya dönüştürülür. Fetva telhisleriyle oluşturulan bu mecmualar, müellifleri tarafından ya doğrudan ya da eser adında ya da mukaddimede "fihrist" olarak adlandırılmaktadır. Fetvanın kolayca bulunması ve hükmün hızlı bir şekilde tespit edilmesini sağlayan bu mufassal fetva fihristleri, asıl fetva mecmualarına kıyasla metni önemli ölçüde kısaltmakta ve uygulamada kadı ve müftülere ciddi bir kolaylık sunmaktadır.

Fıkhî meseleleri somutlaştırarak ve muhatabın özel durumuna indirgemek suretiyle daha iyi kavranmasını sağlayan fetvaların çoğunlukla soru – cevap formatında yazıldığı ve Türkçe mecmualarda Zeyd-Amr-Hind gibi isimlendirmelerle pratik hayatta bilfiil karşılaşılabilecek olay örgüleri içerisinde sunulduğu görülmektedir. Sadece ulemâya değil halka da hitap eden bu sunuş tarzı, fetvanın geniş

[1069] *Fihristu Fetâvâ* (Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 71138).
[1070] Atar, "Fetva", 12/494; Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi", 349; Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", 83.
[1071] Midilli, "Eimme-i Hanefiyye'den Cevab Ne Vechiledir?", 377.
[1072] Midilli, "Eimme-i Hanefiyye'den Cevab Ne Vechiledir?", 381.
[1073] Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", 109.

kesimlere ulaşmasını sağlamasına karşın fetva metninin yapısını uzatmaktadır. Nitekim fetvalar incelendiğinde; tekrarlayan kelime grupları, olay örgüsünde hükmü etkilemeyecek ayrıntılar ve teknik fıkıh terimleri yerine daha açıklayıcı bir dil kullanımına yer verildiği dikkati çekmektedir. Bu durum halk nezdinde fıkhın anlaşılmasına önemli katkı sağlamakla birlikte, kadı ve müftülerin zamanla artan fetva birikimi içerisinde, aradıkları meselelere kolayca ulaşmakta zorlanmalarına yol açtığı, fetva fihristleri müelliflerinin mukaddimelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Fındıklı Süleyman Efendi mukaddimesinde "matlub olan mesele âsan bulunur ve ol mesele bu kitapta var mı yok mu malum olur ve az mütalaa ile çok meseleye alim olunur, belki hâfız olmak da mümkündür ... bunda ise ednâ nazar ile bir kaç bin mesele malum olur"[1074] şekilde mecmuanın az çabayla fetvaya kolaylıkla ulaşabilmek amacıyla yazıldığını belirtir. Gedûsî ise Şeyhülislâm Atâullah Efendi'nin tedavülde bulunan fetvaların suretlerinden ahz ederek "fetvaların maksut olan manaları fevt olmamak üzere li-ecli'l-ihtisâr ve teshil ancak meâl-i fetvayı tahrir ve tedvin ederek"[1075] kolaylık ve kısaltma amacıyla eserini telif edildiğini söylenmektedir. Çeşmîzâde lede'l-hâce meselenin istihracı gerektiğinde kitaplar arasında bulunmasının zor olduğu, aranan mesele veya benzerinin tespiti için bir nazarla kolaylık bilinebilmesi için mufassal bir fihrist yazdığını dile getirmektedir. Benzer şekilde Hamîdî el-İmâdî de, isteyenin fetvaya kolayca ulaşabilmesi için fihrist şeklinde kaleme aldığını belirtmektedir.[1076]

Fihrist müelliflerinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere fetvaların zamanla çoğalması istenen fetvanın aranıp bulunması zorlaştırmış olmalıdır. Buna karşılık fetva telhislerinde, söz konusu somutlaştırılma çoğu zaman yerini genel kural hüviyetinde izah edilebilecek bir soyutlamaya bırakmaktadır. Bu süreçte fetva, özet ve hüküm odaklı bir yapıya dönüştürülmektedir. Bu tecrid ve telhis faaliyetleriyle yapılan yalınlaştırma işlemi sadece fetva metninde bulunan kelime fazlalığın elenmesi anlamında olmayıp metni pratik, dilsel ve maddeleştirilmeye elverişli kılarak daha işlevsel bir hale getirmektedir.

Âkifzâde'nin mukaddimede eseri telif sebebini açıklarken, özellikle mübtedîlerin tedavülde olan meseleleri ihtiyaç anında muteber eserlerden, şerhlerden ve fetvalardan tespit etmede zorlandıklarını belirtmekte ve onlara yardımcı olma amacıyla eseri yazdığını dile getirmektedir.[1077] Takip ettiği bu usulde, nakil ve Türkçe yazılan fetvalar dahil pek çok yerde, ibarelerin nasıl anlaşılması gerektiği veya hangi kaydın önemli olduğu yahut amel edilen görüşün not düşülmesi bu ihtiyacın bir yansıması olarak görülebilir. Bunun yanı sıra fetva telhislerini içeren *Revâyih*'ten uzun pasajlar

[1074] Fındıklı Süleyman Efendi, *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 1187-001), Ib.
[1075] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 2.
[1076] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 3; Hamîdî el-İmâdî, *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâyi'l-Aliyye* (Yusuf Ağa Kütüphanesi, 393/24), 184a.
[1077] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, IIIb.

alıntılayarak kullanması, müellifin yalnızca fetvanın kendisini değil, ondan çıkarılan özet bilgiyi aktarmayı hedeflediğini göstermektedir. Nitekim Kitâbü'l-vakıf gibi bazı kitap başlıklarında neredeyse *Revâyih* dışında başka bir eserden nakle yer vermemesi bu yönüyle dikkat çekicidir.[1078]

Bu çerçevede, fetvaların yorumlaması, bunu Türkçe olarak ifade etmesi, fetva telhislerini hem bizzat uygulaması hem de bu türden eseri methederek başvuru kaynağı olarak kullanması, eserin telif amacıyla ilişkili olarak; mübtedî kadı ve müftülerin bu konuda güçlük çektiğini göstermektedir. Bu durum, fıkıh meseleleri somutlaştırarak daha kolay anlaşılmasını sağlayan fetvaların; bir dönem sonra çokluğu veya kadıların ilmî anlamda yetersizlikleri sebebiyle hüküm çıkarmada, illeti tespit etmede ve mefhumu anlamada yeterli gelmediğini; özetleme, soyutlaştırma ve yalınlaştırma yoluyla mahiyetinin daha rahat kavranabilecek formatta dizayn edilmeye ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir. Ancak fetva fihristlerine dair çok sayıda mecmuanın olmaması ve bir gelenek haline gelmemesi, bu tespitin genelleştirilmesinden ziyade bazı Osmanlı alimlerinin bu hususa dikkat çekerek ilmî faaliyetlerde bulunduğunu göstermesi bakımından değerlendirilmelidir. Özellikle bu faaliyetlerin kodifikasyon öncesi zaman dilimine tekabül etmesi ayrıca dikkate şayandır.

Bu bağlamda dikkat çekici bir husus, fetva fihristlerinin yalnızca kolaylık sağlaması değil, aynı zamanda müelliflerinin fetvalar üzerinde yürüttükleri ilmî mesâinin keyfiyetidir. Zira telhisler, fetvanın yalnızca soru cevap formatından çıkarılarak özet haline getirilmesinden ibaret değildir. Zeyd, Amr ve Hind gibi temsilî isimlerin fetvadan çıkarılması kimi zaman alternatif bir kelimeye ihtiyaç bırakmazken kimi zaman onun yerine geçebilecek ve meseleye uygun düşen fıkhı terim ile ifade edilmiştir. Nitekim *Behce* fetvasında "Zeyd" şeklinde geçen kişi[1079] Âkifzâde'nin telhisinde "rabbü'l-mâl"e dönüşmüştür.[1080] Aynı fetvada "meta" şeklinde yer alan mal, Âkifzâde'nin telhisinde "mal-ı mudârebe" olarak yazılmaktadır. Yine fetvalarda yer alan "duyûn-u terekesinden ezyed olduğu halde fevt olan" ifadesi telhislerde "medyûnen fevt" olarak ifade edilmiştir.[1081] Benzer şekilde "def`e ikame-i beyyine"[1082], "huzûr-u gaibe tevkif"[1083] ve "mübâne medhûl bihâ"[1084] gibi sözcükler de fetvalarda olay örgüsü içerisinde uzunca anlatılan ibarelerin kısaltılmış ve terimleşmiş biçimleri temsil etmektedir. Dolayısıyla bu kısaltma, yalnızca bazı kelimelerin metinden çıkarılması şeklinde gerçekleşmemekte; kimi zaman fıkhî terim kullanımı yoluyla da sağlanmaktadır. Her ne kadar incelenen tüm fetva telhislerinde bu tür terimselleşme görülmese de, telhis sürecinde mümkün olduğunca tecrîde yönelme müellifin telif amacı ve ilmî birikimiyle yakından ilişkidir. Nitekim Âkifzâde, Fındıklı Süleyman

[1078] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88a-100b.
[1079] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* (Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, V1417), 272b.
[1080] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 240b.
[1081] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), II.
[1082] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 148a.
[1083] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 148a.
[1084] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 40.

Efendi'nin *Fihrist-i Behce* adlı eserinde geçen iki fetva telhisini hatalı bularak, isabetli gördüğü şekliyle yeniden düzenlemiş ve bu yönüyle telhis edilen fetvayı tahsis etmiştir.[1085]

Mezheplerin yerleşik öğretisine uygun düşen fetvaların düzenleme (tashih), soyutlama (tecrîd) ve kısaltma (telhis) yoluyla fürû fıkıh metinlerine girdiğini ve bu şekilde mezhep doktrinini geliştirdiğini dile getiren Wael Hallaq, muteber fıkıh metinlerinin kaynakları arasında fetvaların kullanılmış olmasını delil getirerek bazı örneklerle açıklamaktadır.[1086] Fetva fihristlerinin ise daha çok on sekizinci yüzyıl itibarıyla kaleme alınması dikkate alındığında, telhis faaliyetlerinin Midilli'nin ifadesiyle fetvadan soyut veya yarı soyut fıkhî hükme geçişi başka bir değişle ön kodifikasyonun işaretleri olarak okunması, dönemsel açıdan mümkün görünmektedir.

Şeyhülislâm fetvalarının *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'ye kaynak oluşturmasına bir örnek veren Aykan ise, makalesinde Ali Efendi'nin *Kunye* üzerinden akıllılık beyyinesinin delilik beyyinesine evla olduğuna dair İmam Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih ederek Osmanlı uygulamasına taşıdığını, bu fetvanın mahkemelerde uygulandığını ve nihayetinde *Mecelle*'ye aktarılarak maddeleştiğini ifade eder.[1087] *Mecelle* şârihi Ali Haydar Efendi "Akıl beyyinesi cünûn veya ateh beyyinesi üzerine tercih olunur" şeklindeki 1767. Maddeye *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin fetvasını telhis ederek nakil yazmaktadır.[1088] Aynı maddeye Mesud Efendi ise *Mir'ât-ı Mecelle*'de *Tenvîru'l-ebsâr*'dan nakil göstermektedir.[1089]

Müelliflerin açıklamalarından anlaşıldığı üzere daha çok pratik kaygılarla hazırlanan olan bu mecmualar, ihtiyaç esnasında kadı ve müftülerin daha kolay hüküm vermelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu eserlerde müelliflerin fetva telhislerinin fetvanın aslının yerine alacağını ima etmedikleri; aksine fıkhî meselenin asıl fetva mecmuasında bulunup bulunmadığını, varsa hangi bölümde yer aldığını ve kısaca hükmün ne olduğunu tespit etmeyi kolaylaştırmayı hedefledikleri görülmektedir. Özellikle *Fihrist-i Behce*'de, metindeki fetva telhislerinin asıl mecmuada nasıl bulunacağına dair teknik bilgiler verilmektedir.[1090] *Revâyih*'de ise fihrist şeklinde kaleme alındığı, öncellikle burada meselenin bulunup daha sonra asıllarına müracaat edilmesinin amaçlandığı açıkça belirtilmektedir.[1091] Ayrıca giriş kısmında bazı meselelerin takdim ve tehiri sebebiyle asıl mecmuadaki fetvanın bulunmasını zorlaştırdığı ancak bunu kolaylaştırmanın mülahaza edilmediği çünkü asla vasıl olan kişinin bu kitaba müracaattan müstağni kalacağı dile getirilir.[1092] Bu ifadeler, telhis

[1085] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 251a.
[1086] Hallaq - Midilli, "Fetvalardan Fürûa", 274.
[1087] Yavuz Aykan, "From the Hanafi Doxa to the Mecelle: The Mufsi of Amid and Genealogies of the Ottoman Jurisprudential Tradition", *Forms and Institutions of Justice Legal Actions in Ottoman Contexts*, (2018), 7-8.
[1088] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 4/3191.
[1089] Mes'ûd Efendi, *Mirât-ı Mecelle*, 711.
[1090] Fındıklı Süleyman Efendi, *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ* (Murad Molla, 1187-001), Ib.
[1091] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 1; Bu mecmuayı Şükrü Özen, fetva fihristleri türünün güzel bir örneği olarak nitelendirmektedir Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 271.
[1092] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), I.

faaliyetinin asıl fetvanın yerine geçmesi değil, hükmün özüne dair genel ve yönlendirici bir bilgi sunarak aranan sonuca hızlı bir şekilde ulaşmayı hedeflendiğini göstermektedir. Bu anlamda müelliflerin nakil yerine telhisi tercih etme hususunda, bir tereddüt taşıdıkları da görülmektedir. Bu tereddüdün, doğrudan nakil almanın ilmî usule daha uygun kabul edilmesi ve bu yönde yerleşik bir geleneğin bulunmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu durum müelliflerin, pratik ihtiyaçlar ile ilmî gelenek arasında; naklin otoritesi ile telhisin kısaltma yoluyla hatalı hüküm üretme ihtimali arasında bir denge gözeterek, vicdanî ve ilmî sorumlulukta hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim fetâvâ fihristlerinde, fetvanın işlevselliğini arttırmakla birlikte hukukî kaynak olarak görülmemesine dair müelliflerin yaptığı vurgular, bu tereddüdün açık bir yansımasıdır.

Son olarak fetva telhislerinin yaygınlaşmama sebepleri arasında, çoğunlukla XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanması ile *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin hazırlanışı arasındaki sürenin görece kısa olması, nukûllü mecmuların daha yaygın biçimde telif edilerek bir gelenek halini alması, nakil almanın ilmî sorumluluk gereği daha güvenilir bir yöntem olarak görülmesi ve kısa süre sonra muteber fetva kitaplarının matbu olarak neşredilmesiyle birlikte erişim ve anlama imkânlarının artması gibi hususlar zikredilebilir. Ancak konuya dair açık verilerin sınırlı olması, meselenin genelleştirilmiş sonuçlara ulaşmayı güçleştirmektedir. Bu çerçevede telhis faaliyetlerine dair yaygın bir gelenek oluşmamasına rağmen; fetva metninin daha soyut ve maddeleşmeye elverişli bir forma doğru dönüştürülmesi bakımından dikkate değer bir ilmî yönelime işaret ettiği ve bu yönüyle ön kodifikasyon süreciyle ilişkilendirilebileceği ileri sürülebilir.

Fetva fihristleri arasında Âkifzâde'nin mecmuasında sıkça kullandığı ve fetva fihristlerin en güzel örneği olarak nitelendirilen[1093] eser *Revâyihu'z-zekkiyye fî fihrisi'l-fetâva't-Türkiyye*'dir. Şeyhülislâm Şerifzâde Atâullah Mehmed Efendi (ö. 1226/1811) tarafından kaleme alınan eser müellifin vefatı sebebiyle yarıda kalarak Kitabü'l-icâre'ye kadar gelinmiş ve sonrasında Gedizli Mehmed Efendi (ö. 1837) eseri temize çekerek derlemiştir. Eserde müellif fetâvâ-yı mütedâvileden *Fetâvâ-yı Feyziyye, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Behcetü'l-fetâvâ ve Netîcetü'l-fetâvâ*'da bulunan fetvaların manaları fevt olmamak üzere, kısa ve kolaylık sağlanması amacıyla telif ettiğini belirtmekte ve her bir fetva mecmuası için rumuz göstermektedir. Mecmuada müteaddid olan fetvalar da ortak bir cümlede ifade edilerek telhis edilmiştir. İkili fetvanın kısaltılmasında *Netîce – Behce*[1094], *Ali Efendi – Feyzullah Efendi*[1095], *Ali Efendi – Behce*[1096], *Ali Efendi – Netîce*[1097], *Feyzullah Efendi – Netîce*[1098] ve *Feyzullah Efendi – Behce*[1099]

[1093] Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 271.
[1094] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 183, 234.
[1095] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 66, 175, 176, 199, 216.
[1096] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 65.
[1097] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 143.
[1098] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 35.
[1099] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 63, 171, 189.

fetvaları görülmektedir. Bunlar arasında Ali Efendi ve Feyzullah Efendi'nin benzer fetvalarının bir cümlede kısaltılması en sık karşılaşılan durumdur. Metinde geçen ikili fetva telhislerinin dışında üçlü olarak *Ali Efendi – Feyzullah Efendi – Behce* fetvaları da ortak bir cümle ile kısaltıldığı görülmektedir.[1100] Hamiş kısmında verilen ek bilgilerle bazen ikili fetva telhisinde aynı meselede benzer başka bir fetvanın olduğu da not düşülmüştür. Örneğin metinde geçen Ali Efendi ve *Netîce* fetvalarının kısaltılması hakkında *Behce*'de de benzer bir fetvanın bulunduğu nakil verilmeden belirtilmektedir.[1101] Bu durum göz önüne alındığında metinde içerisinde az sayıda geçen üçlü fetva telhisleri, hamişteki bilgilerle artmaktadır. Âkifzâde'nin de sıkça atıf verdiği hamişteki bu değerlendirmelerin metne ciddi katkı sağladığı açıkça görülmektedir.

Âkifzâde'nin eserinde yer verdiği diğer eser Şemʿdânizâde Fındıklı Süleyman Efendi (ö. 1193/1779) tarafından telif edilen *Behcetü'l-fetâvâ Fihristi (el-Fihristü'l-Kâmiş li-Behceti'l-fetâvâ)* adlı eserdir. Mukaddimede belirtildiği üzere, *Behcetü'l-fetâvâ*'da bazı meselelerin uygun bölümlerde zikredilmeyişi nedeniyle okuyucunun meseleleri daha kolay bulmasını sağlamak amacıyla kamil bir fihrist hazırlamaya kendini mecbur hissettiğini dile getirmektedir. Eserin tertibinde *Behce* fetvalarını kısaltarak, özet halinde her bir fetvayı kitâb ve bâb başlığında vermektedir. Kitâb ve bâb başlıklarını içeren fihriste "fihrist-i sağir"[1102], fetvaları telhis ettiği metin kısmında ise "fihrist-i kebîr" adını vermektedir. Bu mecmuada sadece *Behce* fetvalarının telhisleri bulunmaktadır.

Bu eserlerin dışında, telhis ve fihrist geleneğinin genel karakterini göstermesi bakımından birkaç eserden de örnekler verilebilir. Bunlardan biri *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâyi'l-Aliyye*'dir. Eserin müellifi Hâmid b. Ali ed-Dımeşkî el-İmâdî (ö. 1171/1758) Şam müftüğünde bulunmuş ve bu görevde iken vefat etmiştir.[1103] Ali Efendi'nin fetvalarını hem Arapça'ya tercüme edildiği hem de kısaltarak telhis formatında sunulduğu bu eser yaklaşık altmış bir varaktır. Müellif mukaddimede, Ali Efendi fetvalarını Arapçaya çevirdiğini, şerʿî meseleler ve kanunî sorular için bunları topladığını ve fıkıhta tecrübeli kişinin en ufak nazarla şerʿî olan ile kanunî olanın arasını ayırabileceğini vurguladıktan sonra bu evrakı isteyenlerin kolayca ulaşabilmesi için "fihris" şeklinde derlediğini bildirmektedir. [1104] Hâmîd Efendi'nin mukaddimesinde şerʿi-kanunî ayrıma vurgu yapması ve mecmuayı fihris şeklinde yazdığını dile getirmesi önemlidir. Burada müellifin fetva kısaltmalarına fihris adını verdiği açıkça görülmektedir. Diğer bir eser *Hulâsatü'l-ecvibe*'dir. Çeşmîzâde Mehmed Halis (ö. 1297/1879) tarafından Âkifzâde'den çok sonra kaleme alınan eser *Behcetü'l-fetâva*, *Netîcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ve *Fetâvâ-yı İbn Nüceym*'in fetva telhislerini

[1100] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 150.
[1101] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 142.
[1102] Fındıklı Süleyman Efendi, *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ* (Murad Molla, 1187-001), Ib-Vb.
[1103] Saffet Köse, "İmâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/171.
[1104] Hamîdî el-İmâdî, *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâyi'l-Aliyye* (Yusuf Ağa Kütüphanesi, 393/24), 184a.

içermektedir. İki cilt halinde basılan eser tablo şeklinde tertîb edilmiştir. Fetva telhis faaliyetinin yanında Arapça olan İbn Nüceym fetvalarını aynı zamanda hem tercüme hem de telhis yapmaktadır. Mukaddime kısımda kadı ve müftülerin ihtiyaç esnasında aranana meseleyi bulmak için pek çok esere müracaat ederek vakit harcadığı ve bu problemi ortadan kaldırmak adına pratik cevaba ulaşma noktasında onların işlerini kolaylaştırmak maksadıyla yazdığını belirtir.[1105]

2.3.1.1. Bir Fetvanın Telhisleri

Muteber fetva mecmualarında *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Ali Efendi* ve *Fetâvâ-yı Feyziyye* başta olmak üzere İbn Nüceym'in fetvasının telhislerinden bazı örnekler, Âkifzâde'nin eserine aldığı veya bizzat kendi yaptığı ihtisarlardan seçilerek verilecektir.

- *Behcetü'l-Fetâvâ Telhislerine Dair Örnekler*

Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) fetvalarını içeren ve Osmanlıda mütedavildeki dört mecmuadan biri olan *Behcetü'l-fetâvâ*, dönemin kadı ve müftüleri tarafından itibar gördüğü ve müracaat kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Behcetü'l-fetâvâ'nın Kitâbü'l-velâ bahsinde geçen fetvayı[1106], Atâullah Efendi "Ebeveyni mu'tak olunan babası tarafından mevla-yı atâkası kalmayıp anasının mu'takının oğlunun oğlu kalsa terekesini eminü beyti'l-mâl alır"[1107] şeklinde telhis ederken Fındıklı Süleyman Efendi "babası ve anası mu'tak olan Zeyd fevt olup kimesnesi olmasa ancak anasını i'tâk edenin oğlu olsa varis olmaz, beytü'l-mâl alır."[1108] ve Âkifzâde *Behce* fetvasına atıfla "Baba tarafından kimesne kalmasa dahi yine ana tarafına velâ yoktur"[1109] şeklinde özetlemektedir.

Behcetü'l-fetâvâ'da bulunan aslî fetva, soru-cevap formu ve Hind-Beşir isimleriyle mesele bir olay örgüsü çerçevesinde şekillenmiştir. Telhislerde ise soru-cevap yapısı ortadan kaldırılarak hüküm tek cümlede ifade edilmiştir. Fındıklı Süleyman Efendi yalnızca Zeyd ismini muhafaza ederken Atâullah Efendi ve Âkifzâde şahıs isimlerine tamamen yer vermeksizin fetvayı özetlemektedir. Bununla birlikte telhisler arasında soyutlama derecesi bakımından da farklılık bulunmaktadır. Atâullah Efendi ve Fındıklılı Süleyman Efendi, fetvanın miras sonucunu bağlı kalarak "beytü'l-mâlin terekeye varis olması" hükmünü öne çıkarırken Âkifzâde meseleyi daha ileri düzeyde soyutlayarak doğrudan "ana

[1105] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 3-4; Ömer Menekşe, "Bir Fetva Emini: Çeşmîzâde Mehmed Hâlis Efendi (ö.1297/1879) ve Hulâsatü'l-Ecvibe Adlı Eseri", *Din ve İnsan Dergisi* 4/7 (28 Haziran 2024), 15.
[1106] "Babası mu'tak, anası mu'taka olan Hind, fevt olup babası tarafından mevlâ-yı utekâsı kalmayıp anasının mu'takının oğlunun oğlu Beşir kalıp gayrı kimesnesi olmasa, tereke-i Hind'i Beşir mi alır yoksa emîn-i beytü'l-mâl mi? el-Cevâb: Emîn-i beytü'l-mâl alır." Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 140.
[1107] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fî fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 80.
[1108] Fındıklı Süleyman Efendi, *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ* (Murad Molla, 1187-001), 13b.
[1109] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 64b.

tarafına velâ bulunmadığı" kaidesi üzerinden ifade etmektedir. Böylece fetvada yer alan somut miras problemi, Âkifzâde'de velâ hukukuna dair genel ve kaide şeklinde bir hüküm cümlesine dönüşmektedir.

Kitâbü'l-meʾzûn'da geçen *Behce*[1110] fetvasını Âkifzâde, "Abd-i mezun mal-ı mudârebeyi rabbü'l-mâle irsâl etse mevlâ taarruz edemez"[1111] şeklinde telhisi verirken; Süleyman Efendi "Abd-i mezun ahar ile mudârebe eder"[1112] ve Çeşmîzâde Mehmed Efendi "Zeyd'in abd-i mezunu Amr Bekir'den mudârabe tarikiyle aldığı akçe ile diyar-ı ahardan emtina iştira ve Bekir'e irsâl eylediği emtina-i mezkurayı Zeyd ahz eylese Bekir Zeyd'den istirdâd eder"[1113] şeklinde ifade etmektedir.

Fetvanın aslında yer alan olay örüntüsü, ilk iki telhiste dikkati çekecek ölçüde kısaltılarak özetlenmiş, "mudarebe tariki", "diyar-ı ahar", "şu kadar akçe alıp" ve "meta iştira ettikten sonra" gibi kelime grupları metinden çıkarılarak dolaysız bir anlatım tarzı tercih edilmiştir. Çeşmîzâde Mehmed Efendi ise bu unsurları kullanarak metni nispeten daha ayrıntılı biçimde sunmaktadır. Yine Zeyd-Amr-Bekir isimlendirmesine ilk iki telhiste tamamen kaldırılarak, Çeşmîzâde'nin telhisinde üç isim de muhafaza edildiği görülmektedir. *Fihrist-i Behce* müellifi Fındıklı Süleyman Efendi, fetvanın orijinalinde vurgulanan "mevlanın taarruzu" unsurunu belirtmeden mutlak bir şekilde kısaltırken; Âkifzâde bu vurguya bağlı kalarak fetvayı ihtisar etmiştir. Âkifzâde telhisinde "mal-ı müdarebe", "rabbü'l-mâl"ve "taarruz" kelimeleriyle kavramsallaştırma yoluyla bir ihtisarın gerçekleştiği görülmektedir.

Kitabü'l-mezûn'da geçen başka bir *Behce* fetvası[1114] bu bağlamda örnek teşkil etmektedir. Bu fetvaya Âkifzâde, "Abd-i mezun medyununa karz-ı meblağ ve bazı eşya îdâʿ edip abd eşya ile meta şira edip fevt olmağla mevlası meblağ-ı mezburu ve metaı kabz eylese abdin mal-ı meksûbu ve merhûnu olmazsa mevlâ evlâdır. Gurema hisse ver ya hakkımızı malikden ver deyu mevlaya mütalebe edemezler"[1115] şeklinde telhis ederken; Fındıklı Süleyman Efendi'nin "Zeyd abd-i mezununa karz verip aldığı metâʿı iştira edip medyûnen fevt oldukta Zeyd metâʿı kabz eder, abdin mal-ı meksûbu ve merhûnu olmamağla dâinler hisse yahut hakkımızı ver diyemezler"[1116] ve Çeşmîzâde Mehmed Efendi'nin "Zeyd abd-i mezunu medyununa şu kadar akçe ikrâz ve şu kadar eşya îdâʿ edip abd-i mezbur eşya-i mezkûra

[1110] "Zeyd'in abd-i meʾzunu Amr mudarebe tarikiyle Bekir'den şu kadar akçe alıp baʿdehu meblağ-i mezbûr ile diyar-i aharda metaʿ iştira ettikden sonra Amr metaʿı Bekir'e irsal eylese hala Bekir metaʿı kabzetmek istedikde Zeyd 'Kulum iştira etmekle benim olmuş olur' deyu metaʿı Bekir'e vermeyip tegallüben kabzeylese Bekir metaʿı Zeyd'den almağa kadir olur mu? el-Cevâb: Olur". Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* (Veliyyüddin Efendi, V1417), 272b.
[1111] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 240b.
[1112] Fındıklı Süleyman Efendi, *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ* (Murad Molla, 1187-001), 52b.
[1113] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 2/136.
[1114] "Zeyd medyûn olan abd-i meʾzunu Amr'a şu kadar akçe ikrâz ve şu kadar eşya îdâʿ ve teslim ettikden sonra Amr eşya-i mezbûre ile metaʿ iştira edip meblağ-i mezbûr ve metaʿ yedinde iken Amr fevt olup Zeyd meblağ-i mezbûr ile metaʿı kabzeylese Amr'ın yedinde mal-i meksûb ve mevhûbu olmamakla dâinler Zeyd'e 'Meblağ-i mezbûr ve ol metaʿdan bize hisse yahud Amr zimmetinde olan hakkımızı damin ol' deyu cebre kadir olurlar mı? el Cevâb: Olmazlar". Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* (Veliyyüddin Efendi, V1417), 272a-272b.
[1115] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 240b.
[1116] Fındıklı Süleyman Efendi, *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ* (Murad Molla, 1187-001), 52b.

ile metâʿ iştira edip akçe ve metâʿ yedinde iken fevt olsa dâyinleri meblağ-ı merkum ve ol metâʿdan bize hiss ver ve yahud abd-i mezbûr zimmetinde olan hakkımızı dâmin ol diyemez"[1117] olarak eserlerinde yer bulmaktadır.

Behce fetvasının telhisleri olan her üç metin de soru-cevap formundan çıkarılarak tek bir cümle halinde sunulmuş; olay akışı kısaltılmış ve somut vakadan soyutlamaya yönelinmiştir. *Fihrist* ve *Hülâsa* müellifleri fetvada geçen isimlendirmeyi sınırlandırarak sadece "Zeyd" ismini kullanırken Âkifzâde, isimlendirmeye hiç yer vermeyerek daha soyut bir anlatım tarzı tercih seçmektedir. Buna karşın; Âkifzâde'nin telhisinde "karz-ı meblağ", "bazı eşya îdâʿ edip abd eşya ile meta şira edip" ve "meblağı mezbur" gibi kelimelerin aynısıyla verilmesi pasajı uzatmakta ve tam bir telhis görüntüsü vermemektedir. Yine Çeşmîzâde Mehmed Efendi de buna yakın bir üslup takip ederek metni uzatmaktadır. Fındıklı Süleyman Efendi, "medyûnen fevt" ibaresiyle terimleştirerek ihtisar etmektedir.

- *Netîcetü'l-Fetâvâ Telhislerine Dair Örnekler*

Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1143/1730) azlinden Şeyhülislâm Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) ikinci meşihât dönemine kadar görev yapan şeyhülislâmlara ait fetvaları içeren *Netîcetü'l-fetâvâ*, dönemin kadı ve müftüleri için başvuru kaynağı hüviyeti taşıyan önemli bir eserdir. Matbaanın kurulmasından sonra basılan ilk fıkıh kitabı olan *Netîcetü'l-fetâvâ*'da 1237/1822'de Üsküdar matbaası tarafından Gedûsî'nin tertîbi ile basılmıştır. [1118]

Kitâbü'd-dava'da yer alan *Netîce* fetvasını[1119] Âkifzâde "Deyn dava olunup müddeʿa aleyh dahi filan gaib üzerine havâle-i sahiha ettin idi deyu defʿe ikame beyyinesi huzur-u gaibe tevkif hakkında mesmuʿa ol[ur]" şeklinde ihtisar ederken Çeşmîzâde aynı fetvayı "Zeyd Amr'dan deyn dava edip ol dahi deyn-i mezkurum ile seni meğer [?] ben havâle ettiğim siz dahi kabul eylediniz deyu Zeyd'in inkarına mukırdan müddeasını ispat eylese halas olur"[1120] cümlesiyle kısaltmaktadır.

Her iki ihtisarda da *Netîce* fetvası, soru-cevap formatından çıkarılarak tek bir cümlede ifade edilmektedir. Ancak Zeyd-Amr-Bekir isimlendirmelerini Âkifzâde hiç kullanmazken, Çeşmîzâde Zeyd-Amr ismini vererek olay örgüsünü daha belirgin kılmaktadır. Âkifzâde fetvayı özetlerken "müddeʿa

[1117] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 2/136.
[1118] Asım Cüneyd Köksal - Bahtiyar İstekli, "Matbaada Basılan İlk Fıkıh Kitabı: Netîcetü'l-Fetâvâ", *220. Yılında Üsküdar Matbaası*, (2023), 109; Saffet Köse, "Netîcetü'l-Fetâvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/26-27; Üsküdar Matbaasında Netîcetü'l-fetâvâ'dan önce, fıkıh ile ilgili bazı risalelerin basıldığı görülmektedir. 1218/1803 tarihinde basılan Risâle-i Birgivî matbada basılan ilk dini kitap olarak kabul edilmektedir. 1219/1804 tarihinde Şûrutu's-salat adıyla namaza dair kısa bir risale basılmıştır. bkz. Kemal Beydilli, "İstanbul'daki İlk Türk Matbaalarında Basılan Kitaplar", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A. Ş.) Yayınları, 2015), 7/561.
[1119] "Zeyd Amr'dan 'Zimmetinde falan cihetden şu kadar akçe hakkım vardır' deyu dava ettikde Amr 'Ben seni ol kadar akçe deynim ile Bekir'in üzerine havâle edip her biriniz havâleyi kabul etmişdiniz' deyu dava ve Zeyd inkar eylese Amr müddeasını vech-i şerʿi üzere Bekir'in huzurunda isbat edince Zeyd'in mutalebesinden halas olur mu? el-Cevab: Olur." Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265), 369.
[1120] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 2/67.

aleyh", "havâle-i sahiha", "def`e ikame-i beyyinesi" ve "huzur-u gaibe tevkif" kelime gruplarıyla daha yoğun fıkhî dil kullanmakta; ayrıca davanın dinlenmesini ve kişinin borç mutalebesinden kurtulmasını gaib huzurunda davasını ispat etmesine bağlı olduğuna özellikle vurgu yapmaktadır. Çeşmîzâde ise fetva metnine daha bağlı kalarak kelime düzeyinde kısaltma yoluyla ihtisarı gerçekleştirmektedir.

Kitâbü'n-nikâh başlığında yer alan bir diğer *Netîce* fetvası[1121] ihtisarlara örnek verilebilir. Atâullah Efendi bu fetvayı "Mübâne medhûl bihasını iddet içinde tezevvüç ve kable'd-duhûl ve'l-halve tatlîk eylese nikah-ı sânîde olan müsammayı tamamen vermemeğe kadir olmaz"[1122] olarak kısaltırken Çeşmîzâde "Talak-ı bain ile mutallakasını iddeti içinde mehir tesmiyesiyle tezevvüç ve kable'd-duhul tatlik eylese mehr-i mezkur kâmilen lazım olur"[1123] olarak vermektedir.

Netîce'de yer alan bu uzun fetvayı Atâullah Efendi, *Revâyih*'de kısaltarak özetlemektedir. Müellif, Zeyd ve Hind isimlerine yer vermeden ve olay örgüsünü somut vakadan soyutlayarak fetvayı bir kaide formunda dile getirmektedir. Fetvanın aslında yer alan "zevce-i medhûl bihası Hind-i talak-ı bain ile tatlik" yerine "mübâne medhûl bihasını"; "iddet-i münkaziye olmadan" yerine "iddet içinde", ve tekrarlanan "şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle" ve "nikâh-ı sânîde tesmiye olunan mehir" yerine "müsammayı" denilerek terim kullanmak suretiyle de yalınlaştırmayı tercih etmektedir. Çeşmîzâde Mehmed Efendi de benzer şekilde Zeyd ve Hind isimlendirmeleri yer vermeden benzer bir soyutlamayı yapmaktadır. Ancak Mehmed Efendi, farklı olarak fetvanın aslında geçen "kable'd-duhûl ve'l-halve" ibaresini sadece "kable'd-duhul" şeklinde almaktadır. Atâullah Efendi'nin "mübâne medhûl biha" şeklindeki ifadeyi ise "talak-ı bain ile mutallaka" olarak vermeyi tercih etmektedir.

- *Fetâvâ-yı Ali Efendi Telhislerine Dair Örnekler*

Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) fetvalarını içeren ve Osmanlıda tedâvüldeki dört mecmuadan biri olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, muteber fetva mecmuaları arasında yer almakta ve kadı ile müftüler için önemli bir başvuru kaynağı hüviyetini taşımaktadır. Bu mecmuanın tamamı Hâmîd el-İmâdî tarafından fihrist şeklinde fetva telhisleri yapılarak Arapçaya çevrilmiştir. Diğer mecmualarda ise bazı fetvaların telhisleri mevcut olup aşağıda birkaç örnek verilmiştir

Kitâbü'l-vesâyâ'da geçen Ali Efendi fetvasını [1124] Çeşmîzâde "Sağirin babası sağirin menzilini semen-i misliyle nefsi için iştira eylese sahih olur"[1125] şeklinde verirken Hâmid el-İmâdi " اب محمود الحال

[1121] "Zeyd zevce-i medhûl-bihası Hind'i talak-ı bain ile tatlik ettikden sonra iddeti münkaziye olmadan Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve kable'd-duhul ve'l-halve Hind'i tatlik eylese halen Hind nikah-i sanide tesmiye olunan mehrini tamamen Zeyd'den almak istedikde Zeyd mücerred kable'd-duhul ve'l-halve tatlik etmekle tamamen vermemeğe kadir olur mu? el-Cevab: Olmaz". Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 54.
[1122] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 40.
[1123] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 1/38.
[1124] "Mahmûdu'l-hâl Zeyd sağîre kızı Hind'in mülk menzilini semen-i misliyle nefsi için iştirâ eylese sahih olur mu? el-Cevab: Olur". Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1289, 2/255.
[1125] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 2/210.

لو اشترى دار بنته له جاز"[1126] ifadesiyle Arapça telhis etmekte ve bu ifade "mahmûdü'l-hâl olan baba, kızının evini kendisi için satın alsa caiz olur" şeklinde tercüme edilebilir. Âkifzâde ise Ali Efendi'nin bu mesele ile ilgili diğer fetvalarını da kapsamına alarak "Eb, sağîrin malını akar olsun menkul olsun semen-i misliyle belki gabn-ı yesir ile dahi nefsine şira ve gayri beyʿi nafizdir. Lâkin eb mahmûdu'l-hâl olmak şartıyla müsevviğ-i şerʿî şart değildir"[1127] cümlesiyle genel kural hüviyetinde özetlemektedir.

Ali Efendi fetvasına yapılan üç telhiste de fetva soru-cevap formatından çıkarılmış ve Zeyd-Hind isimlere yer verilmemiştir. Ancak telhislerin içerik ve kapsamı bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Âkifzâde'nin telhisinde "akar olsun menkul olsun", "semen-i misliyle belki gabn-ı yesir ile dahi" ve "şira ve gayri bey" ifadeleriyle daha geniş bir yelpazede fetva genişletilmiş ve bir kaide haline getirilmiştir. Ayrıca babanın mahmûdü'l-hâl olması şartıyla müsevviğ-i şerʿînin aranmayacağı vurgulanmaktadır. Çeşmîzâde Mehmed Efendi ise fetvanın aslına bağlı kalarak "menzil" ve "semen-i misli" ifadelerini kullanmış ancak bu telhiste de babanın mahmûdu'l-hal olma durumu atlanarak metne dahil edilmemiştir. Hâmid Efendi'nin ihtisarında ise Arapça ifade edilmesinin yanı sıra babanın mahmûdu'l-hâl olduğu aslına uygun olarak tekrar edilmiş ancak "semen-i misil" olma hususu cümleye alınmamıştır.

Ali Efendi fetvasının telhisine dair diğer bir örnek Kitâbü't-talak'ta[1128] geçen fetvadır. Âkifzâde bu ifadeyi "Ahar diyâra giden bir sene tamamına dek gelmezsem irâdetin elinde olsun deyip gelmese sene tamam olduğu mecliste nefsini tatlik edecek mübâne olur. O mecliste nesne söylemese olmaz"[1129] şeklinde ihtisar etmektedir. Çeşmîzâde ise "Zeyd ahar diyâra gitmek üzere iken zevcesine bir seneye dek gelmezsem irâdetin elinde olsun deyip gidip sene tekmilinde mezbura nefsini tatlik eylese mübâne olur"[1130] ve Hâmid Efendi "ان ما جئت الى سنة فارادتك بيدك فطلقت نفسها في مجلس تم فيه السنة بانت"[1131] olarak tertîb etmektedir.

Ali Efendi fetvasına dair yapılan üç ihtisarda Zeyd-Hind isimleri ve olay örgüsü kısaltılarak benzer ifadelerle fetva sadeleştirilmiş ve hüküm öne çıkarılmıştır. Bununla birlikte, telhislerde tam anlamıyla soyutlama yapıldığı söylemek güçtür. Bu konuda uzun bir değerlendirme yapan Âkifzâde, bu hükümlerin "iradetin elinde olsun" lafzının ikâʿ babında örf olmayan beldede geçerli olduğunu, örf olan beldede ise süre tamamlandığında kadının mübâne olacağını ifade etmektedir.[1132]

[1126] Hamîdî el-İmâdî, *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâyi'l-Aliyye* (Yusuf Ağa Kütüphanesi, 393/24), 241a.
[1127] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 286a.
[1128] "Zeyd ahar diyara gitmek üzere iken zevcesi Hind Zeyd'e 'Beni tatlik eyle' dedikde Zeyd 'Bir sene tamamına dek gelmezsem iraden elinde olsun' deyip gittikte bir seneye dek Zeyd gelmese, Hind bir sene tamam olduğu mecliste nefsini tatlik edecek Hind mübâne olur mu? el-Cevâb: Olur". Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1289, 1/96.
[1129] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b.
[1130] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 1/56.
[1131] Hamîdî el-İmâdî, *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâyi'l-Aliyye* (Yusuf Ağa Kütüphanesi, 393/24), 188a.
[1132] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b-41a.

- *Fetâvâ-yı Feyzullah Efendi Telhislerine Dair Örnekler*

Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Feyziyye* Osmanlı'da kadı ve müftülerin en çok başvurduğu dört mecmuadan biridir. Feyzullah Efendi fetvalarına dair yapılan ihtisarlara dair örnekler aşağıda verilmektedir.

Kitâbü'l-büyûʿda yer alan fetvayı,[1133] Atâullah Efendi "Mangır rayiç iken istikrâz ve istihlak ettikten sonra kâsid olsa yevm-i kabzda kıymetini vermek istedikte adedince akçe alırım denilmez"[1134] şeklinde kısaltmaktadır. Telhiste fetva olay örgüsünden ve soru-cevap formatından çıkarılarak bir cümlede derlenmiş aynı zamanda Zeyd ve Amr arasındakı karz muamelesi doğrudan "istikrâz" kelimesiyle terim yoluyla bir yalınlaştırma gerçekleştirilmiştir.

Kitâbü'l-kefâle'de yer alan fetvaya[1135] Atâullah Efendi "Zeyd karındaşıma şu kadar karz ver deyip baʿdehu ben vereyim demese kefil olmuş olmaz"[1136] şeklinde verirken Çeşmizâde "Zeyd Amr'a karındaşım Bekir'e şu kadar karz ver deyip ol dahi vermiş olsa Zeyd kefil olmuş olmaz"[1137] olarak ihtisar etmektedir. Her iki telhis işleminde fetva soru cevap formatından çıkarılmış olsa da Zeyd-Amr isimleri ve olay örgüsü bulunmasından dolayısıyla tam bir soyutlama yapılmamıştır. Atâullah Efendi, kefilin "vereyim "sözünü söylememiş olmasın vurgu yaparken Mehmed Efendi bunu zikretmeyip salt emrin söylemesi durumunda karzın verilip verilmemesinden bağımsız olarak kefaletin gerçekleşmeyeceğini dile getirmektedir.

Kitâbü'd-davada yer alan Feyzullah Efendi fetvasını[1138] Âkifzâde "Zât-ı zevç olmayan merre üzerine 'Baban seni sağirinde bana nikah etti' deyu dava edip ikame-i beyyine edemese adem-i ilme merre tahlif olunduğuna"[1139] şeklinde kısaltmaktadır. İhtisarda fetva soru-cevap formatından çıkarılmış, Zeyd-Hind isimlendirmesine yer verilmemiş ve "kimsenin zevciyetine ikrar etmeyen Hind", "şuhûd-u mazharlarında" ve "tezvic edip kabul etme" gibi ayrıntılara girilmeden sadeleştirilmiştir. Metinde geçen "yemin verdirme" sözcük grubu yerine "tahlif" terimi kullanılmıştır.

[1133] "Mangır rayiç iken Zeyd Amr'dan şu kadar mangır karz alıp mesârifine sarfla istihlak ettikden sonra mangır kâsid olsa Amr ol mangırların yevm-i kabzda altından ya gümüşten olan kıymetini Zeyd'den taleb ettikde Zeyd vermeyip 'Ol kadar mangır veririm' demeğe kadir olur mu? el-Cevab: Olmaz". Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye* (İstanbul: Amire Matbaası, 1266), 272.

[1134] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 228.

[1135] "Zeyd Amr'a 'Karındaşım Bekir'e malından şu kadar akçe karz ver' deyip lâkin baʿdehu 'Ben daminim' demeyip Amr dahi malından Bekir'e ol kadar akçe karz verse Zeyd mücerred böyle demekle meblağ-i mezbura kefil olmuş olur mu? el-Cevab: Olmaz." Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 277.

[1136] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 235.

[1137] Mehmed Halis Efendi, *Hülâsatü'l-ecvibe*, 2/25.

[1138] "Zeyd zât-i zevc olmayıp ve kimesnenin zevciyetine ikrar etmeyen Hind'den 'Baban Amr seni sığar halinde bana şuhûd mahzarlarında tezvic edip ben dahi kabul etmişdim' deyu dava ve Hind inkar edip Zeyd müddeʿasına ikamet-i beyyine edemese Hind'e adem-i ilme yemin verdirmeğe kadir olur mu? el-Cevâb: Kavl-i müftâ-bih üzere olur". Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 377.

[1139] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 152a.

2.3.1.2. Müteaddit Fetva Telhisleri

Fetva fihristlerinin güzel bir örneği olarak nitelendirilen ve Şeyhülislâm Atâullah Efendi'ye ait *Revâyıhu'z-zekiyye fî fihrisi'l-fetâva'z-zekiyye*'de dikkatleri çeken başka bir husus, müteaddit fetvaların ortak bir cümle halinde özetlenmesidir. Bir arada ifade edilen fetvaların bazıları ufak kelime farklılıkları dışında hemen hemen aynı forma sahip iken bazıları biraz daha farklıdır.

Kitâbü'l-büyûʿda yer alan *Behce* fetvası[1140] ile *Netîce* fetvası[1141] tek cümlede "Arsasını beyʿ eylese müstakar olan eşcar bilâ zikr dahil olur"[1142] ibareleriyle *Revâyih*'de telhis edilmiştir. *Behce* ve *Netîce* fetvalarında zikredilen somut olay Zeyd-Amr isimlendirmelerine gerek görülmeden telhiste soyutlaştırarak tek bir kaide şeklinde özetlenmiş ve fetvanın hükmünü etkilemeyecek ayrıntılar cümleden çıkarılmıştır. Terim kullanmak suretiyle ihtisar edildiği söylenememekle birlikte "bilâ zikr" ifadesiyle daha öz bir ibare tercih edilmiştir.

Kitâbü'l-vakıf'ta geçen Ali Efendi fetvası[1143] ile *Netîce* fetvası,[1144] *Revâyih*'de "Vakfiyye olmayıp gallesinin nısfını müderrise ve maadası saire verile gelmiş olsa mütevelli müderrise 'Şartı ispat eyle ve illâ nısfı tamamen vermem demeye kadir olmaz"[1145] ifadeleriyle ihtisar edilmiştir. Bu telhiste de terimlerle yapılan bir kısaltma faaliyeti yerine yalınlaştırılma suretiyle özetlendiği görülmektedir. Fetva soru-cevap formundan çıkarılmış, Zeyd ismi kullanılmamış ve olay anlatısı aza indirilmiş ancak tam bir kaide şekline getirilmemiştir.

Feyzullah Efendi[1146] ve *Behce*[1147] fetvalarına dair bir örnek Kitâbü'l-vedîʿa'da geçmektedir. İki fetvayı Atâullah Efendi *Revâyih*'de "İstanbul'da Amr'ın dükkanına vazʿ edip baʿdehu ikisi dahi

---

[1140] "Zeyd mülk arsasını Amr'a beyʿ eder oldukda 'Şu kadar arsayı sana şu kadar guruşa beyʿ eyledim' deyip Amr dahi iştira ve kabzedip ol arsada müstekar olmak vechi üzere garsolunan eşcar beyʿde sarihan zikrolunmasa halen Amr ol eşcarı zabtetmek istedikde Zeyd 'Eşcar zikrolunmamakla beyʿde dahil olmaz' deyu Amr'ı menʿa kadir olur mu? el-Cevâb : Olmaz". Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* (Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 121), 276.

[1141] "Zeyd karar için garsolunan eşcarı müştemile olan mülk arsasını Amr'a beyʿ eder oldukda 'Arsayı sana beyʿ ettim' deyip eşcarı zikretmese eşcar dahi arsaya tebeʿiyyet ile beyʿ-i merkûma dahil olur mu? el-Cevâb: Olur". Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 226.

[1142] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 197.

[1143] "Bir vakfın kadîmden vakfiyesi olmayıp lâkin kadîmden gallesinin nısfı vâkıfın bina eylediği mederesenin müderrisine, mâadası mütevekki ve sâir mürtezikaya verile gelmiş olsa, mütevelli ol mederesenin müderrisi Zeyd'e 'Şart-ı vâkıf bu vech üzere olduğunu ispat eyle ve illâ gallenin nısfını sana tamamen vermeyip nısfının öşrünü nefsim için alıkorum' deyip amel-i kadîmi tağyire kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz." Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1266), 1/199.

[1144] "Bir vakfın gallesi kadimden beş sehim itibarıyla iki sehmi ol vakfın mütevellisine ve iki sehmi vakıfın bina eylediği medresenin müderrisine ve bir sehmi sair mürtezikaya verilegelmiş olsa halen mütevelli ol medresenin müderrisi Zeyd'e 'Şart-ı vâkıf bu vecih üzere olduğunu isbat eyle ve illâ vermem' deyu amel-i kadimi tağyire kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz." Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 172.

[1145] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 143.

[1146] "Zeyd şu kadar mangırını İstanbul'da Amr'a îdaʿ ve teslim edip Edirne'ye geldikden sonra Amr meblağ-ı mezbûru İstanbul'da vaki menzilde koyup baʿdehu ol dahi Edirne'ye gelse Zeyd Amr'a 'Meblağ-ı mebûru İstanbul'dan getirip Edirne'de bana teslim eyle' deyu cebre kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz." Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 416; Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Erzurûmî Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 346), 170a.

[1147] "Zeyd şu kadar eşyasını İstanbul'da Amr'ın dükkanında vedîaten vazʿ edip baʿdehu ikisi dahi Edirne'ye gittiklerinde Zeyd Amr'a 'Eşyamı Edirne'ye getir, anda bana teslim eyle' deyu cebre kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz." Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 495.

Edirne'ye gittiklerinde Zeyd Amr'a Edirne'ye götür diyemez"[1148] şeklinde tek cümlede özetlemektedir. İhtisarda mekan isimleri, Zeyd-Amr isimleri aynı şekilde kalarak sadeleştirilme faaliyeti yapılmış, kaide şekline getirilmemiştir.

2.4. Tercih Sebeplerini Gerekçelendirmesi

Mecelletü'l-mehâkim'de mezhep içi ihtilafların çözümünde tercih edilen görüş, çoğu defa iftâ alametleriyle işaret edilmekte; böylece kadı ile müftülere hangi görüşün uygulamada esas alınacağı açık bir biçimde gösterilmektedir. Âkifzâde'nin tahrir ve değerlendirmelerinde kullandığı bu alâmetler, klasik Hanefî fetva usulü terminolojisiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Bununla birlikte müellif, Türkçe ve Farsça kullandığı ibareler ile açık ifadeler aracılığıyla da tercih edilen görüşleri ortaya koymaktadır. Söz konusu alâmetler yalnızca tercihi göstermekle kalmayıp, aynı zamanda görüşün kuvvet derecesini de göstermekte ve bu yönüyle hükmün sıhhat derecesini anlama açısından önem taşımaktadır.

Tercih edilen görüşün belirtmesinde kullanılan iftâ alâmetleri, kuvvet derecesi bakımından bir hiyerarşiyi göstermektedir. Âkifzâde'nin tahrirlerinde nadiren rastlanan "bi'l-icmâ"[1149] ve "bi'l-ittifak"[1150] ibareleri, görüş birliğini ifade etmesi bakımından iftâ alemetleri arasında en kuvvetli alâmetlerdir.[1151]

Hanefi fetva usulünde "fetva" lafzını taşıyan ifadeler, tercih bakımından diğerlerine göre daha güçlü kabul edilmektedir.[1152] Âkifzâde, sıklıkla "aleyhi'l-fetvâ"[1153], "müfâ bih"[1154] ve "eftâ bihî"[1155] ifadeleriyle fetvada esas alınacak görüşü ortaya koymaktadır. İbn Âbidîn, hasr ifade eden "aleyhi'l-fetva" ve "bihî yüftâ" ile nakledilen görüşlerin, "el-fetvâ aleyh" veya "yüftâ bihi" ile nakledilen görüşten daha kuvvetli olduğunu dile getirmektedir.[1156] Âkifzâde'nin tahrirlerinde "yüftâ bih" ifadesi ise rastlanmamıştır. Bunun yerine, iki yerde Ali Efendi'nin fetvasına işaretle "eftâ bihî" ibaresi ve bir yerde de Kayseri müftüsü Mustafa Efendi'nin bir fetvasında zikredilmiştir.[1157] Müellif, Türkçe tahrirlerinde bu ifadelerin yanı sıra "deyu fetva vermiştir", "fetvası bunadır" ve "kavl-i mezbur üzere fetva vermişlerdir"[1158] gibi Türkçe ifadelerle fetva verilen görüşü açıkça belirtmektedir.

[1148] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 383.
[1149] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 117a, 160a, 225b, 226a.
[1150] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 62a, 89b, 119b, 286b.
[1151] Ahmet Yaman, *Fetva Usulü ve Adabı* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2019), 107; Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, "Şerhu'l-Manzûmeti'l-Müsemmât bi-ʿUkūdi Resmi'l-Müftî", *Mecmûʿatü Resâʾil İbn Âbidîn* (İstanbul: Dârü's-Saʿâde, 1907), 2/38; Ebü'l-Feyz Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Risâle fî Edebi'l-Müftî*, ed. Osman Şahin (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 85.
[1152] Yaman, *Fetva Usulü ve Adabı*, 107; İbn Âbidîn, "Şerhu'l-Manzûmeti'l-Müsemmât bi-ʿUkūdi Resmi'l-Müftî", 2/38; el-Aynî, *Risâle fî Edebi'l-Müftî*, 85.
[1153] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a.
[1154] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 62a, 62b, 176b, 216b, 32b, 153b.
[1155] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13b.
[1156] İbn Âbidîn, "Şerhu'l-Manzûmeti'l-Müsemmât bi-ʿUkūdi Resmi'l-Müftî", 2/39.
[1157] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13a, 156a, 240a.
[1158] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 102a.

Fetva ifadesiyle yapılan tercih dışında zikredilebilecek bir diğer ifade ise "mana-yı müftâ bih"dir. Âkifzâde'nin, hakkında fetva verilmediği halde "bir müftî iftâ eylese hasen olur"[1159] şeklindeki kavillerden ve fıkhî muhakemeden yola çıkarak bir meseleyi "mana-yı müftâ bih"[1160] şeklinde nitelendirmesi, bu görüşün müftâ bih derecesine yaklaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İhtilafî meselelerde tercih edilen güvenilir görüşün belirtilmesinde kullanılan başka ifadeler de bulunmaktadır. Bunlar arasında genel kabule göre "esah", "sahih"ten; "ahvat"[1161] ise "ihtiyat"tan daha kuvvetli görülmektedir.[1162] Eserde "zahir" kelimesi sıkça kullanılmakla birlikte ism-i tafdîl kalıbıyla gelen "azhar" ifadesi tahrirlerde bulunmamaktadır."İtimad olur" ve "muʿtemed" ifadeleri de güvenilebilecek ve esas alınabilecek görüşü belirtmektedir. "İtimad" kelimesi de benzer şekilde tercih bildiren bir mahiyet taşımakta;[1163] bazı yerlerde doğrudan genel bir tercih ifadesi olarak, bazı yerlerde ise bir müellife izafe edilerek "İbn Nüceym'in itimadı" şeklinde eserde kullanılmaktadır. Metinde en çok yer alan diğer ifade ise "râcih"tir.[1164] Tercih edilen kavil anlamında kullanılan bu kelimenin karşılığındaki diğer görüş için "mercûh"[1165] ifadesi de kullanılmıştır. Yine eserde sıkça geçen ifadelerden biri de "muhtâr"[1166] olup hem genel hem de "Ebû Leys muhtarıdır" şeklinde isim nispetiyle de kullanılmıştır. Bu bağlamda "ihtiyar" kelimesi de "Ebû Leys ihtiyarı"[1167] ve "Eimme-i Harizm ve Semerkand bunu ihtiyar etmişlerdir"[1168] gibi çeşitli şekilde mecmuada geçmektedir. Diğer bir ifade ise "savâb"[1169] ve onun bir derece altını ifade eden "savâba akrabtır"[1170] ibaresidir. Ancak ism-i tafdîl hali olan "asveb" kelimesi mecmuada rastlanmamıştır. Eserde sıkça geçen "evlâ" ibaresi, kimi zaman iki kavil arasında evlâ olanı vermekte; kimi zaman da "fetvaya evlâ olan" şeklinde fetva ile ilişkilendirilerek kullanılmaktadır.[1171]

Mecmuada az kullanılan ifadelerden biri "enseb" olup bir yerde "amel etseler enseb görünüyor"[1172] şeklinde geçmektedir. Diğeri ise "mercû" ifadesi olup İmam Ebû Hanîfe'nin kavli için "mercû ileyh kavil"[1173] şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca "evfâk" kelimesi de bir yerde görülmekte olup "fetvâya evfâk"[1174] ibaresiyle yer bulmaktadır. "Hak" kelimesi de doğruyu göstermesi bakımında tercih ifadeleri arasında bulunmakla birlikte eserde az sayıda kullanılmıştır. Yine nadir görülen alâmetler

[1159] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b.
[1160] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120a.
[1161] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259a, 112a.
[1162] el-Aynî, *Risâle fî Edebi'l-Müftî*, 85-86; İbn Âbidîn, "Şerhu'l-Manzûmeti'l-Müsemmât bi-ʿUkūdi Resmi'l-Müftî", 2/38-39.
[1163] el-Aynî, *Risâle fî Edebi'l-Müftî*, 85-86; İbn Âbidîn, "Şerhu'l-Manzûmeti'l-Müsemmât bi-ʿUkūdi Resmi'l-Müftî", 2/38-39.
[1164] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a, 61b, 65b, 125a, 222a, 156a, 230b.
[1165] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 125a.
[1166] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 68b, 132b, 242a, 158a, 162a, 206b, 220b, 222b.
[1167] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 157b.
[1168] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 155a.
[1169] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 251a, 256b.
[1170] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 230a.
[1171] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37b, 123a, 165a, 60a, 157b.
[1172] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 55b.
[1173] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1174] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 216b.

arasında "hasen"[1175] ve "makbul"[1176] ibareleri yer almakta olup, bunlar daha ziyade müellifin istinbâtını veya belirli bir kavli tasvip ettiği durumlarda kullanılmaktadır.

Eserde Arapça ibareler dışında kullanılan bazı ifadeler de mevcuttur. Bunlardan "şehrâh" ve "bercâ" kelimeleri birer meselede geçmektedir. Farsça asıllı olan şehrâh, "asıl, büyük cadde, yol"[1177] ve mecazen "doğru ve açık yol selamet yolu" anlamlarına gelir. "Bercâ" kelimeside Farsça olup "yerinde, tam, sahih ve münâsip olan"[1178] anlamlarına gelmektedir.

Âkifzâde'nin tahrirlerinde; kendi görüşünü, tercihini veya kanaatini belirtmek için kullandığı bazı hususî bazı ibareler bulunmaktadır. Bunlar arasında "fehm-i âcizânem buna vasıl olmuştur"[1179], "fehm-i âcizânem bu gûnedir"[1180], "fakire sunûh eden budur"[1181], "lâha el-fakir", "fehm-i zâyîfânem bu gûne oldu"[1182], "fehm-i zâyîfânem budur ki"[1183], "tahkîk-i fehm hasıl olur"[1184], "fehm-i kâsırânemiz üzere şu cihete"[1185], "fakire itminân derecesinde zann-ı muteber hasıl oldu"[1186], "fakire zahir olan"[1187], "zann-ı âcizânemde hakk"[1188], "zann-ı galib"[1189], "zann-ı fakirânem"[1190] gibi ifadelerdir. Bu kalıplar ve benzeri açıklamalar, Âkifzâde'nin yalnızca rivayetleri nakleden bir müellif olmadığını; aksine, nakledilen görüşleri değerlendiren ve kendi kanaatini tahkikî bir yaklaşımla ortaya koyan bir fakih kimliğini sergilediğini açıkça göstermektedir.

Bir kısım ifadeler ise müellifin istidlal, tahkik ve kıyas süreçlerinin ardından ulaştığı görüşün muteberliğini ortaya koymaya yöneliktir. Bunlar arasında "taʿlîl-i fıkhı iktizasınca"[1191], "kavâid-i fıkhiyye muktezasınca istinbâten rey'im"[1192], "nazar-ı fıkıh"[1193], "ayn meselesine kıyasen nazar-ı kelîlâne"[1194], "bu nakil iktiza eder ki"[1195], "bu tahkik iktiza eder ki"[1196], "müstebân"[1197] ve "nümâyân"[1198] gibi ifadelerle kanaatini temellendirmekte ve gerekçelendirmektedir.

[1175] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a, 61b, 119b.
[1176] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 147a, 5a, 11a.
[1177] Hüseyin Remzî, *Lügat-ı Remzî*, 1/740.
[1178] Hüseyin Remzî, *Lügat-ı Remzî*, 1/170.
[1179] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 238a.
[1180] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 158b.
[1181] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 238b.
[1182] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 61a, 68b.
[1183] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 230b.
[1184] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 70a.
[1185] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105a.
[1186] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 161a.
[1187] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 201a.
[1188] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51b.
[1189] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 62a, 116b.
[1190] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 131a.
[1191] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123a-123b.
[1192] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1193] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 183b.
[1194] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 192b.
[1195] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176a.
[1196] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233a.
[1197] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 253b, 264a.
[1198] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123b, 165a, 295b, 167b.

Âkifzâde, mecmuada uygulamaya dönük olarak esas alınan görüşün hangisi olduğunu da sıkça vurgulamaktadır. Buna dair en çok kullandığı ibare "maʿmûl bih"dir. Benzer şekilde "amel olunur" ve "amel-i hükkâm" gibi ifadeler de uygulamaya işaret etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Âkifzâde'nin tercih dilinde dikkate aldığını diğer bir husus ise bir görüşün "tasrîh" veya "tashîh" edilmesidir. Tahrirlerinde yaklaşık yüz kırk yerde "tasrih", "sarih" veya "tasrîh edilmiş/musarrah kavil" vurgulamakta ya da meselenin tasrîhinin istendiği görülmektedir.[1199] "Tashih" ise görece daha az olmakla birlikte metinde dikkate değer bir yer tutmaktadır. Bu ifadelerin Âkifzâde tarafından sıkça kullanılması, mezhep içerisinde yerleşmiş ve lafzen açık biçimde ifade edilmiş musarrah görüşlere öncelik verdiğini göstermektedir. Bu durum müellifin sarih biçimde ortaya konulmuş görüşlere verdiği önemi yansıtmakta ve aynı zamanda ihtilaflı meselelerde tercih yaparken benimsediği yaklaşım hakkında da fikir vermektedir.

Âkifzâde'nin ihtilaflı meselelerde tercihini gösteren alâmetlerin yanı sıra, hükmü etkileyen unsurların da yer yer açıkça metinde zikredildiği görülmektedir. Bu çerçevede müellifin tercih sebeplerine ve değerlendirme yöntemine dair genel bir tablo ortaya çıkmaktadır. Âkifzâde'nin tahrirleri, daha çok mezhepteki musarrah görüşler etrafında şekillenmekle birlikte; Osmanlı hukuk ve toplum düzeni içerisinde uygulamayı dikkate alarak, tedavüldeki fetva ve örf ile uyum da gözetilmektedir. Bu doğrultuda tahrirlerinde zikredilen mahkeme uygulamaları, örf, fesâd-ı zaman, zaruret, evâmir-i sultâniyye, fıkhî kaideler ve maslahat sebepleri bu başlıkta örneklerle ele alınacaktır.

2.4.1. Mahkeme ve Örfî Uygulamalar

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, mübtedîlere yardımcı olmak amacıyla kaleme aldığı bu mecmuada, özellikle fetvalar arasında hangisinin tercih edildiğini kimi zaman açıkça tahrirlerle, kimi zaman yukarıda zikredilen iftâ alemetleri aracılığıyla koymaktadır. İhtilafı fetvaların çözümünde örf ve mahkeme uygulamalarına yapılan vurgu dikkat çekmektedir.

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, kendi dönemindeki uygulamaları tahrirlerinde sıkça vurgulamaktadır. Eserde bu uygulamalara; "fi zamânınâ", "amel-i kazâ böyle câridir", "bu sırra binâen muhâkemede", "diyârımızda *Behce* fetvasıyla amel olur", "mehâkimde", "amel-i hükkâm", "maʿmûl bih", "amel olunur", "amel câridir", "el-yevm", "amel-i kudâti'l-yevm", "mehâkimde amel dahi bu gûnedir", "mehâkimde amel mütehakkıktır", "hüküm ve amel ederler", "müftâ bih ve maʿmul bihtir" gibi ibarelerle işaret edilmektedir. Bu durum yerleşik uygulamanın tercih sürecinde belirleyici bir unsur olarak öne çıktığını göstermekte ve Âkifzâde'nin ihtilaflı meselelerde yalnızca kuvvetli olan görüşü

[1199] Örnekler için bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38a, 40b, 41a, 77b, 93b, 114b, 118a, 119b, 189b, 192b, 199a, 211b, 213a.

değil, aynı zamanda uygulamada istikrar kazanmış ve toplumda yerleşmiş örfî teamülleri de esas alarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirme yaptığını göstermektedir. Bu yönüyle müellifin yaklaşımı, teorik ile pratik uygulama arasında denge kurmaya yöneliktir.

Örfî uygulamaların hüküm üzerinde belirleyici rolünün açık biçimde görüldüğü alanlardan biri, talâk ve kefalette kullanılan lafızlardır. Âkifzâde "iradetin elinde olsun" tabirinin, bâin talak anlamında örf haline geldiği beldelerde talâk-ı tefvîz değil, îkâʿ-ı bâin olarak değerlendirileceğini belirttir ve bu doğrultuda verilen *Behce* fetvasını esas alır. Müellif tahririnde, konuyla ilgili ihtilafı örf ekseninde çözümlemekte; "örf muktezâsınca diyârımızda *Behce* fetvasıyla amel olunur"[1200] ifadesiyle de hem örfün belirleyiciliğini hem de söz konusu fetvanın uygulamadaki ağırlığını vurgulamaktadır.

Kefalet lafızları bağlamında ele alınan "borcum deynim" ifadesi de örf ve bağlam birlikte değerlendirilerek yorumlanmaktadır. Âkifzâde, bu tabirin kefalet makamında güçlü bir iltizâm edatı olduğunu belirtir.[1201] Buna göre söz konusu ifade, kefalet bağlamında kullanıldığında hem iltizâmda sarih olması hem de örfte bu şekilde yerleşmiş bulunması sebebiyle kefalet lafızlarından sayılır; ancak bağlamın dışında mücerret söylendiğinde ise bu lafızla kefalet kurulmaz.[1202]

Âkifzâde'nin eserinde aldığı "borcum deynim" sözünün kefalet lafızlarında sayılıp sayılmayacağı meselesi, sonraki literatürde de karşılık bulmuştur. Nitekim Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*'da 622. maddenin şerhinde, bu meselenin klasik ve muteber kitaplarda açık biçimde bulamadığını, ancak Âkifzâde'nin mecmuasında bulduğunu belirtmekte; ayrıca bu sorunun Fetvâhane'ye sorulduğunu ve şifâhen kefalet lafızlarından olduğuna dair bir cevap verildiğini de eklemektedir.[1203]

Kadınların nefsini icâre verme meselesinde Âkifzâde, "fesad havfı olmadıkça merʾe nefsini merʾe-i uhraya îcârı tecviz etmişlerdir ve amel-i kuzzat bunun üzerindedir"[1204] diyerek "fesâd havfının bulunmaması" kaydıyla caiz görülen görüş çerçevesinde mahkeme uygulamasının şekillendiğini belirtmektedir. Bu yaklaşım, hükmün yalnızca nazarî olarak değil, uygulamanın da vurgulandığını göstermektedir.

Şehâdet bahsinde, şahitlerin kimliğinin tespitinde dedenin zikredilmesinin gerekip gerekmediği meselesinde Âkifzâde, Ankaravî'den verdiği nakiller üzerinden uygulamalara işaret etmektedir. İlk

[1200] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[1201] "Pek akvâsı olduğu diyarımızda örf olmağla makam-ı kefalette 'Borcum, deynim, benden al, ben veririm.' tabirleri kefâlet olmak zâhirdir. Amma mukaddem kefâlet tabirimizden gaflet olunmaya ki makam-ı kefâlet, 'Kefilimsin.' deyu meselen suâl olunmak gibi ya 'Kefil ol.' deyu emr olunmak gibi yahut 'Bu benim kefilimdir.' demek gibi; hulâsa bunun gibi makamda 'Borcum.' demek belâ 'Kefilim, kefâlet hasebiyle borç edindim.' demektir. İltizamda sarîh ve örf câridir. Lâkin bu makamda mücerred 'Borcum.' demek kefâlet olmadığına mehâkimde amel câridir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120a.
[1202] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120a.
[1203] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2/925.
[1204] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 225b.

nakilde baba ve dede adının gerekeceğini diğer nakilde ise Acem diyarında gerekmediğine ifade edilmektedir. Müellif ise tahririnde, Osmanlı uygulamasında, dedesi yerine "zikr-i san'at"ın yeterli görüldüğünü ve mahkeme uygulamasının bu yönde cereyan ettiğini belirtmektedir. Bu değerlendirme, kimlik tespitine ilişkin unsurun örf ve uygulama çerçevesinde değerlendirildiğini göstermektedir.[1205]

Beyʿ başlığında altın ve gümüş karşımı eşyanın nesîe yoluyla satışı meselesinde mahkeme uygulamasına değinmektedir. Altın ve gümüşün eşyadan zararsız şekilde ayrılması mümkün olmadığı durumda, bu tür eşyanın nesîeten satışı sahih görülmeyip ibrâ-i semen de mümkün olmamaktadır. Âkifzâde, bu durumda mahkemelerde hibe yoluna başvurulduğunu ifade etmektedir.[1206] Âkifzâde'nin ifadelerinden, ribâdan kaçınmak amacıyla mahkemelerde hibe usulünü benimsendiği anlaşılmaktadır.

Tercihi'l-beyyinât başlığında ise beyʿ bi'l-vefâ davalarında, kendi dönemlerindeki uygulamaya atıfla vefâ beyyinesinin evla olduğunu belirtir.[1207] Âkifzâde ayrıca icâreteyn meselelerine dair hükümlerin, her ne kadar şerʿî kaidelere aykırı gibi görünse de, kavânîne mebni, zarureten ve ʿumûm-i belvâ gerekçeleriyle benimsendiğini vurgulamaktadır.[1208] Bu değerlendirme, uygulamada ortaya çıkan ihtiyaçların ve yaygınlığının hüküm değerlendirmesinde göz önünde bulundurulduğunu açıkça göstermektedir.

Âkifzâde, borçlunun sefere çıkması hâlinde alacaklının vadeli borç için hâkim kararıyla kefil talep etmesinin, her ne kadar Zâhirü'r-Rivâye'ye aykırı görülse de müftâ bih ve maʿmûl bih olduğunu belirtmektedir.[1209] Nafaka bahsinde ise gaib koca adına zevce için nafaka takdirinin kefil alınması ve istidâne emriyle gerçekleştirilmesinin İmam Züfer kavli üzerine maʿmûl bih olduğunu ifade ederek uygulamayı vurgulamaktadır.[1210]

Âkifzâde, sağîrin babası, velisi veya vasîsinin talâk ve muhâlea akdine yetkili olmadıklarını ifade ettikten sonra, mahkemede sağîrenin muhâlea ettirildiğini ve mehir konusunda dâmin olduklarını dile getirmektedir. Buna göre, bulûğ sonrasında sağîre hulʿ bedeli olan mehirin düşmesine razı olmaması

[1205] "Lâkin ced zikri Arap'a has olup Acem'de, yani mâadâ-yı Arap'ta, zikir-i sanat ced makamına ikame olunmağla gâliben mehâkimde amel cereyan eder. Nakl-i âtiye itimat etmişlerdir ki budur. Bu nakilden müstebân oldu ki bu diyarlarda mutlakan tarifte ced zikri lazım değildir. Sanatına nisbet ced zikri makamına kâimdir ve amel-i kuzzât bunun üzerinedir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 138b.

[1206] "Gümüşlü ya altınlı şey nesʾeten beyʿ bilâ zarar tahallus mümkün olmayanlarda sahih olmaz. Bu takdirce ibrâ-ı semen dahi olmaz. Binâen ala zalik mehâkimde onları hibe ettirirler." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 109b.

[1207] "Şirâ ve beyʿ rehinden evlâdır. Lâkin beyʿ bi'l-vefâya rehin ahkâmı icrâ olurken vefâ beyyinesi evlâ olduğuna fî zamânînâ fetvâ verirler. Vefâ dava eden bâyiʿ olsun, müşteri olsun, rehin hibe bi-gayri ivazdan ve sadakadan evlâdır. Amma hibe bi'l-ivazın intihâen beyʿ olduğu için rehinden akvâdır." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 165a.

[1208] "Malûm ola ki icâreteyn meselelerinde memâlike ferâğ gibi ve sâir hilâf-ı kavâid-i şerʿiyye görünen fetvâlar kavânîne mebnî ve teʾsîs-i kavânîn-i mezbûra dahi li-zarûretin dâʿiyeten ve ʿumûm-ı belvâ, velev zayıf olsun, bir kavle binâ olup maʿmûl bih tutmuşlardır. Afallâhu annâ ve an ihvâtinâ'l-müslimîn." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94a.

[1209] "Medyûn âhar diyâra sefer murâd eylese, dâyin deyn-i müeccel için reʾy-i hâkim ile kefil almak müftâ bihdir. Her ne kadar Zâhirü'r-Rivâye'nin hilâfına ise dahi kavl-i mezbûr üzere şeyhülislâm fetvâsı vardır. Maʿmûl bihtir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 118b.

[1210] "Zevce için gâib üzerine farz-ı nafaka edip ancak istidâne için her ne kadar nikâhla hüküm olmazsa dahi beyyine istimâʿ edip kefil ahz ederek takdîr-i nafaka ve emr bi'l-istidâne, İmâm Züfer kavli ve maʿmûl bih olduğu sebkat eyledi." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54b.

ve mehirin zevçten tahsil etmesi hâlinde, zevc bu işleme kefil olan o kimseye rücû edebileceği anlaşılmaktadır. Âkifzâde, "amel-i kazâ"nın bu şekilde cereyan ettiğini vurgulamaktadır.[1211]

Hacr meselesinde ise mahcur olan sağîrin bulûğ ile birlikte şerʿan hacr hâlinin sona erdiğini; ancak mahkemelerde ayrıca rüşt ispatının talep edildiğini belirtmektedir. Bu uygulamanın şerʿî bir gereklilikten ziyade, vasinin tazmin sorumluluğundan kurtulması amacıyla ihtiyaten benimsendiğini ifade etmektedir.[1212]

Dönemin uygulamalarına dair dikkat çeken önemli hususlardan biri, bir Şeyhülislâm fetvası veya müftâ bih bir görüş bulunmasına rağmen mahkemelerde uygulanan hükmün farklılaşabileceğine dair kayıtlardır. Bu duruma ilişkin bazı örnekler mecmuada yer almaktadır.

Hulʿ davalarında bedelin belirlenmesine dair mahkeme uygulaması bu bağlamda dikkat çekmektedir. Âkifzâde, hulʿ bedelinde ıskat edilmesi mümkün olan ve olmayan unsurları ayırt ederek, mehir borcu ile geçmiş nafaka borçlarının hulʿ davasında ayrıca zikredilmese dahi sâkıt olacağını; buna karşılık nafaka-i iddet, nafaka-i veled ve meûnet-i süknânın ancak bedelde açıkça tesmiye edilmeleri halinde düşeceğini belirtmektedir. Zira bu haklar "şe'yen fe şey'en" sabit olup henüz tahakkuk etmediği için sukût ve ibrâya elverişli değildir. Nitekim, müstakil oalrak "nafaka-i âtiye"nin de sulh ve ibrâsı sahih görülmemektedir. Buna rağmen Âkifzâde, mahkemelerde maslahat gereğince bu yönde hüküm verildiğini ve bunun "müsâde-i şerʿiyye" kapsamında benimsendiğin ifade etmektedir. Süknâ hakkı ise şerʿî bir hak olması sebebiyle tesmiye edilse de sâkıt olmayacağı, buna karşılık meûnet-i süknâ mali bir yükümlülük olduğundan için ibrâ ve ıskata konu edinilebileceğini eklemektedir.[1213]

Âkifzâde bu davalarda ihtilafı tamamen gidermek amacıyla mahkemelerde "hukûk-u zevciyyete müteallik davalarından ve meûnet-i süknâdan zevcini ibrâ ettin mi?" şeklinde soru yönetildiğini ve bu sorunun hulʿ bedelinin tesbiti ve teʾkidi açısından yeterli görüldüğünü belirtmektedir. Buna göre, hukuk-u zevciyyeye ilişkin ibrâ açıkça zikredilmese dahi bu ifadeyle nikahla sabit olan hukuk-u zevciyyenin sâkıt olacağını ancak meûnet-i süknâ için ayrıca tesmiyenin gerektiğini dile getirir. Bu çerçevede Âkifzâde, süknâ ile meûnet-i süknâ arasında ayrım yaparak, süknânın şerʿî bir hak olması sebebiyle düşürülemeyeceğini, ikincisinin ise ibrâya konu olabileceğini vurgulamaktadır. Âkifzâde, bu uygulamanın Ebüssuûd Efendi'nin bazı fetvalarına aykırı olmasına rağmen mahkemelerde yerleşik bir

[1211] "Sağîrin menkûhası babası ve âhar velîsi ve vasîsi tatlîka ve hulʿa kâdir değillerdir. Ancak sağîreyi muhâlea ettirip mehre dâmin olurlar. Zira sağîre, baʿde'l-bulûğ bedel-i hulʿ olan sükût-ı mehre râzı olmayıp zevçten alırsa, zevç dahi dâmine müracaat eylemek için amel-i kazâ böyle câridir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 33a-33b.

[1212] "Pes, nakl-i sânî muktezasınca hacr ile hâkim ve tenfîz bulunmadıkça âkilen bulûğla hacr-i sağîr mündefiʿa olup baʿde'l-bulûğ tasarrufatı nâfiz olur. Ya sinnen ya cüssesinin bulûğa tahammülü olarak ikrâran bulûğ tahakkukundan sonra tasarrufu nâfizdir. Hacr-i sâbık müstemir değildir. Böyle iken mehâkimde isbât-ı rüşd ettirdikleri hacr-i sâbık izâle için değildir. Onun zevâli bulûğla şerʿandır. Hükme tevakkuf eylemez. Ancak isbât-ı rüşd ettirmek evsiyâdan ihtiyattır. Zira ihtimal ki gayr-i rüşd olarak bâliğ olmuş bulunmağla vasînin malı kendine tesliminde vasiye tazmine fetvâ verilmiştir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 238b.

[1213] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 36b-37a.

uygulama haline geldiğini ve "ibrâ-i âm" ile kocanın tüm hukuk-u zevciyyeten tamamen ibrâ edilmesinin nizaı tamamen ortadan kaldırma hedefini yönelik olduğunu açıkla belirtir.[1214] Bu örnek mahkeme pratiğini ihtilafı gidermeye yönelik olarak kolaylaştırıcı ve maslahat merkezli bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Talak bahislerinde Âkifzâde hulʿ akdinin mahkemede uygulanışını özetler.[1215]

Başka bir örnek ise iddet ve nafaka bahsinde karşımıza çıkmaktadır. Âkifzâde, hâdinenin sağîr için yaptığı harcamaların, hakim kararıyla (farz-ı kâdî) zevc üzerine deyn olarak yüklenmesini ve hâdinenin vefatı halinde veresesinin bu borcu talep edebilmesini mümkün gören uygulamayı, aksine kavil ve fetvalar bulunmasına rağmen "amel-i hükkâm ve nâsa erfak" olarak değerlendirildiğini açıklamaktadır.[1216]

Âkifzâde'nin tahrirlerinde dikkat çeken hususlardan biri de, bazı meselelerde yalnızca nakilleri aktarmakla yetinmeyip bizzat hangi görüşle amel ettiğini açıkça ifade etmesidir. "Bununla amel eyledim" şeklindeki ifadeler, müellifin müftülük veya kadılık zamanlarında bu yönde hüküm vererek uygulamaya aldığını göstermektedir. Nitekim vasi tarafından sulh meselesin istihsânen İmam Ebû Yûsuf'ın kavlinin rüçhanını benimseyerek onunla amel ettiğini belirtmesi; nafaka ve hidâne bağlamında Ali Efendi fetvası yerine Abdürrahîm Efendi'nin fetvasını tercih ederek bu doğrultuda hüküm verdiğini ifade etmesi; yetişkin bakire kızın babasına dammesi meselesinde şeyhülislâm fetvalarına hilafla *Hayriyye* fetvası üzerine amel etmesini vurgulaması ve nezir ile ilgili bir meselede uzun süren araştırma ve istinbât süreci sonrasında *Behce* fetvasını muhalefet etmesine rağmen ulaştığı kanaati esas alarak amel etmesi, bu yaklaşımın somut örneklerindendir. Meyve ve benzeri gıdaları içerisinde kendiliğinden oluşan kurtların hükmüne dair meselede ise, Şafî mezhebinde farklı görüşler olsa da Hanefi mezhebinde mutlak surette haram olduğunu belirtmekte ve "fakir Amasya'da vakt-i iftâmızda fetvâ-yı şerîfe vermişimdir" diyerek özellikle müftülük görevi esnasında buna dair fetva verdiğini vurgulamaktadır. Bu tür ifadeler, Âkifzâde'nin bazı meseller için kadılık veya iftâ görevinde bizzat kendisinin ne yönde amel ettiğini belirterek doğrudan uygulamayı yansıttığını göstermektedir.

[1214] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37a.

[1215] "Pes, racülün ikrâh davası ve sekrâniyyet davası mesmûʿa olmaz. Zira hakkında mâniʿ-i sıhhat-i hulʿ değildir. Lâkin merʾe hakkında muâvaza olmakla merʾenin ikrâh davası mesmûʿa olur ve beyyine onundur. Kavil zevcindir. Merʾe cânibinde muâvaza olduğu için hıyâr-ı şartı merʾe için olursa câiz olur ve zevcin icâb-ı merʾeyi kabulden mukaddem merʾenin rücûʿuyla yahut meclisten ehadühümânın teferrukatıyla bâtıl olur. Amma racül, icâbından sonra rücûʿa kâdir olmaz ve meclisten racülün kıyâmıyla bâtıl olmaz. Bu sırra binâen mehâkimde evvel merʾeye icap ettirirler ki müsâʿade-i rücûʿ ve müsâʿade-i umûm-ı butlân olsun." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 35a.

[1216] "Pes, bu sûrette dahi bi'l-fiil istidâne şart olmayarak emr-i kâdıya binâen hakk-ı hadâne olunca, baʿde kazâʾi'd-deyn mâ-bâkî veresesine intikal eder, miras olur. Sağîrin hissesi nafaka-i âtiyesine sarf olur. Tamam olunca[ya] kadar, baʿdehû yine pederi infak eder. Sağîrin malı yok ise amel-i hükkâm ve nâsa erfak budur. Hilâfına kavil ve fetvâ dahi olsa fe'fhem." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 50b.

2.4.2. Fesâd-ı Zaman

Âkifzâde eserinde fesâd-ı zamana bağlı hüküm değişimlerini çok geniş biçimde tartışmamakla birlikte, zamanın şartlarının fetva ve uygulamaya etkisine yer yer temas etmektedir. "Fî zamânınâ" ibaresiyle sık sık dönemin şartlarına vurgu yapmasına karşılık "fesâd-ı zaman"ı sarih bir şekilde sınırlı sayıdaki meselede kullanmaktadır. Aşağıda bu çerçevede değerlendirilebilecek bazı örnekler ele alınacaktır.

Bunlardan ilki, kız çocuğunun hadenesi hakkında anne ile baba arasında kızın hayız görme veya bulûğ yaşı hususunda ortaya çıkan ihtilaftır. Âkifzâde'de bu ihtilafta annenin kavlinin esas alınacağı rivayeti aldıktan sonra, Çivizâde'nin mecmuasından *Bahr*'dan alınan bu naklin Zâhirü'r-Rivâye'ye dayandığını özellikle vurgular. Buna göre kız çocuğu hayız görünceye kadar annenin veya ninenin yanında kalır. Buna rağmen Âkifzâde, İmam Muhammed'in kavline göre ölçünün hayız yaşı değil müştehât yaşı olduğun; fesâd-ı zaman gereği bu kavlin müfâ bih olarak benimsendiğini ifade etmektedir. Kız çocukları için müştehât yaşı ise dokuzdur. Yaş hususunda anne baba arasında ihtilaf çıkması hâlinde ise taraflara yemin teklif edilmeksizin, hâkimin çocuğun istiğnâ durumuna ilişkin takdiriyle hüküm verileceği ve bu doğrultuda amel edileceği açıklanmaktadır.[1217]

İkinci örnek, terekenin taksimi meselesinde, varisler arasında gaib veya sağîr bulunması durumda hâkimin taksim yetkisine ilişkindir. Âkifzâde, hazır şeriklerin talebi bulunmadıkça hâkimin yalnızca varislerden birinin gaib olması sebebiyle tahrir ve taksim yapmaya yetkili olmadığına dair Ali Efendi fetvası olduğunu; *Netîce*'de ise mahmûdü'l-hâl olan babanın "sağirin hissesini hıfz ederim" sözü üzerine hakimin varislerde sağir bulunduğu gerekçesiyle taksime kadir olmadığına fetvalar yer aldığını belirtmektedir Ancak buna rağmen Âkifzâde, kendi dönemde hakimlerin gaip veya sağîr bulunmasını gerekçe göstererek tahrir ve taksim yaptıklarını; "gaibe kayyum nasp edip hissesini hıfz ettirdikleri" ve "mahmûdü'l-hâl olan babaya vasî nasb eder gibi hıfza ve rüʾyete hüccet verdiklerini" vurgulayarak fetvaların hilafına amelin geldiğini belirtir. Bu durumun, "fesâd-ı zaman binâen evâmir-i sultâniyye sudûruna mebni olmak gerek" şeklindeki ihtiyatlı ifadesiyle, dönemin şartları ve kanûnî düzenlemeler çerçevesinde ortaya çıktığı düşündüğünü dile getirmektedir.[1218] Bu bağlamda Âkifzâde'nin tahririnden "sağîrin ebi velisi iken mahmûdü'l-hâl olduğunu ihbar ettirip vasî nasb eder gibi mal-i sağîri muhafaza ve rüʾyete hüccet vermeleri" ifadesinden, dönemin uygulamasında velî olan babanın mahmûdü'l-hâl olduğunu beyan edilmesinin ardından vasîye benzer şekilde sağîrin malını muhafazaya ehil sayıldığı ve bu hususta mahkemede hüccet verildiği anlaşılmaktadır.

[1217] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[1218] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 254a.

Diğer bir örnek ise âkile üzerine diyetin gerekip gerekmediğine ilişkindir. Âkifzâde, hata ve hata hükmünde olan katillerde diyetin âkile tarafından ödemesine dair genel Hanefî yaklaşımını aktardıktan sonra, kendi dönemlerinde âkileye diyetle hükmedilmediğini açıkça belirtmektedir. Açıklamalarında hata ve hata manasındaki katl örnekleri olarak; mecnûnun kasten öldürmesi, eğimli duvarın yıkılması veya kuyu kazılması sebebiyle meydana gelen ölümleri zikretmekte ve bu durumlarda diyetin "bilâ fark" damân-ı mal gibi doğrudan fâilin üzerine lazım geldiğini ifade etmektedir. Âkifzâde, bu görüşü *Behce* fetvası ve Kuhistâni'den yaptığı nakillerle destekledikten sonra "malûm oldu ki fî zamânınâ âkileye diyet hüküm olunmaz, câninin kendi malında lâzım olur" şeklinde meseleyi "hata veya benzerleri" örnekler üzerinden ele alarak özetlemektedir.[1219]

Osmanlı uygulamasında âkilenin varlığı meselesi, büyük ölçüde Ebüssuûd Efendi'in "bu topraklarda âkile yoktur" fetvası çerçevesine tartışılmıştır. Nitekim Imber, katl meselelerinde Ebüssuûd'un klasik fıkıh kurallarından en belirgin şekilde ayrıldığı hususun, âkileye yönelik fetvası olduğunu ifade eder.[1220] Buna ilâve olarak Osmanlı uygulamasında âkilenin uygulandığına dair açık örneklerin bulunmadığı çeşitli araştırmalarda da ele alınmıştır.[1221] Bu bağlamda Âkifzâde de kendi dönemlerinde âkile ile hükmedilmediğini açıkça dile getirmektedir. Bununla birlikte müellifi, Ebüssuûd Efendi'nin fetvasını zikretmek yerine "el-yevm amel *Behce* fetvası göredir" ifadesiyle *Behce* fetvasını öne çıkarmakta ve doğrudan fetvayı yazmaktadır. Bu fetvayı ise *Kuhistânî*'nin nakli ve İmam Ebû Hanîfe'nin "ale'l-ıtlâk câni üzerine olduğuna" dair görüşüyle güçlendirmektedir.

Geç dönem örneklerinden Bilmen ise, konuyu farklı bir şekilde işlemektedir. *Behce* fetvasına temas etmeden *Kuhîstânî*'den ilgili nakli ve Ebû Bekir el-Esamm'in görüşüne atıfla meseleyi ele almakta; ardından bu yaklaşımın naslara ve içtimaî ehemmiyete aykırı olduğunu, nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hz. Ömer (a.s) döneminde âkilenin uygulandığını ifade ederek eleştirmektedir. Son olarak, âkile usulünün şartları mevcut ve uygulaması mümkün olduğu takdirde faydalı olacağını belirtmektedir.[1222] Bu durum Osmanlı uygulamasında ortaya çıkan yönelimin, yeniden değerlendirmeye konu edindiğini göstermektedir.

Fesâd-ı zamana dair diğer bir örnek, tevatür bilgisi hakkındadır. Âkifzâde, Kitâbü'ş-şehâdet'te tevatürün şehir şartlarına uygulaması meselesini değerlendirirken, dönemin sosyal yapısındaki

[1219] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 262b.
[1220] Ebüssuûd Efendi'nin konuyla ilgili fetvası "Katil ödemeyince onun mensubu olduğu topluluk (âkile) diyeti ödemekle yükümlü müdür? el-Cevap: Bu topraklarda âkıle yoktur" şeklindedir. Colin Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebussuûd Efendi*, çev. Murteza Bedir (Ketebe Yayınevi, 2022), 363.
[1221] Mehmet Aykanat, "Osmanlı'da Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansman Kaynakları", *Sosyoekonomi* 33/65 (17 Temmuz 2025), 434; Mustafa Avcı, "Suç Mağdurlarına Tazminat Ödenmesi Anlayışının Tarihi Gelişimi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24/1 (29 Kasım 2016), 22; Kaşif Hamdi Okur, "Çocuğun Korunması Açısından Âkıle Kurumu", *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, (2010), 436; Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebussuûd Efendi*, 363; İlhan Bulut, "İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Hataen Öldürme Suçu", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 1 (20 Şubat 2018), 59.
[1222] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmûsu*, ed. Ömer Faruk Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, ts.), 3/58.

çözülmeye dikkat çekmektedir. Meşhur ve mütevâtirin hilafına getirilen beyyinenin dinlenmeyeceği meselesi bağlamında ele aldığı tevatürü, "belde-i vâhide ya bükʿa-i vâhide ehlinin cümlesinin malûmu olan" şeklinde tanımlamakta; bu durumun küçük beldelerde gerçekleştiğini ve başta Ali Efendi'nin olmak üzere diğer fetvalardan da anlaşıldığı gibi belli bir sayı şartının bulunmadığını ifade etmektedir. Buna karşılık, İstanbul gibi büyük şehirlerde insanların birbirlerinin hâlinden haberdar olmamaları sebebiyle klasik anlamda tevatürün gerçekleşmesinin güç olduğunu belirtir. Bu tür durumlarda ortaya çıkan şeyin, tevatür değil yalnızca "kesret-i şuhûd" olabileceğini vurgular. Nitekim "adede itibar olmayıp cümle ahalinin marifetine olunca kırk elli altmış eşhâs toplayıp götürmek beyyine-i şerʿiyyeyi men eder; tevatür değildir" sözleriyle, çok sayıda şahidin bulunmasının tek başına tevatür için yeterli gelmediğini açıkça ortaya koyar. Âkifzâde, kesret-i şuhûdun tevatür yerine ikame edilemeyeceğini ve kesret-i şuhûdun ise müretteb olmadığını ifade ederek "bahusu fi zamanına kırk elli yalan şahidi toplamak bir şey değildir" ifadesiyle, dönenim sosyal şartlarında yalancı şahitliğin yaygınlaştığına dikkati çekmektedir. Bu değerlendirme, toplumdaki güven ilişkisinin zedenlendiğine işaret etmektedir. bu çerçevede Âkifzâde'nin tahriri, tevatür ile beyyine arasındaki ilişkiyi değerlendirirken zamanın şartlarını dikkate alan bakış açısını yansıtmaktadır.

Bu örneklerin yanı sıra, fetvâhâneye yönelik eleştirilerinde, kitap istinsahında yapılan hatalara dair tespitlerinde ve bazı tasavvuf risalelerine ilişkin yorumlarında Âkifzâde'nin zamanın fesâdına atıfta bulunduğu görülmektedir.

2.4.3. Zaruret ve İhtiyat

Âkifzâde'nin tahrirlerinde, bazı meselelerde tercihlerin yalnızca kaviller arası mukayese ile değil zaruret gibi dış etkenler çerçevesinde şekillendiğine dair açık atıflar barındırmaktadır. Sayıca sınırlı sayıda olan bu meselelere dair iki örnek bu başlıkta verilebilir.

İcâreteyn meseleleri örnek olarak verilebilir. Âkifzâde, her ne kadar şerʿî kaidelere aykırı gibi görünen fetvalar bulunsa da, bunların kanunlara dayandırılarak ve zaruret sebebiyle, zayıf da olsa bir kavle bina edilerek benimsendiğini açıkça ifade etmektedir. Nitelim "malûm ola ki icâreteyn meseletelerinde memâlike [?] ferâğ gibi ve sâir hilaf-i kavâid-i şerʿiyye görünen fetvalar kavânîne mebni ve te'sîs-i kavânîn-i mezbura dahi li-zarureten dâiyeten ve 'umûm-i belva velev zayıf olsun bir kavle bina olup maʿmûl bih tutmuşlardır"[1223] yönündeki ifadesiyle, hem kanunun hem de zaruretin tercih sürecinde etkili olduğunu belirtmekte ve sonunda Allah'tan af dilemektedir.

İkinci örnek olarak mahkûmların birbirlerine yaptığı şahitliğin kabulüne dair mesele verilebilir. Âkifzâde, hapishanedeki mahbûsların kendi aralarındaki şehadetlerin makbul olmadığına dair

[1223] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94a.

Eflâtunzâde ve diğer bazı kaynaklarda musarrah bir görüşün geldiğini belirtmektedir. Buna karşılık Dede Efendi'nin siyâset risalesinde *Muʿînu'l-Hükkâm*'dan yapılan nakilde, zaruret sebebiyle şehadetlerinin kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Âkifzâde, bu ihtilaf karşısında amelin ne yönde geldiğine dair açık bir tercih beyanının bulunmamakla birlikte, Dede Efendi'nin nakliyle meseleyi tamamlaması ve herhangi bir tenkit yahut tahrir kaydı düşmemesi, bu görüşü öne çıkartmayı tercih ettiğine işaret etmektedir.[1224]

2.4.4. Evâmir-i Sultaniyye

Mecmuadaki "emr-i sultânî", "evâmir-i sultaniyye" "ulu'l-emr" gibi ibarelerle işaret edilen meselelerde Âkifzâde, kanunların hükme ve uygulamaya etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda tahrirlerinde birkaç örnek verilebilir.

İlk örnek, zaruret başlığı altında da ele alınan icâreteynli vakıflara ilişkindir. Âkifzâde, genel bir değerlendirmeyle bu tür meselelerde şerʿî kaidelere aykırı gibi görünen fetvaların "kavânîne mebni ve te'sîs-i kavânîn-i mezbura dahi li-zarûra" verildiğini ifade etmektedir.

Fesâd-ı zaman örnekleri arasında zikredilen, hâkimin gaip ve sağîr bulunması hâlinde terekeyi taksime yetkili kılınması meselesi de aynı zamanda emr-i sultânî kapsamında değerlendirilmektedir. Nitekim bu konuda, hâkimin tahrir ve taksime yetkili olmadığına dair fetvalar olmasına rağmen, uygulamada "gaibe kayyum nasb ederek" ve "mahmûdü'l-hâl olan babaya, vasi nasbı gibi hüccet vererek" hisseleri muhafazaya kadir olabileceğini kaydetmektedir. Âkifzâde bu uygulamayı hem fesad-ı zaman hem de "evâmir-i sultaniyye" üzerinden temellendirmektedir.[1225]

Diğer bir örnek vakıf mütevellisinin beraatı hakkındadır. Müellif, müstegallâtı kır ve mezâriʿ olan vakıflarda, mütevelli bulunmaması ve gallenin müsait olması halinde hakim tarafından mütevelliye beraat verilmesinden sonra hizmet edebileceğini ve vakıf çalışanları olan mürtezikanın "vâkıf şartına muhaliftir" diyerek mütevelliyi men edemeyeceklerini ve diğer beraatlarında bu şekilde olduğunu açıklamaktadır. Bu hükmün emr-i sultanîye bulunduğunu ve beraatla hizmet etmenin buna dayandığını belirten Âkifzâde, bu tür vakıflarda vâkıf şartından ziyade sultânî düzenlemelere itibar edildiğini ifade etmektedir. Buna karşılık, kır ve mezâri' olmayan vakıflarda sonradan verilen beratın (berât-ı muhdese) muteber olmadığını ve asıl itibarın vâkıfın şartına olduğunu dile getirmektedir. Ancak vakıf müsait olup açık bir ihtiyaç doğması hâlinde hâkimin tayini geçerli sayılarak bu kuralda istisna edildiğini eklemektedir.

[1224] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 132a.
[1225] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 256a.

Bu yaklaşım, Âkifzâde'nin yakın çağdaşı olan İbn Âbidin'in değerlendirmeleriyle büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. ilgili meselede *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da vakfın aslının beyütü'l-mâl olması sebebiyle kura ve mezârisi olan vakıflarda vakıf şartlarının hilafına da olsa sultanın koyduğu şartla amel edileceğini belirtir. *Eşbâh*'da geçen ifadelerin mutlak bir şekilde okunup yanlış anlaşılmalara sebebiyet verdiğini dile getirdikten sonra sultanın vâkıf şartını ihlâl etme yetkisinin sadece vakfın beytülmâl kaynaklı durumlarla sınırlı olup şahsî mülkteki vakıflarda geçerli olmadığını vurgular. Ebüssuûd Efendi'nin "mülûk ve ümerâ vakıflarında şartlara riayet edilmez, zira beytülmâlden çıkmıştır" sözünü bu bağlamda zikrederek yetkiyi beytülmâl-şahsî mülk ayrımını ortaya koymaktadır. Özetle İbn Âbidîn vakfın çoğunluğu kura ve mezâriʿ şeklinde olduğu vakıflarda beytülmâle râci olduğu gerekçesiyle sultanın şartlara müdahalesi belirli durumlarda caiz görülürken, şahsi mülkiyetten vakfedilen vakıflarda vâkıfın şartının bağlayıcı olduğunu ifade etmektedir. Sultanın beytülmâl kaynaklı vakıflarla ile şahsî mülk yoluyla yapılan vakıflardaki yetkisini net bir şekilde çizmektedir. Âkifzâde'nin müstegallâtı kura ve mezâriʿ şeklindeki vakıflarda emr-i sultanîye, diğerlerinde ise vâkıfın şartına itibar edileceği tespiti bu çizgiyle paralellik arz etmekle birlikte aralarındaki fark, İbn Âbidîn meseleyi beytülmâle râcî olması üzerinde teorik çerçeve sunarken Âkifzâde pratiğe yönelik tatbiki dile getirmektedir.[1226]

Âkifzâde'nin bu tahriri, bizzat kendisinin yer aldığı uygulamada da karşılık bulduğu görülmektedir. Nitekim 1230 (1815) tarihli Sultan II. Mahmûd vakfiyesinde, Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin Evkâf-ı Haremeyn-i Şerif müfettişi sıfatıyla yer aldığı ve onun imzasıyla kaleme alınmıştır. Vakfiyede, *Dürrü'l-muhtâr*'daki hükme açıkça atıf yapılarak bu esas üzerine tertîp edildiği belirtilmiştir.[1227]

Son olarak Âkifzâde, bazı meselelerde doğrudan "ulu'l-emr"e hitap ederek düzenleme yapılmasını talep etmektedir. Kitâbü'l-kerâhe'de, ebrunun kitap veya ciltlerinde kullanımının yasaklanması[1228] ve gümüşün eşyalarda kullanımının engellenmesi[1229] hususlarında, idarecilerin müdahale etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda özellikle gümüş kullanımına dair daha güçlü bir müdahale beklentisini dile getirdiği görülmektedir.

[1226] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 4/437.
[1227] Şenyurt, "II. Mahmud Döneminde İnşa Edilen Üsküdar Adliye (Şerefâbâd) Cami ve Tamirleri", 175-176.
[1228] "Gâyet-i meʾkûlü'l-lahm olan hayvan bevlinin necâsetinin galîzatında ve hıffetinde ihtilâf, ödde dahi cereyan eder. Velev hafîfe olsun, evrâk ve kitâb cildi miktarlarında hadd-i kesrette şüphe olmamağla beher takdir mâniʿ-i salât olur. Ekser nâs bundan gâfillerdir. Bilmeyenleri îkaz eylemek, belki bu ilimden ashâbını menʿ eylemek dahi ulü'l-emrin üzerine lazımdır." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259a.
[1229] "Gümüş devât ve gümüş ayna ve gümüş kullabdân ve buhurdan ve fincan zarfları ve kezalik altından olanlar ve ... ... [?] zarfı ve mil'akası ve cemi' evanileri rical ve nisaya haram iken 'alenen cümlesini istimal ederler. Ulu'l-emrin üzerine cümlesini eşed-i menʿle menʿ eylemek lazımdır" Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259a.

2.4.5. Kaideler ve İlkeler

Eserde meselelerin tahlilinde Âkifzâde'nin, bazı fıkhî kaideler ve ilkelerden hareketle değerlendirmelerde bulunduğu ve yer yer bu kaideleri açıkça zikrederek vurguladığı görülmektedir. Aşağıda buna dair bazı örnekler ele alınacaktır.

Arapça olarak "الساقط لا يعود" şeklinde ifade edilen "Sâkıt olan avdet etmez" kaidesinin yansımaları eserde çeşitli meselelerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri, düşen kısasın diyete dönüşüp dönüşmeyeceği meselesidir. Âkifzâde, sâkıtın avdet etmeyeceği ilkesine dayanarak düşen kısasın diyete dönüşmeyeceğini belirtmektedir.[1230]

"Sâkıt olan avdet etmez" kaidesi ile birlikte "sıyâneten li'l-veled" ilkesi çerçevesinde ele alınan diğer bir mesele, velini nikahta itiraz hakkının düşmesi halinde tekrar geri gelip gelmeyeceğidir. Hanefi fıkhında, bâliğanın velisinin izni olmaksızın gayr-i küfüvvüne veya küfüvvü olup noksan mehirle evlenmesi halinde, çocuk doğmadıkça velinin itiraz hakkı bulunmaktadır. Velisi, hâkim kararıyla gayr-i küfüvü tefrik, noksan mehir suretinde ise mehiri tekmil veya tefrik ettirebilir. Ancak bu evlilikte çocuk doğması durumunda "siyâneten li hakkı'l veled" gerekçesiye velinin itiraz hakkı sâkıt olmaktadır. Çocuğun vefatı durumunda ise hükmün ne olacağı hususunda Âkifzâde, "ayn-ı meseleyi hâlen görmedim" diyerek, açık bir nakle rastlamadığını belirterek meseleyi tahrir etmektedir. Bu bağlamda meseleyi iki ihtimal üzerinden açıklamaktadır. İlk olarak "es-sâkıt lâ yeʿûd" kaidesi esas alındığında, düşen itiraz hakkı, sâkıt olduktan sonra tekrar geri gelmeyeceği kabul edilir. İkinci olarak ise bu hakkın aslında sâkıt olmayıp, çocuğa gelebilecek zararı önlemek amacıyla "defʿan li'z-zarar ʿani'l-veled" ilkesi gereği geçici olarak itiraz hakkı engellendiyse "baʿde zevâli'l-mâniʿ" ilkesine binaen, maninin zevaliyle bu itiraz hakkının yeniden doğabileceği ileri sürülebilir. Âkifzâde, ikinci durumu desteklemek üzere hadâne konusundan bir meseleyi örnek vermektedir. Buna göre hâdinenin ecnebi biriyle evlenmesi halinde, "sıyâneten li'l-veled" gerekçesiyle hadâne hakkı düşmekte; ancak evliliğin sona ermesiyle birlikte engel ortadan kalktığından hadâne hakkı yeniden doğmaktadır. Bu örnekten hareketle Âkifzâde, "siyaneten li'l-veled" taʿlilinin hakk-ı itirazı yeniden kazandırabileceğini ifade eder. Yine hadâne ve küçük çocuklarla olan meselelerinde sıkça "havf-ı zarar", "telef-i veled" ve "vüfûr-u şefkat" ilkelerinden yararlanarak tahlillerde bulunmaktadır.

Âkifzâde'nin eserde meselelerinin çözümünde başvurduğu bir diğer kaide Arapça olarak "اعمال الكلام اولى من اهماله" şeklinde ifade edilen "kelâmın iʿmâli ihmalinden evladır" kaidesidir. Müellif, zimmette sabit bir borç üzerinde art arda yapılan iki sulhun hükmünü ele alırken, bu kaideye başvurarak meseleyi açıklamaktadır. Verilen sulh örneğinde, beş yüz kuruş alacak önce üç yüz kuruşa sulh

[1230] "[trc.] Düşen kısasın diyete dönüşmesi düşünülemez. Çünkü bu durumda, hükmen sâkıt olanın yeniden doğması söz konusu olur ki bu câiz değildir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 275a.

edilmekte, ardından bu bedelin kabzından önce üç yüz üzerinden iki yüze tekrar sulh yapılmaktadır. Bu durumda ikinci sulh "بعض الحق بعد اسقاط البعض" kapsamında değerlendirilmekte ve sonuç itibarıyla alacaklının talep edebileceği miktar, iki yüz kuruş olarak belirlenmektedir. Zira ilk sulhta iki yüz, ikinci sulhta ise yüz kuruşluk bir ıskat gerçekleşmiştir. Âkifzâde, bu iki sulhun birlikte uygulanmasının mümkün olduğu bu durumda "kelâmın iʿmâli ihmalinden evlâdır" kaidesine dayanarak, ikinci sulhun birinci sulh ile birlikte geçerli kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, eğer iki işlem arasında telif sağlanıyorsa ilga etmek yerine her ikisini de geçerli saymak esastır.

Âkifzâde'nin tahrirlerinde kullandığı diğer bir kaide "ed-duyûn takzî bi-emsâlihâ", deynler emsâliyle kaza olacağına dair kaidedir. En açık bir şekilde deyn ve zimmet nazariyesinde ifayı açıkladığını esnada dile getirmektedir. Buna göre borç, fiziksel bir nesne olmadığı için, ödeme anında aslında alacaklıya verilen fiziksel paralar, alacaklının zimmetinde borçlunun lehine yeni ve benzer bir borç doğurur; bu iki "misil" borç "duyûn emsâliyle kaza olur" ilkesi gereğince birbirine denk gelerek takas gerçekleşir ve borç bu şekilde ödenmiş olur. Aynı kaideyi vekâlet ilişkin davalarda da zikretmektedir. Buna göre vekilin "parayı kabz ettim ve müvekkile verdim" şeklindeki beyanı, aslında müvekkil üzerine icâb-ı damân mahiyeti taşır; zira "duyûn emsâliyle kaza olur" kaidesi gereğince, vekilin parayı teslim etmesi, müvekkil zimmetinde benzer bir borcun sabit olduğunu ve borçlunun zimmetindeki borçla takas edilerek kazanın gerçekleştiğini iddia etmek demektir. Âkifzâde bu meselede yaptığı tahririnde, vekilin hangi durumda yemini ile tasdik edileceği hangi durumda beyyine getirmesi gerektiğini "icâb-ı damân" ile def-i damân" ayrımını üzerinden şekillendirmektedir.[1231]

2.4.6. Maslahat ve Teshîl

Âkifzâde, bazı fıkhî meselelerin çözümünde, maslahat ve kolaylığı önceleyen bir yöntem takip etmektedir. Bu yaklaşım tahrirlerinde "teshîl", "teshîli'n-nâs", "nâsa erfak", "erfâkün li'n-nâs" ve "maslahat" gibi ıstılahlarla ortaya konmaktadır. Bu ifadeler, müellifin tercihlerini belirlerken kolaylık, ihtiyaç ve toplumsal faydayı dikkate aldığını göstermektedir.

Bu bağlamda hulʿ bedeline dair tahriri örnek verilebilir. Âkifzâde, hulʿ akdinin bedelinde, iddet nafakası, evlâd nafakası ve meûnet-i süknânın açıkça zikredilmediği takdirde sâkıt olmayacağını; zira bu hakların "şeyʾen fe şeyʾen" sabit olup henüz tahakkuk etmediği için ıskatı ve ibrâsının sahih olmadığını ifade etmektedir. Ancak müstakil olarak nafaka-i âtiyeden sulh ve ibrâya konu edilemeyeceğine rağmen, hulʿ akdinde "nafaka-i âtiyye bedele-i hulʿ kılınıp ve meûnet-i süknâdan ibrâ

[1231] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140b.

olunsa teshîlen ala'n-nâs müsaade-i şerʿiyye olmuştur"[1232] diyerek, bu tür bir uygulamanın maslahat ve kolaylık gerekçesiyle kabul edildiğini dile getirmektedir.

Benzer şekilde, siyer başlığında zimmîlere selam verilmesinin küfrü gerektirmediğine dair açıklamalarında da maslahat merkezli bir yaklaşım sergilemektedir.[1233] Yine sağîrenin inkâhı meselesinde; baba ve dedeyi, sahip oldukları şefkat sebebiyle diğer velilerden ayırarak değerlendirmesi, hükmün maslahat çerçevesinde verildiğini göstermektedir.[1234]

Beyʿ bi'l-vefâ ve istiğlâl hakkında da fetvaların "hâceti'n-nâs" dikkate alınarak caiz görüldüğünü belirtmektedir. Bu tahririlerinde toplumsal ihtiyacın hükme etkisine işaret etmektedir.[1235]

Kitabü'sarf ve'l-müdâniyat başlığında ise borçlunun iflasının tespiti ve bu durumda hapsedilip hapsedilmeyeceği meselesini ele almakta; farklı görüşler arasından bir ay müddetle hapsin "erfâkü'l-akvâl" olarak nitelendirildiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte, daha az süreli hapis veya hakimin kararına tefvize dair de kaviller olduğunu eklemektedir. İflasın beyyine ile sabit olması hâlinde ise hapse başvurulmaksızın davanın dinlenebileceğini ve bu hususta tek bir adil şahidin yeterli görüldüğünü ifade etmektedir.[1236]

Âriyet bahsinde ise müsteîrin aldığı malı bir başkasına iâre olarak vermesi meselesinde, verilebileceğine dair mutlak şekilde gelen nakli verdikten sonra Ankaravî'nin Kâdîhan'dan aktardığı takyîd içeren görüşü hem "nâsa erfâk" hem de "fetvaya erfâk" bularak tercih etmektedir. [1237] Bu durum Âkifzâde'nin tercih sürecinde maslahat açısından da değerlendirmeye tabi tuttuğunu göstermektedir.

[1232] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37a.

[1233] "Zimmiye selâm verip elini göğsü üzerine koyup 'Hoş geldin, safâ geldin.' deyip bunların emsali kelâm söylese, küfrü için olmayıp bazı maslahat için olacak tecdîd-i iman ve nikâh lazım olmaz. Bu surette kadı, küfrüyle tefrik ile hüküm eylese nâfiz olmaz. Ve Paskalya günlerinde verdikleri yumurta ve çörek gibi şeyleri tahsînen ve rızâen almayıp belki keremen ve mürüvveten almış olsa küfür lazım gelmez, deyü Behce sahibinden fetvaları vardır. Menâları, kâfiri min haysü ennehû kâfir, yani küfrü için tazim kastı ve rızâ-yı küfür olmayıp mücerred li-maslahata lîn-i cânib ve adem-i ezâ iradesidir. Ve fî zamâninâ sarraflara ve etıbbâ-yı kefereye iclâs edip 'Tütün ve kahve götür.' diye ve hâtırın sual etmek ve hâdim-i müslim tütün ve kahve vermek bu kabilden olduğu zâhirdir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 78b.

[1234] "Sağîreyi küfüvün gayrına ebin inkâhının sıhhatini, ebin vüfûr-ı şefkati olmağla âhar evliyâ gibi olmayıp akd-i mezbûru bir maslahata binâya haml olunur idi. İkrâh, haml-i mezbûru iʿdâm etmekle adem-i sıhhat zâhirdir. Pes, Ali Efendi fetvası sûret-i sağîrenin gayrına haml olunmağla ıtlâkı takyîd olur, fe'fhem." ve "Eb ve ceddin vüfûr-ı şefkatleri olmağla bir maslahat mülâhazasına haml olunur. Amma mahmûdü'l-hâl olmayıp fısk ve fücûr ile sû-i ihtiyârı olan eb ve ceddin, kezâlik onların ademi ʿindinde ale't-tertîb evliyâdan velî-yi akrebin sağîreyi küfüvün gayrına ya noksan mehriyle, kezâlik sağîri ziyâde-i fâhiş ile akitleri sahih olmaz." sözlerini sarf etmektedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 234a, 4a.

[1235] "Velhâsıl, vefâ ve istiğlâl meselelerinde meşâyihimizin mezheb-i câmiʿle amel edip bazı hükmünde rehniyyete nazar ve bazısında beyʿ-i fâsit olmasına nazar ve bazısında baʿde't-tahliye ve'l-kabz bâyiʿe icâr gibi beyʿ-i câiz hükmüne itibar olunup nazarü'l-hâccâti'n-nâs fetvalar verilmiştir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b (mükerrer).

[1236] "Medyûnun iflâsı beyyinesinin istimâʿı hakkında akvâl-i muhtelife olup bir şehr müddeti habs, erfakü'l-akvâl denmiş. Dûn-ı kavli dahi olup reʾy-i hâkime tefvîz tashîh olup iflâsı beyyinesi ise bilâ-habs istimâʿ-ı beyyine, iflâs olduğu ve medyûn zâhirü'l-iflâs habs olmadığı, iflâsı ihbarda vâhid-i adl kifâyet edip isnân ahvat olduğu beyân olmuştur." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.

[1237] "Müsteîrin cevâz-ı iâresini nâtık nakil her ne kadar mutlak ise, ânifen Ankaravî'nin nakli Kâdîhan'dan olup ve mezbûrun tashîh ve tercîhi gâliben tashîh-i âhar üzere mukaddem olmağla, iârede ve kezâlik icârede dâbbe gibi ve sevb gibi, kitâb gibi müstaʿmelin ihtilâfıyla istiʿmâli muhtelif olmayan eşyaya tahsîs ile takyîd eylemek nakiller beynlerinde ihtilâfı refʿ eder ve hem nâsa erfak ve fetvâya evfak zannederim." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 216a-217b.

Diğer bir örnek, vesâya bahsinde annenin hacr-ı terbiyesi altında bulunan küçük çocukların nafakasının temini için onun menkul malından satma yetkisine sahip olup olmadığına ilişkin ihtilafa dairdir. Âkifzâde, anne ve zevi'l-erhâmın çocuk kendi terbiyeleri altında bulunduğunda, çocuğun malından icâra verebileceklerini; ancak mal sarfına yönelik velâyetleri bulunmadığından, elde edilen ücretin tasarrufunda hâkim izninin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Sağîrin nafakasının teminini amacıyla menkul malın satımı hususunda ise bazı ulemânın adem-i cevaz ve bazılarının da cevaz görüşünde olduklarını belirttikten sonra cevaz görüşün "nâsa erfak" göründüğünü vurgulayarak tercihinin bu yönde olduğunu ortaya koymaktadır.[1238]

Mecmuanın yemin bahsinde de benzer bir yaklaşım görülmektedir. Nezir lafzı kullanılmasına rağmen mana itibarıyla yemin sayılan durumlarda Âkifzâde, İmam Ebû Hanîfe'nin mercûʿ ileyh kabul edilen muhayyerlik görüşünü esas almakta; buna göre kişinin ister menzûru yerine getirmeyi isterse yemin kefaretini seçme arasında tercih yapabileceğini ifade etmektedir. Bu muhayyerliğin "nâsa erfak" olduğunu özellikle vurgulayarak tercihini ortaya koyar ve fetvanın da buna binaen verildiğini belirtmektedir.[1239]

Hadâne bahsinde ise hadânenin düşme sebeplerini tartışırken küfrün tek başına engel teşkil etmediği durumdan hareketle fıskın da tek başına hadâneye mâni olmayacağını ifade etmektedir. Ancak Çivizâde'nin, fıskın çocuğun ahlâkı üzerinde olumsuz etki doğurabileceği ve "ülfet-i fısk" meydana getirebileceği gerekçesiyle hadâneyi düşürücü bir unsur olarak değerlendiren görüşünü aktarır. Âkifzâde bu tercihin "nazar-ı bercâ" olarak nitelendirerek uygun bulduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşım, çocuğun korunması ve maslahatının gözetilmesi yönündeki değerlendirmelerin hüküm sürecinde etkili olabileceğini göstermektedir.[1240]

3. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'de benimsediği tahrir ve tercih anlayışı incelenmiştir. Yazıya geçirme ve kaleme alma anlamına gelen tahrir, mecmuada çoğunlukla müellife izafetle kullanılmış; bu bölümlerde ise Âkifzâde'nin naklettiği fetva ve fürû fıkıh metinlerine yönelik açıklama, değerlendirme ve tahkiklerini ifade eden bir kavram hâline gelmiştir. Bu çerçevede eser, fetva

[1238] "Amma üm ve sâir zevi'l-erhâm sağîr hacr-ı terbiyesinde ise icâra kâdirdir. Lâkin ücreti sarfa kâdir değildir. Malında velâyetleri olmadığı için sarfta ve sarf-ı müsteʾcere izninde emr-i hâkim lazımdır. Hatta li-ecli'n-nafaka üm, mal-ı sağîri beyʿe kâdir olmadığına ekser zâhib olup bazıları li-ecli'n-nafaka menkûl-i sağîri beyʿe kâdir olmasına zâhiblerdir ve bu, nâsa erfak görünüyor." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 286a.

[1239] "Bu nezir, yemin manasında olup lâkin sigası nezir olmağla lafız ve mana şüpheleriyle amelen ayn-ı menzûru ityanıyla kefaret-i yemin beyninde muhayyer olmak İmam Azam aleyhi'r-rahmet hazretlerinin mercû' ileyh kavilleri olup ve nâsa erfak olmakğa fetva hıyar-ı mezbur üzerinedir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.

[1240] "Zira küfr-i hâdıne hadânesini menʿ eylemeyince fısk dahi bi'l-evlâ menʿ etmez, deyü taʿlîl etmişler. Lâkin Şeyhülislâm Çivizâde merhûm, ülfet-i fısk havfı olunca müslime-i fâcireden dahi nezʿi tercih eder. Vâkıʿan merhûmun nazarı bercâdır." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 62a.

mecmualarından ve fürû fıkıh kaynaklarından yapılan iktibaslarla müellif tahrirlerinin iç içe geçtiği bir metin yapısı arz etmektedir.

Âkifzâde'nin nakil ve metni yeniden kurma biçimi, eserin karakterini belirleyen temel unsurlardan biridir. İnceleme sonucunda, Âkifzâde'nin yalnızca mevcut fetva ve fürû fıkıh eserlerinden iktibasları bir araya getiren bir derleyici olmadığı; naklettiği metinleri açıklayan, karşılaştıran, ihtisar eden, gerektiğinde tashih eden ve uygulamaya yönelik değerlendirmelerle yeniden işleyen bir müellif tavrı benimsediği görülmektedir. Ayrıca müellif, fetvaları ve fürû fıkıh metinlerinden yaptığı iktibasları da her zaman aynı yöntemle aktarmamaktadır. Mukaddimede de ifade ettiği üzere kimi zaman fetvanın aynını, kimi zaman yalnızca nakl-i sarîhi kaydetmekte, kimi zaman ise fetva ve nakillerin mefhumundan hareketle Türkçe hülâsalar kaleme almaktadır. Böylece nakiller, yalnızca aktarılan metinler olmaktan çıkmakta; müellifin tahrirleriyle yeniden işlenerek mahkeme uygulamalarında kolaylıkla başvurulabilecek bir yapıya kavuşmaktadır. Bu yönüyle *Mecelletü'l-mehâkim*, klasik anlamda yalnızca soru-cevap formundaki fetvalardan veya fetva-nakil ikilisinden oluşan bir fetva mecmuası niteliği taşımamaktadır. Aksine eser, fetva mecmualarından yapılan iktibaslar ile müellif tahrirlerinin birlikte şekillendirdiği; amacı ve muhtevası itibarıyla kadı ve müftülerin başvurabileceği uygulama merkezli bir başvuru eseri görünümü arz etmektedir. Bu yönüyle klasik fetva mecmuası yerine fürû fıkıh eserleri arasında değerlendirilebilecek kendine özgü bir mahiyet taşımaktadır.

Bu bölümde ortaya konan hususlardan biri, Âkifzâde'nin nüsha ve metin hatalarına karşı gösterdiği dikkattir. Müellif, bazı yerlerde naklettiği metinlerdeki ibareleri kontrol etmekte, eksik veya hatalı gördüğü ifadeleri ayrıca belirtmektedir. Bu tavır, naklin sıhhati, ibarenin doğruluğu ve hükme etkisi üzerinde de durduğunu göstermektedir. Bir diğer husus olan müellifin tahririni ifade biçimi de eserin klasik fetva mecmualarından ayrılan yönlerinden biridir. Âkifzâde'nin eserde soru-cevap formunda kendisine ait fetvası oldukça sınırlıdır; tespit edilebildiği kadarıyla bu formda yalnızca bir fetvası bulunmaktadır. Buna karşılık müellif görüşlerini çoğunlukla kısa hüküm cümleleri veya açıklayıcı uzun değerlendirmelerle dile getirmektedir. Bu durum, eserin merkezinde müsteftî sorusuna verilen cevaplardan ziyade, mevcut fetva ve fıkıh eserlerinden alınan iktibasların anlaşılması, özetlenmesi, yorumlanması ve uygulanacak görüşün belirlenmesi bulunduğunu göstermektedir. Nitekim müellifin açıklamaları çoğu zaman meselenin hükmünü, illetini, kaydını veya başka meselelerle ilişkisini ortaya koyan açıklayıcı bir işlev taşımaktadır. Bu sebeple Âkifzâde'nin Türkçe tahrirleri, hem fıkhî meselenin kavranmasını kolaylaştırmakta hem de uygulamaya dönük bir hukuk dilinin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Bu bölümde ulaşılan en dikkat çekici bulgulardan biri, Osmanlı fetva literatüründe fetâvâ fihristi mahiyetinde kaleme alınmış eserlerin tespit edilmesi ve bunların *Mecelletü'l-mehâkim* üzerindeki etkisinin ortaya konulmasıdır. İnceleme sonucunda, Âkifzâde'nin fetva telhisleri ihtiva eden *Revâyihu'z-*

zekiyye adlı eserden yoğun biçimde yararlandığı, birçok meselede aslî fetva mecmuaları yerine bu eserden nakiller yaptığı ve yer yer bu eserden etkilenerek kendisinin de fetva ihtisarı gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında, *Revâyih* ve *Fihrist-i Behce* olmak üzere fetâvâ fihristi mahiyetindeki iki mecmuanın Mecelletü'l-mehâkim'de uzun iktibaslarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, özellikle *Revâyih*'ın *Mecelletü'l-mehâkim*'in metin örgüsünün ve nakil tercihinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Şeyhülislâm Atâullah Efendi (ö. 1811) tarafından Kitâbü'l-İcâre'ye kadar kaleme alınan eser, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ* gibi muteber fetva mecmualarında yer alan fetvaların ihtisar edilmesiyle oluşturulmuştur. Eser, fetvanın hükmüne daha kolay ulaşılabilmesi amacıyla daha yalın ve veciz bir üslupla hazırlanmıştır. Âkifzâde'nin birçok meselede doğrudan aslî fetva mecmualarından nakilde bulunmak yerine bu ihtisar metinlerini tercih etmesi, *Revâyih*'ı övgüyle anması ve ondan uzun iktibaslar yapması, söz konusu eserin *Mecelletü'l-mehâkim* üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu telhislerde fetva soru-cevap formundan çıkarılmakta; Zeyd, Amr ve Hind gibi temsili şahıslar ile olay örgüsüne ait ayrıntılar çoğu zaman geri plana çekilmekte; hüküm daha soyut, veciz ve doğrudan uygulanabilir bir ifadeyle yeniden kurulmaktadır. Böylece fetva metinlerinin pratik kullanımı kolaylaşmakta ve hükme daha kısa sürede ulaşılması mümkün hâle gelmektedir. Nitekim gerek *Revâyih* gerekse *Fihrist-i Behce* müellifleri eserlerini, fetvaların ve hükümlerin en az çabayla bulunmasını sağlama amacıyla kaleme almışlardır. Âkifzâde'nin yer yer benimsediği bu ihtisar yönteminin dikkat çeken bir diğer yönü ise, bazı fetva metinlerini yalnızca kısaltmakla yetinmeyip onları fıkhî terimlerle daha yoğun ve sistematik bir ifadeyle yeniden kurmasıdır. Bununla birlikte, Âkifzâde'nin değerlendirmeleri telhis faaliyetinin her zaman basit bir özetleme işlemi olmadığını da ortaya koymaktadır. Âkifzâde, *Fihrist-i Behce* müellifi Fındıklı Süleyman Efendi'ye yönelttiği itirazlarda, fetva metninden bazı unsurların çıkarılmasının veya hükmün gereğinden fazla kısaltılmasının anlam kaymasına yol açabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle telhis, yalnızca metni kısaltmaya yönelik teknik bir işlem değil; hükmün doğru, açık ve uygulamaya elverişli biçimde yeniden ifade edilmesini gerektiren ilmî bir faaliyet niteliği taşımaktadır. Ayrıca, mecmuada yoğun biçimde kullanılan *Revâyih* metninden yapılan nakillerin bazı atıf problemleri taşıdığı da tespit edilmiştir.

Bunun yanında bu çalışma, Osmanlı fetva literatüründe şimdiye kadar müstakil bir kategori olarak ele alınmamış fetâvâ fihristi mahiyetindeki mecmualara dikkat çekmektedir. *Revâyihu'z-zekiyye fî fihrisi fetâvâ't-Türkiyye*, *Fihrist-i Behce*, *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâ'l-Aliyye* ve *Hülâsatü'l-ecvibe* örnekleri üzerinden bu eserlerin fetva mecmualarının kullanımını kolaylaştıran fetvaları ihtisar eden yardımcı metinler olduğu ve bu özellikleriyle müstakil bir literatür grubunu temsil edebileceği ortaya konmuştur.

Âkifzâde'nin ihtilaflı meseleleri ele alışında öne çıkan hususlardan biri, kendi döneminde fetvada ve amelde esas alınan görüşleri tespit etmeye verdiği önemdir. Müellif, eserde kimi zaman yalnızca müftâ bih veya maʿmûl bih görüşü kaydetmekte, kimi zaman ise bu görüşün dayandığı nakilleri ve gerekçeleri açıklamaktadır. Özellikle şeyhülislâm fetvaları, Osmanlı meşâyihinin değerlendirmeleri, amel-i kudât, örf ve mahkeme uygulamaları gibi unsurlara dikkat etmesi, onun meseleleri açıkça Osmanlı hukuk pratiğiyle birlikte ele aldığını göstermektedir. Bu bakımdan *Mecelletü'l-mehâkim*'in en önemli özelliklerinden biri, Âkifzâde'nin yaşadığı dönemde fetvada ve yargı uygulamasında geçerli olan görüşleri yansıtmasıdır. Bununla birlikte Âkifzâde, ihtilaflı kavilleri aktarmanın yanı sıra çoğu zaman bunlar arasındaki ilişkiyi de tahkik etmekte, görünür çelişkileri gidermeye çalışmakta ve hangi kaydın dikkate alınması gerektiğini açıklamaktadır. Müftâ bih veya maʿmûl bih görüşün açıkça belirlenemediği yahut nakiller arasında tereddüt doğduğu durumlarda ise kendi yorum ve değerlendirmelerine de yer vermektedir. Bu yönüyle onun ilmî mesaisi, mevcut fetva ve nakil birikimini mahkeme pratiğinde kullanılabilir hâle getirmeye yönelik açıklayıcı ve yönlendirici bir faaliyet niteliği taşımaktadır. Bu bakımından bölümde ulaşılan temel sonuç, Âkifzâde'nin tahrir ve değerlendirme tarzının metin, fetva ve uygulama arasında kurulan bir dengeye dayandığıdır. Müellif, klasik Hanefî kaynaklarından veya fetvalardan iktibas etmekle yetinmemekte; fetvanın nasıl anlaşılacağını, hangi kaydın dikkate alınacağını, hangi ibarenin tashih edilmesi gerektiğini ve uygulamada hangi görüşle amel edildiğini açıklamaktadır. Bu sebeple *Mecelletü'l-mehâkim*, hem fetva ve nakil birikimini aktaran hem de bu birikimin kullanım biçimini gösteren bir metin olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak ikinci bölüm, Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'deki ilmî mesaisinin temelini oluşturan tahrir, telhis, tashih ve değerlendirme faaliyetlerini ortaya koymuştur. Eserin klasik fetva mecmuası kalıbına sığmayan yapısı; müellifin açıklama ve değerlendirmelerini barındıran tahrirleri ile iktibasların birlikte ilerleyen üslubu; müftâ bih ve maʿmûl bih görüşleri, örfü, amel-i kudâtı ve mahkeme uygulamalarını dikkate alan yaklaşımı, Âkifzâde'nin fıkhî faaliyetini karakterize eden başlıca unsurlardır. Üçüncü bölümde ise bu yaklaşımın fıkhî meselelerin tahliline, ihtilafların değerlendirilmesine ve müellifin hukukî muhakemesine nasıl yansıdığı örnek meseleler üzerinden incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÂKİFZÂDE'NİN FIKHÎ MUHAKEMESİ VE İHTİLAFLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, *Mecelletü'l-mehâkim*'de kendisine kadar teşekkül etmiş fetva, nakil ve fıkıh birikimini yalnızca aktarmakla yetinmemiş; meseleleri farklı yönleriyle ele alarak çeşitli tahlil, tahkik ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Özellikle ihtilaflı meselelerde amel edilen veya fetvaya esas alınan görüşü ortaya koyması yahut bu görüşe ulaşmak üzere çözümleyici tahlillere yer vermesi, mecmuanın öne çıkan özelliklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle *Mecelletü'l-mehâkim*, yalnızca fetva ve nakilleri bir araya getiren bir mecmua olmayıp; farklı görüşlerin karşılaştırıldığı, değerlendirildiği ve yer yer müellifin tercih ve tahlillerine yer verdiği bir metin hüviyetini taşımaktadır.

Önceki bölümde eserin nakil, tahrîr ve tercih usulü ele alınmış; tahrirlerin yapısal özellikleri incelenmiştir. Bu bölümde ise müellifin fıkhî muhakemesi ve ihtilaflar karşısındaki tutumu mesele merkezli olarak ele alınacaktır. Bölümün ilk kısmında, Âkifzâde'nin fıkhî muhakemesinde öne çıkan bazı özellikler; kavramsal çözümleme ve tasnifleri, uzun araştırma ve istinbâtları, meselelerin önemine dair vurguları, şüphe ve tereddüt ifadeleri ile eleştiri, tavsiye ve takdirleri çerçevesinde incelenecektir. Ayrıca mecmuada yer alan sınırlı sayıdaki hile-i şerʿiyye örnekleri de bu kapsamda değerlendirilecektir. Bu başlıkta ele alınan örnekler, bir yandan Âkifzâde'nin fıkhî muhakeme ve değerlendirme tarzını yansıtması, diğer yandan *Mecelletü'l-mehâkim*'in muhteva ve yöntem özelliklerini göstermesi bakımından mecmuanın farklı bahislerinden temsilî olarak seçilmiştir. Böylece müellifin meseleleri ele alış biçimi ile mecmuanın genel karakterinin birlikte ortaya konulması amaçlanmıştır.

İkinci kısımda, Âkifzâde'nin özellikle fetva ve kazada esas alınan görüşün açık biçimde ortaya çıkmadığı yahut nakiller arasında görünürde bir uyumsuzluğun bulunduğu meselelerde izlediği yaklaşım ele alınacaktır. Müellifin bu tür tahrirleri, ağırlıklı olarak Osmanlı şeyhülislâmlarına ait fetvalar arasındaki farklılıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu gibi durumlarda Âkifzâde, tahrirleriyle devreye girerek çeşitli gerekçeler çerçevesinde uygulamada esas alınması gereken görüşü açıklamakta ve temellendirmektedir. Bu bağlamda müellifin farklı rivayet ve nakilleri uzlaştırma, tutarsızlıkları denetleme, tahkikte bulunma, bazı görüşlere itiraz etme ve gerektiğinde şeyhülislâm fetvalarına muhalif görüşlerle amel etme biçimi örnek meseleler üzerinden ortaya konulacaktır. Söz konusu nitelikteki örnekler *Mecelletü'l-mehâkim*'in pek çok bahsine yayılmış olmakla birlikte, araştırmanın kapsamını

aşmamak amacıyla inceleme ağırlıklı olarak aile ve vakıf hukukuna ilişkin temsilî meselelerle sınırlandırılmış; gerekli görülen yerlerde ise diğer bahislerden örneklere de başvurulmuştur.

1. FIKHÎ MUHAKEMESİ

Âkifzâde Abdürrahim Efendi'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'de, klasik fürû literatüründen ve fetva mecmualarından yapılan alıntıları, birçok yerde tahrir ederek yeniden ifade etmekte; bu süreçte hükmün gerekçesi, kapsamı ve uygulama alanı açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu yönüyle mecmuada yer alan tahrirler, müellifin fıkhî kavrayışını yansıtması açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde söz konusu tahrirler; kavramsal çözümleme ve tasnif, istinbât ve uzun araştırma süreçleri, meselelerin ehemmiyetine yapılan vurgular, eleştiri, tavsiye ve takdir ifadeleri ile şüphe ve tereddüt beyanları gibi alt başlıklar altında incelenerek, müellifin hem meseleleri ele alış biçimi hem de mecmuayı tertip etme mantığı ortaya konulacaktır. Burada verilen örnekler, yöntemin tipik görünümlerini ortaya koymak üzere seçilmiş olup mecmuanın diğer başlıklarında da benzer misallere rastlamak mümkündür.

1.1. Kavramsal Açıklama ve Tasnif

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, fetva ve fürû fıkıh metinlerinden aktardığı nakilleri değerlendirirken kimi zaman kısa, kimi zaman ise daha kapsamlı tahrirlerde bulunmaktadır. Bu tahrirlerde, kavramlar sistematik ve müstakil tanımlar halinde sunulmasa da yer yer kavramsal açıklamalar yapıldığı ve meseleler arasındaki ayrımların tasnif yoluyla ortaya konulduğu görülmektedir. Bu durum, müellifin kavramları teorik bir çerçevede tanımlamaktan ziyade, ele aldığı meselenin bağlamına göre açıklamayı tercih ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu açıklamalar ve tasnifler, Âkifzâde'nin meseleleri ele alış biçimini ortaya koyması bakımından önemli bir veri sunmaktadır. *Mecelletü'l-mehâkim*'de kavramsal tanımlara sınırlı sayıda yer verilmekte; bunlar metnin akışı içerisinde dağınık biçimde ve çoğunlukla ilgili nakillerin ardından sunulmaktadır. Kavramların soyut ve sistematik biçimde ele alınması yerine meselenin bağlamı içerisinde açıklanması, müellifin teorik bir kavramsal çerçeve kurmaktan ziyade nakillerin doğru anlaşılmasını ve uygulamada ortaya çıkabilecek tereddütlerin giderilmesini hedeflediğini göstermektedir. Bu sebeple kavramsal açıklamalar, müstakil nazarî tartışmaların bir parçası olarak değil; hükmün sınırlarını belirleyen ve meseleler arasındaki farkı açıklayan yardımcı tahliller niteliğindedir. Aşağıda buna dair bazı örneklere yer verilmiştir.

Âkifzâda, Kitabü't-talâk bölümünde muhâlea meselesinde hulʿ bedelini "bedel-i hulʿ dedikleri zevce tarafından tatlik-i zevç mukabelesinde verilen yahut zevç zimmetinde mehir gibi müstakar olmuş ve nafaka-i mefrûza-i maziyye gibi müstakar olmuş yahut zimmetine taalluk eyleyecek nafaka-i iddet

ve nafaka-i veled ilâ sinnîn malum, bunların tamamını, bazını zimmet-i Zeyd'den iskat olunan şeylerdendir"[1241] şeklinde tanımlamaktadır. Benzer şeklinde hadâne konusunda da zevi'l-erhâm kavramına dair açıklayıcı bir tarifte bulunmaktadır. Buna göre "Zü-rahimden murâd ancak asabe değil demektir. Hadâne ve velayet-i nikahta murâd budur. Ferâizdeki gibi hem asabe değil hem zü-sehm değil demek değildir. Amma hâdine bulunmuş lâkin müddet-i münkaziyye olmağla nezʿ iktiza olmuş yahut ülfet-i küfür ya ülfet-i fesad havfından ya hâdine zina gibi fücura iştigal hasebiyle ziyaʻ-i veled havfından nez' olunup ahar hâdinesi dahi yok ise yine ale't-tertîb evvel rical asabâta baʿdehüm asabât değil manasınca zev'il-erhâm tabir olunan velev sâhib-i farz olsun ah li-üm gibi rical-i akraba-ı ümme ale't-tertîb verilir"[1242] açıklamalarıyla hâdine ve velâyet-i nikah bağlamında kullanılan zevi'l-erhâm kavramı ile ferâiz meselelerindeki anlamının farklı olduğunu belirtmektedir. Ferâizde kullanılan zevi'l-erhâm ise ölenin ashâb-ı ferâiz ve asabe dışında kalan kan hısımlarını ifade etmektedir. Bu gruba çoğunlukla anne ve kız tarafından gelen akrabalar dâhil olmakla birlikte, hala gibi baba tarafından bazı akrabalar da girmektedir.[1243] Buna karşılık Âkifzâde, hadâne ve velâyet-i nikâh meselelerinde zevi'l-erhâm kavramının ferâizdeki teknik anlamıyla kullanılmadığını özellikle vurgulamaktadır. Bu bağlamda kavramı, asabeden olmayan ancak ashâb-ı ferâize dâhil olabilen bazı akrabaları da kapsayacak şekilde daha geniş bir anlamda değerlendirmekte ve baba bir erkek kardeşi örnek göstermektedir. Bu ayırıma dikkat çeken müellif, hâdine-i nisâdan biri bulunmadığında çocuğun ricâlden tertip üzere önce asabeye, asabe bulunmadığında ise zevi'l-erhâmdan olan erkeklere verileceğini belirtmektedir.[1244] Böylece Âkifzâde, zevî'l-erhâm kavramının ferâiz ile hadâne ve velâyet-i nikâh meselelerindeki farklı kullanımını açık bir tahrirle ortaya koymaktadır. Yine hadâne konusunda Âkifzâde "...kaldı ki hadâne-i rical tabir ettiğimiz ki li-ecli'l-muhafazati ve'l-te'dîb hakk-ı ahzdır" cümlesiyle ricâl hadânesinden maksadın çocuğu muhafaza ve tedip amacıyla alma hakkı olduğunu ayrıca vurgulamaktadır.[1245]

Kitâbü'l-beyʿ ve kitâbü'l-gasb ve'd-damân başlıklarında verdiği tanımlardan biri ise misliyyât ve kıyemiyyâttır. Tayin ile müteayyin olma meselesinin başında Âkifzâde "misliyyat dedikleri mekîlât ve mevzûnât gayr-i mesûğa ve adediyyât-ı mütekâribedir ki efrâd beyninde tefâvüt muteber olmaz" ve "kıyemî dedikleri hayvanat ve zirâiyyât ve adediyyât-ı mütefâvite ve hüllî ve evânî gibi vezniyyât-ı mesûğadır" şeklinde tanım yapmaktadır.[1246] Kitâbü'l-beyʿde selem meselesinde "bâb-ı selemde peşin mal veren kimesne rabbü's-selem ve verdiği malına reʾsü'l-mâl ve fiiline eslem kezâ'l-mâl derler ki o müşteridir amma bâyiʿa müslemün ileyh zimmetinde sâbit olan mebîʿe müslemün fih ve selem dahi derler"[1247] şeklinde kavram tanımına yer vermektedir. Kitâbü'l-vakıfta ise fetvalardan nakil aldıktan

[1241] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 36a.
[1242] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 61a.
[1243] Hamza Aktan, "Zevi'l-Erhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/307.
[1244] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 61a.
[1245] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 62b.
[1246] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 241b.
[1247] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 104a.

sonra cevaplarda geçen "tescil" ile ne kast edildiğini açıklamaktadır. Buna göre "malum ola ki tescil tabiri hükm-i hakimi müşʿırdır" ibareleriyle tescilin sadece kayıt işlemi olmayıp hâkimin hükmüne delalet eden dolayısıyla yargısal nitelik taşıyan bir tasarruf olduğunu vurgulamaktadır.[1248] Kitâbü's-sarf'da ise *Eşbâh*'dan bir nakil aldıktan sonra nakilde geçen "medîn" ibaresine dair açıklamada bulunmaktadır. Müellif, "ibâre-i sahiha medîn olup medyûn lafzı dahi istiʿmâli örf olmağla taʿyîb olmadığı malumdur"[1249] ifadesiyle, borçlu anlamda tercüme edilen lafzın aslında "medîn" olduğu ancak örfte "medyûn" şeklinde kullanıldığını ve bunun yanlış olmadığını belirtmektedir. Borçlu anlamında olan "garîm" hakkında ise "garîm lafzı medyûnda istiʿmâli kesîr ise dahi dâyinde dahi nâdiren müstaʿmel olur"[1250] sözleriyle ikili bir kullanımın olduğunu, çoğunlukla borçlu için kullanıldığını, ancak nadiren alacaklı anlamında da kullanılabildiğini vurgulamaktadır. Nitekim, *Ankaravî* fetvasına *Tatarhâniyye*'den yazılan nakil üzerinden bu çift anlamlı kullanıma dikkat çekmektedir. Aktardığı nakilde yer alan " في السراجيه رجل عنده راهن فاحال غريم بمال على رجل فللمرتهن منع الرهن حتى يقبض في اصح الروايتين والمرتهن لو احال غريما على الراهن لم يكن له المنع انتهى" ibaresini açıklarken Âkifzâde, "فاحال غريم بمال" ibaresindeki garimden medyûnun (râhinin), "لو احال غريما" ibaresinden ise dâyinin (mürtehinin) kast edildiğini ortaya koymaktadır.[1251] Bu açıklamayla, Âkifzâde'nin lafızların, sözlü ve örfî kullanımını dikkate aldığını ve kavramların bağlama göre kazandığı anlam farklılıklarını açığa kavuşturmaya çalıştığını göstermektedir.

Âkifzâde, Kitâbü'l-vekâlet başlığında bazı vekâlet türleri hakkında bilgiler vermekte ve bu bölümde vekil-i müseccelin tanımını yapmaktadır. Müellif "vekil-i müseccel dedikleri kadı ʿindinde şunu vekil ettim dediği kimesnedir"[1252] ifadesiyle, kadı huzurunda vekil tayin edilen kimseye denildiğini belirtmektedir. Bu vekâlette, hasmın mecliste hazır bulunması şart değildir. Ancak hasım hazır değilse müvekkilin ismi ve nesebinin kadı tarafından bilinmesi gerekmekte; bilinmiyorsa kimliği kadıya tarif edilmelidir. Buna karşılık hasım hazır bulunduğunda, müvekkili bizzat müşahede ettiği için kâdının müvekkilin ismi ve nesebini bilmesi gerekmemektedir.[1253] Bu ve devamındaki açıklamalar, vekîl-i müseccel kavramının yalnızca tanımını vermekle kalmayıp, hangi şartlar altında uygulanacağına ilişkin yargı pratiğine yönelik açıklamalar da içerdiğini göstermektedir.

İktibas ettiği nakil sonrası tanım ve kavramlar üzerinde açıklayıcı tahrirlerine diğer bir örnek karz akdi hakkındadır. Müellif, *Kaʿidiyye*'den naklettiği "واعارة المثلى اقراض" ifadesini "Malum ola ki *Kâ'idiyye*'de olan nakilde ve iâretü'l-mislî ikrâzün kelamından müstebândır ki karz dedikleri ʿukûd-ı şerʿiyyeden iâre nev'indendir. İârede intifâʿa izin verilmiştir. Pes mislinin intifâʿı istihlâk ile baʿdehu

[1248] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 89b.
[1249] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112b.
[1250] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123b.
[1251] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123a-123b.
[1252] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140a.
[1253] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140a.

mislini vermekle âriyetin ʿaynını vermiş gibi olur. Hülâsa-i kelâm karz dedikleri istihlâk-ı ʿayn ile intifâʿ olunup baʿdehu ayn makamında olan mislini reddin izin ve cevazını hâvi bir nevʿ-i âriyet akdidir."[1254] ifadeleriyle tanım ve tahlil yapmaktadır. Bu açıklamayla Âkifzâde, karz akdinin mahiyetini; nakilde zikredilen cümle üzerinde iâre kavramıyla açıklayarak, mislî mallarda tüketim yoluyla gerçekleşen intifâ ve ardından mislini iade esasına dayandığına işaret etmektedir.

Müdâniyât başlığında zimmet, deyn ve ifâ kavramları hakkındaki uzun tahriri de kavramları bütüncül biçimde değerlendirdiğine bir başka örnektir. Müellif, "zimmet dediğimiz min haysü'l-lügatin zemmden müştak olup uhde-i nefs-i insâniyyeden ibaredir. Nefs taalluk mütalebeden halas-ı 'uhdesinden huruç edemez ise mazhar-ı zemm-i şerʿî olduğu için uhde-i şerʿiyye-i nefs-i mükellefe zimmet tabir olmuştur"[1255] ifadeleriyle, zimmet kavramını lügavî kökeniyle birlikte ele almakta ve onu kişinin uhdesine bağlı bir yükümlülük alanı olarak açıklamaktadır. Müellifin, "mecmuanın havaslarından" olarak nitelendirdiği bu tahrir, bu araştırmada müstakil bir başlık altında incelenecektir.

Kitâbü'd-dava başlığında defʿ hakkında tanım sadedinde bilgi vermektedir. Buna göre "malum ola ki defʿ dedikleri müddeʿa aleyh tarafında bir davadır ki o davasını ya beyyine ile ya hasmının yemininden nükûlüyle isbat olsa hasmı olan müddeʿinin davası mündefiʿa olur. Pes, müddeʿa aleyh iken defʿ davasıyla müddeʿi olur. Müddeʿi olan hasım müddeʿa aleyh olur. Vazifeler tebeddül eder" açıklamalarını yapmaktadır.[1256] Müellif, davalının öne sürdüğü karşı iddia anlamına gelen def'i tanımlamakta ve dava sürecindeki işlevini ve tarafların konumlarının değiştiğine işaret etmektedir. Kayyum kelimesini ise "kâdı mal-ı yetimi bâ mal-i gâibi hıfz ve îsâl için teslim eylediği kimesne ki ona kayyum derler mûdeʿ-i kâdıdır. Kayyum-ı mezburun an techil mevti taaddîdir, mûceb-i damândır. Vasi gibi değildir."[1257] ifadeleriyle tanımlamakta ve kayyumun kadı tarafından yetim veya gaibin malını korumak ve ilgili yer ulaştırmakla görevlendirilen kimse olarak açıklamaktadır. Kendisine mûde-i kâdı denileceğini ekleyerek emanetçi konumunda olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Müellif, kayyumun sorumluluğunu açıklarken, mücehhelen vefatı durumuna da dikkat çekmekte ve bu durumun taaddî sayılarak kayyumun sorumlu olacağını belirtmektedir. Nitekim *Hâmiş-i Revâyih*'den yaptığı nakilde, emanetin akıbeti hakkında bilgi vermeden vefat edilmesi halinde mücehhel fevtin gerçekleştiğini; buna karşılık emanetin iade edildiğine veya ne olduğunun açıklanması durumunda mücehhel fevt sayılmayacağı ifade edilmektedir.[1258] Âkifzâde, bu çerçevede kayyum ile vasî arasında açık bir ayrım yapmaktadır. Buna göre kayyumun mücehhel fevti taaddî sayılarak tazmini gerektirirken, vasînin aynı

[1254] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[1255] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111b-112a.
[1256] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 148a.
[1257] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 210b.
[1258] İlgili iktibas "Emanetin halini beyan etmeyip veresesinin emanetini bildiklerini bilmeyip fevt oldu ise mücehhelen fevt olmuş olur. Eğer verese hayatında emaneti sahibine verdim dediğini isbat ederler ise yahut emanet ne idüğünü beyan edip helak oldu derler ise mücehhelen fevt olmuş olmaz" ifadeleriyle esere alınmıştır.. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 212a.

durumunda tazminden sorumlu tutulmayacağını "vasi mal-ı sağîri mücehhelen fevt olsa damân lazım gelmez. Vasi mal-ı sağîri baʿde'l-bulûğ teslim eyledim deyu üzerine red ve damân lazım gelmediğine yemini ile tasdik olur, müddeʿa baliğin yedinde halas olur teslimi için ikame-i beyyineye muhtaç olmaz"[1259] ifadeleriyle belirtmektedir. Bu açıklamalar müellifin, kayyum kelimesinin yalnızca tanımını vermekle kalmayıp, sorumluluk alanını vasîden ayıran yönleriyle birlikte açıkladığı kavramsal bir tahrir ortaya koyduğunu göstermektedir.

Eserde kavramsal açıklamaların yanı sıra örfî kullanıma dayalı tanımlara da yer verilmektedir. Özellikle mehir, vakıf, giyecek, lafızlar ile araç ve gereçler gibi konularda, kavramların bağlama göre kazandığı anlamlar açıklanmaktadır. Nitekim mehir ve nafaka bahsinde geçen bazı giysi unsurlarını tanımlayan Âkifzâde "dirʿ", "himâr" ve "huf" gibi eşyaların örfteki karşılıklarını açıklamaktadır. Müellif, "dir' merreʾ-i kamîstir. Himâr baş örtüsüdür. Bunlar kisve-i vâcibe-i mütearifedir. Zira zevce dâhil-i dârda bunlara muhtaçtır. Hususen namaz kılarken himâra muhtaçtır. Amma huf ki yabanlık mesti ve mülâe ki buruk tabir ettikleri çardır, hâric-i dâra giderken giyerler, kisve-i vâcibe değildir. Zira taşra çıkmak hakk-ı şerʿîsi değildir. Ferace ve halliye müteallik şeyler kisve-i nafaka-ı vâcibe değildir. Kezalik kırk günden ziyâde bekâsı olur, bal ve yağ ve sağ koyun ve ceviz ve levz gibi şeyler mühiyyâ li'l-ekli değildir"[1260] ifadeleriyle, vacib nafakaya dahil olan ve olmayan eşyaları tanımlayarak, ev içi kullanımda gerekli görülen ve görülmeyen ölçütü ile açıklamaktadır. Eserde, örfte kullanılan bazı eşya ve uygulamalara dair diğer örnekler ise Kitâbü'l-kerâhe ve'l-istihsân başlığında yer almaktadır. Kırmızı boyanın mahiyetine temas ederek meseleyi "Malum ola ki kırmızı dedikleri boya bir dûde deminden maʿmûl olduğu muhakkaktır. Lâkin kable nefhi'r-rûh ahz olunmağla dem-i hayevân olmadığına binaen *Behce* sahibi hilline fetva vermiştir. Lâkin amelini müşâhede edenler nefh-i rûh alâmetini ihsâs eylediğini haber verdi. Bu takdirce ashâb-ı ihtiyâta lâyık olan gerek macunda gerek me'kûlat ve meşrûbâtta eklinden tevakkîʿ eylemektir" şeklinde değerlendirmektedir.[1261] Benzer şekilde ebru hakkında, "Malûm ola ki ebru tabir ettikleri mülevven kâğıdın gerek kitâbında gerek kitâb cildinde istiʿmali câiz değildir. Bâhusus musallâ üzerinde bulunsa mâniʿ-i salât olur. Zira o levn-i maʿhûdu hayevân ödünden maʿmûl ettiklerini ashâb-ı maʿrifetten istimâʿımızdan sonra âmilinden suâl edip vâkıan ödden maʿmûl olduğuna itiraf etti. Hayevânın ödü bevli hükmünde olduğu kütüb-i fıkhıyyede musarrahtır" ifadelerine yer vermektedir.[1262] Örfte kullanılan başka bir eşya ise kuderîdir. Müellif, "Kuderî dedikleri deriden ki galiben saat zarfı yaparlar, amelinde tevakkîʿ lazım olur, şey-i mesmûʿdur. İhtiyâten üç kere gasl ve asr edip baʿdehu istiʿmâl olunmak ahvattır" ifadelerini kullanmaktadır.[1263] Bu

[1259] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 283a.
[1260] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13b.
[1261] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259a.
[1262] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 258b-259a.
[1263] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259a.

örnekler, müellifin eşya ve uygulamaların mahiyetlerini araştırarak ve ihtiyat ilkesini gözeterek fıkhî değerlendirmeye tâbi tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Kitâbü'l-beyʿde hisseli malın satışı bağlamında "gedik" lafzını açıklayan Âkifzâde, "...gedik tabir olunan âlet-i lazımeden hisse-i şâyi'a beyʿinde şerîkin rızası lazım gibi pîç ü tâb etmeyeler" ifadeleriyle, gedik lafzını gerekli alet ve edavat anlamında kullanmaktadır.[1264] Nitekim rehin bahsinde de gedik lafzının "âlet-i lâzıme" olduğunu tekrar etmektedir.[1265] Sözlükte ise ticaret ve sanat yapma salahiyeti anlamına geldiği gibi; ticaret ve sanatın icrası için bir akar içerisine konulan aletlere de gedik denilmektedir. Âkifzâde ise mecmuasında gediğin ticaret yapabilme yetkisi anlamına yer vermemiş, yalnızca gerekli alet ve edavat şeklinde tanımlamıştır. Nitekim gediğin klasik anlamının "âlât-ı lâzıme" olduğu, inhisar usulüne geçilmesiyle beraber gedik hakkının yeni bir mana kazandığı; eski anlamın kullanımı sürmekle birlikte bu yeni anlamın 18.yy başlarından itibaren ortaya çıktığı belirtilmektedir.[1266] Bununla birlikte, şerîyye sicillerinde hakimlerin genellikle sadece alet ve edavatı gedik kapsamında değerlendirdikleri ifade edilmiştir.[1267] Bu yönüyle Âkifzâde de mecmuasında gedik hakkında yalnızca âlât-ı lâzıme anlamını verdiği görülmektedir.

Eserde, örfte yerleşmiş bazı lafızların fıkhî sonuçlarına dair açıklamalara da yer verilmektedir. Bu bağlamda Âkifzâde, kefalet bahsinde "medyun ahar diyara giderse yahut vermezse ben veririm" ve "ben eda ederim" gibi ifadelerin edât-ı iltizam hükmünde kabul edileceğini belirtmektedir. Ayrıca "borcum deynim" tabirinin de kendi yaşadığı bölgede örfen kefalet konusunda edât-ı iltizamın en kuvvetli örneklerinden biri olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte müellif, bu ifadenin kefalet makamında söylenmesi gerektiğini; aksi takdirde salt bu sözle kefaletin kurulamayacağını, zira iltizamda sarih lafız ve örfün birlikte bulunmasının gerekli olduğunu özellikle vurgulamaktadır.[1268] Âkifzâde'nin bu açıklaması, kefalet akdinin bu tür ifadelerle kurulup kurulamayacağı meselesinde sonraki literatürü de etkilemiş; nitekim Ali Haydar Efendi, bu hükmü açıkça Âkifzâde'nin mecmuasından naklettiğini belirtmiştir.[1269]

Bu örnekler, Âkifzâde'nin kavramsal açıklamalarını hem fürû fıkıh literatürüyle hem de Osmanlı toplumundaki örfî uygulamalarla irtibatlandırarak açıklayıcı tahrirler hâlinde sunduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra müellif, bazı meseleleri tasnif ederek ve ayrıntılı biçimde inceleyerek mecmuayı klasik bir fetva derlemesinin ötesine taşımaktadır. Bu yöntemi yansıtan iki örnek aşağıda incelenecektir. Bunlardan ilki, Âkifzâde'nin mecmuanın farklı yerlerinde vakıf, vekâlet ve şehâdet gibi

[1264] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 104a.
[1265] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 267a.
[1266] Ahmet Akgündüz, "Gedik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/541.
[1267] Kenan Arslan, *Esnaf gedikleri (İstanbul Kadılığı 227 numaralı Sicil Defterine göre)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 18; Akgündüz, "Gedik", 13/541.
[1268] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 120a.
[1269] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2:925.

çeşitli bahislerin çözümünde de başvurduğu ukûd-ı hamse tasnifidir. İkinci örnek ise ayıp muhayyerliğine dair uzun tahriri olup, müellifin beyʿ bahislerindeki tahlil ve muhakeme tarzını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

1.1.1. Ukûd-ı Hamse ve Vekâlet

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, fetva ve nakillere yaptığı tahrirlerde akitleri bazı vasıflar çerçevesinde ele almakta ve bu çerçevede çeşitli akit gruplarına atıfta bulunmaktadır. Eserde "ukûd-ı hamse",[1270] "ukûd-ı muâvaza",[1271] "ukûd-ı şerʿiyye",[1272] "ukûd-ı beyâʿât",[1273] "ukûd-ı müdâyene",[1274] "ukûd-ı ticâret"[1275] ve "ukûd-ı ihtiyâriyye"[1276] gibi tamlamalar yer almakla birlikte, bunlar arasında sıklığı bakımından "ukûd-ı hamse" dikkat çekmektedir. "Beyʿ, şirâ, îcâr, istîcâr ve sulh ani'l-mâl" akitlerinden oluşan bu grup, eserde sıkça zikredilmekte ve mecmuanın sonunda "Fevâidü'l-külliye" başlığı altında bütüncül bir tasnif hâlinde tekrar edilmektedir.

Âkifzâde, ukûd-ı hamseyi özellikle vekâlet bağlamında, akitten doğan hukukun kime râcî olacağı meselesi çerçevesinde ele almaktadır. Buna göre beyʿ, şirâ, îcâr, istîcâr ve sulh ani'l-mâl akitlerinde hukuk, akdi gerçekleştiren vekile râcîdir; müvekkil ise bu durumda ecnebî konumundadır. Bu akitlerde işlemin müvekkile izafesi şart olmayıp, izafe edilmesi halinde hem hüküm hem de hukuk müvekkile; izafe edilmemesi halinde ise hüküm müvekkile, hukuk vekile râcî olmaktadır. Müellif, akit anında müvekkilin mecliste bulunması durumunda, hukukun müvekkile râcî olacağına dair bir kavil bulunduğunu ancak ihtilaflı olduğunu dile getirmektedir. Bu konuda tercihe dair açıkça bir izah yapmamasına karşın, tahrirlerinin bütünü göz önüne alındığında müvekkilin meclisteki varlığından ziyade hukukun vekile ait olması kuralını "müvekkile adem-i izafet" kaydıyla mukayyet olduğunu vurguladığı görülmektedir. *Mecelletü Ahkâm-ı Adliyye* şerhinde Ali Haydar Efendi de 1461. maddesinde hukuk-u akdin vekile ait olduğunu ale'l-ıtlâk zikretmesinden anlaşıldığı üzere, *Mecelle* tercihinin müvekkil hazır bulunsun bulunmasın hukukun vekile ait olacağı görüşünün alındığını dile getirmektedir.[1277]

Buna karşılık ukûd-ı hamse dışında kalan nikâh, hulʿ, sulh ani'd-dem ʿamden, sulh ani'l-inkâr, ʿıtk ale'l-mâl, kitâbet, hibe, tasadduk, iʿâre, îdâʿ, rehin, ikrâz, şirket ve mudârebe akitlerinde hukuk müvekkile râci olup vekil "sefîr-i mahz" konumundadır. Bu tür akitlerde müvekkile izafet şarttır; izafet gerçekleşmezse akit sahih olmaz, vekilin kendi nefsine izafesi halinde ise akit onun adına kurulmuş

[1270] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95b, 136b, 137a, 140a, 145a, 198a, 295a, 295b.
[1271] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37a.
[1272] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111b.
[1273] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[1274] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 253a.
[1275] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 87b.
[1276] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 138a.
[1277] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3/2497.

sayılır. Âkifzâde, bu takririn *Dürrü'l-muhtâr* ile uyumlu olduğunu belirtmekte, *Dürrü'l-müntekâ*'da ise bazı akitlerin de bu kapsama ilave edildiğini ifade etmektedir. İlave edilen bu akitler istîhâb, istiâre ve irtihân olup bu akitlerin de müvekkile izafeti şarttır. Âkifzâde'nin, *Dürrü'l-müntekâ*'dan zikrettiği ilavelere dair açık tercih beyan etmemesi, bu konudaki görüşünü ortaya koymayı güçleştirmektedir. Tahririn devamında ise istikrâza tevkîlin batıl olduğunu dile getirmekte; ancak istikrâzla risâletin ve istikrâz sonrası kabz-ı karza tevkîlin sahih olduğunu *Dürrü'l-muhtâr*'da beyan edildiğini ifade etmektedir.[1278] Ayrıca tatlîk-i mahz ve iʿtâk-ı mahz hakkında "tatlik-i mahaz ve i'tâk-ı mahazda müvekkile izafet şart-ı sıhhat midir müracaat oluna" ifadeleriyle müvekkile izafetin şart olup olmadığına dair tereddüt yaşadığını eklemektedir.[1279]

Hukukun kime râcî olacağı meselesi davada taraf olma (husumet) ile yakından ilişkilidir. Ukûdu hamsenin dışındaki akitlerde vekil, sefir-i mahz olduğu için davada hasım sayılmazlar ve kendisinden yemin istenmez; hasım müvekkildir. Bu davada vekilin muhasemede hazır bulunması da şart olmayıp ecnebî gibi kabul edilir. Buna karşılık ukûd-ı hamse kapsamında yer alan akitlerde hukuk vekile râcî olduğundan, vekil davada taraf olur ve gerekli hallerde (iktiza hasebiyle) yemin etmesi istenir. Müvekkil ise bu davada ecnebî gibidir. Ancak vekil ayrıca husumete de tevkîl edilmişse, bu durumda asıl hasım müvekkil olur; zira husumete vekâlette hukuk vekile değil müvekkile râcîdir.

Âkifzâde, ortaya koyduğu bu genel kaideyi çeşitli meseleler üzerinden açıklamaktadır. Nitekim, ukûd-ı hamseye dahil olan icâre akdinde mütevellinin vakfı icâreye vermesi ile ilgili *Revâyih*'den Ali Efendi fetvasının telhisini nakil alarak "müstegallâtı îcâr eden fevt olsa icârâtı veresesi alamaz. Yerine mütevelli olan alır. Bir miktarını aldıktan sonra azl olmağla makbûzu halefine verse halefi 'sen îcâr etmekle maâdayı malından ver baʿdehu müstecirlerden al' demeye kadir olamaz" naklinden sonra "mütevellinin îcâr meselesi kâide-i mezburanın hilafına görünüyor" sözleriyle zahiren bir hilaf göründüğünü belirtir.[1280] Söz konusu nakilde, vakıf müstegallâtından doğan kira gelirlerinin mütevellinin şahsına değil vakfa ait olduğu kabul edildiğinden, mütevellinin vefatı halinde bu gelirlerin varislerine intikal etmeyeceği; benzer şekilde mütevellinin azli halinde de eksik tahsil edilen kira bedelinden şahsen sorumlu tutulmayacağı ifade edilmektedir. Yukarıdaki verdiği kâidede ukûd-hamse için hukukun vekîle racî olması, müvekkile izafe edilmemesi şartına bağlıdır. Vekilin müvekkile izafe edilmesi halinde ise hem hüküm hem de hukuk müvekkile râciʿdir. Ancak "nakl-i mezburun taʿlilinden müstefâd olur ki hilâf-ı kâide değildir. Kâide-i mezbûra müvekkile adem-i izafet kaydıyla mukayyeddir" ifadeleriyle kaide ile nakli uzlaştırır.[1281] Mütevellinin tasarrufları ise örfen ve delaleten vakfa izafe edildiğinden, bu durumda akit müvekkile izafe edilmiş sayılmakta ve hüküm buna göre

[1278] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.
[1279] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 295b.
[1280] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95b.
[1281] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95b.

şekillenmektedir. Dolayısıyla mütevelli, görevde bulunduğu süre içinde vakfı temsilen davada hukukî muhatap konumundadır; azilden ve vefattan önce vakfı velâyeten kendisi temsil eder, azil ve vefat halinde ise bu temsil yetkisi sona ermektedir.[1282]

Konuyla ilgili başka bir meseleye temas eden Âkifzâde, mütevellinin kiraladığı dükkan hakkında muaccel kira bedelini ödeyen kiracının tam süre kullanmadan vefat etmesi halini ele alır. Bu durumda mirasçıları veya mirasçıları yoksa beytü'l-mâl, meblağın iadesini mütevelliden alma hakkına sahiptirler. Mütevelli de vefat etmiş ise yeni mütevelli ölenin veresesinden muacceli alarak hasm-ı müntasıb olarak davada; kiracının mirasçıları veya onlar yoksa beytü'l-mâl ile muhaseme ederler.[1283] *Behce* ve Ali Efendi fetvalarının bu yönde olduğunu dile getiren Âkifzâde, bu meselenin de mütevellinin tasarruflarının örfen ve delaleten vakfa izafe edildiğinden, yeni mütevellinin selefinin akitlerinden doğan hukukî uyuşmazlıklarda makamı temsilen zorunlu hasım haline geldiğini belirtmektedir.[1284] Nakil almadığı bu fetvalar hakkında; kiracının "ibra etmemesi" ve "adem-i istifâ" şartlarıyla verildiğine ayrıca dikkati çekmektedir.

Âkifzâde'nin bu mevzuda incelediği diğer bir mesele ise husumete vekâlettir. Bu tür vekâlet, ukûd-ı hamse kapsamında yer almadığından, akdin hukuku vekile râcî değildir; vekil bu meselede sefir-i mahzdır. Müellif ayrıca ukûd-ı hamse dışında kalan akitlerden istikrâz hakkında da değerlendirme yapmaktadır. Buna göre istikrâza vekâlet sahih değildir; zira bu durumda kişi başkasının malında tasarrufa yetkilendirilmiş olur. Bu sebeple vekâlet sahih olmaz; istikrâza vekil olan kişi borç aldığında ise kendisi adına almış sayılır ve onun zimmetine geçer. Buna karşılık, istikrâzdan sonra kabz için bir başkasına vekil tayin etmek veya risâlet sahihtir. İstikrâza vekil batıl iken ikrâza vekil tayin edilebilir. Bu durumda kişi kendi malında tasarruf emri vermiş sayılacağından sahih olur. Bu akitten doğacak olan hukuk müvekkile râciʿdir; vekil ise sefîr-i mahz konumundadır ve müvekkile izafesi şarttır. Çünkü ikrâza vekil işlemi, hukuku vekile râciʿ olan ukûd-ı hamseden olmayıp bunun dışındaki akitlerde haklar müvekkile râcî olmaktadır.[1285]

Âkifzâde ikrâza vekilin sahih olmasından dolayı karz saklarında yazılan bir detaydan bahsetmektedir. Bu saklarda "yedimden ve malımdan ahz ve istihlak eylediği" şeklinde yazılması, kişinin bizzat akdi kendisinin yaptığını belirtmek, ikrâza vekil ihtimalini ortadan kaldırmak ve böylece davaya müstakil olarak hasım olması için yazıldığını ifade etmektedir.[1286] Ayrıca bu saklarda, İmam Ebû Yûsuf'un ihtilafını ortadan kaldırmak ve ittifakı sağlamak için "istihlâk" kaydının eklendiğinden bahsetmektedir.[1287] Hanefilerde yaygın kabul gören anlayışa göre karz akdi, kabz ile karşı tarafın

[1282] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95b.
[1283] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95b.
[1284] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95b.
[1285] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.
[1286] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.
[1287] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.

mülkiyetine intikal eder. Ancak İmam Ebû Yûsuf'a göre mülkiyetin intikali, kabz ile değil malın tüketilmesiyle gerçekleşmektedir. Bu ihtilafı ortadan kaldırmak için her iki görüşe göre de karz akdinin tamamlandığını belirten "ahz ve istihlak etme" kaydının koyulduğunu belirtir.[1288]

Âkifzâde, ukûd-ı hamseye dayalı olarak yemin ve ispat usulündeki farklılıkları da ele almaktadır. Ukûd-ı hamse kapsamındaki vekillere gerektiğinde yemin verdirilirken diğer akit vekillerine yemin verdirilmez.[1289] Örneğin husumete vekalet, ukûd-ı hamseye dahil olmadığı için vekiline yemin verdirilmez. Hasım beyyine getirdiğinde itibar vekile değil müvekkiledir; vekil burada sefîr-i mahzdır. Bu bağlamda müvekkil müslüman ve vekil zimmi ise şahitlerin müvekkilin dinî statüsüne uygun olarak müslüman olması gerekir. Nitekim "sırrı husumet 'ukûd-i hamseden olmamakla vekil ecnebi hükmünde olup hukuk müvekkile râciʿ olmağla müvekkilin haline nazar olunur" ifadeleriyle müvekkile bakılacağını ifade etmektedir.[1290] Ancak ukûd-ı hamse vekillerine yemin verileceğini "vekile yemin verilmez tabiri husumete vekile hâsdır, ukûd-ı hamse vükelasın değildir, farktan gaflet olunmaya" sözleriyle dikkati çekmektedir.[1291]

Değerlendirmelerine devam ederek, ikrâza vekilin "mal filanındır" demesi ile o kişi tarafından ikrâza vekil olduğuna dair ikrar sayılmayacağı ve müstakilen davaya kadir olacağını dile getirir. Bu durumda Âkifzâde'ye göre *Behce* fetvası isabetli olup, Şânîzâde'nin hata isnadı ise doğru değildir.[1292] Bu meselede "belki ikrâza vekâleti dahi ya ikrar ya da beyyine ile sabite olmak lazımdır ki sefareti tahakkuk edip hukuk müvekkile râciʿ ola" sözleriyle sefaret tahakkuk edip hukukun müvekkile râciʿ olması için ikrâza vekâletin ikrar veya beyyine ile sabit olması gerektiği, dolayısıyla "mal filanındır" sözünün ikrâza vekâlet sayılmadığını vurgulamaktadır.[1293]

Âkifzâde özellikle kabz-ı deyne vekil hakkında birçok yerde bilgi vermekte ve yetkilerini ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Buna göre kabz-ı deyne vekil, kefil ahzına kadirdir. Buna göre kabz-ı deyne vekil olan kişi borcu tahsil etmeye yetkili olup hem asîl hem de kefilden talepte bulunabilir.[1294] Ancak bu vekilin havaleyi kabul etme ve asîlin berâeti şartıyla kefalet tesis etme yetkisi bulunmamaktadır. Zira bu şartla yapılan kefalet, havale hükmünde değerlendirilerek caiz görülmemektedir. Aynı şekilde kabz-ı deyne vekilin rehin alma yetkisi de yoktur; vekilin bu sınırları aşarak rehin alması halinde ise bu mal kendi elinde emanet hükmünde olup, kusur bulunmadıkça telef

[1288] H. Yunus Apaydın, "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/523.
[1289] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 137a.
[1290] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 137a.
[1291] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 136b.
[1292] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 137a.
[1293] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.
[1294] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 110a.

olması durumunda tazmin sorumluluğu doğmaz. Ayrıca kabz-ı deyne vekil; borcu ibra etme, hibe etme ve deyn ile şirâ akdi yapma yetkisine de sahip değildir.[1295]

Âkifzâde, kabz-ı deyne vekil ile kabz-ı nukûda vekil arasında da bir ayrım yapmaktadır. Her iki vekil de aslen şirâya kadir değildir.[1296] Bununla birlikte kabz-ı deyne vekilin, bir mal (urûz) satın alması halinde, bu tasarruf müvekkilin icazetine bağlıdır; kabul edilmemesi durumda mal iade edilir ve borç asıl borçludan talep edilir. Diğer taraftan kabz-ı nukûda vekilin, tahsil ettiği dirhem, dinar veya fulûs ile alışveriş yapması halinde, bu işlem vekilin kendi adına gerçekleşmiş sayılmakta ve müvekkilin alacak hakkı, borçlu üzerinde devam etmektedir.[1297] Müellif bu ayrımın, nakitlerin tayin ile müteayyin olmaması ilkesine dayandığını vurgulamaktadır.[1298] Bu çerçevede kabz edilen borcun türünün, vekilin tasarruflarını etkilediği görülmektedir.

Âkifzâde açıkça ifade etmemekle birlikte, deyn ve nakit ayrımına yaptığı vurgu dikkate alındığında, onun ilk durumda nakit dışındaki zimmet borçlarını, ikinci durumda ise nakit (nukûd) borçlarını kast ettiği söylenebilir. Deyn ve nakit ayrımı "tayin" meselesiyle ele alan müellif, nakitlerin tayin ile müteayyin olmaması sebebiyle, kabz-ı nukûda vekilin tasarrufunun kendi adına gerçekleştiğini belirtmekte; devamında ise "kabz-ı derâhimden murâd, derâhim-i vedîa olmak gerektir" ifadesiyle kabzın vedîa olarak elde bulundurulması gerektiğine işaret etmektedir.[1299] Bu çerçevede, müellif her ne kadar tahririni açık bir hükümle sonlandırmasa da; vedîa dirhemlerin müteayyin olması bakımında, nakit dışındaki borç türlerinde olduğu gibi işlemi müvekkilin icazetine bağladığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Âkifzâde'nin vekâlet bağlamında akit türlerini ukûd-ı hamse tasnifi çerçevesinde, başta *Dürrü'l-muhtâr* ve *Dürrü'l-müntekâ* olmak üzere çeşitli nakillere dayanarak sunduğu görülmektedir. Müellif, hukukun kime râcî olacağı meselesi merkezinde ele aldığı bu tasnifi mecmuanın farklı bölümlerinde zikretmiştir; ayrıca önemine binaen eserin sonunda "Fevâidü'l-külliye" başlığı altında tekrar ele almaktadır. Bu durum, ukûd-ı hamse tasnifinin müellif nezdinde yalnızca açıklayıcı bir ifade değil, meselelerin tahlilinde esas alınan kavramsal bir çerçeve olduğunu göstermektedir.

1.1.2. Ayıp Muhayyerliği

Âkifzâde ayıp muhayyerliği ile ilgili Ankaravî, *Şerhu'l-Mültekâ* ve *Fetâvâ İbn Nüceym*'den alıntılar yaptıktan sonra bu nakillerden ve diğer kaidelerden "fehm-i kasırânemiz üzere şu cihetle tahrir-

[1295] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 110a.
[1296] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 110a.
[1297] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 143b-144a.
[1298] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 144a.
[1299] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 144a.

i makam olur ki"[1300] diyerek satım akdinde mebîʿde bir ayıp ortaya çıktığı takdirde red ahkamına dair kendi tahririni yapmakta ve meseleleri tasniflendirerek anlatmaktadır.

Ayıplı olduğu bilinmeden satın alınan mebîʿ hakkında müşterinin hukukî durumu beş şekilde ortaya çıkmaktadır. (a) Bâyiʿnin rızası olsun olmasın müşterinin mebîʿyi geri vermeye kadir olması -"mutlaka redde kadir olması"-, (b) bâyiʿnin rızası olsa dahi iade edememesi -"mutlakan kadir olmaması"-, (c) bâyiʿ rızası varsa kadir olup rızası yoksa kadir olmaması -"bâyiʿ rızasına bağlı olarak red imkanı"-, (d) noksan-ı ayıpla müracaata kadir olması -"yalnızca noksan-ı ayıpla müraccata edebilmesi"- ve (e) noksan-ı ayıp ile dahi müracaata kadir olmaması -"erş talebinin dahi mümkün olmaması"dır. Âkifzâde bu beşli tasnife ilişkin hükümleri ayıbın kadîm-hâdis ayrımı, müşterinin rızaya delalet eden tasarrufları, mebîʿin mülkiyetten çıkması ve mebîʿde meydana gelen ziyadeler gibi unsurlar çerçevesinde detaylandırmaktır.[1301]

Birinci durumda müşteri, mebîʿi mutlak olarak iade etmeye kadirdir. Bunun mümkün olması için dört şartın birlikte gerçekleşmesi gerekir. Birincisi, müşterinin kendi fiili, bir başkasının fiili, âfet-i semâvi veya kabzdan sonra bâyiʿ fiiliyle başka bir ayıbın oluşmaması; ikincisi mebîʿye boyama, karıştırma, binâ, gars veya hıyâta gibi ziyâde-i muttasıla-i gayr-i mütevellidenin eklenmemesi; üçüncüsü müşterinin ayb-ı kadîme muttaliʿ olduktan sonra rıza ve kabule delalet eden bir tasarrufta bulunmaması ve dördüncüsü ise mebîʿin müşterinin mülkünden çıkmamış olmasıdır.[1302]

Rızasına delalet eden fiiller bağlamında Âkifzâde, ayb-ı kadîme muttali olduktan sonra beyʿ, satışa arz, onarma (müdâvât) ve mebîʿi birkaç defa kullanmak gibi tasarrufları örnek vermektedir. Bu hallerde müşterinin razı olduğuna dair bir emare bulunmadığı takdirde müşteri tahlif olunur. Mülkünden çıkarılma hususunda ise, hükm-i hakimle bir sebebe binaen tekrar müşterinin mülküne dahil olması durumunda "ihraç" gerçekleşmemiş sayılır; ancak hakimin hükmü yoksa müşteri mebîʿyi satıcıya red edemez. Âkifzâde bu dört şartın tahakkuk etmesi halinde müşterinin mutlak olarak redde kadir olduğunu ifade eder. [1303]

Mebîʿ mütefâvit eşya (koyun, elbise, ahşab gibi) veya birden fazla kabın (evânî-i müteaddide) içinde olup mütefâvite hükmündeyse, müşteri sadece ayıplı kısmı semenden hissesiyle geri verir, ayıplı olmayanları ise iade edemez. Nüsha hamişinde mislî malların birden fazla kapta (inâ-i müteaddide) bulunması durumunda mütefâvit hükmünde sayılarak kabzdan sonra sadece ayıplı kısmı red edilmesi bazı alimlerin fetvasına mebni olduğuna işaret edilir ve bunun hilafının dahi şerhiyle birlikte *Mültekâ*'dan nakledildiği belirtilir. Bir tek kap (inâ) içinde bulunan yiyecek cinsinde mal ise müşteri bir

[1300] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105a.
[1301] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105b.
[1302] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105b.
[1303] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105b.

kısmını satma veya yeme halinde kalan kısmı için redde kadirdir, yediği miktarı için ise noksan-ı ayıpla müracaat eder; ancak sattığı kısım için müracaat edemez. Bu görüşün İmam Muhammed'e ait olduğu ve bununla amel edildiği belirtilir.[1304] Yukarıda saydığı dört şarttan birinin mevcut değilse durumunda -ki bunlar red-i mutlağın manileridir- mutlak anlamda geri iade edemez.

İkinci durumda ise bâyiʿnin rızasına bakılmaksızın müşteri iade edemez. Mebîʿe ziyade-i muttasıla-i gayr-i mütevellidenin eklenmesi veya kabzdan sonra ziyade-i munfasıla-i mütevellidenin meydana gelmesi, hallerinden biri gerçekleştiğinde satıcının rızasının olup olmaması fark etmeksizin müşteri geri iade edemez.[1305]

Üçüncü durumda ise ancak bâyiʿin rızasıyla müşterinin iadeye kadir olmasıdır. Mebîʿe yukarıda sayılan ziyadeler (ziyade-i muttasıla-i gayr-i mütevellide ve ziyade-i munfasıla-i mütevellide) bulunmamakla birlikte; yalnızca müşteri elindeyken âfet-i semavî, müşterinin kendi fiili veya yabancı birinin fiiliyle ayb-ı hâdis olması halinde bâyiʿ, ayb-ı hâdisle razı olursa müşteri mebîʿi geri verir, razı olmazsa geri iade edemez. Âkifzâde, âfet-i semavîden kastın maraz ve ʿilel gibi müşterinin veya insan fiiline dayanmayan durumları kapsayacak şekilde açıklamakta; maraz-ı kadîmin müşteri elindeyken artmasının da ayb-ı hâdis hükmünde olacağını belirtimektedir. Cümlesinin sonunda gaflet olunmaması yönünde uyarıda bulunmaktadır.[1306]

Dördüncü durumda müşteri, mebîʿi iade edemez; ancak noksan-ı ayıpla müracaat edebilir. Mebîʿe ziyade-i muttasıla-i gayri mütevellide veya kabzdan sonra ziyâde-i munfasıla-i mütevellide eklenmesi halinde söz konusu olur. Bu durumda müşteri red hakkını kaybetmekte ancak noksan-ı ayıp ile erş talep edebilmektedir. Âkifzâde bu ziyadelerin olması durumunda, müşteri ayb-ı kadîme ıttılâʿından sonra beyʿ gibi rızaya delalet eden bir tasarrufta bulmuş olsa dahi noksan-ı ayb ile müracaat edebileceğini belirtir. Ancak bu ziyadeler bulunmayıp âfet-i semâvî, fiil-i ecnebî veya fiil-i müşteri ile ayb-ı hadîs meydana gelip; ayb-ı kâdime muttali olduktan sonra müşteriden beyʿ gibi bir tasarruf sadır olmadıkça ve bâyiʿ de aybı kabul etmezse, müşteri noksan-ı ayıp ile müracaat eder. Ancak satış, kullanım veya onarım gibi rızaya delalet eden tasarruflar bu müracaatı engeller. Bununla birlikte, ayb-ı kadîme muttali olunmadan önce meydana gelen ve tazmin sorumluluğu doğurmayan tasarruflar veya kabzdan sonra bâyiʿin fiiliyle aybın ortaya çıkması gibi durumlarda müşteri noksan-ı ayıp ile müracaat edebilir. Âkifzâde son durum için ayba muttali olunduktan sonra müşteriden rızaya delalet eden bir tasarrufun bulunması halinde de "mânî-i müracaat-ı noksan olmamak gerek" ifadesiyle noksan ile müracaat edebileceğini ifade etmektedir. [1307]

[1304] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105b.
[1305] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105b.
[1306] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 105b-106a.
[1307] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 106a.

Beşinci durumda ise müşteri, noksan-ı ayıp ile dahi müracaat edemez. Bu kısımda iki durum söz konusudur. İlki, ayb-ı kadîme muttali olmadan önce müşterinin tazmini gerektiren bir tasarrufta bulunması (beyʿ, katl, itâk alâ mâl gibi) veya ikincisi satıcı rızasıyla kabul ettiği takdire göre aidesine engel ziyadelerden biri bulunmayıp ayb-ı hâdisin ortaya çıkmasından sonra ayb-ı kadîme muttali olup rızaya delalet eden bir tasarrufta bulunması halinde söz konusu olur. Âkifzâde'ye göre, müşteri aybı öğrendikten sonra mebîʿi mülkiyetinden çıkarırsa erş talep hakkı da ortadan kalkar. Zira erş talebi, mebîʿin hâlen müşterinin mülkiyetinde bulunması ve satıcının rızasıyla iade imkânının varsayılmasına bağlıdır; bu imkân ortadan kalktığında erş talebi de mümkün olmaz.[1308]

Ayıp muhayyerliği örneği, Âkifzâde'nin tahrir yönteminin tipik bir tezahürünü ortaya koymaktadır. Müellif, yalnızca nakil aktarmakla yetinmemekte; bu nakillerden çıkan manayı da okuyucuya sunmaktadır. Ayıp muhayyerliği meselesini, müşterinin hukukî durumu temelinde yeniden düzenleyerek, meseleyi beşli bir tasnif içerisinde ele almakta; meseleyi daha bütüncül ve takip edilebilir bir çerçevede sunmaktadır. Bu durum, müellifin nakil malzemesini yeniden ifade ederken daha derli toplu bir anlatım kurduğunu göstermektedir. Mecmuanın farklı yerlerinde benzer tasnif edici anlatımlara rastlamak mümkün olmakla birlikte, Âkifzâde'nin tahrir yöntemini göstermek amacıyla burada bu örnekle yetinilmiştir.

1.2. Tahkik ve İstinbatları

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'de nakiller arasına yerleştirdiği tahrirlerde dikkat çeken hususlardan biri, müellifin bazı meselelerde fıkıh külliyatında "ayn-ı mesele"ye doğrudan ulaşamadığını belirtmesi veya bir "şüphe" sebebiyle sistematik bir araştırma sürecine girdiğini açıkça ifade etmesidir. Bu yönüyle eser, yalnızca nakil derlemesi olmayıp, müellifin tahkik ve istinbât faaliyetinin izlenebildiği bir metin hüviyeti kazanmaktadır. Nitekim bu tür bölümlerde Âkifzâde'nin kimi zaman benzer meselelerle irtibat kurarak kıyasî bir değerlendirme yaptığı, kimi zaman kavâid-i fıkhiyye çerçevesinde hüküm tesis ettiği, kimi zaman da ihtilafın illetine inerek sebep merkezli bir tahlil ortaya koyduğu görülmektedir.

Müellif, araştırmalarına rağmen doğrudan bir örneğe ulaşamadığı durumları "ayn-ı meseleye sarâhaten zaferyâb olmadım",[1309] "tasrihe müracaat edin",[1310] ve "gerçi ayn-ı meseleyi görmedim"[1311] ifadeleriyle vurgulamaktadır. Buna karşılık, uzun inceleme neticesinde ulaştığı "çok tetebbuʿ eyledim ve sinn-i kesîre şüphem oldu",[1312] "hamli tasdikde çok tetebbuʿ eyledik, yemin kaydına zaferyâb

[1308] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 106a.
[1309] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a, 173b.
[1310] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 3a, 143a, 218b.
[1311] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 133a.
[1312] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.

olmadık",[1313] "bu tembihe zaferyâb oldum"[1314] ve "bir eyyam meselede iştibâhımızdan sonra ayn-ı meseleye Abdürrahîm'in Kitabü'r-rehninde zaferyâb olup"[1315] şeklindeki ifadelerle kaydetmektedir. Bu bağlamda Âkifzâde'nin eserde yalnızca ulaştığı sonuçları değil, o sonuca varıncaya kadar geçirdiği zihnî süreci de görünür kıldığı söylenebilir. Bu durum, eserin didaktik yönünü güçlendirmekte; özellikle kadı ve müftüler için hükme ulaşmadaki muhakeme yöntemi bakımından da rehberlik fonksiyonu icra ettiğini ortaya koymaktadır.

1.2.1. Nezr-i Teşdîd ile Yemin Kefareti

Âkifzâde, yemin, nezir ve kefaret konularını ele alırken bazı meselelerde uzun süren bir araştırma sürecine girdiğini açıkça ifade etmektedir. Nitekim bu meselede "çok tetebbuʿ eyledim" ve "sinn-i kesîre şüphem oldu" şeklindeki ifadeleriyle, uzun süre düşündüğünü ve tereddüt yaşadığını belirtir.[1316] Ayrıca bu meseleyi aynı şekilde fıkıh literatüründe açık bir biçimde bulamadığını ifade ederek, nihayetinde ulaştığı kanaati kendi değerlendirmesiyle ortaya koyar. Bu değerlendirme sürecinde Hanefî mezhep imamlarının görüşlerini zikretmekte; bunun yanı sıra *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Fetâvâ-yı Ali Efendi* çerçevesinde nakiller yaparak kendi tercihine ulaşmaktadır. Ancak netice itibarıyla Behce fetvasında hata bulunduğunu, Ali Efendi fetvasında ise tashih gerektiğini belirtmektedir.

Âkifzâde, meseleye öncelikle nezir ve yemin arasındaki ilişkiyi açıklayan genel bir çerçeve çizerek başlamaktadır. Buna göre, bir kimsenin (nâzir) bir şarta bağladığı (muallak aleyh) nezir, eğer nâzirin talep ettiği şeyin gerçekleşmesine (husûl-i murâd) bağlanmışsa, bu durumda nezredilen şeyin aynen yerine getirilmesi vacip olur; bu halde kefaret yeterli görülmez. Buna karşılık, nezir kişinin arzuladığı bir şeyin gerçekleşmesine değil, aksine kendisini bir fiilden men etmek veya sakındırmak maksadıyla kurulmuşsa -başka ifadeyle muallak aleyh, nâzirin matlubu olmayan ve gerçekleşmemesi istenen bir durum ise- bu takdirde nezir, anlam itibarıyla yemin hükmü kazanır.[1317]

Bu tür nezirlerde (nezr-i teşdîd), kullanılan siganın nezir lafzı olması sebebiyle lafız ile mana arasında bir tereddüt ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, ayn-ı menzûru yerine getirmek ile yemin kefareti arasında muhayyerlik tanınması, İmam Ebû Hanîfe'nin mercûʿ ileyh kabul edilen görüşü olarak zikredilmektedir.[1318] Âkifzâde, bu görüşün "nâssa erfak" bulunması sebebiyle fetvanın da bu doğrultuda verildiğini ifade eder.[1319] Buna göre, bu durumda yemin kefareti yeterli kabul edilmektedir.

[1313] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a.
[1314] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 157b.
[1315] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 153b.
[1316] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1317] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1318] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1319] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.

Müellif, bu duruma "Bugünden sonra içki içersem veya zina edersem şu kadar gün oruç tutmak nezrim olsun yahut şu kadar sadaka vereyim" şeklindeki ifadeyi örnek verir. Bu tür bir nezirde, nâzirin amacı söz konusu fiili işlememek, yani kendisini bu fiilden menetmektir. Dolayısıyla muallak aleyh olan içki veya zina fiili, nâzirin muradı (husûl-i murâdı) değil, aksine gerçekleşmemesi istenen (adem-i husûl-i murâdı) bir durumdur. Bu sebeple kişi, nezrettiği ibadeti yerine getirmek ile yemin kefareti ödemek arasında muhayyer olmaktadır. Ayrıca yemin kefareti kapsamında tutulacak oruç, genellikle nezredilen oruçtan daha hafif olduğu için, uygulamada kefaretle yetinilmesinin yeterli olacağı ifade edilmektedir.[1320]

Âkifzâde'nin tereddüt ettiği asıl mesele, kişinin bir fiilden kendisini bilinçli şekilde menetmek amacıyla teʾkîd ve teşdîd kastıyla, "Şu fiili işlersem bin gün oruç nezrim olsun; muhayyer olmayayım, yemin kefareti yeterli olmasın, hatta ayn-ı menzuru îtân vâcip olsun" şeklinde bir ifade kullanması durumunda hükmün ne olacağıdır. Bu bağlamda müellif, söz konusu teşdîd ve teʾkîd amacıyla yapılan bu tür tahsis ve tayinin şerʿan muteber olup olmadığını; muteber kabul edilmesi halinde kişinin nezrettiği şeyi aynen yerine getirmesinin gerekip gerekmediğini, muteber sayılmaması halinde ise şerʿî muhayyerlik gereği yemin kefaretinin yeterli olup olmayacağını tartışmaya açmaktadır.[1321]

Âkifzâde, bu meselenin bizzat önüne geldiğini belirterek, üzerinde uzun süre tetebbuʿ ettiğini ve "sinn-i kesîre şüphem oldu" ifadesiyle yaşadığı tereddüdü dile getirir.[1322] Meseleye dair fıkıh literatüründe aynı şekilde açık bir örneğe (ayn-ı mesele) rastlayamadığını ifade etmekle birlikte, kavâid-i fıkhiyye çerçevesinde istinbât yoluyla bir sonuca ulaştığını belirtir ve kendi görüşünü ortaya koyar.

Buna göre, teşdîd kastıyla yapılan bu tür tahsis geçerli değildir; başka bir ifadeyle, bu tahsis maʿmûl bih kabul edilmez.[1323] Müftâ bih görüş doğrultusunda kişi, ayn-ı menzuru yerine getirmek ile yemin kefareti arasında muhayyerdir ve yalnızca yemin kefaretiyle yetinmesi de yeterli kabul edilir. Zira nezreden kişinin "muhayyer olmayayım, kefâret-i yemin kifayet etmesin, aynını yerine getirmek vacip olsun" şeklindeki sözünden maksat, nefsini ilgili fiilden daha güçlü biçimde menetmek ve sakındırmaktır.[1324] Bu yönüyle söz konusu teşdîd, yeminin teʾkîdine râci bir nitelik taşımaktadır.

Dolayısıyla bu tür ifadeler, mahiyet itibarıyla nezir anlamını güçlendirmekten ziyade yemin anlamını tahkim etmektedir. Nitekim Âkifzâde'nin ifadesiyle, bu durumda "yemin manası nezriyyet üzerine ziyade tereccüh ve galebe etmiş" olur. Çünkü yemin, özü itibarıyla kişinin kendisini bir fiilden

[1320] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1321] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1322] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1323] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.
[1324] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69a.

menetmesi veya bir yükümlülük altına sokması anlamına gelmektedir. Teşdîd amacıyla kullanılan bu tür müekked tahsis ifadelerinde ise lafız ve mana itibarıyla yemin anlamı baskın hale gelir.

Âkifzâde, "şeyʾin mukavvisi şeyʾin mübdılı olamaz" kaidesine atıfla, bir hükmü güçlendiren unsurun o hükmü ortadan kaldırmayacağını vurgulamaktadır.[1325] Bu çerçevede, söz konusu ifadelerde esas olan mananın yemin olduğu kabul edildiğinde, İmam Ebû Hanîfe'ye göre şerʿî hüküm lafız ve mana birlikte değerlendirilerek belirlenir. Buna göre bu tür ifadeleri kullanan kişi, nezredilenin aynını yerine getirmek ile yemin kefareti arasında muhayyer olur. Nâzirin "yemin kefareti kifayet etmesin" şeklindeki tahsisi ise şerʿî hükmü değiştirme gücüne sahip olmadığı için şerʿan kudret dahilinde değildir ve yemin hükümlerinde değişiklik meydana getirmez.[1326]

Bu sebeple söz konusu tahsis, şerʿî hükme muhalif olması dolayısıyla batıl ve lağv kabul edilir; dolayısıyla kişinin muhayyerliği devam eder. Âkifzâde, ulaştığı bu sonucu "istinbât-ı zayıfânem" ifadesiyle ihtiyat payı koyarak dile getirmekte ve bu görüşle amel ettiğini belirtmektedir. Tahririni ise Allah'tan mağfiret dileğiyle tamamlamaktadır.[1327]

Müellif, yemin meselesine dair değerlendirmelerinin ardından nakillere yer vererek görüşünü desteklemeye devam eder. Bu bağlamda *Revâyih* yoluyla aktarılan "muradım hasıl olur ise her isneyn ve hamîs sâim olmak nezrim olsun deyip muradı hasıl olsa kefaret-i yemin lazım olur' şeklindeki *Behcetü'l-fetâvâ* fetvasının telhisini zikretmekte ve bu fetvada hata bulunduğunu ifade etmektedir.[1328] Zira burada nezir, nâzirin talep ettiği bir sonucun (husûl-i matlûb) gerçekleşmesine bağlanmıştır. Bu durumda nezredilen şeyin aynen yerine getirilmesi vacip olup yemin kefaretiyle yetinilmesi söz konusu değildir. Oysa muhayyerlik, ancak murad edilmeyen bir fiilin gerçekleşmesine bağlanan -yani nefsi men etme kastı taşıyan- durumlarda ortaya çıkar.[1329] *Behce* fetvasındaki örnekte ise bu anlam bulunmadığından, yemin kefaretine hükmedilmesi isabetli değildir. Âkifzâde, bu tahlilinin *Tenvîrü'l-ebsâr* ve diğer muteber eserlerde tafsilatlı olarak açıklandığını ve musarrah da bulunduğunu belirtir ve değerlendirmesini "Allah bizi ve onu affetsin" duasıyla tamamlar.[1330]

Âkifzâde'nin "bir fiil-i haram işlersem altmış bir gün mütetâbian sâim olmak üzerime nezr olsun deyip işlerse kefâret-i yemin lazım olur" şeklinde naklettiği ve atıf vermediği ifade *Revâyih* vasıtasıyla *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de bulunan bir fetvanın telhisidir. Ancak müellif, bu nakli açık bir atıf vermeksizin

[1325] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[1326] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[1327] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[1328] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[1329] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b.
[1330] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 69b-70a.

aktardıktan sonra bu meseleye, kendi istinbâtını doğrultusunda "kefâret-i yemin kifâyet eder dense evlâ idi. Zira kefaret ile îfâ-ı menzûr beyninde muhayyerdir" tahririni eklemektedir.[1331]

Âkifzâde'nin Ali Efendi fetvasına yönelik bu düzeltmesinin gerekçesi de ifade edilmektedir. Buna göre, söz konusu durumda kişi, yemin kefareti ile nezredilen ibadeti yerine getirme arasında muhayyerdir. Bu durumda, altmış bir gün oruç ile yemin kefareti mukayese edildiğinde, daha hafif olan kefaretle yetinilmesi mümkündür.[1332] Bu sebeple fetvanın "yemin kefaretinin kifayet edeceği" şeklinde verilmesi daha isabetlidir. Zira burada nezir, kişinin kendisini sakındırma kastına bağlıdır ve muallak aleyhin adem-i husûlu murad edilmektedir. Bu yönüyle mesele, yemin anlamı taşıdığından, kişi yemin kefareti ile ayn-ı menzuru yerine getirme arasında muhayyer kabul edilmektedir.

Âkifzâde, *Dürrü'l-muhtâr* vasıtasıyla meseleye dair müeyyed nakiller aktarmakta, bununla yetinmeyerek bazı ibarelere açıklayıcı şerhler de düşmektedir. Nitekim *Dürrü'l-muhtâr*'da yer alan "ebeden oruç tutmayı nezreden kişinin, bir özür sebebiyle bir gün oruç tutmaması halinde fidye vereceği" yönündeki nakli ele alarak, bu fidyenin her gün için bir sadaka-i fıtr miktarında olacağını belirtir. Ayrıca fidyenin dağıtımında fakir sayısının (aded-i fukarâ) şart olmadığını ifade eder. Vahdetî'nin *Mültekâ* şerhinde yer alan açıklamaya dayanarak, oruç fidyesinde olduğu gibi nezredilen oruçta da fidyenin fakirler arasında istenildiği şekilde dağıtılabileceğini dile getirir.[1333]

Tenvîrü'l-ebsâr'dan aktardığı bir diğer nakil ise mal–deyn ayrımına ilişkindir. Bu nakilde, bir kimsenin mal borcu bulunmadığına dair yemin etmesi halinde, deyn borcu bulunsa dahi yemininin bozulmayacağı ifade edilmektedir. Âkifzâde, bu ibareyi "deyne mal ıtlâk olunmaması" kaidesi çerçevesinde değerlendirerek, fukaha nakillerinde bu ayrımın doğru anlaşılmasının önemli sonuçlar doğurduğuna işaret etmekte ancak detaylı biçimde açıklamamaktadır.[1334]

Özetle bu mesele bağlamında Âkifzâde'nin sergilediği yaklaşım, onun metodolojisine dair önemli ipuçları içermektedir. Müellifin, konuya dair fıkıh metinlerinde "ayn-ı mesele"yi araştırması, uzun süre tetebbuʿ ederek tereddüt yaşadığını açıkça ifade etmesi ve açık bir örneğe ulaşamadığında istidlâl yoluyla bir sonuca varmaya çalışması, onun sadece nakil aktaran bir müellif olmadığını göstermektedir. Nitekim istinbâtında İmam Ebû Hanîfe'nin tercih edilen kavlini esas almakta, ancak bununla yetinmeyerek mevcut fetvaları da eleştirel bir süzgeçten geçirmektedir. *Behce* ve Ali Efendi fetvalarında hata veya tashih gerektiren hususlar tespit etmesi, onun şeyhülislâm fetvalarını mutlak otorite olarak kabul etmediğini; aksine gerektiğinde bunları tashih etmeyi mümkün gören tahkik

[1331] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 70a.
[1332] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 70a.
[1333] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 70a.
[1334] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 70a.

merkezli bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca *Tenvîrü'l-ebsâr* gibi muteber metinlere yaptığı atıflar, ulaştığı sonuçları klasik literatürle temellendirme çabasını açıkça göstermektedir.

1.2.2. İnkıza-i İddet Davasında Yemin

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin mecmuasında "çok tetebbu'" ettiğini açıkça belirttiği meselelerden biri, irtifâ-i hayız durumunda nafakanın devamına ve iddetin sona erip ermediğine ilişkin ihtilaflardır.[1335] Bu mesele, kadının hayzının kesilmesi sebebiyle iddet süresinin uzaması ve buna bağlı olarak nafaka hakkının devam edip etmeyeceği sorusu etrafında şekillenmektedir.

Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin mecmuasından aktardığı nakilde, talak sonrasında "irtifâü'l-hayz" sebebiyle iddeti uzayan kadının, âyise oluncaya veya aylar tamamlanıncaya kadar nafaka hakkının devam ettiği belirtilir. Aynı bağlamda davaya ilişkin olarak da bazı bilgilere yer verilmektedir. Buna göre, hayızla iddet bekleyen kadının iddetinin sona erdiğini (inkırâzü'l-iddet) inkâr etmesi halinde kavlinin yeminiyle birlikte kabul edileceği; buna karşılık, kadının bittiğine dair ikrarını kocanın beyyine ile ispat etmesi durumunda kadının nafaka hakkının düşeceği ve iddetin vacip olacağı ifade edilmektedir. Kadının hamilelik iddiasında bulunması halinde ise, talak tarihinden itibaren iki yıla kadar nafaka hakkı devam eder; bu süre sonunda doğum gerçekleşmez ve hayz görmeyip hamile olduğu zannıyla nafaka talep ettiğini iddia ederse bu şüphe sebebiyle mazur kabul edilir ve kadın iddet bitimine veya âyise olup ay tamamlanıncaya kadar nafaka almaya devam eder.[1336]

Âkifzâde bu nakli aktarmakla yetinmez; meseleyi özellikle yemin şartı bakımından problemleştirir. Ona göre burada dikkat çekici olan husus, hayız meselesinde kadının kavlinin yeminiyle birlikte kabul edilmesine rağmen, haml iddiasında aynı şartın aranmayışıdır. Müellif bu noktada "hamli tasdikte çok tetebbu' eyledik, yemin kaydına zaferyâb olmadık" diyerek haml meselesinde yemine dair açık bir kayda rastlayamadığını ifade eder.[1337] Hatta sâklarda tahlif yazılmadığı ve yemin istenmediğini belirtir. Buna karşılık hayız meselesinde "mea'l-yemin" kaydının musarrah biçimde yer aldığını özellikle vurgular.[1338]

Bu farklılığı açıklamak üzere iki ihtimal ileri sürmektedir. Buna göre ya haml ile hayız arasında hükmü etkileyen bir fark olması sebebiyle bunu ayırmak gerekeceği ya da hayız meselesindeki yemin kaydının mutlak olmayıp yalnızca irtifâ-i hayız durumuna mahsus olduğudur. Âkifzâde, nakillerin tertibine bakarak ikinci ihtimali daha güçlü bulur. Zira fıkıh kitaplarında yeminle tasdike dair hükmün, genellikle irtifâ-i hayız bahsinin hemen ardından zikredilmesi, bu kaydın irtifâ-i hayıza özel olduğunu

[1335] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a.
[1336] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 53b.
[1337] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a.
[1338] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a.

ima ve işaret etmektedir. Bununla birlikte müellif, meseleyi "cümle-i müşkilâtımdan" olarak nitelendirerek "zaferyâb olunursa işaret olur" diyerek kesin bir sonuca ulaşamadığını da açıkça dile getirmektedir.[1339]

Meseleyi Tercîhu'l-beyyinât bölümünde yeniden ele alan Âkifzâde, doğrudan ibareyi aktarmadan iddet bahsinde aldığı nakle atıf yapmaktadır. O, fetva mecmualarının çoğunluğunda irtifâ-i hayız sebebiyle iddeti uzayan kadın meselesinin hemen ardından; hayızlı kadının, iddetinin bittiğini (inkıza-i iddeti) inkar etmesi durumunda yemini ile tasdik olunduğunu, hasmı inkızâ-i iddeti ikrar ettiğini ispat etmesi durumunda beyyinesiyle makbuliyetinin yazıldığını belirttir. Müellif bu noktada, kadının sözünün mutlak olarak mı yemine bağlı olduğu yoksa yalnızca irtifâ-i hayız durumuna mı özgü bulunduğu sorusunu tekrar gündeme getirir.[1340] Zira Âkifzâde, mecmuaların çoğunluğunda iki meselenin peşi sıra gelmesine dikkati çekerek bu durumun ilk bakışta irtifâ-i hayıza hâs olunduğuna işaret edilebileceğini düşünmektedir.

Öte yandan Âkifzâde, fıkhî nazarın bu hükmün mutlak olarak anlaşılmasını gerektirdiğini belirtir ve nihayetinde kendi kanaatini bu yönde ortaya koyar. Nitekim "muktezâ-yı nazar mutlakan yemine ihtiyaçtır" diyerek, kadının "iddetim bitmedi" şeklindeki sözünün, yeminle te'kid edilmesi gerektiğini yalnızca irtifâ-i hayza mahsusu olmadığını ifade eder. Bu sonuca ulaşırken, söz konusu iddianın kadın açısından hem zarar hem de fayda doğuran yönlerini birlikte değerlendirir. Bir taraftan bu söz, ikinci evliliğe mani olması bakımından kadının aleyhine görünmektedir. Ancak diğer taraftan, iddetin devamı nafakanın da devamı sonucunu doğurduğundan, bu iddia kadına fiilen bir menfaat sağlamaktadır. Bu durum kadın için fayda ve zarar tearuz ederek birbirini düşür ve yalnızca mücerred kavil kalır. Ancak Âkifzâde'ye göre nafaka menfaati hâlihazırda gerçekleşen bir fayda iken, ikinci evliliğin gecikmesinden doğan zarar henüz tahakkuk etmiş kesin bir zarar değildir. Bu sebeple, kadının sözü lehine bir sonuç doğurmakta ve "mezınne-i töhmet-i kezib" kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu beyanın yeminle desteklenmesi gerekir.[1341]

Âkifzâde, Kitâbü't-talâk başlığında meselenin her ne kadar ilk bakışta irtifâ-i hayza özel olduğunu düşündüğünü dile getirse de, Kitâbü't-tercîhât başlığında yer alan tahririyle bu meseledeki yemin şartının irtifâ-i hayza özel olmayıp genel olduğunu ortaya koymaktadır.

Devamında haml iddiası meselesi ile devam eden müellif, haml iddiasında kadının kavlinin kitaplarda mutlak olarak tasdik edildiğini ve buna "yemin" şartının eklenmiş olduğuna dair açık bir nakle rastlayamadığını "yeminle takyide zaferyâb olmadım" diyerek belirtmektedir. Onun "zannım bu ki" diyerek yaptığı açıklamaya göre bunun sebebi, hamlin iki yıla kadar devam edebilen şerʿî bir

[1339] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 54a.
[1340] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173a-173b.
[1341] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173a-173b.

müddetinin bulunmasıdır. Kadının bu müddet içinde "hamileyim" demesi, zaten şerʿan muteber bir süreye dayanmakta, dolayısıyla bu durum sözünü destekleyen ayrıca yemin aranmasını gereksiz kılmaktadır. Nitekim kadın bu sözüyle şerʿî süreyi teyid edeceğinden, yeni bir şerʿi teyid edici olan yemin gerekmez. Hayız meselesinde ise böyle bir şerʿî teyit bulunmadığından, haml ile hayız arasında bu açıdan fark tahakkuk etmektedir.[1342]

Hâmişte not düşen Âkifzâde, hayza talâkın taʿlîki meselesi bağlamında *Mültekâ*'da yer alan "yalnız kadının bilebileceği hususlarda kavlinin tasdik edileceği" yönündeki genel ilkeye işaret etmekte ve bu ifadenin *Dürrü'l-müntekâ*'da istihsânen "bilâ yemin" kaydıyla açıklandığını nakletmektedir. Müellif, bu naklin ardından haml meselesinin de söz konusu umumî kaide kapsamında değerlendirilebileceğine ve bu çerçevede kadının beyanının yeminsiz tasdik edilebileceğine işaret etmektedir.[1343] Buna karşılık nakilde hayız meselesi için "bilâ yemin" kaydı bulunmasına rağmen, Âkifzâde'nin ana tahririnde bu meselede yemin şartını öne sürmesi, onun haml meselesinde "bilâ yemin", hayız meselesinde ise "yemin" şartını benimsediğini göstermektedir. Bu durum söz konusu nakli, hayız meselesine değil haml meselesine ilişkin görüşünü teyit etmek amacıyla zikretmiş olduğunu düşündürmektedir.

Âkifzâde, bu teorik çerçevenin ardından meseleyi özetlemektedir. Buna göre kadının "vazʿ-ı haml ettim" şeklinde doğum yaptığını ileri sürdüğü iddiası beyyine ile ispat edilmek zorundadır. Buna karşılık "iskât-ı cenin ettim" iddiası, yemini ile birlikte tasdik edilir. Benzer şekilde kadının "üç hayız görmekle iddetim münkaziyye oldu" beyanı da yemini ile birlikte kabul edilir. Bu bağlamda Âkifzâde, tasdikin asgari süresine de işaret ederek, müftâ bih görüşe göre iddetin sona erdiğinin kabul edilebilmesi için en az altmış günün geçmesi gerektiğini belirtir. Bu süre dolmadan kadının üç hayız gördüğüne dair beyanı tasdik edilmez.[1344]

Hâmiş notunda, kadının hayız ikrarından iki ay sonra ileri sürdüğü haml iddiasının, dinlenmeyeceğine dair Türkî fetvalar olduğunu belirten Âkifzâde, bunun vechini ekal müddet-i tasdikin bitmesi için olabileceğini açıklamaktadır. Ancak hemen ardından, süre bitmediği durumda da davanın dinlenmeyeceğini dile getirmesi ve "müracaat edin" kaydını eklemesi bu meselede kesin bir hükme bağlamadığını göstermektedir.[1345]

Mecmuanın farklı kısımlarında, hayız iddiasında kadının sözünün tasdiki ile ilgili asgari süre ele alınarak tahrir düşülmüştür. Âkifzâde, Kitâbü't-talâk'ta Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin mecmuasından aldığı nakilde *Serahsî*'den aktarılarak, kadının "iddetim bitti" sözü İmam Ebû Hanîfe'ye

[1342] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173a-173b.
[1343] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173b.
[1344] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173b.
[1345] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 173a.

göre altmış günden, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise otuz dokuz gün sekiz saatten daha az bir zamanda kabul edilmez. Âkifzâde bu nakli aldıktan sonra "müftâ bih İmam kavlidir, mea'l-yemin merreʾ tasdik olur" kaydını eklemektedir. Buna göre Âkifzâde, kendi dönemlerinde müftâ bih kavlin İmam Ebû Hanîfe görüşü üzerine olduğunu belirtmektedir. Buna karşın nakilde "mea'l-yemin" kaydı bulunmamasına rağmen bunu eklediği görülmektedir.[1346] Bu kaydı eklemesi, yukarıda ulaştığı kanaatinin bir sonucu olarak okunabilir.

Âkifzâde'nin zikrettiği yemin şartının kendi kanaatine mi yoksa dönemin amelî uygulamasına mı dayandığı metinden açıkça anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu görüşün müellifin şahsî tercihini yansıtması daha muhtemel görünmektedir. Nitekim Âkifzâde, mecmuasında iddet bahsinde *Revâyih* aracılığıyla aktardığı *Behce* fetvalarında, kadının beyanının yemin şartı aranmaksızın tasdik edildiğini nakletmektedir. Bu bağlamda "zât-ı hayz olan kadın, altmış gün tamamında 'iddetim münkaziyye oldu' dese, inanacak tezevvüç caiz olur" ve Hâmiş-i Behce'de yer alan "altmış günde tasdik olunur" ifadelerinde yemin şartına yer verilmemiştir. [1347] Nitekim, Âkifzâde bu mesele ile ilgili açık bir fetva bulamadığını, tahririn başında vurgulamaktadır.

Bu mesele, Âkifzâde'nin tahrir yönteminin yalnızca nakil aktarmaya dayanmadığını, aksine kendi şüphesini ve istinbâtını ortaya koyduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu tahrir, müellifin meseleye dair fıkhî yaklaşımını da izlemeyi mümkün kılmaktadır. Müellif, "çok tetebbuʿ" ettiğini belirterek tereddüdünü açıkça ifade ettiği meselede farklı ihtimalleri tartışmaya açmaktadır. Özellikle hayız ve haml meselelerinde yemin şartının konumu etrafında ortaya çıkan farklılıkları, fetva eserlerindeki konumu ve nakiller üzerinden değerlendirmekte, ardından "nazar-ı fıkhî" ve "muktezâ-yı nazar" çerçevesinde kendi tercihine ulaşmaktadır. Bununla birlikte, ulaştığı neticeyi mutlak bir kesinlik iddiasıyla değil, ihtiyat payı barındıran bir dil ile ifade etmesi, Âkifzâde'nin tahkik merkezli ve temkinli ilmî tavrının bir yansımasıdır. Dikkat çeken diğer bir husus ise Kitâbü't-talâk bölümünde tereddüt ettiğini açıkça dile getirdiği ve "zaferyâb olunursa işaret olur" diyerek daha sonra açıklayabileceğini ifade ettiği meseleyi, Kitâbü tercîhi'l-beyyinât başlığı altında ulaştığı kanaat çerçevesinde tekrar ele almasıdır.

1.2.3. Nafaka ve İcâre Bedelinde "Küllü Şehr" Lafzıyla Kurulan Kefâlet

Âkifzâde'nin kefalet bahsinde ele aldığı meselelerden biri, ayların sayısı belirtilmeden "küllü şehr" (her ay) lafzıyla nafaka bedeline kefalet verilmesinin hükmüdür. Müellif, bu meselede mezhep imamları arasındaki ihtilafı naklettikten sonra İmam Ebû Yûsuf'un görüşünün sıhhat üzere olduğunu ve

[1346] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32b.
[1347] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 45a.

nafaka bakımından müftâ bih kabul edildiğini belirtir.[1348] Ardından bu meseleyi icâreye kefalet konusu çerçevesinde değerlendirir.

Kâdîhan'dan aktardığı nakle göre, "her ay" şeklinde genel bir ifade ile nafaka borcuna kefalet verilmesi, aslen kefaletin sahih olmaması sonucunu doğurur; aynı durum icâre bedeli için de geçerlidir; ancak İmam Ebû Yûsuf ve nafaka hakkında "küllü şehr" ifadesini ebed hükmünde değerlendirerek istihsânen bu tür kefaleti caiz görmektedir.[1349] Âkifzâde, İmam Ebû Yûsuf'un kavlinin nafakaya kefalet konusunda müftâ bih olduğunu dile getirdikten sonra nafaka ile icâredeki ücret meselesini birlikte alarak değerlendirir.[1350]

Âkifzâde'ye göre İmam Ebû Yûsuf'un mezhebinde kefaletin sıhhati, sebeb-i vücûba izafeti esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede kefalet yalnızca mevcut borçlara değil, doğması beklenen borçlara da taalluk edebilmekte; bu sebeple kefaletin sıhhati tek bir ay ile sınırlı kalmamaktadır. Nitekim "küllü şehr" yani "mah be mah" ifadesi, ebed hükmünde değerlendirilmekte ve süreklilik ifade etmektedir. Âkifzâde, bu taʿlîli icâre bedeline de teşmil ederek, icâredeki ücretin de aynı hükme tâbi olması gerektiğini, hatta bu hususta evleviyet bulunduğunu ileri sürer. Zira nafaka, sukûtu muhtemel bir borç iken, icâre bedeli böyle değildir. Dolayısıyla sukûtu muhtemel bir borç olan nafakada "küllü şehr" lafzıyla kefalet sahih kabul edildiğine göre, sukûtu muhtemel olmayan icâre bedelinde bu hükmün bi't-tarîki'l-evlâ geçerli olması gerekir.[1351]

Müellif, nafaka borcuna ilişkin bu hükmün İmam Ebû Yûsuf mezhebi üzere bi'l-ittifak kabul edilerek "ulemâmız" tarafından fetva verildiğini ve bunun *Hayriyye* başta olmak üzere kaynaklarda musarrah biçimde zikredildiğini belirtir. İcâre bedelinde gibi diğer borçlar hakkında ise, eslâf-ı ulemâmızın "bir müftü bu yönde fetva verse hasen olur" şeklindeki ifadelerine yer verir. Âkifzâde bu ifadeleri, yalnızca bir temenni olarak değil, "fetvaya izin", hatta muhtemelen bizzat fetva olarak yorumlamaktadır. Bu yorumun bir adım ötesine giderek, bu yaklaşımın kendi döneminde açıkça verilen bazı fetvalardan dahi daha kuvvetli olabileceğini ileri sürmektedir: "eslâf-ı ulemâmızın istihsânları manada fetvaya izindir, belki fetvadır, belki fi zamânına pek aʿlemimizin musarrahan verdiği fetvadan akvadır".[1352]

Bu değerlendirmeler doğrultusunda Âkifzâde, İmam Ebû Yûsuf'un görüşünden yola çıkarak ayların sayısı belirtilmeksizin ve "hayatta oldukça" gibi bir kayıt da zikredilmeksizin, nafaka ve icâre bedeli gibi ileride doğacak borçlar için "küllü şehr" lafzıyla kefalet verilmesinin sahih olduğunu ve

[1348] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b.
[1349] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b.
[1350] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b.
[1351] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b.
[1352] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b.

bunun tek bir ay ile sınırlı olmadığını belirtir.[1353] Nitekim nafaka meselesinin açıkça müftâ bih olduğunu vurguladıktan sonra, diğer borçlar hakkında ulaştığı sonucun da kendi tahriri çerçevesinde "mana müftâ bih" sayılması gerektiğini ifade ederek bu hususun özellikle gözden kaçırılmaması gerektiğini tembih eder.[1354]

Âkifzâde'nin kullandığı "mana-yı müftâ bih" ifadesi, bir görüşün açıkça müftâ bih olarak zikredilmemekle birlikte bu mertebeye yaklaşarak kuvvet kazandığına işaret etmektedir. Ayrıca ulemânın "bir müftünün fetva vermesini" beklediğine dair kayıtlar da dikkat çekicidir. Müellif, bu ifadeleri fetvaya izin ve istihsân kapsamında değerlendirmekte; ancak müftülerin bu konuda neden doğrudan fetva vermedikleri hususunu tartışmamaktadır.

Çağdaşı İbn Âbidîn ise, nafaka meselesinde imamların görüşlerini açıkladıktan sonra *Nuru'l-ʿayn* ve *Muhît*'den nakil alarak fetvanın İmam Ebû Yûsuf kavline göre verildiğini sair duyûnda ise bir müftinin bu meselede fetva verse "rifkân bi'n-nâs" hasen olur, dediklerini aktarır. "Küllü şerh" tabirinin yanında "ebeden" veya "hayatta kaldıkları müddetce" sözcükleri ekleniyorsa bi'l-ittifâk ebed hükmü geçerli olurken; yalın şekilde söylenen "külli şehr" ifadesiyle İmam Ebû Hanîfe'ye göre bir ay, İmam Ebû Yûsuf'a göre ebed hükmü görüşündedir. *Bahr*'da İmam Ebû Yûsuf'un görüşünün "erfâk" ve "aleyhi'l-fetvâ" olarak nitelendirildiğini eklemektedir. Neticede İbn Âbidin, ay belirtilmeksizin "külli şehr" ibaresiyle nafakaya kefaletin, kıyasen birden fazla ayda lazım gelmediğini; çünkü tazminin ancak vacip olan üzerinde geçerli olup nafakanın da kaza veya rızadan önce vacip olmadığını; ancak buna dair hükmün kıyasen değil istihsânen verildiğini, *Bahr*'ın bununla fetva verdiğini (bihî yüftâ) ve bunu diğer duyûnlardan farklı olduğunu ifade etmektedir.[1355]

Sâir duyûn için aldığı nakil, Âkifzâde'de geçen bir müftinin bu konuda fetva verse hasen olacağına dair ifadesiyle mutabık içerisinde olmakla birlikte detaylı açıklama bulunmaz. Hanefi fıkhında ay beyan edilmeksizin her aylığı şu kadar şeklinde yapılan icâre akdinde ilk ay için sahih ve lazım olup diğer aylar hakkında cehalet içerdiğinden dolayı aslen fasit ancak sonraki ayın ilk gecesinde müstecirin meʾcûrda ikamet etmesi, sonraki ayın ücretini muaccelen ödemesi ve ay beyan etmesi durumlarında diğer aylar içinde sahih ve lazım olur. *Fetâvâ -yı Hindiyye*'de nafaka ile icâredeki ücrete kefalet konusundaki farkın, nafaka sebebinin ay başında yenilenmeyeceğini ve bütün aylar için vacip olacağı, icârede ise her ay yenilenmesinden dolayı ücretin tüm ayları kapsamayıp her ay yenileneceği belirtilir.[1356] Ali Haydar Efendi *Mecelle* şerhinde icâre meselesinde ikinci ve üçüncü aylarda sahih olmayacağı belirtilmişse de meşâyihin akd-i icârede teâmülü nâsa binâen ikinci ve üçüncü ay için de sahih olacağını söylediğini ancak delile muhalif bulunan teâmüle itibar olmadığında bu kavlin bir

[1353] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b-120a.
[1354] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b-120a.
[1355] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 3/582-583.
[1356] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 3/289.

manası bulunmadığını ifade eder.[1357] Kefâlet bahislerinde ise, icâre münʿakid olduğu sürece mezkûr aylarınücreti müste'cir üzerine gerektiği gibi, kefâlet neticeside kefîlin de üzerine lazım geleceğini; ancak ayın başında kefilin kendisini kefaletten ihracının mümkün olduğunu belirtilmektedir.[1358]

Âkifzâde, nafakaya kefalet hususunda Ebû Yusuf'un taʿliline binâen kefaletin sebeb-i vucûba izafetle sahih olacağı ve bunun tek aya ait olmayıp ebed hükmünde sayılacağınından yola çıkaran "evleviyyet" ilkesiyle icârede bu hükmün daha evla olduğunu vurgular. Mesele ile ilgili olarak iki vecihten yaklaştığı görülmektir. Ay beyan olunmaksızın "küllü şehr" ibaresiyle icârenin yalnızca bir ay için sahih sonraki aylar için fasid olduğu yönündeki görüşü tekrar yorumlayarak "küll-i şehr a'ni mah bi mah tabiri ebed hükmündedir. İcare dahi bu gûnedir. Belki evvelidir. Zira nafaka sukuta muhtemel deyndir, ücret değildir" ifadeleriyle sadece ilk aya münhasır olmadığını bütün ayları kapsadığını değerlendirmektedir.[1359] Âkifzâde'nin bu değerlendirmesi Ali Haydar Efendi'nin şerhte bahsettiği meşâyihin insanların teamülüne binaen diğer aylar için de sahih olacağı düşüncesine mutabık görünmektedir. Âkifzâde'nin meseleye dair diğer bir yaklaşımı ise düşmesi muhtemel, henüz doğmamış fakat doğma sebebi mevcut (sukûta muhtemel deyn-i mütevakkıʿ) bir borç olan nafakada "küllü şehr" tabiriyle kefalet İmam Ebû Yûsuf kavliyle ve istihsânıyla caiz görülmesi sukûte muhtemel olmayan icâre bedeli için "bi't-tarikî'l-evlâ" caiz olacağını ifade etmesidir. Bu iki argüman dikkate alındığında Âkifzâde, hem icârenin "küll-i şehr" ibaresiyle ebedî (süreklilik içeren) bir akit olduğunu hem de kefaletin sıhhati bağlamında sukûta muhtemel olmayan icâreye kefaletin sukûta muhtemel nafakaya kefaletten daha evlâ olarak sahih kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Âkifzâde'nin bu meselede icâreye kefaleti, nafakaya kefalette verilen İmam Ebû Yûsuf kavili ve fetvadan "bi't-tarîki'l-evlâ" metoduyla istinbât ederek ulaşır, ancak bununla yetinmez. Görüşünü temellendirdiği diğer önemli husus ise eslâf-ı ulemânın "sâir duyûnda bir müfti iftâ eylese hasen olur" şeklindeki ibarelerinden fetvaya izin verildiği, belki fetva olduğu, belki de "fi zamânına pek aʾlemimizin musarrahan verdiği fetvadan akvadır" anlayışıyla yorumlayarak "mana müftâ bih" gerekçesiyle nakillerden çıkan manayı da esas almasıdır. Böylece sadece "evleviyet" metoduyla istinbât etmekle kalmaz sarâhaten bulunmasa da nakillerden çıkan manayı değerlendirmekte ve fetvaya izin, fetva ve belki de sarahatan verilen fetvaya akva şeklinde yorumlayarak dikkate almaktadır.

[1357] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/733.
[1358] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 2/1033.
[1359] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119b-120a.

1.2.4. Cizye Mukataasına Kefalet

Âkifzâde, kefalet bahsinde cizyeye kefalet ile cizye mukâtaasına kefalet meselesini birbirlikte ele almaktadır. Meseleye dair Minkarîzâde'nin, Yahyâ Efendi ve Üskübî'nin fetvalarına atıf yaparak kanaatini paylaşmaktadır.

Müellif, öncelikle Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin (v. 1678) cizyeye kefaletin sıhhatine dair fetvasını zikrederek, bu hükmün haraç-ı muvazzafaya kıyasen verildiğini belirtir.[1360] Söz konusu fetvada, zimmînin zimmetinde bulunan cizye borcuna bir başkasının kefil olmaktadır. Bu durumda mekfûlün anh zimmîdir.[1361] Âkifzâde'nin bu vurgusu, cizye mukâtaasına kefalet meselesini bundan ayırmak amacı taşımaktadır.

Müellifin ele aldığı ikinci mesele, Osmanlı iltizam sistemi çerçevesinde ortaya çıkan cizye mukâtaasına kefalettir. Bu durumda zimmîlerin zimmetlerinde bulunan meblağ, mültezime belirli bir bedel karşılığında iltizam olunmakta; mültezim de bu bedel için kefil göstermektedir. Âkifzâde, bu kefalet türünü cizye borcuna kefaletten farklı değerlendirmekte ve "zann-ı galibim" ifadesiyle sahih olmaması gerektiği kanaatini dile getirmektedir.[1362] Ona göre her ne kadar cizye evrakı zahiren bir mebîʿ gibi kabul edilse de, hakikatte bu işlem zimem borçlarını temsil eden senetlerin devri mahiyetindedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan, doğrudan bir deyn üzerine kefalet değil, senetlerin teslimi ve iltizamıdır. Bu sebeple müellif, bu tür kefaletin sahih sayılamayacağını ifade etmektedir.[1363]

Âkifzâde, bu değerlendirmesini açık bir nakle dayandırmamakla birlikte, Yahyâ Efendi'nin fetvasından "müstebân olan" anlama işaret ederek kendi kanaatini teyit etmekte ve cizye mukâtaasına kefaletin sahih olmadığı sonucunu desteklemektedir. Ancak Yahya Efendi'ye ait fetvayı doğrudan almamaktadır.[1364]

Özetle müellif cizyeye kefalet ile cizye mukataasına kefalet arasında bir ayrım olduğunu belirterek; cizye mukataasına kefaletin hem kendi istinbâtı hem de Yahya Efendi fetvası doğrultusunda caiz olmayacağını ifade etmektedir. Bir başka açıdan, Âkifzâde'nin cizyeye kefalet meselesinde hükmün yalnızca Minkârizâde'nin harac-ı muvazzafaya dayalı kıyasın ötesinde; *Fetâvâ-yı Üskübî*'de sarih nakil yazıldığını dile getirerek meselenin aslında doğrudan nakille temellendirelebileceğini işaret etmekte ve bu yönüyle söz konusu kıyası zımnen eleştirmektedir.

[1360] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[1361] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[1362] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[1363] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[1364] "Erbâb-ı devletten Zeyd, mutasarrıf olduğu hâssın mahsulünü Amr'a bir seneye beş yüz bin akçeye iltizâm ile verip Bekir dahi ol meblağa kefil olsa, kefâlet-i mezkûr şerʿan sahih olur mu? el-Cevab: Olmaz." Yahyâ b. Ömer Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* (Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 4463), 208a.

Sonuç olarak Âkifzâde bu meselede istinbâtını, kefaletin ancak zimmette sabit bir deyn üzerine kurulabileceği yönündeki genel kaideye dayandırmaktadır. Cizye mukataasında ise işlemi deyn değil senedât ve iltizam mahiyetinde gördüğü için, bu kaideye uymadığı gerekçesiyle "zann-ı galib" olarak kefaletin sıhhatini reddetmektedir. Bu istinbâtı ve Yahyâ Efendi fetvasından hareketle ulaştığı kanaatin, bu hususta açık bir fetvaya işaret etmemesi dikkati çekmektedir.

1.2.5. Mürtehin Vekilinin Râhinden Mutalebesi

Rehinin teslimi ve deynin ödenmesi meselesi, Âkifzâde'nin bir hükmü yalnızca nakletmekle yetinmeyip meseleyi farklı kaynaklar, benzer ihtimaller ve uygulama yönleriyle birlikte değerlendirdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Müellif, bu meselede kıyasa göre değil istihsân üzere fetva verildiğini belirtmekte; ayrıca kendi tereddüt sürecine de işaret ederek "bir eyyâm meselede iştibâhımızdan sonra ayn-ı meseleye Abdürrahîm'in Kitâbü'r-rehin'inde zaferyâb" olduğunu kaydetmektedir.[1365]

Âkifzâde'nin Kâdîhan'dan aktardığı nakle göre râhin ile mürtehin, rehnin verildiği beldeden başka bir yerde karşılaşır ve mürtehin deynin ödenmesini isterse, hüküm rehnin getirilmesinde meşakkat bulunup bulunmamasına göre değişmektedir. Şayet rehnin getirilmesinde zorluk varsa mürtehine rehni getirmesi emredilmez; râhin ise deyni ödemeye cebredilir. Râhin rehnin helak olduğunu ileri sürerse mürtehine rehnin helak olmadığına dair yemin ettirilir; mürtehin yemin ederse râhin yine borcu ödemeye cebredilir, yeminden nükûl ederse cebredilmez. Buna karşılık rehnin getirilmesinde zorluk bulunmuyorsa, kıyasa göre râhin yine deynin ödenmesine cebredilirken, istihsâna göre cebredilmez; bu durumda mürtehine rehni getirmesi emredilir.[1366]

Âkifzâde, fetvanın istihsân üzere verildiğini belirttikten sonra Abdürrahîm Efendi'nin de bu doğrultuda bir fetvası bulunduğunu zikreder. Ancak meseleyi bununla sınırlı bırakmaz; fetvayı nakletmeden önce bu hükümden hareketle mürtehinin vekili hakkında nasıl bir sonuç çıkarılacağını tartışır. Ona göre vekilin rehni bilmesi ve rehnin taşınmasında külfet bulunmaması hâlinde râhin, rehin getirilinceye kadar borcu ödemekten kaçınabilir. Müellif, bu sonucun *Kayd-ı Cedîd* (*Netîcetü'l-Fetâvâ*) fetvasından da anlaşıldığını ifade etmekle birlikte ilgili nakli burada ayrıca aktarmaz. Buna karşılık rehnin taşınmasında meşakkat varsa râhin, borcu ödemekten kaçınamayacağı gibi mürtehinin vekiline karşı da evleviyetle böyle bir itirazda bulunamaz; bu durumda râhin deyni ödemeye cebredilir. Müellif, râhinin rehnin helak olduğuna dair iddiasını ayrıca ele alır. Asıl meselede mürtehine rehnin helak olmadığına dair yemin ettirileceğini belirtmekle birlikte, vekil söz konusu olduğunda vekile yemin verdirilmeyeceğini ifade eder. Bunun, vekilin rehni bildiği durumla ilgili olduğunu vurguladıktan sonra,

[1365] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 153b.
[1366] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 270a.

vekilin rehni bilmemesi hâlinde "deyni ver, rehnin var ise mürtehinden mutalebe eyle" denilebileceğine dair Abdürrahîm Efendi fetvası bulunduğunu ve bu fetvayı Kitâbü'd-daʿvâ'da zikrettiğini söyler.[1367]

Âkifzâde, davâ bahsinde aynı meseleyi kabz-ı deyne vekilin husumete de vekil sayılması meselesiyle birlikte değerlendirir. Borçlunun deyni ikrar etmesiyle birlikte eda veya ibrâ iddiasında bulunması hâlinde vekilin defʿ için hasm-ı müntesib olduğunu açıklar. Ancak rehin meselesinin, deynin edası veya ibrâından farklı olduğunu belirtir. Ona göre vekil, rehin davasında hasm-ı müntesib değildir. Bu sebeple medyûn, vekile karşı "rehnimi ihzar ettikten sonra deyni vereyim" diyemez; ikrar sabit olduğu için vekil "deyni ver, sonra rehnin varsa müvekkilden talep et" diyebilir. Bu durumda râhinin hasmı vekil değil, mürtehin olan müvekkildir.

Müellif, aynı meseleyi burada özetledikten sonra bir süre tereddüt ettiğini ve nihayet Abdürrahîm Efendi'nin fetvalarında ayn-ı meseleye ulaştığını belirtir. Ardından ilgili fetvayı verir.[1368] Bu fetva hakkında "ayn-ı fetvayı tahrir eyledik, eğer cevap kâtibden bir hataya makarrdan değil ise, lâkin sıhhat-i cevap fehm olunur. Zira rehin dava-yı uhradır, hasmı mürtehindir. Amma vazʿ-ı rehin beldesinde kabz-ı deyne vekil ihzar-ı rehinle mutalebe olmak Abdürrahîm'in bir fetvası ıtlâkından münfehim olur" diyerek hem fetvanın ibaresini aktardığını hem de metinde kâtib hatası ihtimalini göz önünde bulundurduğunu ifade eder. Buna rağmen cevabın sahih olduğunun anlaşıldığını söyler. Zira rehin davası ayrı bir davadır ve bu davada hasım mürtehindir. Bununla birlikte, rehnin bulunduğu beldede kabz-ı deyne vekilin rehnin ihzarıyla talep olunabileceği, Abdürrahîm Efendi'nin başka bir fetvasının ıtlâkından anlaşılmaktadır.[1369]

Bu örnek, Âkifzâde'nin fıkhî tahririnde birkaç yönün birlikte işlediğini göstermektedir. Müellif öncelikle kıyas ve istihsân ayrımını dikkate alarak fetvanın hangi esas üzerine bina edildiğini tespit etmekte; ardından aynı meseleyi teyit eden fetvayı başka bir kaynakta aramakta; nihayet ulaştığı hükmü vekâlet ve dava bağlamındaki benzer meselelerle ilişkilendirerek uygulama alanını genişletmektedir. Ayrıca fetva metnini aktarırken kâtib hatası ihtimalini zikretmesi, onun nakil ve fetva metinlerine ihtiyatlı yaklaştığını ve hükmü yalnızca nakletmekle değil, metnin sıhhati ve anlam bütünlüğü bakımından da değerlendirdiğini göstermektedir. Bu bakımdan söz konusu mesele, Âkifzâde'nin ayn-ı meseleyi tespit etme, tereddütü giderme ve nakiller arasında irtibat kurma çabasının belirgin örneklerinden biridir.

[1367] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 270a.

[1368] Abdürrahîm Efendi fetvasını "Zeyd ahar diyarda iken Amr zimmetinde olan şu kadar akçe hakkını ahza zevcesi Hind'i tevkîl Hind dahi baʿde isbâti'l-vekâlet meblağ-ı mezburu Amr'dan talep ettikde Amr deyn-i mezburu muʿterif olup lâkin 'benim meblağ-ı mezbur mukabelesinde Zeyd'e rehnim vardır onları vermeyince vermem' dedikde Hind 'ben rehinini bilmem deyn-i mezburu bana ver de Zeyd geldikde rehinini talep eyle' demeye kadir olur mu? el-Cevap: Olur." şeklinde vermektedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 153b; Fetvanın aslı için bkz. Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 2/215.

[1369] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 270a.

1.3. Meselenin Önemine Dair Vurguları

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin mecmuasında izlediği yöntemlerden biri, metin içerisinde bazı meselelerin fıkhî önemine, uygulamadaki farklılıklara veya görüşler arasındaki ihtilafa özellikle dikkat çekmesidir. Müellif, bu çerçevede okuyucuyu uyaran; meseleler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirginleştiren yönlendirici ifadeler kullanmaktadır. Bu yönüyle eser, sadece fetva ve nakillerin derlendiği bir mecmua olmanın ötesine geçmekte; mübtedî kadı ve müftülere rehberlik eden ayrıca tedvin, kaza ve talim işlevlerini taşıyan çok yönlü metin hüviyeti kazanmaktadır.

Eserde meselelerin önemine işaret eden ifadelerden biri "dakîk" sözcüğüdür. Âkifzâde, yaklaşık altı farklı yerde "makâmun dakîk"[1370], "fe-innehû dakîk"[1371], "makâm-ı dakîk"[1372], "dakîka-i fârikiyye"[1373], "dakîk"[1374], "bu dakîka malum oldu ise"[1375] ibareleriyle meselelere dikkat çekmektedir.

Âkifzâde, Kitâbü's-sarf ve'l-müdâniyyât başlığı altında dirhem ve dinarların tayin ile taayyün etmemesi, deyn ve zimmet ilişkisi ile deynin ifasına dair yaptığı uzun tahririn sonunda "[trc.] bu mesele dakîktir ve bu fevâidin alın; bunlar mesâilin çoğunda faydalıdır ve bu mecmuanın havaslarından olması umulur" ifadesine yer vererek söz konusu meselenin yalnızca kavramsal bir ayrıntı olmadığını, aksine mecmuanın temel ve ayırt edici meselelerinden biri oalrak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. yle mecmuanın en önemli meselesi olduğuna işaret etmektedir.[1376] Nitekim diğer başlıkta müellifin tahriri, daha detaylı ele alınacaktır.

"Dakîk" ifadesinin kullanıldığı meselelerin biri, mülk davası ile sebeb-i mülk davası arasındaki farkın ele alındığı bölümdür. Milk-i mutlak davalarında tarihsiz iddia daha geniş (ekser), tarihli mülkiyet iddiası ise daha dar (ekall) kabul edilir. Bu sebeple tarihli (ekall) olan iddia üzerinde üzerine tarihsiz (ekser) şehadetin bulunması durumunda şehadet kabul edilmez; buna karşılık tarihsiz (ekser) iddiaya tarihli (ekall) şehadetin eklenmesi makbul olur. Nitekim milk-i mutlak davasında tarihli bir iddiaya karşılık şehadetin tarihsiz olması halinde bu şehadet makbul sayılmaz. Milk sebebi bi'l-irs de bu hüküm kapsamında değerlendirilir. Ancak sebep bildiren şirâʾ ve hibe gibi sebeb-i milk davalarında bu kaidenin tam tersi işlediği görülmektedir. Bu tür davalarda tarihli şirâʾ ekser, tarihsiz şirâʾ ise ekall kabul edilir. Âkifzâde bu farklılığın temelinde, milk-i mutlakta mülkiyetin süreklilik arz etmesi ve buna bağlı olarak zevâidleri de kapsaması; buna karşılık şirâʾ ve hibe gibi sebeb-i milk davalarında ise bunların ihtiyari akitler olması, belirli bir fiil ile meydana gelmesi ve bu sebeple en yakın zamana izafe edilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumda mülkiyet fi'l-hâl sabit kabul edilmekte ve zevâidi gerektirmez.

[1370] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 138a.
[1371] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 143b.
[1372] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 195a.
[1373] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b mükerrer - 230a.
[1374] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.
[1375] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123b.
[1376] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.

Âkifzâde ayrıca, ıtlâk ifadelerin deynde ve aynʿda farklı sonuçlar doğurduğuna dikkat çekmektedir. Deynde zevâid ihtimali bulunmadığı için ıtlâkın şehâdetin kabülüne engel teşkil etmediğini, buna karşılık ayn ve mülkiyet davalarında zevaîd ihtimali sebebiyle aynı durumun geçerli olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda ilkinde daha geniş bir zaman tasavvuru söz konusu iken, ikincisinde mülkiyet en yakın zamana izafe edilmekte ve zevâid ihtimali dikkate alınmamaktadır. Âkifzâde, bu ayrımı ortaya koyduktan sonra meseleyi "mekâmün dakîk" olarak nitelendirerek, meselenin önemine dikkat çekmektedir.[1377]

Diğer bir mesele, davada deynin inkârı ile vekâletin ikrarının birlikte ileri sürülmesi hâlinde ikrarın geçerliliğine ilişkindir. Âkifzâde'ye göre, davalının deyni inkâr ettiği durumda, vekâlet ikrarı tek başına hüküm doğurmaz. Zira bu durumda yapılan vekâlet ikrarı, kişinin kendi nefsi üzerine değil, başkası adına bir tasarruf niteliği taşımaktadır. Nitekim müellif, bu hâlde deyn üzerine ikame edilen beyyinenin de vekâlet ispat edilmedikçe kabul edilmeyeceğini belirtir. Dolayısıyla önce vekâletin ispatı, ardından buna bağlı olarak deynin ispatı gerektiğinin altını çizer. Buna karşılık davalının deyni ikrar etmesi hâlinde durum değişmektedir. Çünkü deyn, emsaliyle kaza olunan bir hak olup, kişinin bunu ikrar etmesi kendi malı üzerinde kabz hakkını kabul etmesi anlamına gelir. Bu durumda vekâlet ikrarı artık kişinin kendi nefsi üzerine yönelmiş sayılır ve geçerli kabul edilir. Âkifzâde, ikrarın yöneldiği tarafın değişmesine bağlı olarak hükmün de değiştiği bu ayrımı "fe-innehû dakîk" ifadesiyle nitelendirerek, meselenin dikkatle kavranması gereken ince bir fark içerdiğine özellikle işaret etmektedir. Mecmuanın farklı bir bölümünde ise, davalının deyni ikrar edip vekaleti inkar etmesi veya vekalet hakkında ne tasdik ne de tekzip içeren bir beyanda bulunmaması halinde de hüküm aynı şekilde doğurmayacağını belirttir. Bu durumda da önce vekaleteg ikame-i beyyine getirilmesi gerekmektedir. Beyyineden aciz olunması halinde ise, İmameyn'e göre davalıya "vekil olduğunu bilmediğine" yemin verdirilirken, İmam Ebû Hanîfe'ye göre adem-i ilme tahlif olunmaz. Müellif, adem-i ilme yemin görüşünün tercih edildiğini ve bu görüşün hem İmameyn'e ait olması hem de İmam Ebû Hanîfe'den de rivayet edilen bir görüşe uygunluğu sebebiyle zâhirü'l-mezhep şeklinde kabul gördüğünü kaydetmektedir.[1378]

Dava bağlamında dikkat çeken bir diğer ince ayrım, ikrarın "hüccet-i kasıra", beyyinenin ise "hüccet-i müteʿaddiye" oluşuna ilişkindir. Buna göre ikrar, kazaya muhtaç olmaksızın bizzat hüccet teşkil eden bir delildir. Bu sebeple hüküm doğurabilmesi için ayrıca kadı hükmüne ihtiyaç duymaz ve etkisi, ikrar eden kişiyle sınırlı kalır. Buna karşılık beyyine, kendi başına hüküm doğurmayıp kazaya muhtaçtır ve kadı hükmüyle desteklenmesi hâlinde hüccet haline gelir. Kadının velayet-i âmmesi sebebiyle hükmün ilhakı ile birlikte beyyine, tarafları aşan bir etki kazanarak "hüccet-i müteʿaddiye" niteliği taşır. Âkifzâde, "bu sırra binâen" ifadesiyle söz konusu ayrımın, mürur-i zaman bakımından

[1377] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 138a.
[1378] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 143b.

doğurduğu sonuçlara dikkat çekmektedir. Nitekim belirli bir sürenin (on beş yıl) geçmesinden sonra, "sedden li-bâbi't-tezvîr" ihtimalini önlemek amacıyla padişahın yasaklaması sebebiyle beyyinenin dinlenmeyeceğini ve buna dayalı hüküm verilmeyeceğini dile getirmektedir. Bu durumda beyyine, kazaya bağlanamadığı için hüccet vasfını da kaybeder. Buna karşılık ikrar, kazaya muhtaç olmadığından, süre içerisinde veya geçtikten sonra dahi hükme esas alınabilmektedir. Zira ikrar, bizzat kendisiyle hüküm doğuran bir delil olup, kadı bu durumda yeni bir hukukî vücûb inşa etmek yerine, ikrarın bizzatihi doğurduğu bağlayıcı sonucu (muceb-i ikrar) ile ilzam eder. Âkifzâde bu durumda kazanın ikrarın îcâbı için olmadığını, zira onun kazaya muhtaç bulunmadığını; bu meselede hakimin yalnızca mûceb-i ikrar ile hükmettiğini özellikle belirtmektedir. Bu çerçevede Âkifzâde, *Netîce* ve *Behce* fetvaları arasındaki farklılığın da bu esasa dayandığını belirtmekte; mürûr-i zaman gerçekleşmemişse ikrara dayanan *Behce* fetvasının, mürur-i zaman gerçekleşmişse beyyineye dayalı *Netîce* fetvasının açıklamasının bu yönde olduğunu ifade etmektedir. Fetvaları mecmuasında doğrudan nakletmediği için müellifin hangi fetvaları kast ettiği muğlak kalmakdır. Sonuç olarak Âkifzâde, söz konusu ayrımı "makâm-ı dakîk" olarak nitelendirerek, ikrar ile beyyine arasındaki bu farkın hüküm sonuçları bakımından taşıdığı öneme özellikle işaret etmektedir.[1379]

Âkifzâde, bey‘ bi'l-vefâ bağlamında beyyine ve tahlif ilişkisini ele alırken, ilk bakışta benzer görünen bazı meselelerle kıyas imkânını tartışmaktadır. Vefa beyyinesi olmadığında bât dava eden tarafın tahlif olunacağını ancak def-i tahlif için beyyine getirmesi durumunda beyyinin kabul edilip edilmeyeceği hususunu açıkça görmediğini dile getiren Âkifzâde, iki meseleyi işleyerek tahririni yapmaktadır. Vedîa veren mudîʿnin helak veya red davasında öne sürdüğü beyyine ile tahliften kurtulduğu musarrah bulunduğu gibi mehr-i müsemmâ hakkındaki ihtilafta da vedîaya kıyasla tasrih olunduğunu belirtmektedir. Buna göre zevcenin mehirin ekser olduğuna dair beyyinesi bulunmayıp zevcin ekal üzere beyyine getirmesi halinde zevc tahliften kurtulmuş olmaktadır. Bu iki mesele dikkate alındığında vefâ meselesinde de benzer bir sonuca ulaşılabileceği izlenimini doğurmaktadır. Ancak müellif, bu kıyası "dakîka-i fârikiyye" olarak nitelendirdiği ince bir fark üzerinden reddetmektedir. Buna göre bey‘ bi'l-vefâ akdinde vefâ şartı, akit sonrasında dahi akde iltihak edebilmekte ve bu durum, akdin hükmünü etkileyen dinamik bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple şahitlerin akdin bâten olduğuna dair şehadeti doğru olsa dahi, sonradan iltihak eden vefâ şartı sebebiyle tarafların hukukî konumu değişebilmekte, özellikle satıcının fesih hakkı devam edebilmektedir. Bu yönüyle mesele, sabit bir durumun söz konusu olduğu vedîa ve mehir ihtilaflarından ayrılmaktadır. Âkifzâde, bu yapısal farkı esas alarak söz konusu kıyasın geçerli olmadığını belirtmekte ve bu nedenle davalının tahliften kurtulmasının mümkün olmadığı, aksine yeminin gerekli olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Müellifin bu değerlendirmesi, hükmün yalnızca yüzeysel benzerliklere dayalı kıyasla değil, akdin mahiyetine ilişkin

[1379] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 195a.

ince farkların dikkate alınmasıyla belirlendiğini göstermekte; bu yaklaşımını da "dakîka-i fârikiyye" ifadesiyle özellikle vurgulamaktadır.[1380] Hamiş notlarında ise Âkifzâde, vefâ şartının akde ilhak edilmesinin İmam Ebû Hanîfe görüşü olduğunu, İmameyn kavline göre ilhak edilmeyeceğini ve Feyzullah Efendi fetvasının da adem-i ilhak yönünde olduğuna dair bir uyarı düşmekteir. (230a)

Âkifzâde'nin "dakîk" ibaresiyle önemine dikakt çektiği son mesele havale başlığında bulunmaktadır. Nakillerden hareketle, muhîlin malının semeninden ödenmek üzere kurulan havalenin, beyʿe tevkili içermediği sürece fasit sayılacağını belirtmektedir. Zira "malım semeninden" şeklindeki ifade sarahaten olmadığından bununla satışa vekâlet kurulmamaktadır. Buna karşılık, beyʿe açıkça emr ve tevkilin bulunması hâlinde havale sahih olmakta ve şartın gereği olarak muhtâl aleyh satışa zorlanabilmektedir. Ancak müellif, bu noktada bir kayıt ileri sürerek, yalnızca tevkilin varlığını yeterli görmemekte; havalenin sıhhati için satış, teslim ve bedelin ödenmesinin muhtâl aleyhin kudreti dahilinde olmasına bağlı bulunduğunu vurgulamaktadır. Zira adem-i tevkil durumunda hükmedilen fesadın, gerçekte vefaya kudretin bulunmaması illetiyle temellendirildiğine işaret etmektedir. Bu "dakîk" tahlilden hareketle Âkifzâde, eşyanın ulaştırılacağı ve varışta satılarak bedelinden ödeme yapılacağı yönünde kurulan havalede, söz konusu eşyanın hiç ulaştırılmaması hâlinde, tevkil mevcut olsa dahi satış ve teslimin muhtâl aleyh için mümkün olmaması sebebiyle havalenin fasit sayılacağını ifade eder. Ayrıca ihtilaf hâlinde, bu şekilde havalenin fasit olduğunu ileri süren tarafın beyyinesinin tercih edileceğini, zira sıhhat ile fesadın çatıştığı durumlarda fesada delalet eden beyyinenin üstün tutulduğunun bilinen bir kaide olduğunu belirtir. Bu bağlamda Âkifzâde, meseleye dair hükmü yalnızca nakille aktarmakla yetinmeyip, hükmün dayandığı illet ve kayıtları açığa çıkararak okuyucunun dikkatini meselenin incelik noktasına yönlendirmektedir.[1381]

Âkifzâde'nin "dakîk" olarak nitelendirdiği bu meselelerin çoğunluğu dava, ispat ve hüküm süreçlerine ait olduğu görülmektedir. Müellif meseleleri, hükmü belirleyen illet, kayıt ve yapısal

[1380] "Vefâ beyyinesi olmamağla bât dava eden tahlif olur. Amma tahlifi defʿ için beyyine ikame ederse makbule olur mu, olmaz sarâhaten görmedim. Helâk ya red dava eden mûdiʿin beyyinesi makbule olup tahlifi defʿ eylediği musarrah; kezâlik ona kıyasen mehr-i müsemmâ miktarında ihtilaf olunup zevcenin miktâr-ı eksere beyyinesi ademinde zevç miktâr-ı ekalle ikame-i beyyine eylese makbule olup mûdaʿ gibi tahlifi defʿ eylediğini tasrih ederler. Bu meselelere kıyasen meselemizde dahi makbule görünüyor. Amma mesele-i vefâda vaʿde-i vefâ şartı ʿinde'l-İmâm baʿde'l-akd dahi olsa akde lühûku ve lühûk-ı mezkûr esahha göre meclis-i akitte dahi olmazsa deyu taʿmîm musarrah olmağla caiz ki bâten beyʿ olduğunu şahitler müşahede eylesinler, baʿde'l-meclis vefâ şart olmuş olsun. Bu takdirce şehâdet sâdıka iken şart-ı vefâ iltihakıyla bâyiʿin hakk-ı feshi kalmış olur. Bu dakîka-i fârikiyye binâen mesele-i mûdiʿa ve mesele-i mehire kıyas olmayıp tahlif lâbüddedir, zan ederim. Mesele-i mehrin mevzûʿu müsemmânın killetinde ve kesretindedir; ziyade ilhakıyla kesrette değildir. Fefhem." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b-230a.

[1381] "Nukûlden müstebân oldu ki muhîlin malı semeninden vermek üzere havâle, madem ki beyʿe emr-i tevkîl olmadıkça, suver-i fâsidedendir. Zira 'malım semeninden' tabiri ile beyʿe tevkîl tahakkuk eylemez. Beyʿe sarâhaten emr-i tevkîl olmadıkça, eğer emr-i tevkîl oldu ise havâle sahîha olup şart muktezasında muhtâl aleyh beyʿe cebr olur. Lâkin hafî olmaya ki, beyʿe emri müştemil olmağla sıhhat kesb eylemek; beyʿ, teslim ve semeninden edâ makdûru olmak kaydıyla mukayyed olmak iktiza eder. Zira adem-i tevkîl sûretinin fesadını vefâya adem-i kudretle taʿlîl ettikleri işʿâr eder. Pes bu dakîka maʿlûm oldu ise müstefâd olur ki, sana şu makûle eşya gönderirim, vusûlünde beyʿ edip semeninden edâ etmek üzere havâle edip ve eşyâ-yı mezkûreyi îsâl etmese, bu sûrette beyʿe emr oldu ise dahi beyʿ ve teslim muhtâl aleyhin makdûru olmamağla suver-i fâsideden olmuş olur ve hîne'l-ihtilâfta bu vech-i fâsitle havâle oldu diyen kimesnenin beyyinesi evlâ olmak nümâyândır. Zira sıhhat ve fesatta ihtilâfta fesad beyyinesinin tercihi maʿlûmdur. Allahu Teâlâ aʿlem." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 123b.

farklılıklar bakımından kavranmasını gerektiğine işaret etmekte ve meselelerin arasındaki bu ince ayrımı görünür kılarak okuyucunun dikkatini çekmektedir.

Âkifzâde eserinde bazı meselelere önemine dikkat çekerek "dakîk" ifadesini kullanmakla birlikte, okuyucuyu uyaran ve yönlendiren başka ibarelere de sıklıkla başvurmaktadır. Bu bağlamda en çok kullandığı ifadelerden ikisi "gafil olma" ve "fefhem" olup, bunlar meselenin dikkatle anlaşılması gerektiğini vurgulayan ikaz mahiyetinde ifadelerdir ve müellifin tahrirlerinin büyük kısmında yer almaktadır. Bunun yanında, meselelerin daha derinlemesine incelenmesi için "tetebbu'"[1382] ve "feteemmül"[1383] gibi tavsiyelerde bulunarak okuyucuyu aktif bir düşünme sürecine davet etmektedir. Ayrıca, meselelerin inceliklerine işaret eden "hafi olmaya ki"[1384], "[trc.] istinbât melekesinden en az nasibi bulunan kimseye dahi bu husus gizli değildir",[1385] "ehline hafi değildir"[1386], "bu farkın vechini talep edin"[1387], "tevehhüm olunmaya",[1388] "farkında gaflet olunmaya"[1389], "tembih eylediğim kayıtlardan gafil olma"[1390] ve "meclis kaydına dikkat edin"[1391] gibi ifadelerle okuyucunun dikkatini belirli hususlara yoğunlaştırmayı hedeflemektedir.

Bu yönüyle Âkifzâde'nin tahrirleri yalnızca nakil ve hüküm aktaran bir anlatım olmaktan öteye geçmekte; okuyucuyu yönlendiren, yer yer ikaz eden ve onu düşünmeye sevk eden didaktik bir işlev üstlenmektedir. Bu durum, müellifin meselelerin önemine özellikle işaret ederek kadı ve müftülere rehberlik etme amacını açıkça ortaya koymaktadır.

1.3.1. Deyn, Zimmet ve İfânın Hukukî Niteliği

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, *Mecelletü'l-mehâkim*'de fetva ve nakiller arasında yaptığı değerlendirmelerde, borçlar hukukunun temel kavramları olan deyn ve zimmeti sistematik bir tahlil çerçevesinde ele alarak bunların teorik zeminini inşa etmektedir. Müellif, kitâbü's-sarf ve'l-müdâniyât başlığı altında konuyu bütüncül bir şekilde işleyerek "bu mesele dakîktir ve fevâidi alın, bunlar mesâilin çoğunda faydalıdır. lelerin çoğunda yarar sağlar. Muhtemeldir ki, bu mesele mecmanın havâslarından biridir"[1392] ifadeleriyle hem mecmuanın önemli konularından biri olduğuna hem de diğer birçok meseleye açıklık kazandıran yönüne dikkat çekmektedir. Âkifzâde'nin eser boyunca sunduğu tahrirler, onun yalnızca fetvaları nakleden bir derleyici olmadığını; bunun yanı sıra, muğlak ve müphem noktaları

[1382] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94b, 144a, 190a, 219b, 239a.
[1383] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 97a, 116a, 139a, 154b, 199a.
[1384] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 92b, 109b, 123b, 209b.
[1385] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 125b.
[1386] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 7a, 36b, 111b.
[1387] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 126a.
[1388] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 58b.
[1389] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 133b.
[1390] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 255b.
[1391] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38a.
[1392] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.

açıklığa kavuşturan, nakiller arasındaki uyumu görünür kılan, meseleleri daha anlaşılır hale getiren ve kimi yerde de Hanefi fıkıh literatüründe içerisinde dağınık duran bazı meseleleri bir düzen içerisinde izah eden yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Âkifzâde'nin deyn ve zimmet teorisinin bir bütün halinde Kitâbü's-sarf ve'l-müdâniyât başlığında ele almaktadır. Konuya, dirhem ve dinarların tayin ile müteayyin olmaması meselesinden hareketle giriş yapmakta; devamında deyn ve zimmet kavramlarını açıklayarak detaylandırmaktadır. Müellifin, konuyu ele alış biçimi, ilgili pasajdaki tahlil üzerinden izlenebilmektedir.

Âkifzâde, şerʿî akitlerde ve zimmette sabit olup mislî zimmete taalluk eden borçlarda dirhem ve dinarların tayin ile müteayyin olmadığını belirtmektedir. Buna göre zimmette sabit olan semen-i mebî' (satış bedeli), helak olan gasp edilen dirhemler (derâhim-i mağsûbe-i hâlike) ve tüketilen vedîa dirhemler (derâhim-i vedîa-i müstehleke) tayin ile müteayyin hale gelmezler. Şerʿî akitlerde de tayin ile müteayyin olmadıkları için, alışveriş esnasında kararlaştıran bedelin, başka dirhemlerle ödenmesi mümkündür. Müellif, bu durumu ifade eden "en-nukûd lâ teteayyenu fi'l-'ukûd" kaidesinin meşhur olduğuna ekler. Buna karşılık, bu sayılanların dışında ayna bağlı bulunan dirhem ve dinarlarda farklı bir durum söz konusudur. Nitekim gasb edilen (mağsûb), vedîa, müşterek mal, mudârebe sermayesi veya emanet niteliğindeki tüm dirhem ve dinarların aynları mevcut olduğu sürece, bu nakitler müteayyin kabul edilir. Bu durumda fiziksel varlığı korunan nakitler, akitlerde belirli hale gelir.[1393]Eşyanın kıymeti ise dirhem ve dinar üzerinden belirlenir.

Âkifzâde, tayin ile belirli hale gelen ve gelmeyen durumları açıkladıktan sonra zimmette sabit olan deynlerin iki türde olduğunu açıklamaktadır. Bunlardan biri, dirhemler ve dinarlar olup mukaddere-i gayr-i müteayyine ve diğeri misliyyat-ı gayri müteayyine-i mukadderedir. Müellif, ilk grubta semeniyyet vasfı dolayısıyla gayr-i müteayyin olan deynleri ele alırken; ikinci grupta gayr-i müteayyin olan mislî borçları dahil etmektedir. Ayrıca deynin tek bir sebebe bağlı olmadığını, alım-satım (şirâ), tüketim (istihlâk), tazmin edilen malın helakı, kefalet ve havâle gibi çeştli sebeplerle meysana gelebileceğini belirtmektedir.[1394]

Âkifzâde, deyn türlerinde nitelendirdiği "mukaddere" terimiyle neyin kast edildiğini izah eder. Buna göre, zimmette sabit olan deyn, şerʿî bir vasıf cinsinden olup bir mal değildir, aksine malike yönelen talebin şerʿi taallukundan ibarettir. Nitekim "zimmette şu kadar dirhemlerim var" şeklindeki ifade mecazî bir kullanımdır. Burada kast edilen, hakikatte dirhemlerin kendisi değil, mütalebenin zimmete şerʿî olarak taalluk etmesidir. Bu taalluk sebebiyle zimmet, kendisine yönelen bu taleb ile (müteallikiyle) vasıflanmış olur. Müellif, deynin her ne kadar hakikatte mal sayılmasa da, alım-satımda

[1393] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111b.
[1394] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111b.

işlemlerde kolaylık sağlamak amacıyla "ruhsaten li'l-muʿsirîn" hükmen mal kabul edildiği özellikle belirtir. Nitekim beya akdi, malın mal ile mübâdelesidir. Ancak deyn, ayn türünden bir mal olmadığı için sulh, tehârüc ve kısmet gibi birçok meselede ayna ilişkin hükümlere tabi tutulmaz; bu yönüyle kendine özgü değerlendirmeye konu olur.[1395]

Âkifzâde deyni, zimmet taalluk eden mütalebeden ibaret şerʿî vasıf olarak tanımladıktan sonra zimmet kavramını ele alır. Önce dilsel sonra terimsel anlamını vererek deyn bağlamında değerlendirir.

Buna göre "zimmet" kelimesi, sözlükte "zemm" kökünden türetilmiş olup, "uhde-i nefs-i insâniyye" anlamını ifade eder. Âkifzâde lügavî açıklamanın ardından kavramı ıstılahî olarak da "uhde-i şerʿiyye-i nefs-i mükellefe zimmet tabir olmuştur" şeklinde tanımlar. Buna göre mükellef, nefsi üzerine yönelen bir mütâlebe bulunduğunda, bu talebi yerine getirmedikçe bu uhde ve sorumluluktan kurtulamaz; bu durum ise şerʿî bakımından zemme (kınamaya) konu olan bir hâl ortaya çıkarır. Bu sebeple söz konusu yükümlülük "zimmet" olarak adlandırılır.[1396]

Âkifzâde, bu açıklamalar çerçevesinde "الديون تقضى بأمثالها" (borçlar, misliyle ödenir) ilkesinin sırrının da bu şekilde anlaşılabileceğini ifade eder. Deyn, hakikatte bir mal olmayıp yalnızca zimmette taalluk eden şerʿî mütâlebe niteliği taşır. Bu nedenle mal olan dirhem ve dinarların fiziksel varlığı (ayn), deyn ile doğrudan bir denklik teşkil etmez; dolayısıyla fizikî nakit ile zimmetteki deyn aynı kategoride olmayıp aralarında denklik bulunmadığı için başlangıçta bir tekâfî bulunmaz. Ancak alacaklı (dâyin), borçludan (medyun) fiziksel olarak dirhemleri ahz ve kabz ettiğinde, bu kabza karşılık alacaklının zimmetine yeni bir mütâlebe taalluk eder. Bu yeni taalluk, borçlunun zimmetinde daha önce mevcut olan taalluk ile mislî nitelikte olduğundan, iki zimmeteki mütâlebeler arasında tekâfî ve temâsül meydana gelir. Böylece bu karşılıklı taallukların birbirini düşürmesiyle takas gerçekleşir ve borcun ifası (kaza-i deyn) tamamlanır.[1397]

Âkifzâde, deynin ifâsına dair değerlendirmelerin ardından nakitlerin gayr-i müteayyin niteliğinde tekrar döner. Nakitlerin akitlerde müteayyin olmamasının sebebi, nakitlerin semeniyyet özelliği taşımasıdır. Bu vasıf, nakitlerin belirli bir fiziksel varlıkla sınırlı olmaksızın (lâ alâ vechi't-teayyün) zimmet taalluk etmesini gerektirir. Zimmet ise, dış dünyada fiziksel varlığı bulunan aynlara doğrudan mahal teşkil edemeyeceğinden, bu taalluk tashih yoluyla zimmetteki yükümlülük, haricî cüz'iyyâta intibak ettirilir. Bu durum, zimmetteki borcun genel ve soyut bir değer olarak "küllî mutlak gibi emr-i maʿkûl" olarak değerlendirilmesini gerektirir. Bu sebeple, zimmette sabit olan deyn, bellirli dirhemlere değil, küllî mutlak bir değere taalluk eder; haricî fertlere taayyünü ancak eda anında meydana gelir. Bu belirleme ise alacaklının talebiyle değil, borcu ifa edenin tercihiyle ortaya

[1395] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111b.
[1396] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 111b-112a.
[1397] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.

çıkar ki bu da, bu edanın lazımıdır. Mükkellef, eda sırasında dirhemlerden herhangi birini seçerek borcunu öder ve bu seçimle birlikte deyn zimmetten düşer. Zira alacaklının istihkâkı ve istîcab ettiği şey belirli fertlere ait değil, semeniyyete vasfına yöneliktir. Semeniyyet vasfıyla muttasıf olan nakitler, eda anında borçlunun tercihiyle "li'ecli zarûreti'l-edâ" belirli hale gelmektedir. Dolayısıyla nakitler, ayn türünden bir mal olarak değil, temsil ettiği değer bakımından akitlerde dikkate alınır. Bu sebeple akitlerde esas olan, nakitlerin somut varlığı değil, semeniyyet vasfıyla temsil ettikleri değerdir.[1398]

Âkifzâde'nin tahriri, bu meselenin önemine işaret etmesi ve kısa bir şükür cümlesiyle son bulmaktadır. Bu açıklamalar eşya ve borçlar hukukunun temel meselelerini bütüncül bir şekilde Türkçe ele alması açısından önem arz etmektedir. Hanefi literatürünü çerçevesinde yaptığı değerlendirmeler esasında deyn ve zimmete dair de açık tanımlar yapmaktadır. Özellikle zimmet tanımında, zimmetin sözleşme ve damân anlamından ziyade kınanma manasıyla ilişki kurması ve "mükellef" kelimsenin eklenmesi dikkate değerdir.

Debûsî ile birlikte usûl eserlerinde zimmet kavramının "bezm-i elest" ile ilişkilendirilerek yapılan felsefi temellendirmesine Âkifzâde, temas etmeksizin zimmeti lügavi olarak almakta ve anlamındaki zemm/kınamak manasıyla bağlantı kurmaktadır. Sözlük sahiplerinden Mutarrizî, Cürcâni Kasım Konevî ile Hanefi usûlcülerinden Abdülaziz Buhari zimmeti "والذمة في اللغة العهد لأن نقضه يوجب الذم" şeklindeki benzer ifadelerle, bozulması halinde açıkça kınmayı/zemmi gerektiren ahit, söz veya taahhüt anlamında tanımlamışlardır. Mutarrizi (ö. 610/1213) *el-Mağrib* eserinde zimmetin ahd demek olduğunu, çünkü ihlali halinde kınamayı gerektirdirdiği, eman ve damân şeklinde de açıklandığını belirtir.[1399] Cürcânî (ö. 816/1413) yukarıdaki verilen ibreyi aynı şekilde aktardıktan sonra fıkhî tanımını da eklemektedir.[1400] Osmanlı alimlerinden Ebü'l-Bekâ el-Kefevî *Külliyyât* adlı eserinde zimmet tanımında yanı cümleyi tekrar eder.[1401] Hanefi usulcülerinden Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330) *Keşfu'l-esrâr*'da Debûsî'nin zimmeti bezm-i elestteki ahde (Aʿraf 7/172) dayanarak hak ve borçların yerleştiği şeri bir mahal olduğuna dair tanımı belirtikten sonra; lügatte bozulması durumunda zemmi gerektiren söz eklemesini yapmaktadır.[1402] Bu tanımı Karâfî'nin *Furuk* eserini şerh eden İbnü'ş-Şât, Cürcânî'den aktararak vermektedir.[1403] Ebu'l-Bekâ Kefevi de benzer tanımı yapmaktadır.[1404] Zimmetin ahid, eman ve damân manası eserlerde belirtilmekle birlikte Buhâri, kınama manası ile bağlantısını açıkça

[1398] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112a.
[1399] Ebû'l-Feth Nâsıruddîn el-Matrizî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-Muʿrib*, ed. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr (Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1399), 1/307.
[1400] Ebü'l-Hasen ʿAlî b. Muḥammed b. ʿAlî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbu't-Taʿrîfât*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1403/1983), 107.
[1401] Ebû'l-Bekâ el-Hanefî, *el-Külliyyât*, ed. Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 454.
[1402] Alâeddin Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr ʿan uṣûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* (İstanbul: Şirket-i Matbaa-i Osmâniyye, 1308), 4/339.
[1403] Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî el-Mâlikî, *el-Furûk* (Âlemü'l-Kütüb, t.y.), 3/237.
[1404] Kasım b. Abdullah el-Konevî er-Rûmî el-Hanefî, *Enîsü'l-fukahâ fî taʿrîfâti'l-elfâzi'l-mütedâvele beyne'l-fukahâ*, ed. Yahyâ Hasan Murâd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 65.

zikretmektedir. Tefsirlerde de benzer bir bağlantı görmek mümkündür. Âlûsî (ö. 1270/1854) ihlali halinde kişinin kınanıp ayıplandığı hak veya ahd anlamına geldiğini ve bu sebeple zimmet denildiğini söylerek yukarıda Arapçası verilen tanımı aynı şekilde almaktadır.[1405] Elmalı, zimmet kelimesi açıklarken, hıfz ve himayesi lazım gelen ve zayi edilmesi durumunda mezemmeti/kötülemeyi îcâb eden eman, taahhüd ve damân şeklinde alarak bu anlamı vurgulamaktadır.[1406] Bu çerçevede Âkifzâde'nin, zimmeti bezm-i elest bağlamına girmeksizin lügavî kök üzerinden açıklaması ve detalı değerlendirmenin bulunmaması, eserin usûl değil fetva türünde olması göz önüne alındığında anlamlı görünmektedir.

Tanımda dikkat çeken diğer bir husus "mükellef" sözcüğünün tanıma alınmasıdır. Nitekim Âkifzâde zimmeti önce sözlük anlamıyla "uhde-i nefs-i insaniyye" şeklinde ifade ederken, ardından "uhde-i şerʿiyye-i nefs-i mükellef" şeklinde şerʿî ve mükellef sıfatlarını ekleyerek yeniden tanımlamaktadır. Zimmetin şerʿî vasfı vurgulanan tanımda Âkifzâde mükellef kelimesini ekleme sebebini açıklamamaktadır. Bu durum, Hanefî usûlünde hukukun özenesinin zimmet sahibi insanı mı yoksa mükellef mi olduğuna dair tartışmaları hatırlatma birlikte, Âkifzâde'yi bu tartışmada belirli bir görüşe kesin biçimde yerleştirmye elverişli görünmemektedir.

Zimmet kavramını hak ve mükellefiyetlerin hem hukukî hem de felsefi kaynağını ilk kez ortaya koyan ve aslü'l-vucûb – vücûbu'l-edâ ayrmıyla ehliyeti temellendiren Debûsî'ye göre hukukun öznesi mükellef değil zimmet sahibi insandır. Allah insanoğluna emaneti yüklenmesi için yaratmış ve ona zimmet ve akıl vererek hak ve mükellefiyetlere elverişli kılmıştır. Bu mükellefiyetler ise zimmette sabit olup temyiz ve aklın bulunmadığı dönemde iradeye bağlı olmayan cebrî bir nitelik taşıyan vücûb ehliyeti ile ilişkilendirilmekte ve bu durum sebep nazariyesi çerçevesinde izah etmektedir.[1407] Buna göre mükellefiyetlerin zimmette sabit olması hitap ile değil sebeplerle olmaktadır. Buna karşılık bazı Hanefîler ile mütekellimûn usûlcüler, hukukun öznesini mükellef temelinde açıklamakta; akıl ve temyiz gücüne işaret ederek ve vücûbu hitapla ilişkilendirmektedir. Bununla birlikte bu görüşlerin temsilcileri metinlerde açık biçimde zikredilmemekte; Serahsî ve Semerkandî yalnızca bazı meşâyihin bu yönde düşündüğünü belirtmektedir. Hanefi mezhebinde yaygın olmayan bu görüş sahipleri hukukun öznesini mükellef düzeyine çekmektedir.[1408]

[1405] Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Kurʾâni'l-ʿazîm ve's-sebʿi'l-mesânî*, ed. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 5/250.

[1406] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, ed. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 3/310.

[1407] Hacer Yetkin, *Hanefî Usûlünün Kurucularından Debûsî ve Usûl Anlayışı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 218.

[1408] Asım Cüneyd Köksal, "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Vücûb-Eda Ehliyeti Ayrımı ve Bu Ayrımla İlişkili İki Mesele", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 17-19; Hasan Hacak, "İslam Hukukunda Kişi ve Kişilik (Zimmet) Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65 (2023), 29-31.

Bu çerçevede Âkifzâde'nin zimmet tanımında yer verdiği "müekkef" kaydı usul tartışmalarından daha ziyade hukukî tanım bağlamında okunması mümkün görünmektedir. Nitekim Ömer Nasuhî Bilmen, akd-i zimmet bahsinde zimmetiçin, ilm-i hukuk ve usûl açısından iki ayrı tanım bulunduğunu zikretmektedir. Buna göre ilm-i hukukta zimmet, mükellef olan nefs, rakabe, şahsiyyet-i hukûkiyye anlamında kullanılırken; usûlde "insana mahsus manevi vasıfdır ki her insan bu sayde lehine ve aleyhine olarak bir kısım haklara ve vazifelere ehl olur" şeklinde tanımlamaktadır.[1409]Bu doğrultuda Bilmen'in ilm-i hukuk üzere yaptığı zimmet tanımı, Âkifzâde yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir.

Sonuç olarak Âkifzâde, deyn ve zimmet kavramlarını aynî bir mal üzerinden değil, zimmete taalluk eden şerʿî bir mütâlebe olarak temellendirmektedir. Bu çerçevede deyn, belirli fertlere değil miktarı takdir edilmiş genel bir değere yönelmekte; ifa ise fizikî bir devri değil, zimmetler arasındaki mütâlebe ilişkisinin sona ermesini ifade etmektedir. Nakitlerin akitlerde müteayyin sayılmaması da semeniyyet vasfı ile açıklanmakta; eda anındaki belirlenme borçlunun tercihiyle gerçekleşmektedir. Böylece "ed-duyûn tuḳżâ bi-emṣâlihâ" ilkesinin sırrı, ayn ile deyn arasındaki fark ve zimmetteki mütâlebelerin tekâfîsi üzerinden ortaya konulmaktadır. Bu yönüyle Âkifzâde'nin mecmuasındaki fıkhî tahliller, meselelerin okuyucu tarafından daha açık ve sistematik biçimde kavranmasını sağlamakta; yer yer sergilediği bu bütüncül tahrirler ise eseri klasik fıkıh metinlerine yaklaştıran bir nitelik arz etmektedir.

1.3.2. Beyʿ bi'l-vefâ ve Beyʿ-istiğlâl

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, Kitâbü'l-icâre başlığı altında yer verdiği uzun tahrirlerinden birinde beyʿ bi'l-vefâ ve beyʿ bi'l-istiğlâl akitlerin mahiyetini ele almaktadır. Bu tahririnde müellif, söz konusu akitlerin sıhhat şartlarını, taraflar arasındaki tasarrufların hükmünü ve akdin hukukî mahiyetini ayrıntılı biçimde değerlendirmektedir.

Âkifzâde, doğrudan beyʿ bi'l-vefâ veya beyʿ bi'l-istiğlâl kapsamında yapılan işlemde kabza ilişkin hükümleri bir örnek üzerinde ortaya koyarak tahririne başlamaktadır. Buna göre müşteriden bâyiʿnin istîcârı, tahliyeden ve kabzdan sonra sahih kabul edilir. Bu durumda icâre akdi başka bir yönden fesada uğramamışsa, ücret belirlenmişse müsammayı aşmayan ecr-i misil geçerlidir. Fesad durumu bulunuyorsa ve ücret tayin edilmemişse "bâliğan mâ belağ" kuralına göre ecr-i misil ödenir. Buna karşılık Âkifzâde, tahliye ve kabzdan önce satıcının isticârının *İmâdiyye*'deki naklin iktizasından

[1409] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmûsu*, 3/422.

anlaşıldığı üzere ücret gerektirmeyen bir tasarruf olduğunu belirttir. Ardından bu hükümlerin tamamını beyʿ bi'l-vefâ'nın "beyʿ-i câiz" kapsamında ele alındığını ifade etmektedir. [1410]

Müellif, "beyʿ-i caîz" ifadesiyle, "sahih gayr-ı lazım" bir akdin kastedildğini vurgulamaktadır. Zira bu beyʿ akdinde satıcının müşteriye verdiği bedelin iadesi şart koşulmakta, müşteri de bu şartı yerine getirmeyi taahhüt etmektedir. Ancak bu şarta vefâ iltizam edilmesi akde lüzum kazandırmaz; dolayısıyla akit gayr-i lazım bir şekilde caiz olmaya devam eder. Bu sebeple söz konusu muamele hem "beyʿ-i câiz" hem de "beyʿ bi'l-vefâ" olarak nitelendirilmiştir.[1411]

Âkifzâde, beyʿ bi'l-vefâ akdinin ilk dönem Hanefi fakihlerinden sonra ortaya çıktığını ve bu sebeple fukahâ arasında farklı görüşlerin ve geniş bir fürû literatürünün oluştuğunu belirtmektedir. Nitekim *Bezzâziyye*'de meselelerin ayrıntılı biçimde ele alındığını ifade eden müellif, söz konusu akdi üç farklı yaklaşım çerçevesinde tasnif ederek açıklamaktadır.[1412]

Aktardığı ilk görüşe göre beyʿ bi'l-vefâ akdinin hakikati rehin niteliğindedir. Müellif, bu görüşün pek çok "kibâr-ı fukahâ" tarafından benimsendiğini; ayrıca İbn Kemal, Ebüssuûd ve Zekeriyyazâde gibi Osmanlı şeyhülislâmların da bu kanaatte olduğunu dile getirir. Bu nispetlerin Ankaravî'nin mecmuasının zikredildiğini de ilave ederek okuyucuyu yönlendirir. İkinci görüşte ise, bu akit beyʿ-i câiz olarak değerlendirilirken; üçüncü görüşte akdin beyʿ-i fasit olduğu kabul edilmektedir. Âkifzâde, ekser ulemânın bu son görüş doğrultusunda fetvaları olduğunu kaydeder. Bunlara ek olarak "mezheb-i câmiʿ" olarak ifade edilen dördüncü yaklaşıma göre ise beyʿ bi'l-vefâ, beyʿ-i caiz, beyʿ-i fasit ve rehin akitlerin unsurlarını bir arada barındıran mürekkeb bir muameledir.[1413]

Âkifzâde "zann-ı fâkirânem budur ki meşâyih-i devlet-i Osmaniyye fetâvâ-yı Türkiyyeleri galiben bu mezheb-i câmiʿ ile amele mebnidir"[1414] ifadesiyle, Osmanlı meşâyihinin fetvalarında bu yaklaşımın esas alındığını ifade eder ve bazı örneklerle temellendirir.

Fetvaların bazıları beyʿ-i caiz kapsamında verilmiştir. Örneğin tahliye ve kabzdan sonra bâyiʿin müşteriden kiralamasının sahih kabul edilmesi, akdin tamamen rehin veya fâsit olarak görülmediğini göstermektedir. Zira akit sadece rehin veya fâsit kabul edilseydi, bu durumda muamelenin sahih sayılmaması gerekirdi.

Bazı fetvalar ise rehin hükümleri çerçevesinde verilmiştir. Örneğin, bir kimse deyni mukabelesinde evini vefâen alacaklısına beyʿ ve teslim ettiğinde, borç ödenmedikçe fesih ve iade gerçekleşmez; ödeme yapıldığında ise fesh ve istirdad mümkün olur. Borçlu ödeme yapmadan vefat

[1410] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a (mükerreren).
[1411] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a (mükerreren).
[1412] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a (mükerreren).
[1413] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a (mükerreren).
[1414] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a (mükerreren).

ederse, varisler borcu ödeyip malı geri alabilir. Kabz gerçekleşmiş ise alacaklı, diğer alacaklılara göre öncelelikli sayılır; ev satılarak bedelinden alacağını tahsil eder, fazlası diğer alacaklılar arasında paylaştırılır. Kabz gerçekleşmemişse diğer alacaklılarla aynı derecede kabul edilir; ev bilâ taaddî helak olursa borca mahsup edilir ve o miktarda deyn düşmüş olur. Âkifzâde, bu tür hükümlerin rehin ahkâmı çerçevesinde değerlendirildiğini kaydeder.[1415]

Âkifzâde, beyʿ bi'l-vefâ kapsamındaki bazı hükümlerin rehin ve beyʿ-i fâsit bağlamında verildiğini gösteren örnekleri eklemektedir. Bu açıdan mebîʿin zevâid-i mütevellidesi, semeresi ve geliri hakkında bir ayrım yapar. Malın bizzat kendisinden doğan artışta (zevâid-i mütevellide), taaddî bulunmadıkça tazmin gerekmez; taaddî halinde ise tazmin sorumluluğu doğar. Buna karşılık semere ve gelirleri bakımından, izin verilmesi halinde kullanım caiz olup tazmin gerekmez; izin verilmediği durumda ise tazmin edilir. Ayrıca davada vefâ beyyinesinin bât beyyinesinden evla olup tercih edileceğini de belirterek bu gibi hükümlerde rehin ve fasit beyʿ bağlamında verildiğini dile getirir.

Âkifzâde, bazı fetvaların ise yalnızca beyʿ-i fâsit çerçevesinde değerlendirildiğini gösteren örnekler de zikreder. Bu kapsamda, beyyineye ilişkin hükümler beyʿ-i fâsit esasına göre ele alınmaktadır. Nitekim bu tür davalarda beyʿ beyyinesinin rehin beyyinesine tercih edileceği ve hükmün vefâ davasında bulunan taraf lehine verileceği ifade edilir. Beyʿ bi'l-vefânın hakikatte rehin olduğu görüşünü benimseyenler de sonuç itibariyle davanın, vefâ iddiasında bulunan taraf lehine olacağını kabul etmektedir. Şeyhülislâm fetvalarında da vefâ beyyinesinin esas alındığı görülmektedir. Vefâ beyyinesinin bulunmaması hâlinde ise bât tarafına yemin teklif edilmektedir.[1416]

Âkifzâde, vefâ ve istiğlâl meselelerinde Osmanlı meşâyihinin genel olarak mezheb-i câmiʿ ile amel ettiğini belirtir.[1417] Buna göre bazı hükümler rehin, bazıları beyʿ-i fâsit, diğer bir kısmı ise tahliye ve kabzdan sonra gerçekleşen icâre örneğinde olduğu gibi beyʿ-i câiz çerçevesinde değerlendirilmektedir. Müellif, bu yaklaşımın "nazarü'l-hâcâti'n-nâs" ilkesi gereğince, insanların ihtiyaçlarının gözetilmesine dayandığını vurgulayarak örf, amel ve maslahat unsurlarına işaret etmektedir. Âkifzâde, tahririni sonunda bu "dakîk" hususun iyi anlaşılması gerektiğine dair uyarıda bulunmaktadır.[1418]

Müellifin bu tahriri, meseleye dair farklı görüşleri çeşitli açılardan ele alarak, bunların uygulamaya yansıyan yönlerini örnekler üzere temellendirdiği görülmektedir. Her ne kadar fetvalar doğrudan nakledilemese de bu tahrir, nazarî ayrımları somut fetva hükümleriyle ilişkilendirerek hem kavramsal çerçeveyi hem de meli sonucu görünür kılan bütüncül bir yapı arz etmektedir.

[1415] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229a-229b (mükerreren).
[1416] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b (mükerreren).
[1417] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b (mükerreren).
[1418] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 229b (mükerreren).

1.4. Şüphe, Tereddüt ve Tevakkufları

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin fıkhî meseleleri ele alışında dikkat çeken hususlardan biri, tahrirlerinde tereddütlerini ve ihtiyatlı yaklaşımını tahrirlerinde açıkça ortaya koymasıdır. Müellif, fetvalar ve nakiller arasında karşılaştığı ihtilaflarda kesin bir tercihe ulaşamadığı durumlarda ihtiyatlı bir dil kullanmakta; "zan olunur", "fikrim", "zaferyâb olmadım", "sehv ve hata bulunursa", "zaferyâb olursa beyan olunur", "zann-ı fâkirânemin vâsıl olduğu", "tasrihe müracaat oluna", "müracaat et", "belki" ve "gerek" gibi ifadelerle ihtiyatlı yaklaşımını yansıtmaktadır. Kimi zaman ise mesele hakkında herhangi bir tercihte bulunmaksızın "fetva talep oluna" veya "müracaat edile" gibi yönlendirmelerle meseleyi ircâ etmektedir. Bu yaklaşım, müellifin ihtiyat ilkesini benimsediğini ve fetva, nakil, istidlâl ile örf arasında denge kurmaya çalıştığını göstermektedir.

Mecmuada müellifin bu ihtiyatlı tutumunu yansıtan birçok örnek bulunmaktadır. Bunlar; istinsah hatalarıyla karşılaşması, ayn-ı meseleyi tespit edememesi, uzun araştırmalar sonucunda ulaştığı kanaatleri ihtiyatla ifade etmesi veya fetvalar arasındaki ihtilaflarda kesin bir tercihe ulaşamaması gibi farklı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu durumlar farklı bağlamlarda ortaya çıktığından, burada yalnızca iki örnek üzerinde durulacaktır.

1.4.1. Annenin Sağirin Malı Üzerindeki Yetkisi

Âkifzâde, annenin sağir üzerindeki malî ve evlendirme yetkisine dair genel açıklamalar yaptıktan sonra, bu meselelerde ihtiyat gereği "zan" ifade ettiğini belirtmektedir. Müellif, annenin sağir hakkındaki konumunu özetlerken, vasiyet bulunmadıkça küçük çocuğun malı üzerinde velayet hakkına sahip olmadığını açıkça ifade eder. Buna göre annenin, asabenin bulunmadığı durumlarda sağirin yaptığı icâre akdini tecviz etme yetkisi bulunsa da mal üzerinde tasarruf salahiyeti yoktur. Bununla birlikte, çocuğun giyim ve nafaka giderlerinin malından karşılanması veya sarfa emretmesi hususunda amel-i nâs sebebiyle bir ruhsat bulunduğunu istisnaen zikreder. Evlendirme velayeti bakımından ise asabenin bulunmadığı hallerde annenin bu yetkiye sahip olabileceğini ilave eder.[1419]

Bu genel girişin ardından Âkifzâde, meseleyi sağirenin mehirinin kim tarafından alınabileceği problemine bağlayarak tartışmayı derinleştirir. Muhtemel bir dava durumunda tarafların hak ve yükümlülüklerini ayrıca yemin ve beyyinenin kime ait olacağını ayrıntılı biçimde ele alır. Buna göre annenin malî velayetinin bulunmaması ("adem-i velayet-i maliyye") sebebiyle mehiri alma yetkisi yoktur; bu durumda annenin kabzı "ecnebiye def'" hükmünde değerlendirilir. Buna bağlı olarak sağire bulûğdan sonra kocasından, koca da anneden mehiri geri talep edebilir. Buna karşılık annenin "aldığım mehiri damadıma geri verdim" şeklindeki iddiası, yeminiyle birlikte kabul edilmeli gerekir. Zira

[1419] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a.

damadın izniyle mehiri alması onu "yed-i yed emanet" konumuna getirmektedir.[1420] "Bu surette üm, ahz ettiğim mehiri yine zevc-i mezbûra red ettim kavlinde yemini ile musaddaka olmak gerek. Zira zevcin izniyle ahz etmekle yed-i yed emanettir" sözleriyle Âkifzâde "gerek" tabirini kullanmak suretiyle kesin hüküm vermekten kaçınmakta ve ihtiyat payı bırakmaktadır.[1421]

Annenin vasiyet yoluyla velayet yetkisi kazanması halinde hüküm değişmektedir. Bu durumda annenin mehiri ahz etme hakkı bulunduğu için bu durum "ecnebiye defʿ" değil, "defʿ bihakkın" olarak değerlendirilir.[1422] Dolayısıyla sağire bulûğdan sonra kocasından yeniden talepte bulunamaz. Kocanın borçtan kurtulabilmesi ise annenin kabza dair ikrarı veya beyyine ikamesine bağlıdır. Eğer anne vasiyetle yetkili olduğunu kabul ettiği hâlde mehiri almadığını iddia ederse, damadın ödeme yaptığını beyyine ile ispat etmesi gerekir; aksi takdirde sorumluluğu devam eder. Bununla birlikte Âkifzâde, annenin vesayet yoluyla kabza yetkili olduğunu kabul etse dahi, küçük aleyhine olan ikrarının nafiz olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumda sağire bulûğdan sonra mehiri yeniden tahsil ederse damadın anneye rücu edememesi gerekir. Zira annenin bu durumda kabza yetkisi mevcuttur.[1423]

Âkifzâde ayrıca annenin kefalet ve ibrâsı meselesini de ele alır. Damadın anneye rücu edebileceğini zannettiğini "zan olunur" ifadesiyle, kesinlikten uzak bir şekilde dile getirir. Bu kanaatini, Ankaravî ve hâmişinde zikredilen "babanın küçük çocuğun mehrini kabzetmesi" örneğine dayandırmaktadır. Ancak baba ile anne arasındaki yetki farklılığına dikkat çekerek ihtiyatlı davranır. Nitekim baba asli veli iken annenin yetkisi vasiyete dayanmaktadır. Bu sebeple "her ne kadar ittihâd-i hüküm zâhir ise de" ifadesiyle benzerliği kabul etmekle birlikte, doğrudan kıyas yapmaktan kaçınır ve hükmü "gerek" ve "zan" gibi ihtiyat bildiren ifadelerle tahrir eder. [1424]

Sonuç olarak Âkifzâde, annenin vasiyet yoluyla sağirin malı üzerinde tasarruf yetkisinin bulunduğunu belirtmekle birlikte, bu yetkinin sınırlarını özellikle küçük aleyhine sonuç doğuran ikrarlar bakımından daraltmaktadır. Kefalet ve ibrâ durumunda baba ile benzerlik kurulabileceğini ifade etse de, velayet türleri arasındaki farkı gözeterek kesin bir hüküm vermekten kaçınır. Bu yaklaşım, müellifin şüphe ve tereddüt içeren meselelerde ihtiyat ilkesini esas aldığını göstermektedir.

[1420] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a.
[1421] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a.
[1422] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a.
[1423] "Amma isbât edemeyip ümm-i vasiyye[t] ahzını ikrar eylese, sağîre üzere ikrarı nâfiz olmamak gerek. Zira bi-hükmi'l-vesâyet kabz-ı mehre kâdire ise sağîre aleyhâsında ikrara kâdir de değildir. Pes ümme defʿini isbât edemeyip zevçten sağîre baʿde'l-bulûğ tekrar ahz-ı mehr edince, zevç ümme müracaat edememek gerek. Zira vesâyeti hasebiyle ahzı bi-hakkın olduğunu zevç mukarrdır." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a-11b.
[1424] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11b.

1.4.2. Eşler Arasında Temlik Edilen Eşyanın Hükmü

Âkifzâde, eşler arasında verilen eşyaya ilişkin ihtilaflarda temlikin mahiyetini ve eşyanın örfî kullanımını birlikte dikkate alan bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, fetvalarda yer alan "beyyine bulunmadığında kavlin kocaya ait olacağı" yönündeki mutlak hükmün, eşyanın örfteki kullanımına göre kayıtlanması gerektiği kanaatindedir. Ancak müellif bu değerlendirmesini kesin bir hüküm şeklinde değil, ihtiyat payı bırakarak ifade etmekte ve tereddüdünü açıkça yansıtmaktadır.

Müellifin açıklamalarına göre, eşlerin birbirlerine verdikleri eşyada asl-ı temlik hususunda ittifak edip temlikin cihetinde ihtilaf ettikleri durumlarda, malın aynının mevcut olması halinde kavil mütemellikenin değil, temliki gerçekleştiren tarafa aittir. Buna göre koca verdiği elbisenin mehir olduğunu, kadın ise bunun nafaka veya hibe olduğunu iddia ederse, kocanın kavli yeminiyle birlikte kabul edilir; kadının ise beyyine getirmesi gerekir. Zira taraflar asl-ı temlikte ittifak etmekte, cihette ise ihtilaf etmektedirler. Buna karşılık malın helâk olması halinde kavil, yeminiyle birlikte kadının, beyyine ise kocaya ait olur. Âkifzâde bu ayrımın sebebini, malın helâkiyle birlikte mülkiyetin ortadan kalkması ve dolayısıyla "cihet-i milk"te ihtilafın tasavvur edilememesiyle açıklar. Bu durumda ihtilafın artık malın kendisinde değil, "belki" bedel ve damân üzerinde cereyan edebileceğini belirtir. Örneğin koca, bedel veya damân yoluyla mehirin bir miktarının düştüğünü iddia etse kavil yeminiyle birlikte kadının, beyyine tarafı ise kocaya ait olur. Bu meselede müellif, ihtilafa konu olan mal bakımından da bir ayırım yapmaktadır. Buna göre söz konusu mal, nafaka olarak verilmesi adet olan giyeceklerden veya uzun süre sağlam kalmayacak pişmiş yiyecek maddeleri gibi eşyadan ise burada malın kaim olup olmamasına bakılmaksızın kavil, yeminiyle birlikte kadına ait kabul edilir; kocanın ise mehir iddiasını ispat için beyyine getirmesi gerekir.[1425]

Âkifzâde, asl-ı temlik hususunda tarafların ihtilaf ettiği durumları da ayrıca ele alır. Kadının hibe, kocanın ise âriyet veya vedîa iddiasında bulunduğu yahut kadının mehir, kocanın vedîa dediği hallerde asl-ı temlikin varlığı bizzat ihtilaf konusudur. Bu durumda malın kaim olup olmaması dikkate alınmadan, temlik iddia eden tarafın beyyine getirmesi gerekir. Kadının hibe iddiasında, beyyine kendisine ait olup kocanın kavli yeminiyle birlikte kabul edilir. Mal mevcutsa iade edilir; helâk olmuşsa ve bu helâk kadının taaddisiyle gerçekleşmişse damân gerekir, aksi takdirde emanet hükmü gereği damân söz konusu olmaz. Kadının mehir iddiasında ise eşya mehir cinsinden ise kavil yeminiyle birlikte kadına ait kabul edilir ve kocanın beyyine getirmesi gerekir.[1426] Bu çerçevede Âkifzâde, birinci durumda tarafların asl-ı temlikte ittifak edip cihette ihtilaf ettiklerini, ikinci durumda ise asl-ı temlikin bizzat ihtilaf konusu olduğunu vurgular. Mehir, nafaka ve hibe gibi işlemlerde asl-ı temlik söz konusu olup bu

[1425] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12b.
[1426] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13a.

durum mülkiyetin devrine işaret etmektedir. Buna karşılık âriyet ve vedîada mülkiyet değil, menfaat temlik edilmektedir. Bu sebeple asl-ı temlik hususunda ihtilaf edildiğinde, temlik iddiasında bulunan tarafın beyyine ile yükümlü olması gerekir. Mehir konusunda ihtilaf edildiğinde ise eşyanın mehir cinsinden olup olmadığı dikkate alınır; eşya mehir cinsinden ise kadının kavli yeminiyle birlikte kabul edilir, kocanın ise iddiasını beyyine ile ispat etmesi gerekir.

Müellif, uzun izahlarının ardından meseleyi kavil ve beyyine tarafını temel alarak başka bir açıdan özetlemektedir. Buna göre, kadının kavlinin yeminiyle birlikte tercih edildiği durumlar; hibe iddiasında mühiyya li'l-ekl olan mallar, mehir iddiasında mehir cinsinden olan eşyalar ve nafaka kapsamında örfen verilen giyeceklerdir. Bu hallerde kocanın beyyine getirmesi gerekir. Bunun dışındaki durumlarda ise kavil kocaya ait olup kadın beyyine ile mükelleftir. Ayrıca temlikte ihtilaf bulunan hallerde malın aynının kaim olması şart değilken, temlikte ittifak edilip cihette ihtilaf edilen durumlarda bu şart aranır.[1427] Âkifzâde bu değerlendirmesini "kelâm-ı fukâhadan fehm-i zayıfânem bu gûnedir. Sehiv ve hataya zafer bulunursa ıslâhı ve beyânı mercûdur" ifadesiyle ihtiyat kaydıyla ortaya koymakta; sehiv ve hata ihtimaline kapı aralamaktadır.[1428]

Âkifzâde, Kitâbü't-tercihât bölümünde meseleye yeniden dönerek, eşler arasındaki ihtilafta kadının hediye beyyinesinin kocanın mehir beyyinesine tercih edilebileceğini "zan olur" ifadesiyle dile getirir. Bu değerlendirme, beyyine bulunmadığında kavlin kocaya ait olduğuna dair fetvayı esas alarak açıklamaktadır. Ancak bu ihtilafın hibe olarak verilmesi örf olmayan eşyada cereyan ettiğine dair bir kayıt ekleyerek yukarıdaki tahririni destekler. Örneği hımâr gibi vacip nafakadan verilmesi örf halinde olan beldede, bu eşya mehirden sayılmaz; bu durumda kavil yeminiyle birlikte kadına ait olur.[1429] Nitekim müellif, Ankaravî'den naklettiği bir fetvada beyyine olmadığında mutlak olarak kocanın kavlinin tercih edildiğini aktarırken, bu hükmün örfen nafaka veya mehir kapsamında değerlendirilen eşyalar bakımından kayıtlanması gerektiğini tahrirlerinde vurgular.[1430]

Âkifzâde'nin bu meselede yaşadığı tereddüdün temelinde, ulaştığı kanaati açıkça destekleyen nakillerin bulunmaması yer almaktadır. Zira mevcut fetvalarda genellikle kayıt bulunmaksızın "beyyineler olmayınca kavil zevcin olmasına fetva verilmiş" şeklinde kocanın kavlinin tercih edildiğinin aktarıldığı görülmektedir. Buna rağmen müellif, örfü dikkate almakta ancak ihtiyat prensibi gereği vardığı sonucu "zan olur" ve "sehiv ve hataya zafer bulunursa" gibi ifadelerle ortaya koymaktadır.[1431]

[1427] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13b.
[1428] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13b.
[1429] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 177a.
[1430] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176b.
[1431] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176b-177a,13b.

Âkifzâde'nin mecmuasına doğrudan veya dolaylı bir şekilde bahsetmediği *Netîce*[1432] fetvasında da benzer bir şekilde mutlak bir şekilde yer almaktır. İlgili fetvada, taraflar asl-ı temlikte ittifak cihet-i temlikte ihtilaf etmekte olup; esvâbın kisve-i nafakaya aidiyetine dair herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak bir şekilde kavlin kocaya ait olduğu belirtilmiştir. Ancak Âkifzâde'nin yukarıdaki tahririne göre bu meselede esvâb, örfen kisve-i nafakadan ise kadının kavli tasdik edilmesi gerekirdi.

Sonuç olarak Âkifzâde, eşler arasında verilen eşyanın hükmünü belirlerken ihtilafın asl-ı temlikten mi yoksa cihet-i temlikten mi kaynaklandığını esas almakta; bunun yanında örfü de hükmün tayininde belirleyici bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle müellif, fetvalardaki mutlak hükümleri doğrudan nakletmek yerine, örf ve kullanım biçimini dikkate alarak yeniden yorumlamaktadır. Bununla birlikte ulaştığı bu sonucun nakillerle açık biçimde desteklenmemesi sebebiyle kesin bir hüküm vermekten kaçınmakta; kanaatini "zan olur" ve "sehiv ve hataya zafer bulunursa" gibi ifadelerle ihtiyatlı bir üslupla ortaya koymaktadır.

1.5. Tenkit, Tavsiye ve Takdirleri

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'deki uslubunun dikkat çeken yönlerinden biri, nakil aktarmanın ötesine geçerek tahrirlerinde tenkit, takdir ve tercih bildiren ifadelere yer vermesidir. Müellif, kimi zaman açık eleştirilerde bulunmakta, kimi zaman ise isabetli bulduğu görüşleri takdir ifadeleriyle öne çıkarmaktadır.

İhtilafı ele aldığı meselelerde tercih ettiği görüşleri veya yorumları, "fıkha mülâyemeti aşikar",[1433] "pek güzel fark",[1434] "nazarı bercâdır"[1435] ve "hasen bir istinbât"[1436] gibi ibarelerle belirgin biçimde vurgulamaktadır. Buna karşılık uygun bulmadığı görüş ve fetvaları ise "güya itimatları halen menkuledir",[1437] "alelamyâ",[1438] "Ahizâde bilmem ki kendi istinbâten mi söyler",[1439] "itimad olunmaya",[1440] "hata",[1441] "isabet değildir"[1442] ve "fetvasından bir mana-yı muʿtemed bih mefhum değildir ızdırâb olunmaya"[1443] gibi ifadelerle eleştirmektedir. Bu eleştirilerde bazen doğrudan müellif ismini zikrettiği bazen de ilgili fetvanın içeriğini hedef aldığı görülmektedir. Özellikle ihtilaflı

[1432] Zeyd zevcesi Hind'e bir mikdar esvâb gönderip Hind dahi aldıkdan sonra Zeyd Hind'i tatlik ettikde "Ol esvabı Hind'e mehri mukabelesinde vermişdim" deyip Hind dahi "Hibe etmişdin" deyu tarafeynin beyyineleri olmasa kavil hangisinindir? el-Cevab : Zeyd'indir. Hâfız Mehmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 58.
[1433] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51a.
[1434] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12b.
[1435] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 62a.
[1436] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 11a.
[1437] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 56b.
[1438] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 161a.
[1439] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 190a.
[1440] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[1441] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a, 38a, 38v, 69b, 145a, 171a, 197b.
[1442] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 198a.
[1443] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.

meselelerde yaptığı değerlendirmelerde tenkit ve takdir ifadelerine sık başvurduğu görülmektedir. Bu başlık altında, söz konusu üslubu yansıtan bazı örneklere yer verilecektir.

1.5.1. Süknâ Hakkı

Âkifzâde'nin yaklaşımı, kimi zaman doğrudan meselenin kendisine, kimi zaman ise ihtilaf karşısındaki tutumuna yönelik olarak takdir ve beğeni ifadeleri kullanması şeklinde tezahür etmektedir. Bu bağlamda meselenin kendisine yönelik takdir ifadelerine örnek olarak, kadının kocasının akrabalarıyla birlikte yaşamayı kabul etmeyerek ayrı bir mekân talep etmesi gösterilebilir. Müellif, bu konuda Sadrülislâm'ın değerlendirmesini açıkça takdir etmektedir.

Buna göre kadın, kocasının "ahmâsı" olarak ifade edilen annesi, kız kardeşi veya kocasının diğer eşinden olan kızları gibi yakınlarıyla birlikte yaşamayı reddedebilir ve kilidi bulunan ayrı bir oda talep etme hakkına sahiptir. Âkifzâde, bazı kavillerde bu hakkın, ayrı bir koridor (memşâ) talebini de kapsadığını belirtmekle birlikte, kadına hâlihazırda müstakil girişe sahip kilitli bir oda tahsis edilmişse ayrıca bağımsız bir ev talep edemeyeceğini ifade eder. [1444]

Âkifzâde, kadının bu hakkı bağlamında Sadrülislâm'ın *Mültekât*'ta yaptığı ahmâ ile zarrât (diğer eşler) arasındaki ayrımı ele almaktadır. Buna göre, kocanın yakın akrabaları (ahmâ) ile birlikte yaşamayı reddeden kadına müstakil bir oda tahsis edildiğinde artık ayrı bir ev talep etme hakkı bulunmazken; zarrât söz konusu olduğunda durum farklıdır. Nitekim zarrât, sözlükte "aynı erkeğin eşleri, her birinin diğerine nispetle konumu" anlamına gelmekte olup, bu durumda kadın, kocasının diğer eşiyle aynı evde yaşamayı reddedebilir ve kendisine ayrı bir oda verilmiş olsa dahi müstakil bir konut talebinde bulunabilir.[1445]

Âkifzâde, Sadrülislâm'ın bu ayırımını isabetli bulmakta ve özellikle zarrât arasında doğabilecek husumetin, mekânsal ayrım sağlansa dahi birlikte yaşamayı güçleştireceğini vurgulamaktadır. Nitekim bunu "Zira zarrât beyninde adâvet olmağla hücreleri başka dahi olsa rahat olunmaz diye fark eylemiş; vâkıan pek güzel farktır"[1446] ifadeleriyle dile getirmektedir. Müellif, bu meselede özellikle Sadrülislâm'ın ahmâ ile zarrât arasında yaptığı ayırımı isabetli bularak açık bir takdir ifadesi kullanmaktadır.

1.5.2. Altın ve Gümüşün Eşyalarda Kullanımı

Âkifzâde, Kitâbü'l-kerâhe ve'l-istihsân başlığı altında altın ve gümüşten yapılan saatlerin hükmü meselesinde Vahdetî'nin değerlendirmesini açıkça takdir etmektedir. Vahdetî'nin *Mültekâ*

[1444] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a.
[1445] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a-12b.
[1446] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 12a-12b.

şerhinde altın ve gümüş saat taşımanın haram olduğu yönünde bir istinbâtta bulunduğunu nakleden Âkifzâde, bu çıkarımı "vâkıan istinbât makbûldür" ifadesiyle isabetli bulmakta ve bunun gerekçesini açıklamaktadır.[1447] Buna göre altın ve gümüşten yapılan saatler, ziynet eşyası (hillî) kapsamında değil; "evânî, devât ve mir'ât" türünden eşyalar arasında değerlendirildiği için hem kadınlar hem de erkekler açısından kullanımı haram kabul edilmektedir. Nitekim altın ve gümüşten imal edilen kalemlik, ayna, tütsülük, buhurdanlık ve fincan zarfları gibi eşyalar da aynı hükme tâbidir.

Âkifzâde, söz konusu yasağa rağmen bu tür eşyaların yaygın biçimde kullanıldığını belirterek toplumda bu konuda bir gevşeme bulunduğuna işaret etmekte ve ulu'l-emrin daha etkili bir yasaklama ile müdahale etmesi gerektiğini ifade etmektedir.[1448] Tahririn sonunda Allah'tan af ve mağfiret talebinde bulunmaktadır. [1449]

1.5.3. Ebüssuûd Fetvası

Âkifzâde, kefâlet ve alacağın terekeden tahsili meselesinde Ebüssuûd Efendi'ye atıf yaparak, onun fetvasında muʿtemed bir mananın bulunmadığı yönünde eleştirmektedir. Müellif, Kitâbü'l-kefâle'nin başlarında *Zahîre* üzerinden *Tatarhâniyye'de* yer alan bir nakli aktarmaktadır. Bu nakilde, *Nevâdir*'de geçtiği üzere İbn Semâa'nın İmam Ebû Yûsuf'tan rivayetle naklettiği meseleye göre, iki alacaklıdan birinin kefil ile birlikte bin dirhem, diğerinin ise kefilsiz bin dirhem alacağı bulunduğu ve borçlunun bin dirhem tereke ile vefat ettiği durumda, tereke alacaklılar arasında eşit şekilde taksim edilir.[1450] Kefili bulunan alacaklı, kalan beş yüz alacağı için kefile müracaat eder; ancak kefilin diğer alacaklıya rücû ve muhaseme hakkı yoktur.[1451]

Âkifzâde bu naklin ardından, "Bu nakil malumun oldu ise Ebüssuûd merhûmun kefil bir miktar şey ile müracaat eder deyu fetvasından bir maʿnâ-yı muʿted bih mefhum değildir, ızdırâb olunmaya"[1452] ifadeleriyle değerlendirmede bulunur. Müellif, Ebüssuûd Efendi'nin fetvasını doğrudan nakletmemekle birlikte, ifadelerinden hareketle onun tereke taksiminden sonra kefilin ödediği miktar için rücû hakkı bulunduğu yönünde fetva verdiğine işaret etmektedir. Âkifzâde ise bu görüşü, destekleyici muʿtemed bir dayanağın bulunmadığı gerekçesiyle eleştirmekte; buna karşılık sahih gördüğü nakli esas alarak aksi yöndeki fetvanın isabetli olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu yaklaşım, Âkifzâde'nin usulünde sahih nakli önceliğini, fetvaları değerlendirirken "muʿtemed mana" aradığını ve mezhep içi dengeyi korumaya çalıştığını göstermektedir. Bununla

[1447] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259b.
[1448] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259b.
[1449] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 259b.
[1450] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[1451] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[1452] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.

birlikte, Osmanlı hukuk pratiğinde güçlü bir otoriteye sahip olan bir şeyhülislâmın fetvasını da bu açıdan eleştirdiği de görülmektedir. Özellikle "ızdırâb olunmaya" uyarısıyla, meselede herhangi bir tereddüde yer olmadığını vurgulamaktadır. Öte yandan kefalet meselesinde *Zahîre*'den aktarılan yukarıdaki nakil ve Âkifzâde'nin Ebüssuûd Efendi fetvasına yönelik bu eleştirisi, *Mecelletü'l-mehâkim*'in bütün nüshalarında yer almamaktadır. Bu pasaj yalnızca bazı nüshalarda bulunmakta ve iki nüshada da hâmiş kısmında Yahyâ Efendi'ye ait fetvalar yer almaktadır.[1453]

Mecelletü'l-mehâkim'in hamiş kısmına kaydedilen Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi'ye ait iki fetvanın[1454] ilkine göre, kefili bulunan alacaklı, terekeden payını aldıktan sonra kalan alacağını kefilden tahsil eder; bu görüş Âkifzâde'nin tercih ettiği yaklaşımını desteklemektedir. İkinci fetvada ise kefilin, "borçlunun emriyle kefil olması şartıyla" terekeye rücû edebileceği ifade edilmektedir. Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi'den nakledilen iki fetva birlikte değerlendirildiğinde, kefilin rücû meselesine ilişkin farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Buna göre Âkifzâde, tereke taksim edildikten sonra kefilin rücû hakkının bulunmadığını nakli esas alarak savunurken; Ebüssuûd Efendi'ye isnad edilen fetvada kefilin ödediği miktar için müracaat edebileceğine dair görüşü eleştirmektedir. Yahyâ Efendi'nin fetvasında ise bu husus mutlak şekilde değil, "mekfûlün anhın emriyle kefil olma" şartına bağlanarak kayıt altına alınmıştır. Nitekim benzer kayda *Behcetü'l-fetâvâ*'da da yer almaktadır.[1455] Bu çerçevede Âkifzâde'nin söz konusu kayda veya fetvalara temas etmediği anlaşılmaktadır

Âkifzâde'nin eser genelinde bazı meselelerde üslubunu sertleştirdiği görülmekle birlikte, özellikle Ebüssuûd Efendi'ye atıf yaptığı değerlendirmelerde görece daha keskin bir ton benimsediği dikkati çekmektedir. Bu durum, Ebüssuûd Efendi'nin Osmanlı hukuk geleneğindeki güçlü fetva otoritesi göz önüne alındığında, Âkifzâde'nin yerleşik otoriteyi gerektiğinde tartışmaya açabildiğini göstermektedir. Nitekim benzer bir tavır Kitâbü't-tercîhât'ta da görülmektedir. Müellif, câbînin emîn sayılıp sayılmayacağı meselesinde bu görüşü benimseyen bazı eserleri eleştirmekte ve bu görüşün Ebüssuûd Efendi'ye isnad edilerek fetva verildiğini belirtmektedir. Ancak bu isnadı "lâkin iltifata şâyân kelâm değildir" ifadesiyle reddetmekte; söz konusu fetva hakkında "Ebüssuûd merhûma ya azv-i sahih

[1453] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509), 108b-109a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314), 125a-125b; İlgili ifadenin bulunmadığı nüshalar için bkz. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 155b-156a; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 2159), 111a-111b; Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Ali Emiri Şeriyye, 89), 219a-219b.

[1454] Fetvalardan biri "Zeyd Amr'ın Bekir'e bir miktar akçe deyne kefil olup badehu Amr duyûnu terekesine müstağrak olduğu halde fevt olup terekesini gurema edip beynlerine taksim edildikten sonra dahi deynine tutan bir miktar akçe verdikde Bekir ol hissenin noksanını kefil olan Zeyd'den almağa kadir olur mu? el-Cevab: Olur" ve diğeri "Tereke duyûna vefâ etmeyip beyne'l-gurema tevziʿa muhtaç olan Zeyd'in baz-ı duyûna kefil olan Amr kendi malından eda-i deyn etmiş olsa halen Amr dahi guremaya dahil olup ol verdiği meblağa isabet eden hisseyi tereke-i Zeyd'en almağa kadir olur mu el-Cevab: Zeyd'in emriyle kefiloldu ise olur" şeklindedir. Esîrî Mehmed b. Abdülhalim, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 4573), 149b.

[1455] İlgili fetva "Zeyd'in Amr zimmetinde olan şu kadar akçe hakkına, Amr'ın kulu Bekir, Amr'ın emriyle kefil olup; Zeyd meblağ-ı mezbûru kefaletine binaen ba'de'l-ıtk Bekir'den aldıktan sonra Amr fevt olsa, Bekir meblağ-ı mezbûr ile Amr'ın terekesine rücûa kadir olur mu? el-Cevab: Olmaz" şeklinde bulunmaktadır. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 322.

değildir ya fetva sahîha değildir" ifadeleriyle ihtimalli bir ifadeyle değerlendirmektedir.[1456] Diğer taraftan, Âkifzâde'nin eleştirilerinin yalnızca Ebüssuûd Efendi'ye yönelik olmadığı ve onun tüm fetvalarını reddetmediği de görülmektedir. Nitekim vakıf ve sağîr malının korunması için ecr-i misil gerektiğine dair bir meselede, Ali Efendi ile birlikte Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarına dayanarak zâhirü'r-rivâye'ye muhalif bir hükmün verildiğini kabul etmektedir.[1457]

Bu örnek, Âkifzâde'nin ihtilaflı meseleler karşısındaki tutumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Müellif, nakiller arasında tercihte bulunurken isnad ve içerik bakımından değerlendirmektedir. Bu durum, Âkifzâde'nin ihtilafları mutlak biçimde uzlaştırmaktan ziyade, mezhep içi dengeyi gözeterek tercih ve tahrîr faaliyetinde bulunduğunu ortaya koymaktadır.

1.5.4. Mevlid ve Bazı Tasavvufî Mecmualar

Âkifzâde'nin mecmuada ele aldığı konulardan biri, Kitâbü'l-kerâhe ve'l-istihsân başlığı altında bazı tasavvufî metinlerin okunmasına ilişkindir. Müellifin en sert üslup benimsediği bu bölümde, vahdet-i vücûd anlayışına yönelik yaklaşımının izleri açıkça görülmekte; aynı zamanda biyografik eseri Kitâbü'l-mecmûʿ'daki görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Bununla birlikte, kadılık, müftülük ve müfettişlik gibi görevlerinin yanı sıra tasavvufa dair pek çok eser kaleme almış olması ve mutasavvıf kişiliği dikkate alındığında, yalnızca bu pasajlara dayanarak onun tasavvufa karşı olduğu sonucuna varmak isabetli görünmemektedir.

Âkifzâde, öncelikle mevlid kıraatinin faziletine dair *Behce*'de bir fetva bulunduğunu belirtir.[1458] Mübarek gecelerde düzenlenen meclislerde "Velâdet-i Nebeviyye" türü metinlerin okunmasıyla sevinç izhar edilmesi ve manevî hâl kazanılmasının, birçok âlim tarafından sevap ve bereket vesilesi olarak zikredildiğini ifade eder. Bu tür uygulamaların ganimet bilinerek sürdürülmesi hasen kabul edilmekle birlikte, okunan manzum ve mensur metinlerde şerʿe aykırı ifadelerin bulunmaması gerektiğini özellikle vurgular.[1459] Bu çerçevede, kendi çevresinde yaygınlık kazanmış bazı beyitleri örnek vererek eleştirir. "Ben sana âşık olunca ey Habîbim" ve "Zâtıma mir'ât kıldım zâtını" gibi ifadeleri şerʿe aykırı bulmakta ve bunlardan sakınılmasının (hazr ve tecrîd) vacip olduğunu belirtmektedir. Ona göre Allah Teâlâ hakkında "âşık" tabirinin kullanılması caiz değildir. Benzer şekilde, inʿikâs ve işrâk gibi kavramları ima eden ifadelerin de sakıncalı olduğunu dile getirir. Âkifzâde, Türkçe tasavvuf risaleleri ve şiirlerinde bu tür mahzurların yaygın olduğunu, özellikle vahdet-i vücûd anlayışına dayanan ibarelerin bulunduğunu ifade eder. Bu tür anlamlardan sakınmanın ve gerektiğinde bunları reddetmenin vacip olduğunu

[1456] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 172a.
[1457] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 227b.
[1458] Âkifzâde'nin doğrudan nakil almadığı fetvanın, asıl mecmuadaki yeri için bkz. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 551-552.
[1459] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 260a-260b.

vurgular. Bu eleştirilerin ardından, mütalaa ve tetebbuʿ edilmesi caiz olan sûfî eserlerin kendi döneminde neredeyse kalmadığını, mevcut eserlerin büyük çoğunluğunun vahdet-i vücûd düşüncesine dayandığını belirtir. Böylece Âkifzâde kendi döneminde tedavülde bulunn tasavvuf eserlerinin bir kısmının vahdet-i vücûd anlayışına uygun içerikler taşıması sebebiyle güvenilir bulmamakta ve hilâf-ı şerʿ olarak değerlendirmektedir.[1460] Devamında, okunması uygun ve sakıncalı gördüğü eserleri ayırt ederek zikreder. Buna göre İmam Gazzâlî'nin eserleri yeterli kabul edilmekte; *ʿAvârifü'l-meʿârif*, *et-Taʿarruf*, *Kûtü'l-kulûb* ve *Risâle-i Kuşeyriyye* gibi klasik sûfî metinlerin incelenmesini faydalı görmektedir. Buna karşılık İbn Arabî'nin *Fütûhât* ve *Fusûs*'u, *Miftâhu'l-Gayb,* ayrıca bu eserler üzerine yapılan şerhler ve bunlardan türetilen Türkçe risaleler; Celâleddîn ed-Devvânî'nin *ez-Zevrâ ve'l-Havrâ*'sı, Abdurrahman Câmî'nin *Risâle-i Sultâniyye*'si, *Mesnevî* şerhleri, Şâhidî'nin *Gülşen-i Tevhîd*'i, Şemʿî'nin şerhleri, çeşitli Hâfız şerhlerini, *Rûhu'l-Beyân*'ı ve *Marifetnâme*'yi gibi Osmanlı'da yaygın olan bazı Farsça ve Türkçe tasavvufî metinleri, içerdikleri vahdet-i vücûda dair ifadeler sebebiyle ihtiyatla değil doğrudan sakınılması gereken metinler arasında saymaktadır. Nitekim "tasavvuf demek şimdi vücûdiyye demek olmuştur" ifadesiyle bu durumu eleştirmekte ve zikredilen eserlerle meşgul olmaktan şiddetle kaçınılması gerektiğini belirtmektedir. [1461]

Mecelletü'l-mehâkim'in bazı nüshalarında bu kısmın hamişinde, müstensihler tarafından eklenildiği anlaşılan bazı notlar bulunmaktadır. *Dürerü'l-Hükkâm*'dan yapılan ilk nakilde, kişinin zihninden küfrü gerektiren düşünceler geçse bile bunları ifade etmediği sürece imanına zarar vermeyeceği belirtilmektedir. İkinci nakilde ise, Müslümanın küfre düşmekten korunmak için sabah akşam "اللهم إني أعوذ بك من أن أشرك بك شيئا وأنا أعلم وأستغفرك لما لا أعلم إنك أنت علام الغيوب" duasını okuması tavsiye edilmektedir.[1462]

Sonuç olarak bu pasaj, Âkifzâde'nin tasavvufa dair tutumunun, şerʿî ölçütleri merkeze alan bir eleştiri çerçevesinde şekillendiğini; özellikle kendi döneminde yaygınlık kazanan vahdet-i vücûdî söylemlere karşı ihtiyatlı ve yer yer sert bir tavır geliştirdiğini göstermektedir. Nitekim mutasavvıf bir fakih olan Âkifzâde, bu konuda önce toplumu uyarmakta; ardından söz konusu eser ve söylemlerin engellenmesi hususunda ulu'l-emrin müdahalesini gerekli görmektedir.

1.5.5. Dönemin Fetvahanesi

Mecmuada Âkifzâde'nin yönelttiği en sert eleştirilerden biri, döneminin fetvahanesinde verilen bir fetvaya ilişkindir. Müellif, Kitâbü'd-daʿvâ başlığı altında zina davalarında tahlîf meselesine dair fetvahaneden çıkan görüşleri açık bir şekilde eleştirmektedir.

[1460] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 260a-260b.
[1461] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 260a-260b.
[1462] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 331a.

Âkifzâde, müştehât olmayan bir kız çocuğuna yönelik zina iddiasında velinin ispata aciz kalması hâlinde, davalının yemine davet edileceğini belirtir. Her ne kadar bu yaklaşımın *Münye* ve *Hâniyye*'deki görüşlere muhalif olduğunu belirtse de, *Dürr*, *Bedâyiʿ* ve ekser fıkıh kitaplarına göre bu durumda had cezasının düştüğünü ifade etmektedir. Buna göre "ʿukr", diğer bir ifadeyle mehr-i misil gerekir ve dava artık mal davasına dönüşür. Müellif, dava mal davasına dönüşmese dahi tahlîfin gerekli olduğunu ifade eder.[1463] Bu bağlamda, davalının mehr-i misil üzerinden yemine davet edilmesi gerektiği yönündeki hükmü istinbât ettiğini ve bu istinbâtının kendisinde "itmiʾnân derecesinde zann-ı muʿteber" meydana getirdiğini belirtir. Buna karşılık fetvahanede, "zinada yemin verilmez" şeklinde mutlak bir ret (ıtlâk üzere defʿ) yönünde hüküm verildiğini ifade ederek bu yaklaşımı sert bir şekilde eleştirir. Müellif, bu tür bir fetvanın meseleyi yeterince tahkik etmeden, genel bir ilke şeklinde uygulanmasını "alelâmiyâ" olarak nitelendirmekte ve fetvahanenin bu konudaki tavrını ağır bir dille tenkit etmektedir.[1464] Sonraki cümlesinde ise müştehât yaşında ihtilaf olduğunu ancak dokuz yaşın müftâ bih olduğunu belirtmektedir.

Bu örnek, Âkifzâde'nin dönemin fetvahane uygulamalarını da eleştirel bir bakışla değerlendirdiğini göstermektedir. Nitekim "amma fetvâhâneden fî zamânına istiftâ olunsa zinada yemin verilmez deyu alelamyâ ıtlâk üzere defʿ-i müstefnâ ederler ve ilallâhî müştekî" ifadeleriyle fetvahanenin bu konudaki yaklaşımını açıkça tenkit etmektedir. [1465] Bu yönüyle müellif, kurumsal fetva pratiğini ilmî ölçütler çerçevesinde değerlendirmektedir. Ayrıca mecmuasında yalnızca klasik kaynak ve fetva mecmualarından nakillerle yetinmeyip, kendi döneminde verilen fetvaları da takip ederek bunları tahlil ve tenkide konu ettiği görülmektedir.

1.5.6. Karz Akitlerinde Riba Tevehhümü

Âkifzâde, Kitâbü's-sarf ve'l-müdâniyât başlığı altında, Kâʿidiyye'den naklettiği bir mesele üzerinden karz akdine dair önemli bir değerlendirmede bulunmaktadır. Söz konusu nakilde, kadının kocasına bir mal vererek "sarf et" demesinin hibe değil karz sayılacağı belirtilmekte; bu bağlamda geçen

[1463] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 160b.

[1464] "Bu nakiller mahalli değil iken iraddan murâd fakirane budur ki hürre-i sağire-i gayr-i müştehata zina eyledin deyu veli dava ve ispattan aciz olsa tahlife kadir olmak bu nukul-u muharrere ve fetvadan müstenbat olur. Zira sağir-i gayr-i müştehat olmak hasebiyle her ne kadar Münye'den Haniyye'den hilaf menkul ise dahi Dürer ve Bedayi' ve ekser kütüb muktezası had lazım gelmemektir. Bu takdirce ukr ki mehri misil lazım gelmektir. Pes dava mal davasına münteha olur. Farazan mal dahi lazım gelmeyip tazir lazım gelse yine tazir hukuk-u ibaddan olmağla hak-ı abd davası olup beher hal tahlif teveccüh eder. Husus cariyenin izale-i bikri davası mal davası olduğu için fetva Türkiyye malum kezalik zinaya 'ıtk abdi talikde hak davası olduğu için tahlif nakli malum gayr-i müştehatın vat'ında had sâkıt olunca dar-i İslam'da vat' had yahut mehirden hali olmamağla ve nakl-i sarihle muktezası ukrun lüzumu malum. Pes bu cümleden terkip olunca gayr-i müştehata zina mal olan ukru müstelzim olmağla gayr-i müştehat hürre dahi olsa isbat-ı mal için lede'l-acz ani'l-beyyine müdde'a aleyh vat' sebebiyle adem-i lüzum mehri misille tahlif olunmak istinbat olur. Fakire itminan derecesinde zan-ı muteber hasıl oldu. Amma fetvahaneden fi zamanına istifta olunsa zinada yemin verilmez deyu alelamyâ ıtlâk üzere defʿ müstefnâ ederler ve ilallahi'l-müşteki. Ve malum ola ki müştehat sininde ihtilaf-ı akval vardır. Müftâ bih olan dokuz yaşını almaktır. Fefhem". Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 160b-161a.

[1465] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 161a.

"اعارة المثل اقراض" ibaresi üzerine Âkifzâde ayrıca şerh düşmektedir. Bu açıklamasında, bazı âlimlerin karz ve ribâ ilişkisine dair tevehhümlerini eleştirmektedir.

Âkifzâde'ye göre "اعارة المثل اقراض" ifadesi, karz akdinin şerʿî akitlerden biri olmakla birlikte mahiyet itibarıyla bir tür iâre olduğunu göstermektedir. Müellif, "karz dedikleri, istihlâk-ı ayn ile intifâ olunup baʿdehu ayn makamında olan mislini reddin izin ve cevazını hâvî bir nevʿ-i ariyet akdîdir" ifadeleriyle karzı tanımlamaktadır. Buna göre iâre, malın menfaatinden yararlanılmasına izin veren bir akit iken, mislî mallarda bu yararlanma aynın istihlâk edilmesi ve ardından mislînin iadesiyle gerçekleşmektedir.[1466] Dolayısıyla karz, istihlâk edilen aynın yerine mislînin iadesine izin veren özel bir iâre türü olarak değerlendirilmektedir. Bu tahlilden hareketle Âkifzâde, karzın beyʿ akitlerinden olmadığını; dolayısıyla ribânın illetlerinden biri olan nesîenin tek başına bu akitte haramlık doğurmayacağını ifade etmektedir. Bu sebeple karz akitlerinde ribâ tasavvurunu isabetli bulmamaktadır.[1467]

Müellif, bu değerlendirmesinin ardından bazı Osmanlı ulemâsının karzda ribâ tevehhümü sebebiyle ihtiyatlı davrandıklarını belirtmekte ve bu yaklaşımı eleştirmektedir. Ona göre bu tevehhümlerin temelinde akitlerin mahiyetinin yeterince kavranamaması, bir başka ifadeyle "ʿukûddan gaflet" bulunmaktadır.[1468] Nitekim karza dair kaleme aldığı Takrîbü'l-mübtedî'de bu meseleyi ayrıntılı biçimde tahkik ettiğini de ifade etmektedir.[1469]

2. İHTİLAFLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

Mecelletü'l-mehâkim'in temel özelliklerinden biri, ihtilaflı meselelerde şeyhülislâm fetvaları arasındaki ilişkiyi değerlendiren ve fetva ile amelde esas alınacak görüşü belirlemeye yönelik tahrirler içermesidir. Osmanlı hukuk uygulamasında şeyhülislâm fetvaları önemli bir yere sahip olmakla birlikte, farklı fetvaların bulunması hâlinde bunlardan hangisiyle amel edileceğinin belirlenmesi özellikle kadılar açısından temel meselelerden birini oluşturmaktadır. Bu sebeple Âkifzâde, mecmuasında farklı fetvaları nakletmekle yetinmemekte; bunların dayanaklarını değerlendirmekte, gerektiğinde tahkik, tercih ve uzlaştırma yoluna başvurarak fetva ve amelde esas alınacak görüşü ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çerçevede müellif, bazı meselelerde fetvalar arasındaki tutarsızlıkları ele almakta, bazı örneklerde teʾvil ve uzlaştırma yoluna gitmekte, kimi zaman ise tahkik ve tercih faaliyetleriyle öne çıkan görüşü belirlemektedir. Bunun yanı sıra hatalı gördüğü isnad ve yorumlara itiraz etmekte; gerektiğinde zâhirü'r-

[1466] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[1467] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[1468] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b-115a.
[1469] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 115a.

rivâye veya şeyhülislâm fetvalarına muhalif amel örneklerine de yer vermektedir. Bu başlıkta, Âkifzâde'nin ihtilaflar karşısındaki yaklaşımı başta aile ve vakıf hukuku olmak üzere çeşitli meseleler üzerinden incelenecek; gerekli görülen yerlerde ise diğer fıkhî alanlardan örneklerle desteklenecektir.

2.1. Tutarsızlığı Denetleme

Âkifzâde, fetva ve fıkıh metinlerinden yaptığı nakillerde ortaya çıkan ihtilafları kimi zaman iç tutarlılık bakımından da değerlendirmektedir. Bu yaklaşımın dikkat çeken yönlerinden biri, ihtilaflı görüşleri yorumlayarak aynı müellifin farklı meselelerdeki görüşleri arasında tenâkuz bulunup bulunmadığını sorgulamasıdır. Tahkikçi tavrının bir uzantısı olan bu iç tutarlılık denetimini, kimi zaman bir mesele içerisindeki mantıkî ve fıkhî uyumsuzlukları tespit ederek, kimi zaman da aynı müellifin farklı meselelerdeki görüşlerini karşılaştırarak gerçekleştirmektedir. Aşağıdaki örnekler, Âkifzâde'nin görüşler arasındaki bütünlüğü ve tutarlılığı korumaya yönelik bu yaklaşımını göstermesi bakımından incelenecektir.

2.1.1. Çocuğun Nafakası ile Hadâne ve Radâ Ücretleri

Âkifzâde'nin iç tutarlılığı denetleme yönteminin belirgin şekilde görüldüğü meselelerden biri, sağîrin nafakası ile hadâne ve radâ ücreti arasındaki ilişkinin ele alındığı bu örnektir. Müellif, bu meselede hem klasik fürû metinlerini hem de Osmanlı şeyhülislâm fetvalarını karşılaştırarak, lafzî farklılıkların hükme etkisini tahlil etmekte ve görüşler arasında ortaya çıkabilecek tenâkuz ihtimallerini sorgulamaktadır. Bu çerçevede özellikle "nafaka", "ücret-i hadâne" ve "ecr-i radâ" kavramlarının birbirine irca edilmesiyle ortaya çıkan anlam kaymalarını sorgulamaktadır. Bu yönüyle mesele, yalnızca bir ihtilaf aktarımı değil, lafzî çözümleme üzerinden yürütülen bir tutarlılık denetimi örneği teşkil etmektedir.

Müellif, meseleyi öncelikle Çivizâde mecmuasından yaptığı nakil ile ortaya koyar. Buna göre sağîrin muʿsir babası ve mûsir halası bulunduğunda, halanın çocuğu meccânen imsak etmeyi üstlenmesi ve annenin hadâneden vazgeçmeyerek ücret ve nafaka talep etmesi halinde, anneye "ya çocuğu meccânen tut ya da halaya teslim et" denilmesi sahih kabul edilmektedir. Bu hüküm açıklanırken "meccânen" lafzının "bilâ ecr" anlamına geldiği özellikle belirtilmekte ve bu anlamın *Fetâvâ-yı Kâdîhan* ve diğer fürû kaynaklarıyla uyumlu olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte aynı nakilde, sağîrin nafakasının babaya ait olduğu ve babanın muʿsir olması halinde dahi bu yükümlülüğün ortadan kalkmayacağı açıkça vurgulanmakta; dolayısıyla annenin şerʿan sabit olan bu hakkı talep etmesi sebebiyle hadâne hakkının iptalinin doğrudan gerekçelendirilemeyeceği de ifade edilmektedir. Ancak Çivizâde, meseleyi babaya zarar vermeme kaydıyla temellendirerek, hadâne işini gönüllü üstlenecek başka birinin bulunması halinde babaya ayrıca külfet yüklenmemesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.

Başka bir ifadeyle nafaka yükümlülüğünün varken ve hadâne işini gönüllü üstlenecek biri mevcutken ayrıca babaya yük yüklenmeyip anneden çocuk alınarak halaya verilebilir.[1470]

Âkifzâde, bu noktada söz konusu takyidin "bahs mahalli" olduğunu belirttir ve bu ibareleri tartışmalı görür. Ali Efendi'nin fetvasının bu kayda mebni olarak fetva verildiğini ancak Abdürrahim Efendi'nin ise bu kayıtla fetva vermediğini ifade eder. Sağirin malı varsa nafaka malından, yoksa babasından takdir olunur; babanın muʿsir olması bu hükmü değiştirmez; ancak nafaka miktarı babanın haline göre ednâ kifâye üzerinden belirlenir. Bu çerçevede "veled-i sağîr ve zevce nafakalarında ebin ve zevcin yesârı şart değildir" diyerek nafakanın bağımsız ve düşmeyen bir yükümlülük olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu açıklamalarından müellif bu kaydı kabul etmediği görülmektedir.

Bu temel çerçeve üzerine Âkifzâde, meselenin düğümlendiği noktayı açık biçimde tespit eder. Buna göre bazı fetvalarda "nafaka" ile "ücret-i hadâne" ibarelerinin aynı anlamda değerlendirilmesi hataya yol açmaktadır. Ona göre bu hatanın kaynağı, metinlerinde geçen "bilâ ücret" ifadesinin "bilâ nafaka" şeklinde anlaşılmasıdır. Bu sebeple müellif, "nafaka başka, ücret-i hadâne başkadır" diyerek söz konusu kavramsal ayrımı açık ve kesin bir şekilde ortaya koyar. Zira bu ayrımın göz ardı edilmesi, annenin yalnızca sağîrin nafakasını talep ettiği durumlarda dahi çocuğun başka bir hâdineye teslimine hükmedilmesine yol açmaktadır. Oysa bu sonuç, sağîrin düşmeyen nafakasının fiilen iskatı anlamına gelmekte; dolayısıyla hem sağîrin hem de annenin haklarını ihlâl eden problemli bir netice doğurmaktadır. Âkifzâde'ye göre bu tür bir hüküm, "tahkîk-i nükûl" ile elde edilen sonuçlarla da bağdaşmamaktadır.

Bu çerçevede Âkifzâde, şeyhülislâm fetvalarını karşılaştırarak meselenin somut görünümünü ortaya koyar. Ali Efendi'nin fetvasında, annenin sağîr çocuğunu beslemek için nafaka talep ettiği durumda, baba muʿsir olsa babaannenin çocuğu meccânen beslemeyi teklif etmesi halinde anneye "ya meccânen imsak eyle yahut çocuğu ona teslim et" denileceği hükmü yer almaktadır. Buna karşılık Abdürrahîm Efendi'ye ait iki ayrı fetvada, nafaka ve ücret ayrımı açık biçimde gözetilmektedir. Bun göre nafaka talebi söz konusu olduğunda çocuğun başka birine teslimine hükmedilmemekte; buna karşılık hadâne ücreti talep edildiğinde "bilâ ücret imsak eyle yahut teslim et" denilebileceği kabul edilmektedir. Böylece Abdürrahîm Efendi fetvalarında "bilâ nafaka" ile "bilâ ücret" ibareleri bilinçli şekilde ayrıştırılmıştır. Âkifzâde, Abdürrahîm Efendi'nin tabirler arasında ayrım yapmasını "gayet güzel eylemiş" diyerek takdir etmekte ve bunun *Hayriyye* gibi kitaplarda geçen teslim edilme hükmünün hadâne ücreti hakkında cari olduğunu da ifade etmektedir. Ayrıca müellif, Abdürrahîm Efendi'nin fetvasıyla amel ettiğini vurgulamaktadır.

[1470] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59b.

Âkifzâde, bu ayrımı esas alarak tercih yapar ve "zann-ı âcizânemde hak Abdürrahîm Efendi fetvalarıdır" diyerek kanaatini açıkça ortaya koyar.[1471] Bu tercihini ise iki temel gerekçeye dayandırır: Birincisi, bu fetvaların "nukûl-i ulemâya mutabakatı" bulunduğu kincisi ise "fıkha mülâyemeti" olduğudur. Başka bir ifadeyle Âkifzâde bu fetvanın hem klasik eserlere hem de fıkha daha uygun olduğunu dile getirmektedir. Nitekim müellif, fakir babanın sağîr nafakasında yesârının şart koşulmadığı bir konuda, annenin sadece nafaka talep etmesi halinde çocuğun başka birine teslimine hükmedilmesinin, sağîrin nafakasını düşürmek ve hadâne hakkını iptal etmek anlamına geldiğini özellikle vurgular. Bu sebeple "fetvâ-yı Abdürrahîm ile amel evlâ olur"[1472] diyerek tercihini sadece teorik değil amelî düzeyde de benimsediğini ifade eder.

Müellif, bu tartışmayı daha da derinleştirerek Çivizâde'nin yaklaşımını fürû literatürü bağlamında yeniden değerlendirmektedir. Ona göre Çivizâde, *Hülâsa*, *Dürr* ve *Bezzâziyye*'de geçen "ecr" ibarelerini ecr-i radâ olarak yorumlamakta ve ecr-i radâyı nafaka manasında değerlendirerek hadâne karşılığında müstakil bir ücretin vücûbunu reddetmektedir. Bu yoruma göre hadâne ücreti adıyla ikinci bir malî yükümlülük söz konusu olmayıp, çocuğun bakımı karşılığında talep edilen ücret zaten babaya vacip olan nafakadan ibarettir. Nitekim Çivizâde, bu fetvada babanın nafaka dışında ayrıca hadâne ücreti ile mükellef tutulmasını, doğuracağı külfet sebebiyle gerekli görmemektedir.[1473] Bununla birlikte Âkifzâde, Çivizâde'nin bu yaklaşımını, onun bizzat naklettiği diğer fürû malzemesi ışığında yeniden değerlendirmektedir. Zira Çivizâde, *Sirâciyye*'den *Kârîü'l-Hidâye*'den yaptığı nakilde ecr-i hadânenin ecr-i radâdan farklı olduğuna açıkça işaret etmektedir. Âkifzâde, bu nakli hatırlatarak, Çivizâde'nin hadâne ücreti ile radâ ücretini ayıran bir rivayeti zikretmesine rağmen nihayetinde hadâne karşılığında ayrıca ücret vücûbunu kabul etmemesini problemli bulur. Bu çerçevede onun, Çivizâde'nin kendi aktardığı nakillerin gerektirdiği sonuç ile vardığı nihai hüküm arasında tam bir uyum bulunup bulunmadığını sorguladığı görülmektedir. Bu çerçevede Âkifzâde, hadâne ücretinin vücûbu meselesinin "muhtelifün fîh" olduğunu belirtmekle birlikte, ecr-i hadâne ile ecr-i radânın birbirine irca edilmesini isabetli bulmamaktadır. Zira ona göre bu iki kavramın aynı anlamda değerlendirilmesi, fetva metinlerinde geçen ibarelerin yanlış yorumlanmasına ve buna bağlı olarak hükmün yön değiştirmesine yol açmaktadır. Nitekim "meccânen" lafzının yalnızca "bilâ ücret" anlamına geldiğini özellikle vurgulamakta; bu ifadenin "bilâ nafaka" şeklinde anlaşılmasını hatalı bulmaktadır.

Âkifzâde, Çivizâde'nin "meccânen" lafzına yüklediği anlamı da ayrıca tartışmaya açmaktadır. Ona göre bu lafız, herhangi bir hakkın düşmesine değil, yalnızca işin "ücretsiz/bedelsiz" yapılmasına delalet etmektedir. Nitekim *Fetâvâ-yı Kâdîhan* ve diğer fürû kaynaklarında bu ifade "bilâ ecr" şeklinde

[1471] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51a.
[1472] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51b.
[1473] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59b.

geçmekte olup, Çivizâde de bunu "bilâ ücret" manasında kullanmaktadır. Âkifzâde, hem Çivizâde mecmuasından hem de Atâullah Efendi'nin hamişinden "meccanen lafzı bilâ ücret manasına olup bilâ nafaka demek manasında olmadığını" yaptığı aktarımlar üzerinden, "meccânen" lafzının "bilâ nafaka" değil "bilâ ücret" anlamına geldiğinin açıkça beyan edildiğini ortaya koymaktadır. Buna karşın müellif, Çivizâde'nin bu lafzı doğru anlamasına rağmen, buradan hareketle annenin meccânen bakmayı kabul etmemesi halinde hadâne hakkını kaybedeceği yönünde bir kayıt getirmesini eleştirmektedir. Zira ona göre söz konusu lafız, nafakanın düşmesi sonucunu doğuracak şekilde genişletilemez. Bu sebeple Âkifzâde, Çivizâde'nin bu kaydını "bahs mahalli" olarak nitelendirerek, lafzın anlamı ile bu anlamdan çıkarılan hüküm arasındaki irtibatı problemli bulmaktadır. [1474]

Âkifzâde, ecr-i hadâne meselesinde iki farklı yaklaşımın bulunduğunu tespit etmektedir. Buna göre hadâne ücretinin vücûbunu kabul eden görüşün Sirâciyye'de Kâdîhan'dan nakledildiğini; buna karşılık adem-i vücûb görüşünün ise Çivizâde'nin *Cevâhirü'l-fetâvâ*'dan yaptığı nakle dayandığını belirtir. Bu sebeple meseleyi "muhtelifün fîh" olarak nitelendirerek, konunun Hanefî fürû literatürü içerisinde ihtilaflı bir mahiyet arz ettiğini ortaya koyar. Bununla birlikte Âkifzâde, kendi dönemindeki amelî duruma da işaret ederek, nafaka-i sağîr dışında hadâne ücreti talebinin yaygın olmadığını; radâ ücretinin ise gerek nikâh devam ederken gerekse ayrılık sonrasında örfen benimsenmiş bir uygulama olmadığını ifade eder.[1475]

Müellif, tahririnin sonunda meseleyi yeniden formüle ederek, fakir bir baba söz konusu olduğunda ve sağîre nafaka almaksızın bakmayı üstlenen başka bir hâdine bulunduğunda, anneye "ya bilâ nafaka bak yahut çocuğu mezkur hâdineye teslim et" denilip denilemeyeceğini tekrar gündeme getirir. Bu noktada Şeyhülislâm Ali Efendi ile Çivizâde fetvalarının böyle bir durumda "denileceği" yönünde olduğunu; buna karşılık Abdürrahîm Efendi'nin, nafaka talebi söz konusu olduğunda "denilmeyeceği", hadâne ücreti talep edildiğinde ise "denileceği" şeklinde ayrım yaptığını belirtir. Âkifzâde, bu ayrımı başka bir mesele üzerinden istidlâl ederek pekiştirir. Nitekim kadının "radâ ücreti" talep ettiği durumda "bilâ ecr-i radâ bak yahut çocuğu başka bir hâdineye teslim et" denilip denilemeyeceği meselesinde, ecr-i radânın nafaka hükmünde olması sebebiyle, bunun nafaka talebi meselesine kıyas edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu doğrultuda, söz konusu durumda Ali Efendi fetvası gereğince "denileceği", Abdürrahîm Efendi fetvasına göre ise "denilmeyeceği" sonucuna ulaşılması gerektiğini belirtir.[1476]

Âkifzâde'nin uznca tahrir ettiği bu meseleyi Kitâbü'l-icâre bahsinde veciz şekilde özetlemekte ve "Mutallaka min gayr-i irdâ dahi mücerred hadâne-i veled için ücrete müstahakkadır. Pes, radâ ücreti

[1474] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59b.
[1475] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59b.
[1476] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a.

dahi vardır ve nafaka-i sağir dahi vardır. Pes, zevcden matlûbât sülüse olur"[1477] diyerek üç farklı ücret talep edileceği kanaatini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Âkifzâde, hadâne ücreti ve nafaka meselesini hem klasik Hanefî fürû metinleri hem de Osmanlı şeyhülislâm fetvaları üzerinden mukayese ederek, lafzî ve anlam farklılıklarının hükme etkisini tahlil etmekte ve metinler arasında ortaya çıkabilecek tutarsızlık ihtimallerini denetlemektedir. Nitekim Çivizâde'nin "meccânen" lafzını "bilâ ücret" anlamında doğru şekilde açıklamasına rağmen, bu lafızdan hareketle nafaka talebini de bertaraf edecek bir sonuca gitmesini; ayrıca ecr-i hadâne ile ecr-i radâ arasındaki farkı gösteren nakilleri zikretmesine rağmen nihai olarak adem-i vücûb görüşünü benimsemesini problemli bulmaktadır. Bu yönüyle Âkifzâde'nin, Çivizâde'nin kendi nakilleri ile vardığı hüküm arasındaki uyumu sorguladığı ve bir tür iç tutarlılık denetimi yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda müellif, nafaka ile ücret-i hadâne arasındaki ayrımı merkeze alarak, bu ayrımın gözetilmemesi halinde hem sağîrin hem de annenin haklarının ihlâl edileceğini vurgulamakta ve Abdürrahîm Efendi fetvasını, "hem nukûl-i ulemâya mutabakatı hem de fıkha mülâyemeti aşikâr" olması gerekçesiyle tercih etmektedir. Ayrıca fetvalarda açıkça ifade edilmeyen hükümleri kıyas yoluyla istinbât ederek, hadâne ücreti, radâ ücreti ve nafaka arasındaki ilişkiyi teorik bir çerçeveye kavuşturmaktadır.

Sonuç olarak bu mesele, Âkifzâde'nin yalnızca görüşleri nakleden bir müellif olmadığını; aksine, lafızların anlam alanını tahlil ederek bu anlamdan çıkarılan hükmün tutarlılığını sorgulayan, nakiller arasındaki irtibatı denetleyen ve bu denetim üzerinden gerekçeli tercihte bulunan bir fıkhî yaklaşım benimsediğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Âkifzâde'nin bu pasajda aldığı konu *Fetâvâ-yı Çivizâde*'de bulunmaktadır.[1478]

2.1.2. Gayri Müslim İddeti

Âkifzâde'nin fetva ve görüşler arasındaki uyumu sorguladığı bir diğer mesele, Nasrânîlerde iddet ve vefat sonrası evlenme meselesi bağlamında Zekeriyyâzâde Efendi'nin fetvaları arasında ortaya çıkan farklılıklardır. Müellif burada, aynı fakihin benzer meselelerde farklı kavillerle fetva vermesini değerlendirerek tercihlerin tutarlılığını denetlemektedir. Mesele, temelde iki farklı durum etrafında şekillenmektedir. Bunlardan ilki, kendi itikatlarında iddetin gerekmediği nasrânî karı kocanın boşanması halinde iddetin gerekli olup olmadığı; diğeri ise kocanın ölmesi veya kadının İslâm'ı kabul edip kocanın bunu reddetmesi durumunda iddetin gerekip gerekmediğidir.

Âkifzâde'nin açıklamalarına göre, itikatlarında iddet olmayan nasrânî çiftin boşanması durumunda iddetin gerekli olmaması İmam kavli olup Zekeriyyâzâde Efendi bu görüşle fetva

[1477] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 228b.
[1478] Şeyhülislam Muhyiddin Mehmed Efendi Çivizâde, *Fetâvâ Çivizâde* (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1080), 43a-43b.

vermektedir. Aynı şekilde talâk-ı sarîh sonrası ric'atin sahih olmaması da İmam kavli olup, müellif Zekeriyyâzâde'nin bu hususta da aynı görüşü benimsediğini belirtir. Ancak buna karşılık, kocanın ölümü halinde kadının vefat iddeti dolmadan başkasıyla evlenemeyeceğine, iddet beklemesi gerektiğine dair fetvasını İmâmeyn kavline dayandırdığını ifade eder. Bu durumda Zekeriyyâzâde'nin bir kısım meselelerde İmam kavliyle, diğerlerinde ise İmâmeyn kavliyle fetva verdiği ortaya çıkmaktadır. Âkifzâde, bu durumu "kavleyn beyninde tercihte tereddüt" olarak nitelendirerek, söz konusu fetvalar arasında yöntemsel bir uyumsuzluk bulunduğuna işaret eder.[1479] Benzer şekilde, kadının İslâm'a girmesi ve kocanın bunu reddetmesi sebebiyle tefrik gerçekleşmesi durumunda da, kadının başka bir Müslümanla evlenebilmesi için iddet beklemesi gerektiğine dair fetvanın yine İmâmeyn kavline dayandığını belirtir.

Müellif ayrıca, nafakanın lüzumunu doğrudan iddetin varlığına bağlamakta ve bu bağlamda ayrılığın mahiyetine dikkat çekmektedir. Nitekim kadının İslâm'a girmesi ve kocanın bunu reddetmesi sebebiyle gerçekleşen tefrik durumunda iddetin gerekli olduğuna fetva verildiği gibi, nafakanın lüzumunun da Ankaravî'de musarrah ifade edildiğini belirtir. [1480] Ancak müellif, nafakanın lüzumunu mutlak bir hüküm olarak değil, ayrılığın kocanın yüz çevirmesi (ebâ) ile gerçekleşmesi durumuna bağlı bir sonuç olarak değerlendirmektedir. Nitekim daha sonra Ali Efendi'nin fetvasını telhis ederek müteveffanın zevcesinin iddet nafakasına hak kazanamayacağını belirtmektedir. Buna karşılık nasrânî kadının Müslüman olması ve kocasının ebâ etmesi sebebiyle gerçekleşen tefrikte iddet nafakasının gerekli olduğunu ifade etmektedir.[1481]

Bu örnek, Âkifzâde'nin aynı müftîye ait fetvalar arasındaki ilişkiyi de sorguladığını göstermektedir. Zekeriyyâzâde Efendi'nin benzer meselelerde bir kısım fetvalarında İmam kavline, diğerlerinde ise İmâmeyn kavline dayanmasını "kavleyn beyninde tercihte tereddüt" şeklinde nitelendirerek, tercih metodundaki iç tutarlılığı değerlendirmektedir. Böylece müellif, fetvalar arasındaki ihtilafı aktarmanın ötesine geçerek aynı müftînin fetva çizgisini tahkike tâbi tutmaktadır. Sonuç olarak Âkifzâde meseleye dair fetvanın hangi görüşü temel alınarak inşa edildiğini ortaya koyarak tahlil etmekte, fetvalar arasında tutarlılığı sorgulamakta ve hukukî bağlam içerisinde yeniden yorumlamaktadır.

[1479] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 56a.
[1480] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 56a.
[1481] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 46a.

2.1.3. Dava Sebebinin Beyanının Şart Kılınması

Tutarlılık sorgulamasına dair verilebilecek diğer örnek, beyân-ı sebeb zikredilmeden yapılan davanın sahih olup olmayacağı ve müddeʿinin sebebi beyana cebredilip edilmeyeceğine dair meselede İbn Nüceym'in görüşüdür. Âkifzâde İbn Nüceym'in *Eşbah ve'n-Nezâir* ve *Fetâvâ*'sından nakiller alarak müdâniyât ve dava başlıklarında meseleyi mükerrer olarak ele almaktadır. Âkifzâde'nin münâfât bulunduğunu belirttiği husus, mislî mallar ile ilgili deyn davasında beyan-ı sebep ile ilgilidir.

Âkifzâde, Kitâbü'd-daʿvâ'da beyan-ı sebebin davanın sıhhatindeki yeriyle ilgili olarak farklı nakilleri bir araya getirerek aralarındaki görünür tutarsızlıkları değerlendirmektedir. Müellif, öncelikle *Eşbâh*'tan yaptığı nakilde, beyan-ı sebebin yalnızca gabn davalarında davanın sıhhat şartı olduğunu aktarmaktadır. Buna göre sebebin zikri, mutlak olarak değil, belirli bir dava türüyle sınırlı biçimde gerekli görülmektedir. Bununla birlikte, müteakip nakillerde bu çerçevenin genişletildiği dikkat çekmektedir. Nitekim Âkifzâde, misliyyât davaları ile kadının kocasının terekesi üzerindeki deyn davasını da istisnalar arasında zikrederek, beyan-ı sebebin gerekli olduğu durumları üçe çıkarmaktadır.[1482] Ardından *Lisânü'l-Hükkâm*'dan yaptığı nakille kefalet sebebiyle açılan deyn davasını da bu kapsama dahil ederek istisnaların sayısını dörde tamamlamaktadır.[1483] Bu noktada müellif, kefaletin sahih olup olmadığının ancak sebebin beyanı ile anlaşılabileceğini ifade ederek bu genişletmeyi temellendirmektedir.

Âkifzâde, söz konusu nakilleri aktarmakla yetinmeyip, bunlar arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelir. Deyn hükümlerinin sebebe göre farklılık arz ettiğini belirterek, bazı nakillerin mutlak deyn davalarında sebebin zikrini gerekli kıldığı izlenimi doğurduğunu, ancak bu hükmün mutlak şekilde anlaşılmaması gerektiğini özellikle vurgular. Nitekim ilerleyen sayfalarda meseleye yeniden dönerek, deyn davalarında sebebin zikrinin "ihtiyaten" gerekli olduğunu, "zira duyûn muhtelifetü'l-ahkamdır ve esbâb-ı kesiresi vardır ve her sebebin deynin hükmü hâssı vardır; amma ayn davasında lüzumu zahir değildir"[1484] ifadesiyle borçların farklı hükümler doğuran çeşitli sebeplere dayandığını dile getirmektedir. Buna karşılık ayn davalarında sebebin zikrinin zorunluluğunun açık olmadığını belirtmekte, ancak Fergana meşâyihinin bu tür davalarda da sebep zikrini şart koştuğunu eklemektedir.[1485]

Âkifzâde, bu meseleyi ilerleyen sayfalarda İbn Nüceym'in *Fetâvâ*'dan yaptığı nakillerle yeniden ele almaktadır. Söz konusu nakil, kadının kocasının terekesi üzerindeki deyn davasına ilişkin olup, bu bağlamda sebep beyan edilmeksizin "benden şu kadar dinar kabz ve tesellüm eyledi" şeklindeki

[1482] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 150a.
[1483] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 150a.
[1484] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 155b.
[1485] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 155b.

bir davanın ve buna ilişkin şehadetin sahih kabul edileceğine, ayrıca müddeʿînin sebep beyanına zorlanmaksızın hüküm verilebileceğine dair İbn Nüceym'in fetvası zikredilmektedir. Ancak Âkifzâde, bu fetvanın misliyyât davalarında sebep beyanının gerekli olduğunu açıkça ifade eden önceki İbn Nüceym'in tasrihleriyle çeliştiğini belirtmekte ve bu durumu "lâkin misliyyat davasında beyan-ı sebep lüzumunu tasrihlerine münâfîdir; ʿinde'l-amel tahkik makama müracaat oluna" ifadesiyle değerlendirmeye açmaktadır.[1486]

Âkifzâde, İbn Nüceym'in *Eşbah*'daki ibaresi ile münâfât içerisinde olduğu söylediği *Fetâvâ*'daki[1487] ibaresi nakil olarak almamaktadır. Bu durum, müellifin mukaddimede işaret ettiği üzere her zaman sarih nakli aktarmak yerine tahrir yolunu tercih etmesiyle uyumlu olmakla birlikte, ilgili nakli zikretmekten kaçınarak meseleyi tahkik makamına havale etmesi, onun ihtiyatlı yaklaşımını yansıtmaktadır. Müellifin ilgili nakli doğrudan aktarmak yerine meseleyi kendi tahririyle ortaya koymayı tercih ettiğini ve ortaya çıkan tenakuzu kesin bir hükme bağlamak yerine tahkik makamına havale ettiği görülmektedir.

Âkifzâde, aynı meseleyi daha önce Kitâbü's-sarf ve'l-müdâyenât bahislerinde Ankaravî Mehmed Efendi'nin ifadeleri üzerinden de tahrir etmiştir. Ankaravî, mal davalarında sebep beyan edilmeden davanın sahih olmayacağını, zira diyet ve kitâbet bedeline kefaletin câiz görülmemesi sebebiyle borcun mahiyetinin bilinmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ancak Âkifzâde, bu görüşün hâmişte yer alan notlarla sınırlandırıldığını belirtir. İlk notta "diyete kefalet" ifadesinin "âkile üzerine diyete kefalet" şeklinde tashih edildiği; ikinci ve daha ayrıntılı notta ise sebep beyanının mutlak olarak şart koşulamayacağı, zira *Hâniyye*'de deyn borcu bulunan kimsenin sebep beyanına zorlanmayacağına dair bir naklin bulunduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, kadının kocasının veresesi üzerindeki alacak davası bu genelden istisna edilmekte; zira bu tür bir alacağın nafaka borcu olma ihtimali bulunduğu ve nafakanın kocanın ölümüyle düşmesi sebebiyle sebebin açıklanmasının gerekli olduğu belirtilmektedir. Âkifzâde, hâmişte yer alan "kefalet sebebiyle açılmış mal davaları" kaydını da dikkate alarak, bu tür davaları istisnalar kapsamında değerlendirmektedir. Bu çerçevede müellif, deyn davalarında sebep beyanının kural olarak zorunlu olmadığını, ancak kadının tereke üzerindeki alacağı ve kefalet sebebine dayanan davaların bu kuralın istisnasını oluşturduğunu ifade etmektedir. Böylece Ankaravî'nin metninde yer alan genel hükmün, hâmişteki kayıtlarla daraltıldığını ortaya koymakta ve kural–istisna dengesini açık biçimde tesis etmektedir. Ayrıca bu nakilden, âkile

[1486] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 163a.

[1487] Fetva "[trc] Bir kimse, 'şu kadar dinar teslim ettim' diye dava etse, fakat teslim sebebini zikretmese, davalı da inkâr etse bu durumda bu dava sahih midir, değil midir? Davacı teslim sebebini açıklamaya zorlanır mı, şahitlerin de bunu beyan etmesi gerekir mi? Cevap: Evet, dava sahihtir. Davacı sebebi açıklamaya zorlanmaz, şahitlerin de bunu söylemesi gerekmez. Teslim sabit olursa davacı lehine hüküm verilir." şeklinde yer almaktadır. Hasan Rafet, *Hulâsa-i İbn Nüceym* (Nafiz Paşa, 313718), 232.

dışında kalan durumlarda diyet için kefaletin sahih olabileceği sonucunun da çıkarılabileceğini belirtmektedir. [1488]

Netice itibarıyla Âkifzâde, beyân-ı sebeb meselesinde farklı kaynaklarda yer alan hükümleri yalnızca nakletmekle kalmamakta; bu hükümler arasındaki ilişkiyi kural–istisna dengesi içinde açıklamaya çalışmaktadır. Deyn davalarında sebebin zikrinin mutlak bir şart olmadığını, ancak borcun hükmünü değiştiren bazı sebepler bulunduğunda bunun gerekli hâle geldiğini göstermektedir. Özellikle İbn Nüceym'in *Eşbâh* ve *Fetâvâ*'sındaki ifadeleri karşılaştırması, müellifin aynı otoriteye ait nakiller arasında da tutarlılık denetimi yaptığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Âkifzâde, tespit ettiği münâfâtı kesin biçimde çözüme kavuşturmak yerine "ʿinde'l-amel tahkik makama müracaat oluna" diyerek meseleyi uygulama ve tahkik makamına havale etmektedir. Bu tavır, onun nakiller karşısında hem sorgulayıcı hem de ihtiyatlı bir muhakeme tarzı benimsediğini göstermektedir.

2.2. Tevil ve Uzlaştırma

Âkifzâde'nin fetva ve nakillerde yer alan farklı görüşleri ele alışında öne çıkan yöntemlerden biri, zahiren birbirine muhalif görünen rivayetleri ortaya koyarak bunları teʾvil ve uzlaştırma yoluyla açıklamasıdır. Müellif, aynı meseleye dair nakledilen farklı fetvaları kimi zaman lafzî tahlil çerçevesinde, kimi zaman ıtlâk-takyîd ilişkisi üzerinden, kimi zaman da hükmün dayandığı illet bağlamında değerlendirerek, mutlak bir tercih ortaya koymaktan ziyade teʾvil yoluyla anlam birliği tesis etmeye yönelmektedir. Bu yaklaşım, onun ilmî ihtiyatını yansıttığı gibi, fetva ve nakiller arasındaki görünür çatışmayı izah etmeyi önceleyen bir yöntem benimsediğini göstermektedir. Bu başlık altında verilecek örnekler aracılığıyla, müellifin fetvaların zahirine bağlı kalmakla yetinmeyip, hükmün kapsamını ve uygulanma şartlarını dikkate alarak gerçekleştirdiği uzlaştırma faaliyetinin mahiyeti ele alınacaktır.

Âkifzâde'nin bu usulüne dair işaretler, metnin satır aralarında açıkça müşahede edilmektedir. Nitekim müellif, bazı meselelerde uzlaştırma teşebbüsünü bizzat ifade ederek "tevfîk mümkündür"[1489], "tevfîki mütezammindir" [1490], "ya istisnaya haml ile nakiller tevfîk olunur ya iki kavil var denir"[1491], "re'y-i hâkim kaydı fetvalar beyninde ihtilafı refʿ eder" [1492], "takyîd etmek nakiller beynlerinde ihtilafı refʿ eder ve hem nâsa erfâk ve fetvaya evfâk zannederim"[1493] ve "beynlerini cemʿ için ... haml baʿîd

[1488] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116a; Ankaravî'nin mecmuasında hâmiş kısmında Hâniyye, Fusûleyn ve Hulâsa nakilleri yer almaktadır. Mehmed Emin Efendi Ankaravî, *Fetâvâ-yı Ankaravî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281), 2/91.
[1489] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 156b.
[1490] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 227a.
[1491] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 227b.
[1492] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 164a.
[1493] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 216b.

değildir"[1494] gibi ibarelerle yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra "tevfîk oluna" [1495] şeklindeki ifadeleriyle bazı durumalarda ise bu uzlaştırma faaliyetini okuyucunun değerlendirmesine bırakarak dolaylı bir metodolojik yönlendirmede bulunmaktadır.

2.2.1. Talakta "İradetin elinde olsun" Lafzı

Âkifzâde'nin tevfîk yolunu tercih ettiği örneklerden biri, "iradetin elinde olsun" lafzına ilişkin şeyhülislâm fetvalarıdır. Müellif, talâk lafızlarına dair *Revâyih*'ten nakiller yaptığı bölümde "cümle-i muʿteriza olarak derim ki" ifadesiyle söze başlamakta; Ali Efendi ve *Behce* fetvalarını aynen nakletmek yerine hulâsa ederek aktardıktan sonra meseleyi açıklamaya yönelmektedir.

Âkifzâde'ye göre kocanın eşine söylediği "iradetin elinde olsun" sözü, örfen bâin talâk anlamında kullanılan bir lafız ise doğrudan bâin talâk olarak değerlendirilmelidir. *Behce* fetvası da bu örfî kullanıma dayanmaktadır. Buna karşılık Ali Efendi fetvası, lafzın aslî vazʿını esas almakta ve meseleyi tefvîz-i talâk kapsamında değerlendirerek talâkın, kadının aynı mecliste kendisini tatlîk etmesiyle gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Müellif, lafzın vazʿı bakımından bu ikinci yorumun isabetli görünmesine rağmen, amelin örf cereyanı sebebiyle *Behce* fetvası üzere olduğunu belirtmektedir.[1496]

Bu değerlendirmeye ek olarak Âkifzâde, yaklaşık sekiz varak sonra meseleye yeniden dönerek iki fetvayı uzlaştırmaya çalışmaktadır. Ona göre Ali Efendi'nin, "iradetin elinde olsun" diyen kocanın sözünün ancak kadının aynı mecliste kendisini tatlîk etmesiyle sonuç doğuracağına dair fetvası, bu ifadenin henüz talâk lafızları arasında örf hâline gelmediği beldeler hakkındadır. Buna karşılık *Behce* fetvası, söz konusu lafzın bâin talâk anlamında örf haline geldiği beldelerde verilmiştir. Böylece müellif, iki fetvayı örfün bulunup bulunmamasına göre farklı hukukî bağlamlara hamlederek aralarındaki görünürdeki ihtilafı gidermektedir.

Bu yorumu desteklemek üzere Ali Efendi'nin, belirli bir süre sonunda "iradetin elinde olsun" sözüne bağlanan başka bir fetvasını da zikretmektedir. Buna göre örfün bulunmadığı yerlerde talâkın gerçekleşmesi, sürenin dolmasının ardından kadının aynı mecliste kendisini tatlîk etmesine bağlıdır. Buna karşılık örfün bulunduğu beldelerde bu ifade, bâin talâkın belirli bir süreye taʿlîki olarak değerlendirilmekte ve sürenin dolmasıyla birlikte kadının ayrıca bir irade beyanına ihtiyaç kalmaksızın talâk gerçekleşmektedir. Bu çerçevede Âkifzâde, *Behce* fetvasında[1497] geçen "iradetin elinde olsun" ifadesini emr bi'l-yed kapsamında değil, örf yoluyla bâin talâk ifade eden bir talâk lafzı olarak

[1494] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 227b.
[1495] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 97a.
[1496] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 32a.
[1497] Âkifzâde'nin eserinde doğrudan iktibas etmediği fetva "İraden elinde olsun demek 'emruk bi yediki' manasına olmayıp talâk-ı zevcede mütearef olan belde ahalisinden Zeyd müzâkere-i talak esnasında zevcesi Hind'e 'İraden elinde olsun' dese Hind Zeyd'den bâin talâk boş olur mu? el-Cevab: Olur." ifadeleriyle aslî mecmuasında yer almaktadır. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 82.

değerlendirmektedir. Dolayısıyla Ali Efendi fetvası ve *Behce* fetvası birlikte değerlendirildiğinde bu lafzın tefvîz-i talâk mı yoksa elfâz-ı talâktan mı sayılacağı hususunda belirleyici unsur, lafzın örfî kullanımıdır. Söz konusu ifade hangi yönde örf halini almışsa talâkın hükmü de bâin, ricʿî veya tefvîz olarak değerlendirilir.[1498]

Âkifzâde, Ali Efendi fetvasında örfe açık bir atıf bulunmamasına rağmen, onu örfün bulunmadığı beldelere hamlederek *Behce* fetvasıyla uzlaştırmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede *Revâyih* müellifi Atâullah Efendi'nin hâmişte yer alan "Bu teʿârüf sebebiyle kinâyât-ı talâktan olur; illâ lafz-ı tefvîz olmağla elfâz-ı talâktan olmaya hiç sâlih olmaz" şeklindeki açıklamasını da eleştirmektedir.[1499] Atâullah Efendi, söz konusu lafzı örf sebebiyle kinâye kapsamında değerlendirmekte ve fetvada geçen "müzâkere-i talâk" kaydını niyet makamında yorumlamaktadır. Buna karşılık Âkifzâde, Atâullah Efendi'nin bu tasavvurunun kendi tasrîhleriyle bağdaşmadığını belirtmektedir. Nitekim *Bahr*'dan *Behce* fetvasına yapılan nakilde,[1500] söz konusu lafzın örf sebebiyle bâin talâk bakımından sarih hâle geldiği açıkça ifade edilmektedir. Bu çerçevede müellif, Ali Efendi fetvasında niyetin aranmamasını lafzın örfen sarih olmasına bağlamakta; lafzın ricʿî değil de bâin talâk doğurmasını ise bu örfî sarihliğin özellikle bâin talâk hakkında yerleşmiş olmasının tabiî bir sonucu olarak açıklamaktadır.[1501]

Bu örnekte Âkifzâde, fetvalar arasındaki farklılığı örf olgusunu esas alarak açıklamaktadır. Ona göre "müzâkere-i talâk" kaydı, niyet yerine geçen bir unsur değil, lafzın talâka delâletinin örf yoluyla kurulduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar bu yorumu ortaya koyarken "belki" ifadesiyle ihtiyatlı bir dil kullansa da, Ali Efendi fetvasını örfün bulunmadığı beldelere hamlederek *Behce* fetvasıyla uzlaştırma yolunu tercih etmektedir. Böylece müellif, görünürde farklı sonuçlara ulaşan iki fetvayı örfün hüküm üzerindeki belirleyici etkisini esas alan bir teʾvil ile cem etmektedir.

"İrâdetin elinde olsun" lafzı hakkında şeyhülislâm fetvalarında farklı yaklaşımlar bulunduğu görülmektedir. Metinlerde bazı farklılıklar olmakla birlikte Hocazâde Esad Efendi (ö. 1034/1625), Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (ö. 1068/1658), Abdürrahîm Efendi (ö. 1066/1656), Ali Efendi (ö. 1124/1712), Mevlânâ Molla Arab (ö. 938/1532) ve Ebüssuûd Efendi'ye (ö. 982/1574) nispet edilen fetvalarda bu ifade genel olarak tefvîz-i talâk kapsamında değerlendirilmiş; talâkın vukuu, kadının aynı mecliste kendisini tatlîk etmesine bağlanmıştır.[1502] Bu çerçevede söz konusu lafzın emr bi'l-yed manasında anlaşıldığı söylenebilir. Buna karşılık *Behce*'de ve daha sonraki *Cerîde-i İlmiyye* fetvasında "irâdetin elinde olsun" sözü, tefvîz-i talâk kapsamında değil, örf sebebiyle elfâz-ı talâktan sayılmış ve

[1498] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b.
[1499] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 22b.
[1500] Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râîk şerhu Kenzi'd-dakâik* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/324, 4/75.
[1501] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b.
[1502] Muharrem Midilli, "Gelmezsem İrâdetin Elinde Olsun: Osmanlı Aile Hukukunda Tefvîz-i Talâkın Fetvalara Yansıyan Hükümleri ve Mezhep-içi Çözüm Yolu Olarak İşlevi", *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (30 Mart 2022), 7-9.

kadının cevabına bakılmaksızın bâin talâkın gerçekleşeceği belirtilmiştir.[1503] Nitekim Behce'de bu sözün emr bi'l-yed manasında olmadığı, talâkta örf hâline geldiği beldeler dikkate alınarak fetva verildiği açıkça ifade edilmektedir.

Bu tarihî seyir dikkate alındığında, Atâullah Efendi'nin lafzı örf sebebiyle kinâyât-ı talâk kapsamında değerlendirmesi; örf bulunmadığı takdirde ise tefvîz manasına hamletmesi anlaşılır hâle gelmektedir. Âkifzâde ise bu noktada örfün etkisini daha ileri bir düzeyde yorumlamakta; lafzın yalnızca tefvîzden talâka dönüşmediğini, aynı zamanda örf yoluyla bâin talâk bakımından sarih hâle geldiğini ileri sürmektedir. Böylece müellif, önceki fetvalarla *Behce* fetvası arasındaki farklılığı, örfün lafızların hükmünü dönüştürücü etkisi üzerinden açıklamaktadır.

2.2.2. Sağirin Velisiz Nikâhının Sıhhati

Âkifzâde'nin fetvalar arasındaki ihtilafı değerlendirme biçimine dair örneklerden biri, mümeyyiz sağîr ve sağîrenin velisiz gerçekleştirdiği nikâh akdinin hükmüne ilişkindir. Müellif, Ali Efendi'nin fetvasını önce diğer nakillerle uzlaştırmaya çalışmakta, ardından farklı ihtimalleri dikkate alarak değerlendirmekte ve yer yer tenkit etmektedir.

Âkifzâde, temyiz öncesinde sağîr ve sağîrenin kendi başlarına yaptıkları nikâh akdinin ne sıhhat ne de inʿikad bakımından geçerli olamayacağını belirttikten sonra, temyiz sonrasında yapılan akitlerin hükmünü ele almaktadır. Ekser kütüp ile Abdürrahîm Efendi ve diğer şeyhülislâm fetvalarına göre bu akitler sahih ve münʿakit olmakla birlikte gayr-i nâfizdir ve velinin icâzetine mevkûftur. Baba mevcutsa onun, bulunmadığı takdirde dedenin icâzesiyle nüfûz ve lüzûm kazanır. Buna karşılık baba ve dedenin bulunmadığı durumda en yakın velinin icâzesiyle lüzûm meydana gelmez; taraflar bulûğdan sonra muhayyerlik hakkına sahip olur. Ayrıca akit, icâzetten önce hüküm doğurmadığından taraflardan birinin ölmesi hâlinde tevarüs gerçekleşmez.[1504]

Bu genel çerçeveyi ortaya koyduktan sonra Âkifzâde, Ali Efendi'nin mümeyyiz küçüğün "velisi izinsiz" yaptığı nikâh hakkında verdiği "adem-i sıhhat" fetvasını ele almaktadır. Müellife göre bu ifade, akdin baştan itibaren inʿikad etmediği anlamına gelmekte olup önceki nakillerle bağdaşmamaktadır. Zira akit hiç kurulmamış sayıldığında sonradan verilecek icâzet yeterli olmayacak, yeni bir nikâh akdine ihtiyaç duyulacaktır. Bu sebeple Âkifzâde, fetvadaki "velisi izinsiz" kaydının "velinin açıkça men etmesi" şeklinde anlaşılması hâlinde ihtilafın ortadan kalkacağını ileri sürmektedir. Nitekim "menʿ-i velî

[1503] İlgili fetva "'İraden elinde olsun' demek, 'emruki bi-yediki' manasına olmayıp, talâkın zevceye bırakılması hususunda müteâref olan belde ahalisinden Zeyd, müzâkere-i talâk esnasında zevcesi Hind'e 'İraden elinde olsun' dese, Hind Zeyd'den bâin talâk ile boş olur mu? el-Cevab: Olur. Bu surette Zeyd'in talâk niyeti yahut Hind'in o mecliste nefsini tatlîk etmesi lâzım mıdır? el-Cevab: Değildir." şeklinde mecmuada bulunmaktdır. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 82; İsmail Cebeci, *Cerîde-i İlmiyye Fetvaları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 148.
[1504] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a.

nikâh-ı mevkûfu bekâen refʿ eylediği gibi ibtidâen dahi inʿikâdı menʿ eylemek olur" ifadesiyle, velinin açık yasağının akdin başlangıçtan itibaren kurulmasına engel olacağını açıklamaktadır.[1505] Bununla birlikte Âkifzâde, bu uzlaştırmanın her durumda yeterli olmadığını da belirtmektedir. Şayet "velisi izinsiz" ifadesi, velinin açık yasağı değil de sadece haberinin bulunmaması anlamında değerlendirilirse, Ali Efendi fetvası ekser kütübün benimsediği görüşten ayrılmaktadır. Bu sebeple müellif, böyle bir durumda fetvanın "adem-i sıhhat" yerine "nâfiz olmaz" şeklinde cevaplandırılmasının daha isabetli olacağını, "hak-ı cevâb bu takdirce nâfiz olmaz gerektir" sözleriyle ifade etmektedir.[1506]

Bu eleştirisine rağmen Âkifzâde, Ali Efendi fetvasını bütünüyle reddetmemektedir. Bilakis, onun başka bir kavle dayanarak bu şekilde fetva vermiş olabileceği ihtimalini de dile getirmektedir. Ardından kendi değerlendirmesini desteklemek üzere Ankaravî'nin *Ahkâmü's-sıbyân*'ından, *Hâniyye*'den ve *Dürrü'l-müntekâ*'dan nakiller aktararak mümeyyiz küçüğün veli izni olmaksızın yaptığı akdin sonradan icâzetle geçerlilik kazanacağını ve yeni bir nikâha ihtiyaç bulunmadığını ortaya koymaktadır.[1507] Böylece müellif, önce uzlaştırmayı denemekte, ardından tenkide yönelmekte; ancak fetvayı tamamen reddetmeyerek onu başka bir kavle hamletme ihtimalini de muhafaza etmektedir.

Âkifzâde'nin değerlendirmesinin dayandığı Ali Efendi fetvası mevcut nüshalarla karşılaştırıldığında dikkat çekici bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Âkifzâde fetvayı "adem-i sıhhat" şeklinde naklederken, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* nüshalarının önemli bir kısmında aynı fetva "nâfiz olmaz" lafzıyla yer almaktadır.[1508] Bu durum, fetvanın yaygın rivayetinin "nâfiz olmaz" şeklinde olduğunu göstermektedir. Bu farklılık, Âkifzâde'nin kullandığı nüshanın diğer rivayetlerden ayrılmış veya istinsah hatası ihtiva etmiş olabileceğini düşündürmektedir.[1509] Mevcut veriler hangi ihtimalin söz konusu olduğunu kesin olarak belirlemeye elverişli değildir. Bu durumda, Âkifzâde'nin fetvaya yönelttiği tenkidin, fetvanın günümüze ulaşan yaygın rivayeti esas alındığında büyük ölçüde ortadan kalktığı söylenebilir.

2.2.3. Nikah Akdinde Sarhoşluğun Etkisi

Âkifzâde'nin teʾvil yoluyla uzlaştırmaya çalıştığı meselelerden biri, hamr sebebiyle sarhoş olan kimsenin gerçekleştirdiği nikâh akdinin hükmüne ilişkindir. Müellif, Abdürrahîm Efendi'nin nikâhın

[1505] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a.
[1506] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a.
[1507] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 4a.
[1508] Fetva "Mümeyyiz olan Zeyd-i sağir velisi izinsiz Hind'i tezevvüc eylese akd-i mezbûr nâfiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz" şeklinde geçmektedir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 6445), 12b; Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1506), 13a; Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 882), 11b; Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 648), 13b; Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Daru't-Tıbaati İstanbul, 1245), 41.
[1509] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.

sahih olduğuna,[1510] Yahyâ Efendi'nin ise nâfiz olmadığına[1511] dair fetvaları arasında görünürde bir ihtilaf bulunduğunu tespit ederek bunları birlikte değerlendirmektedir.

Âkifzâde, bu iki fetvanın zahiren mütenakız göründüğünü belirtmekle birlikte, aralarında teʾvil yoluyla uzlaştırmanın mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre sıhhat ile nüfûz aynı kavramlar değildir; zira bir akit sahih olmakla birlikte gayr-i nâfiz olabilir ve sonradan, özellikle sonradan verilecek icâzetle nüfûz kazanabilir. Bu durumda yeni bir nikâh akdine ihtiyaç duyulmaksızın, ilk akdin sıhhati üzerine hüküm bina edilir. Bu örnekte Âkifzâde, sıhhat ile nüfûz kavramları üzerinden görünürde çelişen iki fetvayı uzlaştırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte tahririni "zan olur" ve "tasrîh-i tahkike müracaat olunsa" ifadeleriyle sonlandırması, ileri sürdüğü teʿvili kesin bir çözüm olarak sunmadığını ve meseleyi tahkike açık bıraktığını göstermektedir.[1512] Böylece müellif, ihtilaflı nakiller karşısında uzlaştırıcı bir yöntem benimsemekle birlikte, vardığı sonucu ihtiyatla kayıt altına almaktadır.

2.2.4. Maraz-ı Mevtte Mehir Ziyadesi

Âkifzâde'nin uzlaştırma yönteminin görüldüğü örneklerden biri, marazü'l-mevt hâlinde mehir ziyadesinin hükmüne ilişkindir. Müellif, hulʿ bahsinde ele aldığı bu meselede fetvalar arasındaki görünürdeki farklılığın, mutlak ifadeler ile kayıtlı hükümler arasındaki ıtlâk–takyîd ilişkisinden kaynaklandığını belirterek bunları uzlaştırmaya çalışmaktadır.

Müellif, öncelikle *Hulâsa* ve *el-Bahrü'r-râ'ik*'ten yaptığı nakillerde, nikâh devam ettiği sürece mehirde ziyadenin câiz olduğunu; akitten sonra yapılan ziyadenin ise kadının veya küçüklüğü hâlinde velisinin kabulüyle bağlayıcılık kazanacağını aktarmaktadır. Ancak bu hükümlerin mutlak olarak anlaşılmaması gerektiğini, Atâullah Efendi'nin fetvasına dayanarak marazü'l-mevtte olmama kaydıyla takyid edilmesi icap ettiğini belirtmektedir.[1513] Zira söz konusu fetvada, marazü'l-mevtte yapılan mehir ziyadesinin varisler tarafından reddedilebileceği, bunun da varis lehine vasiyetin sahih olmaması ilkesine dayandığı ifade edilmektedir. Âkifzâde, bu takyidin mutlak olmadığını da açıklamaktadır. Ona göre mehir ziyadesinin marazü'l-mevtte geçersiz sayılması, ancak kadından başka varislerin bulunması hâlinde söz konusudur. Buna karşılık kadından başka varis bulunmadığında, yapılan ziyade sahih ve lâzım olup zevce lehine vasiyetin beytülmâle takaddüm etmesi sebebiyle geçerli kabul edilir. Müellif, bu hususun tafsilatı için vasiyet bahislerine müracaat edilmesi gerektiğini de belirtmektedir.[1514]

[1510] "Zeyd-i müslim hamrdan sekrân ve lâ ya'kûl iken Hind'i şühûd-u mahzarında kendine tezviç ettirse akd-i mezbur sahih olur mu? el-Cevap: Olur." Abdürrahim, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* (Amire Matbaası, ts.), 153.
[1511] "Zeyd sekran ve meslûbü'l-akl iken mehr-i müsemmâ ile Hind'i tezevvüç eylese akd-i mezbur nâfiz olur mu? el-Cevap. Olmaz." Yahyâ b. Ömer Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 1167), 14b.
[1512] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 2a.
[1513] "Zeyd maraz-ı mevtinde zevcesi Hind'in mehr-i müsemmâsı üzerine iki yüz kuruş ziyâde eyleyip baʿdehû Zeyd fevt olsa sair verese ziyadeyi tutmazız demeye kadir olurlar mı? el-Cevâb: Olurlar." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 14b-15a.
[1514] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 15a.

Bu çerçevede Âkifzâde, hükmün kocanın başka varisinin bulunup bulunmamasına ve tasarrufun sıhhat hâlinde mi yoksa marazü'l-mevtte mi gerçekleştiğine göre değiştiğini ortaya koyarak meseleyi sistematik bir biçimde tasnif etmektedir. Böylece fetvalar arasında görülen farklılığı, mutlak hükümleri ilgili kayıtlarla birlikte değerlendirerek ıtlâk–takyîd ilişkisi çerçevesinde uzlaştırmakta; ayrıca meseleyi vasiyet hükümleriyle irtibatlandırarak daha geniş bir hukukî çerçeveye yerleştirmektedir.

2.2.5. Babanın İnkâhında İkrah

Âkifzâde, muteber ikrah altında babanın kızını nikâhlaması meselesinde, Abdürrahîm Efendi ile Ali Efendi'nin fetvaları arasında görülen ihtilafı ele almakta ve bunu önce ibare tahlili, ardından hükmün dayandığı illet çerçevesinde uzlaştırmaya çalışmaktadır.

Abdürrahîm Efendi'nin fetvasında, muteber ikrah altında babanın sağîre olan kızını gayr-i küfüv bir kimseyle evlendirmesinin sahih olmayacağı belirtilmektedir. Buna karşılık Ali Efendi'nin fetvasında, muteber ikrah altında gerçekleştirilen nikâhın mutlak olarak sahih olduğu ifade edilmektedir.[1515] Âkifzâde, bu iki fetva arasındaki farklılığın, Ali Efendi'nin mutlak ifadesine karşılık Abdürrahîm Efendi'nin hükmünün "sağîre" ve "gayr-i küfüv" kayıtlarıyla sınırlandırılmasından kaynaklandığına dikkat çekmektedir.[1516]

Müellif, öncelikle bu farklılığı ibareler üzerinden gidermeye çalışmaktadır. Abdürrahîm Efendi'nin yalnızca sağîre ve gayr-i küfüv durumunu zikretmiş olmasından hareketle, kebîre hakkında hükmün açıkça belirtilmediğini, dolayısıyla bu durumda nikâhın mevkûf veya sahih olabileceğini ifade etmektedir. Ancak bu yorumun Ali Efendi'nin mutlak ifadesiyle tam olarak örtüşmediğini de kabul etmekte; özellikle zikredilen kayıtların bulunduğu somut olay bakımından ihtilafın devam ettiğini belirtmektedir. Bu sebeple hangi fetva ile amel edildiğinin ayrıca tahkik edilmesi gerektiğini ifade ederek meselenin "müşkil" olduğunu aktarmaktadır.[1517] Âkifzâde, ibareler üzerinden yaptığı bu uzlaştırmanın yeterli olmadığını görerek meseleyi bu defa hükmün dayandığı illet açısından değerlendirmektedir. Ona göre babanın sağîreyi küfüvü olmayan biriyle evlendirme yetkisi, çocuğa karşı sahip olduğu vüfûr-ı şefkat ve maslahat esasına dayanmaktadır. Ancak muteber ikrah hâlinde bu şefkat ve maslahat ortadan kalktığından, böyle bir nikâhın sahih kabul edilmemesi gerekir. Bu sebeple müellif, Abdürrahîm Efendi'nin fetvasını hükmün illetiyle daha uyumlu görmekte ve hükmün adem-i sıhhat

[1515] "İkrâh-ı muteber ile olan nikâh şer'an sahih olur mu, beyân buyrula? el-Cevab: Olur. Ali Efendi." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 234a; Fetva asıl mecmuasında "İkrâh-ı muteber ile olan nikah sahih olur mu? el-Cevâb: Olur" şeklinde bulunmaktadır. bkz. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 2/690.
[1516] "Müteğallibeden Zeyd, Amr'a, 'Elbette sağîre kızın Hind'i bana tezvîc eyle' deyü ikrâh-ı muteber ile cebreylese ve Amr dahi mükreh olarak Hind'i şühûd huzurunda Zeyd'e tezvîc eylese, Zeyd Hind'in küfüvü olmayacak olsa nikâh-ı mezbûr sahih olur mu el-Cevap: Olmaz. Abdürrahîm." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 2a; Fetvanın aslı için bkz. Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 153.
[1517] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 234a.

üzere değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.[1518] Bu değerlendirme doğrultusunda Âkifzâde, Ali Efendi'nin mutlak ifadesinin sağîre dışındaki durumlara hamledilmesi gerektiğini, böylece mutlak hükmün ilgili kayıtlarla takyid edileceğini ifade etmektedir. Böylece müellif, ilk aşamada ibare tahliliyle uzlaştırmayı denemekte; bunun yeterli olmadığı noktada ise hükmün dayandığı maslahat ve illeti esas alarak daha güçlü bir teʾvil geliştirmektedir.

Âkifzâde, yaptığı değerlendirme sonucunda Ali Efendi'nin mutlak ifadesinin sağîre dışındaki durumlara hamledilmesi gerektiği kanaatini ortaya koymakla birlikte, amelin hangi fetva üzere cereyan ettiğinin ayrıca tahkik edilmesi gerektiğini de belirtmektedir. Bu durum, müellifin kendi hukukî değerlendirmesini ortaya koyarken uygulamada esas alınan görüş konusunda ihtiyatlı davranmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nde ise ikrah altında gerçekleştirilen nikâhlar fâsid kabul edilmiştir.[1519]

2.2.6. Vasiyetin Temlik İçeren Hayrata Sarfı

Âkifzâde'nin mecmuasında farklı görüşleri uzlaştırmasına dair dikkat çekici örneklerden biri, vasiyetin temlik içeren hayır işlerine sarf edilmesinin hükmüne ilişkindir. Müellif, *Mecmûʿatü'l-ʿAliyye'*den yaptığı nakiller üzerinden meseleyi ele almakta, ardından *Hulâsa*'ya atıfla bu nakiller arasında görülen ihtilafı teʾvil yoluyla gidermeye çalışmaktadır.

Mecmûʿatü'l-ʿAliyye'den nakledilen görüşe göre, bir kimse malının üçte birini "birr" işlerine vasiyet ettiğinde bu vasiyet, Ebû Bekir'in kavline göre cami imarı, vakıf işleri ve caminin aydınlatılması gibi temlik içermeyen hayır yollarına sarf edilir. Buna karşılık fakirlere sadaka verilmesi, borçluların borcunun ödenmesi veya ilim talebelerine yardım edilmesi gibi temlik içeren alanlara sarfı caiz görülmemektedir. Âkifzâde, bu sonucun Ebû Bekir'e nispet edilen "temlik bulunmayan şeylere sarfı sahihtir" görüşünün esas alınması hâlinde ortaya çıkacağını belirtmektedir.[1520] Bu çerçevede müellif, daha önce *Hulâsa* ve diğer kaynaklardan naklettiği üzere, vasiyetin köprü ve mescid inşası gibi temlik içermeyen hayırlara olduğu kadar ilim talebelerine yardım gibi temlik içeren "vücûhu'l-hayr" işlerine de sarf edilebileceğini hatırlatmakta; bu yaklaşımın zâhir ve amel bakımından daha kuvvetli olduğunu ifade etmektedir.

Âkifzâde, iki yaklaşım arasındaki görünürdeki ihtilafı gidermek üzere öncelikle "birr" ile "vücûhu'l-hayr" arasında hükmü değiştirecek mahiyette bir farklılık bulunmadığını vurgulamakta, ardından Ebû Bekir'e nispet edilen ibareyi yeniden yorumlayarak iki görüşü uzlaştırmaktadır. Ona göre "كل ما ليس فيه تملك" ifadesi, temlik içeren hayırları dışlamak amacıyla söylenmiş değildir. Bilakis bu ifade,

[1518] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 234a.
[1519] Madde 57: İkrâh ile vukû' buluna nikâh fâsiddir. *Hukûk-ı Aile Kararnâmesi*, 16.
[1520] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 285a.

temlik bulunmayan hayırların tamamında kurbet vasfının açık olması sebebiyle bu kategoriye dair genel hükmü açıklamak için zikredilmiştir. Temlik içeren hayırlarda ise aynı ölçüde genel bir ifade kullanılmamış olması, bunların kapsam dışında bırakıldığı anlamına gelmemektedir.[1521] Bu yorumunu *Hulâsa*'daki örneklerle de destekleyen Âkifzâde, burada zikredilen hayır yollarının tahsis ifade etmediğini, sadece başlıca örnekleri gösterdiğini belirtmektedir. Ardından "zannım" diyerek kendi değerlendirmesini ortaya koymakta; ister temlik içersin ister içermesin, "sevap" ve "kurbet" şeklindeki ortak vasfı taşıyan bütün hayır yollarına vasiyetin sarf edilebileceği sonucuna ulaşmaktadır. [1522]

Bu çerçevede Âkifzâde, Ebû Bekir'e nispet edilen ifadeyi tahsis bildiren bir kayıt olarak değil, belirli bir kategoriye ilişkin genel hükmü açıklayan bir beyan olarak yorumlamaktadır. Böylece *Mecmûʿatü'l-ʿAliyye* ile *Hulâsa* arasında görülen zahirî ihtilafı, ibarenin maksadını esas alan bir teʾvil yoluyla uzlaştırmakta; temlik içeren ve temlik içermeyen hayırları ortak kurbet ve sevap ilkesi çerçevesinde değerlendirmektedir.

2.3. Tahkik ve Tercih

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, *Mecelletü'l-mehâkim*'de ağırlıklı olarak döneminde fetva ve kazada esas alınan görüşleri nakletmekte; bu yönüyle Osmanlı hukuk uygulamasını yansıtan bir mecmua ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bazı meselelerde nakledilen rivayet ve fetvaların farklı sonuçlara işaret ettiği yahut fetva ve uygulamada esas alınacak görüşün açık biçimde belirtilmediği görülmektedir. Müellif, bu gibi durumlarda nakilleri aktarmakla yetinmemekte; meseleyi farklı yönleriyle ele alarak ayrıntılı tahrirler kaleme almaktadır.

Bu başlık altında, Âkifzâde'nin ihtilaflı meseleleri ele alış biçimi ile bu süreçte dönemin hukukî pratiğini yansıtan görüşleri nasıl sunduğu incelenecektir. Eserin telif amacına uygun olarak, müellifin yaşadığı çevrenin uygulamalarını yansıtması sebebiyle özellikle Osmanlı şeyhülislâmları ve ulemâsı arasındaki ihtilaflara geniş yer verdiği görülmektedir. Bu çerçevede, Âkifzâde'nin ihtilaflı meselelere yaklaşımı ve bu meseleleri ele alış biçimine dair bazı tespitlerde bulunmak mümkün olacaktır.

2.3.1. Hıyâr-ı Buluğda İspat: Mazi, Hâl ve İhtimal Ayrımı

Âkifzâde, nikâh bahsinde hıyâr-ı bulûğ hakkının kullanılması ve bunun ispatı meselesini ele alırken, lafızların zamana delâletine bağlı olarak farklı ispat usullerinin uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda müellif, hıyâr-ı bulûğun hangi ifadelerle kullanıldığının beyyine, yemin

[1521] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 285a.
[1522] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 285a.

veya yeminsiz kabul bakımından hükmü nasıl etkilediğini tartışarak nakiller arasındaki ihtilafı tahkik ve tercih etmektedir.

İlk olarak hıyâr-ı bülûğun kapsamını özetleyen Âkifzâde, küçük erkek çocuğu ile seyyibenin hıyâr hakkının sükûtla düşmediğini ve meclisle sınırlı olmadığını; buna karşılık bikr-i sağîrenin hıyârının sükûtla sona erdiğini belirtmektedir. Ardından hıyârın kullanılmasının ispatı meselesine geçerek, kadının bu hakkı kullandığını ileri sürmesi hâlinde yemin mi yoksa beyyinenin mi esas alınacağı hususunda farklı görüşleri karşılaştırmaktadır.[1523]

Müellifin aktardığına göre Ankaravî ve *Hâniyye*'de zamansal bir ayırım yapılmakta; hâle ilişkin iddialarda yemin yeterli görülürken, maziye ilişkin iddialarda beyyine aranmaktadır. Buna karşılık Ankaravî'nin *Câmiʿu'l-fusûleyn*'den naklettiği diğer görüşte ise, zamansal ayırım yapılmaksızın kadının kavlinin yeminle kabul edileceği ifade edilmektedir.[1524] Âkifzâde, bu ihtilafı ortaya koyduktan sonra İbn Nüceym'in değerlendirmesine yer vermektedir. Buna göre mâzîye açıkça delâlet eden ifadelerde beyyine, hâle delâlet eden ifadelerde yeminsiz kabul, her iki zamana ihtimali bulunan ifadelerde ise yemin esastır. Bunun yanında mutlak olarak yemini esas alan *Câmiʿu'l-Fusûleyn* görüşünü de zikrederek farklı yaklaşımları birlikte değerlendirmektedir.[1525]

Âkifzâde, Ali Efendi ve Abdürrahîm Efendi'nin fetvalarında geçen "ihtiyâr" ve "işhâd" ifadelerinden, hıyâr-ı bulûğun ispatında işhâdın şart kılındığına işaret edildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte müellif, bu anlayışa aykırı nakillerin de bulunduğunu ifade ederek meseleyi yalnızca şeyhülislâm fetvalarıyla sınırlı bırakmamaktadır. Nitekim *Dürrü'l-müntekâ* ve *Dürrü'l-muhtâr*'da hem işhâdın şart olduğunu hem de şart olmadığını ifade eden görüşlere yer verildiğini; ikinci görüşün "kîle" lafzıyla zikredilmesinin ise ilk görüşün tercih edildiğine işaret ettiğini belirtmektedir. Buna rağmen Âkifzâde, Osmanlı meşâyihinin bu hususta açık tercihini kesin olarak belirleyemediğini ifade ederek tahririni ihtiyatlı bir şekilde sonlandırmaktadır. [1526]

Dikkat çekici olan husus, Âkifzâde'nin Ali Efendi ve Abdürrahîm Efendi'nin fetvalarına[1527] atıfta bulunmasına rağmen bunları mecmuasında doğrudan nakletmemesidir. Bu durum, müellifin hangi fetvayı esas aldığını kesin olarak belirlemeyi güçleştirmektedir. Bununla birlikte, bu bahiste Ali Efendi ve Abdürrahîm Efendi'nin fetvalarının çoğunlukla "ihtiyâr" ve "işhâd" kavramları etrafında şekillendiği dikkate alındığında, Âkifzâde'nin belirli bir fetvaya işaret etmiş olabileceği gibi, bu fetvaların ortak muhtevasını kastetmiş olması da mümkündür.

[1523] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 5a-5b.
[1524] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 5a-5b.
[1525] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 5a-5b.
[1526] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 5b.
[1527] bkz. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1/35; Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 1/164.

Daha sonra meseleyi hocası Ebû Bekir Çorumî'nin mecmuasındaki İbn Nüceym ve *Câmiʿu'l-Fusûleyn* nakilleri üzerinden yeniden ele almaktadır. Burada özellikle "ems", "hîne beleğat" ve "el-hâl" gibi ifadelerin zamana delâleti üzerinde durmaktadır. Buna göre "ems" mâzîye delâlet ettiğinden beyyineyi, "el-hâl" mevcut zamana delâlet ettiğinden yeminsiz kabulü, "hîne beleğat" ise iki ihtimali de taşıdığı için yeminle birlikte değerlendirmeyi gerektirmektedir.[1528] Buna karşılık *Câmiʿu'l-Fusûleyn* müellifi, "ems" ve "hîne beleğat" ifadelerini de maziye ilişkin haber kapsamında değerlendirerek her iki durumda da yeminin yeterli olacağını ileri sürmektedir. Âkifzâde bu yaklaşımın diğer nakillerle tam uyumlu olmadığını belirtmekte ve hocası Ebû Bekir Çorumî'nin bu konuda yaptığı tahrire yer vermektedir.

Buna karşılık *Fusûleyn* müellifi, "ems" ve "hîne beleğat" ifadelerin maziye ilişkin haber niteliğinde olduğunu ve şahitliğin ihtiyarın şartı olmadığı; bunun yeminden kurtulmaya yönelik bir unsur olduğunu; dolayısıyla "ems" ve "hîne beleğat" her iki ifadenin de yeminle kabul edileceğini ileri sürerek daha farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Âkifzâde bu yaklaşımın diğer nakillerle tam uyumlu olmadığını belirtmekte ve bu noktada hocası Ebû Bekir Çorumî'nin bir tahriri bulunduğunu dile getirir. En sonunda ise amel esnasında tedavülde bulunan fetvalara müracaat edilmesini isteyerek kendi tahririni yazmaktadır. [1529]

Bütün bu görüşleri değerlendirdikten sonra Âkifzâde kendi tercihini ortaya koymaktadır. Ona göre hüküm, lafızların zamana delâletine göre değişmektedir. Bu doğrultuda mâzîye açıkça delâlet eden ifadelerde beyyine, hâle açıkça delâlet eden ifadelerde yeminsiz kabul, her iki zamana ihtimali bulunan ifadelerde ise yemin esas alınmalıdır. Ayrıca işhâd, hıyâr hakkının şartı değil; mâzide gerçekleşen ihtiyarın ispatının şartıdır.[1530] Böylece müellif, işhâd ile hıyâr hakkını birbirinden ayırarak önceki görüşleri sistematik bir çerçevede yeniden değerlendirmektedir. Bu değerlendirmesini metin tenkidiyle de destekleyen Âkifzâde, *Câmiʿu'l-Fusûleyn*'den yaptığı nakil ile hocası Çorumî'nin mecmuasındaki metni karşılaştırmakta ve aralarındaki bazı ibare farklılıklarının Çorumî'nin kendi taʿlîlinden kaynaklanmış olabileceğini belirtmektedir. Kendi naklettiği ibarenin daha zâhir olduğunu ifade ederek, metinler arasındaki farklılıkları da tahkik sürecinin bir parçası hâline getirmektedir.[1531]

Sonuç olarak Âkifzâde, hıyâr-ı bulûğ meselesinde yalnızca nakilleri aktarmakla yetinmemekte; lafızların zamana delâletini esas alarak ispat usullerini sistematik biçimde tasnif etmekte, farklı görüşleri mukayese etmekte ve metinler arasındaki ibare farklılıklarını da dikkate alarak kendi tercihine

[1528] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10a.
[1529] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10a.
[1530] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10a.
[1531] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 10a.

ulaşmaktadır. Bu yönüyle söz konusu mesele, müellifin tahkik ve tercih yöntemini en açık biçimde yansıtan örneklerden birini teşkil etmektedir.

2.3.2. Talâka Bağlı Yemin

Âkifzâde'nin tahkik yöntemini gösteren örneklerden biri, talâka bağlı yeminlerde hınsın gerçekleşip gerçekleşmediği meselesidir. Tartışmanın merkezinde, kişinin talâka bağladığı sözüne aykırı bir durumun sonradan mahkeme yoluyla sabit olması halinde bunun yeminin bozulması (hıns) sayılıp sayılmayacağı yer almaktadır. Esasında bu mesele mecmuada, yalnızca talâk lafzının kullanılmasına değil, yeminin hangi durumda bozulmuş sayılacağına da bağlı olarak hem talak hem de eymân bahislerinde yer almaktadır.

Meselede, bir kimsenin borçlu olmadığına talâk ile yemin etmesi, ardından alacağın beyyine ile ispat edilmesi ve hâkimin buna göre hüküm vermesi durumunda talâkın vâki olup olmayacağı tartışılmaktadır. Âkifzâde, Şeyhülislâm Mehmed Efendi Mecmuası'ndan naklettiği Kâdîhan rivayetinde talâkın vâki olmayacağı görüşünü aktarmakta; ardından hâmişte yer alan notu da naklederek Ebüssuûd Efendi'nin bunun hilafına fetva verdiğine işaret etmektedir. Müellif, bu farklılığın hınsın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususundaki mezhep içi ihtilaftan kaynaklandığını açıklamaktadır. Buna göre hınsın gerçekleşeceği görüşü İmam Muhammed'e ait olup Nâtıfî tarafından tercih edilmiş, *Bezzâziyye*'de ise "aleyhi'l-fetvâ" kaydıyla desteklenmiştir. Ebüssuûd Efendi'nin fetvası da bu görüş doğrultusunda verilmiştir. Buna karşılık Kâdîhan'ın fetvası, hınsın gerçekleşmeyeceğini kabul eden İmam Ebû Yûsuf'un görüşüne dayanmaktadır. Dolayısıyla talâkın vâki olmaması, yeminin bozulmuş sayılmamasının bir sonucudur. [1532] Âkifzâde, aynı meseleyi eymân bahsinde bu defa *Bezzâziyye* nakli üzerinden yeniden ele almaktadır. Burada da İmam Muhammed'e göre hınsın gerçekleşeceği, diğer görüşlerin ise buna muhalif olduğu belirtilmekte; ayrıca "aleyhi'l-fetvâ" kaydıyla İmam Muhammed'in görüşünün tercih edildiği ifade edilmektedir. Hâmişte ise Ebüssuûd Efendi'nin dava bahsindeki fetvasının bu tercihle uyumlu olduğu belirtilmektedir.[1533] Bu örnek, Âkifzâde'nin ihtilaflı fetvaları yalnızca nakletmekle yetinmediğini, bunların dayandığı mezhep içi görüşleri ve tercih gerekçelerini tahkik ettiğini göstermektedir. Müellif, görünürde birbirine muhalif olan Kâdîhan ve Ebüssuûd fetvalarını İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşleri üzerinden açıklamakta; *Bezzâziyye*'deki "aleyhi'l-fetvâ" kaydıyla da mezhepte tercih edilen kavli belirgin hâle getirmektedir. Bu yönüyle Âkifzâde, yeni bir tercih ortaya koymaktan ziyade, tercih edilmiş görüşün fıkhî dayanağını tahkik etmektedir.

[1532] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 31b.
[1533] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 70b.

2.3.3. Muhâlea Bedeli

Âkifzâde muhâlea konusuna dair nakiller verdikten sonra hulʿ bedelinin mahiyetini ve bu bağlamda mehir ile nafaka haklarının sukûtu meselelerini birlikte ele alarak konuyu bütüncül bir çerçevede değerlendirmektedir. Kısmen ihtilafa temas etmekle birlikte, müellifin dağınık halde bulunan hükümleri bir araya getirerek sistematik bir şekilde sunması bakımından tahrîri dikkat çekmektedir. Metin her ne kadar açık bir ihtilaf ve tercih çerçevesinde kurulmamış olsa da, dönemin uygulamasını yansıtması ve Ebüssuûd Efendi'nin fetvası hilafına cereyan eden yönlere işaret etmesi bakımından bu başlıkta yer verilmiştir.

Bu çerçevede Âkifzâde, hulʿ bedelinin yalnızca nakdî bir bedelden ibaret olmadığını; kocanın talâkı karşılığında kadının verdiği bir ivaz olabileceği gibi, kocanın zimmetinde bulunan mehir ve geçmiş nafaka borçlarının veya henüz zimmete taalluk edecek iddet ve veled nafakası gibi hakların tamamen ya da kısmen ıskatı şeklinde de gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Nitekim hulʿ bedelinin, mehirin en alt miktarından daha az olması da mümkündür. Müellif, bu genel çerçeveyi çizdikten sonra mezhep içi ihtilafa temas eder. Buna göre müeccel mehirin bir kısmı karşılığında yapılan muhâleada, İmam-ı Âzam'a göre mehirin geri kalan kısmı da sâkıt olurken, İmâmeyn'e göre yalnızca zikredilen kısım düşmekte, geri kalanı zimmette kalmaya devam etmektedir. [1534]

Âkifzâde, hulʿ bedelinin mehir ve nafaka dışında başka unsurları da kapsayabileceğini belirttikten sonra, bu unsurların akitte açıkça zikredilip zikredilmemesine göre farklı sonuçlar doğduğunu vurgular. Buna göre, akitte mehir ve nafaka zikredilmeksizin yalnızca mücerred hulʿ akdi yapılmışsa, kocanın zimmetinde bulunan mehir ve geçmiş nafaka borçları kendiliğinden sâkıt olur. Ancak bu sukût, yalnızca zimmette borç (deyn) olarak bulunan haklara ilişkindir; kadının fiilen kabzettiği mehir veya kabz mahiyetindeki şeyler bu kapsamda değerlendirilmez. Bu bağlamda müellif, hulʿ ile sâkıt olan mehirin hangi nikâha ait olduğuna özellikle dikkat çekmektedir. Nitekim birinci nikâhtan bâin talâkla ayrıldıktan sonra ikinci bir nikâh akdedilmiş ve muhâlea bu ikinci nikâh üzerine yapılmışsa, sâkıt olan mehir birinci nikâha ait mehir değil, yalnızca muhâleanın gerçekleştiği ikinci nikâhın mehiridir. Zira hulʿ akdi, kurulduğu nikâh akdine bağlı olarak hüküm ifade eder.

Bu çerçevede hulʿ ile düşen mehir, kocanın zimmetinde henüz ödenmemiş bir borç olarak bulunan kısma ilişkindir. Buna karşılık kadının daha önce kabzettiği mehir, hulʿ kapsamında iade edilmesi gereken bir unsur olmayıp, bu akit ile sâkıt olan şeyler arasında yer almaz. Dolayısıyla koca eşinin daha önce kabzettiği bedeli istirdâd edemez.

[1534] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 36a.

Mehir ve nafakanın zikredilmediği bu mücerred hulʿ akdinde; iddet nafakası (nafaka-i iddet-i âtiye), sağir nafakası, süknâ hakkı ve zevciyyet hukukundan olmayan başka bir hak varsa bunlar tesmiye edilmedikçe düşmez. Buna karşılık bu hakların akitte açıkça yer alması halinde, süknâ hakkı hariç diğerlerinin ıskatı mümkün görülmektedir.[1535] Süknâ meselesine özel bir yer ayıran müellif, süknânın hakk-ı şerʿ olması sebebiyle doğrudan sâkıt olmayacağını belirtmekte; bu sebeple tarafların bu tesmiye etmeleri halinde de sakıt olmayacağını dile getirmektedir

Âkifzâde uygulamada bunun dolaylı yollarla düşürülebildiğine işaret etmektedir. Buna göre meûnet-i süknâ ya kadının üzerine yüklenmekte ya da kadın bu hususta kocasını ibrâ etmektedir. Âkifzâde, kendi döneminde mahkemelerde yaygın olarak uygulanan yöntemin de bu olduğunu ifade ederek, hulʿ akdinin çoğunlukla müeccel mehir, iddet nafakası veya belirli bir süreye kadar nafaka-i veled karşılığında ve meûnet-i süknânın kadın üzerine olması şartıyla kurulduğunu belirtir. Nitekim mahkemelerde "malûm müeccel mehir ve iddet nafakası mukabilinde meûnet-i süknâ kendi üzerinde olmakla hulʿ oldun mu" şeklinde soru yöneltildiğini, ve kadının "oldum" sözünün icab sayılıp kocanın bunu kabul etmesiyle muhaleanın tamamlandığını belirttir.[1536]

Âkifzâde, uygulamanın nasıl gerçekleştiği ayrıntılandırmaktadır. Buna göre kadına "meûnet-i süknâ kendi üzerine olmak üzere hulʿ oldun mu?" şeklinde yöneltilen soruda, kadının "oldum" cevabı icab, kocanın cevabı ise kabul sayılmakta ve akit bu şekilde tamamlanmaktadır.

Âkifzâde, uygulamanın nasıl gerçekleştiği ayrıntılandırmaktadır. Mehir ve iddet nafakası mukabilinde muhalea olurken, "hukuk-i zevciyyeye müteallik davalardan ve meûnet-i süknâdan zevcini ibrâ ettin mi" şeklinde sorulmasının yeterli geldiğini; "hukuk-ı zevciyyeden ibrâ" ifadeleri te'kîd amacına binâen eklendiği, tesmiye edilmese de ıskat olacağını; ancak "meûnet-i süknâ"nın tesmiye edilmesi gerektini yoksa ıskat olmacağını ve böylece taraflar arasındaki muhtemel ihtilafların tamamen ortadan kaldırılması hedeflendiğini belirtmektedir.

Âkifzâde, hukuk-ı zevciyyeden ibrânın esasen teʾkid mahiyetinde olduğunu, zira bu hakların zaten hulʿ ile sâkıt olacağını belirtir. Buna karşılık meûnet-i süknânın ıskatı, ya açıkça ibrâ edilmesi ya da kadının üzerine yüklenmesiyle mümkündür. Bu noktada müellif, hakk-ı süknâ ile meûnet-i süknâ arasındaki farka dikkat çekerek, birincisinin nas gereği sâkıt olmayacağını dolayıısyla kimseye bağlanamayacağını, ikincisinin ise fiilen mesken masrafı anlamına gelmesi sebebiyle kadının ibrâ veya kendi üzerine almakla tasarruflarına konu olabileceğini ifade eder.[1537]

[1535] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 36b.
[1536] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 36b.
[1537] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 36b.

Son olarak Âkifzâde, iddet nafakası, nafaka-i veled ve meûnet-i süknâ gibi hakların, akitte açıkça zikredilmedikçe sâkıt olmayacağını; zira bunların "şeyʾen fe şeyʾen" sabit olan ve henüz tahakkuk etmemiş haklar olduğunu vurgular. Bu sebeple, nafaka-i âtiye dahil bu tür hakların müstakil olarak ibrâ edilmesi veya sulh bedeli kılınması mümkün görülmemektedir. Ancak bunların hulʿ akdiyle bağlantılı olarak zikredilmeleri halinde, hulʿ bedeline dâhil edilerek ıskat edilmelerine, "teshîlen ale'n-nâs" ilkesi çerçevesinde müsaade edildiğini belirtir. Nitekim iddetin hayızla gerçekleştiği durumlarda müddetin meçhul olması (cehâlet-i müddet) söz konusu olmakla birlikte, buna rağmen hulʿta kolaylık esas alınarak fetva verildiğine de işaret etmektedir.

Müellif, tahririn sonunda mevcut uygulamaya yönelik olmayan Ebüssuûd Efendi'den bahsetmektedir. Söz konusu uygulamanın Ebüssuûd'un hilafına fetvası bulunsa dahi mahkemelerde fiilen benimsendiğini ifade ederek, hukuk-ı zevciyyeye dair ibrâların çoğu zaman ibrâ-i âm şeklinde birleştirdiklerini ve bu yolla taraflar arasındaki ihtilafın tamamen ortadan kaldırıldığını dile getirmektedir.[1538]

Metinde "Ebüssuûd'un hilafına fetvası" bulunduğu belirtilmekle birlikte, bu hilafın hangi hususa taalluk ettiği açıkça zikredilmemekte, fetvayı da doğrudan almamaktadır. Bununla birlikte, ifadenin hemen öncesinde iddetin hayızla gerçekleşmesi durumunda müddetin meçhul olmasına rağmen hulʿta "mesâhiliye/teshîl" gerekçesiyle fetva verildiğinin belirtilmesi, söz konusu hilafın bu uygulamaya yönelik olabileceğini düşündürmektedir. Buna karşılık aynı pasajda zikredilen ibrâ-i âm uygulamasının daha çok te'kîd mahiyetinde sunulması, hilafın doğrudan bu kısma taalluk etmediğini göstermektedir. Ancak metinde açık bir irtibat kurulmadığından, bu hususu kesin olarak tayin etmek mümkün görünmemektedir.

Bu örnek, Âkifzâde'nin meseleyi açıklarken sistematik bir bütünlük kurmaya yönelen bir tahrir usulü benimsediğini göstermektedir. Müellif, dönemin uygulamasını esas almakla birlikte buna aykırı bir fetva bulunduğunda onu da zikretmekte; ancak bazı meselelerde ihtilafı ayrıntılı biçimde ele alırken, bu örnekte olduğu gibi kimi zaman yalnızca temas etmekle yetinmesi dikkat çekmektedir. Bu durum, ya uygulamada hâkim olan görüşü esas alması ya da kendi kanaatinin diğer görüşe meyletmesi sebebiyle veya mecmuada bu meseleyi ayrıntılandırmayı tercih etmemesi şeklinde değerlendirilebilir.

2.3.4. Hâdinenin İstidânesi ve Rücûʿu

Âkifzâde, nafaka bahsinde hâdinenin istidâne yoluyla yaptığı infakın babaya rücû edilip edilemeyeceği meselesini ele almakta ve bu çerçevede fetvalar arasındaki ihtilafı değerlendirmektedir.

[1538] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 36b-37a.

Müellif, konuya önce *Revâyih*'de yer alan fetva telhisleriyle giriş yapmakta, ardından farklı görüşleri mukayese ederek kendi kanaatini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda *Revâyih*'den naklettiği Ali Efendi fetvasına göre, küçük çocuğun hâdinesi bulunmadığı ve babası başka bir beldede olduğu takdirde hâkim, çocuğu akrabalarından birine teslim ederek nafakayı takdir eder ve istidâneye izin verirse, hâdinenin bu suretle yaptığı harcamaları baba döndüğünde ondan talep etmesi mümkündür. Âkifzâde, bu hükmün anne hakkında da geçerli olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Ali Efendi'ye nispet edilen diğer bazı fetvalarda, hâdineye istidâne izni verilmesine rağmen onun fiilen borçlanmayıp çocuğu kendi malından beslemesi hâlinde bu infakın teberru sayılacağı ve babaya rücû edilemeyeceği ifade edilmektedir. Müellif, bu görüşe karşılık Abdürrahîm Efendi ve Yahyâ Efendi'nin fetvalarını zikrederek ihtilafı ortaya koymaktadır.[1539] Buna göre hâdinenin babaya rücû edebileceği üzere fetva cevaplanmış olup Yahya Efendi fetvasında hâdine için "infakı tebrruan etmeyecek olur" kaydı düşülmüştür. Mesele ile ilgili yalnızca Abdürrahîm ve Yahyâ Efendi fetvalarını aynı şekilde vermekte; Ali Efendi fetvasını ise mecmuasına almamaktadır.[1540]

Âkifzâde, bu fetvaları değerlendirdikten sonra babanın diğer akrabalardan farklı bir konumda bulunduğunu özellikle vurgulamaktadır. Ona göre hâkim nafakayı takdir edip istidâneye izin verdiği anda nafaka babanın zimmetinde borç olarak sabit olur. Bu sebeple hâdinenin fiilen borçlanıp borçlanmaması veya çocuğu kendi malından infak etmiş olması hükmü değiştirmez. Müellif, "bilfiil istidâne" şartını aramamakta; hâkimin takdirini borcun sübûtu için yeterli görmektedir. Bu durumda hâdinenin alacağı vefatı hâlinde mirasçılarına intikal eder; küçük çocuk mirasçılar arasında bulunuyorsa kendi hissesi yine nafakasına sarf edilir. Bu doğrultuda Âkifzâde, mahkemelerde de bu uygulamanın benimsendiğini belirterek "amel-i hükkâm ve nâse erfak budur. Hilâfına kavil ve fetvâ dahi olsa, fefhem." ifadeleriyle, hem amel-i hükkâmı hem de maslahatı esas alan görüşü açıkça tercih etmektedir.[1541]

Âkifzâde'nin hilafına fetva olarak nitelendirdiği metnin önceki kısımları dikkate alındığında, bu muhalif fetvaların Ali Efendi'nin "bilfiil istidâne" ve "teberru" kayıtlarına dayanan fetvaları olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ali Efendi'ye ait fetvalarda, hâdinenin istidâne iznine rağmen fiilen borçlanmayıp çocuğu kendi malından beslemesi durumunda bu infakın teberru sayılacağı ve babaya rücû edilemeyeceği açıkça belirtilmektedir. Buna karşılık Âkifzâde, "bilfiil istidâne" şartını aramayan

[1539] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 47a.
[1540] Âkifzâde'nin mecmuasında yer verdiği Yahyâ Efendi'ye ait fetva "Hind, zevc-i mutallakı Zeyd'den olup hâdinesi olduğu sağîr oğlu Amr ile sağîre kızı Zeyneb için kadıya varıp Zeyd üzerine nafaka takdîr ettirip istidâneye izin alıp, lâkin istidâne etmeyip kendi malından sağîrleri beslese, hâlen Hind, Zeyd'den sağîrlere kendi malından harç ettiği akçeyi almağa kâdire olur mu? el-Cevâb: Hind infâkı teberruan etmeyecek olur." ve Abdürrahîm Efendi'ye ait olan fetva "Hind, zevc-i mutallakı Zeyd'den olup hâdinesi olduğu sağîr oğlu Amr için kadıya Zeyd üzerine nafaka takdîr ettirip baʿdehu bir müddet Zeyd'e rücûʿ etmek üzere malından Amr'ı infâk eylese, hâlen Hind bu veche üzere Amr'ın nafakasına sarf ettiğini Zeyd'den almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur." ifadeleriyle bulunmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 50a.
[1541] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 50b.

ve hâkimin takdirini esas alan görüşü öne çıkartmaktadır. Öte yandan, Yahyâ Efendi'nin fetvasında yer alan "infakı teberruan etmeyecek olur" kaydı üzerine Âkifzâde "bilfiil istidâne etsin yahut etmesin, kendi malından infak etsin fark yoktur. Farz-ı kâdı ile infak mutlakan zevc üzerine deyn olur" demektedir. Kanaatini dair önceki sayfalarda Ankaravî'nin *Tatarhâniyye*'den ve *Hamiş-i Ankaravî*'de Şerefeddin el-Fevzî'den nakil alarak desteklemektedir.[1542]

Bu örnek, Âkifzâde'nin ihtilaflı meselelerde farklı fetvaları ele alarak, bunları uygulama ve maslahat çerçevesinde değerlendirerek açık bir tercih ortaya koyduğunu göstermektedir. Müellif, hâkimin takdirini esas alan ve "bilfiil istidâne" şartını aramayan görüşü benimseyerek, amel-i hükkâmı tercih gerekçesi olarak kullanan tahkik ve tercih yöntemini açık biçimde ortaya koymaktadır.

2.3.5. Vakıfın Sıhhatinde Hakim Hükmü

Âkifzâde, Kitâbü'l-vakıf ve'l-icâreteyn bölümünde vakfın lüzûmu ve nakzı bağlamında hâkim hükmünün gerekliliği meselesini ele almakta; bu çerçevede *Revâyihü'z-zekiyye*'den nakledilen fetva telhislerini değerlendirerek metinler arasındaki bazı problemleri tespit etmektedir. Müellif, telhislerde yer alan ibarelerin asıl fetvalarla uyumunu sorgulamakta ve bazı hususların ayrıca araştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bölümde genellikle nakil aldığı *Revâyih*'den Ali Efendi, Yenişehirli Abdullah Efendi ve Feyzullah Efendi'nin fetvalarını vermektedir.[1543]

Bu bağlamda nakledilen fetva telhisi "Zeyd kitaplarını vakf edip teslim ve tescil bulunmadan fevt olsa veresesi mirasa idhale kadir olurlar. Bulunursa olmazlar. Kazan kezalik. Menzil kezalik" şeklindedir.[1544] *Revâyih*'de ilk cümle Ali Efendi ve Feyzullah Efendi fetvalarının telhisi, ikincisi ise sadece Feyzullah Efendi'nin telhisi, "kazan kezalik" cümlesi ise incelediğimiz iki *Revâyih* nüshasında bulunmamakta olup, dördüncüsü "menzil kezalik" ise yalnızca Feyzullah Efendi'nin fetvası olarak rumuzla gösterilmiştir. [1545] Âkifzâde ise bu cümlenin tamamı için "mine'l-hâmiş an Feyzullah Efendi külleha mine'r-*Revâyih* an Ali Efendi" atfı verilerek genel bir biçimde belirtilmektedir.

Âkifzâde'nin dikkat çektiği asıl problem, telhiste yer alan "menzil kezâlik" ifadesidir. Zira kitap ve kazan gibi örnekler menkul mallar kapsamında değerlendirilirken, menzilin aslında gayr-i menkul olması sebebiyle aynı hükme tâbi tutulması problemli görünmektedir. Bu sebeple müellif, "menzil meselesinde Feyzullah Efendi fetvasına müracaat oluna, hükm-i hâkim kaydı var mı yok mu" diyerek telhis metninin asıl fetvadaki kayıtları tam olarak yansıtmamış olabileceğine işaret etmekte ve meselenin

[1542] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 50a.
[1543] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88b.
[1544] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88b.
[1545] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253), 63a; Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 135.

Feyzullah Efendi'nin fetvasından ayrıca tahkik edilmesi gerektiğini belirtmektedir.[1546] Bununla birlikte mecmuasında söz konusu fetvanın tam metnini nakletmemekte, yalnızca telhis metnindeki ibarenin ya hatalı bir genellemeden kaynaklandığını ya da belirli bir kayıt çerçevesinde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Âkifzâde'nin bu tereddüdünün iki gerekçesi bulunmaktadır. İlk olarak, ileride zikrettiği *Behcetü'l-fetâvâ* fetvasında menzil vakfının, hâkim hükmü veya tescil bulunmasa dahi sahih kabul edilmesi, telhisteki "menzil kezâlik" ifadesiyle bağdaşmamaktadır. İkinci olarak ise kitap ve kazan gibi menkul mallarla birlikte menzilin de aynı kategoride zikredilmesi, menzilin gayr-i menkul niteliği dikkate alındığında isabetli görünmemektedir. Bununla birlikte Âkifzâde, menzilin menkul sayılmasını mümkün kılabilecek bir ihtimali de göz ardı etmez ve tahririnde buna da yer verir. Buna göre, evin üzerinde bulunduğu arsanın "milk" olmayıp vakıf veya mîrî arazi olması halinde, menzilin menkul hükmünde değerlendirileceğini ve bu durumda kazan gibi menkul kapsamına dahil edileceğini dile getirir. Şayet fetvada bu tür bir kayıt mevcut ise, "menzil kezâlik" ibaresinin kitap ve kazanla birlikte zikredilmesi anlamlı hale gelecektir. Bu sebeple müellif, asıl mecmuaya bakılmasına dair uyarıda bulunmaktadır.[1547]

Âkifzâde'nin bu meselede *Fetâvâ-yı Feyzullah Efendi*'nden başka yerlerde nakiller yapmasına rağmen burada *Revâyih*'deki telhisi asıl fetvayla karşılaştırmamış olması dikkat çekicidir. Bunun bir sebebi, mecmuayı kısa sürede kaleme alması nedeniyle telhis metniyle yetinmiş olması olabilir. Ancak bu ihtimal, müellifin başka bahislerde başvurduğu *Fetâvâ-yı Feyzullah* nüshasına burada niçin müracaat etmediğini tam olarak açıklamamaktadır. Diğer bir ihtimal ise *Revâyih*'de telhis edilen fetvanın, Âkifzâde'nin kullandığı *Fetâvâ-yı Feyzullah* nüshasında yer almamasıdır. Nitekim yaptığımız incelemede, meseleye en yakın fetvanın Osmanlı döneminde basılan H. 1266 tarihli matbu nüshada bulunmadığı, buna karşılık Lâleli nüshası gibi bazı yazma nüshalarda, milk menzilin teslim ve tescil ettirilmeden vakfedilmesi hâlinde mirasa idhâli konu alan fetvanın yer aldığı tespit edilmiştir.[1548] Bu durum, Âkifzâde'nin telhis metniyle yetinmesinde yalnızca bir kontrol eksikliğinin değil, nüsha farklılıklarının da etkili olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

[1546] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 88b.

[1547] "Zeyd milk menzilini vakf ettim deyip lâkin teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirmeden vakıf olmak üzere ahara îcâr ettikten sonra Zeyd fevt olsa menzil-i mezbur vakıf mı olur yoksa sair terekesiyle veresesinden mi intikal eder? el-Cevap: Hakim vakfı tercih edip İmam Ebû Yûsuf kavli üzere vakfın sıhhat ve lüzumuna hüküm ederse menzil-i mezbur vakfiyet üzere kalır. Eğer hakim fesh ederse Zeyd'in veresesi milkiyet üzere zabt ederler." Muhammed b Muhammed b Ahmed el-Erzurûmî Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1267), 70b.

[1548] Mesele ile ilgili en yakın fetva "Zeyd milk menzilini vakfettim deyip lakin teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirmeden kendi vakf olmak üzere ahara îcâr ettikten sonra Zeyd fevt ols menzil-i mezbûr vakıf mı olur, yoksa sâir terekesiyle veresesine mi intikâl eder? el-Cevâb: Hâkim vakfı tercih edip İmam Ebî Yusûf kavli üzere vakfın sıhhat ve lüzûmuna hükmederse menzil-i mezbûr vakfiyyet üzere kalır, eğer hâkim fesh ederse Zeyd'in veresesi milkiyet üzere zabt ederler" şeklinde yer almaktadır Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye* (Laleli, 1267), 70b.

Bu örnek, Âkifzâde'nin fetva telhislerini metinleri asıllarıyla irtibatlandırarak ibarelerdeki muhtemel problemleri sorgulayan eleştirel bir tahkik yöntemi benimsediğini göstermektedir. Müellif, "menzil kezâlik" ibaresini doğrudan kabul etmek yerine, asıl fetvaya müracaat edilmesi gerektiğini vurgulamakta ve metnin sıhhatini ihtiyatla değerlendirmektedir. Bu yönüyle burada ulaştığı sonuç, yeni bir tercih ortaya koymaktan ziyade, naklin doğruluğunu tahkik etmeye yönelik eleştirel bir metin değerlendirmesi niteliği taşımaktadır.

2.3.6. Maraz-ı Mevtte Ferâğ

Âkifzâde'nin fetvalar arasındaki ihtilafı değerlendirdiği meselelerden biri, maraz-ı mevtte zevc veya zevcenin birbirine yaptığı ferâğın hükmüdür. Müellif, bu çerçevede Yahyâ Efendi, Abdürrahîm Efendi ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvalarını birlikte değerlendirerek aralarındaki farklılık ve tenâkuzları tespit etmektedir. Ferâğ, vakıf malı üzerindeki tasarruf hakkının bir başkasına devri anlamına gelmektedir.[1549] Âkifzâde, fetva metinlerindeki lafızları tahlil ederek ihtilafın sebeplerini açıklamaya çalışmakta; nihayetinde ise muhâkemede amel edilen görüşün hangi fetvaya dayandığını belirtmektedir.

Bu çerçevede nakledilen fetvaların bir kısmı, maraz-ı mevtte eşlerin birbirlerine mütevelli izniyle yaptıkları ferâğın sahih olduğu yönündedir. Nitekim Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında, maraz-ı mevt hâlinde zevcin zevceye veya zevcenin zevce ferâğında, mütevelli izniyle yapılan işlemin sahih olduğu ve çocukların yahut mütevellinin dava ve ahza kadir olamayacağı belirtilmektedir. Benzer şekilde Abdürrahîm Efendi'nin, her ne kadar doğrudan eşler arasındaki ferâğa ilişkin olmasa da, maraz-ı mevtte evlatlardan birine mütevelli izniyle yapılan ferâğın sahih olduğuna dair fetvasını örnek gösteren Âkifzâde, bu fetvaların ortak noktasının maraz-ı mevtte mütevelli izniyle yapılan ferâğı geçerli kabul etmeleri olduğunu ifade etmektedir.[1550]

Buna karşılık Âkifzâde, *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer alan fetvayı[1551] karşı görüşün merkezine yerleştirerek meseleyi genişletmektedir. Söz konusu fetvada, doğuma yakın olmakla birlikte henüz doğum sancısı başlamamış bir kadının kocasına yaptığı ferâğdan bir gün sonra doğum sırasında vefat etmesi hâlinde, bu ferâğın maraz-ı mevt kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği sorulmuş ve olumsuz cevap verilmiştir. Âkifzâde bu fetvayı, "maraz-ı mevt olmuş olsa ferâğ sahih olmaya" şeklinde yorumlayarak, ferâğın sahih kabul edilmesinin maraz-ı mevtin gerçekleşmemiş olmasına bağlandığını, dolayısıyla maraz-ı mevt hâlinde ferâğın sahih görülmediğini ifade etmektedir. Böylece *Behce* fetvası

[1549] Ali Bardakoğlu, "Ferâğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/351.
[1550] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94b.
[1551] Bu fetva eserde "Hind-i hâmilin vaz-ı hamli karîb oldukta Hind'e gâh vecʿ-i ârız olup gâh sâkin olsa ve infisâl-i velede muttasıl olan vecʿ-i ârız olmadan icâreteyn ile tasarrufunda olan vakıf menzili, izn-i mütevellî ile zevci Zeyd'e ferâğ edip baʿdehû bir gün mürûrunda Hind'i infisâl-i velede muttasıl olan vecʿ ahz edip vaz-ı haml esnasında bilâ-veled fevt olsa, Hind'in ol hâlde olan ferâğı maraz-ı mevtinde olmuş olur mu? el-Cevap: Olmaz." ifadeleriyle yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94b-95a; Fetvanın Behcetü'l-fetâvâ'daki yeri için bkz. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 273.

ile Yahyâ Efendi'nin fetvaları arasında görünürde bir ihtilaf bulunduğunu tespit etmektedir.[1552] Abdürrahîm Efendi'nin fetvası ise eşlerin birbirine yönelik olmayıp maraz-ı mevtte ferâğın sıhhatine yöneliktir. Âkifzâde, bu meseleye özel Ali Efendi'nin mecmuasında fetva bulunmadığını, mutlak üzere verilen bazı fetvalar olduğunu da kaydetmektedir. Bu sebeple ihtilafı Yahya Efendi ve *Behce* fetvası üzerinde değerlendirmektedir.

Bu ihtilafı açıklamak üzere Âkifzâde, Yahyâ Efendi'nin fetvalarını öncelikle ibare tahlili yoluyla değerlendirmektedir. İlk fetvada yer alan "deyni mukabelesinde" kaydına dikkat çekerek, "Lâkin bu fetvada deyni mukabelesi kaydı vardır. Meccânen ferâğ dahi ʿindinde bu gûne midir mahall-i tetebbuʿdur." sözleriyle Yahyâ Efendi'nin yalnızca deyn karşılığında yapılan ferâğları mı, yoksa meccânen yapılan ferâğları da mı sahih gördüğü hususunda tereddüdünü dile getirmektedir. İkinci fetvada ise deyn kaydı bulunmamasına rağmen, bu mutlak ifadenin ilk fetvadaki kayıtla birlikte okunabileceğini belirterek onu takyid etmektedir. Bununla birlikte nihayetinde Yahyâ Efendi'nin fetvalarının, zevc ve zevcenin birbirlerine yaptıkları ferâğlarda, ister çocuk bulunsun ister bulunmasın, maraz-ı mevtin sıhhate engel olmadığı görüşüne delâlet ettiğini ifade etmektedir.[1553]

Âkifzâde daha sonra Abdürrahîm Efendi ve Ali Efendi fetvalarını da değerlendirmektedir. Abdürrahîm Efendi'nin mecmuasında maraz-ı mevtte valide ve teyzeye yapılan ferâğa ilişkin fetvaların bulunduğunu, ancak bunların ecânib hükmünde olmaları sebebiyle eşlerin birbirlerine yaptıkları ferâğ hakkında doğrudan delil teşkil etmeyeceğini belirtmektedir. Bununla birlikte bazı nüshalarda "valide" yerine "zevce" ibaresinin yer aldığını ve bu durumda fetvanın *Behcetü'l-fetâvâ*'daki görüşle uyumlu hâle geldiğini ifade ederek nüsha farklılığına da dikkat çekmektedir.[1554] Ali Efendi'nin fetvalarında[1555] ise maraz-ı mevtte Amr'a yapılan ferâğa ilişkin genel ifadeler bulunduğunu, ancak eşlerin birbirlerine yaptıkları ferâğ hakkında özel bir fetvaya rastlanmadığını belirtmekte; bu sebeple ihtilafı esas itibarıyla Yahyâ Efendi ile *Behce* fetvaları üzerinden değerlendirmektedir.

Bütün bu değerlendirmelerin ardından Âkifzâde, "el-yevm muhâkemede amel Ali Efendi fetvasının ıtlâkı ve *Behce* mefhumu üzere câridir, hâl-i sıhhatte beyyine isterler." diyerek uygulamada esas alınan görüşü açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre muhâkemede Ali Efendi'nin mutlak ifadeleri ile *Behcetü'l-fetâvâ*'daki yaklaşım esas alınmakta; maraz-ı mevtte yapılan ferâğ geçerli kabul edilmemektedir.[1556]

[1552] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95a.
[1553] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 94b.
[1554] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95a; Fetâvâ-yı Abdürrahîm'in 1243'de basılan matbu nüshasında bu fetva "valide" kaydıyla alınmıştır. bkz. Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 1/539.
[1555] Ali Efendi fetvası "Hind maraz-ı mevtinde icâre-i muaccele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf menzili izn-i mütevelli ile Amr'a ferâğ ettikten sonra Hind bilâ veled fevt olsa, mütevelli menzili Amr'dan alıp âhara îcâra kâdir olur mu? el-Cevab: Olur." şeklindedir. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 289.
[1556] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 95a.

Bu örnek, Âkifzâde'nin farklı fetvalar arasındaki görünürdeki tenâkuzu ibare tahlili, takyid ve nüsha mukayesesi yoluyla değerlendirdiğini göstermektedir. Müellif, Yahyâ Efendi fetvalarını kayıtlarıyla birlikte yeniden okuyarak ihtilafın kapsamını belirlemeye çalışmakta; nihayetinde ise amel-i muhâkemede esas alınan görüşü açıkça ortaya koymaktadır. Böylece bu meselede tahkik faaliyetini, uygulamada benimsenen görüşü esas alan bir tercihle tamamlamaktadır.

2.3.7. Ferâğda Mütevelli İzni

Âkifzâde, Kitâbü'l-icâre'nin son kısmında icâreteynli vakıflarda ferâğ akdinin mahiyeti ve sıhhat şartlarını, "malûm ola ki" ifadesiyle başlayan tahriri çerçevesinde sistematik biçimde ele almaktadır. Müellif, ferâğın yalnızca tasarruf hakkının devri olmadığını, aynı zamanda yeni bir icâre akdinin kuruluşuyla yakından ilişkili bulunduğunu ortaya koymakta; meseleye dair fetvaları da bu hukukî çerçeve içerisinde değerlendirmektedir.

Âkifzâde'ye göre icâreteynli vakıflarda tasarruf hakkı ferâğ yoluyla devredilmekle birlikte, bu devir mütevelli izni olmaksızın tamamlanmış sayılmaz. Zira mütevelli izni hem ferâğın mütemmimi hem de musahhihidir.[1557] Bu sebeple mütevelli izni gerçekleşmeden önce fâriğin veya mefrûğun lehin vefatı yahut fâriğin ferâğdan rücû etmesi hâlinde ferâğ bâtıl olur. Müellif, şeyhülislâm fetvalarının da bu durumu fesad değil doğrudan butlân olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Ona göre ferâğ, mutasarrıfın mevcut icâre hakkından vazgeçmesi (tenezzül ve kef-i yed) olup esasen mütevelli ile mefrûğun leh arasında kurulacak yeni bir icâre akdine zemin hazırlamaktadır. Bu sebeple mütevelli izni, yeni akdin icabı mahiyetinde olduğundan bulunmaması hâlinde akit baştan itibaren bâtıl olur. Ancak izin sırasında fâriğin hazır bulunması şart değildir. Fâriğin daha önce ferâğ iradesini açıklamış olması yeterli olup, mütevelli daha sonra mefrûğun leh veya vekiliyle yahut mefrûğun lehin icâzetine bağlı olarak fuzûlî aracılığıyla icâre akdini nüfûz ve lüzûm kazanır.[1558]

Bu tahlilden hareketle Âkifzâde, mütevelli izninin iki yönlü işlevini açıkça ortaya koyar. Birincisi, yeni icâre akdinin rüknü olması; ikincisi ise tasarruf hakkının mefrûğun leh'e intikalinin mütemmimi olmasıdır. Bu sebeple iznin bulunmaması, hem akdi hem de buna bağlı olarak ferâğı geçersiz kılar. Âkifzâde, mütevelli izninin bu fonksiyonunu hibedeki kabz ile açıklamaktadır. Kabz gerçekleşmeden hibenin tamamlanmaması gibi, mütevelli izni bulunmadığında da ferâğ hüküm doğurmaz. Bununla birlikte hibede olduğu gibi iznin aynı mecliste gerçekleşmesi şart değildir; fâriğin önceden ferâğ iradesini açıklamış olması hâlinde mütevellinin sonradan vereceği izin de yeterli kabul edilmektedir.[1559] Bu teorik çerçeve, davaya ilişkin bazı sonuçları da beraberinde getirmektedir. Buna

[1557] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233a.
[1558] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233a.
[1559] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233a.

göre mütevelli izninin varlığı veya yokluğu konusunda ihtilaf edildiğinde, beyyine iznin varlığını iddia eden tarafa; kavil ise tahlif ile birlikte iznin bulunmadığını ileri süren tarafa aittir.[1560]

Âkifzâde bu sistematik tahlilin ardından, icâreteynli vakıflarda ferâğ akdinin sıhhatinin esas alındığı bu yaklaşımın, bazı şeyhülislâm fetvalarıyla örtüşmediğine de işaret eder. Nitekim Ebüssuûd Efendi'nin tarla ferâğına dair fetvasında, mütevelli iznine ilişkin davada tahlifin mümkün olmadığı belirtilmekte; akdin sahih görülmemesi sebebiyle davanın da sahih olmayacağı ifade edilmektedir. Âkifzâde'nin aktardığı fetva; "Zeyd tasarrufunda olan yerin hakk-ı tasarrufunu Amr'a verdiğini sipahi izin verdikde inkâr eylese Amr izin verdiğine sipahiye yemin teklifine kadir olur mu? el-Cevap: Olmaz. Akit sahih değildir davası dahi sahih değildir. Tahlif sıhhat-ı davasız olmaz"[1561] şeklinde mecmuasında yer almaktadır. Bu yaklaşımda akdin sıhhati dava şartı kabul edilmekte ve buna bağlı olarak tahlif de reddedilmektedir. Âkifzâde ise bu anlayışın kendi tahliliyle bağdaşmadığını ortaya koymaktadır.[1562]

Buna karşılık müellif, Abdürrahîm Efendi'nin ferâğ davalarına ilişkin fetvalarını kendi görüşünü destekleyen örnekler olarak zikretmektedir. Her ne kadar bu fetvalar doğrudan mütevelli iznine dair olmasa da, ferâğ akdinden doğan ihtilaflarda tahlife hükmedilmesi, ferâğ davasının dinlenebilir olduğunu göstermesi bakımından aynı ilke çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ayrıca icâreteynli vakıflarda ferâğ bi'l-vefâ davalarının mahkemelerde görülmesi ve bu davalarda beyyine aranması da ferâğ akdinin dava konusu yapılabildiğini ortaya koymaktadır.[1563] Son olarak Âkifzâde, *Kuyûd*'daki fetvalar ile mahkeme uygulamalarına işaret ederek, Ebüssuûd Efendi'nin fetvasının hilafına bir amelin cârî olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar değerlendirmesini "zan ederim" kaydıyla ihtiyatlı biçimde ifade etse de, uygulamanın bu yönde cereyan ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. [1564]

Sonuç olarak Âkifzâde, icâreteynli vakıflarda ferâğ akdinin hukukî mahiyetini açıklayarak mütevelli iznini akdin kurucu unsuru olarak değerlendirmektedir. Bu tahlilden hareketle, iznin bulunup bulunmadığına ilişkin ihtilafların dava konusu yapılabileceğini ve tahlif yoluyla çözülebileceğini kabul etmektedir. Böylece akdin sıhhatini dava şartı kabul ederek tahlifi reddeden Ebüssuûd Efendi'nin yaklaşımından ayrılmakta; Abdürrahîm Efendi'nin fetvaları ile *Kuyûd*'daki uygulamayı esas alarak amelin bu yönde cereyan ettiğini göstermektedir. Bu yönüyle müellif, açık bir tercih cümlesi kurmasa da tahkik ve amel vurgusu üzerinden dolaylı bir tercih ortaya koymaktadır.

[1560] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233a.
[1561] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233b.
[1562] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233b.
[1563] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233b.
[1564] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 233b.

2.3.8. Kadının Kocasına "Sarf et" Lafızının Mahiyeti

Âkifzâde, Kitâbü's-sarf başlığı altında kadının kocasına mal vererek "sarf et" demesinin hukukî mahiyetini ele almakta; bu bağlamda Osmanlı şeyhülislâmlarının fetvaları ile klasik kaynaklarda yer alan görüşleri karşılaştırarak değerlendirmektedir. Müellif, meseleyi farklı rivayetler arasındaki delil değerini tartışarak tercih ettiği görüşü temellendirmektedir. Bu çerçevede başlıca *Kâʿidiyye*, *Kunye* ve *Ankaravî*'den nakiller yapmaktadır.

Öncelikle Ankaravî'nin *Kunye*'den naklettiği iki rivayeti zikretmektedir. İlk rivayete göre kadın, nafaka ve benzeri ihtiyaçlar için kocasına verdiği parayı geri talep edemez. İkinci rivayette ise kadın hayatta iken kocasına harcaması için verdiği paranın, ölümünden sonra mirasçılar tarafından istenmesi hâlinde kocanın bunun hibe olduğu yönündeki beyanı esas alınmaktadır. Bu nakiller, "sarf et" ibaresinin hibe olarak anlaşılabileceğine işaret etmektedir.[1565] Ancak Âkifzâde, *Kâʿidiyye*'de aynı meselenin Farsça ibareyle açıkça karz olarak tasrih edildiğini belirterek bu nakli "nakl-i hâs" kabul etmektedir. Ona göre özel ve sarih olan bu nakil, genel nitelikteki *Kunye* rivayetlerine göre tercih edilmelidir. Nitekim Atâullah Efendi'nin de *Kunye* rivayetini esas almayıp *Kâʿidiyye*'ye dayanarak fetva verdiğini ifade etmektedir.[1566] Bu doğrultuda Atâullah Efendi'den alınan ilk fetvada,[1567] kadının kocasına "evin masraflarına sarf et" diyerek verdiği paranın hibe sayılmayacağı yönünde cevaplanmış ve *Hülâsa*'dan nakil gösterilmiştir. [1568] İkinci fetvada[1569] ise satılması için teslim ettiği eşyanın bedelinin, hibe değil karz hükmünde olduğu açıkça belirtilerek, *Kâʿidiyye*'de yer alan "اعارة المثل اقراض" kaidesi de bu hükmü temellendiren bir ilke olarak nakilde zikredilmektedir. [1570]

Âkifzâde, meselenin davaya intikal etmesi halinde tarafların iddialarını da ayrıca değerlendirmektedir. *Ankravî*'nin verdiği *Kunye* naklinde göre, verese karz iddiasında bulunurken koca hibe veya teberru iddia ettiğinde kavil zevcin olmaktadır. Âkifzâde söz konusu fetvanın kadının kocasına "sarf et" ibaresi ile verilen malın hibe olduğuna dayandırıldığı kanaatinde olduğunu ancak bu meseleye dair hükmün *Kâʿidiyye* nakli ve şeyhülislâm fetvası gereğince karz olması gerektiğini ifade eder.[1571] Müellif, bu tercihinin gerekçesini temlik türleri arasındaki hiyerarşi üzerinden açıklar. Buna göre hibe, hem sureten hem manen temlikin intikalini iken, karz yalnızca sureten gerçekleşir. Kadının "sarf et" tabiri ise temlikin zevali anlamına gelmekle birlikte bunun, daha az olan karza hamledilmesi zâhirdir. Bu durumda Âkifzâde, davada kavlin zâhire delalet eden karz tarafına ait olması gerektiği, beyyinenin

[1565] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114a.
[1566] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[1567] Fetvanın aslı için bkz. Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah)* (Hasan Hüsnü Paşa, 427), 286b.
[1568] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[1569] Fetvanın aslı için bkz. Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah)* (Hasan Hüsnü Paşa, 427), 286b.
[1570] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 114b.
[1571] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176a.

ise zâhire aykırı iddia eden hibe tarafına ait olmaktadır. Müellif, yapmış olduğu bu yorumun "hibe beyyinesinin karz beyyinesine evladır" kaidesine de uygun olduğunu belirterek hem şeyhülislâm fetvası ile *Kâʿidiyye* nakli hem de kendi yorumu neticesinde bu meselede Ankaravî'nin *Kunye* nakliyle verdiği bu meselenin müftâ bihe aykırı olduğu kanaatini paylaşır.[1572]

Âkifzâde, meseleyi Kitâbü'l-hibe'de yeniden ele alarak hükmü daha genel bir kaide hâlinde ifade etmektedir. Buna göre ister eşler arasında ister yabancı kişiler arasında olsun, "sarf et" denilerek verilen dirhemler hibe değil karz hükmündedir.[1573] Buna karşılık "al giy" denilerek verilen elbise veya tüketilmek üzere verilen yiyecekler hibe kapsamında değerlendirilmektedir [1574]

Nüshalardaki hâmişlerde Yahyâ Efendi'ye ait bazı fetvalarda da "sarf et" ibaresinin karz olarak değerlendirildiğine işaret edilmesi, Âkifzâde'nin tercih ettiği görüşün diğer şeyhülislâmlar tarafından da fetva olarak verildiğini göstermektedir.[1575] Ayrıca müellifin uzun tahririnde ayrıntılı biçimde açıkladığı bu meseleyi, hibe bahsinde "Masârifine sarf eyle tabiri hibe değildir; zevce zevcine olsun, gayrılar beyninde olsun fark yoktur." ifadesiyle kaide biçimde özetlemesi de dikkat çekmektedir.[1576]

Sonuç olarak Âkifzâde, *Kâʿidiyye*'de bu meseleye dair yer alan sarih hükmü "nakl-i hâs" kabul ederek, Kunye'deki genel nitelikli rivayetten daha güçlü görmektedir. Bu doğrultuda, Atâullah Efendi'nin de *Kâʿidiyye*'deki bu nakl-i hâsı esas alarak fetva verdiğine dikkat çekmekte ve böylece tercih ettiği görüşün şeyhülislâm fetvasıyla da desteklendiğini göstermektedir. Tahririni ise Ankaravî'nin *Kunye*'den aktardığı naklin müftâ bih görüşü yansıtmadığı sonucuyla tamamlamakta; böylece "sarf et" tabirinin karz olarak anlaşılması gerektiği yönündeki tercihini açıkça ortaya koymaktadır.

2.4. Hata İsnadı ve İtirazları

Âkifzâde'nin eserinde dikkat çeken bir diğer husus, nakledilen görüşlere yönelik eleştirel yaklaşımıdır. Müellif, meseleleri tahlil ederek zaman zaman fetva sahiplerine çeşitli açılardan tenkitler yöneltmektedir. Bu bağlamda kimi zaman açıkça hata isnadında bulunmakta; kimi zaman ise zayıf delile dayanma, muhtelif kaynakları yeterince tetkik etmeme, "ʿalelamyâ" fetva verme, ıtlâk–takyid ilişkisini gözetmeme gibi metodolojik eksiklikleri vurgulamaktadır. Bununla birlikte Âkifzâde, eleştirilerini

[1572] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 176b.
[1573] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 220a.
[1574] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 221b.
[1575] Yahya Efendi'den verilen fetvanın ilki "Hind, zevci Zeyd'e, 'Filan dükkânda müsteʾcir olan Amr'da icâreden şu kadar akçe vardır; al da mesârif-i beyte sarf eyle.' deyip Zeyd dahi alıp sarf eylese, baʿd-i zaman Zeyd Hind'i tatlîk ettikte meblağ-ı merkûmu Hind Zeyd'den talep edip almaya kâdir olur mu? el-Cevap: Olur." ve ikincisi, "Hind, bazı esbâbını zevci Zeyd'e verip, 'Var, beyʿ eyle; semenini mühimmât-ı beyte sarf eyle.' demekle Zeyd dahi ol esbâbını beyʿ edip semenini mühimmât-ı beyte sarf eylese, hâlen Hind ol semeni talep edip Zeyd'den almaya kâdir olur mu? el-Cevap: Olur." ifadeleriyle eserde bulunmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 13a hamiş.
[1576] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 220b.

sadece teşhis düzeyinde bırakmayıp, çoğu durumda söz konusu hataların nasıl giderilebileceğine dair açıklamalarda bulunmakta ve sahih kabul ettiği kavli temellendirmeye çalışmaktadır.

Müellifin tenkit üslubunun dikkat çekici yönlerinden biri, yer yer oldukça sert bir dil kullanmasıdır. Eserde yer alan şu ifadeler bu yaklaşımın tipik örnekleri arasında sayılabilir: "Esʿadzâde[1577] merhûm Behce ve Ali Efendi fetvaları beyninde nevʿan muhalefet ve muğâyeret mülâhaza edip hamişlerine işaret eylemiş. Güya Ali Efendi…"[1578],, "Kayd-ı Cedîd … deyu fetvasının … hata olduğuna şüphe yoktur"[1579], "Ebüssuûd merhûmun … fetvasından bir maʿnâ-yı muʿtedd bih mefhûm değildir, ıztırâb olunmaya"[1580], "Şânîzâde tahtîesi hatadır" [1581], "Behce sahibi bu nakle mebnî olan fetvası hakkında hata etmiştir" [1582], "Şeyhülislâm Mekkî Efendi … demiş, bu ise hatadır" [1583], "Ahizâde bilmem ki kendi istinbâten mi söyler yoksa bazı muteberattan nakl-i sarîh muktezasınca mı söyler? Zira azv ve tasrih nakletmeyip hemen bast-ı kelâm eylemiş"[1584] gibi ifadeleri örnek verilebilir.

2.4.1. Muhâlea Akdinin Mahiyeti

Âkifzâde, muhâlea akdinin uygulanışı ve hukukî mahiyetine dair yaptığı açıklamalarda, genel çerçeveyi ortaya koyduktan sonra ilgili ibareleri farklı kaynaklar üzerinden mukayeseli biçimde değerlendirerek tahlil etmektedir. Bu bağlamda özellikle *Kayd-ı Cedîd*'den (*Netîcetü'l-fetâvâ*) aktardığı bir ibarede hata bulunduğunu tespit etmekte ve söz konusu hatanın kaynağını ortaya koymaya çalışmaktadır. Müellif, *Mültekâ*, *Hizâne*, *Bezzâziyye* ve *İmâdiyye* gibi temel eserlerden yaptığı nakillerle meseleyi derinleştirerek, muhâleanın taraflara göre değişen hukukî niteliğini açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede müellif, muhâlea akdini muâvaza ve yemin etrafında açıklamaktadır. Buna göre muhâlea akdine kadının başlaması durumunda kocanın kabulünden önce kadın icabından rücûʿ edebilir. Muhâlea kadın nezdinde muâvaza anlamına geldiği için taraflardan herhangi birisinin kabulden önce meclisten kıyamıyla icab batıl olur. Çünkü muâvaza akitlerinde akdin kabul ile tamamlamasından önce taraflardan birinin meclisi terk etmesi akdi batıl kılmaktadır. Yine taraflardan birinin teferrüdü de sahih değildir, bu sebeple gâib olan kimsenin karısının muhâleaya dair icap haberi ulaştığı mecliste kabul etmesi sahih olmaz. Ancak muhâleaya koca başlaması durumunda, bu onun nezdinden ise yemindir. Bu nedenle kocanın muhâleaya başlaması durumunda, kadının kabulden önce kıyamıyla batıl olurken

[1577] Âkifzâde, Mecelletü'l-mehâkim'de Şeyhülislâm Atâullah Efendi'yi (ö. 1811) dedesi Ebûishak İsmâil Esad Efendi'ye (ö. 1166/1753) nispetle "Esadzâde Efendizâdesi Şeyhülislâm Atâullah Efendi" şeklinde tanıtmakta ve eser genelinde kendisinden çoğunlukla Esadzâde Atâullah Efendi olarak bahsetmektedir. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 49a, 197b.
[1578] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 41a.
[1579] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38a.
[1580] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 116b.
[1581] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.
[1582] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 171a.
[1583] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 289a.
[1584] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 189b.

kocanın kıyamıyla batıl olmaz. Kocanın kıyamından sonra kadın kabul ederse muhâlea sahih olur. Kadın kocanın icap haberini aldığı mecliste kabul ederse yine sahih olur. Kocanın muhâleaya başlaması halinde icaptan sonra rücûʿa kadir değildir. Kocanın rücûʿa kadir olmaması ve kıyamıyla batıl olmaması kadının mecliste olmasıyla kayıtlandırılmıştır. Kadın kıyam etmedikçe taraflardan birinin teferrüdü de sahihtir. Bu hükümler koca tarafından muhâleanın yemin olduğuna binaen verilip kocanın muhâleaya başlaması durumundadır. Kadının başlaması durumunda ise muâvaza hükümleri geçerlidir.[1585]

Âkifzâde "hülâsa-i makâm" diyerek hükmün neye bina edilerek verildiği açıklamaktadır. Buna göre meclis takayyüdü zevcenin muhâleaya başlaması durumunda her iki taraf için bağlayıcıdır, dolayısıyla taraflardan herhangi birinin meclisten kıyamı icabı bâtıl kılar. Kocanın başlaması halinde ise sadece kadın hakkında söz konusudur. Bu durumda kadının kıyamıyla icab hükümsüz olurken kocanın kıyamıyla batıl olmaz. Âkifzâde bu farklılığın, ilk durumda akdin muâvaza hükümlerine tâbi olmasından; ikinci durumda ise yalnızca kadının meclisle kayıtlı tutulmasının, kocanın "kadının mecliste kabulüne" yeminini taʿlik etmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Böylece kadın mecliste olduğu sürece kocanın kıyamı veya rücûʿu butlan olup hüküm doğurmaz; kadının kabulü ile hulʿ akdi tamamlanır. Kadının meclisten ayrılması durumunda ise kocanın icabı batıl olur. Âkifzâde detay veren bu açıklamaları "makâm-ı mahal iştibâh olduğu için tafsil olundu mazur buyrula" diyerek hem meselenin karmaşıklığına hem de tahririnin uzunluğuna dikkat çekmektedir.[1586]

Âkifzâde bu takrirden sonra "akd-i muhâlea zevce canibinden muâvaza, zevç canibinden yemindir" sözünün anlamını detaylandırarak devam etmektedir. Ona göre bu ifade kadının akde başlaması durumunda muâvaza, kocanın başlaması halinde ise yemin anlamına geldiğini söyler. Bu sebeple muhâleanın kadın bakımından "fi maʿnen muʿâvaza" niteliği taşıdığını özellikle vurgulamaktadır. İbarenin taraflardan hangisi başlarsa başlasın her durumda kadın tarafından muâvaza, koca tarafından yemin anlamına gelmediğini, meselenin ıtlâk üzere bulunmadığını vurgular. Açıklamalarına göre eğer ibare ıtlâk üzere her durum hakkında olsaydı kadının icabından sonra kocanın kıyamı akdi batıl kılmayacak ayrıca başka bir mecliste münferiden kocanın kabulü sahih olup akit tamamlanabilecekti. Halbuki muâvaza akitlerinde her iki tarafa da muâvaza hükmü uygulanır, bu durumda kadının akde başlaması halinde muâvaza hükmü gereğince ittihâd-ı meclisin gerekmesi ve teferrüdün sahih olmaması her iki taraf için de geçerli bir durum olur. Âkifzâde hulʿ akdinde kadının akde başlaması durumunda muâvaza hükümleri geçerli olduğunu belirtir. Kocanın başlaması durumunda ise yemin hükümleri her iki taraf için de geçerli olarak kocanın veya kadının kıyamı akdi batıl kılmayacağı ve mecliste tamamlama şartı düşünülebilecek iken, kadın için akdin "maʿnen muʿâvaza" olmasından kaynaklı yemin hükümleri tamamen uygulanmaz. Kadın nezdinde mânen muâvaza oluşu

[1585] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37a.
[1586] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37a-37b.

nedeniyle meclis kaydı ve kıyamı ile batıl olması akde tesir etmektedir. Bu meselede koca tarafından yapılan yemin hitabı, kadın tarafından cevabın "fi'l-meclise" taʿlik edilmesinden ibarettir. Âkifzâde bu konunun pek çok insanı şüpheye düşüren mahal olduğunu söylemektedir.[1587] Devamında hangi tarafın muhâleaya başladığı fark etmeksizin her durumda kabulden önce kadının kıyamının icabı batıl kılacağı hususunda tereddüt olmadığını belirtir. Âkifzâde, bu hükme rağmen *Kayd-ı Cedid* şeklinde ifade edilen *Netîcetü'l-fetâvâ* ilgili bahiste "kabulden önce kadının kıyamı mübtal değildir" şeklinde verilen ve devamındaki fetvaların açıkça hatalı olduğunu söyler. Ona göre hatanın kaynağını *Mültekâ*'nın ıtlâk ibaresi ve *Dürer* gibi bazı kitapların ibarelerdir. *Dürer* ve *Hizâne'*de "ولو قبلت بعد المجلس صح" ibaresinde ıtlâk üzere bırakılan "meclisten sonra" lafzı "kocanın meclisinden sonra" yahut "kocanın meclisten kıyamından sonra" anlamına gelebilir. Ancak Âkifzâde *Mülteka*'da geçen "ولا يبطل بالقيام" ibaresiyle kıyamın kocaya atfedilerek "kocanın kıyamıyla batıl olmaz" şeklinde anlaşılması gerektiğini; zira diğer muteber eserlerin tasrihleri de buna delil olduğu ifade eder. Bu sebeple Âkifzâde söz konusu ibarelerin ıtlâk ve tesâhül sebebiyle hatalı anlaşıldığı veya meselenin "mebhûsetün anh" oluşu nedeniyle ortaya çıkan tereddütlü ifadeler olduğunu dile getirir ardında bu kanaatini destekleyen *Bezzâziyye* ve *İmâdiyye* nakilleri vererek görüşünü kuvvetlendirir.[1588] Bu nakiller çerçevesinde *Netîcetü'l-fetâvâ*'da yer alan hükmün hangi noktada hatalı anlaşıldığını ortaya koymaktadır.

İmâdiyye'den aldığı nakilde[1589] kocanın muhâleaya başlayıp kadının kabulünden önce rücûʿ etmesi veya mecliste kıyam etmesi halinde, kadının mecliste kabul etmesi sahih olduğu, çünkü akdin koca nezdinden yemin hükmünde bulunmasından kıyamıyla akdi batıl kılmayıp meclisin ardında da devam edeceği belirtilir. Âkifzâde nakilde geçen "verâi'l-meclis" ibaresindeki meclisin kadına değil kocaya ait olduğunu belirtmektedir. Esasında *Dürer* ve diğer kitaplardaki ibarelerin de muradının bunun gibi olduğunu, *Netîcetü'l-fetâvâ*'da geçen hatanın ise ibarelerdeki tesâhülden kaynaklandığını vurgular. Takririn en sonunda nakiller geleceğini ve sarih olanın alınması gerektiğini ifade eder.[1590]

Âkifzâde, mesele ile ilgili kanaatini desteklemek üzere *Bezzâziyye*[1591] ve *İmâdiyye*'den[1592] art arda nakiller aktarmaktadır. Ona göre bu nakillerde, hulʿ akdinde meclis şartının hangi taraf bakımından geçerli olduğu açık biçimde tasrih edilmekte; özellikle kadının kabulünün kendi meclisiyle kayıtlı bulunduğu açıkça ortaya konulmaktadır. Müellif, bu sebeple söz konusu nakillerin meseleyi açıklığa

[1587] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37b.
[1588] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 37b-38a.
[1589] Âkifzâde'nin İmâdiyye'den naklettiği metinde şu ifadeler yer almaktadır: " لو خلع امرأته أو باع طلاقها فيها ثم رجع أو قام عن المجلس قبل قبولها ثم قبلت هي في المجلس أو كانت غائبة فبلغها فقبلت في مجلس علمها صح لأنه يمين فلا يبطل في القيام عن المجلس ويبقى على وراء المجلس فتنفرد به فلا يصح الرجوع فبقي معلقًا بالشرط القبول فإذا قبلت صح." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38a.
[1590] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38a.
[1591] Âkifzâde'nin İmâdiyyeden aktardığı ilk nakil " فان قيل لما كان يمينا لزم ان لا يبطل بقيامها وكذا ينبغي ان يصح قبولها في مجلس اخر قلنا هذا جواب الخطاب وهو انما يطلب في المجلس ولانه من جانبه تعليق تمليك فاقتضى جوابا في المجلس كانه قال ان قبلت غائبة فبلغها الخبر جاز بالقبول في مجلسها ولو قال اذا جاء غد فقد خلعتها على الف او اذا قدم فلان يصح واليها القبل بعده مجئ الغد والقدوم في المجلس" ve ikincisi " ولو ifadeleriyle yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38a.
[1592] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38b.

kavuşturduğunu ve önceki eserlerdeki mücmel ibarelerin nasıl anlaşılması gerektiğini gösterdiğini ifade etmektedir. Özellikle *Bezzâziyye*'de yer alan bazı ifadelerde "meclis" lafzının hangi tarafa ait olduğuna dikkat çeken Âkifzâde, bu ibarelerin doğru okunmasının meselenin çözümünde belirleyici olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde İmâdiyye'den yaptığı nakillerin de bu yorumu teyit ettiğini ifade ederek, *Kayd-ı Cedîd*'deki hatanın nakil alınan eserlerdeki ibarelerden ortaya çıktığını ileri sürmektedir. [1593]

Âkifzâde'nin bu bahiste hata olarak eleştirdiği *Kayd-ı Cedîd* (*Netîcetü'l-fetâvâ*) fetvasını ise eserine almamaktadır.[1594] Nitekim Âkifzâde'nin hata isnadında bulunduğu bu ibarenin, Gedizli Mehmed Efendi tarafından da *Mültekâ*'dan "ولا يبطل بالقيام عن المجلس قبل قبولها" şeklinde nakil yazıldığı görülmektedir.[1595] Âkifzâde'nin eleştirdiği bu ifadeden "kadının kıyamı" değil "kocanın kıyamıyla" batıl olmayacağının anlaşılması gerektiğini *İmâdiyye* ve *Bezzâziyye* nakillerini delil göstererek hataya işaret eder.

Bu örnekte Âkifzâde, hata isnadını yalnızca fetva metni üzerinden değil, fetvanın dayandığı klasik kaynakları da birlikte değerlendirerek temellendirmektedir. İddiasını Bezzâziyye ve İmâdiyye'den yaptığı nakillerle desteklemekte; *Mültekâ*, Dürer ve Hizâne'deki ibareleri birlikte okuyarak hatanın kaynağını açıklamaya çalışmaktadır. Böylece meseleyi, ibare tahlili ve klasik kaynaklar arasındaki karşılaştırma üzerinden tahkik ederek kendi kanaatini gerekçelendirmektedir.

2.4.2. Talakta "Şart Olsun" Lafzı

Âkifzâde'nin hata isnadı ve itirazlarına dair yaklaşımını somut biçimde ortaya koyan örneklerden biri, talâk lafızları bağlamında "şart olsun" tabirinin hükmüne dair yaptığı değerlendirmedir. Meseleye dair *Revâyih*'den *Behcetü'l-fetâvâ* ve Ali Efendi fetvalarına ait telhisleri naklettikten sonra *Revâyih* müellifi Atâullah Efendi'nin hâmişte yer alan bazı itirazlarını zikrederek bu ibareleri değerlendirmektedir. Özellikle Atâullah Efendi'nin, *Behce* ve Ali Efendi fetvaları arasında münâfat bulunduğuna dair yorumunu sorgulaması, Âkifzâde'nin tenkit üslubunu ve tahkik yöntemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

[1593] Âkifzâde'nin ifadeleri şu şekildedir: "[trc.] Güneşin göğün ortasında parlaması kadar açıktır ki Kayd-ı Cedîd'de yer alan bu fetva hatalıdır. Bu hata, bazı kitaplarda geçen ifadelerdeki müsamahadan veya naklin kendisinde bulunan kapalılıktan kaynaklanmış olmalıdır; yoksa herhangi bir kavle dayanan bir hüküm değildir. Nitekim Bezzâziyye ve İmâdiyye'de görüldüğü üzere, söz konusu işkâl ve buna verilen cevaplar aynı yönde ve ittifak hâlinde nakledilmiştir. Allah'a hamdolsun ki bizi bu işkâlin doğuracağı yanılgılardan korumuş, meseleyi tahkik ederek doğruyu ortaya koymayı bize kolaylaştırmıştır. O hâlde O'ndan, dünyada ve âhirette korktuğumuz her şeyden bizi muhafaza etmesini dileriz. Şüphesiz O, dünya ve âhiretin Rahmân'ı, Kerîm'i ve Rahîm'idir." Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 38b.

[1594] Âkifzâde'nin eserinde yer vermedi fetva, aslî mecmuasında "Zeyd zevcesi Hind'e 'Seni mehrin üzerine hulʿ ettim' deyip lâkin Hind ol meclisde hulʿu kabul etmeden kalkıp âhar meclisde kabul eylese mücerred âhar meclisde kabul etmekle hulʿ-i mezbûr batıl olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Bu surette Hind 'Âhar meclisde kabul etmekle hulʿ sahih olmaz' deyip mehir namına Zeyd'den nesne almağa kâdire olur mu? el-Cevâb: Olmaz." şeklinde bulunmaktadır. Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 82.

[1595] Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 82.

Bu çerçevede Âkifzâde, Osmanlı diyarında "şart olsun" tabirinin örfe göre "boş olsun" manasında kullanıldığını ve bu sebeple ricʿî talâkta sarih lafız hükmünde kabul edildiğini, dolayısıyla niyete ihtiyaç bulunmadığını açıkça ifade eder. Kanaatini desteklemek üzere *Behce*'den "şart olsun demek avradım boş olsun demek manasına müteârif olan belde ahalisinden Zeyd Amr'a menzilime girersen şart olsun dedikten sonra girse boş olur, bu surette talaka niyet lazım değildir" fetva telhisini naklederek, söz konusu ibarenin örf sebebiyle sarih kabul edildiğini ve bu durumda talâka niyetin aranmayacağını ortaya koyar.[1596] Âkifzâde, Ali Efendi'ye ait iki fetvayı da değerlendirerek bunların da aynı sonuca ulaşıldığını belirtir. *Revâyih*'de telhisi verilen Ali Efendi fetvalarından ilki "filan fiili işlersem şart olsun deyip işlese kastı şart-ı talâk olacak zevcesi boş olur" ifadesi ve diğerinde ise "kaynatamın menziline girersem şart olsun deyip girse murâdı avradım boş olsun demek olmağla boş olsa müracaata kadir olur" fetvasıdır. Müellif bu fetvaları değerlendirirken, bu fetvalarda özellikle "müracaata kadir olur" kaydının, hükmün ricʿî talâk olarak kabul edildiğini açıkça gösterdiğini vurgular.[1597]

Âkifzâde, bu fetvalar üzerine Atâullah Efendi'nin yaptığı değerlendirmeleri ele alarak tartışmayı derinleştirmektedir. Bu bağlamda Atâullah Efendi *Behce* ve Ali Efendi fetvaları arasında bir tür muhalefet bulunduğu kanaatindedir. Ona göre Ali Efendi'nin fetvalarında yer alan "muradı avradım boş olsun" kaydı, talâkın niyete bağlı olduğunu göstermekte; bu durum ise *Behce* fetvasında bu meselede açıkça ifade edilen "talâka niyet gerekmez" tasrihiyle bağdaşmamaktadır.[1598]

Ancak Âkifzâde, Atâullah Efendi'nin bu yorumunu isabetli bulmaz ve söz konusu değerlendirmeyi eleştiriye tabi tutarak Ali Efendi ve *Behce* fetvaları arasında herhangi bir ihtilaf bulunmadığını ifade eder. Müellife göre Ali Efendi'nin fetvasındaki "muradım şart olsun" kaydı, niyet şartını ifade etmekten ziyade, lafzın örfî kullanımına işaret etmektedir. Buna göre bu kayıt, örfen talâkta kullanıldığını ve niyetin şart kılınmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu ifade, lafzın kinaye olduğuna ve niyete muhtaç bulunduğuna delalet etmez; bilakis, "şart olsun" tabirinin örfen "boş olsun" manasında anlaşıldığına vurgu yapar. Zira müellif, niyetin şart kılındığının kabul edilmesi durumunda, bu lafzın kinaye olacağını dolayısıyla talâkın bâin olması gerektiğini; halbuki Ali Efendi'nin fetvada açıkça ricʿî talâka hükmettiğini hatırlatarak bu yorumu reddeder. Bu durumda, söz konusu ibarenin kinaye değil, örf yoluyla sarih hale gelmiş bir lafız olarak değerlendirildiğini ve fetva metninde bunu göstermek üzere konulduğunu belirtir. Dolayısıyla burada niyetin aranmayışı, "müzâkere-i talâk" kabilinden bir niyet ikamesine değil, doğrudan örfün belirleyiciliğine dayanmaktadır.[1599]

[1596] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b-41a.
[1597] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b-41a.
[1598] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b-41a.
[1599] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b-41a.

Âkifzâde, bu tahkik neticesinde *Behce* ile Ali Efendi fetvaları arasında herhangi bir münâfat bulunmadığını; her iki fetvanın da "şart olsun" tabirini örfen sarih hâle gelmiş ve ricʿî talâk doğuran bir ifade olarak kabul ettiğini belirtir.[1600] Böylece meselede belirleyici unsurun lafzın lügavî yapısından ziyade örfî kullanım olduğu sonucuna ulaşır ve söz konusu ibarenin niyete muhtaç olmadığı hükmünü teyit eder. Âkifzâde, nakillerden sonra "muradı şart-ı talak olsa" ibaresinin örf makamında olduğunu tekrar vurgulamaktadır.[1601]

2.4.3. Şâyiʿ Hissenin Beyʿi ve Şüfaʿ Hakkı

Âkifzâde'nin nakiller üzerinden yürüttüğü değerlendirmelerde, yer yer tenkitler bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede ele alınabilecek örneklerden biri de şâyiʿ hissede beyʿ ve şüfʿa meselesidir. Müellif, bu konuyu beyʿ bahislerinde almakla birlikte vakıf ve mîrî arazi üzerindeki tasarruflara da temas ederek meseleyi detaylı bir şekilde tasnif etmekte; ardından bu tasnifle bağdaşmayan bazı uygulamaları ve fetvaları eleştiriye tabi tutmaktadır. Nitekim şâyiʿ hissenin satımı ve şüfʿa hakkına dair ortaya koyduğu genel çerçevenin ardından, mahkeme uygulamalarını tenkit etmekte ve Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarını da bu bağlamda değerlendirmektedir. Bu yönüyle söz konusu mesele, müellifin hem kavramsal tasnif hem de amelî tenkit yöntemini birlikte yansıtan örneklerden biridir.

Müellif, meseleyi öncelikle genel bir çerçevede ele alarak, taksimi kabil olup olmamasına bakılmaksızın, menkul ve gayrimenkulde şâyiʿ hissenin satımının esasen caiz olduğunu belirterek tahririne başlamaktadır.[1602] Ancak akârda buna ilaveten şüfʿa hakkı söz konusu iken, menkullerde şüfʿa cereyan etmeyeceğini belirtir. Bu temel ayrım üzerine bina edilen açıklamalarda, özellikle vakıf ve mîrî araziler üzerindeki tasarrufların hükmü detaylandırılmaktadır. Bu çerçevede milk arazi üzerindeki bina ve ağaçların durumu açıklanmaktadır. Âkifzâde'ye göre, arsa dahil edilmeksizin yalnız bina veya ağaçtaki şâyiʿ hissenin satımı, şerîk izni olmaksızın sahih değildir. Bu durumda söz konusu unsurlar akâr hükmünde değerlendirildiğinden şüfʿa hakkı da bulunmaktadır. Buna karşılık vakıf veya mîrî arazi üzerindeki bina ve ağaçlar, kural olarak menkul kabilinden sayıldığı için bunlarda şüfʿa cereyan etmez. Ancak müellif burada mukataalı ve mukataasız araziyi birbirinden ayırmaktadır.

Mukataalı mîrî ve vakıf arazisine "arz-ı muhtekere" denildiğini ifade eden Âkifzâde, bu durumda bina ve eşcâr üzerinde daha güçlü bir tasarruf hakkı (karâr bi-hakkın) söz konusu olmakta ve bu yönüyle milk araziye yaklaşmaktadır.[1603] Şayet vakıf veya mîrî arazi mukataalı ise, yani arz-ı muhtekere niteliği taşıyorsa, bu durumda bina ve eşcâr üzerinde "karâr bi-hakkın" bulunduğunu belirtir. Böylece bu mallar, satış bakımından milk arazi üzerindeki bina ve ağaçlara yaklaşmakta; dolayısıyla

[1600] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 40b-41a.
[1601] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 42b.
[1602] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 103b.
[1603] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 103b.

şâyiʿ hisselerinin gerek ecnebiye gerek diğer şerîke, şerîk izni olmaksızın satılması sahih kabul edilmemektedir. Bununla birlikte Âkifzâde, mukataalı vakıf ve mîrî arazideki bina ve eşcârın her ne kadar bu yönden milk hükmüne yaklaştığını söylese de, şüfʿa bakımından aynı sonucu kabul etmez; bunları yine menkul sayarak şüfʿa hakkının doğmayacağını belirtir. Böylece satışın sıhhati ile şüfʿa hakkını birbirinden ayırmakta ve aynı mal hakkında iki farklı hukukî sonuca ulaşmaktadır.

Mukataalı olmayan vakıf ve mîrî arazilerde ise durum değişmektedir. Bu halde arazi arz-ı muhtekere sayılmadığından, üzerindeki bina ve ağaçlar "vâcibü'l-kalʿ" kabul edilmekte, dolayısıyla bunlar üzerinde daha zayıf bir tasarruf hakkı bulunduğu anlaşılmaktadır. Âkifzâde bu durumda kural olarak, şâyiʿ hissenin şerîk izni aranmaksızın ecnebiye satışını caiz görmektedir. Şüfʿa açısından ise arazi mukataalı olsun veya olmasın, vakıf ve mîrî arazi üzerindeki ebniye ve eşcâr menkul hükmünde kabul edildiğinden şüfʿa cereyan etmez. Müellif, bununla birlikte şerîk iznine ilişkin bir istisnaya işaret ederek "halt ve ihtilât" durumlarında satışın yine şerîk izni olmadan sahih olmayacağına işaret edilmektedir. Âkifzâde, bu hükmü yalnız mukataasız vakıf ve mîrî araziyle sınırlı tutmaz; arz-ı milk veya arz-ı muhtekerede, ağaç kesilmeye, ekin biçilip ayrılmaya elverişli hale geldiğinde yahut bina vâcibü'l-kalʿ nitelikte olduğunda, arsa hariç şâyiʿ hissenin satışında şerîk izninin aranmayacağını belirtir. Bu durum, hükmün belirlenmesinde esas ölçünün malın fiilen veya hukuken ayrılabilir hale gelmesi olduğunu göstermektedir.

Âkifzâde'nin bu yaklaşımı, gedik meselesi hakkındaki yorumlarının mahiyetini de açıklamaktadır. Zira hakk-ı karâr sağlayan bu tür tasarruflarda, açık hükümlere rağmen şerîk izni aranmasını isabetli bulmaz ve bunu uygulamadaki isabetsiz bir yaklaşım olarak değerlendirir.[1604] Özellikle müşterek ağacın fiilen kesilmesinden sonra, şâyiʿ hissenin satışının mutlak olarak caiz olduğu tasrih edilmişken, gedik denilen âlet-i lâzımenin şâyiʿ hissesinin satışında bazı hâkimlerin şerîkin rızasını şart koşmalarını isabetli bulmaz. Bu noktada, mevcut tasrihlere rağmen tereddütle hareket edilmesini mahkeme uygulamasının olumsuzluklara bağlayarak "mehâkimde bulunan ketbe birâderlerimizin ve bizim gibi kalîlü'l-ʿilm ve'l-hıfz hükkâm karındaşlarımızın killeti bidâʿlarımızdandır" ifadeleriyle tenkitte bulunmakta; ardından Allah'tan bağışlanma dilemektedir.[1605] Burada müellifin hükmü nakletme ve açıklamanın yanı sıra bunun uygulamadaki yansımalarını da değerlendirdiği görülmektedir.

Benzer şekilde nehir kenarında bulunan dolaplar ve sefîne hakkında verilen bazı fetvalar da Âkifzâde'nin eleştirisine konu olmaktadır. Nehir kenarındaki dolapta şüfʿa cereyan etmediğini belirttikten sonra, Ebüssuûd Efendi'nin diğer şeriklerin izni olmaksızın şâyiʿ hissenin satışının sahih olmayacağına dair fetvasını zikretmektedir. Âkifzâde, bu fetvanın mukataa nehir ve gayr-i mukataalı

[1604] Akgündüz, "Gedik", 13/541-542.
[1605] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 103b-104a.

ayrımı yapılmaksızın büyük nehirde herkesin intifâʿ hakkı bulunması sebebiyle vâcibü'l-kâlʿ olmadığına mebni olarak verilmiş olabileceğini ifade etmektedir. Devamında ise her yönden müşterek olan gemi (sefîne) meselesine gelindiğinde aynı açıklamayı yeterli bulmaz. Zira sefîne, her yönüyle müşterek ve menkul mallardan olduğu halde, menkullerde şâyiʿ hissenin satışının şerîk iznine bağlı olmaksızın caiz olduğu açık iken, bunun hilafına fetva verilmesini anlayamadığını ifade eder. Bu bağlamda Yahyâ Efendi'nin cevaz yönündeki fetvasını "pek zahir" bulması, karşı görüşü ise dayanağı belirsiz görmesi, müellifin hata isnadı ve itirazlarını yalnızca teorik düzeyde değil, fetva otoriteleri ve yargı pratiği bağlamında da dile getirdiğini göstermektedir.[1606]

Bu mesele, Âkifzâde'nin fıkhî tahlil yöntemini açıkça göstermektedir. Müellif, şâyiʿ hissenin satımı ile şüfʿa hakkını malın niteliği ve tasarruf biçimine göre ayırarak sistemli bir çerçeve kurmakta; satışın sıhhati ile şüfʿayı bağımsız şekilde değerlendirmektedir. Bu örnek, Âkifzâde'nin meseleyi hukukî tasnif çerçevesinde ele aldığını; muhtelif fetva ve uygulamaları da göz önüne alarak meseleyi tahkik ettiğini göstermektedir.

2.4.4. Mîrî Arazide Şâyiʿ Hisseli Malın Vakfı

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, Kitâbü'l-vakıfta mîrî arazi üzerindeki kabil-i kısmet şâyiʿ hissenin vakfına cevaz veren bazı fetvaların, Hanefî mezhep imamlarının görüşleri arasında telfike yol açtığını ileri sürerek eleştirmektedir. Meseleyi, müşâʿ ve menkul vakfına dair mezhep içi ihtilaflar, mîrî arazi üzerindeki binaların hukukî statüsü ve telfik meselesi çerçevesinde değerlendirmektedir.

Âkifzâde'nin, *Revâyih*'den yaptığı nakilde "Mukataalı araz-i mirîde milk-i değirmenin binasını bir cihete vakf ve teslim ve tescil ettirse sahih olur. Kabil-i kısmet olan menzilden hisse-i şâyi'asını vakf ve teslim ve tescil ettirse vakıf sahih ve lazım olur."[1607] ifadeleri yer almaktadır. Fetvanın kime ait olduğu bilgisi mecmuada bulunmazken *Revâyih*'den tespit ettiğimiz üzere telhisi verilen fetvanın aslı Ali Efendi'ye aittir.[1608] Âkifzâde tahririne başlamadan tescil tabirin ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Buna göre tescil, hakim hükmü anlamına gelmekte olup ihtilaflı meselelerde "hükm-i hakim kaydı" gerekmektedir. Yukarıda zikredilen meselelerde ihtilaf bulunduğu için hükm-i hakim yani tescil şart kılınmıştır.

Tahririnde Hanefi mezhep imamlarının görüşleri arasındaki ihtilafın genel çerçevesini sunmaktadır. Buna göre kabil-i kısmet olan mallarda şâyiʿ hissenin vakfı, mal menkul ise bi'l-ittifak caiz değildir; akar ise İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Yûsuf'a göre caiz, Muhammed'e göre caiz değildir. Kabil-i kısmet olmayan şâyiʿ hissenin vakfı hakkında ise mal akar ise bi'l-ittifak caizdir, ancak menkul

[1606] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 104a.
[1607] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 89b.
[1608] Atâullah, *er-Revâyihu'z-zekiyye fî fihrisi'l-fetave'z-zekiyye* (Türkçe Yazmalar, 03244), 138-139.

ise ihtilaf olup İmam Muhammed'e göre caiz olurken Şeyhân'a göre caiz değildir. Ayrıca mîrî ve vakıf arazisi üzerindeki binaların ise menkul hükmünde olduğunu; değirmen gibi malların kabil-i kısmet olmadığını ayrıca vermektedir.[1609] Birkaç varak sonra tekrar meseleye dönen Âkifzâde, Ankaravî'den yaptığı, müşâʿ vakfının İmam Ebû Yûsuf'a göre caiz olup İmam Muhammed kavline göre caiz olmadığı ve fetvanın İmam Muhammed kavline göre verildiği nakline, "amel ancak hakim hükmü ile cevaz üzerinedir"[1610] notu düşülerek Ali Efendi fetvalarındaki hükm-i hakim kaydına atıf yapmaktadır.

Âkifzâde "malûm ola ki" diyerek mîrî arazi üzerindeki kabil-i kısmet mallar özelinde müşâʿ ve menkul vakfına dair genel kaidelerle tahririni derinleştirir. Buna göre müşâʿ vakfı İmam Ebû Yûsuf'e göre caiz, İmam Muhammed'e göre ise caiz değildir. Menkulün vakfı ise İmam Muhammed' göre caiz, İmam Ebû Yûsuf'a göre caiz değildir. Bu bilgilerden yola çıkarak, mîrî arazı üzerindeki kabil-i kısmet binasının şayi hissesini vakfetmek caiz ve sahih değildir. Çünkü mîrî arazi üzerinde mal menkulden hükmünde olduğundan İmam Ebû Yûsuf'a göre caiz değildir; müşâʿ olması sebebiyle de İmam Muhammed'e göre caiz değildir. Bu durumda mîrî arazi üzerindeki böyle bir malın caiz sayılması için tek bir imamın görüşünün bütünüyle uygulanmasını mümkün kılmamaktadır. Bunun için müşâʿ olma yönünden İmam Ebû Yûsuf'un, menkul olma yönünden ise İmam Muhammed'in görüşünün esas alınması gerekir. Bu da telfik sonucunu doğurmaktadır.[1611] Ardından kabil-i kısmet olmayanlar mallara geçerek değirmenin vakfında telfike ihtiyaç bulunmaksızın cevaz hükmü verilebileceğini belirtir. Zira kabil-i kısmet olmayanların vakfı hususunda İmam Muhammed'e göre caiz ve müftâ bihtir. Bu durumda nehir kenarında bulunan ve menkul hükmünde sayılan değirmen, kabil-i kısmet olmaması sebebiyle İmam Muhammed'e göre her iki yönden de câiz kabul edildiğinden telfike başvurulmaksızın sıhhatine hükmedilebilir.[1612]

Neticede Âkifzâde mîrî arazi üzerindeki şâyiʿ hisseli malları vakfında kısmeti mümkün olma açısından ayırarak değerlendirmektedir. Kabil-i kısmet olan malların sıhhatine dair verilecek fetvanın tek mezhebe (imam görüşüne) göre tatbikinin mümkün olmadığını ve sıhhati için telfik gerektiğini belirttir. Ancak kabil-i kısmet olmayanlarda İmam Muhammed kavli baz alınarak bilâ telfik sıhhatle amel edilebileceğini ortaya koymaktadır.

Âkifzâde, mîrî arazi üzerindeki kabil-i kısmet malların vakfına cevaz verilmesini iki yönden eleştirmektedir. İlk olarak, bu sonucun mezhep imamlarının görüşleri arasında telfiki gerektirdiğini, "telfîk-i mezâhib câiz olmadığı mecmûʿun aleyhdir" sözüyle vurgulayarak reddeder. İkinci olarak ise, telfik içeren bu tür meselelerde hükm-i hâkim kaydıyla sıhhat hükmü verilmesini isabetli bulmaz. Bu çerçevede, hâkim hükmünün telfiki meşrulaştıracağı yönündeki yaklaşımları da eleştirerek, böyle bir

[1609] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 89b.
[1610] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 92a.
[1611] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 92a.
[1612] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 92b.

hükmün ancak müctehid bir hâkim tarafından verilebileceğini; kendi döneminde ise müctehid hâkimlerin bulunmadığını ifade etmektedir.

2.4.5. Şânîzâde'nin Hata İsnadı ve Âkifzâde'nin İtirazı

Âkifzâde'nin eserinde dikkat çeken tartışmalardan biri, Mehmed Sâdık b. Mustafa Şânîzâde Efendi'nin karz ve ikrâza vekâlet iddiası bağlamında *Behcetü'l-fetâvâ*'ya yönelttiği hata isnadıdır. Mehmed Efendi'nin, kataloglarda *Fetâvâ Ali Efendi alâ hücceti'l-vekîl li-kabzi'd-deyn* adıyla kayıtlı olan bu risalede, ihtilaflı iki fetvayı inceler ve Ali Efendi fetvasının isabetli, *Behce* fetvasının ise hatalı olduğunu ileri sürer. Bu risale daha sonra Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi (ö. 1811) tarafından şerh edilerek *Risâletü't-tenkîh ve't-tehzîh li-Risâleti Şânîzâde* adıyla yeniden ele alınmıştır.[1613] Âkifzâde ise Şânîzâde'nin *Behce* fetvasına yönelttiği bu hata isnadını eleştirirken, Şeyhülislâm Atâullah Efendi'nin de bu görüşe tâbi olduğunu belirtmektedir.[1614] Bununla birlikte Âkifzâde, ulaştığı netice itibarıyla meseleleri yeknesak biçimde değerlendirmemekte; bir fetvada *Behce* fetvasını isabetli, Şânîzâde'nin görüşünü hatalı bulurken, diğer bir fetvada ise *Behce*'ye mukabil Ali Efendi fetvasını ve Şânîzâde'nin tercihini tahkik edilmiş şekliyle isabetli görmektedir.

Âkifzâde'nin mecmuada farklı bölümlerde ele aldığı bu meselede Şânîzâde'nin ibarelerini veya *Behce* fetvasını doğrudan nakil olarak vermemesi hangi iddiayı niçin ortaya koyduğunu takip etmeyi güçleştirmektedir. Nitekim Şânîzâde, risalesinin başlangıcında Ali Efendi ile ihtilaf halinde olan *Behce* fetvasını nakiller üzerinde tenkit ederek hatalı olduğunu ortaya koyduktan sonra ayrıca üç meselede daha hata tespit ettiğini belirtmektedir. Âkifzâde'nin eserinde dağınık işlenen bu tartışmanın en kapsamlı tahrirleri, Şânîzâde'nin ayrıca ilave ettiği bu üç meseleden ilkini ilişkindir.[1615] *Behcetü'l-fetâvâ*'da ise bu fetvaya doğrudan nakil yazılmadığı, daha önceki fetvanın nakli olan *Bezzâziyye*'ye atıf verildiği görülmektedir.[1616]

Fetvada, Zeyd'in Amr'a verdiği karzı daha sonra Bekir'e nispet etmesine rağmen, alacağı Amr'ın terekesinden bizzat tahsil edip Bekir'e verebileceği; bu sebeple varislerin "kabz hakkı Bekir'e

---

[1613] Şânîzâde, *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, 732-04); Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 198a; Kaya, risale ile şerhinin iki farklı kişiye ait olduğunu; risalenin müellifinin Şânîzâde Mehmed Sâdık, şârihinin ise Şeyhülislâm Atâullah Efendi olduğunu risalenin içeriğinden ve Âkifzâde'nin ifadelerinden hareketle ortaya koymaktadır. Buna göre Kaya, Özen'in risaleyi Atâullah Efendi'ye nispet etmesinin hatalı olduğunu belirtmektedir. Kaya, "Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci", s. 73, dipnot 6.; Özen, risalenin katalog kayıtlarında zahriyedeki adının "Risâle-i Türkiyye-i Şânîzâde li-Fenârî Ali Efendi alâ hücceti'l-vekîl bi-kabzi'd-deyn" şeklinde verildiğini ifade etmektedir. Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 316; Risalenin şerhinde ise Atâullah Efendi, risalenin müellifi olarak daha önce Medine-i Münevvere kadılığı yapmış ve burada vefat etmiş olan Şânîzâde Mehmed/Muhammed Sâdık Efendi'yi zikretmektedir. Atâullah Mehmed b. Şerif Ebu İshakzâde, *et-Tenkîh ve't-Tehzîb li-Risâleti Şânîzâde* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 588), 1b.

[1614] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 197b.

[1615] Fetva "Zeyd Amr'a şu kadar akçe karz verip baʿdehu meblağı merkûm atam Bekir'indir deyu ikrar ettikten sonra Amr fevt olsa Zeyd meblağ-ı merkûmu tereke-i Amr'dan alıp Bekir'e vermek istedikde verese mücerred 'Bekir için ikrar etmenle hakk-ı kabz Bekir'in olur, Bekir hazır olmayınca vermem' demeğe kadir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar" şeklinde geçmektedir. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 357; Şânîzâde, *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl* (Arapça Yazma Eserler, 732-04), 28a.

[1616] Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 357.

aittir, o hazır olmadıkça ödeme yapılmaz" şeklindeki itirazlarının geçerli olmadığı belirtilmektedir.[1617] Şânîzâde, bir kimsenin verdiği ödünç paranın başkasına ait olduğunu ikrar etmesi durumunda, o kişinin artık sadece "elçi" konumuna düşeceği ve kabz yetkisini kaybedeceğini ileri sürerek *Behce* fetvasını eleştirir. Esasında bu fetvanın "karz" akdi kapsamında değerlendirildiğini ve bu durumdaki kişinin ise "vekîl bi'l-ikrâz" konumunda bulunması sebebiyle yalnızca sefîr-i mahz sayılacağını ileri sürmektedir. Buna göre vekilin bizzat kabz ve dava salahiyetine sahip olması mümkün değildir. Şânîzâde'ye göre *Behce*'deki hatanın kaynağı, deyn ile karz arasındaki ilişkinin doğru kurulmamış olmasıdır. Onun ifadesiyle "deyn aʿamm, karz ise ehass olup bunlar arasında tefrik yapılmaması" hataya yol açmaktadır.[1618] Zira bir kimsenin "filânın zimmetinde bana ait olan şu kadar deyn, falan kimseye aittir" şeklindeki ikrarı, mülkiyetin mukarrun leh lehine sabit olmasını gerektirse de, bu durum söz konusu deynin kabz hakkının da ona ait olmasını zorunlu kılmaz. Nitekim beyʿ akdinde vekil olan kimsenin semeni kabz yetkisi kendisine ait olabilmektedir. Ancak Şânîzâde'ye göre karzda durum bunun hilafınadır; zira burada kabz hakkı doğrudan malike ait olup, "vekîl bi'l-ikrâz … sefîr-i mahz olmağla hukuk müvekkile râci olur."[1619] ve bu sebeple söz konusu fetvada Zeyd'e kabz yetkisi tanınması isabetli değildir. Atâullah Efendi ise şerhinde, Şânîzâde'nin bu değerlendirmesini özetleyerek hatanın esasen deyn ile karz hükümlerinin birçok yerde birbirinden farklı düzenlenmesine rağmen, ilgili fetvada bu ayrımın göz ardı edilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir.[1620]

Âkifzâde'nin Müdâniyat başlığı altında uzunca incelediği bölümde, Şânîzâde'nin risalesinde ve *Behce* fetvasında bulunan ifadeleri açıkça yer vermeksizin tahririnin sonunda Şânîzâde'ye atıf yaparak *Behce*'ye yöneltilen hata isnadının isabetsiz olduğunu belirtmektedir. Âkifzâde, meseleye *Eşbah*'tan naklettiği bir mesele ile başlar.[1621] Nakilde, bir kimsenin "onun deyni filana aittir" şeklindeki ikrarının sahih olduğu, bu beyanın vekâlete hamledilerek kabz hakkına sahip sayılacağı belirtilmektedir.[1622] Ancak Âkifzâde, bu tür nakillerin doğrudan karz akdine teşmil edilemeyeceğini vurgular. Ona göre söz konusu ifadeler ya karz dışındaki akitler hakkında söylenmiştir ya da karz söz konusu olsa bile vekâletin sabit olmadığı durumlara ilişkindir. Zira karzda vekil, açıkça belirtildiği üzere sefîr-i mahz hükmündedir; bu durumda hukuki sonuçlar müvekkile râci olur ve vekilin bağımsız bir kabz yetkisi bulunmaz. Buna karşılık yalnızca "deyn filana aittir" şeklindeki mücerred bir ikrar varsa, bu vekâletin sabit olduğunu göstermez; bu durumda kabz hakkı, ikrarı yapan kimseye ait olmaya devam eder.

[1617] Fetva "Zeyd Amr'a şu kadar akçe karz verip baʿdehu meblağı merkûm atam Bekir'indir deyu ikrar ettikten sonra Amr fevt olsa Zeyd meblağ-ı merkûmu tereke-i Amr'dan alıp Bekir'e vermek istedikde verese mücerred 'Bekir için ikrar etmenle hakk-ı kabz Bekir'in olur, Bekir hazır olmayınca vermem' demeğe kadir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar" şeklinde geçmektedir. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 357; Şânîzâde, *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl* (Arapça Yazma Eserler, 732-04), 28a.
[1618] Şânîzâde, *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl* (Arapça Yazma Eserler, 732-04), 28a-28b.
[1619] Şânîzâde, *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl* (Arapça Yazma Eserler, 732-04), 28a-28b.
[1620] Ebu İshakzâde, *et-Tenkîh ve't-Tehzîb li-Risâleti Şânîzâde* (Esad Efendi, 588), 14b-15a.
[1621] Âkifzâde'nin Eşbâh'tan naklettiği metin " اذا اقر ان دينه لفلان صح ويحمل على انه كان وكيلا عنه ولهذا كان حق القبض لمقر ويبرا المديون بالدفع الى ايها شاء" şeklinde mecmuada bulunmaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112b.
[1622] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112b.

Neticede, Âkifzâde bu çerçevede meseleyi iki ihtimal üzerinden çözümlemektedir: Eğer nakil karz dışındaki akitlere (beyʿ, şirâ, îcâr, isticâr ve sulh ʿani'l-mâl olan ukûd-ı hamseye) hamledilirse; bu akitlerde, müvekkile izafe edilmediğinde akdin hukuku vekile raci olduğundan vekil kabz yetkisine sahip olur. Diğer ihtimalde ise karz bağlamında ve vekâletin sabit olmadığı durum kabul edildiğinde, kabz yetkisi mukırra aittir. Böylece Âkifzâde, *Eşbâh*'taki genel ifadeyle karz hükümleri arasındaki görünür çelişkiyi, nakli sınırlı bir bağlama yerleştirerek uzlaştırmakta ve ibarenin ya karz dışı borçlara hamledilmesi yahut beyanın vekâlet ikrarı olarak kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu temellendirme Âkifzâde'nin Şânîzâde'nin *Behce* fetvasına yönelttiği eleştiriyi neden isabetsiz bulduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim Âkifzâde, *Behce* sahibi Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'ye, deyn hakkındaki bu nakillerin umûmuna dayanarak hata isnat ettiklerini ve bunu doğru bulmadığını ve Allah'ın izin ve yardımıyla bu konuda sonuca ulaştığını belirten Âkifzâde, *Behce*'ye yönelik Şânîzâde Efendi'nin hata isnadını değerlendirmektedir:[1623]

Buna göre Âkifzâde, *Kâʿidiyye*'de karz meselesinin açık ve sarih ifadelerle ortaya konduğunu belirtir. Ancak ona göre hem nakilde hem de *Behce* fetvasında ele alınan durum, karzda vekâletin sabit olduğu bir hâle değil; mücerred bir deyn isnadına veya yalnızca "filan kimseye karz olarak verilen mal ona aittir" şeklindeki bir ikrara dayanmaktadır. Bu tür bir beyan, ilgili kişinin ikrâza vekil tayin edildiğini göstermez. Nitekim bir malın "filanın deyni" olarak nitelenmesi, tek başına kabz yetkisinin de o kişiye ait olduğunu gerektirmez. Bu yönüyle söz konusu durum, beyʿ akdinde vekilin kabz yetkisine sahip olmasıyla aynı mahiyette değildir. *Behce* fetvasında ise ikrar, malın karz olarak verilmesinden sonra "filanındır" şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu beyan, "filandan vekâleten karz verildiğine" dair bir ikrarı içermemektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan kimse, karzda vekâleti sabit bir vekil gibi sefîr-i mahz konumunda değildir. Bu sebeple de bu durum, vekilin hukuki sonuçları müvekkile izafe edilen hâllerden ayrılmakta; kabz yetkisinin belirlenmesi, vekâletin varlığına değil, yapılan ikrarın mahiyetine göre değerlendirilmektedir.[1624]

Âkifzâde, Abdullah Efendi'nin *Behce* fetvasında yer alan "baʿdehu" kaydının meseleyi belirleyen ince bir ayırım içerdiğini özellikle vurgular. Buna göre fetvada, karz akdi esnasında "filanın vekili olarak ikrâz ettiğine" dair bir beyan bulunmamakta; aksine akitten sonra "bu mal filanındır" denilmektedir. Bu ifade, vekâleten ikrâza değil, yalnızca deynin gerçekte kime ait olduğunun bildirilmesine delalet eder. Dolayısıyla burada vekâletin sübutunu gerektiren bir ikrar söz konusu değildir. Âkifzâde ayrıca, bir kimsenin başkasına ait bir malı vekâlet olmaksızın, yani fuzûlen karz olarak vermesinin mümkün olduğunu belirtir. Bu durumda sonradan yapılan "mal filanındır" şeklindeki beyan, vekâleten ikrâza dair bir ikrar olarak değerlendirilemez. Bu tür bir ikrar kabz yetkisini ortadan

[1623] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112b.
[1624] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112b.

kaldırmaz; kabz hakkı ikrarı yapan kimsede kalmaya devam eder. Bu çerçevede Âkifzâde, Şânîzâde'nin eleştirisinin iki farklı beyan türü arasındaki farkı gözetmemesinden kaynaklandığını ileri sürer. İlki, "mal veya deyn karz cihetiyle filana aittir" şeklindeki mücerred aidiyet ikrarı ile "filan adına vekâleten ikrâzda bulunduğu"nu ifade eden vekâlet ikrarıdır. Âkifzâde'ye göre bu iki durumun aynı kabul edilmesi, hatalı bir sonuca götürmektedir. Bu sebeple söz konusu değerlendirmede iki temel yanılgı reddedilmektedir:[1625]

Bunlardan ilki, ikrâza vekilin sefîr-i mahz olduğu yönündeki kuralın göz ardı edilmesidir. Oysa bu tür vekâlette hukuki sonuçlar vekile değil, müvekkile râci olur. Nitekim vekâlet ilişkilerinde genel olarak ukûd-ı hamse (beyʿ, şirâʾ, îcâr, istîcâr ve sulh ʿani'l-mâl) dışındaki akitlerde vekil, sefîr konumundadır. Buna karşılık bu beş akitte, akit müvekkile izafe edilmediği sürece hukuki sonuçlar vekile râci olmakta; izafe edildiğinde ise vekil sefîr gibi değerlendirilmektedir. Nitekim ikrâza vekilin sefîr sayılacağı da açıkça tasrih edilmiştir. Ancak somut meselede, mukrizin vekâleti ikrar ettiğini gösteren bir beyan bulunmamaktadır. Ona göre vekâlet ne beyyine ile sabit kılınmış ne de fetvada buna işaret eden bir ifade yer almıştır. Aksine fetvada ihtirâzî olarak zikredilen "baʿdehu" ve "meblağ-ı mezbûr" kayıtları, yalnızca "mal filanındır, başkasının değil" şeklindeki mücerred bir aidiyet ikrarını ifade etmekte; vekâleten ikrâza delalet etmemektedir.[1626]

İkinci hata ise, karzdan doğan borç (deynü'l-karz) ile diğer borçlar (duyûn) arasında "borcun filanındır" ikrarı bakımından fark bulunduğu varsayımından kaynaklanmaktadır. Ona göre Hanefî kaynaklarında bu tür bir fark gözetilmemiştir. Bilakis kitaplarda "deyn filanındır" ikarıyla deyn ve hüküm mutlak olarak yer alır. Bu ise mukırrın kabz hakkına engel teşkil etmez. Böylece karz borcu ile diğer borç türleri arsında kabz yetkisi açısından bir farklılık bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.[1627] Nitekim fukahânın mutlak kullanımı bu hükümde deyn türleri arasında bir fark bulunmadığını ifade etmektedir. Âkifzâde Ankaravî'nin *Kâidiyye*'den aldığı nakillerle bunu destekleyerek karzdan doğan borcun mutlak deyn kapsamında değerlendirileceği şeklinde tasrih edildiğini belirtir. [1628]

Özetle, Âkifzâde'ye göre ilk yanılgı, bu meselede vekâlet sabit olmadığı hâlde ikrâza vekilin bulunduğunu ve buna dair sefîr-i mahz olduğu kuralının uygulanmadığının değerlendirilmesidir. İkinci yanılgı ise karzdan doğan borç ile diğer borç türleri arasında, 'deyn filanındır' şeklindeki ikrarın kabz yetkisine etkisi bakımından bir fark bulunduğunun zannedilmesidir; oysa bu tür bir ikrar ona göre, borcun türünden bağımsız olarak mukırrın kabz yetkisini ortadan kaldırmaz.

[1625] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 112b-113a.
[1626] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113a.
[1627] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113a.
[1628] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113a.

Âkifzâde, tahririnde *Kâʿidiyye*'nin ikrar bahsinden nakil yaparak Ankaravî'de yer alan ibarenin anlamını açıklar. Buna göre bir kimsenin "filan üzerindeki borç bana aittir" şeklindeki ikrarı, söz konusu borcun mukarrun leh lehine sabit olmasını gerektirir. Ancak bu durum, ikrar edenin (mukırrın) kabz yetkisini ortadan kaldırmaz. Nitekim borçlu (medyûn), mukırrın gaybeti esnasında bu borcu inkâr etse ve mukarrun leh, mukırrın ikrarını delil göstererek alacağı talep etse, bu ikrar yalnızca mülkiyetin ona ait olduğunu gösterir. Kadı da bu ikrara dayanarak mülkiyetin mukarrun leh lehine sabit olduğuna hükmeder; ancak bu durumdan hareketle mukarrun lehin kabz yetkisine sahip olduğu sonucuna varmaz. Zira kabz hakkı, mülkiyetin zaruri bir sonucu değildir. [1629]

Nitekim Âkifzâde, meseleyi açıklamak üzere beyʿ akdinden örnek vermektedir. Zira beyʿde semen müvekkile ait olmakla birlikte kabz yetkisi vekile aittir. Bu sebeple borçlunun, borcu ikrar edilen kimseye (mukarrun lehe) ödeme yapması hâlinde borçtan kurtulacağı ve ayrıca bir tazmin yükümlülüğü doğmayacağı ifade edilmektedir. Başka bir deyişle, borçtan berâet, kabz yetkisinin bulunmasına değil, mal üzerindeki hakkın (istihkâkın) o kişiye ait olmasına bağlıdır. Bu çerçevede, alma ve ödeme işlemleri her zaman açık bir şerʿî izin çerçevesinde gerçekleşmese bile, hak sahibine yapılan ödeme geçerli kabul edilir ve bu durum ayrıca bir sorumluluk doğurmaz. Zira bu meselede belirleyici olan, malın gerçekte mukarrun lehe ait olmasıdır. Bu sebeple, borcun geri alınıp yeniden ona verilmesini gerektirecek bir istirdâd işlemine başvurmanın pratik bir faydası bulunmamaktadır.[1630]

Ankaravî'nin *Kâʿidiyye*'den naklettiği başka bir örneği alarak bu naklin de *Behce* fetvasıyla örtüştüğünü dile getirir. Nakle göre bir kimse birine yüz dirhem verdiğini, sonra bu yüz dirhemin falanca kişiye ait olduğunu ikrar etmektedir. Ancak kişi "ben onun borçlusu idim, ondan aldım ve falanca alacaklıdır, alacağını ondan tahsil etmelidir" şeklinde bir beyanda bulunmamaktadır. Âkifzâde bu örneğin, *Behce* fetvasının tam karşılığı olduğunu ifade eder. Böylece *Behce* fetvasındaki "baʿdehu" ve *Kâʿidiyye* naklindeki "بعد ازان" kaydı, mukrizin ikrâz esnasında vekâlete ikrar etmediğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü şayet bu şekilde ikrar etseydi sefareti, ikrarıyla sabit olurdur. Ancak ikrâzdan sonra "mal filanındır" diye ikrar etmiştir; bu ikrar ise vekâlete ikrar değildir.[1631]

Âkifzâde, *Behce* fetvasında yer alan "baʿdehu" kaydı ile nakildeki "بعد ازان" ifadesinin bir diğer önemli işlevinin, ikrarın malın zimmete borç olarak intikal etmesinden sonra gerçekleştiğini göstermek olduğunu belirtir. Buna göre ikrar, mal henüz ayn hâlinde iken değil, deyn hâline geldikten sonra yapılmıştır. Şayet bu beyan mal ayn iken gerçekleşmiş olsaydı, mukarrun leh lehine kabz yetkisi

[1629] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113a.
[1630] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113a-113b.
[1631] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113b.

doğurabilecek bir sonuç söz konusu olabilirdi. Ancak mevcut durumda ikrar, mal zimmette borç hâline geldikten sonra yapıldığından, bu tür bir kabz yetkisi doğurmamaktadır. [1632]

Bütün bu açıklamaların ardından Âkifzâde, bu talikanın *Behce* sahibinin delilini zayıflatmak bir yana, aksine onu daha da güçlendirdiği sonucuna ulaşır. Bu çerçevede Şânîzâde'nin değerlendirmelerinin isabetli olmadığını ifade eden müellif, nihayetinde hem kendisi hem de muhatapları için mağfiret niyazında bulunarak değerlendirmesini tamamlar.[1633]

Mecmuanın başka bir yerinde bu meseleye yeniden temas eden Âkifzâde, görüşlerini özet hâlde tekrar etmektedir. Buna göre fetvada söz konusu olan beyan, karza vekâletin ikrarı değil; malın karz olarak verildiğine veya deynin karz türünden olduğuna dair bir ikrardan ibarettir. Oysa malın veya deynin karz olduğunun belirtilmesi, tek başına vekâletin sabit olduğu anlamına gelmez. Ayrıca karz ile diğer deyn türleri arasında bu bağlamda bir fark bulunmamaktadır. Hangi deyn türü hakkında olursa olsun, mücerred ikrar mukırrın kabz yetkisini ortadan kaldırmaz. Mukarrun lehin kabz yetkisi ise ancak ukûd-i hamse dışındaki akitlerde, vekâletin açık bir ikrar veya beyyine ile sabit olması hâlinde söz konusu olur. Buna karşılık "asıl deyndir" veya "mal deyndir" şeklindeki mücerred beyanlar, mukarrun lehe kabz yetkisi kazandırmaz. Bu çerçevede Âkifzâde, Şânîzâde Efendi'nin karzdan doğan deyn ile diğer deyn türleri arasında, mücerred ikrarın sonuçları bakımından bir fark bulunduğu yönündeki değerlendirmesini isabetsiz bularak bunun bir tevehhümden ibaret olduğunu ifade etmektedir.[1634]

Âkifzâde, bu meseleye dair özetleyici değerlendirmelerini mecmuanın vekâlet bölümünün sonlarında yeniden ele alır. Buna göre istikrâza (borç almaya) vekâletin sahih olmadığı, zira başkasının malı üzerinde tasarrufta bulunmayı emretmenin geçerli sayılmadığı ifade edilir. Bu sebeple vekîl bi'l-istikrâzın gerçekleştirdiği istikrâz, doğrudan kendine ait olur. Buna karşılık istikrâzdan sonra kabz için vekil tayini veya risâlet caizdir. İkrâza (borç verme) vekâlet ise sahih kabul edilir; çünkü bu durumda kişi kendi malı üzerinde tasarruf edilmesine izin vermektedir. Bu halde hukuki sonuçlar müvekkile râci olur, vekil ise sefîr-i mahz konumundadır ve işlemi müvekkiline izafe etmesi gerekir. Zira ikrâz, hukuku vekile râci olan ukûd-i hamse (beyʿ, şirâ, îcâr, isticâr ve sulh ʿani'l-mâl) kapsamında olmayıp, bu akitlerin dışında kalan ve hukuku müvekkile râci olan işlemlerden sayılır. Âkifzâde bu sebeple karz sâklarında "yedimden ve malımdan ahz ve istihlak eylediği" diye yazıldığını ve böylece kişinin ikrâza vekil olma ihtimalinin dışarıda bırakılarak davada müstakilen muhatap olduğunu dile getirir. Âkifzâde bu genel açıklamadan sonra vekil bi'l-ikrâzın "mal filanındır" demesiyle filan tarafından ikrâza vekâletini ikrar etmiş sayılmayacağını ve müstakilen davada bulunacağını ifade eder. Bu konu ise yukarıda geçen *Behce* fetvası ile ilgidir. *Behce* fetvasını isabetli bulup Şânîzâde'nin hata isnadını yerinde

[1632] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113b.
[1633] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 113b.
[1634] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 198a.

görmeyen Âkifzâde, vekâletin ancak ikrar veya beyyine ile sabit olması hâlinde sefâretin tahakkuk edeceğini ve bu durumda hukukun müvekkile râci olacağını belirtmektedir. Ayrıca yukarıdaki tahririne atıfla bu meseleye dair bir risale kaleme aldığını da ifade etmektedir.[1635]

Âkifzâde'nin, Şânîzâde'ye ait risaleye atıfla ele aldığı bir diğer mesele, kabz-ı deyne vekilin, müvekkilin vefatından sonra yeminle tasdik edilip edilmeyeceği konusudur. Nitekim Şânîzâde'nin risalesinin ana konusunu teşkil eden bu mesele, eserin ilk sayfalarından itibaren ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Şânîzâde Efendi, söz konusu meseleyi Ali Efendi fetvası ile birlikte değerlendirerek, Ali Efendi fetvasını isabetli, *Behce* fetvasını ise hatalı bulmakta ve bu kanaatini çeşitli nakillerle desteklemektedir. Âkifzâde de meseleyi benzer kanaati taşıyarak, Ali Efendi, Remlî ve Şânîzâde'nin tercihleri karşısında *Behce* fetvasını değerlendirmektedir. Tahririn sonunda ise Ali Efendi fetvasının tahkike dayalı olarak isabetli olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bununla birlikte Âkifzâde'nin, Şânîzâde'nin ifadelerini, Ali Efendi fetvasını veya *Behce* fetvasını doğrudan nakletmemesi, meselenin takibini güçleştirmektedir. Bu sebeple *Behce* fetvasını[1636] ve Çatalcalı Ali Efendi'nin konu ile ilgili iki fetvasını[1637] konunun takibini kolaylaştırmak amacıyla aşağıda dipnotta verilmiştir. Nitekim Süleyman Kaya tarafından, fetvanın müftâ bih hâline geliş süreci bağlamında ele alınan bu mesele; Ali Efendi ve *Behce* fetvaları ile Şânîzâde risalesi ve Atâullah Efendi'nin şerhi birlikte değerlendirilerek incelenmektedir. [1638]

Meselenin özetinde ise kabz-ı deyne vekil olan kişinin müvekkili vefat ettiği zaman varisler ile ilgili olan davasındaki durumlar ele alınmaktadır. Varislerin kabzı ve defʿi red veya kabzı ikrar defʿi inkar gibi suretleriyle farklı açıklardan değerlendirilmektedir. Âkifzâde'nin mecmuanın farklı bölümlerin işlediği bu meselede fetvalar doğrudan alınmaz. Yine bu meseleye Kitâbü'l-vekâlet'in ilk kısımlarındaki tahririnde değinmektedir.

Âkifzâde'ye göre kabz-ı ayna vekil olan kişinin müvekkilin vefatından sonra varislerle arasında cereyan eden davada "Ayn-ı mezbûru kabz edip müvekkile teslim ettim" diye kendisine red ve damân

---

[1635] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 145a.

[1636] Fetva "Zeyd bazı kimesneler zimmetlerinde olan şu kadar akçesini kabza Amr'ı tevkîl edip baʿdehu Amr meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden ahzettikden sonra Zeyd fevt oldukda veresesi Amr'dan 'Sen meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden alıp Zeyd'e vermeyip yedinde kaldı ver' deyu dava ettiklerinde Amr 'Ben meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden Zeyd'in hayatında ahz ve kabzedip Zeyd'e defʿ ve teslim eyledim' deyip yemin eylese tasdik olunur mu yoksa ikâmet-i beyyine lazıme olur mu? el-Cevab: İkâmet-i beyyine lazıme olur" şeklindedir. bkz. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 349; Ebu İshakzâde, *et-Tenkîh ve't-Tehzîb li-Risâleti Şânîzâde* (Esad Efendi, 588), 3b.

[1637] Fetvalardan biri "Hind Zeyd zimmetinde arsa ücretinden olan şu kadar keyl buğday hakkını kabza zevci Amr'ı tevkîl edip Amr dahi ol kadar buğdayı Zeyd'den aldıktan sonra Hind fevt oldukda sair verese Amr'dan 'Sen ol Buğdayı Zeyd'den aldın, lâkin Hind'e teslim eyledim' deyip üzerine red ve damân lazım olmadığına yemin edince sair veresenin mutâlebelerinden halâs olur mu? el-Cevâb: Olur" ve diğeri "Hind şu kadar eşyasını beyʿa zevci Zeyd'i tevkîl edip Zeyd dahi eşya-i mezbûreyi semen-misilleriyle beyʿ ve teslim ve kabz-ı semen ettikten sonra Hind fevt oldukda Hind'in sair veresesi Zeyd'den 'Semen-i mezbûru Hind'e vermeyip yedinde kaldı, hissemizi ver' deyu dava eyleseler, Zeyd 'Semen-i mezbûru Hind'e hayatında tamamen verdim' deyip üzerine red ve damân lazım olmadığına yemin edince sair veresenin mutâlebelerinden halâs olur mu? el-Cevab: Olur" şeklindedir. Kaya, "Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci", 74-75.

[1638] Kaya, "Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci", 73-76.

gelmediğine yemin ettiği takdirde beyyine aranmaksızın kavli kabul edilir. Aynı şekilde kabz-ı deynde de vekil "kabz ve defʿ ettim" şeklinde kavli yemini ile kabul edilir.[1639] Âkifzâde bu iki konuda bir ihtilafın varlığından bahsetmemektedir.

Buna karşılık varislerin kabzı bildiği ve ikrar ettiği halde müvekkile defʿ edildiğini inkar etmeleri durumunda ise Ali Efendi fetvasının ve *Behce* fetvasının farklılığın bulunduğunu dile getirir. Ali Efendi fetvası yemini ile tasdik edileceğine yönelik olduğunu, bu çerçevede Remlî'nin de fetva verdiğini ve Şânîzâde'nin de "risâle-i mahsûsada" bu tarafı tercih ederek *Behce*'ye hata isnadında bulunduğunu ifade eder. *Behce* fetvasında ise vekil, yemini ile tasdik edilmeyip beyyine getirmesi istenmektedir. Âkifzâde bu ihtilafın, varislerin kabzı ikrar edip defʿi (müvekkile teslimi) inkar etmeleri durumuna mahsus olduğunu özellikle vurgulamaktadır.

Varislerin hem kabzı hem de defʿi inkâr etmeleri hâlinde dava, vekil ile varisler arasında değil, varisler ile medyûn arasında görülür. Bu durumda vekilin "kabz ve defʿ ettim" şeklindeki beyanı medyûn açısından bağlayıcı olmadığından, medyûndan beyyine talep edilir; Âkifzâde de bu noktada "gaflet olunmaya" diyerek dikkat çeker. Buna karşılık bir önceki meselede varislerin kabzı ikrar edip yalnızca defʿi inkâr etmeleri hâlinde Ali Efendi ve Remlî'nin fetvalarını "tahkike mebnî" bularak isabetli kabul eder. Zira bu durumda deyn, kabz edilen ayn gibi vekilin elinde emanet hükmünde olup, vekilin "bilâ taaddî helâk oldu" veya "müvekkile teslim ettim" şeklindeki beyanı kendisinden damân sorumluluğunu düşürür. Nitekim defʿ-i damân konusunda emînin beyanı, yemini ile birlikte tasdik edilir.[1640]

Varislerin kabzı inkâr etmeleri hâlinde ise dava, vekil ile varisler arasında değil, varisler ile medyûn arasında görülür ve bu durumda müddeʿa aleyh medyûn olur. Vekilin "kabz ve teslim ettim" şeklindeki beyanı, hem şehâdette kavl-i vâhid hükmünde olması hem de müvekkil üzerine icâb-ı damân sonucunu doğurması sebebiyle davada belirleyici kabul edilmez. Âkifzâde, "duyûn emsâli ile kaza olunur" kaidesine dayanarak, vekilin bu beyanının aslında medyûnun borcunu ödediğini iddia etmek anlamına geldiğini belirtir. Buna göre vekilin "deyni kabz eyledim ve müvekkile verdim" demesi, müvekkilin zimmetinde o borcun mislî olarak sabit ve madmûn hâle geldiğini; buna karşılık medyûn zimmetindeki borç ile takâs yoluyla düşmüş sayıldığını ifade eder. Bu şekilde deynin kazası (ödenmesi) gerçekleşmiş olur. Ancak Âkifzâde, bu durumun defʿ-i damân değil, bilakis icâb-ı damân kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini özellikle vurgular. Zira bu beyan, sorumluluğun defʿini değil, başka bir zimmete intikalini ifade etmektedir.[1641]

Varislerin kabzı ikrar etmeleri hâlinde ise, vekilin zilyetliği (yed-i vekil) müvekkilin zilyetliği hükmünde kabul edilir. Bu durumda varisler, takâs yoluyla borcun ödendiğini zımnen kabul etmiş

[1639] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140b.
[1640] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140b.
[1641] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140b.

sayılırlar ve vekilin ayrıca icâb-ı damâna sebep olacak bir beyanına ihtiyaç kalmaz. Âkifzâde, bu durumu "deynin kabz ile kazâ edilip sonrasında vekilin elinde emanet hükmüne girerek ayn gibi değerlendirilmesi" şeklinde açıklar. Buna göre, varislerin sonradan "müvekkile teslim edilmedi" iddiasıyla vekile yönelmeleri hâlinde, vekil yemini ile kendisinden damân sorumluluğunu defeder. Müellif, bu durumda kabzın ikrarı hâlinde ayn ile deyn arasında fark bulunmadığını özellikle vurgulayarak, vekilin beyanının kabul edilmeye daha layık olduğunu belirtir.[1642]

Devamında Âkifzâde, meseleyi beyʿ akdine vekâlet örneği üzerinden yeniden ele alır. Buna göre vekîl bi'l-beyʿ, mebîʿin mevcut olmaması hâlinde semenin mislî üzerinden tasarrufta bulunduğunu ve bedeli müvekkile teslim ettiğini yeminle beyan ederse, bu beyanı tasdik edilir ve varisler karşısında sorumluluktan kurtulur; ayrıca beyyine aranmaz. Ancak bu durum, müvekkilin vefatından sonra söz konusu olduğunda, mebîʿin helâk olmuş olması şartına bağlıdır. Buna karşılık mebîʿ mevcut ise satışın ispatı gerekir. Müvekkilin hayatta olduğu dönemde semenin teslimine ilişkin bir ihtilaf ortaya çıkması hâlinde ise, vekilin beyanı yeminle kabul edilir ve mebîʿin mevcut olup olmaması bu durumda ayırıcı bir unsur teşkil etmez.[1643]

Âkifzâde Kitâbü't-tercihât bölümde bu tahririni veciz bir ifade ile formüle eder. Bu değerlendirmesini "kabz-ı ayna vekil baʿde mevti'l-müvekkil müvekkilin hayatında kabz edip kendine teslim eyledim davasında, kezalik kabz-ı deyne vekil dahi eğer verese kabza muʿterifler ise deyn-ı makbuzu müvekkile teslim eyledim davasında red ve damân lazım gelmediğine yemini ile kavli musaddak olur"[1644] şeklinde dile getirir.

Âkifzâde, Kitâbü't-tercihât bölümünde *Eşbâh*'tan yaptığı bir naklin ardından bu meseleye yeniden temas ederek kısa bir tahrir notu düşmektedir. Ancak bu naklin ilk bakışta ele alınan meseleyle doğrudan irtibatı açık değildir. Nitekim müellif, söz konusu tahriri, meseleyi ayrıntılı biçimde işlediği kısımda değil, tercihât başlığı altında ve bağlamdan bağımsız görünümde zikretmektedir. Bununla birlikte kısa tahrirde *Behce* sahibinin bu nakle mebni olan fetvasında hata ettiğine dair ifadesi, bu notun aslında yukarıda incelenen meseleyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, Şânîzâde'nin risalesi dikkate alındığında daha da belirginleşmektedir. Zira Şânîzâde, Ali Efendi fetvasını isabetli bulduğunu ortaya koyduktan sonra, karşı görüşü temellendiren nakiller arasında İbn Nüceym'in *Eşbâh*'ındaki aynı ibareye de yer vermektedir.[1645] Âkifzâde'nin mecmuasında tercihler bölümünde

[1642] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140b.
[1643] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 140b-141a.
[1644] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 166a.
[1645] Kaya, "Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci", 78; Şânîzâde, *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl* (Arapça Yazma Eserler, 732-04), 27b; Ebu İshakzâde, *et-Tenkîh ve't-Tehzîb li-Risâleti Şânîzâde* (Esad Efendi, 588), 11a.

aktardığı bu naklin,[1646] Şânîzâde tarafından *Behce* fetvasını destekleyen deliller arasında zikredilmesi, söz konusu tahririn hangi bağlamda kaleme alındığını açıklığa kavuşturmaktadır. Bu durum, aynı zamanda Âkifzâde'nin meseleye dair değerlendirmelerini tek bir yerde toplamak yerine, mecmuanın farklı bölümlerine dağınık bir şekilde ele aldığını göstermektedir.

İbn Nüceym'in *Eşbâh*'ında yer alan nakle göre, her emin, emaneti hak sahibine ulaştırdığını iddia ettiğinde sözü kabul edilir ve bu hüküm, hak sahibinin hayatta olması veya vefat etmiş olması bakımından değişmez. Bununla birlikte aynı pasajın devamında bu genel kaideye bir istisna getirilmekte; kabz-ı deyne vekilin, müvekkilin vefatından sonra borcu kabz edip hayatta iken teslim ettiğini ileri sürmesi hâlinde, bu iddiasının ancak beyyine ile kabul edileceği belirtilmekte ve söz konusu farkın *Velvâliciyye*'de açıklandığı ifade edilmektedir.[1647]

Şânîzâde ise bu metni, *Velvâliciyye*'ye yapılan atıfla birlikte tek bir bütün olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede istisna hükmünün, müvekkilin vefatından sonra varislerin hem kabzı hem de def'i inkâr ettikleri duruma mahsus olduğunu ileri sürmekte; varislerin kabzı ikrar edip yalnızca def'i inkâr ettikleri hâle dair bir delalet taşımadığını belirtmektedir. Bu sebeple Abdullah Efendi'nin *Velvâliciyye* naklinin zâhirine dayanarak hüküm verdiğini, ayrıca İbn Nüceym'in *Eşbâh*'taki değerlendirmesinin de bu yönüyle isabetli olmadığını ifade etmektedir.[1648]

Âkifzâde, bu tartışmayı açıkça belirtmemekle birlikte, tahririnde Şânîzâde'nin değerlendirmesiyle örtüşen bir tutum sergilemektedir. Nitekim *Eşbâh*'ın *Velvâliciyye*'den naklen aktardığı bu istisnayı Âkifzâde "mebhûsun fîh" olarak nitelendirmektedir. Bu değerlendirme, söz konusu istisnanın mutlak şekilde genelleştirilmesine yönelik bir ihtiyatı yansıtmaktadır. Bu çerçevede Âkifzâde, *Velvâliciyye* nakline dayanılarak verilen *Behce* fetvasına yöneltilen hata isnadını yerinde görmektedir. Tahkikin ise, varislerin kabzı ikrar edip def'i inkâr ettikleri durumda vekilin sözünün yemini ile kabul edileceği yönünde olması gerektiğini belirtmektedir. Böylece müellif, istisna hükmünü belirli bir hâle hasrederek Şânîzâde'nin yorumuyla paralel bir sonuca ulaşmaktadır.[1649]

Âkifzâde, *Behce* fetvasına yöneltilen hata isnadına dair bu meselede doğrudan isim zikretmemekle birlikte, önceki bölümlerdeki ifadeleri dikkate alındığında, muradının Şânîzâde olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Şânîzâde'nin risalesini şerh ve tenkîh eden Şeyhülislâm Atâullah

---

[1646] Âkifzâde'nin eserinde aldığı nakil " كله امين ادعى رد الامانة الى مستحقها قبل قبوله كالمودع اذا ادعى الرد والوكيل والناظر اذا ادعى الصرف الى الموقوف عليهم وسواء كان في حياة مستحقها او بعد موته" ibareleriyle yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 171a; Âkifzâde'de yer alan nakilde "كل امين ادعى رد الامانة" şeklinde yazılan ibare Eşbâh'ta " كل امين ادعى ايصال الامانة" olarak geçmektedir. bkz. İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 235; Şânîzâde, *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl* (Arapça Yazma Eserler, 732-04), 27b.

[1647] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 171a.

[1648] Kaya, "Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci", 78; Şânîzâde, *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl* (Arapça Yazma Eserler, 732-04), 27b-28a.

[1649] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 171a.

Efendi'nin de bu görüşe tâbi olduğunu belirterek eleştirisini zımnen genişletmektedir. Nihayetinde müellif, değerlendirmesini hem kendisi hem de muhatapları için mağfiret niyazında bulunarak tamamlamaktadır.[1650]

Bu çerçevede Âkifzâde'nin, Şânîzâde'nin *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer alan Yenişehirli Abdullah Efendi (v. 1156/1743) fetvasına yönelttiği hata isnadında tek yönlü bir tutum benimsemediği, aksine her bir meseleyi kendi bağlamı içinde tahkik ederek değerlendirdiği görülmektedir. Nitekim ilk meselede Şânîzâde'nin yorumunu isabetli bulmayarak *Behce* fetvasını savunurken, ikinci meselede Şânîzâde ile aynı çizgide yer alarak *Behce* fetvasına yöneltilen eleştiriyi haklı görmektedir. Bununla birlikte müellifin bu meseleleri mecmuanın farklı bölümlerine dağınık biçimde yerleştirmesi, ilgili tartışmanın ancak çeşitli kısımlar birlikte okunduğunda bütüncül olarak anlaşılabilmesine yol açmaktadır. Bu durum, Âkifzâde'nin yalnızca nakilleri derleyen bir müellif olmadığını; aksine onları farklı bağlamlarda ele alarak yeniden yorumlayan, yer yer sınırlandıran ve tercihte bulunan bir tahrir yöntemi benimsediğini göstermektedir. Ayrıca ele aldığı meselelerin, Şânîzâde ve onun görüşlerini şerh eden Atâullah Efendi (ö. 1811) gibi yakın dönem müelliflerle irtibatlı olması, bu tartışmaların müellifin yaşadığı dönemde canlı bir şekilde sürdüğüne işaret etmektedir. Bu yönüyle Âkifzâde'nin tahrirleri, aynı zamanda kendi çağındaki ilmî tartışmalara müdahil olan bir değerlendirme çabasını da yansıtmaktadır.

2.4.6. Fihrist-i Behce'ye Yöneltilen Eleştiri

Âkifzâde Abdürrahîm Efendi, *Mecelletü'l-mehâkim*'de pratik bir rehberlik sunmak amacıyla fetvaları doğrudan aslî mecmualardan nakletmenin yanı sıra genellikle fetvaları özetleyen (telhis eden) eserlerden de geniş ölçüde yararlanmıştır. Bu eserlerden biri, Fındıklı Süleyman Efendi'nin *Behcetü'l-fetâvâ*'daki fetvaları soru-cevap formundan çıkararak veciz hüküm cümlelerine dönüştürdüğü *Fihrist-i Behce* gelmektedir. Osmanlı hukuk literatüründeki fetva telhisi ve tecrid faaliyeti, asıl metindeki temsilî isimleri (Zeyd, Amr) ayıklayarak ve gereksiz ayrıntıları eleyerek doğrudan "hükmü" öne çıkarmayı ve böylece fetvadaki hükmün kolayca bulunmasını amaçlar. Ancak bu kısaltma süreci, bazen hükmün dayandığı kritik kayıtların metin dışı kalmasına veya ifadenin asıl fetvadan farklı bir anlama bürünerek muğlaklaşmasına yol açabilmektedir. Nitekim Âkifzâde, *Fihrist-i Behce*'den aktardığı iki nakillerde hata tespit ederek bunları tashih etmekte; bunu, "savâb olan … demeliydi" şeklinde ifade etmektedir. Bu yaklaşım, müellifin tenkitten ziyade, doğru ibareyi göstermeye odaklanan bir yöntem benimsediğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, *Fihrist-i Behce*'de yer alan "müşterek menzil taksim olundukda kapı birine düşüp ol yerine kapı açacak yer olmasa taksim olunmaz" [1651] şeklindeki nakli ele almakta ve bunun eksik bir

[1650] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 197b-198a.
[1651] Fındıklı Süleyman Efendi, *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ* (Murad Molla, 1187-001), 52a.

ifade içerdiğini belirtmektedir. Âkifzâde'ye göre, asıl fetvada bulunan "hîni iktisâmda … bilinmeyince"[1652] kaydı hüküm açısından belirleyici olduğunu; bu sebeple telhiste "vakt-i kısmette bilmedi ise" ibaresinin yer alması gerektiğini "savâb olan vakt-i kısmette bilmedi ise taksim sahi olmaz demeliydi" şeklinde ifade ederek hükmün mutlak değil, bilgi şartına bağlı olduğunu vurgular. [1653]

Benzer şekilde, Fındıklı Süleyman Efendi'den aldığı başka bir nakilde de hata bulunduğunu dile getirmektedir. *Fihrist-i Behce*'den aldığı nakilde "Handa hisse ekall olup kısmet olunsa hissesiyle intifâ' mümkün olmasa kendi kısmete talip değil iken hissedarlar taksim ettiremezler"[1654] ifadelerine yer vermektedir. [1655] Âkifzâde bu telhisin "savâb olan hissesiyle intifâ' mümkün olan kısmete talip değil iken mümkün olmayan ekall sahibi taksim ettiremezler demeliydi" lafzıyla düzeltilmesi gerektiği görüşündedir.[1656]

Bu meselede Âkifzâde, kimin talep ettiğine dair telhisde muğlak kalan ifadeyi yanlış bulmaktadır. Zira *Fihrist-i Behce*'de ya muğlak biçimde hangi taraftan talebin geldiğinden bağımsız olarak ya da ekall hissesiyle intifâʿsı mümkün olmayan kişinin talebiyle olması hâlinde hüküm anlaşılmaktadır. Halbuki Âkifzâde asıl fetvaya uygun olarak "hissesiyle intifâ' mümkün olan kısmete talip değil iken mümkün olmayan ekall sahibi taksim ettiremezler" ayrıntısının verilmesi ve bu şekilde telhisinin yapılması kantindedir.

Bu iki örnek, Âkifzâde'nin telhis metinlerine yaklaşımını da göstermektedir. Müellif, söz konusu fetvaları doğrudan *Behcetü'l-fetâvâ*'dan değil, *Fihrist-i Behce*'deki telhislerinden naklettiği, buna rağmen asıl fetva ile telhis arasındaki mukayese ederek farkları gözettiği ve hatalı gördüğü ifadeleri düzelttiği görülmektedir. Bu durum, müellifin telhislerde hata bulunabileceğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu noktada asıl mesele, Âkifzâde'nin aslî fetva mecmuasındaki fetva bulunurken niçin telhisi tercih ettiğidir. Kesin bir gerekçe tespit etmek güç olmakla birlikte, bu tercihin müellifin eseri daha çok pratik istifadeye yönelik kurgulamasıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim telhisler, fetvalardan çıkarılan hükmü kısa ve doğrudan ifade eden özlü metinlerdir. Âkifzâde'nin bu metinleri tercih etmesi, hükmün özünü öne çıkarma amacına işaret ederken; aynı zamanda bu telhisleri tashih ve tahkike tabi tutması, onların lafız ve taʿlil bakımından eksikliklerini gösterme yönündeki ilmî titizliğini

[1652] Âkifzâde'nin Fihrist-i Behce'den aldığını fetva fihristinin aslı, Behce'de "Zeyd ile Hind ale'l-iştirak malik olup kâbil-i kısmet olan menzili iktisâm ettiklerinde menzilin kapısı Zeyd'in hissesine düşüp Hind'in hisssinde tarîk olmayıp ve kapı açmak dahi mümkün olmasa hîn-i iktisâmda Hind'in hissesine kapı açmak mümkün olmadığı bilinmeyice kısmet-i mezbûre sahih olur mu? el-Cevab: Olmaz." ifadeleriyle yer almaktadır. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 543.
[1653] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 251a.
[1654] Fındıklı Süleyman Efendi, *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ* (Murad Molla, 1187-001), 52a.
[1655] Telhisi verilen fetvanın aslı "Zeyd Amr ile ale'l-iştirak malik oldukları han-ı sağirde Zeyd'in hissesi ekal olup kısmet olunduğu takdirce Zeyd hissesiyle intifaʿ mümkün olmasa Amr kısmete talib değil iken Zeyd hanı kısmet ettirdip hissesini ifrâza kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz" şeklindedir. Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, 543.
[1656] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 251a.

ortaya koymaktadır. Bu yönüyle telhis tercihi, kaynak yetersizliğinden ziyade fetva–fihrist ilişkisini merkeze alan bilinçli bir yöntemin parçası olarak değerlendirilebilir.

2.5. Zâhirü'r-Rivâye'ye Muhalif Görüşle Amel

Hanefî mezhebinde zâhirü'r-rivâye olarak adlandırılan görüşler, mezhebin erken dönemine ait temel metinlerde yer alan ve güvenilir rivayet zinciriyle nakledilen hükümler olması sebebiyle klasik literatürde en kuvvetli ve tercihe en elverişli kaviller arasında kabul edilmiştir. Bu yönüyle zâhirü'r-rivâye delil gücü bakımından mezhep içindeki en güçlü görüşleri ifade eden teknik bir terim niteliği taşımaktadır. Bu sebeple fetva usulü bakımından müftülerin kural olarak zâhirü'r-rivâye doğrultusunda fetva vermeleri beklenmektedir. Nitekim Âkifzâde de farklı kavillerin yer aldığı meselelerde zâhirü'r-rivâye olan görüşü tespit etmeye ve değerlendirmelerini bu doğrultuda şekillendirmeye özen göstermektedir. Bununla birlikte Hanefî fetva geleneğinde uygulama her zaman zâhirü'r-rivâye ile sınırlı kalmamış; örf, zaruret, teysîr, umûm-i belvâ ve ihtiyât gibi gerekçelerle zâhirü'r-rivâye dışındaki görüşlerle de amel edilmiştir.[1657] Âkifzâde, bu tür örnekleri aktarırken durumu açıkça belirtmekte; "zâhirü'r-rivâyeye muhalif olsa da",[1658] "her ne kadar zâhirü'r-rivâyenin hilâfına ise dahi kavl-i mezkûr üzerine şeyhülislâm fetvası vardır ve maʿmûl bihtir"[1659] ve "hilâf-ı zâhirü'r-rivâye olduğu beyan olunmuştur"[1660] gibi ifadelerle, rivayet otoritesi ile amelî fetva uygulaması arasındaki ayrımı özellikle vurgulamaktadır. Âkifzâde'nin bu yaklaşımını gösteren en dikkat çekici örneklerden biri hadâne meselesidir. Müellif burada, zâhirü'r-rivâye ile meşâyih tercihleri, nakiller ve Osmanlı fetva pratiği arasındaki ilişkiyi birlikte değerlendirerek, zâhirü'r-rivâyeye muhalif müftâ bih kavlin hangi gerekçelerle benimsendiğini açıklamaktadır.

Âkifzâde, hadâne meselesinde öncelikle bu hakkın kime ait olduğu problemini ele almakta ve Zâhirü'r-rivâye ile mezhep içindeki farklı yaklaşımları birlikte değerlendirmektedir. Tartışmanın merkezinde, hadânenin çocuğun (hakku'l-veled) mı yoksa hâdinenin (hakku'l-hâdine) mi hakkı olduğu sorusu yer almaktadır. Müellif, bu iki yaklaşım arasındaki farkı annenin hadâneye cebredilip edilmeyeceği meselesi üzerinden açıklamakta; bu çerçevede Zâhirü'r-rivâye'ye muhalif görünen fetvaların dayandığı gerekçeleri tahlil etmektedir.

Âkifzâde, meseleyi hadâne bahsinde sıkça başvurduğu *Mecmûʿa-i Çivizâde* üzerinden incelemektedir. Çivizâde'nin *el-Bahrü'r-râʾik*'ten naklettiği pasajda Ebû Leys, Hinduvânî ve Hâherzâde'den oluşan üç fakihin, annenin hadâneye cebredileceği görüşü aktarılmakta ve bu hükmün

[1657] Ömer Faruk Atan, "Zâhirü'r-Rivâyeye Aykırı Fetvâların Gerekçeleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2024), 600-608.
[1658] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a.
[1659] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 119a.
[1660] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 125a.

radâya değil, hadâneye ilişkin olduğu açıkça belirtilmektedir. Buna karşılık *Tuhfetü'l-fukahâ*'dan yapılan başka bir nakilde, annenin hadâneye daha hak sahibi olduğu belirtilmekle birlikte, radânın nafaka hükmünde olması sebebiyle kural olarak cebrin söz konusu olmayacağı; ancak emzirecek başka bir kimsenin bulunmaması hâlinde annenin cebredileceği ifade edilmektedir.[1661] Çivizâde, ihtilaflı olan bu meselede fetvaya daha elverişli gördüğü kavlin üç fakihin görüşü olduğunu belirtmekte; ayrıca bu görüşün *Zâhiriyye*'de "sağîrin zü'r-rahim mahreminin bulunmaması" kaydıyla sınırlandırıldığını nakletmektedir. Bunun yanında annenin hadâneden imtina etmesi ve ninenin talepte bulunması hâlinde çocuğun nineye verileceğini, cebir ifadesinin ise annenin veya diğer hâdinenin hadâneden kaçınması ihtimali dikkate alınarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.[1662]

Âkifzâde, buna karşılık ulemânın çoğunluğunun hadâneyi hâdinenin hakkı kabul ettiğini, bu sebeple annenin kural olarak hadâneye cebredilemeyeceğini belirtir. Zira kişiye ait bir hak, dilerse kullanılabilir dilerse terk edilebilir; bu nedenle cebir söz konusu olmaz. Müellif, *Vâkıʿât* ve diğer kaynaklarda bu görüşün "aleyhi'l-fetvâ" şeklinde açıkça ifade edildiğini, Osmanlı şeyhülislâmlarının Türkçe fetvalarının da bu doğrultuda verildiğini kaydeder. Böylece bir tarafta *Zâhirü'r-rivâye*'ye dayanan hakku'l-veled, diğer tarafta ise fetva uygulamasında benimsenen hakku'l-hâdine anlayışını birlikte değerlendirmektedir.[1663] Bu çerçevede Âkifzâde, *Zâhiriyye*'de yer alan "zü'r-rahim mahremin bulunmaması" kaydının da ikinci görüş, yani hadânenin hâdinenin hakkı olduğu anlayışıyla uyumlu olduğunu belirtir. Buna göre çocuğun zü'r-rahim mahremi bulunmadığında iki görüş aynı noktada birleşmekte ve anne, "sıyâneten li's-sağîr" hadâneye cebredilmektedir. Buna karşılık zü'r-rahim mahremin bulunması hâlinde, müftâ bih kabul edilen ikinci görüş esas alınarak annenin cebredilemeyeceği ifade edilmektedir. Bu bakımdan Âkifzâde'nin, zü'r-rahim mahremin bulunmadığı duruma ilişkin hükmü "aleyhi'l-fetvâ", mahremin bulunduğu duruma ilişkin hükmü ise "müftâ bih" olarak nitelendirmesi dikkat çekmektedir.[1664]

Müellif daha sonra *Dürrü'l-müntekâ* ve *Nehr* üzerinden yaptığı değerlendirmelerle Çivizâde'nin açıklamalarına iki noktada itiraz eder. İlk olarak, ekser ulemânın fetvası hadânenin hâdinenin hakkı olduğu yönünde iken, "fukahâ-i selâsenin kavliyle fetva verilmesi evlâdır" denilmesini isabetli bulmaz. Ona göre bir görüşün Zâhirü'r-rivâye'ye uygun olması tek başına fetvada öncelik sebebi değildir. Fetva tercihinde meşâyihin değerlendirmeleri ve amelî uygulama da belirleyici unsurlardır. Bu sebeple, fukahâ-i selâsenin görüşü Zâhirü'r-rivâye ile örtüşse bile, fetvada esas alınacak görüşün amel edilen ve meşâyih tarafından tercih edilen kavil olduğunu vurgulamaktadır.[1665] İkinci olarak ise *Zâhiriyye*'de

[1661] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59a.
[1662] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 59a.
[1663] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a.
[1664] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a.
[1665] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a.

geçen "zü'r-rahim mahremin bulunmaması" kaydındaki zamirin fukahâ-i selâseye ircâ edilmesini doğru bulmaz. Zira onların görüşüne göre hadâne mutlak olarak çocuğun hakkıdır ve bu durumda annenin her hâlükârda cebredilmesi gerekir; dolayısıyla söz konusu kayıt anlamsız hâle gelir. Âkifzâde'ye göre bu kayıt ancak hadânenin hâdinenin hakkı kabul edildiği ikinci görüş çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Böylece cebir, çocuğun hakkının zayi olma ihtimaliyle sınırlandırılmış olmakta ve yalnızca "siyâneten li'l-veled ani'z-ziyâʿ" gerekçesiyle uygulanmaktadır.[1666]

Bu meselede yakın çağdaşı İbn Âbidîn de aynı nakiller etrafında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ancak İbn Âbidîn, hadânenin hem çocuk hem de hâdine bakımından hak boyutu taşıdığını kabul ederek iki görüşü şartlara göre yeniden yorumlamakta ve görünürdeki ihtilafı büyük ölçüde uzlaştırmaktadır. Bu yaklaşıma göre "zü'r-rahim mahremin bulunmaması" kaydı, hadânenin belirli durumlarda hâdine üzerinde taayyün ettiğini gösteren bir ölçüt niteliğindedir. Buna göre hadânenin taayyün etmediği hâllerde hak hâdineye ait olduğundan anne cebredilemez; buna karşılık zü'r-rahim mahremin bulunmadığı durumlarda hadâne taayyün ederek çocuğun hakkı hâline gelir ve anne cebredilir.[1667] Âkifzâde ise aynı kaydı uzlaştırıcı bir ölçüt olarak kullanmak yerine, öncelikle hangi kavle ait olduğunu tespit etmeye yönelmektedir. Ona göre bu kayıt yalnızca hadânenin hâdinenin hakkı kabul edildiği görüş bağlamında anlam taşımaktadır. Nitekim zü'r-rahim mahremin bulunmadığı durumda her iki görüş de annenin cebredileceği sonucunda birleştiği için bu hükmü "aleyhi'l-fetvâ" olarak ifade etmektedir. Buna karşılık mahrem akrabanın bulunduğu durumda, müftâ bih olan ikinci görüş esas alınarak annenin cebredilemeyeceğini belirtmektedir. Dolayısıyla İbn Âbidîn görünürdeki ihtilafı şartlara göre yeniden yorumlayarak uzlaştırırken, Âkifzâde aynı ihtilafı kavillerin sınırlarını belirginleştiren bir tahrir faaliyetiyle çözümlemektedir.

Bu meselede yakın çağdaşı İbn Âbidîn, benzer nakiller etrafında tahlili yapar. İbn Âbidîn, hadânenin hem hâdine hem de çocuk açısından hak boyutu taşıdığını kabul ederek iki kavli şartlara göre yeniden yorumlamakta ve böylece görünürdeki ihtilafı büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Bu çerçevede "zü'r-rahim mahrem bulunmaması" kaydı, hadânenin taayyün ettiği durumlara işaret eden bir belirleyici unsur hâline gelmektedir. Buna göre hadânenin hâdineye taayyün etmediği hallerde onun hâdinenin hakkı olduğu ve annenin cebredilemeyeceği; buna karşılık "zü'r-rahim mahrem bulunmadığında" taayyün ederek çocuğun hakkı gereğinde cebredilir.[1668] Âkifzâde ise söz konusu kaydı uzlaştırıcı bir unsur olarak kullanmak yerine, onun hangi kavle ait olduğunu tespit etmeye yönelmekte ve kaydın yalnızca hadânenin hâdinenin hakkı kabul edildiği görüş bağlamında anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim "zü'r-rahim mahrem" olmaması durumunda her iki görüşe göre de cebredileceği

[1666] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 60a.
[1667] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 3/559-560.
[1668] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 3/559-560.

için bunu aleyhi'l-fetva olarak; mahrem akrabanın bulunmaması durumunda müftâ bih kavle göre cebredilemeyeceğini belirtir. Dolayısıyla İbn Âbidîn'de ihtilaf, şartlara bağlı olarak yeniden yorumlanırken; Âkifzâde'de aynı ihtilaf, kavillerin sınırlarını belirginleştiren bir tahrir faaliyetiyle çözümlenmektedir.

Sonuç olarak Âkifzâde, hadâne meselesinde yalnızca farklı kavilleri nakletmekle yetinmemekte; bunları Zâhirü'r-rivâye, meşâyih tercihleri ve amelî fetva uygulaması çerçevesinde sistematik biçimde değerlendirmektedir. Müellif, Zâhirü'r-rivâye ile fukahâ-i selâsenin görüşleri birleşmiş olsa dahi, fetvada belirleyici ölçütün yalnızca Zâhirü'r-rivâye'ye muvafakat olmadığını; meşâyihin tercihleri ve döneminde amel edilen fetvaların esas alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim fetva tercihinde, kütüb-i âmmede yer alan ve amel edilen görüşü esas alması, onun teorik mezhep birikimi ile Osmanlı fetva pratiğini birlikte değerlendiren bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Çivizâde'nin nakillerini tenkit ederek kayıtların hangi kavle ait olduğunu açıklığa kavuşturması, metinler arasındaki irtibatı yeniden kurması ve kavillerin uygulama alanlarını belirginleştirmesi, Âkifzâde'nin yalnızca nakil yapan bir müellif değil, aynı zamanda tahkik ve tahrir yoluyla mezhep içi tercihleri yeniden değerlendiren bir fakih olduğunu ortaya koymaktadır.

2.6. Şeyhülislâm Fetvalarına Muhalif Amel

Osmanlı hukukunda şeyhülislâm fetvaları, yalnızca ilmî bir kanaati yansıtmakla kalmayıp yargı uygulamalarını yönlendiren yüksek bir otorite işlevi görmüştür. Nitekim fetva müessesesi, özellikle şeyhülislâm makamı söz konusu olduğunda, hem mezhep içi tercihlerin belirlenmesinde hem de mahkemelerde uygulanacak hükümlerin tayininde belirleyici bir referans noktası olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede, şeyhülislâm fetvalarıyla amel edilmesi, bir yandan mezhebin muteber görüşlerine bağlılığın, diğer yandan da kazâî pratiğin sürekliliğinin temini açısından zaruri görülmüştür. İncelenen mecmuada da bu doğrultuda ifadelere sıkça rastlanmakta; Âkifzâde'nin eser boyunca şeyhülislâm fetvalarını esas alarak fıkhî geleneği yorumlamaya çalıştığı, ihtilaflı meselelerde fetvaya müracaat edilmesi gerektiğini vurguladığı ve mahkemelerde cari olan uygulamaya (amel-i kuzzât) özel bir önem atfettiği görülmektedir.

Bununla birlikte, uygulamada her zaman fetva ile kazânın birebir örtüşmediği, zamanla bu iki alan arasında farklılaşmaların ortaya çıkabildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Âkifzâde, eserinde iki meselede şeyhülislâm fetvalarına hilâfla hareket ettiğini açıkça ifade etmekte ve bu tercihini Hayriyye'de yer alan görüşlere dayandırmaktadır. Bu durum, onun yalnızca nakil aktaran bir müellif

olmadığını; aksine, fetva otoritesini göz ardı etmeksizin fıkıh geleneğini, dönemin uygulamasını ve kendi ilmî değerlendirmesini birlikte dikkate alan bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Öte yandan müellifin söz konusu meseleleri istiğfar ve dua ile nihayetlendirmesi, bu tür tercihlerde ilmî ihtiyatı elden bırakmadığını ve şeyhülislâm fetvalarına karşı eleştirel bir tutum sergilerken dahi hiyerarşik yapıyı gözettiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Âkifzâde'nin yaklaşımı, fetva otoritesi ile fıkhî istinbât arasında dengeli bir ilişki kurmaya çalışan, temkinli fakat aynı zamanda müstakil değerlendirme imkânını da muhafaza eden bir ilmî tavrın örneği olarak değerlendirilebilir.

2.6.1. Gâib Oğlun Zevce Nafakasında Babaya Cebir

Âkifzâde'nin, şeyhülislâm fetvalarına muhalif olarak amel ettiğini açıkça belirttiği meselelerden biri, gâib oğlun zevcesinin nafakasıdır. Müellif, gâib oğlun üzerine vacip olan eş nafakasının temini için babanın cebredilebileceğine dair şeyhülislâm fetvalarının bulunduğunu belirtmekle birlikte, buna muhalif olan *Hayriyye* fetvasını tercih ettiğini ve bizzat bu fetva ile amel ettiğini ifade etmektedir.

Âkifzâde, *Kunye*'den yaptığı nakilde, babanın gâib oğlunun zevcesinin nafakasını karşılamaya cebredilemeyeceğini aktardıktan sonra kısa bir tahrir kaleme alır. Bu tahrirde, söz konusu naklin aksine, gâib oğlun zevcesinin nafakasının daha sonra oğula rücû edilmek üzere babaya sorumluluğun yükleneceği ve babanın buna cebredileceği yönünde şeyhülislâmlara ait fetvaların bulunduğunu belirtmektedir.[1669] Müellifin açıkça adını vermediği bu fetvanın, mecmuanın ilerleyen kısımlarından anlaşıldığı üzere *Netîcetü'l-Fetâvâ*'da yer aldığı görülmektedir.[1670] Bununla birlikte Âkifzâde, şeyhülislâm fetvalarının aksine *Hayriyye*'de babanın cebredilemeyeceğine dair başka bir fetvanın bulunduğunu belirterek, kendisinin de bizzat bu fetva ile amel ettiğini özellikle vurgulamaktadır.[1671] Böylece müellif, *Kunye*'deki nakil ile *Hayriyye* fetvasını birlikte değerlendirerek tercih ettiği görüşü temellendirmektedir.

Bu tercih, Âkifzâde'nin fetva metodolojisi bakımından dikkat çekicidir. Zira müellif, eserinin genelinde şeyhülislâm fetvalarını esas almakta; ihtilaf hâlinde ise fetvaları uzlaştırmaya veya maʿmûl bih, müftâ bih yahut mezhep kaidelerine uygunluk gibi ölçütlere göre tercih yapmaya çalışmaktadır. Buna karşılık bu meselede, şeyhülislâm fetvalarına rağmen *Hayriyye* fetvasını tercih etmekte ve bununla yalnızca teorik olarak değil, fiilen amel ettiğini de açıkça ifade etmektedir. Tahririni "afallahu an

[1669] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51b.
[1670] Fetva "Zeyd, zevcesi Hind'i ve evlad-i sığârını bilâ nafaka bırakıp ahar diyara gidip harçlık dahi göndermese Zeyd'in babası Amr-i mûsir Zeyd'e rucûʿ etmek üzere Hind'i ve sığârı infaka cebrolunur mu? el-Cevâb: Olunur" şeklindedir. Hâfız Mehmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, 102.
[1671] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51b.

taksîrâtinâ" duasıyla tamamlaması da, şeyhülislâm fetvalarına aykırı bir tercihte bulunmasının doğurduğu ilmî ve dinî sorumluluğun farkında olduğuna işaret etmektedir.[1672]

Âkifzâde eserinde genellikle şeyhülislâm fetvalarıyla amel etmeye önem verip ihtilaf varsa uzlaşma veya maʿmûl bih, müftâ bih yahut kaidelere uygunluk gibi kıstaslarla tercih ederken, bu meselede *Hayriyye* fetvasını tercih ettiği ve yalnızca fıkhî kanaat olarak değil aynı zamanda zımnen iftâ veya kaza süreçlerinde bu fetva ile amel ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim tahririni "afallahu an taksiratina" şeklinde dua cümlesiyle bitirmesi, şeyhülislâm fetvalarının hilafına amel etmesinin manevi sorumluluğundan kaynaklandığı değerlendirilebilir.[1673]

Âkifzâde, aynı bağlamda sağîrin nafakasına dair hükümleri de ele almaktadır. Öncelikle zevce nafakası hakkında babanın cebredileceğine dair *Netîcetü'l-Fetâvâ*'daki fetvayı zikrettikten sonra, gâibin kardeşinin cebredilemeyeceğine dair Atâullah Efendi fetvasına yer vermektedir. Sağîrin nafakasında ise farklı bir sonuca ulaşarak, gâibin babası, kardeşleri ve amcası gibi akrabaların tertip üzere cebredileceğini; bu görüşün *Kunye*'den naklen Ankaravî, *Kadrî Efendi Mecmuası* ve *Dürerü'l-müntekâ*'da da benimsendiğini belirtmektedir. Buna karşılık *Zâhidî'*de yalnızca dedenin cebredileceğine dair fetvaların bulunduğunu da kaydeder. Ancak Âkifzâde, "sıyâneten li's-sigâr" ve "rıfk" ilkeleri gereğince, daha sonra babaya rücû edilmek üzere akrabaların cebredileceği görüşünü tercih etmekte; *Kunye*'deki naklin esas alınmasını hem fetva hem de amel bakımından "enseb" olarak nitelendirmektedir. [1674]

Bu iki mesele birlikte değerlendirildiğinde, Âkifzâde'nin zevce nafakasında gâib oğlun babasının cebredilemeyeceği yönündeki *Hayriyye* fetvasını tercih ettiği; buna karşılık sağîrin nafakasında çocuğun korunması amacıyla akrabaların cebredilebileceği görüşünü benimsediği görülmektedir. İlk meselede şeyhülislâm fetvaları olmasına rağmen *Kunye* nakli ve *Hayriyye* fetvası doğrultusunda amel etmektedir.[1675] Böylece müellif, her iki nafakanın mahiyetini ve korunmak istenen hakkı esas alarak farklı tercihlerde bulunmuştur.

2.6.2. Babanın Bâliğa Kızını Yanında Bulundurması (Nefsine Zammetmesi)

Âkifzâde, bu bahiste bâliğa bekâr kızın baba tarafından yanında bulundurulup bulundurulamayacağı meselesini ele almaktadır. Müellif, meseleyi nafaka ve ihtibâs hakkına dair Ankaravî ve *Hayriyye*'den yaptığı nakiller çerçevesinde değerlendirmekte; ardından bu nakillerin

[1672] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51b.
[1673] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 51b.
[1674] Âkifzâde'nin ifadeleri "Lâkin sıyânetün li's-siğar akraba eb üzerine rücûʿ etmek üzere cebre ifta olup Kunye nakliyle fetva verseler ve amel etseler enseb görünüyor." şeklinde yer almaktadır. Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 55b.
[1675] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 56b.

mefhumundan hareketle kendi kanaatini ortaya koymaktadır. Tahlilinin sonunda ise şeyhülislâm fetvalarından farklı olarak *Hayriyye* fetvasıyla amel ettiğini açıkça ifade etmektedir.

Müellif, öncelikle kocanın eşi üzerindeki ihtibâs hakkını açıklayarak, muaccel mehir ödendiği takdirde kadının kocasının hanesinde bulunmasının zorunlu olduğunu, aksi hâlde nüşûz sebebiyle nafakasının düşeceğini belirtir. Buna karşılık muaccel mehir henüz ödenmemişse kadının ihtibâstan kaçınmasının nüşûz sayılmayacağını ifade eder.[1676] Bu açıklamaların ardından bâliğa bekâr kızın babası tarafından nefsine damm edilmesi meselesine geçer.

Âkifzâde, *Hayriyye*'de yer alan fetvaya göre, "başını yaşını almış", akıllı ve reşit olan bâliğa bekâr kızın babası tarafından yanında kalmaya zorlanamayacağını nakleder. Bu durumda babanın "benimle yesin içsin" şeklinde bir talepte bulunması şerʿî hakkı değildir. Kız fakir olduğu takdirde babanın nafaka yükümlülüğü de devam eder. Buna karşılık şeyhülislâm fetvalarında, yalnızca kâmile-i seyyibe için dammın söz konusu olmayacağı kabul edilmekte; bâliğa bekâr kızın ise mutlak olarak babasının yanında bulundurulabileceği ifade edilmektedir. Âkifzâde ise bu ihtilafta açıkça *Hayriyye* fetvasını tercih ederek, reşit ve olgunluk çağına ulaşmış bekâr kızın babasına damm edilemeyeceği görüşüyle amel ettiğini belirtmektedir. Müellif, bu tercihini ihtiyatlı bir üslupla tamamlamakta; isabet etmişse bunun Allah'ın tevfikiyle olduğunu, hata etmişse Allah'tan mağfiret dilediğini ifade etmektedir.[1677]

Âkifzâde, birkaç varak sonra hocası Ebû Bekir el-Çorumî'nin mecmuasından yaptığı bir nakille şeyhülislâmların bâliğa bekâr kızın babası tarafından yanında bulundurulabileceği yönünde fetva verdiklerini tekrar zikretmekte; buna rağmen kendisinin *Hayriyye* fetvasını tercih ettiğini yeniden vurgulamaktadır. Bu çerçevede hadâne bahsine temas ederek, hadânenin sona ermesinden sonra çocuğun korunması amacıyla asabenin devreye girmesi, fesat korkusu ve damm yetkisinin kapsamına ilişkin çeşitli değerlendirmelerde bulunmakta; özellikle çocuğun korunması (hıfzan li'l-veled, sıyâneten li'l-veled) ilkesini esas almaktadır. Bununla birlikte bu tartışmalar, müellifin asıl tercihini değiştirmemekte; reşit ve olgunluk çağına ulaşmış bâliğa bekâr kızın babası tarafından nefsine damm edilemeyeceği yönündeki kanaatini destekleyici mahiyette kalmaktadır.[1678]

Bu örnek, Âkifzâde'nin şeyhülislâm fetvalarına yaklaşımını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Müellif, şeyhülislâm fetvalarını mutlak bağlayıcı bir otorite olarak kabul etmek yerine, onları diğer muteber kaynaklarla birlikte değerlendirmekte; hükmü belirlerken illet, maslahat ve amelî uygulamayı esas alarak tercih yapmaktadır. Nitekim bu meselede de şeyhülislâm fetvalarına rağmen

[1676] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 52a.
[1677] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 52a.
[1678] Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, maVII20, 58b.

Hayriyye fetvasını benimsemekte ve bu görüşle amel ettiğini açıkça ifade etmektedir. Bu durum, onun kimi zaman farklı görüşleri değerlendirerek gerekçeli tercihlerde bulunduğunu göstermektedir.

3. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Âkifzâde'nin fıkhî muhakemesi, meseleleri ele alış biçimi ve ihtilaflar karşısındaki yaklaşımı örnek meseleler üzerinden incelenmiştir. Böylece ikinci bölümde ortaya konulan tahrir ve değerlendirme anlayışının somut fıkhî problemlere nasıl yansıdığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Âkifzâde'nin fıkhî muhakemesinde öne çıkan ilk özellik, meseleleri yalnızca nakiller üzerinden aktarmakla yetinmemesidir. Bunun yerine müellif, bazı meselelerde kavramları tanımlamakta, bazı yerlerde meseleleri farklı ihtimallere ayırmakta, kimi zaman da birbirinden bağımsız gibi görünen hükümler arasında irtibat kurmaktadır. Özellikle kapsamlı incelemelerinde, farklı kaynaklarda yer alan ibareler, fetvalar ve uygulamalar birlikte değerlendirilerek meselenin hangi yönden anlaşılması gerektiği açıklanmaktadır. Böylece Âkifzâde, özellikle uygulamada karışıklığa yol açabilecek konularda okuyucuyu yönlendirmekte ve hükmün dayandığı fıkhî zemini görünür kılmaktadır.

Bu bölümde incelenen örnekler, Âkifzâde'nin ilmî ihtiyatını da ortaya koymaktadır. Müellif bazı yerlerde kesin hüküm vermek yerine tereddüdünü okuyucuya belirtmekte, meselenin başka bir başlık altında açıklanacağını söylemekte veya tahkik makamına müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu tavır, onun ihtilaflı ve kapalı meselelerde hemen bir hüküm kurmaktan kaçındığını, fıkhî tahlili belli bir dikkat ve ihtiyatla yürüttüğünü göstermektedir. İhtilaflar karşısındaki yaklaşımı bakımından Âkifzâde'nin amacı, farklı kaviller hakkında okuyucuya uyarmanın yanı sıra bunlar arasındaki ilişkiyi açıklayarak uygulamada esas alınacak hükmü belirgin hâle getirmektir. İhtilaflar karşısında ilk olarak, ibarelerin bağlamını, kayıtlarını ve hükmün dayandığı gerekçeyi incelemektedir. İkinci olarak, mümkün olduğu yerlerde teʾvil ve uzlaştırma yoluna başvurmaktadır. Bununla birlikte Âkifzâde uzlaştırmanın mümkün olmadığı, döneminde tercih edilen bir kavil açıkça bulunmadığı durumlarda tercih de yapmaktadır. Tercih sırasında, Osmanlı meşâyihinin fetvalarını, mahkeme uygulamasını, örfü ve zamanın şartlarını dikkate almaktadır. Bu durum, onun fıkhî muhakemesinin Osmanlı hukuk pratiğine de yaslandığını göstermektedir.

Üçüncü bölümde ulaşılan önemli sonuçlardan biri de Âkifzâde'nin şeyhülislâm fetvaları karşısındaki tutumudur. Müellif, birçok meselede öncelikle bu konuda bir şeyhülislâm fetvası bulunup bulunmadığını araştırmaktadır. Nitekim eserde, ihtilafların çoğu zaman Osmanlı şeyhülislâmlarına ait fetvalar arasındaki farklılıklar üzerinden de ele alınmasıdır. Âkifzâde bu fetvaları kimi zaman açıklamakta, kimi zaman kayıtlandırmakta, kimi zaman da aralarındaki ihtilafı tahkik ederek tercih

edilen veya uygulamada esas alınan görüşü belirlemeye çalışmaktadır. Bu durum, müellifin Osmanlı fetva ve kaza pratiğini de yansıtmayı amaçladığı uygulama merkezli bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu bölümde incelenen örnekler, Âkifzâde'nin *Mecelletü'l-mehâkim*'deki ilmî tavrını daha görünür hâle getirmiştir. Müellif, fetva ve nakilleri derlemenin ötesinde; meseleleri tahlil eden, kavramları açıklayan, ihtilafları denetleyen, fetvaları karşılaştıran ve gerektiğinde tercih ortaya koyan bir tutum sergilemektedir. Özellikle örf, amel-i kudât ve mahkeme uygulamalarını dikkate alması, onun fıkhî muhakemesinin uygulama merkezli yönünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede eser, fetvaların nasıl anlaşılması gerektiğini, ihtilaflı meselelerde hangi görüşün tercih edileceğini göstermeye çalışan ve mübtedî kadı ile müftülere bu konuda rehberlik etmeyi amaçlayan didaktik bir metin hüviyeti taşımaktadır. Nitekim Âkifzâde sık sık "gaflet olunmaya", "dakîktir", "fefhem", "münfehim ola ki" gibi ikaz ve yönlendirici ifadeler kullanmakta; fetva ve nakillerden ne anlaşılması gerektiğini açıklayarak okuyucuyu belirli bir yorum ve uygulama biçimine sevk etmektedir. Bu yönüyle *Mecelletü'l-mehâkim*, geç dönem Osmanlı kadısının kendisine kadar teşekkül etmiş Hanefî fıkıh birikimi ile özellikle şeyhülislâm fetvalarını hangi usulle değerlendirdiğini, bunlar arasındaki ihtilafları nasıl tahkik ettiğini ve uygulamada esas alınacak görüşü ne şekilde belirlediğini göstermesi bakımından önemli bir metin hüviyeti taşımaktadır.

SONUÇ

Osmanlı ilmiye teşkilatı içerisinde müderrislik, müftülük ve kâdılık gibi kritik görevlerin yanı sıra Haremeyn Evkâf Müfettişliği gibi üst düzey mevkilerde bulunan es-Seyyid Âkifzâde Abdürrahîm Efendi'nin fıkha dair en özgün eseri olan *Mecelletü'l-mehâkim*, bu araştırmanın odak noktasını teşkil etmiştir. Müellifin kâdılık görevi esnasında, kâdı ve müftülerin mesleki ihtiyaçlarına binaen göreve yani başlayanlar (mübtedîler) için kaleme aldığı bu eser, kanunlaştırma hareketleri öncesinde pâyitahtta görev yapan bir kâdının, kendisine kadar teşekkül etmiş fıkıh birikimini nasıl işlediğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Araştırma neticesinde ulaşılan temel bulgular, eserin klasik fetva mecmuaları geleneği içerisinde belirgin bir metodolojik farklılaşma sergilediğini ve içeriği itibarıyla uygulama (kaza) pratiğini kolaylaştırmayı hedefleyen bir yönelim taşıdığını ortaya koymaktadır.

Mecelletü'l-mehâkim'i klasik fetva mecmualarından ayıran başlıca özellik, metnin fetva ve fürû fıkıh eserlerinden yapılan iktibaslarla müellife ait tahrirlerin iç içe geçtiği bir yapıda kaleme alınmış olmasıdır. Âkifzâde, naklettiği metinleri çoğu zaman olduğu gibi bırakmamakta; gerekli gördüğü yerlerde ibareleri açıklamakta, kayıtlandırmakta, farklı nakiller arasındaki irtibatı kurmakta, görünürdeki ihtilafları değerlendirmekte ve hükmün hangi çerçevede anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple mecmua, yalnızca fetva ve nakilleri bir araya getiren bir derleme değil; nakillerin açıklama ve tahlillerle yeniden işlendiği bir başvuru eseri niteliği taşımaktadır. Nitekim müellifin sıkça kullandığı "gâfil olmayın", "dakîktir", "nakilden müstebân olur ki" ve benzeri ifadeler, okuyucuyu ihtilaflı veya dikkat gerektiren hususlarda uyarmakta; bunun yanında fetva ve nakillerden hangi sonucun çıkarılması gerektiğine de işaret etmektedir. Bu yönüyle eser, meselelerin yalnızca hükmünü aktarmayı değil, hükmün doğru anlaşılması ve uygulanmasını da amaçlayan açıklayıcı bir karakter taşımaktadır.

Araştırmanın ulaştığı önemli sonuçlardan biri, fetva telhislerinin *Mecelletü'l-mehâkim*'in şekillenmesinde belirleyici bir işleve sahip olduğunun ortaya konulmuş olmasıdır. Âkifzâde'nin, özellikle fetva ihtisarlarını ihtiva eden *Revâyıhu'z-zekiyye'*den yoğun biçimde yararlanması ve birçok meselede aslî fetva mecmuaları yerine bu eserde yer alan telhisleri tercih etmesi, hükme daha kısa yoldan ulaşmayı hedefleyen bir telif anlayışını yansıtmaktadır. Bunun yanında müellifin, yer yer kendisinin de fetvaları ihtisar ederek kısa ve doğrudan hükmü ifade eden cümleler kurması, bu yöntemi yalnızca nakletmediğini, eserinde bilinçli bir biçimde sürdürdüğünü göstermektedir. Böylece *Mecelletü'l-mehâkim*'de fetvaların ayrıntılı soru-cevap metinleri yerine, hükmü öne çıkaran veciz ve uygulamaya elverişli ifadelerin belirginleştiği görülmektedir.

Eserde öne çıkan bir diğer husus, Âkifzâde'nin şeyhülislâm fetvaları karşısındaki yaklaşımıdır. Şeyhülislâm fetvaları eserin temel başvuru kaynakları arasında yer almakla birlikte, birbirine muhalif fetva ve nakillerin bulunduğu meselelerde hangi görüşle amel edileceği ayrıca değerlendirilmiştir. Âkifzâde, bu ihtilafları görünür kılmış; müftâ bih ve maʿmûl bih görüşü tespit etmeye çalışmış, gerektiğinde farklı nakil ve fetvaları tahkik ederek uygulamada esas alınacak görüşü belirlemiştir. Bu değerlendirmelerde amel-i kudât, örf ve fesâd-ı zaman gibi unsurları dikkate alması, onun fıkhî muhakemesini Osmanlı hukuk pratiği üzerine inşa ettiğini açıkça göstermektedir. Bu yönüyle *Mecelletü'l-mehâkim*, yalnızca müellifin fıkhî yaklaşımını yansıtan bir eser olmanın ötesinde, XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı fetva ve kaza pratiğinin anlaşılmasına katkı sağlayacak zengin bir kaynak niteliği taşımaktadır. Eserde yer alan değerlendirmeler, özellikle Osmanlı uygulamasında benimsenen müftâ bih ve maʿmûl bih görüşlerin tespiti, amel-i kudât anlayışı ve mahkeme uygulamalarının işleyişi bakımından önemli veriler sunmaktadır. Bu yönüyle eser, Osmanlı hukuk tarihi ve fetva literatürüne yönelik yeni araştırmalar için de güçlü bir kaynak teşkil etmektedir.

Sonuç olarak *Mecelletü'l-mehâkim*, pâyitahtta görev yapan bir Osmanlı kadısının kendisine kadar teşekkül etmiş fetva ve fürû fıkıh birikimini nasıl değerlendirdiğini ve uygulamaya nasıl aktardığını gösteren özgün bir eserdir. Âkifzâde, mevcut birikimi yalnızca nakletmekle yetinmemiş; tahrirleri, telhisleri, tahkikleri ve Türkçe açıklamalarıyla yeniden işlemiş, özellikle dönemin müftâ bih ve maʿmûl bih görüşlerini tespit ederek bunları uygulama merkezli bir bakış açısıyla okuyucuya sunmuştur. Bu yönüyle *Mecelletü'l-mehâkim*, klasik fetva mecmuaları yerine fürû fıkıh literatürü arasında konumlanabilecek; fetva, nakil ve uygulama arasındaki ilişkiyi görünür kılan, kâdı ve müftülere rehberlik etmeyi amaçlayan özgün bir başvuru eseri niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetâvâ*. Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 121.

Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Darüttıbâati'l-âmire, 1289.

Abdullah Efendi, Şeyhülislam Yenişehirli. *Behcetü'l-Fetâvâ*. Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, V1417.

Abdürrahim. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*. Amire Matbaası, 1243. Basım, ts.

Abdürrahîm b. İsmail b. Akif el-Amâsî. *el-İcâze li's-seyyid Hâfız Muhammed el-Gedusî*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980-XIII, 304a-305b.

Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî, Âkifzâde. *el-Mecmû' Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmû'*. çev. Ömer Aslan vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2026.

Abdürrahîm b. İsmâil el-Amâsî, Âkifzâde. *Takrîbü'l-Mübtedî*. Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Koleksiyonu.

Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî, Âkifzâde. *Unvânü'l-Meşâyih*. Ezher Kütüphanesi, 33519.

Abdürrahîm Efendi. *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. İstanbul: Dâr't-tıbâ'ati'l-ma'mûreti's-Sultaniyye, 1243.

Ahmed Efendi. *Netîcetü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265.

Ahmed Efendi. *Netîcetü'l-Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1079.

Akgündüz, Ahmet. "Gedik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/541-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Âkif, Iydîzâde Âkif. *el-Makâmât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 421-006.

Âkifzâde, Abdurrahim b. İsmail. *el-Mecmu Fi'l-Mashud ve'l-masmu*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3911.

Âkifzâde, Abdurrahîm b İsmâ'il b Mustafa el-Amâsî. *el-Mecmu fi'l-meşhud ve'l-mesmu*. Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, 5597, 96v.

Âkifzâde, Abdurrahîm b. İsmâ'il b. Mustafa el-Amâsî. *el-Mecmû fi'l-meşhûd ve'l-mesmû*. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 122425.

Âkifzâde, Abdurrahîm b İsmâ'il b Mustafa el-Amâsî. *Mecmû'u'l-Hâl*. Bursa İnabey Kütüphanesi, Genel, 4027, 35 yk., 12 st.

Âkifzâde, Abdurrahîm b İsmâ'il b Mustafa el-Amâsî. *Risâle fî Beyâni Enne't-Talâk bi Lafzati: "Bıraktım" Teka'u Ric'iyyen"*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 916-007, 48a-48b.

Âkifzâde, Abdurrahîm b. İsmâ'il b. Mustafa el-Amâsî. *Şerhu Mülteka'l-Ebhur*. Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 1081.

Âkifzâde, Abdurrahîm b İsmâ'il b Mustafa el-Amâsî. *Terceme-i Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-Mutasavvife.* 9 Safer 1228.: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Engin Yazmaları, 802, 111 yk., 19 st. ;

Âkifzâde, Abdurrahîm b İsmâ'il b Mustafa el-Amâsî. *Terceme-i Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-Mutasavvife.* 9 Safer 1228.: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hayri-Abdullah Efendi, 30, 111 yk., 19 st. ;

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mecelletü'l-mehâkim*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1509.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mecelletü'l-mehâkim*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 1314.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mecelletü'l-mehâkim*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nadir Eserler Türkçe Yazmalar, 2159.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mecelletü'l-mehâkim*. Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 7485.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'*. Hasan Paşa Yazma, 27011.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'*. Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Amasya Beyazıt, 1676.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mecmû' fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'*. Milli Kütüphane, Ali Emiri Arab, 2527.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-mutasavvife*. Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55Hk396.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mir'âtü'n-Nâzırîn fî Münebbihâti'l-mutasavvife*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1706.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmail. *Mühimmâtü's-Sûfiyye*. İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Engin Yazmaları, 356.

Âkifzâde, Abdürrahîm b. İsmâ'il b. Mustafa el-Amâsî. *Kitabü'l-Hacc*. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 337.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî. *Mecelletü'l-mehâkim*. Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi, maVII20.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî. *Mecelletü'l-mehâkim*. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, 274.

Âkifzâde, Abdürrahim b. İsmâil el-Amâsî. *Mecelletü'l-mehâkim*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şeriyye, 89.

Âkifzâde, Amasyalı Abdürrahim b İsmail. *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*. çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı, 1998.

Âkifzâde, Amasyalı Abdürrahim b İsmail. *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*. çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı, 1998.

Aktan, Hamza. "Zevi'l-Erhâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Akün, Ömer Faruk. "Bursalı Mehmed Tâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/452-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Alâeddin Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr ʿan uṣûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. İstanbul: Şirket-i Matbaa-i Osmâniyye, Birinci baskı., 1308.

Alâuddîn es-Semerkandî, Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetu'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414.

Ali, Cevâd. *al-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab kable'l-İslâm*. Beyrut: Dârü's-sâkî, 4. Basım, 2001.

Ali Efendi, Şeyhülislam Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1266.

Ali Efendi, Şeyhülislam Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Muharrem Efendi Matbaası, 1289.

Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendizâde. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1321.

Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2017.

Ankaravî, Mehmed Emin Efendi. *Fetâvâ-yı Ankaravî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.

Apaydın, H. Yunus. "Karz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/520-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Arslan, Emine. *Nukûllü fetvâ mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâniʿa adlı eserinin bunlar arasındaki yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Arslan, Emine. "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetvâ Mecmuaları". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 5 (2008), 131-153.

Arslan, Kenan. *Esnaf gedikleri (İstanbul Kadılığı 227 numaralı Sicil Defterine göre)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Askerî, Ebû Hilâl el-. *el-Furûku'l-lugaviyye*. ed. Muhammed İbrâhîm Selîm. Kahire: Dârü'l-ʿİlm ve's-Sekâfe, ts.

Aslan, Naci. "Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti". *Dini Araştırmalar* 1/4 (01 Haziran 1999), 85-100.

Atan, Ömer Faruk. "Zâhirü'r-Rivâyeye Aykırı Fetvâların Gerekçeleri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2024), 591-612.

Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Atar, Fahrettin. "Mahkeme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/338-341. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Atâullah, Muhammed Efendi. *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 1253.

Atâullah, Muhammed Efendi. *er-Revâyihu'z-zekiyye fi fihrisi'l-fetave'z-zekiyye*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 03244.

Avcı, Mustafa. "Suç Mağdurlarına Tazminat Ödenmesi Anlayışının Tarihi Gelişimi". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24/1 (29 Kasım 2016), 7-36.

Ayar, Talip. "Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetvâ Eminlerinin Görevleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (30 Aralık 2012), 403-421.

Aykaç, Mehmet. "Osmanlı'da Dinî, Kültürel ve Sosyal Hizmetlere Katkı Sağlayan Fîruz Ağa Vakfı". *Danisname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2021), 197-218.

Aykan, Yavuz. "From the Hanafi Doxa to the Mecelle: The Mufsi of Amid and Genealogies of the Ottoman Jurisprudential Tradition". *Forms and Institutions of Justice Legal Actions in Ottoman Contexts*, 1-12.

Aykanat, Mehmet. "Osmanlı'da Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansman Kaynakları". *Sosyoekonomi* 33/65 (17 Temmuz 2025), 425-447.

Aynî, Ebü'l-Feyz Mehmed Fıkhî el-. *Risâle fî Edebi'l-Müftî*. ed. Osman Şahin. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Ayntâbî, Kara Mollazâde Abdulhamîd en-Nakşibendî el-Hâlidî el-. *Tercüme-i Tahtavî alâ Dürri'l-Muhtâr*. İstanbul: y.e.y., 1285.

Bağdâdî, İsmail Paşa el-Bâbânî el-. *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn fî Esmâʾi'l-Müʾellifîn ve Âsâri'l-Muṣannifîn: Müelliflerin Adları ve Eserleri Üzerine Biyografik-Bibliyografik Bir Kaynak*. İstanbul: Vekâlet-i Ma'ârif Matbaası, 1951.

Bağdâdî, İsmail Paşa el-Bâbânî el-. *İzâhu'l-Meknûn fî Zeyli Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. ed. Muhammed Şerefeddin Yaltıkaya - Rif'at Bilge. İstanbul: Matbaa-i Âmire (Maarif Vekâleti), 1945.

Bardakoğlu, Ali. "Ferâğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/351-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Bardakoğlu, Ali. "Havâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/507-512. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bayram, Sadi. "'Îdî-zâde Abdurrahim el-Amasî Sülâlesi ve Eserleri". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu* II (2017), 523-533.

Bayram, Sadi. *Merzifon -Amasya Kültür Tarihinde Îdî-Zâdeler-Hacıbayramoğulları*. Ankara: Önder Matbaacılık Ltd. Şti., 2018.

Baysun, M. Cavid. "Şirvânî-zâde Ahmed Hulûsî Efendi'nin Efganistan Elçiliğine Âid Vesikalar". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 4/7 (1953), 147-158.

Berki, Ali Himmet. "Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 9/102-103 (Kasım 1970).

Beydilli, Kemal. "İstanbul'daki İlk Türk Matbaalarında Basılan Kitaplar". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. 7/555-571. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A. Ş.) Yayınları, 2015.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Mahmud II [AE.(SMHD.II.)]*. No. 115, Gömlek No. 9707.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafî Ruus Kalemi Defterleri [A(RSK.D)]*. No. 1637.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hattı Hümayun*. No. 1509, Gömlek No. 28.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hattı Hümayun*. No. 1524, Gömlek No. 17.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hattı Hümayun*. No. 1537, Gömlek No. 27.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İstanbul Müftülüğü*. No. 339.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*. No. 318.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*. No. 319.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*. No. 324.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*. No. 322.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*. No. 323.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri_4 Evkaf-ı Hüm. Müftş. [İSTM.ŞSC.04.d]*. No. 325.

Bulut, İlhan. "İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Hataen Öldürme Suçu". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 1 (20 Şubat 2018), 41-71.

Burgaz, Gülay. "Kapı Ağası Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Cebeci, İsmail. *Cerîde-i İlmiyye Fetvaları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâʿîl b Ḥammâd el-. *es-Sıhâh - Tâcu'l-luga ve Sıhâhu'l-ʿArabiyye*. ed. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dârü'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.

Ceyhan, Abdullah. "Gedizli Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Cihan, Ravza. *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvaları ışığında: XVIII. yüzyılda Osmanlı'da hukuki hayat*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen ʿAlî b. Muḥammed b. ʿAlî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Taʿrîfât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1983.

Cürcânî, Yûsuf b Alî el-. *Hizânetü'l-Ekmal fî Furûi'l-Fıkhi'l-Hanefî*. ed. Ahmed Halîl İbrâhîm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2015.

Çakır, Mehmet Saki. "Bir Fâkihin Tasavvuf Yorumu: Akifzâde'nin Mühimmâtu's-Sûfiyye Adlı Mahtût Eseri". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/12 (2018), 323-341.

Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu - Beşşâr Avvâd Maruf. Londra: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1. Basım, 2021.

Çelik, Ahmet Faruk. "Minkârizâde Yahya Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60 (2021), 57-75.

Çetin, Nuran. "Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve 'Mir'âtü'n-Nâzırîn'Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017), 527-556.

Çetin, Nuran. "Âkifzâde Abdurrahim Efendi'nin 'Muhimmâtu's-sûfiyye' Adlı Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Konulara Yaklaşımı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 417-447.

Çetin, Nuran. "Âkifzâde'nin Yeni Tespit Edilen Mecmû'ul-Hâl Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri". *İlahiyat Alanında Teori ve Araştırmalar II*, 267-285.

Çetin, Nuran. "Amasyalı Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve 'Mir'âtü'n-Nazırîn' Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu* I (2017), 637-646.

Çetin, Nuran. *Kur'ân ve Sünnet Çizgisinde Tasavvufî Yorum Osmanlı'da Fakih Bir Sûfî: Âkifzâde Abdurrahim Efendi*. Ankara: İlâhiyât Yayın, 2020.

Çifci, Mehmet Faruk. "Âkifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasya'sında Arap Diline Dair Faaliyetler". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/14 (2019), 386-409.

Çifçi, Mehmet Faruk. "Âkifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasya'sında Arap Diline Dair Faaliyetler". *Dergiabant* 7/14 (30 Kasım 2019), 386-409. https://doi.org/10.33931/abuifd.586187

Çivizâde, Şeyhülislam Muhyiddin Mehmed Efendi. *Fetâvâ Çivizâde*. Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1080.

Debbağzâde, Numan Efendi. *Tuhfetu's-Sukûk*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 06MilYzA2706.

Debbâğzâde, Numan Efendi. *Tuhfetü's-Sukûk*. Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B9052.

Demirayak, Kenan. "Kasîdetü'l-Bürde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/566-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Dürrîzâde, Muhammed Arif b. Mustafa. *Kayd-ı Cedîd Yahud Mecmuatü'l-Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 280.

Dürrîzâde, Muhammed Ârif b. Mustafa. *Netîcetü'l-Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez.

Düzenli, Pehlul. "Osmanlı Fetvasında 'Muteber Kaynak' ve 'Müfta Bih Mesele' Problemi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (14 Şubat 2017), 9-78.

Ebu İshakzâde, Atâullah Mehmed b. Şerif. *et-Tenkîh ve't-Tehzîb li-Risâleti Şânîzâde*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 588.

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî el-Mâlikî. *el-Furûk*. Âlemü'l-Kütüb, t.y.

Ebû'l-Bekâ el-Hanefî. *el-Külliyyât*. ed. Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî. *Rûhu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Kurʾâni'l-ʿazîm ve's-sebʿi'l-mesânî*. ed. Ali Abdülbârî Atıyye. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.

Ebû'l-Feth Nâsıruddîn el-Matrizî. *el-Muğrib fî tertîbi'l-Muʿrib*. ed. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1. Basım, 1399.

Ebû'l-zikrî, Es-Seyyid Mursî. *el-Makâl ve Tevevrrühuhu fi'l-edeb el-muʿâser*. Kahire, Mısır: Dârü'l-Maʿârif, 1. Basım, 1981.

Ehrman, Arnost Zvi. "Megillah". *Encyclopaedia Judaica*. ed. Michael Berenbaum - Fred Skolnik. 13/768.

El-Halebi, İbrahim b Muhammed b İbrahim El-Hanefi. *Ğunyetü'l-Mütemelli Tercümesi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 176, 176 yk., 29 st.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. ed. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2022.

Emecen, Feridun M. *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789) Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2003.

Erden, Yasin. *Fetva Emini Gedizli Mehmed Efendi'nin (1752-1837) Eserleri Üzerine Yazılan Takrizler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2024.

Erden, Yasin. "Tokatlı Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir'in Hayatı, Eserleri ve İstibdâl Risâlesi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 661-683.

Esîrî Mehmed b. Abdülhalim. *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 4573.

es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî. *Mürettebe-ü Câmi'u'l-fusûleyn*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 003985, vii+370.

es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî. *Müretteb-ü fevâ'idi'z-Zeyniyye*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 003825, vii+1a-82b.

Fazlıoğlu, Şükran. "Yâziçî, İbrâhim b. Nâsîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir el-. *Mecmaʿu Bihâri'l-envâr fî Garâʾibi't-tenzîl ve Letâʾifi'l-ahbâr*. Haydarâbâd: Matbaat Meclis Dâʾirat al-Maʿârif al-ʿUthmâniyya, 3. Basım, 1967.

Feyzullah Efendi, Şeyhülislam. *Fetâvâ-yı Feyziyye*. İstanbul: Amire Matbaası, 1266.

Fındıklı Süleyman Efendi. *el-Fihristü'l-Kâmil li-Behceti'l-Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 1187-001.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir. *Kâmûsu'l-Muhît*. ed. Muhammed Na'îm el-Arkasûsî. Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Matbaa, Neşriyat ve Dağıtım, 8. Basım, 2005.

Gedûsî, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa. *Netîcetü'l-Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2487.

Hacak, Hasan. "İslam Hukukunda Kişi ve Kişilik (Zimmet) Kavramı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65 (2023), 19-39.

Hâfız Mehmed el-Gedûsî. *Netîcetü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Amire Matbaası, 1265.

Hallaq, Wael B. - Midilli, Muharrem. "Fetvalardan Fürûa: İslâm Fürû-i Fıkhında Gelişim ve Değişme". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 41 (2023), 243-280.

Hamîdî el-İmâdî, Ali b. İbrahim b. Abdurrahman. *el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâyi'l-Aliyye*. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, 393/24.

Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshak el-. *Garîbü'l-hadis*. ed. Süleyman b. İbrâhim el-ʿÂyid. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1. Basım, 1985.

Hasan Rafet, Seyyid. *Hulâsa-i İbn Nüceym*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 313718.

Himyerî, Ebû Saîd Neşvân b. Saîd el-. *Şemsü'l-ʿUlûm ve Devâu Kelâmil-ʿArab minel-külûm*. ed. Yusuf Muhammed Abdullah Hüseyin b. Abdullah el-ʿUmrî Mutahhar b. Ali el-İryânî. Beyrut / Şam: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1999.

Homrighausen, Jonathan. *Writing Esther, Then and Now: The Materiality of the Megillah in Ritual, Memory, and Biblical Interpretation*. Duke University, Ph.D. Dissertation, 2024.

Hüsameddin, Abdizâde. *Amasya Tarihi*. İstanbul: Dersaadet Hikmet Matbaası, 1328.

Hüsameddin, Abdizâde. *Amasya Tarihi*. İstanbul: Necmi İsikbâl Matbaası, 1928.

Hüseyin Remzî. *Lügat-ı Remzî*. İstanbul: Hüseyin Remzî Matbaası, 1305.

Imber, Colin. *Şeriat ile Kanun Arasında Ebussuûd Efendi*. çev. Murteza Bedir. Ketebe Yayınevi, 2022.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Omer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dımeşkî. *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, t.y.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *el-'Ukûdü'd-Dürriyye fî Tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidiyye*. Mısır, 1278.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. "Şerhu'l-Manzûmeti'l-Müsemmât bi-ʿUkūdi Resmi'l-Müftî". *Mecmûʿatü Resâʾil İbn Âbidîn*. İstanbul: Dârü's-Saʿâde, 1907.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*. ed. Abdüsselâm Muhammed Hârun. Kahire: Şirket-i Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî, 2. Basım, 1969.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm el-Ḥimyerî el-Maʿâfirî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. ed. Mustafa es-Sakkâ vd. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Ḥalebî ve Evlâduhu, 2. Basım, 1955.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-ʿArab*. Beyrut: Dâr Ṣâdır, 3. Basım, 1994.

İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahru'r-râîk şerhu Kenzi'd-dakâik*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.

İbn Nüceym, Zeynüddin. *Fetâvâ İbn Nüceym*. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1277.

İbn Nüceym, Zeynüddin. *Fetâvâ İbn Nüceym*. Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 01201-001.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfe en-Nuʿmân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Garîbü'l-hadîs*. ed. Abdülmuʿtî Emîn el-Kalʿacî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1. Basım, 1985.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîs ve'l-eser*. ed. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî Tâhir Ahmed ez-Zâvî. Beyrut: el-Mektebe el-ʿİlmiyye, 1979.

İdi, Bayram Efendi. *Divân-ı Akif*. Milli Saraylar Başkanlığı, Hazine Kitaplığı, 953.

İpşirli, Mehmet. "Atâullah Mehmed Efendi, Topal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/47. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İpşirli, Mehmet. "Bab Mahkemesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/362. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İpşirli, Mehmet. "Dürrîzâde Abdullah Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

İpşirli, Mehmet. “Nâib (Osmanlılar’da)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

İpşirli, Mehmet. “Yahyâ Tevfik Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/266-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

İstanbulî, Yûsuf Ziyaüddîn b Hacı Ya’kûb b Ali. *Sakk-i Cedîd*, 1284.

İşpirli, Mehmet. *Osmanlı İlmiyesi*. Kronik Kitap, 1. Basım, 2021.

Kadızâde, Mehmed Tâhir. *Risâle fî Tahkîki Lafzi’t-Türkî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 916-006, 47a-b yk., muhtelif st.

Kadızâde, Mehmed Tâhir b. Ömer et-Tokâdî er-Rumî. *Mecmû’atü’l-Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 00921.

Kahya, Hatice Kübra. *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Kâ’idî, Ebû Abdullah Şemseddin el-Hucendî. *el-Müterâcimü’l-Feyzıyye li’l-Fetâve’l-Kâ’idiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 00916.

Kala, Eyüp Sabri. “Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları”. *Vakıf Kuran Kadınlar*, 113-142.

Kandemir, M. Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karadağ, Mahmud. “Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim Efendi (v. 1231/1816)”. *İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi* (blog), 08 Ocak 2026. https://telif.ismailaga.org.tr/amasyali-akifzade-abdurrahim-efendi-v-1231-1816

Kâsânî, Alâuddîn Ebûbekir b. Mesûd b. Ahmed el-Hanefî el-. *Bedâiu’s-sanâi fî tertîbi’ş-şerâi*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Kasım b. Abdullah el-Konevî er-Rûmî el-Hanefî. *Enîsü’l-fukahâ fî taʿrîfâti’l-elfâzi’l-mütedâvele beyne’l-fukahâ*. ed. Yahyâ Hasan Murâd. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Birinci baskı., 1424.

Kaya, Münir Yaşar. “İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruiyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXV/1 (2021), 311-330.

Kaya, Süleyman. “17. Yüzyılın Büyük Şeyhülislâmı Zekeriyazâde Yahya Efendi’nin İlmî Kişiliği ve Osmanlı Hukukuna Bazı Katkıları”. *Sahn-ı Semân’dan Dârulfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)*, 395-410.

Kaya, Süleyman. “Akifzâde’nin Mecelletü’l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (05 Mart 2014), 93-108.

Kaya, Süleyman. “Akifzâde’nin Mecelletü’l-Mehâkim İsimli Fetva Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı’da Fetva Kazâ İlişkisi”. *Osmanlı’da Fıkıh ve Hukuk (Editörlü kitap)*, 103-112.

Kaya, Süleyman. “Osmanlı Fetvası Üzerine”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (14 Şubat 2017), 79-125.

Kaya, Süleyman. “Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâbih Hale Geliş Süreci”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 71-86.

Kefevî, Ebü’l- Bekâ. *Külliyâtü Ebi’l-Bekâ*. Beyrut: Müessetü’r-risale, 2. Basım, 1998.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Muʿcemü’l-müʾellifîn*. Beyrut: Mektebetü’l-Müsnâ ve Dâr İhyâi’t-Türâsi’l-ʿArabî, 1960.

Kenanoğlu, M. Macit. “Osmanlı Devleti’nde Kanun-Fetva İlişkisi ve Örfî Fetva Kavramı”. *Osmanlı Hukukunda Fetva*, 111-148.

Koca, Ferhat. “Fetvahâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kocabey, Mustafa. *Ebû Saîd Muhammed-i Hâdimî’nin Nakşibendî Risâlesi ve Şerhleri: Tahkik ve Tahlil*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Koç, Mustafa - Eyyüp Tanrıverdi (ed.). *Mütercim Âsım Efendi*. Türk Dil Kurumu, 2013.

Köksal, Asım Cüneyd. “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Vücûb-Eda Ehliyeti Ayrımı ve Bu Ayrımla İlişkili İki Mesele”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 105-122.

Köksal, Asım Cüneyd - İstekli, Bahtiyar. “Matbaada Basılan İlk Fıkıh Kitabı: Netîcetü’l-Fetâvâ”. *220. Yılında Üsküdar Matbaası*, 107-113.

Köse, Saffet. “İmâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/171. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Köse, Saffet. “Netîcetü’l-Fetâvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kudsî, Mûsa el-. *Risâle fî Beyâni’t-Talâki’l-Vâkı‘ bi-Lafzi Bıraktım*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 916-008, 49 a-b yk., muhtelif st.

Kuhistânî. *Câmiu’r-Rumûz: Şerhü Muḫtasari’l-Vikâye el-Müsemmâ bi’n-Nikâye*. Kalküta: Matbaatü’l-Maârif, 1858.

Kümillâî, Muhammed Hıfzurrahman el-. *el-Budûru’l-Muḍiyye fî Terâcimi’l-Ḥanafiyye: Hanefî Mezhebine Mensup Alimlerin Biyografileri*. Kahire ve Dakka: Dârü’s-Sâlih, Mısır; Mektebetü Şeyhi’l-İslâm, Dakka, 2. Basım, 2018.

Lebîbâ, Kemankeş Abdullah b. Mustafa el-İstanbulî. *Târîh-i Lebîbâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2158-002.

Medînî, Ebû Mûsâ Muhammed el-. *el-Mecmûʿu’l-mugīs fî garîbeyi’l-Kurʾân ve’l-hadîs*. ed. Abdülkerîm el-Azbâvî. Mekke: Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi / Dârü’l-Medenî, 1986.

Mehmed Halis Efendi, Çeşmizâde. *Hülâsatü’l-ecvibe*. İstanbul: Ruşen Matbaası, 1325.

Mehmed İzzet, Râmizpaşazâde. *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*. Edirne Selimiyye Kütüphanesi, Selimiye Basmalar, 1785.

Menekşe, Ömer. “Bir Fetva Emini: Çeşmîzâde Mehmed Hâlis Efendi (ö.1297/1879) ve Hulâsatü’l-Ecvibe Adlı Eseri”. *Din ve İnsan Dergisi* 4/7 (28 Haziran 2024), 1-31.

Menekşe, Ömer. “Bir Fetva Emini: Çeşmîzâde Mehmed Hâlis Efendi (ö.1297/1879) ve Hulâsatü’l-Ecvibe Adlı Eseri”. *Din ve İnsan Dergisi* 4/7 (28 Haziran 2024), 1-31. https://doi.org/10.69515/dinveinsan.1444363

Merğinânî, Burhâneddîn Mahmûd b Ahmed b Mâze el-Buhârî el-. *ez-Zahîretü’l-Burhâniyye*. ed. Ebû Ahmed el-Adlî vd. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 2019.

Mes’ûd Efendi. *Mirât-ı Mecelle*. İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1299.

Mevsılî, Ebu’l-Fadl Abdullâh b. Mahmûd el-Hanefî el-. *el-İhtiyâr li talîli’l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu’l-Halebî, 1356.

Midilli, Muharrem. “Eimme-i Hanefiyye’den Cevab Ne Vechiledir?: Şeyhülislâm Fetvalarında Tecrit ve Telhis”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/67 (30 Aralık 2024), 374-389.

Midilli, Muharrem. “Gelmezsem İrâdetin Elinde Olsun: Osmanlı Aile Hukukunda Tefvîz-i Talâkın Fetvalara Yansıyan Hükümleri ve Mezhep-içi Çözüm Yolu Olarak İşlevi”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (30 Mart 2022), 1-27. https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1039770

Mîrzâzâde, Mehmed Sâlim Efendi. *Tezkiretü’ş-şuarâ*. ed. Adnan İnce. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Muallim Nâci. *Lugat-ı Nâcî*. İstanbul: Asır Matbaası, 1318.

Muallim Nâci, Ömer Hulûsi. *Lügat-ı Nâci*. İstanbul: Asır Matbaası ve Kütüphane Sahibi Kirkor, 2. Basım, 1308.

Mülâyim, Selçuk. "Süleymaniye Camii ve Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/114-119. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf el-. *et-Tevkîf ala mihimmâti't-te'arif*. ed. Abdulhamid Salih Hamdan. Mısır: Alemu'l-Kutûb, 1. Basım, 1990.

Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemet'i'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2013.

Ocak, Funda. *Amasyalı Âkif Divanı (İnceleme - Metin - Tıpkıbasım)*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Okur, Kaşif Hamdi. "Çocuğun Korunması Açısından Âkıle Kurumu". *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, 433-448.

Olcay, Osman Fevzi. *Amasya Meşârihi*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 09382.

Olcay, Osman Fevzi. *Amasya Şehri Tarihi*. İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 02.

Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik Kitap, 16. Basım, 2022.

Ömer Nasuhi Bilmen. *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmûsu*. ed. Ömer Faruk Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. baskı., ts.

Öntürk, Tolga - Tunçadam, Özcan. "Amasyalı 'Idî-zâde Akif Mustafa ve Divanı". *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* 12 [Bahar 2020] (2020), 259-281.

Ötüken, Yıldız. "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri". *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi* 9 (04 Mart 2024), 337-372.

Öz, Mehmet. "Tahrir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/425-429. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özcan, Abdülkadir. "eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özcan, Tahsin. "Ömer Hulûsi Efendi, Sâmânîzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özen, Şükrü. "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (01 Mayıs 2005), 249-378.

Özen, Şükrü. "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi". *Osmanlı Hukukunda Fetva*. 347-378. Klasik Yayınları, 2018.

Özgen, Büşra Kartal. *59 Numaralı Amasya Şer'iye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1195–1196)*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 1448.

Râmiz, Azizzâde Hüseyin. *Râmiz Tezkiresi (Âdâb-ı Zurefâ)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3873.

Recep Orhan, Özel. *Amasyalı Akifzade Abdürrahim Efendi ve "El-Mecmû fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû"*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025.

Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud. *Şerhu'l-Vikâye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Satın Alınan Yazma Eserler, 534.

Salâhi, Mehmed. *Kâmûs-u Osmanî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1322.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1409.

Seyyid Ahmed Efendi. *Netîcetü'l-Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar.

Seyyid Şerîf Cürcânî, Ebu'l-Hasen. *et-Târîfât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 920.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd., 2017.

Sıdkizâde, Ahmed Reşid Efendi. *Risâle fî Tahkîk Lafzi't-Türkî Bıraktım Hel Yeka'u bihi't-Talâk*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 916-005, 44-46 yk., 21 st.

Sığnâkî, Hüseyin b. Ali es-. *en-Nihâye fî Şerhi'l-Hidâye (Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî)*. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 2017.

Stern, Craig A. "Megillath Esther and the Rule of Law: Disobedience and Obligation". *Rutgers Journal of Law and Religion* 17 (2016), 244. https://doi.org/10.2139/ssrn.2507957

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. ed. Nuri Akbayar. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık., 1996.

Şânîzâde. *Fetâvâ Ali Efendi ala hücceti'l-vekîl*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, 732-04, 25b-29a.

Şânizâde, Mehmed Atâullah Efendi. *Tarih-i Şânizâde*. İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1867. http://archive.org/details/tarihisanizade01sani

Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-u Türki*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.-1318. Basım, ts.

Şenyurt, Oya. "II. Mahmud Döneminde İnşa Edilen Üsküdar Adliye (Şerefâbâd) Cami ve Tamirleri". *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 10 (2017), 161-180.

Şeyhizâde, Abdurrahman b. Mehmed. *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*. İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Mat., 1314.

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Daru't-Tıbaati İstanbul, 1245.

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1506.

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 882.

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 648.

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Erzurûmî. *Fetâvâ-yı Feyziyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 346.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Muhammed b Muhammed b Ahmed el-Erzurûmî. *Fetâvâ-yı Feyziyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1267.

Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 427.

Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi, Yahyâ b. Ömer. *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 4463.

Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi, Yahyâ b. Ömer. *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 1167.

Şeyhülislam Sa'dî Çelebi, Sa'dullah b. îsâ. *Fetâvâ-yı Sa'dî Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1073.

Şimşirgil, Ahmet - Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. ed. Göker İnan. İstanbul: KTB yayınları, 2. Basım, 2008.

Tâhir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. ed. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

Tahralı, Mustafa. "Ahmed er-Rifâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/127-130. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il el-Mısrî el-Hanefî. *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Mısır: Daru't-Tıbâ'ati'l-Âmire, 1268.

Tanman, M. Baha. "Ayas Ağa Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/201-202. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Tülücü, Süleyman. "Şenferâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Uğur, Seyit Mehmet. *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2019.

Uludağ, Süleyman. "Abdülkādir-i Geylânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/234-239. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Uzunlar, Aliye. "Rifâîliğin Anadolu'daki Tarihine Bir Katkı: 'Ahmed-i Kebîr er-Rifâî' 'Ahmed-i Kûçek' mi?" *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 353-373. https://doi.org/10.18498/amailad.647374

Yakovalı, Ali el-Murtaza. *İlaveli Mecmua-i Cedide*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1326. Basım, ts.

Yaman, Ahmet. *Fetva Usulü ve Adabı*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 3. Basım, 2019.

Yaşar, Abdioğlu Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi Dördüncü Cildi Bakiyesi*. İstanbul: Aydınlık Basım Evi, 1935.

Yaşar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. Kültür Yayınları, 2022.

Yaşar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. Kültür Yayınları, 2022.

Yaşar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. Kültür Yayınları, 2022.

Yaşar, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin. *Amasya Tarihi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3681-002.

Yaşar, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin. *Amasya Tarihi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3682-001.

Yaşar, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin. *Amasya Tarihi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3682-002.

Yaşar, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin. *Amasya Tarihi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3681-003.

Yavuz, Hulusi. "Ahmed Hulûsi Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/90. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Yayla, Mustafa. "Hâdimî, Ebû Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yazar, Sadık. "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (23 Mayıs 2017), 49-166.

Yetkin, Hacer. *Hanefî Usûlünün Kurucularından Debûsî ve Usûl Anlayışı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2017.

Yılmaz, Muharrem. "'Bıraktım' Lafzının Talâka Etkisi Üzerine Yazılmış Üç Risâlenin Neşir, Tercüme ve Değerlendirmesi". *Tokat İlmiyat Dergisi* 13/1 (30 Haziran 2025), 31-62.

Yurdakul, İlhami. *Osmanlı Devleti'nde Şer'i temyiz kurumları : Fetvâhâne-i Ali, Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye ve Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dairesi*, 1996.

Zebidi, Muhammed Murtaza el-Huseyni ez-. *Tacü'l-arus min cevahir el-kamus*. Kuveyt: Kuveyt Irshad ve Enba Bakanligi, Milli Kultur, Sanat ve Edebiyat Konseyi, 1965.

Zemahşerî, Ebû'l-Kāsım Mahmud b. Ömer. *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîs*. ed. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dârü'l-Maʿrifet, 2. Basım, ts.

Ziriklî, Hayreddin ez-. *el-Aʿlâm: Arap-İslam Biyografi Ansiklopedisi*. Beyrut: Dârü'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Fetâvâ-yı Ali Efendi. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 6445.

Fihristu Fetâvâ. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 71138.

Hukûk-ı Aile Kararnâmesi. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1336.

İlmiyye Salnâmesi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.

Mecmûa-i Fetâvâ-yı Bâlîzâde. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 003980.

Millî Tetebbular Mecmuası. 1 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331.